Kötelés példány
FRANKLIN-TÁRSULAT

AZ ABSOLUTISMUS KORA MAGYARORSZÁGON

1849–1865

IRTA

BERZEVICZY ALBERT

HARMADIK KÖTET

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

magyar irod. intézet és könyvnyomda

KIADÁSA

teles példá
FRANKLIN-TÁRSULA

AZ
ABSOLUTISMUS KORA MAGYARORSZÁGON
1849–1865

IRTA
BERZEVICZY ALBERT

HARMADIK KÖTET

BUDAPEST
FRANKLIN-TÁRSULAT
magyar irod. intézet és könyvnyomda
KIADÁSA

202937

M. T. AKAD. KÖNYVTÁRA
Növedéknapló
1933. év 443. sz.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA. — 1932.

BEVEZETÉS.

Művem e kötetének közrebocsátását nehány bevezető szóval kell kísérnem, mert annak tartalma s az a körülmény, hogy a kötet nem hozza még a mű végét, szemben az első és második kötet bevezetésében mondottakkal, magyarázatot igényel.

Az első kötetnek, mely 1921 karácsonyára jelent meg, bevezetésében közölvén az egész mű tervét, azt mondtam, hogy a kötetek száma «valószínűleg» három lesz. Az 1926. októberében megjelent második kötethez fűzött bevezetésben is jeleztem, hogy «még egy harmadik kötetnek kell megjelennie, mely az 1859. év végétől az 1865-i országgyűlés megnyíltáig terjedő korszak eseményeit és viszonyait lesz hivatva az első kötetben megjelölt hét részben tárgyalni».

Ettől a tervtől most eltérni voltam kénytelen. Egyfelől nem akartam tovább késleltetni a könyv megjelenését, miután a második kötet közrebocsátása óta már hat év telt el, s így a további késedelem kételyeket támaszthatott volna a mű folytatása iránt. Másfelől az előbbieknél sokkal mozgalmasabb s eseményekben gazdagabb 1860—61-i évek feldolgozandó anyaga kezeim alatt oly nagyra duzzadt, hogy azzal egy kötetet megtölthetni véltem s nem is lettem volna képes — a haladó korral úgyis mind lassúbbá váló munkámmal — az egész még hátralevő anyagot egyetlen kötetbe belészorítani.

Az anyagnak ez a némileg váratlan felduzzadása okozta azt is, hogy művem eredeti tervétől eltérni s az előbb tizennyolcra tervezett részek számát húszra emelni voltam kénytelen.

Az eredeti terv szerint a harmadik kötetben feldolgozandó anyag felosztását ekképen gondoltam el: XII. rész: A protestáns pátenstől az októberi diplómáig; XIII. rész: A februáriusi pátens, az országgyűlés és az újabb provizórium elrendelése; XIV. rész: Abszolutizmus változott formában; XV. rész: A kiegyezés felé; XVI. rész: Az emigráció az olaszországi háború után; XVII. rész: Gazdasági és társadalmi élet a hatvanas évek első felében; XVIII. rész: Irodalom és művészet a hatvanas évek első felében.

A XIII. rész kidolgozásánál állott elő a nehézség; annak az eredeti terv szerinti anyagát egyetlen részbe foglalni teljesen lehetet-

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

lennek bizonyult; de a XIV. rész is túlhosszúvá alakult volna, ha abban az úgynevezett, «provizórium» korszakát, az októberi alkotmány felfüggesztésétől (1861. november) egészen a Schmerling uralmának megrendüléséig tárgyalnom kellett volna. Ezért vált szükségessé e két rész helyére négyet iktatni ily beosztással: XIII. rész: Az októberi diplómától a februáriusi pátensig; XIV. rész: A februáriusi pátenstől az országgyűlés feloszlatásáig és XV. rész: A Schmerling-provizórium berendezkedése. Az utolsó öt rész beosztása azután változatlan marad, csak a részek száma változik: az eredeti terv szerinti XIV. rész XVI-ik résszé, a XV-ik XVII-ikké, a XVI-ik XVIII-ikká, a XVII-ik XIX-ikké s a XVIII-ik XX-ikká változik.

Ez a kötet csak a XII—XV. részt hozhatja; a hátralevő öt részt, melynek anyaga részben már szintén föl van tárva s melynek kidolgozásához haladéktalanul hozzáfogok, — ha a gondviselés kedvez életemnek és munkaerőmnek, — egy negyedik kötetben remélem közrebocsáthatni.

E kötet kidolgozása közben egy megrendítő esemény kutatásaim fölötte értékes forrásától fosztott meg. Mikor munkámhoz hozzáfogtam, az osztrák belügyminisztérium levéltára, melyből bőven merítettem anyagot, e minisztériumnak a Judenplatzon levő régi palotájában volt — nem éppen kedvezően — elhelyezve. Később e levéltárt a Ringen levő, a hetvenes évekből származó igazságügyi palotába vitték át, ahol az mindenesetre kényelmesebb, hozzáférhetőbb, modernebb elhelyezést talált. Ottani kutatásaimmal éppen az 1860. év végéig értem, mikor 1927. júliusában az emlékezetes bécsi zendülés alkalmával a kommunisták ezt az igazságügyi palotát fölperzselték. A földszinten elhelyezett levéltár is a lángok martaléka lett s a levéltári igazgató közlése szerint abból az anyagból, melyet nekem használnom kellett volna, alig maradt meg valami.

Így az 1861. évtől kezdve munkámnál ezt a forrást teljesen nélkülöznöm kellett. Szerencsére az 1860-i októberi diplóma visszaállítván a magyar kancelláriát, mely az osztrák belügyminisztérium, illetve «államminisztérium» Magyarországra vonatkozó hatáskörét majdnem egészében átvette, a veszteségért nagyrészben kárpótol a kancelláriai levéltár használata, melyet rám nézve megkönnyít az is, hogy azt az újabb megállapodások értelmében bekebelezték a Budapesten levő Magyar Országos Levéltárba.

Az újabban érvényesülő irányzattal szemben, mely «szellemtörténet» jelszava alatt az események történetét a szellemi élet fejleményeinek tárgyalásával egybekapcsolandónak véli, talán igazolni tartozom azt, hogy a hatvanas évek történetében is ragaszkodom ahhoz a rendszerhez, melyet az ötvenes évek tárgyalásánál az első két kötetben követtem, t. i. a politikai történettől különválasztva tárgyalom úgy

a gazdasági, mint a társadalmi és szellemi élet jelenségeit. Ezt kellett és kell tennem nemcsak azért, mert a két első kötetben követett rendszert a harmadikban és negyedikben meg nem tagadhatom, hanem azért is, mert meggyőződésem szerint ezeknek együttes tárgyalása szükségkép felületességet eredményezne és megnehezítené a korszaknak minden oldalról való kellő megvilágítását.

Egyébiránt ha már szellemtörténetről beszélünk, megvallom, azt tartom, hogy szellemtörténeti szempontból alig képzelhető érdekesebb és tanulságosabb jelenség, mint, az amelyet ez a kötet tár fel: a Deák Ferenc 1861-i szerepe, amikor ő meggyőződése szilárdságával, tudásával, dialektikájával és bámulatos szuggesztív erejével minden anyagi hatalmat nélkülözve mégis irányítójává lett a politikai eseményeknek és a világ közvéleménye előtt már akkor diadalra vitt egy ügyet, melynek a hatalommal szemben való diadalát lassan érlelődve csak négy évvel később látjuk.

Megjegyzem még, hogy e kötet anyagából a Budapesti Szemle 1927—1932-i évfolyamaiban közöltem már egyes részleteket, ismertetéseül annak, amit e könyv hoz. Ilyen tanulmányaim voltak: Az októberi diplóma előzményei; A gr. Teleki László tragédiája, A februáriusi pátens keletkezése, Az 1861-i országgyűlés vége és A Schmerling-provizóriumot megelőző utolsó alkotmányos küzdelmek.

Úgymint az eddigi kötetekben, itt is rövid szemlét akarok tartani azok fölött az újabban megjelent irodalmi művek fölött is, melyek a művemben már letárgyalt korszakra vonatkoznak, valamint azok fölött, amelyeknek e kötet megírásánál leginkább vettem hasznát s melyek a megelőző bevezetésekben még említést nem találhattak.

Az előbbi csoportba tartozik különösen Kempen tábornok, rendőrminiszter naplója, melyet (német nyelven) Jos. Karl Mayr rendezett sajtó alá s amely utólagos, teljes igazolását nyujtja annak, amit a Kempen—Grünne-féle mellékkormányról művem II. kötetében mondtam. Fontos adalékokat tartalmaznak szintén a már letárgyalt korszakra nézve Ferenc József császár és királynak anyjához intézett levelei is, melyeket dr. Franz Schnürer adott ki (németül) 1930-ban s melyeknek még e kötet írásánál is némi hasznát vehettem. Ide sorolhatók továbbá: Hajnal István 1927-ben megjelent könyve: A Kossuth-Emigráció Törökországban (I. kötet), Horváth Jenő: Kossuth Lajos és Anglia 1848—49-ben, a M. Külügyi Szemle 1932-i áprilisi füzetében; Hankiss János: Victor Hugo és a magyar emigráció, a Tört. Szemle 1926-i évfolyamában; Szinnyei Ferenc: Novella- és regényirodalmunk az abszolutizmus korának elején (1929), Voinovich Géza Arany-életrajzának II. kötete (1931) és Leo Pollini: Mazzini e la rivolta milanese del febbrajo 1853 (1930). Könyvem már sajtó alatt volt, mikor Károlyi Árpád hatalmas, kétkötetes műve megjelent,

mely gr. Batthyány Lajos perét minden összefüggéseivel, okmánytár kíséretében végérvényesen föltárta.

E kötet megírásánál — a már az előbbi bevezetésben említetteken kívül használtam a következő műveket : Arrigo Solmi : Il risorgimento italiano, 1919. Asbóth János : Jellemrajzok és tanulmányok 1892. Friedjung : Benedek's nachgelassene Papiere 1901, Verhandlungen des verstärkten Reichsraths (hivatalos kiadvány 1860-ból) ; Pulszky Ferenc : Deák Ferenc, jellemrajz, 1876 ; Lukács Móric akadémiai emlékbeszédje Teleki Lászlóról (1861) és Emlékezései ugyanarról a Szegedi árvízkönyvben 1880 ; Kalmár A. : Teleki László tragédiája : Magyar Figyelő 1911. okt. ; Podhorszky György : Csehek és tótok : Budapesti Szemle 1918. febr. ; Concha Győző : Eötvös és Montalembert emlékezete : Budapesti Szemle 1910 ; Kecskeméthy Aurél : Vázlatok egy év történetéből 1862. Magyar alkotmányos mozgalmak 1860, Müller Gyula kiadása ; Tewrewk—Pallaghy Attila : Az esztergomi tanácskozmány 1860-ban, 1925 ; Névtelen : Dreissig Jahre aus d. Leben eines Journalisten 1894 ; Lukinich Imre : Teleki László életéhez, Budapesti Szemle 1928 ; Unsere Zeit 1862 : Gr. Ladislaus Teleki ; Angyal Dávid : Teleki László tragédiája : Magyar Figyelő 1911 ; ugyanattól : Lord Loftus és Széchenyi, Budapesti Szemle 1927 ; ugyanattól : dr. Falk Miksa és Kecskeméthy Aurél elkobzott levelezése 1926 ; Csengery Antal hátrahagyott iratai 1928 ; Ráth György : Az országbírói értekezlet a törvénykezés tárgyában 1861 ; B. Eötvös József : Die Sonderstellung Ungarns vom Standpunkte der Einheit Deutschlands. 1860 ; Névtelen (Ludasi) : Drei Jahre Verfassungsstreit 1864 ; Divéki Adorján : Magyarok és lengyelek a XIX. században : Budapesti Szemle 1918 ; Ferenczi Zoltán : B. Eötvös József (Tört. Életrajzok) és Georg Stratimirovič : Was ich erlebte.

Ezekhez járultak a kiadatlan levéltári anyagon kívül a hivatalos törvénytár, az 1861-i országgyűlés naplója és irományai, valamint a napilapok közül különösen a Pesti Napló 1860—1862-i évfolyamai.

Végül kedves kötelességet teljesítek, midőn meleg köszönetet mondok tanulmányaim szíves előmozdításáért dr. Bittner udv. tan. úrnak, a bécsi áll. és udv. levéltár igazgatójának s dr. Gross aligazgató úrnak, úgyszintén dr. Stritzkó Rudolf úrnak, az osztrák belügyminisztérium levéltára igazgatójának, továbbá Károlyi Árpád, Csánki Dezső, Lukinich Imre és Jakubovicz Elek tisztelt akadémiai tagtársaimnak. Őszinte elismeréssel és köszönettel tartozom a Franklin-Társulatnak is azért, hogy a jelen nehéz könyvkiadási viszonyok közepett művem kötetszámának megszaporításába készségesen beleegyezett.

Budapest, 1932. szeptember havában.

B. A.

XII. RÉSZ

A PROTESTÁNS-PÁTENSTŐL AZ OKTÓBERI DIPLOMÁIG

I.

(A protestáns=pátens hatása meglepi a kormányt ; a kézsmárki ág. ev. egy= házgyűlés, Zsedényi beszédje, egyhangú határozat a pátens ellen ; a kormány állásfoglalása, vizsgálat és kérdőrevonás. Újabb protestáns gyűlések, Tisza Kál= mán beszédje Debrecenben ; mindenütt ugyanaz a határozat. B. Hübner rendőr= miniszter emlékirata a magyar kérdésben, s azonnali elbocsátása ; b. Thierry lép helyére. Albrecht főherceg riasztó jelentése ; felszólalások a magyar tan= nyelv érdekében ; koronatanács a magyar kérdésben, mely eredménytelen ma= rad ; Nádasdy, Albrecht főherceg minden engedmény ellen nyilatkoznak. A her= cegprímási jubileum pohárköszöntői miatt újabb riadalom, kérdőrevonások. A protestáns ügy általános nemzeti ellentállást vált ki ; a miskolci gyűlés ; a pesti ev. conventet a rendőrség feloszlatja, de a határozatot meghozzák ; a sajtó bátor hangja. A kormány nehéz helyzete külpolitikai és pénzügyi téren ; a zsan= dárság katonai szervezetét fenntartják. Zsedényi és társainak közcsendháborítás miatti pere és elítéltetése. 1859. szeptember—december.)

Jeleztük már e mű VIII. részének befejezésében,[1] hogy az 1859. szeptember hó 1=érő! és 2=ikáról keltezett úgynevezett protestáns= pátens és az azt végrehajtó rendelet a maga tartalmánál és természeté= nél fogva minden emberi előrelátás szerint nemcsak a közvetetlenül érdekelt magyarországi egyházak, hanem az egész nemzet részéről is csak visszautasítással találkozhatott s csak növelhette az országban az elvesztett olaszországi háború és a Bach bukása óta amúgy is erősen nekibátorodott ellenzéki szellemet.

Annál megfoghatatlanabb a kormányzat rövidlátásból és makacs= ságból eredő e lépése, mert hiszen tudjuk, hogy a Rechberg=minisz= térium már első megalakulásától fogva arra látszott igyekezni s ez irányban folytatott is bizalmas tárgyalásokat előkelő magyar politiku= sokkal, hogy a magyarországi elégedetlenséget lecsillapítsa s e végből az engedmények terére is lépjen ;[2] tehát a saját céljai érdekében is kerülnie kellett volna minden oly újabb rendszabályt, mely ezt az elége= detlenséget csakis fokozhatta.

Hogy a tárgyalások fonalát elejteni nem akarták, arról tanuskodik b. Hübner rendőrminiszternek szeptember 14=ről gr. Dessewffy

[1] II. köt. 251. l.

[2] U. ott. 238. s köv. l.

Emilhez intézett levele,[1] melyben őt gr. Rechberg miniszterelnök nevében is meghívta október 6-ka táján Bécsben tartandó újabb bizalmas értekezletre, mert a miniszereknek «nagyon szívükön fekszik» a «Magyarország állapotait illető nagy kérdések» rendezése, s gr. Goluchovsky belügyminiszter is «igen nagy súlyt helyez rá» hogy az ő nézeteit megismerje.

Dessewffynek kellett válaszában[2] a kormányt a felől felvilágosítania, hogy újabb Bécsbe menetele céltalan volna, mert augusztus közepe óta, mikor utólszor tanácskoztak, a helyzet teljesen megváltozott. Mint oly tényeket, melyek e változást előidézték, a kormány augusztusi «programm»-ját, Goluchovsky körlevelét, a községi törvény ügyében elhatározott eljárást, a protestáns pátens kibocsátását és a tiroli országos szabályzatot említi Dessewffy, mely utóbbi kétségkívül előzményül szolgál a magyar országos képviseletnek is rendeleti úton való szabályozására.

Hübnernek ugyan sikerült Dessewffyt a teljesen szabad nézetnyilvánítás lehetősége iránt megnyugtatni s ő és társai : Jósika, Szécsen és Mailáth fel is utaztak Bécsbe, de a tanácskozásoknak, valamint a Szögyény ez időben folytatott értekezéseinek és benyujtott terjedelmes emlékiratának[3] semmi eredményök sem lett, részint a Hübner távozása, részint a miatt, mert időközben a pátens elleni mozgalom oly mérveket öltött, a minőket valószínűleg Dessewffy sem látott előre.[4]

Még szeptember hó 14-én a bécsi Ostdeutsche Post úgy magasztalta a Thun pátensét, mint amely szerint a magyarországi protestáns egyházak nagyobb szabadságok élvezetébe lépnek, mint a minőket Németországban bírnak; csak éppen azt feledte, hogy ezáltal kiküzdött, törvényben biztosított jogaik lettek bármikor megvonható császári kegyadománnyal pótolva.[5] A zsandárság főnöksége pedig még később is úgy vélekedett, hogy a pátens tulajdonképpen mindkét érdekelt felekezetnél eleinte hálás elismeréssel találkozott, s hogy a konventek heves vitáit csak az ellenzékeskedés idézte elő, mert valódi jogosultságuk nincs.[6]

Az első csatakiáltás a Tátra aljáról, a szepességi Kézsmárkról hangzott fel, ahol szeptember hó 27-én az ág. evang. tiszai egyházkerület

[1] *Kónyi:* Deák F. beszédei II. 449—450. l.
[2] Szept. 23-ikáról u. ott.
[3] Emlékiratai : II. köt. 148. s köv. l. 242. s köv. l.
[4] *J. Redlich:* Osterr. Staats- u. Reichsproblem. I. köt. 2. rész. 177. l.
[5] *Beksics:* Fer. József kora. (Mill. Tört. X. 526. l.)
[6] *Bécsi Haus-Hof- und Staats Archiv* (ezentúl így jelezve : H. H. S. A.) Gensdarm Départ. 1859. okt. 31-i jelentés. — *Zsoldos Ignác* egyébként megbízható följegyzéseiben (Akad. kézirattár) azt a merész állítást kockáztatja, hogy Székács pesti ev. superintendens a pátenst megjelenésekor nem találta elfogadhatatlannak, s hogy tervezetén Török superintendens is dolgozott.

közgyűlését tartotta. Mindjárt elsőként szót kért Zsedényi Ede, az aulikus gondolkozásáról ismeretes udvari tanácsos, mint a szepességi hat szab. kir. város képviselője s mint égető kérdést szóbahozta a pátenst, különösnek mondván, hogy mikor a protestáns egyház ügyei rendezésére zsinatot kért és várt, most e helyett pátenst kap. A három év előtt a minisztériumban készült s az egyes hitközségekkel és a kerületi gyűlésekkel közölt tervezetet valamennyi egyházközség és mind a nyolc protestáns egyházkerület egyhangúlag félretette s Ő Felségét arra kérte, hogy az egyházszervezést bízza az összehívandó zsinatra; most, a zsinat összehívása nélkül, ugyanaz a tervezet némi módosításokkal mint pátens bocsáttatik közre. Ez az eset a magyar protestáns egyház történetében szokatlan s a szónok, mint «mindenkor hű jobbágy», e hűségét legjobban véli őszinteségével bizonyíthatni, akkor, mikor még elhárítható a harc, melybe a magyar protestantizmus történetét és jogait nem ismerő kormány belébocsátkozott. Mint protestáns, köteles vezérelvéül vallani azt, hogy a protestánsok az 1791 : XXVI. tc. értelmében pátensekkel nem kormányozhatók s csak olyan egyházi szervezetet ismerhetnek el érvényesnek, melyet a törvényesen választott zsinat terjeszt legfelsőbb helybenhagyás alá. E pátens pedig nemcsak hogy az 1791-i zsinati törvényt el nem fogadja, hanem annak ellenkezőjét rendeli. Egyébiránt ama zsinati munkálat 68 év alatt tényleg elavulván, okvetetlenül egy új zsinat vizsgálata alá bocsátandó.

A legfelsőbb felügyeleti jognak — szónok felfogása szerint — az 1791-i törvény értelmében csak negatív természete van: a zsinati végzések csak vagy helybenhagyhatók, vagy visszavethetők, de a felügyeleti jog címén jogszabályokat a kormány a protestáns egyház számára nem alkothat. A pátens rendelkezései azonban érdemlegesen is ellenkeznek a protestánsok autonómiájával, úgy amint az az idézett törvényben biztosítva van; ellenkeznek különösen a tankönyvek, a tanrendszer s a tanerők választása tekintetében. A mostani állapot szerint magyar ifjak magyar történelemre rendszeresen és magyar nyelven nem taníthatók; a protestánsok felekezeti iskolái a törvény értelmében semmi esetben sem lehetnek magániskolák. Hasonlóképpen a megválasztott papnak és tanítónak beiktatás előtti köteles bejelentése is ellenkezik az évszázados gyakorlattal. A konventek üléseinek a nyilvánosság előli elzárása is ellenkezik a protestáns hit alapelveivel; a generális konferencia fölött álló egyházi törvényszéket sem ismer a protestáns egyház. A superintendentiáknak a pátensben foglalt új beosztása szintén az egyház tiltakozása ellenére történt és roppant aránytalanságokat szül a lélekszámban. A superintendentiának helyhez kötése is ellenkezik azzal az elvvel, hogy a superintendens, mint «primus inter pares» lelkészi foglalkozásától meg nem válhatik; a superintendens ne legyen bürokrata, hanem tartsa fenn a kollegialitást lelkésztársai-

val. Legsajnálatosabb, hogy a zsinati rendezés oly távolra tolatik, hogy provizóriumra van szükség, melyet a pátens kelte utáni napon kibocsátott rendelet szabályoz. Ezt a provizóriumot azonban, mely még a zsinati választásokra nézve ismeretlen új rendelkezéseket is tartalmaz, a protestánsok el nem fogadhatják, inkább készek a mostani kivételes állapotban megmaradni, mintsem elismerni, hogy vallási és egyházi ügyeiket zsinat nélkül, kormányrendeletekkel lehet elintézni. Ezek szerint Ő Felsége kérendő, hogy a pátens végrehajtását felfüggeszteni méltóztassék, míg az egyházalkotmány ügyében zsinat határozhat, mely zsinat mielőbb összehívandó, addig pedig a protestáns egyházak 1848 előtt élvezett jogaikba visszahelyeztessenek.

Zsedényinek ez az indítványa nyomban «egy szívvel, egy lélekkel, egyhangúlag» elfogadtatván, a gyűlés elhatározta, hogy az ez indítvány értelmében szerkesztendő kérvény hozzájárulás végett a többi egyházkerületekkel közöltessék, s szükség esetében a két protestáns egyház közös küldöttséggel járuljon az uralkodó elé.[1]

A kézsmárki gyűlésre vonatkozó jelentésekkel a miniszterek értekezlete október 6-i ülésében foglalkozott.[2] A kultuszminiszter, gr. Thun kijelentette, hogy ő «előre látta», hogy a protestáns egyházi alkotmány nem lesz ellenkezés és küzdelem nélkül keresztülvihető, s hogy ezzel az üggyel a politikai agitáció érdekében vissza fognak élni. Sajnálja, hogy a pátensben eredetileg benne foglalt szakasz, mely szerint konventek ezentúl már csak a pátensben foglalt módozatok mellett hívhatók össze, mint magától értetődő, mellőztetett; ez most jó fegyverül szolgálna. Mindazonáltal így is kétségtelennek tartja, hogy ezentúl a hasonló konventek törvényteleneknek lesznek tekintendők s mint ilyenek kezelendők. Ha a kézsmárki konvent a pátens kibocsátása előtt hivatott össze, kötelessége lett volna csak a már eredetileg napirendre tűzött ügyek tárgyalására szorítkozni, de a pátens visszautasítására semmiesetre se volt joga. A miniszter szándéka a helytartóságokat ily értelemben utasítani, Ő Felségét pedig máris kérte, hogy a benyujtandó kérvényeket a pátensre való hivatkozással intézze el, illetőleg a törvénytelen konventek küldöttségeit és kérvényeit el se fogadja. Ezzel a kormány fenntartaná álláspontját és felbátorítaná a jóérzelműeket, hogy a politikai tüntetésekkel szemben állást foglaljanak.

A miniszterek lényegileg mind egyetértettek Thunnal; gr. Nádasdy igazságügyminiszter felolvasta Zsedényinek hozzá intézett levelét, mely a felirat visszautasításának következményeire utalt. Ezeket az összes protestáns méltóságviselők lemondásában s az esetleg kinevezendő

[1] Lásd a gyűlés lefolyására és Zsedényi beszédjére vonatkozó közleményt a *P. Napló* 1859. október 4-iki, s a felirat szövegét október 6-iki számában.
[2] *H. H. S. A.*, Protocolle d. Min. Conf.

lelkészeknek a hitközségek részéről való visszautasításában vélte megjelölhetni. Nádasdy nem hiszi, hogy idáig fejlődnének a dolgok, de ha igen, a kormánynak akkor is szilárdan ki kellene tartania álláspontja mellett, míg az ellenkezés, amely utóvégre is csak az ellenzéknek árthat, lelohad. Különben abban a nézetben van, hogy a pátens közzététele előtt összehítt konventeket, amennyiben nem helyezkednek a kézsmárkinak álláspontjára, törvényeseknek kellene elismerni. A protestáns Bruck is a hajthatatlan kitartás mellett nyilatkozott, mert abban a hitben ringatódzott, hogy a közvélemény a kormánnyal tart s ez csak ellenzéki kísérlet, mellyel szemben erőt kell mutatni. Sajnosnak találta, hogy a hatóságok oly kevéssé előrelátók és óvatosak voltak, hogy a kézsmárki gyűlés ilyetén lefolyását meg nem akadályozták. Goluchovsky belügyminiszter is hajthatatlannak mutatkozott, de adatok hiányában még akkor nem tudta megállapítani, hogy a hatóságokat terheli-e, és milyen mulasztás? Úgy Zsedényi, mint a jelen volt kormánybiztos ellen törvényes eljárás lesz indítandó ; szükségesnek találták az ellenpropagandát a sajtóban, amiről Thun miniszter fog gondoskodni.

Mindjárt másnap az uralkodó saját elnöklete alatt folytatták a tanácskozást a kézsmárki eset következményei fölött ; határozatba ment egy rendelet kibocsátása, melyet október 8-án meg is szövegeztek, s amely utasítja a hatóságokat, hogy csak a pátensben megállapított superintendentiákban és esperességekben engedendő meg a konventek tartása, minden más összejövetel törvénytelennek tekintendő és határozatai semmiseknek ; az ily gyűlések rendőri hatalommal megakadályozandók s már összehívásuk is büntetőjogi felelősség alá fog esni. Később a kézsmárki és az időközben megtartott nagyváradi konvent elnökeinek adandó választ is minisztertanácsilag szövegezték meg.[1]

Csak jóval később vonták kérdőre Siemianowsky Miksa lovag szepesi megyefőnököt, aki a kézsmárki gyűlésen a kormánybiztosi tisztet teljesítette. Igazoló jelentéséből kitűnt, hogy ez a jó úr, aki a konventet tényleg végighallgatta, sőt az utána következő lakomában is részt vett, egy szót se tudott magyarul s idejében nem gondoskodott tolmácsról. Ezáltal abba a furcsa helyzetbe jutott, hogy mikor a lakomán felköszöntötték őt, szelíd gúnnyal még megdícsérték azért a türelméért, amellyel annyi, rá nézve érthetetlen beszédet végighallgatott. Albrecht főkormányzó abban a véleményben volt, hogy a megyefőnök kifogástalan bürokrata, de külső szolgálatra nem alkalmas, amiért adandó alkalommal áthelyezendő volna.[2]

[1] *U. ott.* Okt. 7., 8. és 29-i konferenciák.

[2] *Osztr. Belügymin.* eln. lev. tára (ezentúl így jelezve : *O. B. E. L.*). 1860. jan. 27-iki 223. szám.

Thun makacssága miatt, aki mindenáron a császár akaratára való hivatkozást akarta volna a konventhatározatokra adandó válaszba belé= fűzni,[1] ez a rendelet csak nagy késedelemmel, november 13=án látott a sajtóban napvilágot ;[2] meddő polémiája és burkolt fenyegetődzése tel= jesen hatástalan maradt ; a megindult lavinát útjában többé semmi föl nem tartóztathatta.

Az egyházi és politikai sajtóban mind bátrabb és határozottabb hangok emelkedtek, melyek kifejezésre juttatták azt, hogy «a magyar protestáns egyház csak törvényes igazságot ismer és vár, nem kegyel= met», s hogy «a kormánynak most már, látva az okozott lelki hánykó= dást, szelíd módokat kell keresnie, hogy azok régi nyugalmukat vissza= kaphassák.» Tisza Kálmán, Csengery Antal, az Österreichische Zeitung= gal vitázva hangsúlyozták, hogy a pátenst nemcsak a papság, hanem a világiak is kifogásolják.[3]

A kézsmárki gyűlés határozatának híre még el se terjedhetett, mikor a reformátusok tiszamelléki gyűlése s egy debreceni bizalmas értekez= lete már elhatározta, hogy a pátenst kerületi konvent elé fogja vinni s csak annak határozata alapján fog rá választ adni.[4] A tiszántúli ev. ref. egyházkerület meg is tartotta gyűlését október 8=án s abban Tisza Kálmán, nagyszalontai segédgondnok nagy beszédben fejtette ki a pátens sérelmes voltát, indítványozván, hogy a kerület az ellen fel= irattal éljen s annak átadására küldöttséget válasszon, esetleg a másik protestáns egyházzal a közreműködés iránt érintkezésbe lépjen. Nem akarta kétségbe vonni az uralkodó jó szándékát s e lépést csak a kor= mány járatlanságának tulajdonította. Kimutatván, hogy a pátens ellen= kezik a törvénnyel, s hogy még a legkegyetlenebb üldözések idejében se volt rá példa, hogy a protestáns egyház számára más, mint az egyház hozott volna törvényeket, hangsúlyozta, hogy az egyház nem hagyhatja el a történeti és jogi alapot, és nem léphet rá a nyíltparancsok és a kegye= lem útjára. A pátens a főfelügyeleti jog határtalan kiterjesztése által megsemmisíti az autonómiát, megszünteti a szabad választást s a hívek ellenőrzési jogát, szétszaggatja a kerületek évszázados kötelékeit s az iskolák fölötti rendelkezést megvonja az egyháztól, a zsinatot nem füg= getlen tagokból állítja össze s csupán törvényjavaslatok szerkesztésére jogosítja. Ez a gyűlés is a pátens visszavonását kérte, az 1848 előtti állapot visszaállítását s a zsinatnak a régi alapon való összehívását, és arra vonatkozó feliratát mindjárt nyilvánosságra is hozta. A fegyveres

[1] *H. H. S. A.* Min. Conf. nov. 3.

[2] *P. Napló* (ezentúl így jelezve : *P. N.*) nov. 13.

[3] *U. ott* okt. 1. és 7., (a Protestáns lap közlése nyomán) okt. 8., 23.

[4] Révész Imre debreceni lelkész szept. 28=ról k. levele id. Imre Sándor= hoz. (Imre Sándor áll. titkár szíves közlése.)

erő, melynek beavatkozására el voltak készülve, meg nem jelent; a gyűlést itt is «more patrio» lakoma zárta be sok pohárköszöntővel.[1]

Komolyabb akadály nélkül tarthatta meg gyűlését s tehette közzé tiltakozó feliratát még október hó folyamán a dunántúli ev. ref. egyházkerület is.[2]

Időközben a kormány még egyikét az utolsó szálaknak is, melyek a nemzet bizonyos politikai rétegeihez fűzték s a közeledést lehetővé tehették volna, elszakadni hagyta. A jó benyomást, melyet Grünne tábornoknak a főhadsegédi befolyásos állásból való, már az előzményekben említett elbocsátása tett,[3] teljesen elrontotta b. Hübner rendőrminiszter egyidejű fölmentetése, amelynek előzményei és okai igazolták azt a visszatetszést s azokat az aggodalmakat, melyeket e fölmentés nemcsak a vele összeköttetésben állott konzervatív politikusoknál, hanem a magyar közvéleményben is keltett.

Hübner, aki — mint láttuk — a kormány tagjai közül legfogékonyabbnak bizonyult a konzervatívek sugalmazásai iránt, velök való tárgyalásaiból merített meggyőződését egy október 19-ről az uralkodóhoz intézett emlékiratszerű jelentésben tárta föl.[4] E jelentés a birodalom s különösen Magyarország közállapotainak és közhangulatának folytonos rosszabbodásából indul ki, s abból, hogy Magyarország az Ausztriától való erkölcsi elszakadás szélén áll, a németek és tótok is elkeseredettek, sőt Horvátországban is nagy a hidegség és ellenszenv a kormány iránt. Az események Ausztria hitelét végkép aláásták; külföldi kölcsönre gondolni se lehet. Két feladat áll a kormány előtt: Magyarország erkölcsi újra-meghódítása, s a hitel helyreállítása. Ha kétségtelen az, hogy az abszolút összpontosításnak a megelőző kormány által követett útja nem vitt jó eredményekhez, ha a császár szándéka, melyet a legfelsőbb jóváhagyással közzétett miniszteri programm is kifejezett, oda irányul, hogy jövőre más út választassék, úgy most már ennek szükségessége annál sürgetőbb, mert augusztus óta, mióta a jelen kormány működésbe lépett, a birodalom belső állapota lényegesen rosszabbodott. Ezt minden jelentés és a miniszter személyes értesülései is megerősítik. Oly eszközök, melyek augusztusban még elegendőknek látszottak, ma már hatástalanok, holnap talán már károsaknak fognak bizonyulni. Magyarország ma még csak passzív ellentállást fejt ki a kormánnyal szemben; a protestáns konventek megtartása az első lépés

[1] *P. N.* okt. 12., 13, l. b. Kemény Zs. levelét: *Beksics:* Kemény Zs. a forradalom és a kiegyezés: 186. l.

[2] *P. N.* okt. 22., 25.

[3] 1859. okt. 22-i kézirattal.

[4] *H. H. S. A.* Gensd. Depart. Stimmungsrapport 1859. okt 19. *Károlyi Árpád*, ki elsőként fedezte föl e jelentést, röviden ismerteti is annak tartalmát: Döbl. ir. hagy. I. bevez. 210. s köv. l.

az aktív ellentállásra. Ha egyszer anyagi összeütközés[1] áll elő, előbb-utóbb fegyveres ellentállásra kerül a sor. A kormány tehát az előtt a kérdés előtt áll, vajjon erre az útra lépjen-e, vagy az összeütközést megelőzendő, a kibékülés eszközeihez nyúljon-e?

A mai európai helyzetben, — így folytatja a jelentő miniszter — nem is szólva Olaszországról, tekintve a béke általános bizonytalanságát, Anglia rokonszenvét Magyarország iránt, Napoleon nemzetiségi politikáját, Oroszország magatartását, biztosra vehető, hogy ha a kormány fegyveres erőt alkalmazna egy magyarországi fölkelés elnyomására, a nagyhatalmak diplomáciai közbelépése következnék be a vérontás elkerülésének ürügye alatt. Vajjon abban a helyzetben van-e a kormány, hogy egy ily közbelépést visszautasíthasson és egy ilyen, a külföld támogatását bíró lázadást sikeresen leküzdjön? Az uralkodó pénzügyi zavar s a többi országok kedvezőtlen hangulata mellett Hübner kétli ezt. Ha pedig a kormány helyt ad az idegen beavatkozásnak, akkor Ausztria megszűnt nagyhatalom lenni. Pedig ide fognak jutni a dolgok, ha nem talál a kormány eszközöket Magyarország erkölcsi megnyerésére. Mi módon történhetik ez? E kérdés eldöntésénél a következő szempontokra kell figyelni.

A császár teljes hatalma és a monarchia egysége mindenekfölött megóvandó. Amit Magyarországnak megengedünk, azt a többi országoknak is meg kell engedni. Miután a törvényhozó és kormányzó hatalom egy részének az országok képviseleteire kell átszállnia, ellensúlyképpen Bécsben egy megfelelő orgánum — talán egy kibővített birodalmi tanács[2] elengedhetetlen lesz. Bármit tesz az uralkodó Magyarországért, annak a császári kegyelem ténye gyanánt kell feltűnnie, nem mint a történeti jogokra való kényszerű visszanyúlásnak. Az ilyen magyarázatokat, a mennyiben azok az esetleg egybehívandó magyar országgyűlésen fölmerülnének, a leghatározottabban vissza kellene utasítani. Ha a Magyarországgal való kibékülés útjára lépünk, a kormánynak mindenekelőtt azzal a kérdéssel kell tisztába jönnie, vajjon rendelkezik-e oly eszközökkel, melyek ezt a kibékülést a monarchia egységének sérelme nélkül előidézhetik, mert ha az ily eszközökkel el nem érhető, akkor nem marad más hátra, mint az erőszak.

A jelentéstevőnek erős meggyőződése, hogy Magyarország kibékítése és visszahódítása ma még lehetséges. A szélső pártok persze nem lesznek kielégítve, de a konzervatív elemek, a nemesség és parasztság körében s a városi lakosság becsülendőbb része megnyerhetők arra, hogy a császár köré seregeljenek, a császár hatalmának lényeges gyöngítése és a monarchia egységének veszélyeztetése nélkül. Erre Hübner a következő eszközöket tartja célravezetőknek :

[1] «Materieller Conflict.» [2] «Etwa ein erweiterter Reichsrath.»

A hat helytartóság megszüntetését és a vajdaság visszacsatolását. Visszaállítását a régi magyar kormányformának: az udvari kancelláriának, budai helytartótanácsnak, országbírónak, személynöknek stb.(?) A régi vármegyék visszaállítását «in thesi»; főispánok kinevezését s az ő javaslataik alapján alispánok kinevezését is a császár által. A magyar hivatalos nyelv engedélyezését Magyarországon, hol az 1848 előtt fennállott, s az országgyűlés összehívását Pozsonyba, a minél azonban az új viszonyokkal számolni kell. A koronázás a nép véleménye szerint mellőzhetetlen cselekmény azért, hogy a király a nemzet előtt méltóságának teljes szentségében jelenjék meg, de az eljárás lényeges módosításokat igényelne.

Hübner véleménye szerint ezek a rendszabályok célra vezetnének, s ha a kormány mégis daccal és elégedetlenséggel találkoznék, akkor helyzete lényegesen javulna, mert a többi országok és a külföld helyeslésére számíthatna s a külső beavatkozásnak minden alapját elvonná. Ezen engedmények esetében a többi országokban is megalakítandók volnának a rendi törvényhozó testületek, nem a régi osztály-előjogok alapján, hanem az összes osztályok és rendek képviseletével, de mégis a földbirtok túlsúlyával. Ezek a törvényhozó testületek, úgy Magyarországon, mint a többi országokban a kormánnyal egyetértőleg járnának el a törvények alkotása körül, de úgy, hogy a császár maradjon az úr, ki alattvalóinak minden kívánságát megvizsgálja s a lehetőség szerint figyelembe veszi, de hatalommal bír a megengedhetetlen kívánságok visszautasítására. Ezekkel a törvényhozó testületekkel szemben állana a központi orgánum, a birodalmi tanács, mint a császár törvényhozási és pénzügyi tanácsadója. Minden pénzügyi és adótörvény, a vámügy, pénzrendszer és bankügy, úgyszintén a hadkiegészítés tovább is a birodalmi törvényhozás hatáskörébe tartoznék. A birodalmi tanács elhatározó hatásköre a pénzügyi kérdésekre szorítkoznék, úgyhogy hozzájárulása nélkül az erre vonatkozó törvények nem volnának módosíthatók, államkölcsön nem volna fölvehető, az adó nem volna fölemelhető, sem új adó behozható. A birodalmi tanács a császár által kinevezett egyénekből s az országgyűlések küldötteiből állana; a központi törvényhozó testületnek ez az összeállítása és hatásköre szolgálna alapul arra, hogy a magyar országgyűlés által bizonyosan követelendő adómegajánlási jog visszautasíttathassék.

A miniszter végül ismételve kifejezi abbeli mély meggyőződését, hogy a tíz évig követett úton tovább haladni nem lehet, mert ez kataszrófára vezetne, amelyből aztán mentséget csak a teljes alkotmányosságban lehetne keresni, az pedig Ausztriában egyértelmű volna a császári hatalom meggyöngítésével s a monarchia felbomlásával. Nincs más hátra, mint mutatis mutandis a régi történeti alapra való visszatérés, melyen az uralkodóház hat századon át (?) népével jó és rossz napok-

ban együtt járt. Minden eltérés ettől vészesnek bizonyult. Ez nem az alkotmányosság útja, ellenkezőleg, az egyetlen út annak elkerülésére. Kijelenti végül Hübner, hogy a jelenlegi úton tovább nem követhetné a kormányt, s miután tudja, hogy azt amit javasol, Rechberg, Goluchovski, Nádasdy és Thun ellenzik, sőt Bruckról is van oka ezt föltételezni, ezennel fölajánlja lemondását.

Erre az emlékiratszerű jelentésre a császár sajátkezűleg ráírta : ad acta, s a b. Hübner felajánlott lemondását azonnal elfogadta. Utódjául a rendőrminiszteri állásban csakhamar kineveztetett báró Thierry, egy politikailag színtelen hivatalnok, udvari tanácsos, a külügyminisztériumban, ki azonban már utódlásának ténye által színt vallott abban az irányban, hogy a Magyarországnak teendő engedményeknek nem barátja, sőt rendszabályaival csakhamar a legkíméletlenebb reakció hívének bizonyult.

Egyes történetírók Hübnernek Curtius-ugrásszerű megválását a miniszterségtől sértett ambiciójának tulajdonítják, amennyiben ő állítólag a rendőrminiszterséget csak a külügyminiszterség előfokának tekintvén, midőn látta, hogy e polcot el nem érheti, szép és népszerű módot keresett a visszalépésre.[1] Ennek a föltevésnek az alaposságát bizonyítani éppoly nehéz, mint alaptalanságát. Bármint legyen, Hübner eljárása az osztrák abszolutizmus miniszterei nél mindenesetre szokatlan bátorságra és becsületességre vall s ez az, ami lemondását és általa egyéniségét nemcsak a körülményekbe beavatott magyar politikusok, hanem a nemzet széles körei előtt rokonszenvessé és becsültté tette. Persze, ha nálunk akkor úgy ismerték volna emlékezetes előterjesztésének tartalmát, mint most ismerjük, kevés okot találtak volna sajnálni, hogy annak javaslatai meg nem valósultak. De igaza van Károlyi Árpádnak, hogy azok a hírek, amelyek őt a magyar közönség szemében mintegy magyarbarátsága mártírjául tüntették föl, «vaktában is eltalálták az igazat». Benne mindenesetre több megértés és jóakarat volt a magyar kérdés iránt, mint összes minisztertársaiban ; ezért nemcsak a konzervatívek és Széchenyi fájlalták távozását, hanem Falk is a Pesti Naplóban úgy búcsúztatta őt, mint aki «nagyon népszerű lett lefelé», aki «megtartotta lelkiismeretesen a törvényeket és igyekezett magát tekintélyes és független férfiak által informáltatni, aki becsületes volt és jóakaró». És ugyane lapban valószínűleg maga Kemény Zsigmond megállapítani merte, hogy «a nevezett országlár lelépése által a politikai jellem s miniszteri felelősségről i fogalmaknak Ausztriában fölötte ritka példánya gyanánt általános tiszteletet s a jövőre nézve alig kétes igényeket vívott ki magának».[2]

[1] *Wertheimer:* Gr. Andrássy Gy. I. 137. s köv. l. Ezzel a felfogással szembeszáll *J. Redlich* id. m. I. köt. 2. rész. 176. l.

[2] *Károlyi Á.* Döbl. ir. hagy. I. 36. s köv. és 210. l. *P. N.* 1859. okt. 25, 27. Lásd még *Eisenmann:* Le Compromis etc. 214. l.

A legcsodálatosabb és legérthetetlenebb azonban az egész esetben az, hogy tulajdonképpen miért találkoztak az ő jóakaró, bár sok fogalomzavart és naivságot elárulo javaslatai legfelsőbb helyen oly rideg visszautasítással, mely határozott kegyvesztéssel járt együtt? Ezt csakis annak a sajátságos iránytalanságnak tudhatjuk be, amely az uralkodót az alatt a körülbelül másfél évi időszak alatt jellemezte, mióta a Bach befolyása alól kikerült s a míg a Schmerling befolyása alá került, és amely a makacs visszautasítások és hirtelen engedmények sűrű váltakozásával annyit ártott a kormányhatalom tekintélyének és hitelének. Hiszen pár hónappal a Hübner elbocsátása után a «kibővített birodalmi tanács», melynek eszméjét ő pendítette meg először, megvalósult, még pedig egészen azzal a hatáskörrel, amellyel ő kívánta volna ellátni, s egy évvel később az októberi diploma Magyarországnak 1848 előtti alkotmányából még többet adott vissza, mint amennyit a távozó miniszter szánt neki, a koronázás gondolatával pedig már Bach is kacérkodott koronkint.

Hübnernek mindenesetre megvolt az az elégtétele, hogy az ő kilépésével a magyar kérdés ugyancsak meg nem oldódott, sőt csak annál több gondot okozott a kormánynak, amely azután előbb erőszakoskodva, majd meghátrálva, végre mégis kénytelen volt az általa ajánlott eszközökkel kísérletezni.

A miniszterváltozás után alig egy héttel már Albrecht főherceg volt az, aki szinte ijesztő színekben ecsetelte a magyarországi állapotok elfajulását, hangsúlyozva, hogy gyöngeség, félrendszabályok alkalmazása nem ér semmit, erős kézzel, acélmarokkal kell a dolgok közepébe nyúlni, «mert különben mi leszünk azok, akik a forradalmat megcsináljuk».[1] Pedig az ismétlődő protestáns egyházi gyűléseken kívül csak az történt, hogy a lapok, és különösen az egyetemi hallgatók, kissé erélyesebben szólaltak fel a magyar tanítási nyelv behozatala mellett, főképp az egyetemen; a diákok odáig merészkedtek, hogy kérvényt írtak e tárgyban, azt nyilvánosságra hozták s a főkormányzóságnál akarták benyujtani; és mikor itt azt az utasítást kapták, hogy közvetetlenül a közoktatásügyi minisztériumhoz forduljanak, egy küldöttség Bécsbe utazott s a császárnál kért kihallgatást. Az új rendőrminiszter első hivatalos tényei közé tartozott arról gondoskodni, hogy a küldöttség dolgavégezetlenül visszatérjen s tagjai, négyüknél kizárásig menő fegyelmi büntetést kapjanak. Érdekes tény, hogy a kérvénynek, melyet benyujtani szándékoztak, aláírói között későbbi közéletünk számos szereplője található s a szerencsétlen Forinyák Géza is, ki utóbb a márciusi tüntetés áldozata lett. A gimnáziumi magyar tannyelv érdekében nagyon erélyesen szólalt fel a Pesti Naplóban Vaszary Kolozs

[1] *Károlyi* id. m. I. 42. l.

fiatal bencés tanár, idézve Kölcsey mondását, hogy «más nyelvet tanulni szép, a hazait tudni szent kötelesség!»[1]

Bizonyára a főkormányzó jelentése következtében történt, hogy a császár saját elnöklete alatt előbb október 30-án és 31-én szűkebb értekezlet tartatott, csupán Rechberg, Nádasdy, Goluchovski és Thierry miniszterek s Albrecht főherceg közbejöttével, utóbb, november 3-án pedig teljes minisztertanács Albrecht, Vilmos és Rainer főhercegek bevonásával, kizárólag a magyarországi viszonyok s ott alkalmazandó rendszabályok tárgyában.[2] Az uralkodó megnyitó szavaiban hangsúlyozta, hogy tekintettel a Magyarországon a legjobb szándékú kormányintézkedésekkel szemben megnyilatkozó ellenkezéssel s azzal a törekvéssel, hogy ezen ország kormányzatilag personal-unió viszonyába jusson Ausztriával, beállott a szüksége annak, hogy a kormány e veszedelmes irányzatokkal egész határozottan szembeszálljon, ragaszkodjék elveihez és az engedékenységnek és gyöngeségnek még látszatát is kerülje ; de viszont szükséges az ország bajait orvosolni és javát előmozdítani.

Azután a miniszterek egyenkint előterjesztették javaslataikat. Különösen a községi törvény rég vajudó életbeléptetésének kérdése idézett föl nagyobb, általános vitát az ország viszonyai fölött, melyeket gr. Thun nagyon kritikusoknak talált, olyanoknak, melyek már anarchiával fenyegetnek s ezért diktatórius fellépést látott szükségesnek a rend biztosítására, de egyúttal egy császári kijelentést arra nézve, hogy ez csak ideiglenes állapot, melyet a rendes «közjogi állapot» visszaállítása s az országgyűlés összehívása fog követni. Szükségesnek tartotta, hogy mindenekelőtt legalább egy megbízható és mértékadó magyar embert nyerjen meg a kormány a maga céljainak ; e nélkül a községi törvény fölötti tanácskozások se fognak eredményre vezetni. Gr. Nádasdy, aki a Thun kívánsága által nyilván megbántva érezte magát, azt találta, hogy egy, bizalmi férfiú előtt tett császári nyilatkozat oly problematikus alakban kerülne a nyilvánosság elé, hogy csak alaptalan remények keltésére szolgáltatna okot. Szerinte még nem érkezett

[1] *H. H. S. A.* Min. Conf. Prot. okt. 26., 29. *P. N.* szept. 22., 23., 27., okt. 18., 19. és 1860. jan. 3. A kérvény sok száz aláírója közt szerepelnek : Hindy Kálmán, Radocza János, Sonnenfeld Zsigmond, Herczeg Mihály, Mátyus Arisztid, Berczely Jenő, Bolgár Emil, Hilóczky Béla, Fésűs György, Ary Ödön, Vécsey Tamás, Veszter Imre, Szmrecsányi Arisztid, Pauler Gyula, Gombár Tivadar, Forinyák Géza, Véghelyi Dezső, gr. Nádasdy Ferenc, Nagy Miklós, Győry Elek, Schmausz Endre, Matuska Péter, Rupp Zsigmond, Polczner Jenő, gr. Wenckheim Frigyes, Mérő János, Kubinyi Miklós, Viczmándy Ödön, Engelmayer József, Máriássy Kálmán, Bakos János, Reviczky Szever, Ghillány József és Moysch Sándor joghallgatók, Jurányi Lajos, Tauscher Béla, Niedermann Gyula, Gross Lajos, Stiller Bertalan orvostanhallgatók.

[2] *H. H. S. A.* Min. Conf. Prot. 1859. okt. 30., 31., nov. 3.

el az ideje annak, hogy a magyaroknak politikai jogok adassanak, erre éppen a községek szervezése adná meg az alapot. Ő egyébiránt már rég kívánja, hogy egy megbízható és szilárd meggyőződésű[1] magyar ember, ki a magyaroknak kedves, nyeressék meg a kormányba való belépésre; ha ilyen található, kész annak helyét átengedni. Bruck osztotta Nádasdy nézetét a politikai jogok adományozásának időszerűtlenségére nézve; az a javaslata, hogy a megyék szervezése vétessék foganatba, nem találkozott helyesléssel. Gr. Rechberg sem látta a császári megnyilatkozást helyénvalónak; a minisztérium programmja fennáll és annak idején Magyarországon is megvalósításra fog kerülni. Albrecht főherceg valóságos közjogi nihilizmus álláspontjára helyezkedett; nézete szerint az évszázados régi magyar alkotmányt az 1848-i ephemer alkotmány, ezt pedig az 1849-i események teljesen kiküszöbölték,[2] éppúgy, mint a hogy a régi cseh rendi alkotmányt kiküszöbölte a fehérhegyi csata. Egészen új alkotásról lehet csak szó, csakis célszerűségi szempontok szerint. A vita eredménye a Thun javaslatának mellőzése lett.

A szűkebb értekezletben szóba került, de a minisztertanács elé már nem jutott a helytartóságok számának apasztása is, melyet Goluchovski inkább takarékossági tekintetekből ajánlott, s ennek kapcsában inkább elméleti értelemben fölmerült a kérdés, vajjon a majdani országgyűlés egységes legyen-e, vagy az is a kerületek szerint oszoljék meg? A főkormányzó a tényleges beosztást politikai okokból is fenntartandónak vélte s határozottan ellenezte az egységes országgyűlés kilátásba helyezését; egy ilyen országgyűlés a pártszenvedélyektől tovaragadva forradalomba vinne, mily nehéz volt már a március előtti kormányoknak is szembeszállniok az ellenzéki követelésekkel, pedig akkor még voltak fontos tényezők az országban, melyek a kormányt támogatták, míg most nincs pártja a kormánynak s minden párt ellene fordul. Kerületenkinti országgyűlések, kivált ha különböző időben hivatnak össze, még ha egyiket-másikat fel is kellene oszlatni, nem idézhetnének elő forradalmat az egész országban. Miután a miniszterelnök és rendőrminiszter is az öt kerület fenntartása mellett nyilatkoztak, különös határozottsággal szállt e mellett síkra gr. Nádasdy igazságügyminiszter, ki írásbeli beadvánnyal is támogatta nézetét. Szerinte a kerületek azért is fenntartandók, mert a protestáns pátens a superintendentiákat ezekhez szabta. Amíg az 1848-i nemzedék él, Magyarországon egy általános országgyűlés okvetetlenül forradalomra vezetne s az ország egy ötödével mindig könnyebb elbánni, mint az egésszel. Rámutatott arra is, hogy az országgyűlés a területi és közjogi integritást nemcsak a kétes érvényű 1848-i, hanem az 1791-i és 1836-i törvények és koronázási hitlevelek alapján is követelhetné majd. Az érvek

[1] «gesinnungstüchtig». [2] «beseitigt».

súlya alatt a császár ki is mondta a kerületi beosztás változatlan fenntartását.

A tanácskozások nagyon sok kérdést felöleltek, melyeknek legtöbbje függőben maradt, vagyis javaslattétel tárgyává tétetett. Szóbajött a telekkönyvezés befejezése, a mezőrendőri rendtartás, a hivatalnoki kar kiselejtezése s a szolgálati pragmatika megalkotása, a gimnáziumi tannyelv, a szolgálati nyelv kérdése, a személyes adó eltörlése s a főkormányzó hatáskörének kiterjesztése a sajtóügy terén. A magyar mozgalmak lecsendesítésének egyik eszközét vélték feltalálhatni abban is, hogy a belügyminisztériumban egy magyar előadói állás rendszeresíttessék s az gr. Forgách Antal volt kerületi főispánra ruháztassék. Egy a jelzáloghitel közvetítésére hivatott földhitelintézet felállításának kérdésénél az értekezletet főkép a főkormányzónak arra gyakorlandó befolyása érdekelte, ami Albrecht főherceget arra a kalandos hangzású nyilatkozatra késztette, hogy őt Magyarországon tulajdonképpen nádori hatáskörrel kívánnák felruházni; ő ennek ellentáll s csak a központi hatalom erősítésére törekszik, de ha az ő személyében változás áll be, esetleg ez is meg fog változni. A magyar hivatalnokok szaporításának szükségét a császár is elismerte, különösen a Goluchovski által a számarányra nézve fölmutatott adatokkal szemben;[1] Albrecht főherceg megkísérelte ezt is ellenezni, arra utalván, hogy «a centrális német elem legjobb, a lakosság is azt szereti legjobban». Végül szó volt az ifjúság neveléséről s e tárgynál a császár helyeslését is az az eszme nyerte el, hogy minél több magyar ifjú helyeztessék el az országon kívül «mintegy centrális területen» fölállítandó nagy, központi internátusokban, amelyekben a partikularistikus és forradalmi befolyásoktól mentek maradnának.

Néhány nappal e meddő tanácskozások után Magyarországon egy esemény játszódott le, mely alkalmas volt a kormány nyugtalanságát és ingerültségét még fokozni. Scitovszky János, a népszerű, agg hercegprímás és bíboros áldozárságának ötvenedik emléknapja alkalmából az ország előkelőségei november 6-án tömegesen zarándokoltak Esztergomba s a prímási palotában a vendégszerető főpap háromszáz terítékű lakomát adott, melyben részt vettek Albrecht főherceg főkormányzó, Rauscher biborosérsek és gr. Thun kultuszminiszter is. A főherceg arra számított, hogy az ő rövid, magyar nyelven fölolvasott felköszöntője után, lévén ő az uralkodó képviselője, senki szót emelni nem fog; azonban nem így történt. Felszólalt gr. Cziráky János és — a hivatalos jelentés szerint — «nemzeti szólamok»[2] előrebocsátása után, úgy üdvö-

[1] Ezek szerint ebben az időben Magyarországon 83 magasabb rangú állás közül csak 37-et foglalt el magyar; a magyar alatt azonban itt kétségkívül magyarországi honos értendő.

[2] «Nationale Floskeln».

zölte az agg egyházfejedelmet, mint aki megadja a királynak ami a királyé, de «töretlen eréllyel lerója tartozását a haza iránt is abban, ami a hazáé»; áldomását a Szózat ama szavaival végzé, hogy «annyi balszerencse közt, oly sok viszály után, megfogyva bár, de törve nem, él nemzet e hazán». Szót emelt b. Jósika Samu is, kinek beszédje «hemzsegett a nemzeti és alkotmányos expectoratióktól»; azt a várakozását fejezve ki, hogy az ünnepeltnek megadassék még prímási legfőbb tisztét, a koronázást is betölthetni, éltette a magyar egyházat, a magyar királyt és a magyar nemzetet. Bartakovics Béla egri érsek hivatkozván Ferenc császárnak az egri bazilika alapköve letevésekor hangoztatott jelmondására: «Lege et fide», megjegyezte, hogy azt, ami e szavak elsejében rejlik, ma hiába keressük! Gróf Szécsen Antal, «a főudvarmester fia», állítólag a főhercegnek hátat fordítva s a mágnásokhoz fordulva azt a reményét fejezte ki, hogy a prímást nemsokára az alkotmány által neki kijelölt helyen fogják látni.[1]

Albrecht főherceget e felszólalások annyira fölháborították, hogy a lakomáról annak vége előtt távozott s azonnal intézkedett, hogy a lapok csak az ő s a prímás beszédeiről adjanak hírt; magához idézte Czirákyt s azonnal jelentést tett Bécsbe, várakozását fejezve ki, hogy a Felségnek oly bő kegyeit élvező urak (utalással különösen Jósika tekintélyes kegydíjára) illő elbánásban fognak részesülni. A rendőrminiszter is abban a véleményben volt, hogy a magyar főurak magatartása «kihágás a trón legmagasabb képviselőjének tartozó tisztelet ellen» és pártagitáció separatistikus célok elérésére, amiért arról a kellő megtorlások végett nyomban jelentést tett a minisztertanácsnak.[2]

A minisztertanács tényleg azonnal foglalkozott az üggyel, de ott némileg higgadtabb felfogás jutott érvényre. Különösen Nádasdy hangsúlyozta, hogy az addig szerzett értesülések szerint a beszédek tartalma nem nyujt alapot büntető eljárásra, sőt még arra sem, hogy az illetők az udvarból kizárassanak. Ő is elismerte, hogy megengedhetetlen dolog volt a prímás és a főherceg beszédei után felszólalni, de ezt se szabad túlszigorúan megítélni szemben az országban meggyökerezett szokással. Mindazonáltal kérdőrevonás történt, de nem sok szerencsével, mert különösen Cziráky válaszában önérzetesen hangoztatta, hogy ő még mielőtt titkos tanácsosi ranggal tüntették ki, születésénél fogva az ország gyermeke és a magyar királyság mágnása volt s királya iránti törhetetlen hűsége mellett izzó honszeretetét és hazája s nemzete nyelvéhez s szokásaihoz való ragaszkodását soha megtagadni nem fogja és nem akarja.[3]

[1] *H. H. S. A.* Gensd. Dép. B. Thierry rendőrminiszter 1859. nov. 7. és 8-i jelentései; *Károlyi Á.* id. m. 48. l.

[2] *H. H. S. A.* Gensd. Dép. id. h. és *Wertheimer* id. m. I. 140. l.

[3] *H. H. S. A. Min. Conf. Prot.* nov. 8., 9

Így aztán jobbnak látták abbahagyni a dolgot ; csak Bartakovics érsek, ki éppen az erdélyi múzeumegylet megnyitó-ünnepélyére készült menni, kapott az ottani kormányzó útján figyelmeztetést, hogy minden politikai demonstrációtól tartózkodjék, mert ilyennek esetében a gyűlést fel fogják oszlatni, ami tudvalevőleg nem történt meg. És a Pesti Napló ellen tették folyamatba a felfüggesztési eljárást, azért, mert szerkesztője, Királyi Pál megkísérlette vezércikkben közölni az esztergomi felköszöntők egyes részleteit ; ezért sajtópert is kapott, melynek során Királyi közcsendháborítás címén vád alá helyeztetett.[1]

Az esztergomi ünnepély Széchenyit is foglalkoztatta s azzal bizonyos tervei voltak, melyeknek meghiúsulása fölötte elkedvetlenítette őt. Az 1857-i esethez hasonlóan, az ünnepi gyülekezetből feliratot óhajtott volna intéztetni a császárhoz s e felirat szövegét a Falk közreműködésével meg is szerkesztette. Azonban barátai az irat hangját oly élesnek találták, hogy fölterjesztésétől elállottak, sőt nehányan szándékuk ellenére, el is maradtak Esztergomból, nehogy e feliratot alá kelljen írniok.[2]

Habár tehát az Albrecht főherceg bősz felháborodását Bécsben nem osztották teljes mértékben, ott is tisztában lehettek aziránt, hogy most már a harc az egész vonalon megindult. Nem csak az ellenzékiség : az ellentállás szelleme ragadta meg a nemzet legszélesebb rétegeit, mely annyira tudatára jutott a maga erejének és ügye igazságának, hogy önkénytes visszavonulására, vagy csak ellenállása ellanyhulására is gondolni sem lehetett. A kormány előtt két út állott : vagy komolyan és őszintén keresni a kibékülés és kiegyenlítés módjait, vagy — ellentállással ellentállást szegezve szembe — hatalmi eszközökkel próbálni kicsikarni a győzelmet. Sajnos, — mint látni fogjuk — a kormány egyelőre az utóbbi út választására határozta el magát.

A nemzet a maga harca sikere érdekében mindenekelőtt a nemzeti önérzet emelésére, saját egységének, összetartásának erősítésére törekedett. Erre szolgált a nemzeti viselet, a nemzeti nyelv, a nemzeti irodalom és művészet kultusza : ezt vették célba azok a lelkes ünneplések is, melyek között — mint láttuk[3] — az Akadémia nyilvános működésé-

[1] *U. ott* nov. 17. *P. N.* 1860. jan. 27. Az esztergomi esetről *Kossuth* is megemlékezik «Iratai»-ban : II. 63—64. l.

[2] *Falk:* Kor- és jellemrajzok, 128—129. l. *Vörös Antal* iratai közt (Nemz. Múz.) található Széchenyinek egy, az arany mise alkalmából állítólag Scitovsky-hoz int. levele, mely felolvasásra szántnak látszik, s melyben azt mondja, hogy «a hatalmas égnek látogatásai majd rátanítják» a legf. helyeken levőket arra, hogy az őszinte szót meghallgassák, a miért reméli, hogy a prímás «első lelki főpásztora lesz egy jobb kornak, melyre a törvényes szabadság áldása derül». Miután a Széchenyi-monografiák és forrásművek mellőzik a levelet, annak hitelessége kétesnek látszik.

[3] II. köt. 414. s köv., 486. s köv. l.

nek újramegindulása, az Erdélyi Múzeumegylet megalakítása, s különösen a Kazinczy születési évfordulója lefolyt. Ezek a megnyilatkozások és tüntetések mind csak arra valók voltak, hogy megmutassák, hogy a nemzetben van élet, van erő, önérzet és öntudat. De mióta a protestáns pátens újabban is oly jogokat támadott meg, amelyeket a szabadság és joguralom érdekközössége alapján az egész nemzet becsben tartott, meg kellett mutatni, hogy a megnyilatkozott nemzeti erő az ellentállásra is képes és ellentállásában le nem győzhető. És tényleg, amily mértékben nyúlt a kormány az elnyomás eszközeihez a jogaikban megtámadott protestáns egyházakkal szemben, oly mértékben vált nyilvánvalóvá, hogy ezt a harcot valláskülönbség nélkül az egész nemzet magáévá teszi.

A legközelebbi ily alkalom a miskolci ref. superintendentiális gyűlés volt, melyen még hatósági beavatkozás nem történt s akadálytalanul hozhatták meg a pátenst visszautasító határozatot; csak a Sárospatakon kinyomatott feliratot kobozta el a rendőrség. A gyűlés utáni lakomán a katholikus papok a kálvinistákat, a kálvinisták a katholikusokat éltették, különösen Bartakovics érseket. A katholikus klérus részéről különösen Danielik kanonok és Szántófy prépost tűntek ki lelkes részvételökkel, amiért e magatartásuk még a császár elnöklete alatt tartott miniszteri tanácskozásban is szóbakerült.[1] Beavatkozás nélkül folyhatott még le kormánybiztos jelenlétében a beregszászi ref. esperességi gyűlés, valamint a pesti, kecskeméti, nagyszalontai, szarvasi, budai, békéscsabai, barsi, nógrádi és más egyházvidéki gyűlések, mind ugyanazzal a pátenst megtagadó eredménnyel, bár a miniszterek ez időben már nagyon sürgették, hogy az uralkodó utasítsa a főkormányzót az esperességi gyűléseknek általában való megtiltására.[2]

Az első hatósági közbelépés az ág. evangélikusok pesti kerületi gyűlésén, december 15-én történt, amikor megtiltatván a gyűlésnek a templomban való megtartása, a konventtagok a gimnázium épületében gyűltek össze Esztergályi esperes és Dessewffy Ottó felügyelő, mint korelnökök vezetése alatt. Azonban alig nyilt meg az ülés, rendőrtiszt lépett be s az összejövetelt feloszlatottnak nyilvánította. B. Prónay Gábor indítványára mégis kimondták a pátens visszautasítását és Székács Józsefnek, kit ezidőben hazafias beszédeiért «a nemzet papjá»-nak neveztek el, rövid imája után a hívek lassan szétoszlottak. A lakomát itt is megtartották nem protestáns vendégek részvételével is; megjelentek Danielik kanonok, gr. Dessewffy Emil, b. Eötvös József, a budai gör.

[1] Lásd Kemény Zs. levelét Falkhoz nov. 17-ről: *Angyal Dávid:* Falk Miksa és Kecskeméthy Aurél elkobzott levelezése, Budapest, 1926. 482., 487. s köv. l. *H. H. S. A.* Min. Conf nov. 19., 25. *Révész J.* előbb id. levele.

[2] *H. H. S. A.* Min. Conf. dec. 13., 15., *P. N.* nov. 24., 25., dec. 14.

keleti lelkész s a protestáns szónokok itt is éltették a prímást és Bartakovics érseket.[1]

A bécsi sajtó kísérletet tett arra nézve, hogy azokat a magyar konzervatív politikusokat, kiknek a kormánykörökkel való megelőző tárgyalásai közismertek voltak, úgy tüntesse föl, mint akik kiegyenlítési törekvéseiket a nemzeti ellentállás jelenségeivel szemben is fenntartják s mintha kilátások volnának bizonyos megegyezésre. Erre a Pesti Napló november 5-én nagyon határozott hangú cáfolatot közölt, hangsúlyozván, hogy Magyarországon ezidőszerint nincsenek pártok, legföllebb részletkérdésekre nézve oszlanak meg a nézetek, lényegileg teljes egyértelműség uralkodik. Az a négy magyar úr, kiknek nevét emlegetni szokták,[2] semmit sem tud általuk benyujtott programmról, ha kívánalmakról beszéltek itt vagy ott, azok nem valamely konzervatív párt, hanem az egész magyar nemzet kívánalmai voltak, amiről a bécsi publicista is meggyőződhetik, ha fáradságot vesz Magyarország bármely vidékére lerándulni.[3]» Ugyancsak a Pesti Naplóban Falk ez időben rendkívül bátor hangú cikkben hirdette, hogy «a nivellálás elméletét immár a nemzetiség elve váltotta föl mindenütt, főleg mióta a francia császár ez elv szentesítése által Európa népeit felvillanyozta. Most tehát a történelmi jog, az ősök vérével védett nemzetiség mellett hőbben lelkesedünk, mint valaha! Ép velős csontokkal állunk a történelmi jog szilárd alapján, erőnk tiszta öntudatában, a férfi erélyével és — türelmével». Kemény Zsigmond maga csodálkozott, hogy e cikk miatt a Naplót nem bántották.[4] Ámító közleményeik miatt a bécsi sajtó orgánumai oly ellenszenvet keltettek maguk ellen Magyarországon, hogy a Pressét a legtöbb vidéki kaszinó kitiltotta köréből.[5]

A nemzeti ellentállás csakhamar más tért is talált magának, amelyen szembeszálljon a kormány szándékaival; ez a tér a szerencsétlen községi törvény végrehajtása körül nyilt meg. Tudjuk, hogy e törvénynek a viszonyokhoz való alkalmazása tárgyában koronatartományonkint bizottságok alakítását vette célba a kormány.[6] Később Magyarországon helytartósági kerületek szerinti bizottságok alakítása ment határozatba, azzal az utasítással, hogy azok a községi hatáskörbe utalandó ügyeket is megjelöljék. Azonban a törvény alaprendelkezései oly általános ellenszenvvel találkoztak, hogy a bizottságok működését majdnem seholsem lehetett megindítani, mert a meghívott bizalmi férfiak — egytől-egyig

[1] *B. Podmaniczky Fr.* Naplótöredékek. III. 81. s köv. l. *Busbach P.* Egy viharos emberöltő. II. 28., 166. l. *P. N.* dec. 17.

[2] Dessewffy, Szécsen, Jósika, Mailáth.

[3] *P. N.* okt. 19., 21. és nov. 5. A cikket közli *Kónyi:* Deák F. besz. II. 454. l.

[4] *Angyal D.* id. m. 208—209. l.

[5] *P. N.* dec. 6.

[6] II. köt. 233. s köv. l.

a kormány iránt eddig barátságos magatartást tanusított egyének — még Horvátországban és Erdélyben is jobbára megtagadták a közreműködést, úgy hogy legtöbb helyen a tisztviselő-tagok egyedül maradtak.[1] Sőt Sopronban megesett, hogy a bizottság független többsége határozatot hozott, mely a javaslat tárgyalását mellőzte s Ő Felségét arra kérte, hogy az országgyűlést mielőbb hívja össze, csak az lévén a községügy alkotmányos rendezésére hivatva.[2]

A nemzetnek ellenállási harcában segítségére jött az a körülmény is, hogy az osztrák kormány ez időben fölötte szorongatott helyzetbe jutott úgy külpolitikai, mint pénzügyi téren.

A november 10-én megkötött zürichi béke Ausztriára nézve még rosszabbította a villa-francai megegyezés által teremtett helyzetet. A határmegállapítás és a Piemont által átvállalandó államadósságok kérdésében Ausztria az egész vonalon a rövidebbet húzta ; a Habsburgok toscanai és modenai uralmát megmenteni nem sikerült ; a pápa prímátusa alatti olaszországi szövetség létre nem jött, ellenben minden jel arra mutatott, hogy Olaszország egységesítése Piemont vezetése alatt feltartóztathatatlanul halad előre.[3]

December hóban egy nálunk is nagy feltűnést keltett röpirat jelent meg vicomte de Laguerroniérétől, kit a Napoleon császár sugalmazott emberének tekintett mindenki. Ez a röpirat azt hirdette, hogy a francia császár végkép hátat fordított a villafrancai megegyezésnek, nem állja útját annak, hogy a pápai hatalom alatt álló tartományok — az ú. n. legatiók — Piemonthoz csatlakozzanak s a pápát egy európai kongresszus által kívánja anyagilag kártalaníttatni s őt a «patrimonium Petri», a tulajdonképpeni pápai állam birtokában biztosíttatni.[4] December végén azután megjelent a színen ismét a Villafranca után haragosan visszavonult Garibaldi ; a lapok kezdtek hírt adni milanói ünnepeltetéséről s merész nyilatkozatairól, melyekben az olaszokat arra buzdította, hogy le ne tegyék addig a fegyvert, míg egyetlen idegen tapossa azt a szent

[1] *H. H. S. A.* Min. Conf. okt. 30—31., nov. 3., dec. 15., 22. *U. ott.* Gensd. Dép. 1859. dec. 18-i jelentés. *P. N.* dec. 15., 17., 21. *Szögyény* eml. ir. II. 153. l.

[2] *P. N.* 1860. jan. 31.

[3] *Rogge:* Österreich stb. II. 51. s köv. l. Hogy maga az uralkodó még kevéssel a zürichi béke előtt mily könnyedén vette az egész olasz kérdést, mutatja egy anyjához, okt. 2-ról int. levele, melyben Garibaldit rablónak, Viktor Emánuelt tolvajnak, III. Napoleont «Erzschuft»-nak nevezi, s úgy véli, hogy Olaszországban a feloszlás csírái növekvőben vannak, s ő nyugodtan nézhetne a jövőbe, ha Magyarország gondot nem okozna (*Dr. Franz Schnürer:* Briefe Kaiser Franz Josefs I. an seine Mutter, 1930. Kösel u. Pustet, München, 299. s köv. l.).

[4] A röpirat címe : Le Pape et le Congrés ; lásd *Angyal D.* id. m. 500. s köv. l. *Podmaniczky* id. m. III. 92. l.

földet, mely az övék s melyet Isten egyedül az olaszok számára teremtett.[1] Ez a fenyegetés félreérthetetlenül Ausztriának is szólt.

A pénzügyi helyzet folytonos rosszabbodása s az államhitel aggasztó megrendülése már október hó folyamában foglalkoztatta a miniszter-tanácsot. Közvetetlen okul szolgált erre az a kellemetlen fölfedezés, hogy a nemzeti kölcsön 111 millióval nagyobb összeggel terheli az államot, mint aminő eredetileg kimutatva volt.[2] Már ekkor szóba jött egy az államkölcsönök törlesztését ellenőrző független bizottság felállítása, amit Bruck pénzügyminiszter, ki nyilván személye iránti bizalmatlanságot látott e rendszabályban, eleinte oly határozottan ellenzett, hogy e miatt lemondását is felajánlotta, azonban csakhamar elállott lemondási szándékától s vállalkozott a vonatkozó javaslat kidolgozására. Szemben az 1860-i állami költségvetésnek 280 millióra rúgó hiányával.[3] Kívánta azonban a pénzügyminiszter a hadi költségek leszállítását, amit Vilmos főherceg, mint a hadsereg főfelügyelője ellenzett, sőt eleinte Rechberg miniszterelnök-külügyminiszter is, aki akkor még oly merész tervekkel foglalkozott az olasz kérdés fejlődésére nézve, hogy esetleg szükségesnek jelezte nehány ezer főből álló osztrák csapat bevonulását Modenába. A császár mindazonáltal a leszállítást elvben szükségesnek ismerte el.[4]

Ezeknek a tanácskozásoknak nyilvánosságra jutott eredménye egy november 11-i császári kézirat volt és egy december 23-án kibocsátott pátens.[5] Az első még csak egy a minisztériumok kebeléből alakítandó bizottságról szól, melynek hivatása lesz az állami költségvetés átvizsgálása s az államháztartási egyensúly helyreállítását célzó javaslat kidolgozása 1860. március 1-ig, mely aztán a birodalmi tanács elé fog terjesztetni.

A pátens már messzebbmenő intézkedést tartalmaz. E szerint az államadósságok törlesztésére szolgáló pénzalapnak s a kamatozó államadósságoknak kezelésére hivatott igazgatóság átalakíttatik s újon szabályozott hatáskört kap ; egyúttal a törlesztés és kamatfizetés módozatait szabályozza a pátens, kimondván, hogy a régibb államadósságoknak az eredeti teljes kamatélvezetre leendő visszavezetése az 1867. év végéig lesz eszközlendő. Ennek ellenőrzését új, héttagú, független bizottság fogja gyakorolni, melynek elnökét és két tagját a császár nevezi ki, kettőt az Osztrák Nemzeti Bank és egyet-egyet az alsó-ausztriai kereskedelmi és iparkamara, valamint a bécsi tőzsdekamara

[1] *P. N.* 1860. jan. 4.

[2] Lásd erre nézve *Rogge* id. m. II. 13. l.

[3] *Charmatz:* Österr. innere Geschichte I. 38. l.

[4] *H. H. S. A.* okt. 26. és nov. 3. *Redlich* id. m. I. köt. II. rész 177—178., 182—183. l.

[5] *Reichsgesetzblatt* 1859., 613. l. *P. N.* 1859. nov. 13, 1860. jan. 14.

küld ki. Az igazgatóság ennek a bizottságnak minden félévben jelentést tesz s e jelentés közzéteendő. E rendszabály-tervezett hatását, t. i. a pénzügyi körök megnyugtatását és az államhitel megszilárdítását, csak vajmi csekély mértékben érte el.

A kormány a Magyarországon könnyelműen felidézett harc folytatása mellett foglalkozott szervezési teendőkkel is, de nem olyanokkal, melyek állását e harcban tetemesen erősítették volna. A szolgálati nyelv ügye már ez időben is beható tanácskozások tárgya volt, de csak később került eldöntés alá; ellenben egy november 14-i legf. elhatározás döntötte el a zsandárság további szervezésének kérdését, amelyre nézve a kormányon belül Kempen távozása óta éles harc folyt. Az a régi eredetű törekvés, mely a katonai szervezetű zsandárság helyére a közbiztonság érdekében a régi megyei pandúrokhoz hasonló polgári jellegű fegyveres őrcsapatot akart behozni s amelynek állítólag ez időben már Prottmann is meg volt nyerve,[1] most, mikor a rendőri ügyek egy polgári miniszter kezébe mentek át, sem tudott győzedelmeskedni; ellenezte még Nádasdy is, aki dícsérte a zsandárság «kitűnő szolgálatait a Kossuthféle konspirációk elnyomása körül» s attól tartott, hogy az intézmény megváltoztatása bátorítólag hatna a magyarokra; Foliot de Crenneville, a Grünne helyére lépett új főhadsegéd, mint a hadfőparancsnokság képviselője, erélyesen kardoskodott a katonai jelleg megtartása mellett. Csak Horvátországnak sikerült kieszközölnie, hogy Pozsega és Eszék megyékben az elszaporodott rablóbandák megfékezésére kísérletképpen behozzák a polgári csendőrséget; s az intézmény oly jól bevált, hogy évnegyedről-évnegyedre meghosszabbították fennállását. Magyarországra nézve végül olyan kompromisszum jött létre, mely szerint a zsandárság katonailag a hadfőparancsnokság alá rendeltetett, csak adminisztratív és gazdasági szempontból tartozott a belügyminiszter alá; a politikai hatóságok nem intézhettek parancsokat a zsandárcsapat-vezetőségekhez, csak felhívásokat, melyeket azonban ezek teljesíteni tartoznak. Csak később vitte keresztül a belügyminiszter a zsandárságnak az ő intézkedési joga alá rendelését.[2]

Szervező jelleggel bírt a császár ismételt sürgetésére december 20-án pátens alakjában kibocsátott új ipartörvény,[3] melyet a még csekély ipari fejlettséggel bíró Magyarországon azzal a közönnyel fogadtak, amellyel az abszolút rendszer egyéb, helyes elméletek terén mozgó, de a valódi viszonyokat kevés tekintetbe vevő s jobbára végrehajtatlanul maradt szervező alkotásai is találkoztak. Általánosabb érdekű volt az igazságügyminiszter november 11-én kiadott rendelete, mely a magyar

[1] *Angyal D.* id. m. 221. l.

[2] *H. H. S. A.* Min. Conf. okt. 15., 18., 20., 1860. márc. 18., 20. és 24. *O. B. E. L.* 1859. nov. 17-i legf. elhat. 1860. jan. 6-i báni jelentés.

[3] *Reichsges. blatt* 1859. 619. l. *P. N.* 1860. jan. 10. s köv. l.

korona egész területére nézve szabályozta az úrbéri törvényszékeknek a nemesi közbirtokosságok tagosítási ügyeiben való eljárását.[1] Az ipar-törvénnyel kapcsolatban a zsidók iparűzési szabadságát korlátozó rend-szabályok hatályon kívül helyeztettek.[2]

Egyébként a kormány ez időbeli rendszabályai és intézkedései, ellentétben az olasz háború előtt mutatkozott enyhüléssel, majdnem mind a megriadt ember védekezésének és fokozódó szigorának jellegét viselik. A levéltitok kifürkészésére 1853. áprilisában szervezett titkos postai kémszolgálatot most, egy október 30-án kelt bizalmas császári kézirat megújítja és újra szabályozza, s ismét szaporodik az ez eljárással ellenőrizendők — invigilálandók — száma, kik közé most már — Széchenyivel való összeköttetése révén — Kecskeméthy Aurél is bele-kerül.[3]

Most már az olyan, még kevéssel előbb szó nélkül megtűrt, éppen nem politikai jellegű kegyeleti tény, mint a Kisfaludy Károly hamvai-nak átszállítása a megszüntetendő váci sírkertből a kerepesi temetőbe, is szemet szúrt; a rendőrség nem engedte meg az ünnepélyes átszállítást, annak teljes csöndben, szinte lopva kellett végbemennie ; ellenben nem akadályozták meg azt, hogy ez alkalomból november 20-án a belvárosi templomban nagy látogatottságú gyászmise tartassék. Ezt a miniszter-tanácsban «a demonstráció ügyes megakadályozásának» nevezték.[4]

A gyeplő szorosabbra vonását jelentették mindenesetre azok a november hóban közzétett, a sajtótörvényt módosító rendeletek is, melyek az egész sajtóban éles megítélésben részesültek, mert azoknak homályos és ruganyos kifejezései «szinte a végtelenig terjesztették ki a hírlapírói felelősséget s annak érvényesítését teljesen a bíró egyéni fel-fogására bízták». A Pesti Napló joggal vetette föl a kérdést, hogy hát ezek-e az ígért reformok?[5]

De legtöbbet foglalkoztatta a kormányt a protestáns-mozgalom, és pedig úgy a meggátlás, mint a megtorlás irányában. A november és december folyamában tartott miniszteri tanácskozások — melyeken gyakran maga az uralkodó elnökölt — világosan mutatják, hogy a kor-mány kelletlenül ment belé úgy az egyik, mint a másik irányban a szigo-rúbb rendszabályokba, mintegy érezve, hogy — amit az események igazoltak — azok mellett nem fog megállhatni ; de másrészt az út,

[1] *P. N.* 1860. jan. 15. s köv. l.

[2] *U. ott* jan. 17., 18.

[3] Csász. kézirat és melléklete: *H. H. S. A.* Gensd. Dép. 1860. 264. szám, u. ott 1859. 806. és 926. számok, lásd *Károlyi Á.* id. m. I. 44. s köv. l. és e mű II. köt. 20. l.

[4] *P. N.* 1859. nov. 22. Lapközlemények a *Vörös A.*-féle gyüjt. N. M.; *H. H. S. A.* Min. Conf. nov. 25.

[5] *P. N.* 1859. dec. 2.

amelyre egyszer rálépett, feltartóztathatatlanul vitte a fokozódó ellentállással szemben a fokozódó szigor felé.

Gróf Nádasdy igazságügyminiszter már a november 3-i koronatanácsban jelentette, hogy miután a kézsmárki konvent körlevele, mely az összes esperességeket a pátenssel szemben a régi egyházszervezethez való ragaszkodásra hívja fel, a büntetőtörvény 65. §-a értelmében a köznyugalom megzavarásának bűntényét foglalja magában, utasította a főügyészséget a vizsgálat megindítására ; bár csak a főbűnösök ellen kívánt pert indítani, magához a fenyítő eljáráshoz következetesen ragaszkodott s azt oly komolyan vette, hogy annál az 1852-i felségárulási pereket kívánta zsinórmértékül tekintetni. Viszont a protestáns mozgalom visszaszorításában feltűnő mérséklet jeleit adta az igazságügyminiszter ; a protestáns kérdést hatalmi eszközök nélkül vélte megoldhatónak, s a küldöttségeknek az uralkodó általi esetleges fogadtatására nézve utalt a régi jogszokásokra és gyakorlatra ; azonban mégis megtalálhatni vélte a visszautasítás elfogadható formáját abban a megkülönböztetésben, hogy fogadtatásra csak a zsinat küldöttsége tarthat igényt ; a kormány természetesen majd gondoskodik róla, hogy zsinat pedig tartható ne legyen.[1]

Gróf Thun kultuszminiszter hajthatatlanul ragaszkodott a maga pátenséhez, de még mindig bízva annak sikerében, sőt remélve, hogy az annak rendelkezéseit elfogadó esperességek majd nemsokára hálafelirattal fognak jönni a kormányhoz, a megtorlás kérdését nagyon enyhén kezelte. Beérte volna a kézsmárki körlevél elkobzásával, annak elhatározásában nem látott büntetendő cselekményt ; azt kívánta, hogy Zsedényinek nyitva tartassék az út a megtérésre, s nem tartotta kívánatosnak, hogy a kormány politikai vértanukat támasszon az ügynek.

Albrecht főherceg főkormányzó helyeselte a perindítást, de azt a naiv kívánságot fűzte hozzá, hogy a kormány a lapokban tegye közzé, hogy nem vallási meggyőződésükért üldözi az illetőket. Ő egyébiránt legjobban szerette volna, ha olyan ostromállapotszerű kivételes hatalommal ruháztatott volna fel, aminő a forrongásoktól aláásott velencei tartományban szokásos, ilyenek hiányában a saját felelősségére erősebb eszközökhöz ő sem volt hajlandó nyúlni.

Végre az uralkodó, bár hozzájárult a miniszterek többsége részéről ajánlott rendszabályokhoz, nyomatékosan hangoztatta, hogy a protestáns-kérdés nagy óvatossággal kezelendő, s hogy a konventhatározatok meghozásában és terjesztésében vezérszerepet vivők megfenyítésének ügyét nem szabad monstreperré nőni hagyni.

Zsedényi, alighogy a vizsgálat ellene megindult, egy felségfolya-

[1] Lásd erre, valamint a következőkre nézve a november 3-i, 17-i, 19-i, 25-i, 29-i, dec. 13-i, 15-i és 22-i min. értekezletek jegyzőkönyveit. *H. H. S. A.*

modványban és egy az igazságügyminiszterhez intézett beadványban kérte a vizsgálat megszüntetését, kijelentve, hogy ha ő tudta volna, hogy indítványát a legfelsőbb akarat iránti engedetlenségként fogják magyarázni, azt meg nem tette volna; ő kész engedelmességének bizonyítékait adni.[1] A régi, aulikus udvari tanácsos loyalitásának ez a megnyilatkozása neki semmit sem használt, de szerencséjére köztudomásra sem jutott és így nem csökkentette a kézsmárki bátor fellépéseért ekkor határtalan népszerűségnek örvendő férfiú nimbuszát. E vallomása ellenére Zsedényi el nem kerülhette, hogy miután már Kassán vizsgálat alatt állott, Bécsbe érkezése után ottani lakásán a rendőrség házkutatást rendezzen s gyanús leveleket és okmányokat keressen. A gyanusított nagyon nyugodtan viselkedett s csodálkozását fejezte ki e lépés fölött, hivatkozván arra, hogy ő mindig híven ragaszkodott a kormányhoz, amiért Magyarországon sok ellenségeskedéssel is találkozott; csak a vallás kérdésében nem követheti a kormányt, mert nem hajlandó feladni azokat a jogokat, melyeket ősei vérökkel szereztek.[2] A rendőrminiszter ugyan úgy volt értesülve, hogy a kutatás alkalmával semmi gyanúsat nem találtak, de az ügyészség jelentése alapján az igazságügyminiszter más véleményben volt; szerinte a Zsedényi lefoglalt levelezése bűnös agitáció világos jeleit mutatja.[3]

December 28-án került a Zsedényi Ede és társai, Mádai Károly szepesbélai lelkész és Pálkövi sárospataki tanár bűnpere a kassai Landesgericht előtt elbírálásra; az államügyész közcsendháborítás címén Zsedényi ellen két évi nehéz fogságra s a nemesség elvesztésére szóló ítéletet kért, de a bíróság csak négy havi egyszerű fogságra ítélte őt; négy havi fogságbüntetést kapott Mádai és Pálkövi is, hetenkinti böjttel súlyosbítva. A vádlottak azzal védekeztek, hogy nem lehet büntetendő cselekmény oly végzés, melynek meghozatalánál a kormány megbízottja jelen volt és ellene föl nem szólalt; amivel szemben az ügyész arra hivatkozott, hogy a végzés oly nyelven hozatott meg, amelyet a kormánybiztos nem értett.[4]

Mindhárom elítélt felebbezett; érdekes tény, hogy Nádasdy igazságügyminiszter, valószínűleg a Szögyény közbenjárására,[5] a minisztertanácsban az ítélet végrehajtásának felfüggesztését javasolta, hogy az elítélteknek idő hagyassék bűnüket jóvátenni és a kegyelemre érdemesekké válni. A császár azonban a többi miniszterek véleményéhez járulva, az igazságszolgáltatásnak szabad folyást engedett.[6]

Annyi bizonyos, hogy Zsedényi és társai elmondhatták azt, amit Giordano Bruno válaszolt bíráinak: az ítélet, melyet hoztok, nagyobb félelmet okoz nektek, kik hozzátok, mint nekem, akit sujt!

[1] *U. o.* nov. 17.
[2] *H.H.S.A.* Gensd. Dép. Thierry miniszter nov. 13-i jelentése.
[3] *U. ott.* Min. Conf. nov. 19.
[4] *P. N.* 1860. jan. 4., 5., 19.
[5] *Szögyény.* Eml. ir. II. 156. l.
[6] *H. H. S. A.* Min. Conf. 1860. jan. 5.

II.

(Elszánt és lelkes közhangulat az 1860. év elején ; a konzervatívek kényszerű tétlensége ; csak Széchenyi folytatja csendben tevékenységét, bár egészségével kedélyállapota is hanyatlik ; félbemaradt német gúnyirata ; növekvő aggodalmai saját sorsát illetőleg is. Thun újabb rendelete a protestáns-pátens haladéktalan végrehajtását követeli. A két magyarországi protestáns egyház küldöttei Bécsben összegyűlnek, s az uralkodónál kihallgatást kérnek. B. Vay Miklós, később Vay és b. Prónay Gábor tárgyalásai a kormánnyal ; a miniszterek tanácskozásai és nézeteltérései e tárgyban, végre is a küldöttség fogadtatása meghiusul, de Vayt és Prónayt a császár kihallgatáson fogadja. Az e kihallgatásról megjelent laphíreket megcáfolja a kormány és Thun meghiusítja a megindult kiegyenlítési tárgyalásokat. Zsedényi fogságbüntetését a főtörvényszék súlyosbítja. Legfelsőbb kézirat, mely a magyarországi főkormányzónak messzemenő felhatalmazást ad a nyugalom helyreállítására. Ünneplések országszerte, élénk farsang, a «csárdáskorszak» ; a hotkóczi bált zsandárok ugrasztják szét. A pátens körüli harc tovább folyik. Reményi ünneplése ; magyar-horvát testvéresülés a horvátországi inség alkalmából. Az olasz nemzeti mozgalom terjedésének hírei ; a kormány pénzügyi nehézségei ; a birodalmi gyűlés kibővítése. Eynatten bűnrészessége a hadseregszállítási visszaélésekben és öngyilkossága. Házkutatás Széchenyinél és látogatóinál. A pesti egyetemi ifjúság március 15-ét megünnepelni akarja, a rendőrség közbelép, Forinyák Géza megsebesül. B. Jósika Samu váratlan halála. Albrecht főhg tömeges belebbezéseket tervez ; fölmentése legf. helyen elhatározva, utódjául Benedek Lajos van kiszemelve. Forinyák halála, temetése nagy nemzeti tüntetéssé válik. Gr. Széchenyi István halála híre. 1860. jan.—április.).

Az 1860-ik év, mely méhében oly nevezetes, részben gyászos eseményeket is hordott, beköszöntésekor éppoly elszánt, mint lelkes hangulatban találta a nemzetet. A Zsedényi és társai ellen hozott ítélet enyhesége általán azt a benyomást tette, hogy a kormány a protestáns mozgalommal szemben nem mer erősebb rendszabályokhoz nyúlni ; egyébiránt miután nemcsak az elítéltek, kik egyelőre szabadlábon maradtak, hanem az ügyész is felebbezett, a per végkimenetele még kétesnek látszott. A széphalmi és sátoraljaújhelyi Kazinczy-ünnepélyekről elterjedt hírek mindenütt lelkesedést keltettek, s a konzervatív b. Senyey Pál ünnepi beszédjében valóban a nemzet közérzületét szólaltatta meg, mondván : «legyünk türelmesek az egyetértésben és egyetértők a türelemben».[1]

[1] *P. N.* 1860. jan. 10.

A Pesti Napló, melynek előfizetői ez évben 3000-nél többre szaporodtak,[1] s melynek szerkesztését nemsokára ismét maga b. Kemény Zsigmond vette át, Deák Ferenchez való közismert viszonyánál fogva is, a nemzet politikai irányítója lett; habár hasábjai legnagyobb részét még mindig a kül- s nem a belpolitikának kellett elfoglalnia, munkatársai értettek hozzá a külpolitika tárgyalásába belékapcsolni oly észrevételeket, melyek vonatkozásaikkal vagy példázó erejökkel alkalmasak voltak az olvasót a hazát érdeklő kérdések iránt is felvilágosítani, vagy reményre biztatni. Falk Miksa, ki ebben különös mester volt, s ki a lapnak majdnem minden számába írt, újévi beköszöntőjében hangsúlyozta a tavalyi és az idei újév különbségét, megállapította a lefolyt évnek a várakozáson túlmenő eredményeit, melyek sugárzó megelégedést kelthetnek.[2] A nemzet lelkesedésének folytonos tanubizonyságait szolgáltatták a szűnni nem akaró Kazinczy-ünnepélyek, míg áldozatkészségét a Kazinczy-alapra s később — gr. Dessewffy Emil hatásos kezdeményezésére — az Akadémia házára befolyó szakadalan adományozások bizonyították.

Ebben és a protestáns egyházi gyűlések meg nem szűnő tiltakozásaiban merült ki akkoriban a nemzet egész politikai ténykedése. Még a fáradhatatlan konzervatívek is érezték, hogy kísérleteikkel holt pontra jutottak s egyelőre nem ostromolták emlékiratokkal a kormányt. Csak Szögyény jutott abba a helyzetbe, hogy legfelsőbb felhívásra egy munkálatot kellett kidolgoznia a megyeszervezés ügyében, melyre csak később került a sor.[3] Dessewffy, kit minden jóakaró igyekezetének teljes meghiusulása ez időben mélyen elkeserített, egy nagyon tárgyilagos hangú nyilatkozatban, mely ezer tekintélyes magyar ember aláírásával lett volna ellátandó, kívánta a kormányrendszer által Magyarország ellenében hirdetett hazugságokat tizenegy pontban megcáfolni, különösen szembeszállva azokkal az állításokkal, mintha Magyarországon pártok, vagy nemzetiségi villongások, vagy retrográd irányzatok volnának találhatók, s mintha e nemzet forradalomra törne. Azonban Deák Ferenc tanácsára Dessewffy elállott e nyilatkozat közzétételétől.[4]

Egészen különleges állást foglalt el 1859—60. telén is — életének ez utolsó telén — Széchenyi. Népszerűsége az országban a «Blick» megjelenése óta nőttön nőtt, érintkezései mindinkább szaporodtak s ő mégis elszigeteltnek látszott nemcsak önkénytes fogsága miatt, hanem a helyzetről való felfogása következtében is, mely — mint láttuk — legközelebb állott a konzervatívekéhez, de nem egyezett meg egészen

[1] *Papp Ferenc:* B. Kemény Zs. II. 336. l.
[2] *P. N.* 1860. jan. 1.
[3] *Emlékiratai.* III. 3. s köv. 149. s köv. l.
[4] *Kónyi:* Deák F. besz. II. 454. s köv. l.

azzal s a nagy férfiú csapongó hangulatával együtt gyakran változott is és sok kiegyenlítetlen ellentmondást tartalmazott. A nemzet bizakodó hangulatában nem osztozott, a tüntetéseket — különösen a fiatalság mozgolódását — nem helyeselte;[1] még mindig a «pactum conventum», a «notableok gyülekezete» és egy esetleges «octroi» eszmekörében élt, s az esztergomi összejövetelből éles hangú feliratot kívánt volna legfelsőbb helyre küldetni; azonban e mellett mindinkább csökkent bizalma az uralkodó személye iránt, folyton igyekezett külföldi tényezőket vinni harcba az osztrák uralom ellen, s még élete utolsó heteiben is, — mint látni fogjuk — egy, a kormány ellen irányuló, rendkívül epés gúnyirat szerkesztésével volt elfoglalva.

Bár Döblingben maradásához végzetes makacssággal ragaszkodott, s ezért senkit föl nem keresett, őt mind többen látogatták meg. Gr. Rechberg miniszterelnök már említett látogatása október 9-ére esett; egy nappal rá lord Loftus angol nagykövet járt nála, kivel mindvégig összeköttetésben maradt; december 2-án meglátogatta őt Schmerling is, kire akkor a konzervatívek nagy része bizonyos reményteljes várakozásokkal nézett. Közbe október 15-én valóságos kis haditanácsot tartott Széchenyi Falkkal, Kecskeméthy Auréllal és Hopf kanonokkal, főképp a Hollán röpiratának kinyomatása s ismertetése tárgyában.[2] A konzervatívek vezérein s más magyar arisztokratákon kívül megfordultak nála Tisza Kálmán, Egressy Gábor, Zsivora György, Török János, Zsedényi Ede is; sokakat ebédre látott magánál.[3]

Levelezése sem szünetelt; 1860. januáriusában a magyar lapok abban a kivételes helyzetben voltak, hogy Széchenyinek — kinek minden sorát mohón olvasta a közönség — egy, persze nem politikai tárgyú levelét közölhették, melyet Nagy-Czenk községhez intézett, az ottani roskadozó templom újraépítése s Szent Istvánnak leendő felajánlása ügyében; közölték aztán a czenkiek lelkes válaszát is.[4]

Széchenyi előbbi merész terveivel a Hübner elbocsátása s az Esztergom számára szerkesztett felirat meghiúsulása óta szembetűnően alábbhagyott, de csüggedése nem volt olyan, hogy tétlenségre kárhoztatta volna. Novemberben, decemberben élénken foglalkoztatta az «Offenes Promemoria» című, már említett röpirat megjelentetése, fenntartotta összeköttetéseit a Times-szal,[5] sőt talált közvetítőket arra is,

[1] II. kötet 245—246. l.

[2] *Szögyény* id. m. III. 20. l.

[3] Lásd erre és a következőre nézve a *Döbl. irod. hagyat.* I. köt. 205—206., 235., továbbá 396. és köv. lapjait.

[4] *P. N.* 1860. jan. 26., febr. 21. *Kecskeméthy Aurél:* Gr. Stephan Széchenyi's Laufbahn stb. 1866. 87. l.

[5] Egy eddig ismeretlen, a Timesban 1859. szept. 17-én megjelent cikkére *Angyal D.* hívta fel a figyelmet: Lord Loftus és Széchenyi, B. Szemle 1927. máj. 188. s köv. l.

hogy emlékiratot juttasson el lord Palmerstonhoz és — Napoleon császárhoz.[1] Különös feltűnést keltett s fordításban a hazában is elterjedt a Times-nak az a cikke, mely a protestáns küldöttség méltatlan fogadtatása miatt — januárius végén — emelt keserű panaszt.

Csak a Károlyi Árpád újabb fölfedezése útján szereztünk tudomást róla, hogy Széchenyi ez időben egy befejezetlenül maradt hosszabb német gúnyirat szerkesztéséhez fogott, melynek ezt a címet adta: «Disharmonie und Blindheit, eine Diatribe, Rapsodisch und in Eile skizzirt».[2] Ez tulajdonképpen folytatása a «Blick»-nek, amely azért íródott, mert írója keservesen csalódott abban a várakozásában, hogy a Bach bukása a helyzetben mélyreható fordulatot fog előidézni. Ha a «Blick» főkép a Bach címére iratott, ez az újabb támadás leginkább azoknak szól, akik a Bach távozása óta gyakoroltak hatalmat és befolyást. Legkíméletlenebbül bánik el benne Széchenyi Nádasdyval, akit egyenesen mint saját hazája ellenségét jellemez. De élesen ellene fordul itt már Rechbergnek is, mutatva, hogy a bizalom és remény, melyet személyébe helyezett, teljesen elenyészett. Kijut a gáncsból az uralkodónak is, bár az író itt sem tagadja meg dynastikus érzületét, amint hogy a következtetések is, melyeket fejtegetéseiből levon, sohasem irányulnak az Ausztriától való elszakadásra, hanem mindig a kiegyenlítést, Magyarország jogainak a monarchia keretében való érvényesülését látszanak keresni.

Széchenyi ez időbeli naplója, levelei, s azoknak benyomásai, kik vele sűrűbben érintkeztek, megegyezően bizonyítják, hogy e tél folyamában egészsége hanyatlásával együtt hangulata is mindinkább elborult; gyakran vett rajta erőt a mélabú, melyet kedvelt fuvolájával próbált elűzni s mind súlyosabb aggodalmak gyötörték őt, most már nemcsak a haza, hanem saját sorsát illetően is. Személyes barátja lévén Zsedényinek, gondolkodóba ejthette az, hogy ez ellen, addig az udvar teljes bizalmát bíró, előkelő férfiú ellen bűnvádi eljárást indítottak, s őt elítélték. Megtudta azt is, hogy családja bécsi lakását detektívek őrzik és lehetetlen, hogy tudomással ne bírt volna a kém- és óvrendszabályok amaz, mindinkább szűkülő gyűrűjéről, mellyel — főkép Albrecht főherceg és Prottmann ösztönzésére — Thierry rendőrminiszter és szolgálatkész közegei őt és működését környezték. Januárius elején följelentések történtek, melyek szerint Pulszky ágensei Bécsben és Pesten járnak s összeköttetést tartanak fenn oly egyénekkel, kikkel Széchenyi sűrűn érintkezett.[3] Ha rá tudta volna magát szánni arra, hogy Döblinget elhagyva, visszatérjen Magyarországba, ez személyes biztonsága iránt talán megnyugtathatta volna, mert bizonyos, hogy a hatalom az ő magyarjai körében nem tudta volna kezét oly könnyen rátenni, mint egy Bécs melletti faluban. De nála szinte kényszerképzetté vált a gondolat, hogy

[1] *Károlyi* Döbl. ir. h. I. 233. l.
[2] *U. ott* 553. s köv. l.
[3] *Falk:* Kor- és jellemrajzok 127. s köv. l. *Döbl. ir. hagy.* I. 75. s köv. l.

ő a döblingi gyógyintézetet élve el nem hagyja, s ez útját állotta minden más irányú megfontolásnak.

Ilyen, mindinkább súlyosbodó aggodalmak között következtek be azután március folyamában oly események, melyek alkalmasak voltak a nagy férfiú lelki egyensúlyát végleg fölforgatni.

Az 1860. év elején a protestáns-pátens elleni küzdelemben némileg új helyzetet teremtett gr. Thun miniszternek egy január 10-én kibocsátott rendelete. A végből, hogy azok az evangelikus hitközségek, melyek a patenst «köszönettel elfogadták», annak végrehajtásában kellő támaszt találjanak, s viszont az azzal ellenkezők megértsék, hogy törekvésöknek semmi kilátása sincs az érvényesülésre, ellenben nyitva áll előttük az út a megtérésre, a miniszter társai hozzájárulásával elrendelte annak a templomi szószékekről való kihirdetését, hogy a pátens értelmében coordinált hitközségek fogjanak hozzá azonnal esperességeik és superintendentiájuk megalakításához, hogy ezek alapján az egyházmegyék és kerületek, illetve ezeknek közgyűlései és consistoriumai is megalakíthatók s végül a zsinatok is megtarthatók legyenek. A még pátensszerűen meg nem alakult hitközségeknek március végeig terjedő haladék adatott a pátens végrehajtására, mely határidő elmulasztása esetében az illető hitközségeket a kormány nem fogja többé rendezetteknek elismerni s ezen az elismerésen alapuló minden jogaikat és igényeiket elvesztik, ellenben minden kötelezettségeik épen maradnak, s esetleges tartozásaik közigazgatási úton fognak behajtatni. Egyházmegyei gyűlésekben csak pátensszerűen rendezett hitközségek vehetnek részt, ha ennek ellenére mégis tartatnának konventek, azoknak végzései semmisek lesznek. Az egyházközségek és esperességek azon felügyelőinek, illetve gondnokainak jogai, kik az illető székhelyen nem laknak, megszünteknek tekintendők. Azon egyházközségekben, melyek április 15-ig megtörtént rendezésöket be sem jelentik, a helybeli, illetőleg esperességi felügyelői vagy gondnoki hatásköre szintén megszűnik. Hasonlóképpen semmis minden pátensellenesen megtartott superintendentialis gyűlés határozata. A superintendentiák megalakulása után az egyetemes értekezlet azonnal, s annak javaslatára a zsinat is össze fog hivatni. Egyúttal a működésben levő esperesek intést kaptak, hogy magukat semmi megfélemlítés hatása alatt ki ne vonják kötelességeik teljesítése alól, mert ellenesetben nemcsak hogy papi illetményeiket illetőleg jogi védelem nélkül maradnának, hanem a kormány további bizalmára sem lesznek többé érdemesek. Utasítás ment a kormányhatóságokhoz is, hogy a rendelet végrehajtásában segédkezzenek s minden azzal ellenkező eljárást megakadályozzanak.[1]

Időközben több protestáns egyházi gyűlés tartatott meg, legtöbb

[1] *Reichsgesetzblatt* 1860. 53. l. *P. N.* 1860. jan. 22., *H. H. S. A.* Min. Conf. Prot. jan. 10.

helyen az eddigi eredménnyel, vagyis a pátens elleni tiltakozással s a gyűlés által el nem ismert egyházi közegek lemondatásával. Az új rendelet közhírrététele előtt a kormány kerülni látszott a súlyosabb összeütközést, különösen a templomokban, de az ellentállás vezérszereplői ellen az eljárást megindította. A tiszántúli ev. ref. superintendentia gyűlésén a kormánybiztos megjelent s a gyűlést betiltotta, Tisza Kálmán felszólalása után azonban a biztos távozott s a gyűlés folytatta tanácskozását.[1]

Az új rendelet által teremtett helyzet szükségessé tette, hogy a túlnyomó számú egyházgyűlések egybehangzó határozatainak megfelelve, immár kísérlet történjék a protestáns egyházak sérelmének legfelsőbb helyen való előterjesztésére. E végből január 23-án Bécsben b. Vay Miklós elnöklete alatt összegyűltek a két magyarországi protestáns egyház egyházi és világi kiküldöttjei, szám szerint harmincketten,[2] akik Vay közléséből már ez alkalommal értesülvén róla, hogy a miniszterelnök kevés kilátást nyujtott a küldöttségnek az uralkodó által leendő fogadtatásra, elhatározták, hogy fogadtatásuk meghiusulása esetében közös írásbeli előterjesztést fognak igyekezni a miniszterelnök útján legfelsőbb helyre eljuttatni.

Az akkor általánossá lett magyar nemzeti viseletben megérkezett urak megjelenése Bécsben, hol jövetelükről már tudomással bírtak, nagy feltűnést keltett s a sajtó függetlenebb része szándékukat rokonszenves kommentárokkal kísérte.[3] Az uralkodó véletlenül éppen a bécsi összejövetel napján fogadván Szögyény-Marich Lászlót, előtte a protestáns kérdésről nagyon higgadtan és mérsékelten nyilatkozott s bár arra az álláspontra helyezkedett, hogy a sérelmeket és kívánságokat az összehivandó zsinaton kell előterjeszteni, hajlandónak nyilatkozott Vayt, kit a mérsékeltebbek közé sorolt, s aki a debreceni gyűlésben nem vett részt, kihallgatáson fogadni.[4]

Már a következő napon közölhette Vay a küldöttekkel, hogy az uralkodó a küldöttséget nem fogadhatja, aminek okául az adatott, hogy

[1] *P. N.* 1860 jan. 1., 11., 13., 14., 22. *H. H. S. A.* Min. Conf. 1859. dec. 29. *O. B. E. L.* 1860. jan. 20-i főkormányzói jelentés.

[2] Név szerint b. Prónay Gábor, b. Podmaniczky Ármin, Dessewffy Ottó, Esztergályi Mihály, Székács József, Schnell Károly, Nagy Mihály, Blaskovics Pál, Konkoly Thege Balázs, gr. Teleki Gyula, gr. Teleki Sándor, Egresi Sámuel, Török Pál, Erdélyi Ferenc, Benedek László, Szalai Sándor, Fördős Lajos, b. Vay Miklós, gr. Vay Dániel, gr. Pallavicini Roger, ifj. b. Vay Miklós, b. Vay Béla, Bernáth Zsigmond, Ferenczi József, Hegedüs László, Zsarnai Lajos, gr. Degenfeld Imre, Tisza Kálmán, Lónyay Menyhért, Balogh Péter, Révész Bálint és Révész Imre. Lásd: *Emléklapok vajai b. Vay Miklós életéből.* 453. s köv. l.

[3] Lásd a «*Fortschritt*» közleményét a *P. N.* jan. 27-iki számában.

[4] *Szögyény* Emlékiratai III. 4. s köv. l.

a kihallgatást nem a főkormányzó útján kérték; de miután már itt vannak, a kormány hajlandó velük bizonyos érintkezésbe és eszmecserébe bocsátkozni, amire a küldöttség a maga részéről is hajlandó lévén, erre az értekezésre megbízottakul Vayt, Prónayt, Székácsot, Tiszát, Révész Imrét és Hegedüs Lászlót választotta meg, s ezeket mindjárt megfelelő utasítással is látta el.[1]

Január 25-én a miniszterek értekezlete a császár személyes elnöklete alatt foglalkozott a magyar protestánsok küldöttségének ügyével.[2] Bruck pénzügyminiszter kívánatosnak jelezte, hogy a küldöttek feljövetele használtassék fel arra, hogy Magyarország pacificatiója legalább egyházi téren végrehajtassék; legtöbbet attól várna, ha a császár a delegátusok kiválóbbjait kihallgatáson fogadná s szívökre kötvén, hogy a pátensszerű berendezkedés és a zsinatok összehívhatása érdekében hassanak hitsorsosaikra, ez alkalommal a módosítások iránti javaslataik megfontolását is kilátásba helyezné. Nádasdy támogatta a Bruck felfogását, s különösen a Vay fogadtatását ajánlotta, ki különben is egy magánkéréssel óhajt az uralkodó elé járulni. Thun kultuszminiszter e felszólalásokkal szemben azt a kérését fejezte ki, hogy az ügy ki ne vétessék az ő kezéből. A császár beszélgetésétől a magyar urakkal ő is sokat várt, de kérte, hogy a velök szemben teendő legfelsőbb nyilatkozat hozassék neki előzetesen tudomására. Az uralkodó végül kijelentette, hogy hajlandó az illetőket fogadni, amennyiben azok készek a kormány szándékait előmozdítani.

Másnap folytatódott a tanácskozás, ismét az uralkodó elnöklete alatt.[3] Most már Rechberg miniszterelnök referált Vayval és Prónayval folytatott megbeszéléseiről, melyek alkalmával a nevezettek azt javasolták, hogy a Bécsben időző küldöttség vezető tagjai — bár megbízás nélkül — lépjenek érintkezésbe a kormány közegeivel és így keressék a kiegyenlítés módozatait; meg is nevezték a minapi értekezletök alkalmával kijelölt hat egyént. Thun ellenezte e javaslatot, mert a megnevezettek közül Prónay és Székács törvénytelen gyűlés tartása miatt vizsgálat alatt állanak, s mert valamennyiöket, ha esetleg engedményeket tennének, hitsorsosaik cserbenhagynák. Egyelőre legfeljebb egyesekkel kellene bizalmasan beszélni, hogy a kormány megtudja, mily javaslatokkal akarnak előállani; mindenesetre ragaszkodni kell a szeptemberi «törvényhez» s legfeljebb azt helyezni kilátásba, hogy a majdan megtartandó zsinat kívánságaihoz képest a pátens esetleg módosíttatni fog. A küldöttek valójában semmi egyebet nem akarnak, mint a «törvény» hitelét megrontani és a kormány híveit megtántorítani.

Erre Nádasdy arra utalt, hogy «a kormány hívei», vagyis azok, akik

[1] *Emléklapok* 457. s köv. l.
[2] *H. H. S. A.* Min. Conf. Prot. 1860. jan. 25.
[3] *H. H. S. A.* Min. Conf. Prot. jan. 26.

a pátenst elfogadták, vajmi kevesen vannak : az ág. evangelikusoknak körülbelül 10%=a, a reformátusoknak pedig 1%=a. Tekintve a min= dig növekvő mozgalom veszélyeit, kívánatos volna a megegyezés ; a határőrvidékieknek már tett a kormány bizonyos engedményt, miért ne tegyen a többieknek is? Mindenesetre ajánlatos volna legalább meg= tudni, hogy mit kívánnak? s e tekintetben a meghallgatásból Prónayt és Székácsot sértődés nélkül kizárni nem lehetne ; az ellenök indított vizsgálat oly kezdetleges stádiumban van, hogy attól bízvást el lehetne tekinteni. Miután a miniszterelnök s a pénzügy= és belügyminiszter is teljesen hozzájárultak az igazságügyminiszter felfogásához, sőt hang= súlyozták, hogy a protestáns vezérférfiakat arra is méltóknak tartják, hogy az uralkodó elé járulhassanak, kinek néhány szava nagy hatással lenne rájok, Thun, bár újra utalva Prónay és Tisza ellenzéki szereplé= sére, nem akart a megegyezés kísérlete elé akadályokat gördíteni.

Erre a császár elrendelte, hogy bizalmas formában érintkezésbe lépjen a kormány a nevezett egyénekkel, tudtukra adván minden kétsé= get kizáró módon a maga szándékait, hogy meghallgattassanak kíván= ságaik s ők rávétessenek egy kedvező akció megindítására. Sorra kerül= vén a kormány részéről kiküldendő bizalmi férfiak kiválasztása, szóba jöttek gr. Mailáth Antal, Torkos, Zádor, Zimmermann, Franz, Kuz= mány és Mikolás. Thun Zimmermann (Josef) miniszteri osztálytaná= csost ajánlotta, mint a kérdés legalaposabb ismerőjét ; miután azonban a miniszterelnöknek aggályai voltak arra nézve, hogy a magyarok a pátens körüli munkássága miatt Zimmermannal szemben bizonyos elfogultsággal fognak viseltetni, határozatba ment, hogy társul Mikolás tanügyi tanácsos adassék melléje ; ez utóbbi azonban megbetegedvén, a tanácskozásban tényleg csak Zimmermann vett részt, mint kormány= megbízott.

A januárius 28=i minisztertanácsban [1] — ismét a császár elnök= lésével — már jelentés tétetett a protestáns küldöttekkel való érteke= zésről, mely szerint megegyezés nem jött létre, mert Vayt kivéve, ki állítólag nem nyilvánította álláspontját, a küldöttek mind kijelentették, hogy a szeptemberi pátens és a superintendentiák új beosztása alapján zsinat össze nem hívható, ellenkezőleg, a régi állapot visszaállítása szükséges s csak így mehet végbe a superintendensek s a zsinati kép= viselők megválasztása s csak az így létrejött zsinat lehet hivatva a pátenst, mint minden más javaslatot, tárgyalás alá vonni. Bruck pénzügyminiszter úgy találta, hogy ha Zimmermann tanácsos kevésbbé mereven ragasz= kodott volna a pátenst követő miniszteri rendeletekhez, talán lehetett volna megegyezésre jutni. Nézete szerint a követendő út az volna, hogy nem a hitközségek coordinálásán kezdessék a dolog, hanem a fennálló

[1] *U. ott* jan. 28.

s megtartandó esperességeket kellene fölhívni a zsinati képviselők megválasztására s ezekből és a jelenlegi superintendensekből alakítani meg a zsinatot. Ezzel a csekély engedménnyel, a pátens fenntartása mellett lehetséges volna a veszélyesen növekvő vallási és politikai agitációt lecsillapítani. E nézethez járult Nádasdy igazságügyminiszter is, föltéve, hogy az evangelikusok a hat superintendentiára való beosztást elfogadják.

Ezekkel szemben Thun arra hivatkozott, hogy a császár a január 26-án tartott értekezleten kifejezetten meghagyta, hogy a miniszteri tanácsilag megállapított rendelkezésektől eltérni s azokkal ellenkező ígéreteket tenni nem szabad. Különben — hite szerint — ezekkel a megegyezés lehetetlen, mert a kormány, tekintélyének teljes föláldozása nélkül a pátensben elfoglalt álláspontját fel nem adhatja; az ellentállás előrelátható volt; hogy most, mikor beállott, a kormány engedjen, ahhoz Thun hozzá nem járulhat. Az ág. evangelikusok körében máris van egy párt, mely a kormány oldalára állott, s bízva a kormány szilárdságában, magát heves ellenségeskedésnek tette ki; ezt a pártot nem szabad feláldozni, ellenkezőleg, az ellenzéket kell és lehet is legyőzni; vele alkudni csak akkor lehetne, ha oly javaslatokkal állna elő, melyek a pátenssel megegyeztethetők.

Miután Bruck megjegyezte, hogy ő is fenntartani kívánja a pátenst, csupán a végrehajtási rendeletek intézkedéseiből — melyek ellen mindjárt kezdetben súlyos aggályok merültek fel — kellene a kiegyenlítés és béke érdekében engedni, a miniszterelnök jelentette, hogy ő ma megbeszélést folytatott Vayval és Prónayval, melynek során az utóbbi is kijelentette állítólag, hogy ő kész a pátens elfogadása érdekében működni. A fennforgó politikai viszonyok között nem tanácsos az ily ajánlatot egyszerűen visszautasítani, s legalább meg kellene tudni, hogy mily föltételek mellett volna az igénybe vehető? Erre Thun, bár bizonyára nem utógondolat nélkül, s hangoztatva, hogy kevés reményt táplál az eredményre nézve, szokása szerint meghajolt a miniszterelnök és minisztertársai kívánsága előtt s kijelentette, hogy hajlandó Vayt és Prónayt meghallgatni az iránt, vajjon tudnak-e elfogadható javaslatokat tenni?

A küldöttség ugyane napon utolsó értekezletre gyűlt össze, melyen b. Vay Miklós mint elnök megállapítván, hogy az uralkodó részéről való testületi fogadtatásuknak minden reménye eloszlott, a küldöttséget feloszlatottnak nyilvánította, s meleg szavakkal búcsúzott el annak tagjaitól s Isten iránti bizalomtól áthatva reményét fejezte ki, hogy e kínos szenvedés napjai sem lesznek egyébre valók, mint lelki erejök edzésére s evangéliumi hitökben való megszilárdításukra. Miután Balogh Péter superintendens a küldöttek nevében köszönetet mondott Vaynak, Székács József megható imában kérte a Mindenhatót, hogy

védje meg, fedezze küzdő egyházukat hatalma szárnyaival.[1] Erre a küldöttség feloszlott s tagjainak legnagyobb része hazautazott, hová a lapok is hamar megvitték eljárásuk eredménytelenségének hírét, annál nagyobb csalódást és lehangoltságot keltve, mert még egy nappal előbb arról adtak hírt, hogy a küldöttségnek legfelsőbb helyen való testületi kihallgatása küszöbön áll.[2]

Báró Vay Miklós, mint a reformátusok s b. Prónay Gábor, mint az ág. evangelikusok küldöttségének fejei még Bécsben maradtak s csakhamar közölték a lapok, hogy az uralkodó által fogadtatni fognak.[3] Még mielőtt e kihallgatás megtörtént volna, a hivatalos Wiener Zeitung elmondta, hogy a protestáns konventek küldöttségek menesztésére jogosítva nem levén, a küldöttségeknek kezdettől fogva nem lehetett kilátásuk a császár általi fogadtatásra ; ellenben azoknak, kik személy szerint érintkezni kívántak magyar állású egyénekkel, erre mód nyujtatott ; de ekkor is csak azt hallhatták, hogy megoldás csak a szeptember 1-i pátens, a szeptember 2-i és újabban január 10-i rendeletek alapján várható, s a «finom formakérdések» fölötti áldatlan viszály semmi célhoz sem vezet.[4]

Vay és Prónay legfelsőbb kihallgatásáról, mely február 1-én ment végbe, a lapok csakhamar hírt adtak, «a protestáns közönség megnyugtatására», elmondván, hogy az uralkodó, ki «ritka ügyavatottsággal szólt a dologhoz», úgy látszik, személyesen akarja a nagyfontosságú kérdés megoldását eszközölni és «legkegyelmesebb határozott nyilatkozata» után elég ok van hinni és remélni, hogy a megoldás a két protestáns testvéregyház teljes megelégedésére fog szolgálni. A Pester Lloyd szerint a császár úgy nyilatkozott a két elnök előtt, hogy a protestáns ügyben kiegyezést óhajt, de természetes, hogy e kiegyezés a pátens határozmányaival nem ellenkezhetik ; ellenben kész lemondani az utóbbi időben kiadott miniszteri rendeletek foganatosításáról. Vay és Prónay kihallgatásukról jelentést tettek a küldöttség Pesten összegyűlt tagjainak s a kiegyenlítés módja Vay szerint a következő volna. A zsinat összehívását az egyházkerületeknek a pátensben megrendelt új beosztása akadályozta. A protestánsok ragaszkodtak az eddigi nyolc kerülethez, a pátens pedig tizenkettőt (hatot-hatot) ír elő. Minthogy a zsinatnak az egyház összességét kell képviselnie, az az esperességek összességéből éppúgy megalakulhat, mint a kerületek összességéből. Ennélfogva abban történt megállapodás, hogy a zsinat az összes esperességek képviselőiből alakuljon meg úgy, hogy minden esperesség egy világi és egy egyházi követet küldene. A küldöttség meghallgatván a jelentést, a kiegyenlítés e módjára ráállott, de azon föltétellel, hogy

[1] *Emléklapok* stb. 462. s köv. l.
[2] *P. N.* jan. 28. és 29.
[3] *U. ott* jan. 31., febr. 1.
[4] *U. ott* febr. 2.

előbb még a kerületi gyűlések hivassanak egybe még egyszer s azok mondják ki az új választási eljárás érvényességét s intézkedjenek annak foganatosítása iránt, egyúttal a superintendensi és felügyelői (gondnoki) állásokat betöltvén. E határozatokat Vay és Prónay egy újabb legf. kihallgatáson fogják a Felségnek bemutatni. [1]

E hírlapi közleményeknek — melyekért a Pester Lloyd «másodszori írásbeli megintést» kapott, s melyeknek a protestánsok közti megállapodásra vonatkozó részét maguk a lapok nyomban megcáfolták, [2] valódi hátterét a februárius 5-én tartott miniszteri tanácskozmány jegyzőkönyve [3] tárja fel. E tanácskozmányban Thun előterjesztést tett a magyar protestánsok ügyében kiadandó nyilatkozatról, szemben a pátens feladását hírül adó lapközleményekkel. Ez előterjesztés szerint Vay és Prónay csakugyan oly javaslatot tettek a zsinatok összehívására nézve, mint aminőt a lapok jeleztek s 4—5 heti időt kértek, hogy e javaslatukat hitsorsosaik által elfogadtassák. De már időközben kitűnt, hogy a zsinatok megtartása a superintendensek előzetes megválasztása nélkül lehetetlen ; a javaslat lényegileg a restitutio in integrum követelése, amit a minisztertanács ismételve visszautasított, s követelte a pátensszerű újjárendezést politikai és közjogi okokból ; politikai okokból, hogy a pesti superintendentia uralma megtöressék s a zsinaton ne legyen ellenzéki többség, közjogi okokból, hogy az 1791 : XXVI. t.-cikk alapján az uralkodó jogai vallási ügyekben (circa sacra) a zsinatok határozataitól függetleníttessék, ami nem zárja ki azt, hogy a zsinatok a pátens egyes rendelkezéseinek módosítását kívánják, s hogy a pátenst követő rendeletek ideiglenes intézkedései helyére végleges kánonok lépjenek. Az e javaslatok elfogadásából eredendő zürzavarban a coordinatio megindult munkája teljesen fennakadna, a pátens törvényessége kétségbe volna vonható, s az arra alapított összes hivatalos cselekmények és fenyítő eljárások alapjukat veszítenék s jogosulatlan üldözés színében tünnének föl. Thun szükségét látta, hogy az ellenkező híreszteléssekkel szemben a kormánynak előbbi álláspontjához való ragaszkodása világos kifejezésre jusson.

Bruck ismételve hangsúlyozta, hogy a protestáns vezérférfiak ajánlatában nem lát in integrum restitutiót s ezért azt különösen a fennforgó belső és külső politikai viszonyok között nem tartja mereven visszautasítandónak ; ami pedig elfogadhatatlan, annak mellőzése megegyezés esetében nem ütköznék nehézségekbe. Arra is utalt, hogy a calvinistáknál a coordinatió folytatásáról szó nem lehet, mert az még kezdetét sem vette. Azonban ezúttal már Nádasdy és Goluchovski miniszterek is, következetlenségtől akarván megóvni a kormányt, a Thun

[1] *U. ott* febr. 4.
[2] *U. ott* febr. 5.
[3] *H. H. S. A.* Min. Conf. Prot. febr. 5.

merev álláspontjához közeledtek, amelyet élénken támogatott a tanácskozásba bevont Albrecht főherceg is. E megnyilatkozások után a császár helybenhagyta a Thun által javasolt rendelet és lapközlemény kiadását, csupán a reá való hivatkozás mellőzését kívánta s egyúttal meghagyta, hogy az indiscret lapközlemények forrása kinyomoztassék.

Így látott aztán napvilágot az a február 5-ről a superintendentiákhoz intézett miniszteri leirat, mely elismeri ugyan, hogy a császár felhatalmazást adott bizonyos bizalmas, kiegyenlítő tárgyalásokra, de magyarázólag megjegyzi, hogy e megbízás nem érinthette a pátens érvényét, s hogy zsinati választások csak úgy lesznek eszközölhetők, ha előbb az összes hitközségek pátensszerűen coordináltattak. Minélfogva az egyházak vezetőségei felhívatnak, hogy a január 10-i rendelet követésében magukat meg ne zavartassák, sőt ellenkezőleg egész befolyásukkal odahassanak, hogy a rendelet végrehajtása siettettessék, ami által a kiegyenlítő tárgyalások sikere is legjobban mozdítható elő. Az újságközlemények is megfelelő cáfolatban részesültek.[1]

Kétséget nem szenved, hogy a protestáns sérelem ügye a küldöttség vezetőinek az uralkodó részéről való fogadtatása által s különösen a b. Vay Miklós érdeméből, kinek ez a bécsi szereplése az ottani kormánykörökre is a legjobb benyomást tette, már ekkor a kiegyenlítés stádiumába juthatott volna, ha a gr. Thun fanatikus makacssága ennek a közeledésnek az útját be nem vágja s ő úgyszólván magára az uralkodóra rá nem cáfolt volna, ami által magát és a kormányt, melynek tagja volt, csak egy későbbi, annál nagyobb kudarcnak tette ki.[2]

A kiegyenlítés meghiusulásának elkeserítő benyomását még fokozta a mindjárt utána köztudomásra jutott főtörvényszéki másodfokú ítélet, mely a Zsedényi Ede büntetését négyhavi fogházról nyolc hónapra emelte.[3]

Mindez arra mutatott, hogy a kormány a harcot botorul az egész vonalon föl akarja venni. Ennek különben legcsattanósabb bizonyítéka az a legfelsőbb kabineti irat, mely január 23-áról keltezve Albrecht főhercegnek — az ő ismételt kérésére és sürgetésére — bizonyos rendkívüli rendszabályokra adott felhatalmazást a köznyugalom fenntartása végett Magyarországon.[4]

E kézirat abból indul ki, hogy a magyarországi nemzeti agitáció növekvése erélyes rendszabályokat tesz szükségesekké. Az oly tüntetést, minő a nemzeti ruhaviselet, a kormány figyelmen kívül hagyhatja; de mihelyt a demonstráció fenyegetővé vagy ellenségessé válik olyanokkal

[1] Lásd az előbb id. *Min. Conf. jkönyv* mellékletét és a *P. N.* febr. 8. számát.
[2] *W. Rogge* id. m. II. 34. l. *Szögyény* Eml. ir. III. 8. l.
[3] *P. N.* febr. 9.
[4] *H. H. S. A.* Min. Conf. Prot. jan. 23. *O. B. E. L.* Rechberg jan. 24-iki 208. szám. *Döbl. irod. hagy.* I. 42—43. l.

szemben, kik hozzá nem csatlakoznak, ezek védelmére szigorral kell föllépni. Úgyszintén ott, hol a tüntetés nyilvánvaló célja a kormány intézkedéseinek és a hatóságoknak kicsinylése és megvetése, a tekintély föltétlenül megóvandó s az ellenszegülés megfékezésére esetleg katonai erő is veendő igénybe. A főkormányzónak joga van tilalmakat bocsátani ki és azok megszegését szigorúan büntetni; itt a kézirat utal megelőző rendeletekre, melyek különböző, a köznyugalmat veszélyeztető cselekményeket különös tilalom és fenyíték alá helyeztek. Az ily tilalmak újra kihirdetendők és érvényesítendők. A főkormányzó felhatalmazást kap arra is, hogy oly egyéneket, kik közismert előzményeiknél és érzületöknél fogva a kormányellenes mozgalmak vezetésére különösen alkalmasak, szigorúan megfigyeltessen, s mihelyt izgató ténykedés jeleit adják, azonnal elfogasson. A büntető eljárás fenntartásával az illetők arról a helyről, ahol veszélyesek, eltávolítandók, szükség esetében megerősített helyen belebbezendők, vagy katonai fegyelmi századokhoz besorozandók. A tanulókkal szemben a fegyelmi szabályok szigorúan kezelendők s tüntetések esetében a vezetők ellen, ha tanulók is, rendőrileg azonnal el kell járni, az illetőket megbüntetni, vagy belebbezni. De arra is ügyelni kell, hogy a tanintézetek oly egyének vezetése alatt állja nak, kik tudományos és társadalmi rátermettségök mellett alkalmasak arra, hogy a fiatalságra mérséklő és csillapító befolyást gyakoroljanak s a rendőri beavatkozást lehetőleg nélkülözhetővé tegyék. Ha a pesti egyetemen e tekintetben netán változásra van szükség, ez iránt a közoktatásügyi miniszternek azonnal előterjesztés teendő. Utasítsa a főkormányzó a neki alárendelt hatóságokat, hogy maguktartásában nyugodt szilárdságot tanusítsanak s szükség esetében saját felelősségökre tegyék meg a kellő intézkedéseket, nehogy a felső hatóságok mindenbe való avatkozásukkal lejárják magukat; ezek inkább csak az általános áttekintést és a fontosabb intézkedéseket tartsák fenn maguknak.

Azonban a magyarországi főkormányzó még ezeket a rendszabályokat sem tartotta elegendőknek s folytatta panaszos előterjesztéseit, most már vádakkal is fordulva a kormány ellen nyolc évre visszamenőleg, hogy annak hibáira hárítsa a felelősséget a saját működése tagadhatatlan eredménytelenségéért. Az esztergomi eset óta a konzervatívek lettek gyűlöletének és gyanujának különös célpontjaivá; nem átallotta ártalmatlanná tételöket, esetleg internáltatásukat kívánni.[1]

Ő már forradalomban látta az országot, pedig hát csak a soká botorul elnyomott nemzeti érzés ébredezései voltak a forradalmi tünetek s csak a kormány saját tehetetlensége, balfogásai s a rosszban való makacs-

[1] Lásd az erre vonatkozó névtelen, de kétségkívül Albrecht főhg. nézeteit kifejező emlékirat szövegét *Redlichnél*. II. köt. 706. s köv. l. *Károlyi Á.* Bev. Döbl. hagy. I. 49—51. l.

sága ásta annyira alá tekintélyét, hogy már mindenki szembe mert szállni vele.

Láttuk a nemzet ünneplő kedvének megnyilvánulásait, a lelkes hangulatot, mely a nemzeti dalokat szólaltatta meg úton-útfélen, s pedig annál szívesebben, minél jobban bosszantotta vele a hatalom leskelődő szolgáit. Megtörtént, hogy egy pár ember faluhosszat muzsikáltatta magát s ebből zsandárok és pénzügyőrök jelentése alapján már fenyegető fölkelés híre keletkezett.[1] Igaz, hogy annyi ünneplést, mint most egy sorjában a Zrínyi, a Kazinczy, a Kisfaludy, a Berzsenyi, a Vörösmarty, a Dugonics, a Lorántffy Zsuzsanna emlékére, az Akadémia, az erdélyi Múzeum-egylet avatása alkalmából, talán soha sem látott az ország; de hát ez mind csak a lelkesedés jele volt, meg az elszántságé és összetartásé is, azt azután már csak részint véletlen események, részint a kormány kihívó túlkapásai idézték elő, hogy az 1860-ik év tavasza tényleg egyikévé lett az újabbkor legizgalmasabb időszakainak hazánkban.

Az akkori közhangulat magyarázza meg azt is, hogy az 1860-i farsang mozgalmas és zajos élénkség tekintetében meghaladta az összes megelőzőket,[2] és pedig nemcsak a fővárosban, hanem a vidéken is. Ha egyes osztrák és német lapok gúnyolódtak a magyar ruhaviselet «farsangi alakoskodása» fölött, ez csak egy okkal több volt a mellette való rendületlen kitartásra. A «csárdás-korszak» tetőpontjához közeledett; hiába tiltotta meg a kormány, hogy az Akadémia palotájára való gyüjtést táncvigalmakkal kössék egybe, hiába adott ki a rendőrigazgatóság rendeletet a nyilvános táncvigalmak táncrendjének szigorú megtartására, «hatósági fellépést és teljes szigorral való eljárást» helyezve kilátásba; az eredmény az lett, hogy némely német táncot kifütyültek és kizártak a táncvigalmakból s Szegszárdon az Akadémia palotája javára rendezett bálon a dsidás-tisztek is fáradhatatlanul táncolták a csárdást.[3]

A farsangi mulatságokba való rendőri beavatkozásnak példátlanul brutális esete fordult elő február hó 15-én a szepességi Hotkócz községben. A megyei és szomszédmegyebeli fiatalság a mondott napra Lőcsén bált akarván rendezni, erre hatósági engedélyt kért. Siemianovsky megyefőnök, ugyanaz, ki csak nem régen, a késmárki Konventen tanusított lanyha magatartásával rosszalásnak tette ki magát, most megakarta mutatni, hogy «tudni fogja a makrancos Szepességet az engedelmesség útjára visszavezetni», s mert a megyét a pátens elleni mozgalom óta már a forradalom küszöbén állónak látta s azt hitte, hogy a báli vendégek mind fel vannak fegyverezve, az utolsó percben betiltotta a táncvigalmat és minden közbenjárással szemben hajthatatlan maradt.

[1] *O. B. E. L.* márc. 19-i 724. szám.
[2] *Podmaniczky* id. m. III. 93. l.
[3] *P. N.* jan. 6., 12., 25., 26., február 23., márc. 1.

S mikor a már egybegyűlt társaság gróf Csáky Tivadar meghívására szánokon ennek hotkóczi kastélyába vonult s a táncvigalmat mint magánházban, ott tartotta meg, a megyefőnök rájok küldte a karhatalmat. Egy osztag csendőr a bál folyamában puskatussal betörte a terem nyílt ajtóit s kíméletlenül szétkergette a társaságot, sőt a rendezők közül többeket le is tartóztatott és éjjel, a hóban gyalog kísért be a legközelebbi városba.[1] Az esetnek természetesen híre ment, maga a kassai helytartóság főnöke, b. Poche helytelenítette az eljárás brutalitását s különösen a felvidéken nagy és általános volt miatta a felháborodás.

Fölösleges izgatása a kedélyeknek volt a Sárosy Gyula ellen indított bűnper is, melynek során a nagyváradi törvényszék őt egy, a fekete-sárga színt és a krinolindivatot gúnyoló verse miatt közcsendháborítás címén hat havi súlyos börtönbüntetésre ítélte, amit utóbb a főtörvényszék megsemmisített, csupán rendőri eljárásnak adva helyet, melynek során Sárossy utóbb Budweisban belebbeztetett.[2]

E közben a pátens elleni harc is folyt tovább ; Zsedényi egyelőre szabadlábon maradt, a bíróság nem sietett az ítélet végrehajtásával ; ellenben a legnagyobb nyomással igyekezett a hatalom a március végére kitűzött határidőig szaporítani a behódoló hitközségek számát. A helvét hitvallásúaknál semmi eredményt sem ért el, az ág. evangelikusoknál, a nem magyarajkú elemeknél, elért annyit, hogy 226 hitközség a pátens értelmében rendezte magát, ellenben 333 megtagadta a pátenst ; a lélekszám amazoknál 306,786-ra, emezeknél 543,712-re rúgott.[3] Thun panaszt emelt a belügyminiszternél a lanyha, sőt részben ellenséges magatartás miatt, melyet állítólag egyes hivatali közegek is tanusítottak az ellentállással szemben s amely még a «jó érzelmű» papság körében is azt a hitet keltheti, hogy a kormány nem helyez nagy súlyt a pátens végrehajtására s szigorú eljárást kért azokkal szemben.[4] A közhangulatot legjobban jellemezte a zajos ünneplés, melyben b. Vay Miklós március elején Debrecenben tett látogatása alkalmával részesült.[5]

A hazafias lelkesedés a sok ellentétes behatás között is mindig új tápot talált és módot a megnyilatkozásra. Reményi Ede a külföldön már szinte világhírre szert tett hegedűművész, loyalitási nyilatkozat alapján 1860. januáriusában hazatért az emigrációból s előbb Pesten, azután a vidéken is rendkívüli hatással rendezett hangversenyeket. Csakhamar a közönség bálványa lett, mely benne a forradalom szám-üzöttjét is látta s különösen magyar dalaiért határtalanul lelkesedett.[6]

[1] *O. B. E. L.* márc. 8. és 11-i 721. és 722. számok. Lásd az eset leírását szerző «*Régi emlékek*» c. műve (Révai testvérek Bpest, 1907.) 121. s köv. l.

[2] *Vas. Ujság* 1860. 142. l. *P. N.* febr. 15., márc. 14.

[3] Prónay jelentése a *P. N.* ápr. 7-i számában.

[4] *O. B. E. L.* márc. 16. és 22-i 432., 695. számok.

[5] *P. N.* márc. 4.

[6] *O. B. E. L.* jan. 23-i 195. szám ; *P. N.* jan. 18., febr. 1., márc. 2.

Ugyanabban az időben indult meg a mozgalom a horvátországi inség miatt szűkölködők fölsegélyezésére, főkép jótékonycélú hangversenyek és élőképek, valamint sorsjáték rendezése által. Az ügy intézését a társadalom legelőkelőbbjei vették kezükbe ; a mozgalom kiterjedt a vidékre s a begyűlt tekintélyes összeget küldöttség vitte Zágrábba, mely ott lelkes ünneplés tárgya volt ; valóságos magyar-horvát testvéresülés vált e dologból, jeléül annak, hogy a régebben egymással ellenségesen szemben állott elemek is egyesültek az osztrák hatalom általi elnyomatás alatt.[1] Ennek jele volt az a hódolat is, melyben a pesti szerb ifjúság Egressy Gábort részesítette a Brankovits György című szomorújáték előadása alkalmából, s mely a viszály elítélésével és az egyetértés hangoztatásával párosult.[2]

És ne feledjük, hogy ez időben a lapok majdnem naponta hoztak híreket a nagy olasz nemzeti mozgalom terjedéséről ; Garibaldi kiáltványai egymást érték, valóságos keresztes háborút hirdetett Ausztria ellen ; Cavour visszafoglalta helyét a piemonti kormány élén ; a velencei tartományban a statáriumot kellett kihirdetni, hogy a hadsereget a bujtogatások és csábítások ellen megvédjék ; Parma, Modena, Toscana és Romagna Ausztria tiltakozása ellenére tényleg egyesültek Piemonttal ; Piemontból nagy hadikészülődések híre jött ; a pápa hiába védekezett egyházi átokkal a pápai államok megcsonkításában közreműködők ellen.[3]

Amily súlyos gondot okoztak e hírek az osztrák kormánynak, éppoly lelkesedést váltottak ki Magyarországon. Az osztrák kormány gondjait még növelte a pénzügyi helyzet, amely már január végén egy újabb 150 milliós kölcsön kibocsátását tette megfontolás tárgyává, míg utóbb egy 200 milliós sorsjegykölcsönnel történt nagyon kedvezőtlen kimenetelű kísérlet.[4] Valójában csak a pénzügyi helyzet zilálsága vitte rá a kormányt arra a rendszabályra is, melynek jelentőségét végrehajtása stádiumában fogjuk méltatni, de mely már március elején jutott köztudomásra, t. i. a birodalmi tanács kibővítésére és hatáskörének kiterjesztésére.[5] A cél az volt, hogy a kormány önmagát bizonyos ellenőrzés és nyomás alá helyezze az államháztartás egyensúlyának helyreállítása érdekében, s ezáltal az államhitelt megerősítse. De eltekintve attól, hogy az intézmény ennek a céljának sem felelt meg, az egésznek elgondolása meggyőzhette a magyar közvéleményt arról, hogy a remélhető alkotmányosság netovábbja egy, a «tartományi képviseletek» kül-

[1] *Vas. Ujság* 1860. 175., 177. l. *P. N.* márc. 4., 24., ápr. 5.

[2] Január 16-án ; l. a *Vörös Antal* — féle iratokat, Nemz. Múz. *P. N.* jan. 18.

[3] *P. N.* jan. 10., 18., febr. 4., 10., 29., márc. 6., 14., 22., 31., ápr. 4.

[4] *H. H. S. A.* Min. Conf. Prot. jan. 23., márc. 3. *P. N.* márc. 25.

[5] *P. N.* márc. 7.

döttjeiből is alakítandó s inkább csak tanácsadó szereppel bíró közép-ponti parlament lehet.

A kormány gondjait és zavarait ez időben még egy, valóban szé-gyenletes botrány is szaporította. Az olaszországi háború alatt a had-sereg részére való szállítások körül fölmerült s immár köztudomású visszaélések vizsgálata kiderítette b. Eynatten altábornagynak, a Kem-pen és Grünne pártfogoltjának, ki, mint láttuk, a legválságosabb időben vezető állást foglalt el a hadseregben, nagymérvű bűnrészességét. Eynattent március 6-án elfogták s ő, miután írásban töredelmes vallo-mást tett, mindjárt rákövetkező éjjel a börtönben, az állítólag alkalmazott óvrendszabályok ellenére öngyilkosságot követett el, amiről a lapok is hírt adtak.[1]

Amiről azonban a lapoknak nem volt szabad értesítést adniok s ami Magyarországon sokkal nagyobb izgalmat okozott, az az a Bécsből kiszivárgott hír volt, hogy Széchenyinél a Görgen-féle elmegyógyinté-zetben március 2-án a rendőrség szigorú házkutatást rendezett, összes iratait elkobozta s ezt a rendszabályt ugyanakkor alkalmazta egy egész soránál az oly egyéneknek, kik Széchenyivel sűrű érintkezésben állottak, nevezetesen Kecskeméthy Aurélnál, Falk Miksánál, gr. Széchenyi Istvánné lakásán, dr. Görgennél és Hollán Ernőnél. Akkor még részle-teket nem tudott senki s még kevésbbé lehetett sejteni, hogy mik lesz-nek ez eljárás következményei, de maga a tény, hogy a megriadt és önvédelmében és bosszúvágyában kérlelhetetlen hatalom immár a legnagyobb magyart sem kíméli s talán ezt a kutatást és elkobzást azért rendezte, hogy ellene megtorló rendszabályokkal léphessen föl, termé-szetszerűen országszerte mély megdöbbenést s rendkívül nagy nyugta-lanságot keltett.

Ebben az izzó közhangulatban szülemlett meg a pesti egyetemi ifjúság körében az a gondolat: az 1848-i március 15-i vértelen forradalomnak, a sajtószabadság születésnapjának évfordulóját meg-ünnepelni. Akik ezt tervezték, bizonyára nem sejtették, hogy egy ma már több mint félszázados kegyeletes gyakorlat alapjait teszik le s az akkori viszonyok között nem is mertek az ünneplésnek agitatórius jelle-get kölcsönözni; csak istentiszteletre gondoltak és azután bizonyos sírok megkoszorúzására.

Azonban a rendőrség neszét vette a dolognak s mindjárt nagy készültséggel vonult fel a tüntetés megakadályozására. Az állítólag 500 főre tehető, többnyire nemzeti viseletet és gyászkarszallagot öltött egyetemi ifjúság előbb a belvárosi, majd a ferencrendi templomba akart vonulni, de mindkettőt a rendőrségtől elzárva találván, végre az udvari ajtón át a szénatéri (most Calvin-téri) ev. református templomba

[1] *U. ott* márc. 10.

gyűlt, ott rövid ájtatosságot végezvén, egy hazafias dalt énekelt, azután pedig útját a ma már nem létező ferencvárosi temetőnek vette. A rendőrség itt is megelőzte s közbelépésével szétoszlásra kényszerítette a tüntetőket, mire ezek a kerepesi temető kapujánál gyűltek össze ismét, s ezt is csukva találván, egy, a szalagfelírás szerint a hazáért elvérzettek emlékének szánt koszorút dobtak be a kerítésen át s ismét egy dalt énekeltek. Miután már a ferencvárosi temetőnél néhány elfogatás történt, ez itt is ismétlődött, s minthogy az ifjak szétoszlani nem akartak, sőt állítólag erőszakkal ki akarták szabadítani az elfogottakat, a fegyveres rendőrség előbb szuronyát használta, majd lőtt, minek következtében Forinyák Géza másodéves jogász térdén súlyosan, két másik könnyen megsebesült s összesen tizenegy letartóztatás történt. Forinyákot a Rókus-kórházban azonnal kezelésbe vette Kovács József főorvos, a későbbi sebésztanár, ki a nagy vérveszteség miatt a sebesült állapotát már akkor aggasztónak nyilvánította.[1]

Így adják elő az esetet a rendőrségi hivatalos jelentések, azonban még nemrég élő szemtanuk bizonyították,[2] hogy az ifjúság részéről semmi erőszakoskodás vagy ellenszegülés nem történt, s a rendőrség minden előzetes intés vagy óvás nélkül mindjárt fegyverét használta. A közönség — miután a fegyveres közbelépés a városon kívül történt — a dologról csak későn és hiányosan értesült. A rendőrség már másnap a hozzá közelebb álló lapokba egy közleményt vétetett föl, mely az esetet a fentiek értelmében adja elő, hangsúlyozva, hogy a közönség semmi részt sem vett a tüntetésen.[3] A Pesti Napló március 16-án és 17-én hallgatott a dologról ; 18-án csupán azt a hirdetést közölte, melyet az egyetem fekete tábláján függesztettek ki, s amely «a folyó hó 15-én történt események folytán» gyarló magyarsággal nyomatékosan intette a «cs. kir. egyetem» tanulóifjúságát, hogy mindennemű «testületi összecsoportozásoktól» és demonstrációktól szigorúan tartózkodjék, mert az ilyenekben részesek esetleg mindjárt katonául fognak besoroztatni, — ami egyes esetekben tényleg meg is történt.

Március 22-től kezdve azután a lapok már híreket hoztak a megsebesült Forinyák Géza állapotáról, mind súlyosabbnak jelezve azt.[4] A közrészvét csakhamar a szerencsétlen ifjú felé fordult, kinek atyja tekintélyes háztulajdonos volt Pesten, azelőtt ügyvéd, s hogy a család nem táplált rebellis hajlamokat, azt az a körülmény mutatja, hogy az idősebb fiú, Gyula, a későbbi közismert tábornok, akkoriban a vezér-

[1] *H. H. S. A.*, a főkormányzóságnak és pesti rendőrigazgatóságnak a rendőrminisztériumhoz márc. 15-ről való tízrendbeli távirata és jelentése.

[2] Egyebek közt néh. Bolgár Emil kúriai bíró, ki mint jogász a tüntetők közt volt.

[3] *Budap. Hirlap* és *Pester Lloyd* márc. 16.

[4] *Pester Lloyd* márc. 22., 25. *P. Napló* márc. 25., 26. *Bud. Hirlap* márc. 24.

karnál szolgált mint százados. A gondos kezelés ellenére a seb elüszkösödése elkerülhető nem lévén, a sérült ifjú állapota csakhamar válságosra fordult.

Míg a rendőrség a maga jelentéseiben és hírlapi közleményeiben mindig azt hangoztatta, hogy Budapesten nyugalom uralkodik, a szerencsétlen eset valójában nagy mértékben fokozta az amúgy is észlelhető általános izgalmat, mely azután még inkább fokozódott, midőn Bécsből híre jött, hogy b. Jósika Samu, a konzervatívek elismert vezére s Széchenyi bizalmas barátja, egy Széchenyinél Döblingben elköltött ebéd után megbetegedett s március 28-án még csak 55 éves korában meghalt.[1] A lapok majdnem kivétel nélkül a legnagyobb elismeréssel szóltak az elhúnytról, kinek korai halálát különösen a konzervatívek hazánkra nézve éppen az akkori viszonyok között pótolhatatlan veszteségnek tartották. Habár betegsége tizenhárom napig tartott,[2] halála híre a magyar közönséget oly váratlanul érte, hogy az akkori izgatott időkben sokan kalandos magyarázatokat kerestek s a mérgezés gyanúja is fölmerült.[3]

A nyugtalan országban a legnyugtalanabb ember mindenesetre annak kormányzója volt. Főkép a márciusi 15-i esemény hatása alatt táviratilag kérte a kormányt, hogy száz internálandó magyar ember részére elhelyezésről gondoskodjék megerősített ausztriai helyeken. A miniszterek értekezlete [4] egyelőre elodázó választ adott a főhercegnek, kinek a mindig fokozott drákói szigorban és a magyar természet teljes félreismerésén alapuló megfélemlítési politikában kimerülő bölcsesége már akkor sok kételyt támasztott a bécsi kormánykörökben. A hatalmas főkormányzó egyébiránt kevéssel később már bukott ember volt, amihez bizonyára a március 15-i fölösleges rendőri vérengzés is hozzájárult; egyébiránt ő elbocsáttatását március 22-én maga is sürgetőleg kérte.[5] A március 30-i miniszteri konferenciának már tudomására hozta a császár, hogy Albrecht főherceget ismételten kifejezett kérésére fölmentette magyarországi főkormányzói állásától s már ki is jelölte utódját Benedek Lajos táborszernagy személyében, aki magyar ember volt, az olasz harctéren kitüntette magát s kevéssel előbb neveztetett ki a vezérkar főnökévé.[6] A személyváltozást egyelőre ideiglenes jelleggel ruházták föl, nehogy a közönség rendszerváltozásnak tekintse s a legfelsőbb elhatározás csak április folyamában jutott a közönség tudomására.

Forinyák Géza 19 napi kínos szenvedés után április 2-án sebébe

[1] *P. N.* márc. 30.
[2] *Szögyény* id. m. III. 10. s köv. l.
[3] *Rogge* id. m. II. 43. l.
[4] *H. H. S. A.* Min. Conf. Prot. márc. 17. és 18.
[5] *Redlich* id. m. II. 714. s köv. l.
[6] *P. N.* febr. 7.

belehalt.[1] A magyar közönség a szép reményekre jogosító, még csak 19 éves ifjút a nemzeti ébredés korszakának vértanujává avatta s temetése április 4-én oly nemzeti tüntetéssé vált, mely a csodálatosan fegyelmezett érzelmek hevével még a Vörösmarty-gyászt is fölülmúlta. A rendőrség ezt sejtve, megpróbálta a temetésben való tömeges részvételt megakadályozni, s az április 4-én d. u. 4 órára kitűzött szertartást már előbb, 2 órakor kívánta megtartatni ; de a család ellenkezésével szemben kénytelen volt engedni.[2]

A temetési menet a család nádor-utcai lakásáról indult el s a Fürdő-, Dorottya-, Váczi-utcán, Kristóf-téren, Úri- és Hatvani-utcán keresztül vonult a Kerepesi-útra, s a Rókus-kórháznál történt újabb beszentelés után a Kerepesi-temetőbe, úgy hogy a közlekedés e vonalon körülbelül egy órára teljesen megszűnt, s a boltokat is bezárták. De semmi legkisebb rendzavarás nem történt, bár a rendőrség távol tartotta magát, s a rendet kizárólag maga az ifjúság tartotta fenn. Ifjak vitték a koporsót is a vállukon, s a fáklyákat ; többek közt gr. Szapáry Géza, gr. Károlyi Gyula, Blaskovics Ernő és Kendeffy Árpád. A főrangú világ általán tömeges részt vett a temetésben, a nők nemzeti gyászviseletben, sokan koszorúval kezökben. 60,000-re becsülték a menetben résztvevők számát, mikor Buda és Pest akkori lakosságának összes száma nem érte el a 200,000-et. A menet gyalog vonult ki egészen a temetőbe, ahol a nyitott sír fölött, a közönség rázendítette a Szózatot.[3] Pesten és az ország több vidéki helyén gyászistentiszteletet is tartottak a Forinyák lelki üdveért, míg végre a hatóság tiltólag lépett közbe,[4] ami annál fölöslegesebb volt, mert időközben egy még sokkal nagyobb és általánosabb nemzeti gyász szorította háttérbe a március 15-i tüntetés áldozatának szánt kegyeletet.

Mikor még háborogtak a kedélyek a Forinyák esete miatt, éppen a feltámadás ünnepének ihlete közepett villámcsapásként sujtotta le ugyanis a magyar nemzetet a hír, hogy április 8-án, húsvétvasárnapjának reggelén Gróf Széchenyi Istvánt döblingi hálószobájában pisztolylyal a kezében, szétroncsolt aggyal halva találták!

[1] A családi gyászjelentés «szerencsétlen sebesülést» mond, mint halálokot. *P. N.* április 4.

[2] *Podmaniczky* id. m. III. 95. l. P. azt is elmondja, hogy a Protmann intézkedésével maga Forinyák Gyula kapitány szállott szembe, amiért a profószhoz rendelték, s ez okozta, hogy öccse temetésén meg nem jelenhetett.

[3] *P. N.* április 5. és 7., a «Neueste Nachrichten» és «Wanderer» közleményei nyomán is ; *Podmaniczky* id. h.

[4] *P. N.* ápr. 26.

III.

(Széchenyi halálának hatása ; a gyilkosság gyanuja ; az öngyilkosság előz= ményei és nyilvánvaló okai. A kormány gáncsvetései ellenére országossá lesz a gyász. A szoborállítás kérdése a kormány körében, Benedek jövetele ; a teendő engedmények, különösen az országgyűlés összehívásának és a megyék vissza= állításának kérdése. Az április 19=i császári kézirat és az új kormányzó bekö= szöntő szózata. A b. Bruck pénzügyminiszter katasztrófája. A protestáns moz= galom elleni harc tovább folyik ; Zsedényit és Mádayt becsukják. A «megerő= sített birodalmi tanács» egybeállítása és szabályzata egészen hatástalan marad. Újabb tárgyalások a pátens körüli ellentétek kiegyenlítése céljából ; nagyobb engedékenység ; a május 15=i legf. kézirat gyakorlatilag megtagadja a pátenst ; az amnesztia következtében szabadon bocsátott Zsedényit és Mádayt zajosan ünneplik a hazában, 1860. április—május.)

«Egy szó nyilallott a hazán keresztül,
Egy röpke szóban annyi fájdalom!
Éreztük a mint e föld szíve rezdül
És átvonaglik róna, völgy, halom,
Az első hír, a mint a szót kimondta,
Önnön hangjától visszadöbbene,
Az első rémület kétségbe vonta :
Van=é még a magyarnak istene?»

Lehetetlen hívebben jellemezni a nemzetnek a Széchenyi váratlan, erőszakos halála fölötti följajdulását, mint a hogy az a legremekebb magyar óda jellemezte, melyet szerzője, Arany János, az Akadémia gyászünnepélyén olvasott fel.

Az ama napok jellemzésére eddig is mondottak érthetővé teszik, hogy a nemzetnek ebbe a legnagyobb fájdalmába is csakhamar belé= szólt az uralkodó kormányrendszer elleni lángoló, de jogosult gyűlölet s az ösztönszerű igyekezet : ezért a csapásért is azt a rendszert vádolni meg. Majdnem általánossá vált csakhamar a hit, hogy nem öngyilkosság, hanem gyilkosság fosztotta meg a nemzetet Széchenyitől s hogy e gyil= kosság azok műve, akik őt utolsó napjaiban valósággal üldözőbe vették.[1]

Később, a higgadtabb felfogás eloszlatta ezt a gyanút ; már Szé= chenyi kortársai közül egyesek, kik vele sűrűbben érintkeztek, mint

[1] A gyilkosság vádjának napjainkban megkísérlett felújításai nem tar= toznak a komoly történetírás körébe.

például Falk,[1] rámutattak a jelenségekre, melyek szinte előrelátható=nak tüntették föl az öngyilkosságot, melynek gondolata Széchenyit már fiatalkori naplójának tanusága szerint kísérte koronkint ; újabban fölfedezett utolsó naplókötetének följegyzései pedig egészen kétség=telenné teszik az üldöztetés rögeszméjét, mely őt a halálba kergette.[2]

Azonban az öngyilkosság kétségtelen tényével szemben is föl=merül a kettős felelősség kérdése : azoké, akik e katasztrófát fokozott óvatossággal el nem hárították, és azoké, akik azt félelemből, gyűlölet=ből vagy bosszúvágytól sugalt rendszabályaikkal egyenesen előidézték.

Az előbbi irányban a kormány maga tüntető buzgalommal vizsgá=latot indított, mely főkép a Széchenyit utolsó napjaiban környező, kiszolgáló és gyógykezelő személyzet ellen irányult. Ha csak magát azt a tényt vesszük, hogy a nagy férfiú éjre elzárkózhatott egy szobába, melyben az öngyilkosság minden eszközei rendelkezésére állottak, úgy ezt egy elmegyógyintézetben lehetetlen súlyos mulasztásnak nem tekintenünk. Azonban másrészt az eset különleges voltát is tekintetbe kell vennünk. A 69=ik életévébe lépett Széchenyi nem volt olyan beteg, akire a gyógykezelés közönséges szabályai könnyen alkalmazhatók lettek volna ; a szinte félelmes tisztelet, mely személyét környezte, bizonyos kíméletet hozott magával, mely aztán könnyen átlépte a mulasztás határát. Egyébiránt, mint ahogy egy kolosszus ledőltében pusztításokat okoz, a Széchenyi nagy tragikuma a kisebb tragikumok egész sorát vonta maga után, mely a felelősség e részét meglehetősen tárgytalanná tette. Titkára és sakkjátszó társa, Kiss Márton az eset hatása alatt megtébolyodott s utóbb meghalt ; komornyikját, Brachot, mindjárt a temetés után megütötte a guta ; az intézet tulajdonosa, dr. Görgen kevéssel később meghalt, mielőtt a vádiratot átvette volna és segédorvosa, dr. Goldberg nehány hónap mulva agyonlőtte magát.[3]

A másik irányban fennállott felelősség tekintetében természetesen vizsgálat nem indult, de a ma ismeretes adatok alapján a közvélemény ítélhet. Hogy ez az ítélet mennyiben sujtsa Albrecht főherceget, aki a Széchenyi halála idejében már nem volt ugyan hatalmon, de aki kétség=telenül megindítója volt a bécsi hajszának, mennyiben Protmannt, aki — mint minden rosszban — ebben is sugalmazója volt a főkormány=zónak és mennyiben b. Thierry rendőrminisztert s az ő alárendelt köze=geit, az mellékes kérdés, mely a személyek egyenkinti jelentéktelensége miatt a történelmet nem fogja különösebben érdekelni.

A kormánynak az első perctől kezdve éreznie kellett azt, amire a kortársak közül már Kecskeméthy Aurél ráutalt,[4] hogy t. i. a Széchenyi

[1] Id. m. 142. l.
[2] *Döbl. irod. hagy.* I. 420—423. l.
[3] *Kecskeméthy* Gr. Steph. Széchenyi 107., 124—125. l. *Falk* id. h.
[4] Id. m. 102. s köv. l.

öngyilkossága neki kapóra jött, mert ha a házkutatás eredménye alapján a gróf ellen eljárást indítanak, az valószínűleg siralmas kudarccal végződött volna, így pedig a közönség azt hihette, hogy Széchenyit éppen soha ki nem derített bűnös cselekményeinek s azok következményeinek tudata indította az öngyilkosságra. A kormánynak ez a nyilvánvaló érdekeltsége szolgáltatta éppen a tápot a hivatalos gyilkosság gyanújának.

Eleinte, úgy látszik, Bécsben megpróbálták azt a hírt terjeszteni, hogy a döblingi remete szélhüdés következtében halt meg ;[1] de mikor látták, hogy a halál valódi okának leplezése csak növeli a gyanút, csakhamar — az orvosi látlelet szószerinti közlésével is — közzétettek minden részletet, amiből a közönség az öngyilkosság tényéről meggyőződhetett.[2] E tekintetben a védekezés könnyű volt ; nem úgy az előidézés gyanújával szemben.

Kétségtelen, hogy a március 3-i házkutatásoktól fűződnek azok a szálak, melyek oly sűrű szövedékkel békózták körül a Széchenyi lelkét, hogy abból végül nem volt más menekülés, mint az öngyilkosság ; e lelki állapot fejlődéséről oly tiszta képet nyujtanak ma már a Károlyi Árpád adatai és feldolgozása,[3] hogy elég itt a legfontosabb mozzanatokra rámutatnunk.

A házkutatást Széchenyi bizonyos gavalléros, nagyúri könnyedséggel látszott fogadni ; a jegyzőkönyv aláírásakor elismerését fejezte ki a kiküldött közegek humánus eljárása fölött, úgy látszik, bízott benne, hogy elkobzott irataiban nem fognak olyat találni, amire megtorló eljárást alapíthatnának. Becsületessége tudatában mindjárt vasárnap önérzetes, de nagyon udvarias levelet intézett a rendőrminiszterhez, melyben méltányosságára hivatkozva bizonyos, rendőri szempontból nem fontos tárgyak visszaküldését és azt is kérte, hogy a miniszter őt látogassa meg. Erre Thirry hosszú váratás után március 6-án hideg udvariassággal válaszolt, bizonyos tárgyakat visszaküldött, azonban levelébe szemrehányásokat is foglalt Széchenyi politikai tevékenysége miatt és azt a végzetes kijelentést, hogy az általa évek előtt választott menedékhely rá nézve rég megszűnt az lenni. Ezt a mondatot utóbb hivatalos részről úgy magyarázták, hogy azzal a miniszter nem megfenyegetni, csupán agitációi folytatásától visszatartani akarta Széchenyit ;[4] bizonyos azonban, hogy ő ezt fenyegetésként értette s ez

[1] *Szögyény* id. m. III. 19. l.

[2] Lásd a *P. N.* közléseit a «Wanderer», és a Morgenpost s a hivatalos orvosi látlelet nyomán április 12., 13., 14. és 17-i számaiban.

[3] *Döbl. irod. hagy.* I. köt.

[4] *Falk* id. m. 157. l. A kérdéses passzus eredetiben így hangzik : «Das von Ihnen vor Jahren gewählte Asyl, hat längst ein Solches zu sein aufgehört». (*Döbl. i. h.* I. 488. l.)

egészen földúlta kedélyét. Időközben értesült róla, hogy titkáránál lefoglalták nagy magyar szatiráját s hogy Kecskeméthyt a vele való érintkezés miatt a sajtócenzura körében való hivatalos alkalmazásától felfüggesztették. Amitől Széchenyi félt, az valószínűleg nem a börtön volt, hanem az állami tébolyda s az a bánásmód, amelyben ott majd részesülni fog. A pesti tüntetés és annak következményei is megriasztották; valószínűleg azt hitte, hogy most majd minden téren nagyobb szigorral fognak fellépni. Kebelbarátjának, Jósikának éppen a nála elköltött ebéd utáni megbetegedése s később halála teljessé tette a zaklatott, beteg aggastyán kétségbeesését. Már a barátja halálát követő éjjel a pisztolyhoz nyúlt, de még letette a gyilkos fegyvert; az álmatlanság, a táplálkozásnak majdnem teljes szünetelése, aláásta utolsó erejét; naplója szerint «a megsemmisülés szomja» vett rajta erőt s annak tovább ellentállani nem tudott.[1]

Az osztrák kormánynál már megszokott kicsinyesség hozta magával, hogy a nemzeti gyász előreláthatólag országosan és impozánsan leendő megnyilatkozását megpróbálta mindenféle módon korlátok közé szorítani. Az első, felső-döblingi beszentelési szertartásnál ez teljes mértékben sikerült is. Egyházi részről az első perctől arra a humánus álláspontra helyezkedtek, hogy tudva lévén a beszámíthatatlanság esete, az egyházi szertartásnak teljesen szabad folyás engedendő. Azonban a beszentelést a döblingi plébánia-templomban oly sietséggel kellett már április 10-én délelőtt végrehajtani s ennek közzétételéről — a húsvéti ünnepek közbejötte miatt is — oly kevéssé történt gondoskodás, hogy ennél a rendkívül rövid és csöndes egyházi cselekménynél alig több, mint hatvan ember volt jelen, majdnem mind a magyar arisztokrácia köréből. Bár a holttest még aznap átszállíttatott Nagy-Cenkre, a család az ottani temetési szertartást április 12-re tűzte ki éppen azért, hogy azon távolabbi vidékekről is minél számosabban megjelenhessenek. Azonban «különös okok miatt», mint a lapok írták, ami alatt rendőri beavatkozás értendő, a temetést már 11-én kellett megtartani, úgy hogy nagyobb része a várt gyászoló vendégeknek elkésve érkezett meg Cenkre; elkéstek az Akadémia küldöttsége, a városok és testületek küldöttjei, sőt még a rokonok közül is többen. De így is megjelent mintegy 5—6000 ember; a koporsót a Széchenyi-nemzetség fiatal tagjai vitték a sírboltba.[2]

Ez a rendőri beavatkozás pedig annál oktalanabb volt, mert nem akadályozhatta meg, hogy néhány nappal, néhány héttel később gyászistentiszteletek és emlékünnepélyek alakjában a nemzet teljes mérték-

[1] Lásd a *Döbl. ir. hagy.* I. kötetének adatait részint *Károlyi* tört. bevezetésében, részint a naplóban és levelekben.

[2] *Vas. Ujság* 1860. 187—188. l. *P. N.* április 11., 12., 14., 15. *Kecskeméthy* id. m. 101. l.

ben le ne rójja fájdalma és kegyelete adóját. Sőt magában Bécsben is rendeztek fényes gyászszertartást a skótok templomában április 26-án, mely alkalommal a túlnyomó részben magyar gyászoló közönséget a templom mind magába nem fogadhatta. Négyszáz pesti egyetemi hallgató is felrándulni készült ez alkalommal Bécsbe; összehozták a 4000 forintot is, mert a hajózási társaság ennyire csigázta fel a szállítási díjat. Azonban Protmann, felsőbb utasításra,[1] megtiltotta, hogy a hajó elinduljon; az ifjak Pesten maradtak s énekelve vonultak aztán végig az utcán.[2]

Megszámlálhatatlan volt a sok Széchenyi-gyászünnepély; soruk egész az őszbe elnyúlt; faluhelyeken is tartottak gyászistentiszteleteket; egyes testületek kimondták a ruhaviseletben való gyászt is, egyéb-iránt — különösen Pesten — közakarattal gyászolt mindenki, kortársak följegyzése szerint alig lehetett abban az időben Pest utcáin mást, mint feketeruhás vagy gyászkarszallagos embert látni.[3] Legfényesebb volt az április 30-án a Pest-belvárosi templomban megtartott gyászisztentisztelet, melynél a szertartást a bíboros hercegprímás végezte s melyen az új kormányzó, Benedek is megjelent. 80,000-re becsülték a templomban és a templomon kívül összegyült gyászolók számát; a szertartás végeztével a közönség az utcán is rázendítette a «Szózat»-ot s a «Hymnus»-t. Kassán gr. Károlyi Ede kezdeményezésére a krakói Kosciusko-halom mintájára Széchenyi-halmot akartak emelni; temérdek nép gyűlt össze a legkülönbözőbb vidékekről hozva földet a halom gyarapítására; azonban a hatóság megtiltotta az összejövetelt, Károlyit egyelőre radványi lakásán internálta s megakadályota a halomrakást, úgyhogy a hozott földet Semsey Klára úrnő kertjében kellett elhelyezni.[4]

Az Akadémia, mely érmet veretett nagy alapítója emlékére, azonnal megindította az emlékszobor felállítását célzó mozgalmat; már a hely kérdése is szóbajött s a közvélemény mindjárt a Dunapart mellett nyilatkozott meg; ugyanakkor fölmerült már az az eszme is, hogy a Lánchíd Széchenyiről neveztessék el.[5]

A szoborállítás kérdése a kormányt is foglalkoztatta; az új kormányzó, Benedek, belátván, hogy e mozgalmat megakadályozni nagyon gyűlöletes lenne, merészet gondolt s a május 9-i koronatanácsban[6] azt javasolta, hogy a megindult agitációnak véget vetendő, maga a császár rendelje el az emlékszobornak közpénzekből leendő felállítását. Rechberg

[1] *H. H. S. A.* Min. Conf. Prot. ápr. 28.
[2] *P. N.* ápr. 28.
[3] *Busbach* id. m. I. 308. l. A Széchenyi-gyász legrészletesebb leírása található *Zichy Ant.* Széchenyi-életrajzában (Tört. Életrajzok) 308—336. l.
[4] *P. N.* máj. 3., 24.
[5] *U. ott* ápr. 11., máj. 3., 16.
[6] *H. H. S. A.* Min. Conf. Prot. máj. 9.

miniszterelnök nehézségeket látott az öngyilkosság tényében és abban, hogy a beszámíthatatlan elmebeli állapot az agy szétroncsolása következtében orvosilag és bíróilag megállapítható nem volt. Nádasdy is a javaslat ellen nyilatkozott, mert megütközést kelthetne, hogy egy keresztény uralkodó egy öngyilkosnak állíttat szobrot ; ez még tápot adhatna az amúgy is lábrakapott öngyilkossági mániának.[1] De politikai okok is szólnak ellene ; kétségtelen, hogy Széchenyi volt a «Blick» szerzője, amiért tulajdonképpen mint felségárulót lehetett volna őt vád alá helyezni ; e könyv a császárt hitszegéssel vádolja s ezért a császár szobrot állíttasson írójának, úgy mint Károly főhercegnek? Széchenyinek kétségkívül voltak érdemei Magyarország ipara és kereskedelmének fejlesztése körül, de az uralkodóház és az összbirodalom körül nem. Vezére volt az ellenzéknek és az Ausztriától való elszakadás irányzatának (!!) ; a javasolt rendszabály a tüntetéseket nem szüntetné meg, inkább tápot adna nekik. Egy magyar mágnásnak ilyetén megnyilatkozása után különösen hat, ha olvassuk, hogy Goluchovski belügyminiszter az öngyilkosság momentumát az egyház részéről elismert beszámíthatatlanság által túlhaladottnak tekintette ; ő — a Bach utódja — nem olvasta a «Blick»-et, de annak szerzője nincs is a nyilvánosság előtt megállapítva. Főcél : véget vetni az agitációnak, mely már Galiciába való átcsapással fenyeget ; minden megyében Széchenyi-halmot akarnak emelni, ezért a kormánynak magának kell a dolgot kezébe vennie. Benedek bevallotta, hogy ő sem olvasta a «Blick»-et, de neki azt mondták, hogy az a Széchenyiétől eltérő stílusban van írva és úgy, hogy azt csak egy bolond írhatta. Thun abban a véleményben volt, hogy a kormány, ha Széchenyinek szobrot állíttatna, ezzel az agitációnak véget nem vetne. Ő ezért nem ajánlja ezt a megoldást, ellenben megengedhetőnek tartaná, hogy a szobor felállítását egy bizottság vegye a kezébe a kormány minden pártolása nélkül, mert a kormány utóvégre is nem mozdíthatja elő tettlegesen egy oly «beszennyezett jellemű»[2] ember emlékének megörökítését. Ehhez a javaslathoz a miniszterek hozzájárultak, Benedek is ; azt a császár is elfogadta azzal a kijelentéssel, hogy további demonstrációkat megtűrni nem szabad.

A Széchenyi-gyász hangulata semmiképen sem kedvezhetett a Magyarország kormányzatában éppen ez időben végbement nagy változásnak. Maga a személyváltozás csak jó benyomást kelthetett ; Albrecht főherceg távozását senki se sajnálta, sokan örültek neki ; még a rendőrminiszterium pesti konfidensei is elismerték, hogy a közönség teljes közönnyel fogadta a főherceg visszahívását.[3] Annakidejében jövetele kétségtelenül bizonyos reményeket keltett, mert bíztak függetlenségé-

[1] Ez a Bruck katasztrófája után volt mondva.
[2] «ein Mann von so bemakeltem Charakter.»
[3] Szekrényessy Endre bizalmas jelentései ápr. 12—30-ról. *Gensd. Dép.* 1860.

ben, befolyásában; buzgalomban sem volt — kivált eleinte — hiánynála, ezt bizonyítja számos utazása s azok a gyakori előterjesztései, melyekben részletekbe menőleg igyekezett az ország szükségleteit feltárni s kielégítésöket előkészíteni. Azonban főfeladata, az ország pacifikációja terén majdnem kilenc évre terjedt kormányzósága alatt semmi eredményt sem ért el, és nem ért volna el akkor sem, ha további kilenc évig kormányzott volna, mert a főherceg minden megértés nélkül állott a magyar lélekkel szemben, mindvégig idegen maradt az országban. Ő rebellis hordának tekintette a magyarokat, kiket kényszerrendszabályokkal és megfélemlítéssel kell engedelmességre szoktatni s mégis sértődöttnek látszott, ha bizalommal és rokonszenvvel nem találkozott. Feledte, amit Széchenyi oly helyesen mondott, hogy nem lehet egy országgal mint meghódított területtel bánni, s ugyanakkor lakosaitól régi jogon alattvalói hűséget követelni.[1]

A császár állítólag ismét házának valamely tagját kívánta volna az Albrecht örökébe ültetni; de Rainer főherceg nem volt rá hajlandó, Miksa pedig teljesíthetetlen föltételekhez kötötte vállalkozását; így esett aztán a választás Benedekre.[2]

Kétségtelen, hogy Benedek új állásába sok előnyt hozott magával; először is azt, hogy nem volt nehéz elődjénél jobbnak tűnnie föl; másodszor magyarországi születésű volt s mindenkivel magyarul beszélt, még pedig ropogós «bakanyelven»; föllépésében, érintkezésében szinte a túlságig fesztelen volt, közlékeny és bizalmaskodó; mindenkivel szóbaállott, az embereket az utcán kikérdezte dolgaik felől, megesett, hogy tüntető diákokhoz odament és tüzet kért tőlük, hogy szivarra gyujthasson. Tetszett az, hogy az ország kitűnőségeit sorra látogatta és vendégszerető asztalt tartott; katonai hősiessége is rokonszenvet szerzett neki Magyarországon s az adott körülmények közt előnynek bizonyult protestáns vallása, mert a sértődött protestánsok egyházuk kitüntetését látták személye kiválasztásában és bíztak benne, hogy sérelmöket jobban fogja megérteni s talán orvosolni is, mint elődje. Másrészt némileg csökkentette tekintélyét az, hogy megbizatásának ideiglenes jellegéből annak rövid tartamára lehetett következtetni; aggályt keltett, hogy az ország viszonyait nem ismerte s a polgári kormányzatban való teljes járatlanságából maga sem csinált titkot. Csalódást okozott végül, hogy oldala mellé helyettesül a szintén fölmentett gr. Haller Ferenc helyére nem magyar embert, hanem egy szürke hivatalnokot: a kassai helytartósági osztály főnökét, b. Poche Adolfot nevezték ki.[3]

[1] Lásd *Széchenyi* véleményét Albrecht főhgről a «Blick»-ben (907. és köv. l.), és *Károlyi Árp.* enyhébb felfogását: Döbl. ir. hagy. I. 7—8. l.

[2] *Wertheimer:* Andrássy I. 143. s köv. l.

[3] *H. Friedjung:* Benedek's nachgelassene Papiere, Leipzig 1901. 265. s köv. l. *Rogge* id. m. II. 46—47. l. *Szögyény* id. m. III. 26—27., 183. l.

Azonban aziránt tisztában lehettek Bécsben, hogy a puszta személyváltozás a magyarokat megnyugtatni nem fogja. Már a miniszteri tanácskozásokból eddig közlöttek is mutatják, mennyire érezték a kormány tagjai, hogy az adott belső és külső helyzetre való tekintettel a Magyarországon uralkodó, s az utóbbi események által még fokozott forrongás lecsillapítása céljából mélyebbreható intézkedésekre van szükség ; azoknak eddigi akadálya a főherceg-kormányzó, ki mindig fokozott szigor mellett csupán aprólékos és felületes rendszabályokat tudott ajánlani, immár el volt távolítva, most tehát már lehetett oly megállapodásokra jutni, melyek az új kormányzót nem hozzák abba helyzetbe, hogy üres kézzel legyen kénytelen nehéz állását elfoglalni.

Ami az augusztusi «programm» igéreteiből eddig megvalósult : a protestáns egyházi «autonómia» helyreállítása pátens alapján és a községi törvény megkísérlett életbeléptetése az országos bizottságok meghiusult tárgyalásai útján, az a célbavettel egyenesen ellenkező hatást szült ; a birodalmi tanács kibővítése — mint láttuk — szintén inkább rossz, mint kedvező benyomást gyakorolt a magyar közvéleményre. A szolgálati nyelv kérdésének szabályozása már október óta foglalkoztatta a kormányt, de, bár Benedek azt kívánta volna, a kérdés tagadhatatlanul nagy nehézségei és a fennforgó ellentétek nem engedték meg ennek az ügynek az itt szóbanforgó időpontban a nyilvánosság elé hozható formába való juttatását. A bánság és vajdaság visszacsatolása már a március 30-i minisztertanácsban szóbakerült, de a császár akkor még ezt a kérdést a tárgyalásokból kikapcsolandónak ítélte.[1]

Ellenben ugyanabban, az uralkodó elnöklete alatt tartott miniszteri értekezletben már beható tárgyalás anyagául szolgált a magyar országgyűlés majdani összehívásának kérdése, melyet maga a császár mint olyat jelölt meg, amelyre nézve a kormánynak a magyarországi változás végrehajtása alkalmával állást kell foglalnia.

A kérdés főkép a körül forgott, vajjon az amúgy is megkisebbített Magyarországnak egy országgyűlése legyen-e, mint a múltban volt, vagy a mostani öt helytartósági kerületnek megfelelően, az országgyűlés is kerületenkint külön-külön hivassék-e egybe? Rechberg miniszterelnök az egységes országgyűlés ellen nyilatkozott ; nézete szerint ily nagy gyülekezet, melyben szenvedélyes elemek uralkodnak s ahol a kormánynak kevés határozott híve van, csak nagy nehézségekkel lesz irányítható ; túl fogja lépni hatáskörét s összeütközés, talán forradalom is támadhat belőle, és a küzdelem ideje alatt a kormány akcióképessége úgy be- mint kifelé meg lesz bénítva. Könnyebb lesz boldogulni a magyar országgyűléssel, ha ötfelé lesz osztva. Thun úgy látta a magyarországi dolgok fejlődését, hogy a kérdés ma már nem az, mi kívánatos,

[1] *H. H. S. A.* Min. Conf. Prot. márc. 30.

hanem az: mi lehetséges még? Ha egy vagy öt országgyűlés között kell választani, ő inkább az egyet választja, az ötöt megvalósíthatónak se tartja. De az egységes országgyűlés is csak úgy lesz lehetséges, ha a kormány tud tekintélyes pártra tenni szert, ez pedig a bánság és vajdaság visszacsatolása nélkül el nem érhető. Bruck hasonló okokból szintén az országgyűlés megosztása ellen szólt. A magyar országgyűlés küzdelme a kormány ellen nem fogja többé azt a benyomást tenni, amit a multban tett, mert minden országban lesz országgyűlés s azok fölött fog állani a kibővített birodalmi tanács, mint a centrifugális erők ellensúlya; különben — Bruck hite szerint — az országgyűlés összehívásáról a közel jövőben úgyse lehet szó.

Ekkor felszólalt gr. Nádasdy igazságügyminiszter s hosszú fejtegetésben ecsetelte az egységes magyar országgyűlés összehívásának veszélyeit.[1] Szerinte a politikával foglalkozó magyarok túlnyomó részének törekvése oda irányul, hogy az országnak a többi koronatartományoktól teljesen megkülönböztetett önálló, állami jelleget adjon; különbség csak a kívánalmak fokozataiban van. Egy részök az 1848-i országgyűlés elején fennállott állapotra kíván visszamenni, egy jelentős rész az 1848. április 11-én szentesített törvényeket kívánja alapul venni, a legmérsékeltebbek a megjavított 1847-i alkotmánnyal is beérnék, de ha ez eléretnék, a haladó párttal szemben csakhamar elnémulni kényszerülnének. Amint a multban az országgyűlés csikarta ki a birodalmi egységgel össze nem egyeztethető 1848-i engedményeket, úgy most is az volna törekvése, hogy visszaállítsa azt az önállóságát Magyarországnak, mely a birodalom üdvére 1849-ben megszűnt. Jól ismerve hazáját és honfitársait, óva inti Nádasdy a kormányt, hogy oly útra lépjen, melyen az egész ország szervezett ellentállása Bécs és a kormány ellen elkerülhetetlenül elő fog állani. Sajnálja, hogy mint született magyar a hazájának kedvezni látszó álláspontot megtagadni kénytelen, de meggyőződése szerint saját hazájának érdeke szempontjából mindenekfölött megfontolandónak tartja azt, vajjon az osztrák császárság európai nagyhatalom fog-e maradni, ha Magyarország úgy fog viszonylani Ausztriához, mint Norvégia Svédországhoz, s ha a császári hatalmat gyöngítő 1848-i magyar alkotmányosság újból életbe lép? Nádasdy vakságtól sujtottaknak tartja azokat a magyarokat, akik azt hiszik, hogy Magyarországnak lehet jövője akkor is, ha csak personál-unió csatolja Ausztriához, és hogy fennállhat akkor is, ha az osztrák monarchia darabokra bomlik. Utalt a különbségre is, mely a többi tartománygyűlések és a magyar országgyűlés között fennáll, amennyiben csak az utóbbinak volt évszázadokon át újonc- és adómegajánlási joga. Mindezekhez képest Nádasdy ajánlotta, hogy az országnak öt kerületbe való beosztása

[1] Beszédjét bő kivonatban közli *Redlich* id. m. I. 491. s köv. l.

fenntartassék s az országgyűlés is e szerint oszoljék meg ; amennyiben pedig már egy egységes országgyűlés elől egészen kitérni nem lehetne, alakíttassék az öt kerület képviseleteiből egy tíztagú központi tanácsadó testület a kormányzó mellett, mely szükség esetében a kerületek több küldöttjével is kibővíthető volna. A kerületi országgyűlések határozatai nem gyakorolnának az egész országra oly hatást, mint az egységes országgyűlés végzései, különböző időpontokban is volnának összehívhatók, hogy egyetemes hatásuk ezzel is csökkentessék.

Gróf Goluchovski belügyminiszter az országgyűlésnek ötfelé osztása ellen nyilatkozott, mert az a történelmi tradicióval és az egész ország kívánságával ellenkeznék. Az 1791-i magyar országgyűlés nem a megelőző hosszú nyugalom ellenére, hanem éppen azért alakult oly viharossá, mert sokáig tétlenségre kárhoztatták. Gyakori országgyűlések kevesebb izgalommal járnak s ezúttal a magyar országgyűlés úgyis kisebb volna, mint a multban, mert nélkülözné a bánság és vajdaság, valamint Horvátország képviselőit. A Partes regni visszacsatolásának követelése nem veszélyes, mert azt Horvátország és a Vajdaság nem kívánják. A kormánynak méltányosnak kell lennie Magyarország iránt, akkor megnyerheti a pártokat és megvalósíthatja a pacificatiót ; a puszta halogatás mitsem használ, mert a visszaemlékezés ébren tartja az óhajtásokat. Határozott lépésre van szükség ; tíz év óta Magyarországon minden kérdéses, a kormány semmi definitivumhoz sem tud jutni, mindig felmerülő újabb nehézségek mindig újabb halasztást eredményeznek, e miatt a várakozás izgalma Magyarországon már elviselhetetlenné válik. A Nádasdy által ajánlott megoldás : az öt országgyűlés központi bizottsága nincs tisztán körvonalozva, de gyakorlatiatlannak is látszik és senkit sem elégítene ki.

Thierry rendőrminiszter úgy vélte, hogy a fennálló bel- és külpolitikai helyzetben akár az egységes, akár az ötre osztott országgyűlés összehívása nagyon veszélyes volna ; várni kell, míg a helyzet javul s a többi országok népképviseletei által elérendő megnyugvás a magyar országgyűlésre is ellennyomást fog gyakorolni. Benedek, mint már kijelölt kormányzó, szintén részt vett a vitában és ellentétbe helyezkedett Nádasdyval ; ha már a kormány szükségesnek ismeri Magyarországnak országgyűlési képviseletet adni, tegye ezt úgy, hogy az ország némileg megelégedjék vele, ami ötfelé tagolt országgyűléssel semmiesetre sem volna elérhető.

Miután Rainer és Vilmos főhercegek a Nádasdy felfogáshoz járultak, az uralkodó, ezúttal jelét adva önálló és gyors elhatározásának, kijelentette, hogy az egységes magyar országgyűlés mellett dönt ; amennyiben az aggályos túlkapásokra ragadtatná magát, azonnal feloszlatandó lesz. E döntésnek megfelelően most már a miniszterelnök és a miniszterek többsége szükségesnek tartotta, hogy a helytartóság

szétosztása is megszűnjék s csupán átmenetül hagyassék meg 4—5 főtisztviselő[1] az eddigi kerületi székhelyeken. Az uralkodó a belügyminiszter ajánlatára azt is elrendelte, hogy a helytartóság egységesítésére és az egységes országgyűlés engedélyezésére vonatkozó legfelsőbb elhatározás már Benedek kinevezésével egyidejűleg közhírré tétessék. Erre való tekintettel a miniszterelnök a másnapi minisztertanácsban még egyszer visszatért e tárgyra[2] s Thuntól is támogatva, arra kérte az uralkodót, hogy az erre vonatkozó közlések ne előzzék meg a többi tartományok statutumának kihirdetését, nehogy az az előreláthatólag nem kedvező benyomás, melyet ezek az engedmények Magyarországon tenni fognak, befolyásolja a többi országok közvéleményét is.

Az április 2-án tartott koronatanácsban[3] azután Rechberg, Nádasdy és Thun részéről még egy utolsó kísérlet történt a helytartóság és az országgyűlés egységének kérdésében a császár állásfoglalását megingatni, azonban Goluchovski és Benedek szilárd magatartása e kísérletet meghiusította. Az uralkodó ugyan ekkor fenntartotta elhatározását, de a később kibocsátott kézirat — mint látni fogjuk — a helytartóságra nézve egész határozottan, az országgyűlésre nézve nagy általánosságban mégis az egység elvét juttatta kifejezésre.

A harmadik ütőkártya, melyet a kormány a helytartósági kerületek megszüntetése és az országgyűlés összehívásának kilátásba helyezése mellett Magyarország megnyerése céljából kijátszani kívánt, a megyeszervezet újból való életbeléptetése volt. Az erre vonatkozó miniszteri tanácsi tárgyalások március 31-én kezdődtek, éspedig Szögyény már említett emlékiratának alapul vételével.

Ez az emlékirat abból indul ki, hogy a megyeszervezet visszaállítandó, még pedig valóban, nemcsak névleg, tehát megyebizottságokkal mint időszaki tanácskozási szervekkel s e megyebizottságok által ugyancsak időszakilag választandó tisztviselőkkel. Ez Magyarország mai állapotával össze nem egyeztethető, mert a mai hatósági szervezet a megyékben mindenütt csak ellentállással találkoznék, azonban éppen ezért kell a jogállapotot az 1848 előtt fennállottnak értelmében megváltoztatni, aminek módozataira nézve az ország jelesebb férfiainak értekezlete adhatna tanácsot. Szögyény azonban már itt kifejti nézeteit

[1] «exponirte höhere Regierungsorgane.»

[2] *H. H. S. A.* Min. Conf. Prot. márc. 31.

[3] *U. ott* ápr. 2. *Gr. Thun*, aki, mint láttuk, előbb az egységes országgyűlés híve volt, e tanácskozmányban arra hivatkozott, hogy Szögyény is az országgyűlés ötfelé osztása mellett nyilatkozott. *Szögyény* lelkiismeretes részletességgel számol be *Emlékirataiban* (III. köt.) ez időbeli működéséről, Thunnal folytatott beszélgetéseiről is, és egész terjedelemben közli a kormánynak legf. felhívásra a magyarországi helyzet és a megyeszervezet ügyében benyujtott emlékiratot. Mindezekben sehol nem találunk támpontot a Thun állítása számára, miértis azt teljes joggal kétségbe vonhatjuk.

a megyeszervezet berendezésére nézve, szükségesnek jelezvén a régi állapotnak a modern igényekhez való idomítását. A nélkül, hogy érvényét elismerné, hivatkozik az 1848 : XVI. t.-cikkre s annak szellemében kívánná a megyebizottságokat 120—240 taggal megalkotni ; a bizottság felét a magasabb klérus és a birtokos nemesség adná, másik fele a községek választott képviselőiből, a főispán által kinevezett értelmiségbeliekből s a megyei tisztikarból állana ; a birtokos nemességnél bizonyos adócensus volna alkalmazandó. A megyebizottságok tárgyalásai nyilvánosak lennének s a közigazgatás minden kérdéseire kiterjednének ; politikai, közjogi, katonai, magasabb pénzügyi és igazságszolgáltatási kérdések azonban ki volnának zárva ; legföllebb tapasztalt visszásságokra hívhatják fel a politikai hatóságok figyelmét. A megyebizottságokban mindenki azt az országban honos nyelvet használhatja, melyben legjártasabb, a jegyzőkönyvek azonban magyarul viendők. A kinevezett főispán inkább felügyelő, mint kormányzó közeg ; a főtisztviselőket az e célból a választás alkalmára kibővített megyebizottság választja öt évre, az alsóbbakat a főispán nevezi ki. Az így szervezett megyék átvennék az adóügy kezelését is, úgyszintén a bíráskodást, melyet az egyik alispán vezetése alatt működő választott törvényszék s a szolgabirák látnának el. Szögyény különösen kiemeli e szervezés olcsóságát is szemben az abszolút kormány által behozott közigazgatás és igazságszolgáltatás költséges voltával.

A miniszterek értekezlete inkább a lényegtelen részletekkel foglalkozott, mint a megyeszervezet lényeges vonásaival. Rechberg miniszterelnök aggályát fejezte ki a tisztviselőválasztás demokratikus elvének következményeivel szemben ; Thun pedig a bizottsági ülések jegyzőkönyveinek nyelvére a nemzetiségek egyenjogúsága mellett tört lándzsát. Ezek után a tárgyalt javaslatot Privitzer, a budai kormányzóságnál működő miniszteri tanácsoshoz utasították, ki arra nézve más szakemberek meghallgatása után is véleményt fog mondani, ez azonban nem késleltette a kormánynak a megyeszervezet helyreállítása iránti elvi megállapodását.

Ily előzmények után láttak napvilágot az április 19-ről kibocsátott legfelsőbb kéziratok,[1] melyek egyike Albrecht főherceget kérelméhez képest és hálás elismerés biztosítása mellett főkormányzói és hadfőparancsnoki állásától «egyelőre» fölmenti, míg a másik «további intézkedésig» a politikai igazgatás és országos főparancsnokság vezetésével Benedek Lajos táborszernagyot bízza meg. Ez utóbbi kézirat a következőket tartalmazza — az akkor hivatalosan közreadott magyar szöveg szerint : «jónak láttam elhatározni, hogy a fennálló helytartósági osztályok egy Budán székelő s közvetlenül ön alatt álló helytartóságba egye-

[1] *P. N.* ápr. 21. Az eredeti német szöveg *Redlich*nél I. 499—500. l.

síttessenek. Kassán, Pozsonyban, Sopronban és Nagyváradon ideiglen magasb politikai hivatalnokok hagyandók meg a kellő segédszemélyzettel a végből, hogy — közbeeső folyamodási hatóságot nem képezve — az új szervezet, nevezetesen a megyei igazgatások [1] és községi rendszer keresztülvitelénél vezetőleg és felügyelőleg közremunkáljanak. Mihelyt a Helytartóság új szervezete életbe lépend, szándékom a politikai igazgatás ügyeire nézve megyei igazgatásokat hozni be s ezekhez — az azelőtt fennállott rendszer módjára, de a mostani viszonyoknak megfelelő összeállítások és működök [2] szerint — megyei gyűléseket és bizottságokat csatolni. Ez intézkedésekkel egybehangzólag parancsolom, hogy miután a községi rendszer és megyei alkotmány életbe lépend, országgyűlésre nézve készíttessenek javaslatok, hogy a helységi, járási vagy megyei községek,[3] országgyűlések és országgyűlési bizottságok általi önkormányzatnak valamennyi koronaországban behozandó elve magyar királyságomban is érvényesíttessék.»

E felhatalmazás alapján Benedek április 23-án Budára érkezett s mindjárt a második napon kiáltványszerű nyilatkozattal köszöntött be.[4] Ebben ismétli azt, amit megbízatására nézve a fejedelmi kézirat tartalmaz s azután így folytatja: «Mint a császárnak föltétlenül hű, régi katonája és alattvalója s mint e hon fia, minden erőmből, teljes odaadással azon fogok lenni, hogy legkegyelmesebb fejedelmünknek jóakaró szándékait az ország javára lelkiismeretesen eszközöljem. E mellett minden egyházi és világi belsőségeknek kötelességhű gyámolítására, valamint a népesség minden osztályának őszinte s nem kevésbbé kötelességhű közremunkálására számítok. A közigazgatás és országos képviseletnek legfelsőbbileg parancsolt szervezése, gyors és sikeres kifejlődéséhez a bizalom és nyilvános rend alapját szükségeli. Azért én — az ország érdekében s magas kötelességem helyes felfogásában — a kedélyeknek bárminemű jogosítlan köznyilvánítások általi minden nyugtalanítását, minden tüntetést (demonstratiót), a törvényes rend minden háborítását tiszta lelkiismeretem és szilárd akaratom teljes elhatározottságával gátolni fogom. A nekem kedves haza s a nagy császári összes birodalom java és virágzása végett minden becsületes embernek közremunkálására megelőző bizalommal számítok.»

Benedeknek abban nem volt szerencséje, hogy magyarországi bemutatkozása épp oly időbe esett, mikor a közfigyelem ismét egy szenzációs bécsi öngyilkosság felé fordult, egy oly esemény felé, mely alkalmas volt újabb homályt borítani annak a kormánynak a tekintélyére, amelynek képviselője volt az új kormányzó.

[1] Komitats verwaltungen.
[2] Zusammensetzungen und Wirkungskreise.
[3] Orts-, Bezirks- und Komitatsgemeinden.
[4] *P. N.* ápr. 25., 29.

A mult évi hadseregszállítások körül elkövetett visszaélések előbb Richter bankigazgató elfogatását eredményezték, utóbb pedig több triesti nagykereskedő kérdőrevonását, kikkel b. Bruck pénzügyminiszter szoros összeköttetést tartott fenn. A vizsgálat során szükségessé vált a Bruck beható kihallgatása is, mely nem látszott rá nézve különösebben terhelő mozzanatokat kideríteni ; ő maga kihallgatáson igyekezett az uralkodót meggyőzni a felől, hogy semmi gyanú nem érheti s a legjobb benyomással távozott a Burgból. Ennek dacára másnap, április 22-én késő estve egy császári kéziratot kézbesítettek a pénzügyminiszternek, mely rövid és rideg szavakban elbocsátását tartalmazta ; erre a hajnali órákban borotvájával elmetszette nyakát s a vérveszteség következtében este elhúnyt. A hivatalos híradások eleinte megpróbálták szélhüdést és érvágást adni okul, azonban csakhamar kénytelenek voltak az öngyilkosság tényét bevallani s egy hivatalos közlemény oly színben tüntette föl a tényállást, mintha Bruck máris vád alatt állott volna, amit utólag sajtóhibának nyilvánítottak.[1]

A Bruck katasztrófáját mindmáig bizonyos homály födi ; a közvélemény, mely az ellene irányult gyanusításoknak szívesen adott hitelt, tragikus halála után hirtelen megfordult : üldözött bűnbaknak tüntette fel őt, kitől a 200 milliós kölcsön sikertelensége miatt akartak szabadulni, elítélte a kíméletlenséget, mellyel a császár őt elbocsátotta. Tény, hogy a vizsgálat rá nézve semmi terhelőt nem derített ki, de azt úgy intézték, hogy a később köztudomásra jutott botrányos visszaélésekért [2] az öngyilkossá lett Eynattenon kívül tulajdonképpen senki sem bűnhödött. A Bruck utódja, Plener Ignác birodalmi tanácsos, a kormány nevében az özvegyhez intézett levélben ismerte el, hogy az elhúnyt ügykezelését mindenben kifogástalannak, emlékét minden gyanútól tisztázottnak találta ; a Bruck szerzett nagy vagyonáról szárnyra kelt hírek is túlzottaknak bizonyultak. Hanem azért a miniszterek mégis elhatározták, hogy temetésén meg nem jelennek s a családnak teljes rehabilitációra irányuló kérelme elől még jóval később is elzárkóztak.[3]

Magyarországon Bruck sohasem volt népszerű ; a «nagynémet» törekvések bajnokát látták benne, joggal ; Széchenyi a Blick tanusága szerint nem tartotta kifogástalan embernek, s az óvatos és mérsékelt Szögyény is azt jegyezte föl róla, hogy az Eynatten-féle visszaélések

[1] *Charmatz:* Minister Freih. v. Bruck. 140. s köv. l. *P. N.* ápr. 24., 26., 27., 28. *Beksics:* Fer. József kora 533—534. l. *Rogge* id. m. II. 36. s köv. l. *Bernh. Friedmann:* Zehn Jahre österr. Politik I. 113. s köv. l. Az állítólagos sajtóhiba abból állott, hogy ahol a hivatalos közlemény annak szükségességéről szólt, hogy B. a vádlottakkal és tanukkal szembesíttessék, «mit Beschuldigten» helyett «Mitbeschuldigten» volt olvasható.

[2] *P. N.* 1860. nov. 8.

[3] *H. H. S. A.* Min. Conf. Prot. ápr. 25., 28., dec. 29.

részességével alaptalanul gyanusították s hogy «nagyeszű ember volt, de inkább kalmár és vakmerő szédelgő, mint alapos pénzügyi tehetség és államférfiú.» A Richter bankigazgató elleni vizsgálat során pedig annyi mégis kiderült, hogy Bruck veszteséges börzejátékba vitte belé az államot.[1] Katasztrófája nálunk nagyobb részvétet nem keltett, de a kormánynak mindenesetre ártott.

Benedek előnyös személyi tulajdonain kívül tehát alig hozott magával valamit, ami Magyarországon a kedélyeket megnyugtatta volna. Saját személyes megnyilatkozása is kiáltványában, rossz magyarságával és fenyegető hangjával nem tehetett jó benyomást. A császári kézirat meg már éppenséggel csalódást kellett, hogy keltsen; az egyedüli határozott vívmány: az ország ötfelé osztásának megszüntetése is hosszadalmas átmenetet tett valószínűvé. A kézirat körmönfont cikornyái nagyonis elárulták, hogy a kormány kebelében még kiegyenlítetlen ellentéteket takarnak; e mellett az előzmények után valóban nem lehetett csodálni, ha hiányzott a bizalom az ígéretek megvalósulásában. Magyarország a régi jogállapot visszaállítását várta, jogának elismerését, nem fejedelmi kegyet, mely tetszése szerint adja meg új ajándékképpen egy-egy darabját annak, amit elvett. Azután mit lehetett várni az országgyűlés esetleges összehívásától, mikor már ki volt hirdetve a birodalmi tanács kibővítésére vonatkozó pátens, mely szerint e testület az egyes országgyűlések küldötteit is magába fogja foglalni s mint birodalmi központi parlament, magához fogja ragadni az eddig az országgyűlés hatáskörébe tartozott legéletbevágóbb ügyeket? Jellemző a helyzetre nézve, hogy a Pesti Napló a kormányzati téren bekövetkezett, illetőleg kilátásba helyezett változásokról következetesen hallgatott; rosszat nem volt szabad mondania róla, jót pedig nem mondhatott. A bizalmatlanságot teljesen igazolta az is, hogy a belügyminiszter már a kéziratok kibocsátása előtt sietett egy bizalmas leiratban tájékoztatni az erdélyi, bánsági és horvátországi helytartóságokat a Magyarországra nézve kilátásba helyezett reformok valódi jelentősége iránt. E szerint a helytartóságok egységesítését tisztán adminisztratív, célszerűségi okok javalták, a megyék leglényegesebb jogainak visszaállításáról szó sem lehet s az országgyűlés hatásköre csak véleményezésre és kezdeményezésre fog kiterjedni.[2]

A fordulat jelentőségét csak kevéssé fokozta az, hogy kevéssel előbb a pesti egyetem visszakapta addig kinevezett autonóm közegeinek választási jogát, s hogy ennek alapján 11 év óta először volt az egyetemen ismét dékán- és rektoravatás, mely alkalommal azonban kizárólag latin beszédek tartattak.[3] Attól sem lehetett nagy hatást várni, hogy a Vida

[1] Id. m. III. 29. l. lásd *Falk* cikkét a P. N. 1860. dec. 2-i számában.
[2] *O. B. E. L.* ápr. 12-i 991. szám.
[3] *P. N.* febr. 23., ápr. 3.

Károly, volt szerkesztőre, a «Kolozsvári magyar futár»=ban közzétett cikke miatt az elsőfokú bíróság által kiszabott, nemessége elvesztésére és egy évi nehéz börtönre szóló büntetést a másodfokú bíróság felmentő ítélete megsemmisítette s utóbb ellenében az egész eljárást megszüntették.[1]

Ezekkel a kedvező jelenségekkel szemben kérlelhetetlenül folyt tovább a protestáns pátens ellen harcolók megrendszabályozása ; a rendőrök egyes esetekben magánlakásokba is behatoltak. Egyes helyeken, mint különösen Debrecenben, sikerült az egyházi gyűlést a kormánybiztos tiltakozása ellenére megtartani s a pátensellenes határozatot meghozni, de az ellenszegülés miatti fenyítő eljárást minden esetben megindították. Szentiványi Márton, a liptói ág. ev. esperesség felügyelője az ellene indított per során hat havi fogságbüntetést kapott ; megindult a per gr. Degenfeld Imre főgondnok és Balogh Péter superintendens=helyettes ellen és április 26=án Kassán becsukták Zsedényi Edét ; ugyane sorsban részesült Máday Károly szepesbélai lelkész is, kit a kassai helytartóság lelkészi állásától elmozdított, a lelkészi állás viselésére képtelennek nyilvánított, s kit zsandárok kísértek be Sz.=Béláról Kassára. Roppant érdeklődés kísérte különösen Zsedényit, kinek fogsági élete s még táplálkozása iránt is a lapoknak részletes közleményeket kellett hozniok.[2]

Az ily eseményektől is táplált közhangulattal szemben valóságos vesszőfutást jártak azok a magyarok, kiket az uralkodó május 1=én a kibővített birodalmi tanácsba rendkívüli birodalmi tanácsosokul kineveztett. A magyar korona országai részéről kineveztettek : gr. Haller Ferenc lov. tábornok, gr. Apponyi György, gr. Degenfeld Ágoston altábornagy, b. Sokievič József altábornagy, horvát bán, gr. Barkóczy János, b. Eötvös József, b. Vay Miklós, Somssich Pál, ifj. Mailáth György, Toperczer Jenő, nagyváradi polgármester, Strossmayer József püspök, Vraniczani Ambrus, Dobrinovič lovag, b. Schaguna András püspök, gr. Bánffy Miklós, Maager Károly, brassói keresk. kamarai elnök, b. Nicolics János és Mocsonyi András. A kormányzóság részéről szintén javaslatba hozottak, de valószínűleg óvatosságból ki nem nevezettek között ott találjuk a gr. Andrássy György, b. Bánhidy Albert, gr. Cziráky János, Deák Ferenc, gr. Dessewffy Emil, hg. Esterházy Pál, gr. Festetich György, Lónyay Menyhért, b. Prónay Albert, Szentiványi Károly, Wodianer Móric, gr. Zichy Ödön és Wirkner Lajos neveit is.[3]

[1] *U. ott* ápr. 13. *O. B. E. L.* máj. 1. átirat *Angyal D.*, Falk M. és Kecskeméty A. elkobz. levelezése. 114. l.

[2] *P. N.* ápr. 1., 22., 24., 27., 29., máj. 2., 5., 13.

[3] *O. B. E. L.* ápr. 24=i 1204. szám. *P. N.* máj. 2. *Szögyény*nél III. 184. s köv. l. *Rainer* főhg érdekes minősítő megjegyzései a R. R. némely magyar tagjairól : *H. H. S. A.* Nachlass Rechberg 1860. febr. 19=ről.

Ezek közül Eötvös azonnal visszautasította a kinevezést és elhatározása mellett megmaradt akkor is, mikor az uralkodó, ki nagy súlyt helyezett volna belépésére, kihallgatáson igyekezett őt az elfogadásra rábeszélni. Minden rábeszélés ellenére lemondtak b. Vay Miklós és Somssich is; a többiek egynémelyikét is nehéz volt maradásra bírni. Vay előtt Pesten mindenki azt a reményét fejezte ki, hogy nem lép be a birodalmi tanácsba. A három megüresedett helyet gr. Andrássy György, gr. Szécsen Antal és Korizmics Antal püspök foglalták el.[1]

B. Eötvös Józsefnek ez időben való erős előtérbe lépése összefüggésben áll egy akkoriban megjelent német röpiratával, mely a német birodalom egységének kérdésével kapcsolatban Magyarország különállásának természetét taglalja.[2] Eötvös bebizonyítani igyekszik e munkájában, hogy Németország egysége európai szükségesség s hogy az csak az egész német nemzetnek egy, közös törvényhozással bíró szövetséges állammá egyesülése által valósítható meg. Ámde Németország egysége és Ausztria egysége egymással össze nem fér; ha Ausztria részt akar venni a német szövetséges államban — amit Eötvös az akkori viszonyok között lehetségesnek, sőt a németség túlnyomó része kívánságával megegyezőnek tartott — akkor abba csak német tartományaival léphet be, mert belépése egész birtokterületével nemcsak Németország egységének nemzeti jogalapját, hanem az európai egyensúlyt is megingatná. Ebből következik, hogy Németország teljes egysége csak úgy valósulhat meg, ha Ausztria Magyarországgal szemben visszahelyezkedik a personal-unió ama régi jogalapjára, mely háromszáz éven át fennállott és mindkét államra nézve üdvösnek bizonyult. Az alkotmányosságnak az egész monarchiában való megvalósítását is Eötvös mint a német egység föltételét állítja oda.

A miniszterek értekezlete — többnyire a császár személyes elnöklete alatt — január 23-a óta foglalkozott a birodalmi tanács reformjával, a Thun, Bruck és Nádasdy, mint kiküldött bizottság által készített munkálat alapján.[3] Az e reformot tartalmazó, már említett pátens[4] kimondja, hogy a birodalmi alkotmány értelmében az 1851. április 13-i pátenssel megalkotott birodalmi tanács időszakonkint kinevezett rendkívüli birodalmi tanácsosokkal fog kibővíttetni; ilyenekül az uralkodóház főhercegei, magas egyházi méltóságok viselői, a polgári vagy katonai szolgálatban különösen érdemesült egyének, továbbá az egyes

[1] *Szögyény* id. m. III. 32. s köv. l. *O. B. E. L.* máj. 28-i 1614. szám.

[2] *Die Sonderstellung Ungarns* vom Standpunkte der Einheit Deutschlands, Leipzig, Brockhaus 1860.

[3] Lásd a jan. 23., 24., 26., 27., 31., febr. 2., 29., márc. 18-i min. konf. jkönyveit: *H. H. S. A.* és *Redlich*nél az I. köt. 2. részét (Függelék). 184. s köv. l.

[4] Eredeti szövegét *Szögyény* közli III. 178. s köv. l. *Reichsgesetzbl.* 97. s köv. l.

országok képviseleteinek tagjai közül 38 (ezek közül Magyarországnak jut legtöbb, t. i. hat, Erdélynek 3, Horvátországnak és a Bánságvajdaságnak 2—2), kik az illető országos képviselet hármas kijelölése alapján fognak kineveztetni ; ez utóbbiaknak megbizatása hat évig tart, az előbb nevezetteké élethossziglan. A kibővített birodalmi tanács időszakonkint fog tanácskozásra összehivatni, éspedig a következő ügyek fölött : az évi állami költségvetés megállapítása, a zárszámadások vizsgálata, az államadóssági bizottság előterjesztései, minden fontosabb törvényhozási javaslat, az országos képviseletek javaslatai s a császár által esetleg odautasított egyéb ügyek. A tanácsnak kezdeményezési joga nincs, sem törvényalkotásra, sem kormányzati intézkedésre nézve. Az állandó birodalmi tanács tagjai a kibővített tanácsban is szólási és szavazati joggal bírnak. A miniszterek és a központi hatóságok [1] fejei minden ülésben részt vehetnek s javaslataikat maguk képviselik, vagy megbizottjuk által képviseltetik.

Egy március 5-én kibocsátott pótrendelet kimondja, hogy miután a császár eltökélt szándéka az 1861-i állami költségvetést a kibővített birodalmi tanács tárgyalása alá bocsátani, e testület már május hó folyamában fog működésbe lépni.[2] Ügyrendje azonban későbbi elhatározás számára tartatván fenn, a közönség a várható tanácskozások természete s különösen nyilvánossága iránt még akkoriban tájékozva nem lehetett.

A kormány sietett hivatalos lapjában kommentárt fűzni a pátenshez, rendkívül fontos vívmánynak mondva azt, nagy haladásnak ; megvalósítása ez a kormányprogrammnak, mert középponti organumot alkot a monarchia legmagasabb, általános érdekei számára, melyben a lakosság választott képviselői is részt fognak venni s így meg van óva az államegység és érvényesül az egyes részek saját élettevékenysége. A közlemény főkép arra utal, hogy a költségvetés «megállapítása» és az állami számadások megvizsgálása is a tanács hatáskörébe van utalva.[3]

A «Verstärkter Reichsrath» — a Salamon Ferenc élces mondása szerint — «kikeményített» birodalmi tanács megszületése sem innen, sem túl a Lajtán örömet nem keltett. A német liberálisok nem notablegyűlést kívántak, Magyarországon pedig ebben a rendszabályban csak egy újabb kísérletet láttak az országgyűlés összehívásának elkerülésére.[4] A közönség teljes egykedvűséggel és gúnymosollyal fogadta s a nagyobb hírlapok mélyen hallgattak róla ; senki sem hitte, hogy a tanács tagjainak választására valaha rákerüljön a sor s általános volt a meggyőződés,

[1] Chefs unserer Centralstellen.
[2] *Szögyénynél* id. h. *Reichsgesetzbl.* 100. l.
[3] *P. N.* márc. 8.
[4] Névtelen (Ludasi) *Drei Jahre Verfassungsstreit* 43. l.

hogy csak kinevezett tagok — s ezek is minél ritkábban — fognak meghivatni.[1] Azt senki, még a tanács alkotói sem látták előre, hogy ez az intézmény fog bizonyos, persze a célbavettel teljesen ellenkező eredményre vinni. Azoknak a magyar uraknak, kik annyi szemrehányással dacolva beléptek a tanácsba, ennek keretében vezető szerepre való emelkedése lett ugyanis előidézője a forradalom leveretése után az első komoly fordulatnak az osztrák kormánypolitikában.

A birodalmi tanáccsal való kísérletezésnél sokkal élénkebben érdekelte a magyar közönséget a protestáns pátens kérdése, annál inkább, mert a kiadott rendeletekhez való merev ragaszkodás most már kezdte érlelni legfanyarabb gyümölcseit : nemcsak hogy a protestáns egyházi ügyek célba vett rendezésök útjától mindinkább eltávolodtak, hanem a megindított perek is mind kellemetlenebb helyzetet teremtettek : Zsedényi és társai már fogva voltak s a jelek szerint ugyane sors várt a perbefogott nagytekintélyű egyének egész sorára.

El kell ismerni, hogy Benedek kormányzó az első perctől kezdve fölismerte ez ügy fontosságát, nagy buzgalommal szentelte magát annak s bátor szókimondással szállt szembe a Thun elfogult makacsságával ; jól érezte, hogy egész működésének sikere attól függ, képes lesz-e az izgalomnak ezt a legmélyebben fészkelő okát eltávolítani. Őt odaadólag támogatták kiegyenlítési törekvéseiben a Bécsben otthonos magyar konzervatívek közül nemcsak Vay, kit egyházi állásánál fogva is érdekelt e kérdés, hanem a buzgó katholikusnak ismert és Thunnal sűrűn érintkező Szögyény is.[2]

Már kineveztetésének nyilvánosságra hozatala előtt, az április 2-i koronatanácsszerű miniszteri értekezletben [3] részt vevén Benedek is, előterjesztette a pátens végrehajtásával szemben fölmerült és tudomására jutott aggodalmakat, s mikor a kultuszminiszter azokat eloszlatni igyekezett, katonás nyíltsággal kijelentette, hogy őt ezek a felvilágosítások egyáltalán meg nem nyugtatták, s hogy a hol a császár nagy kegyelmi ténye (a pátens kibocsátása) ekkora ellenkezéssel találkozik, ott — hite szerint — a szerkesztésbe vagy bevezetésbe valami hibának kellett be-

[1] *Szögyény* id. m. III. 12. l.

[2] *U. ott* 33. s köv. l. *Jos. Redlich* egyébként igen alapos, többször id. művében a magyar vonatkozásokat némileg fölületesen és irányzatosan ítéli meg ; így Thunt mindig úgy szerepelteti, mint a magyar konzervatívek bizalmi emberét, holott főrangú állásukon kívül őket igazán semmi se kötötte össze. Szögyény érintkezéseit Thun-nal éppen ennek kapacitálására használta fel, s maga elismerte, hogy ritkán tette ezt sikerrel ; hogy pedig Dessewffy hogy vélekedett Thunról, azt elárulja Szögyényhez május 3-ról írt levelének ez a rá vonatkozó passusa : «Egy ilyen ostoba emberrel én semmiesetre se fogok szóba állani». (*Szögyény*nél 188. l.)

[3] *H. H. S. A.* Min. Conf. Prot.

csúsznia.[1] S mikor Rechberg, Thun és Nádasdy úgy vélték, hogy a kormány máris elment az engedmények végső határáig s a császár is kijelentette, hogy a «törvénytelen» gyűléseket most már fegyveres erővel fog kelleni szétoszlatni, a dezignált kormányzó, kifogástalan lovagiasságra valló felfogással ezeket írta sajátkezűleg a jegyzőkönyvbe : «Ha oly törvénytelen gyülekezeteket, melyek nevök vagy a közfelfogás szerint vallásos jellegűek, fegyveres erővel kell majd szétoszlatni, az ilyen, a bel- és külföldön gyűlöletesnek látszó rendszabályt nem volna szabad sem Ő Felségének, sem a kultuszminiszternek elrendelnie ; az a kormányzótól, mint parancsnokló tábornoktól magától induljon ki, csak ő viselje a felelősséget is érte ; a császár ám vonja őt tüntetőleg felelősségre, ha a dolog nem jól sikerül».

Azonban az események ereje gondoskodott róla, hogy Benedeknek ne kelljen — saját meggyőződése ellenére — e térre lépnie. Április 2-tól május 11-ig — amikor a minisztertanács ismét foglalkozott a protestáns üggyel — mint láttuk, annyi minden történt a bel- és külföldön, ami a helyzetet gyökeresen megváltoztatta, hogy a mondott napon maga gr. Thun volt kénytelen kiegyenlítési javaslatokat terjeszteni a tanácskozás elé. E javaslatokon meglátszott, hogy azok egyrészt a Benedek ösztönzésére keletkeztek, aki lehetetlennek mondta Magyarországon az engedelmesség helyreállítását addig, amíg fennáll az az ürügy, hogy a kormány lelkiismereti kényszert gyakorol az egyik egyház híveivel szemben, másrészt, hogy szerzőjük felsőbb utasítást kapott, vagyis hogy a császár megtiltotta az erőszakos rendszabályokat s a megegyezés útjára kívánt lépni.[2]

Thun most már belátta a teljes amnesztia szükségességét, s hogy az adott tényeket el kell fogadni, de az administratív rendszabályokban csak lépésről-lépésre volt hajlandó hátrálni s különös szívóssággal védte a már pátensszerűen koordinált ág. evang. hitközségek jogállását. A kifejlődött vitában legközelebb járt a Thunéhez a Nádasdy felfogása, aki különösen attól tartott, hogy az amnesztia és a pertörlések demoralizálni fogják a bíróságokat. Goluchovski belátta az amnesztia szüksé-

[1] Benedek sajátkezű bejegyzése a jegyzőkönyvbe: «muss in der Abfassung oder Einbegleitung doch irgend ein Versehen unterloffen (sic) sein».

[2] *Beksics* (Fer. Józs. kora 525. s köv. l.) Thaly K. elbesz. nyomán a protestáns ügyben legf. helyen beállott fordulatot angol diplomáciai interventiónak tulajdonítja. Az április—májusi londoni követjelentések gondos átvizsgálásából kitűnik, hogy gr. Apponyi Rudolf nagykövet sűrűn érintkezett ez időben úgy Palmerston, mint Russel angol miniszterekkel, s ezek tartózkodás nélkül nyilatkoztak előtte Ausztria bajairól, és különösen Palmerston melegen ajánlotta a magyar alkotmány visszaállítását, amit Apponyi szofizmának mondott ; de a protestáns pátens kérdése soha még csak szóba sem került e beszélgetések során, a miért Thaly föltevését tévesnek kell tekintenünk. (*H. H. S. A.* Botschaftsberichte aus London, 1860. ápr.—máj.)

gességét, de aggályosnak tartotta a paktálást az olyan «kétes megbízhatóságú» emberekkel, mint Vay és Zsedényi, s hangsúlyozandónak tartotta, hogy a «restitutió» csakis azon legfelsőbb szándokból folyik, hogy a lelkiismeretekre kényszer ne gyakoroltassék, nehogy ebből a politikai restitutióra legyenek következtetések vonhatók. Thun végül úgy látván, hogy a többség álláspontja túlmegy az övén, fölmentetni kérte magát a szükséges kibocsátványok szerkesztésétől, egyébként azonban az ismert előzmények után is, és miután az ő makacssága okozta az elkésett kapituláció csúfosságát, miniszteri önérzetével összeférhetőnek találta a legközelebbi söprésig bennmaradni a kabinetben.

Másnap aztán már a Nádasdy javaslata alapján tárgyalták a Benedekhez intézendő legf. kézirat szövegét, s miután Thunnak is tettek némi formai engedményt, s miután Rechberg miniszterelnök különösen hangsúlyozta, hogy Magyarország pacifikálása főleg a külpolitikai bonyodalmak lehetőségére való tekintettel szükséges, megállapodás történt a következő tartalmú, május 15-ről kelt legf. elhatározás kibocsátásában.[1]

A mult év szeptember 1-én kiadott pátenst, mely által a császár a magyarországi, szerb vajdasági és határőrvidéki ágostai és helv. hitvallású evangelikus alattvalóinak egyházi viszonyaiban helyreállítandó rend érdekében sok év óta függőben levő tárgyalásokat új jogok és kedvezmények nyujtása mellett «törvényes alapon» üdvös befejezésre igyekezett juttatni, valamint az annak végrehajtása végett kibocsátott rendeleteket a hitsorsosok egy része köszönettel fogadta és «örömteljes készséggel» foganatosította, egy másik rész azonban lelkiismereti és vallási meggyőződésére hivatkozva, azokhoz hozzájárulni vonakodott. Ez aggodalmak következtében amaz intézkedések a nép kedélyének növekvő nyugtalanítására használtattak alkalmul. Az uralkodónak az evangelikus egyházi ügyek kielégítő szabályozására irányuló szándékával ellenkezik az, hogy a legbiztosabban célra vezető út fölötti nézeteltérések miatt maga a cél, t. i. az üdvös egyházi szervezés, messze eltávolíttassék. Hogy tehát a császár evangelikus alattvalói alaptalan aggodalmaktól elfogult részének is teljes megnyugtatást nyujtson aziránt, hogy lelkiismereti aggályaikon legkisebb erőszakot sem szándékozik tenni, megengedi, hogy a nyíltparancs értelmében még nem szervezett hitközségek, esperességek és superintendentiák is konventekbe gyűlhessenek össze a szükséges intézkedések s nevezetesen képviselők kiküldése végett azokra az országos egyházi tanácskozmányokra, melyekből az 1791 : XXVI. tc. 4. §-a értelmében a zsinattartásra vonatkozó indítványok legf. helyre felterjesztendők lesznek. Ehhez képest az országos egyházi tanácskozmányok, valamint az egyházkerületi felügyelők,

[1] *P. N.* máj. 19.

illetve gondnokok és superintendensek választásának előkészítése ezentúl semmiképpen sem akadályozandó. Amennyiben pedig ezen országos egyházi tanácskozmányok során a zsinatok egybeállítását szabályozó egyes határozmányokra nézve alapos óhajtások jutnának kifejezésre, az ily kérelmek legf. helyen kegyes meghallgatásra számíthatnak. Továbbá elrendeli a kézirat, hogy azon egyházközségek, esperességek és superintendentiák, melyek a pátensnek megfelelő berendezkedést már befejezték, vagy azt előkészítik, jelen fönnállásunkban vagy e szándékuk kivitelében ne háborgattassanak és ne akadályoztassanak ; ez a pozsonyi és újverbászi ág. ev. superintendentiákra vonatkozik. A szarvasi superintendentia esperességeinek szabadságukban áll előbbi kötelékök szerint a pesti, illetőleg eperjesi kerülethez csatlakozni ; ehhez képest a soproni, eperjesi és pesti superintendentiák egyelőre az előbb fennállott dunántúli, tiszai és bányavidéki kerületek határait vehetik föl, amennyiben ez utóbbiak a pozsonyi és újverbászi superintendentiák által nem módosíttattak. A helvét hitvallásúaknak megengedtetik, hogy előbbi superintendentiális felosztásukhoz tartsák magukat. Végül az utolsó pont teljes amnesztiát ad mindazoknak, kik a pátens elleni harc miatt büntetésben részesültek s megszünteti az ilyenek ellen folyamatba tett pereket és vizsgálatokat.

Tehát a pátenst tulajdonképpen vissza nem vonták, hatályon kívül sem helyezték, sőt még csak fel se függesztették érvényét ; csak éppen azt tették, amit felelőtlen, abszolutisztikus kormányzatnak oly könnyű tenni : kibocsátottak egy újabb rendeletet, amely mindazt megengedte, amit az előbbi tiltott és felmentett mindenkit a pátensnek való ellenszegülés következményeinek terhe alól.

A református egyház helyzete ezzel teljesen tisztázva lett ; nem úgy az ág. evangelikusé, amelynek testébe még befúrva maradt a pátens alapján szervezkedett kerületek éke ; különösen Kuzmány, a pozsonyi patentális superintendens s az őt körömszakadtáig védő Thun okoztak még alkalmatlanságot s idéztek elő hatósági intézkedéseket, melyek miatt a konvent erélyesen felszólalni kényszerült.[1] Amint azonban ősszel az októberi diploma meghozta a fordulatot, Thun távozott s a magyarországi kormányzat legfőbb vezetése éppen a protestánsok főembere, b. Vay Miklós kezébe került, többé protestáns sérelmek nem fordultak elő s a dolgok lassankint, a viszonyok erejénél fogva maguktól rendbe jöttek.

Azt persze a hatalomnak el kellett tűrnie, hogy azok a férfiak, akik a diadalmas küzdelem élén állottak, most zajos, tüntetésszerű ünneplés tárgyaivá lettek, sőt rájuk bízták a legfontosabb egyházi tisztségeket. Török Pált, Székácsot is lelkes ünneplés érte,[2] de a nap hőseivé Zsedényi

[1] *P. N.* okt. 11—12. *H. H. S. A.* Min. Conf. júl. 10. és szept. 1.
[2] *O. B. E. L.* aug. 2-i 2533. szám mellékletei.

és Máday lettek. Szabadulásuk híre éppen akkor érvén Kassára, amikor ott az egész felvidék összegyűlt a már említett Széchenyi-halom emelése végett, az egyik tüntetésben megakadályozott közönség talált magának mindjárt módot egy másikra : egetverő éljenzéssel kísérte a fogságul szolgáló megyeházáról a két hazafit szállására : Zsedényi Pál apostol szavait idézte rövid köszönő beszédjében s az összegyűltek a Szózatot énekelve váltak meg tőlük ; Mádayt szepesbélai hívei is lelkes ünneplés-sel fogadták mint visszahódított lelkipásztorukat.[1]

De még ez se volt elég ; a legközelebbi kerületi gyűlés, melyet Miskolcon, augusztus 2-án tartottak, Mádayt, kit a kormány még a lelkészi állásra is méltatlannak ítélt, nagy lelkesedéssel megválasztotta superintendenssé s ugyanakkor Zsedényit kerületi főfelügyelővé ; fáklyászenét is kaptak, a lakomán pedig felekezeti különbség nélkül ünnepelték a lelkiismereti szabadság két elszánt bajnokát.[2]

A pátens körüli kilenc hónapos harcból a kormánynak nem maradt egyebe, mint egy csúfos vereség tudata.

[1] *P. N.* máj. 24., 31. [2] *U. ott* aug. 5., 7.

IV.

(Az olaszországi eseményeknek, a nemzeti egységre való törekvés rohamos sikereinek hatása a magyarországi közhangulatra ; Garibaldi-kultusz, kiszökések Olaszországba ; a kormány tengerpartvédelmi rendszabályai ; a konzervatív hatalmak aggodalmai, a pápa világi uralmának fölmerülő kérdése. Nyugtalanságok az országban, zavargások Pesten, összeütközések a gazdasági egyesületek alakulása körül. A Szent István-nap országos ünneplésének zavartalan lefolyása. Közeledés a magyarság s a nemzetiségek közt ; külföldi rokonszenvek ; nemzetiségi törekvések. A kormánypolitika egyelőre a külső jelek szerint változatlan ; Táncsics és társai felségárulási pere ; internálások, különösen a délvidéken. Benedek előterjesztése a kormánytanács előtt feltárja a magyar nemzet valódi várakozásait ; a császár még hajthatatlan ; hatástalan intézkedés a Reichsrath jogkörére nézve. A szolgálati nyelv kérdésének hosszas tárgyalása ; gr. Nádasdy igazságügyminiszter merev állásfoglalása a magyar nyelv jogaival szemben ; gr. Goluchovski belügyminiszter méltányosabb felfogása ; gr. Thun elítéli a germanizációt ; végleges döntés nélkül mégis az engedmények politikája lassan tért foglal, 1860. május—augusztus.)

Külföldi események aligha gyakoroltak valaha oly élénk és tartós hatást a magyarországi közhangulatra, mint azok, amelyek az 1860. év folyamában Olaszországban játszódtak le.

Láttuk már, hogy a zürichi béke megkötése s a Garibaldi újabb megjelenése a színen mily rohamos mozgásba hozta az olasz egységre való törekvéseket s hogy a Szentszék és Ausztria minden tiltakozása ellenére Parma, Modena, Toscana és a Romagna egyesülése Piemonttal tettleg már a tavaszi hónapok alatt megtörtént. Éppen az nap, mikor Kassán a Zsedényi és Mádai kiszabadulását ünnepelték, szerzett a magyar közönség tudomást Garibaldi váratlan és meglepetésszerű siciliai betörésének sikeréről.[1]

Az eseményt, mely az addig inkább északon terjedő egységi mozgalmat egyszerre Itália legdélibb csúcsáról indította meg, tüzetesebben fogjuk magyar emigránsaink részvétele szempontjából az ő működésöknek szentelt fejezetekben ismertetni ; itt csak az elért eredményeknek Magyarországra való hatásuk szempontjából kell az úgynevezett

[1] *Podmaniczky* id. m. III. 97. l. A *P. N.* az első, még bizonytalan híreket máj. 8-án hozta.

«risorgimento» mozgalomnak májustól októberig tartó előhaladásáról röviden számot adnunk.

Siciliában már 1859. szeptemberétől kezdve forradalmi bizottságok igyekeztek a nápolyi Bourbonok gyűlölt uralma alóli felszabadulást előkészíteni. Liguriából és Malta szigetéről sziciliai száműzöttek tömegesen küldték a fegyvereket és meghívás ment Garibaldihoz, hogy álljon a kitörendő felkelés élére. Miután ő csak komoly lázadás esetében volt hajlandó jönni, áprilisban több helyen megkísérlették a fölkelést, de a királyi csapatoknak sikerült azt vérbe fojtaniok. Végre Garibaldi, engedve barátai unszolásának, május 5-én hajnalban a Génua melletti Quarto kikötőjében önhatalmúlag lefoglalta a Rubattino-társaság két kereskedelmi hajóját s azt megrakva mintegy 1100 hevenyészve fölfegyverzett embereivel, elindult Siciliába.[1]

Minden jel arra mutat, hogy a fölkelővezér szándékosan nem avatta be tervébe Viktor Emánuel királyt, sőt Cavour határozottan ellenezte azt.[2] Garibaldi egészen a maga felelősségére cselekedett, bízva merész vállalkozása sikerében s bizalma nem csalta meg. Május 11-én a partraszállás angol védelem alatt sikerült Marsala kikötőjében s már két nappal később Salemiben Garibaldi magát Viktor Emánuel, «Olaszország királya» nevében Sicilia diktátorának kiáltotta ki s fölkelésre hívván fel a lakosságot, seregét 4000 főre szaporította, azzal a nápolyi csapatokat Calatafiminél megverte s május 30-án bevette Sicilia fővárosát, Palermót.

Nálunk lelkendezve olvasták a lapok gyér közleményeit a siciliai hőslegendáról.[3] Nyilvánvaló volt, hogy itt egy olyan mozgalom indult meg, amely nem fog megállni, míg az egész országot egységes nemzeti királysággá nem alakította át. A nemzeti eszme ily hatalmas előretörése csak lelkesítőleg hathatott a mi nemzeti ébredésünk napjaira ; s a rokonszenv annál érthetőbb volt, mert Garibaldi vállalkozásához magyar emigránsok is csatlakoztak : Türr már Quartóban vele volt, Tüköry elesett Palermo ostrománál ; nemsokára feltűntek az Éber Nándor és gr. Teleki Sándor nevei is és az olaszországi magyar légió újra szervezkedett.[4]

Annál nagyobb volt az ijedelem Bécsben s a többi konzervatív európai udvaroknál. Rechberg Ausztria nevében sietett Londonban és Párizsban kijelenteni, hogy a siciliai lázadásnak Garibaldi általi felszítása oly bűn, melyért egyenesen a turini kormányt kell felelősségre

[1] *Arrigo Solmi:* Il Risorgimento italiano, Milano 1919. 94. s köv. l.

[2] Lásd Garibaldinak indulásakor a királyhoz int. levelét *Kossuth*nál (Iratai m). IV. köt. 480. l. *Solmi* (id. h.) mégis azt mondja : «Vitt. Emanuele era personalmente favorevole all'impresa, ma Cavour esitava.

[3] *P. N.* máj. 20., 31.

[4] Az emigráció ez időbeli szerepét a XVIII. részben tárgyaljuk.

vonni ; a pápa is felháborodott hangon igyekezett az összes európai kormányok tiltakozását idézni elő. Cavour e fenyegetésekre az angol követhez intézett jegyzékben azt válaszolta, hogy ő nem segíti vállalatában Garibaldit, de nem is fogja megtámadni. Ha a bécsi udvar nyílt pártfogása mellett osztrákok és írek hajóra szállhatnak Triestben a végből, hogy az olasz nemzet szabadságát fenyegető pápai vegyes sereget szaporítsák s Ausztria kormánya toborzásokat enged meg birodalmában a nápolyi király számára, miként lehet a turini kormánytól megkövetelni, hogy megakadályozza a siciliai menekülteket abban, hogy segítségére menjenek saját testvéreiknek élethalál-harcukban egy gyűlölt uralom ellen? A porosz régensherceg is felháborodott a Garibaldi siciliai expedíciója fölött, melyet a turini kormánynak tulajdonított ; felhívta Sándor cárt és az osztrák császárt, hogy értekezzenek vele Európa közjogának a Viktor Emánuel féktelen becsvágya elleni megvédése érdekében. Már ekkor fűződtek a szálak, melyek utóbb a fejedelmek varsói értekezletéhez vezettek.[1]

A kormány egy ideig még igyekezett elnyomni az olaszországi hírek közlését.[2] Ez azonban hiábavaló erőlködés volt ; legföljebb azt érte el vele, hogy a közönség már hitt bizonyos események — mint például Nápoly elfoglalásának — megtörténtében, mielőtt azok valóban bekövetkeztek volna.[3] És hiábavaló volt a Garibaldi képeinek üldözése és elkobzása is, mikor saját lapjaink koronkint kimerítő közleményeket hozhattak az ő életéről, saját és katonái viselt dolgairól ;[4] ő valósággal a nap hőse volt nálunk már akkor, nevét szárnyaira kapta a népdal, s az övével együtt a Türrét is, és természetesen a Kossuthét. El voltak osztva a szerepek : Kossuth tiszta ruhát hoz a szegény, szennyes magyar embernek, Türr Pista meg puskát, és a refrain mindig az volt, hogy «Éljen Garibaldi!»

Hogy a népies közhit várta a Garibaldi jövetelét, mint a mi felszabadítónkét, annak — most már tudjuk — hogy maga az olasz hős adott némi tápot. Mikor július 12-én, még Palermóban első szemléjét tartotta meg a kis magyar légió felett, utána írt Türrnek, hívta őt s megelégedését fejezte ki a csapat fölött, megjegyezte : «erős hadoszlopot csinálunk belőle a Magyarországba menetelre».[5]

Lehet-e csodálni, hogy ily körülmények között akadtak olyanok is,

[1] *Kossuth* id. m. IV. 493. s köv. l. V. 17. s köv. l.

[2] *P. N.* jún. 5-én és 29-én, úgyszintén aug. 11-én jelenti, hogy a megelőző napi számot a rendőrség lefoglalta ; a júl. 3-i számban Falk panaszkodik, mily elkeserítő nehézségekkel jár a nápolyi ügyek szóbahozása.

[3] Lásd Kemény Zs. vezércikkét a *P. N.* jún. 2-i számában.

[4] *P. N.* jún. 15., szept. 4.

[5] «Ne faremo una forte colonna per andare in Ungheria.» *Attilio Vigevano:* «La Legione ungherese in Italia», Róma, 1924. 20. l.

akik nem akarták bevárni, amíg Garibaldi idejön bennünket megszabadítani, hanem maguk mentek ki hozzá. Tüzes és kalandvágyó fiatal embereknek ilyen kiszökései — mint láttuk — már a megelőző évi olaszországi háború idejében kezdődtek s most új, nagyobb lendületet nyertek. Ez a kiszökés egészen szervezve volt, egyfelől Erdélyen és Oláhországon át, másfelől a Dunán lefelé szerb vagy oláh területeken; rendszeres állomások szolgáltak az érkezők átvételére és továbbítására. Galatzon keresztül francia hajók állítólag egy hét alatt nyolcvan embert szállítottak el így.[1] A rendőr- és belügyminiszter intézkedett is a román határvonal szigorúbb ellenőrzése iránt, annál inkább, mert Jassyból híreket kaptak, hogy ott a Klapka jövetelét várják s oly forradalmi nyomtatványokat láttak, melyek a Duna-fejedelemségek lakóit is a kitörendő magyar forradalomban való részvételre buzdították.[2] Az osztrák kormányt már augusztus elején nyugtalanította annak a lehetősége, hogy Garibaldi esetleg valamelyik osztrák kikötőben próbál majd partra szállani, úgy mint Marsalánál, s tanácskozásokat folytatott az Adria partjainak hathatósabb megvédése fölött.[3]

Azalatt Olaszországban az események az egész félsziget területén közeledtek az előrelátható végkifejlődés felé. Június 6-án Piemont hadihajói megjelentek Palermo előtt s ezzel úgyszólván nyilvános igazolást nyert az, hogy Garibaldi a leendő egységes Olaszország királyának uralmát készíti elő. Július 20-án már egész Sicilia a felkelők hatalmában volt s egy hónappal később kiküzdték Calabriában való partraszállásukat is; szeptember 6-án a nápolyi király — kit a mi uralkodónkhoz sógorsági viszony fűzött — elmenekült székvárosából Gaeta tengerparti erődbe s a következő napon Garibaldi a nép örömujjongása közt vonult be Nápolyba.

De most már Viktor Emánuel se volt tétlen. Szeptember 7-én minisztere Cavour közölte a pápai államtitkárral, hogy a piemonti seregek kénytelenek átlépni a pápai uralom határait; Fanti tábornok Umbriában nyomult elő, Cialdini pedig az Ancona melletti Castelfidardónál szétverte a Lamoricière francia tábornok vezérlete alatt álló pápai csapatokat s ezzel a Marcák és Umbria bekebelezése az olasz királysághoz végre volt hajtva. Azalatt a Cavour ajánlatára a volt magyar nemzeti igazgatóság tagjai: Kossuth, Klapka és Teleki László meghívást kaptak Turinba, ahol a király személyes hozzájárulásával megegyezés jött létre a piemonti kormány és az emigráció vezetői között Magyarország közreműködésére nézve az Olaszország és Ausztria közt újabban kitörendő háború esetére.[4]

[1] *Busbach P.* id. m. II. 58. s köv. l.
[2] *O. B. E. L.* 1860. júl. 18-i 2379. szám.
[3] *H. H. S. A.* Min. Conf. aug. 9., szept. 10., 12.
[4] *Kossuth* id. m. II. 549. s köv. l. IV. 549. l.

Míg tehát a magyar kérdés, bár Ausztriára nézve eléggé fenyegető módon, de mégis csak föltételesen s titkos megegyezés alakjában volt fölvetve, az egész világ előtt nyíltan állott egy másik kérdés ; a Szentszék világi uralmának kérdése, amely már nemcsak Ausztriát érdekelte, hanem egyebek közt azt a Franciaországot is, amelynek segítségével vívta ki Piemont első hódítását.

Viktor Emánuel és Cavour, bár egyébként igyekeztek a forradalmak e sorozatos diadalaitól Európa sok államában keltett nyugtalanságot lecsillapítani, a római kérdésben meglehetős nyílt és határozott állásponton foglaltak el. A király október 9-ről Anconából kelt s Délolaszország népeihez intézett kiáltványában kijelentette, hogy ő csapatait azért küldte oda, hogy ott a rendet helyreállítsák s hogy törekvése az, Európában a népek haladását a monarchiák tartósságával összhangba hozni ; ő Olaszországban a forradalom korszakának véget akar vetni. A piemonti képviselői kamara elismerést szavazott Garibaldinak s törvénybe iktatta Délolaszország egyesítését Piemonttal. Cavour nyíltan kifejezte azt, hogy az olasz egységi törekvés végcélja az örök várost tenni meg az ország fényes középpontjává ; mindazonáltal nem tartaná sem célszerűnek, sem illendőnek Rómába menni addig, míg a várost francia csapatok tartják megszállva. A római probléma nem oldható meg csupán karddal ; a megoldáshoz erkölcsi erőknek is kell hozzájárulniok. Velencére nézve is azt a mérsékelt kijelentést tette, hogy az csak akkor fog felszabadulni, ha az európai közvélemény megváltozik s a nagy nemzetek nem lesznek hajlandók tovább is vétkestársak lenni Velence szenvedéseiben.[1]

Ez ugyan eléggé fenyegetően hangzott Ausztriával szemben, de a fegyveres összeütközést a monarchia és Piemont között, melyhez a magyarok reményüket fűzték, mégis egyelőre eltávolította ; a varsói értekezlet, melyben való részvételre Napoleon császár rávehető nem volt, elvette aztán Ausztria kedvét is a támadó fellépéstől, melyre Cavour már szeptemberben számítani látszott. Az olasz fejleményekből eredett feszültség azonban mégis hatással volt az osztrák politikára, amennyiben az ősz kezdetén jóval tovább vitte azt a Magyarországnak nyujtandó kedvezmények terén.[2] Ehhez hozzájárulhatott az az elszigeteltség is, melyet Ausztriának a német fejedelmek júniusban Baden-Badenben megtartott értekezletén, Poroszország önérzetes föllépésével szemben éreznie kellett.[3]

Nyáron át azonban még tartott a harc a felszított és bizakodó közhangulat s a csupán látszatos engedmények mellett kényszereszközök-

[1] *P. N.* okt. 4., 17., 19., 20.
[2] *Kossuth* id. m. V. 34. s köv. l.
[3] *Bernh. Friedmann* id. m. I. 43. l.

kel dolgozó kormány között, ez utóbbinak mindinkább nyilvánvaló tér= vesztése mellett.

Az új kormányzó, Benedek a május 9=i minisztertanácsban pénzt kért, hogy Magyarországon a kormányt pártoló sajtót létesíthessen; a rendőrminiszter is azt találta, hogy Ausztriában a sajtót nagyonis kevéssé használják fel a közhangulat befolyásolására. Maga az uralkodó utasí= totta a kormányzót a «rossz újságok» elleni szigorú rendszabályok alkal= mazására s kilátásba helyezte a szükséges anyagi eszközöket. A hely= tartóságok egybehangzóan jelentették, hogy az olaszországi mozgalom sikerei nagyon felbátorítják a magyarok ellentállását.[1]

Debrecenben május 16=án összeütközés volt a collegiumi diákok s a katonaság között; a katonaság kihágással vádolta az ifjakat, de kitűnt, hogy magánbosszúból eredő feljelentés szolgált az összeütközés alapjául s a katonák kellő ok nélkül használták fegyverüket, mely sze= rencsére súlyosabb sebet nem okozott. A diákokat mindjárt szabadon is bocsátották. Pesten júliusban úgyszólván napirenden voltak az utcai tüntetések s különösen az éjjeli rendzavarások. A mozgalom Török Pál és Székács Józsefnek superintendensekké lett megválasztásából indult ki; az ifjúság Törököt fáklyásmenettel tisztelte meg s az ekkor támadt kisebb összeütközés a rendőrséget arra indította, hogy a később Székács tiszteletére tervbevett hasonló tüntetést megtiltsa s az egybegyűlteket karhatalommal oszlassa szét, mely alkalommal két theológiai tanárt és közismert írót, Ballagi Mórt és Galgóczy Károlyt is rövid időre letar= tóztatták; a puskatusnak is dolga akadt s két kávéházat bezártak. A diákok közé állítólag mesterlegények is vegyültek, előbb csak a Szózatot énekelték, de utóbb Kossuthot és Garibaldit is éltették s a katonákat állítólag kővel dobálták meg. A minisztertanácsban maga a császár követelte a szigorú fellépést s a fegyveres erő igénybevételét, a rendőrség pedig szigorú hirdetményben tiltotta meg az éjjeli rend= zavarásokat és utcai összecsoportosulásokat, kíméletlen rendszabályo= kat helyezve kilátásba. Ily értelemben ment utasítás az összes hely= tartóságokhoz is, Benedek pedig szintén rendeletet bocsátott ki «a kedélyeknek jogosítatlan köznyilvánítások általi nyugtalanítása» s fák= lyásmenetek engedély nélküli megtartása ellen; a helytartóság azt is közhírré tette, hogy a «buzogányalakú nyéllel ellátott» sétabotok vise= lését — értsd: fokosokat — fegyverhordás gyanánt fogja büntetni.[2]

A kormány aggodalommal nézte az újra megalakult Országos Magyar Gazdasági Egyesület terjeszkedését is; Benedek javaslatára

[1] *H. H. S. A.* Min. Conf. máj. 9. *O. B. E. L.* szept. 30=i 3556. sz. a. je= lentések.

[2] *O. B. E. L.* júl. 24=i 2470. szám. Benedek aug. 2. 2533. és aug. 14=i 2803. számú jelentései. *Vas. Ujság* 415. l. *H. H. S. A.* Min. Conf. júl. 23. *P. N.* júl. 24., aug. 17.

csak Erdélyben és a Vajdaságban, ahol biztosabbnak érezték a talajt, engedték meg, hogy az országos szervezet fiókokat létesítsen ; a tulajdonképpeni Magyarország területén csak külön szakegyesületek[1] megalakítása volt megengedve, de még az ilyenek létrejötte is gáncsvetésekkel találkozott. Eperjesen a megyefőnök a megalakulás végett egybegyűlteket német nyelven szólította föl a szétoszlásra, miután engedélyt a megalakulásra még nem kaptak. A feloszlatás karhatalommal ment végbe s Bujanovics Rudolf, Bánó József és Bánó Miklós ellen, kik élesen tiltakoztak a német nyelv használata ellen, vizsgálat indult meg. Hasonló eset történt Szegszárdon, ahol Szluha Benedek ellen indítottak izgató beszédje miatt közcsendháborítás címén büntető eljárást.[2]

Ez esetekre való tekintettel Benedek szükségesnek találta körrendeletet bocsátani ki az egyleti törvények, különösen a gazdasági egyesületekkel szemben való szigorú alkalmazása iránt ; ezentúl a megyei hatóság előkészítő gyűlés tartására engedélyt nem adhat, csak meghatározott személyek meghívására szólót. Az egyesület mellé biztos nevezendő ki, aki annak működését nyomban megszüntetheti, ha hatáskörét túllépi. A rendőrminiszter véleménye szerint a gazdasági egyesületek keletkezése visszhangja az elégületlenek amaz összejövetelének, melyet a tóthmegyeri ekeverseny alkalmával rendeztek s célja a pártszervezés érdekében behálózni az országot.[3]

A kormánynak azonban annál nehezebb volt az ébredő nemzeti szellem megnyilvánulásait féken tartani, mert azok többnyire hatósági szempontból megtámadhatatlan jogcímet találtak maguknak s rendezőik mögött valósággal az egész nemzet állott ; most már a nemzetiségeket sem lehetett a magyarság ellen kijátszani, sőt mindinkább kitűnt, hogy a magyar nemzeti mozgalom a külföld sok helyén is élénk rokonszenvvel találkozik.

Hosszú idő óta ez évben ünnepelhette meg a nemzet először országosan a Szent István király napját, mely igazi jelentőségét 1860-ban öltötte fel. Egyházi jellegének szigorú megtartása mellett mégis nagy nemzeti tüntetéssé vált s míg a rendőrség és katonaság teljesen távoltartotta magát, a tömeg önnönmagának bámulatos fegyelmezésével egyetértésének legfényesebb jelét adta. «A magyar szent koronához tartozó minden tartományból Budapestre gyűltek a honfiak ; — írta az egykorú sajtó — hazánkban oly bűvös egyetértés, oly csodaszerű elv- és érdekközösség honosult meg, hogy az emberek minden összebeszélés nélkül összetalálkoznak s ezer felé hajtatva is csak egyfelé haj-

[1] Specialvereine.

[2] *H. H. S. A.* Min. Conf. júl. 5. *O. B. E. L.* júl. 17-i átiratok, 2310. és júl. 5-i 2196. számok.

[3] *O. B. E. L.* Benedek aug. 7-i jelent.

tanak.» Megelőző estve kivilágítás volt és sok nemzeti zászló lengett, a nép majdnem éjfélig hullámzott az utcákon s hellyel-közzel fölzendült a «Szózat». Az ünnep napján a bíboros-hercegprímás pontifikált, Benedek kormányzó is megjelent s a menetben az ereklye mögött haladt, miközben a szent énekeket időnkint a «Szózat» váltotta föl. Az egyházi ünnepély után küldöttségek üdvözölték Scitovszky prímást, a protestánsok is megjelentek, élükön b. Vay Lajossal, aki hangsúlyozta, hogy a hazaszeretetben mindnyájan egyek vagyunk. A kormányzó maga dísz-ebédet adott s felköszöntötte a prímást, ki válaszában csak azt sajnálta, hogy az uralkodó nem volt jelen és nem lehetett tanuja a lelkesedésnek; a királyra mondott felköszöntőjét általános éljenzés követte. Több más lakomát is rendeztek; az «Európa» szállóban adott ebéden is éltették az uralkodót. A délután a városligetben rendezett népünnepen és estve a Nemzeti Színházban Benedek is megjelent s a nemzeti zászlókat hordó fiatalság és a közönség mindenütt lelkes éljenzéssel üdvözölte őt. Az országban szerteszét megünnepelték a Szent István-napot.[1]

A niklai Berzsenyi-ünnepélyt, a sárospataki főiskola három százados emlékünnepélyét a társadalmi élet rajzában fogjuk méltatni, bár akkor ezek sem nélkülözhették a politikai vonatkozásokat. Hogy b. Eötvös Józsefet Erdélyben, Zsedényit Jászberényben lelkesen ünnepelték, azt annál kevésbé lehetett kifogásolni, mert hiszen Eötvöst az uralkodó kevéssel előbb birodalmi gyűlésébe akarta meghívni s a Zsedényi ünneplésénél az ottani katholikus prépost járt elől.[2]

A megelőző évben a horvát inségesek fölsegítésére irányult magyarországi mozgalom alkalmából megnyilatkozott magyar-horvát testvéresülést már említettük; folytatást talált ez az 1860. júniusában Niklán rendezett Berzsenyi ünnepélyen, ahol a horvátok magyarul s a magyarok horvátul köszöntötték fel egymást,[3] s a Nemzeti Múzeum termének földíszítésére a magyar hölgyek részéről megindított mozgalomban, valamint az Akadémia részére való gyüjtésben, mert ezek a horvát hölgyvilág körében is lelkes visszhangra találtak. Már magyar-horvát társastáncot is kezdtek tanítani és terjeszteni Pesten és a vidéken.[4]

A románok részéről is a magyarokhoz való hozzásimulás számos jelével találkozunk az időben. A Szent István-napi lakomán Pesten egy Demeter nevű erdélyi román az egyetértést hangoztatta felköszöntőjében, s mikor az igazságügyminiszter elrendelte, hogy Máramarosban román és rutén legyen a telekkönyvek nyelve, a megyebeli román és ruthén lakosság kérvényezett ez ellen s kívánta, hogy a telekkönyvek

[1] *P. N.* aug. 22., 23., 24., 25. *Rogge* id. m. II. 68—69. *Friedjung:* Benedek's nachgel. Papiere 276. l.

[2] *P. N.* szept. 6., 14.

[3] *Podmaniczky* id. m. III. 98. s köv. l.

[4] *P. N.* szept. 25., okt. 17.

magyarul vitessenek.[1] Mikor Reményi júniusban hangversenyt adott Kolozsvárott s nehány román nótát is játszott, a közönség román része óriási lelkesedéssel adott kifejezést testvéri érzületének a magyarok iránt, mely a hangversenyt követő lakoma felköszöntőiben is lelkes kifejezést talált.[2]

És nem hiányoztak a magyarság törekvései iránt barátságos érzelmek a külföldön sem. Loftus bécsi angol nagykövet ez időben ismételve meglátogatta az osztrák külügyminisztert, ajánlva, sürgetve kormánya nevében a magyarországi törvényes állapot helyreállítását.[3] 1860 tavaszán Poroszországban bámulat tárgya volt az a szilárd szervezet és fegyelem, melyet Magyarországon a nemzeti párt felmutatott s az egész országra kiterjeszteni tudott.[4] Az országos gazdasági egyesület közgyűlésére meghívta a krakói rokonegyletet; ennek küldöttei nagy örömmel készültek eljönni, nemzeti viseletükben s szónokolni a gyűlésen; de a belügyminiszter, ki pedig maga is lengyel volt, félve a tüntetéstől, megtiltotta jövetelüket.[5] Ez év nyarán Párizsban a legjobb körök felkapták a magyar pörge kalap divatját.[6]

Voltak azonban, tagadhatatlanul, ez időben is az országban helyenkint nemzetiségi mozgalmak, melyek egyébiránt inkább az általános elégedetlenség kifolyásai voltak s azt mutatták, hogy a magyar uralom megszüntetése még korántsem jelentette a nemzetiségi aspirációk kielégítését. Radlinszkynak a tót nyelv terjesztése érdekében való apostolkodását a kormány ugyan nem nézte gyanús szemmel, de azért Benedek mégis figyelmeztetni volt kénytelen őt, hogy kerüljön minden olyat, ami az akkor Magyarországon uralkodó izgalom fokozásához hozzájárulhatna. Mikor ő és elvtársa, Klempa Pest-terézvárosi plébános engedélyt kértek Czyrill és Method, a szláv apostolok szobrának felállítása céljából rendezendő országos gyüjtésre, a kormány kitért az elhatározás elől.[7] A rendőrminiszter már júliusban sürgette, hogy az új bán, Sokčevič, foglalja el székét, mert a Horvátországban mutatkozó folytonos izgalom és tüntetések szükségessé teszik az erélyes vezetést. Ez az izgalom ugyan néha kevéssé komoly alakban nyilvánult meg, mint például mikor Zágrábban az utcán elvertek egy embert, mert a horvát nemzeti viseletet kocsisruhának csúfolta.[8]

[1] *U. ott* aug. 7., 23.
[2] *Jancsó Ben.* Szabadságharcunk és a dákoromán törekvések. 259. s köv. l. *P. N.* aug. 1.
[3] *Angyal D.* Lord Loftus stb., Bp. Szemle 1927. máj 193. l.
[4] *Aus d. Leben, Theod. v. Bernhardis:* III. 333. l.
[5] *H. H. S. A.* Min. Conf. máj. 29.
[6] *P. N.* aug. 17.
[7] *O. B. E. L.* jún. 21-i 2019. és aug. 3-i 2596. számok.
[8] *H. H. S. A.* Min. Conf. júl. 5. *P. N.* szept. 22.

A románok koronkint követelésekkel alkalmatlankodtak a kormánynak. Már augusztusban Belényes környékéről megpróbálták egyes elégedetlenek panaszukkal a kibővített birodalmi tanács figyelmét magukra vonni. Utóbb, a szeptemberi érdemleges tanácskozást alkalmul használták fel arra, hogy e testülethez kérvényt intézzenek és elpanaszolják, hogy nincs törvényes organumuk, melynek útján az Erdélyben 1.400,000 főt számláló román népfaj kívánságait és szükségleteit kifejezésre juttassák; alkotmányt kértek, rámutattak, hogy a földtehermentesítés ellenére a robot a lakosság egy harmadrészére nézve még mindig fennáll s az úrbéri törvényszékek mindig a magyar birtokosok javára döntenek; az adó elviselhetetlen, a kataszteri felmérés igazságtalan, az iskolák állapota rossz, a gör. keletiek el vannak nyomva, a görög egyesült és nem egyesült hitfelekezet közti kölcsönös proselyta-csinálást megtűrik, a jeles románokat üldözik, a román nyelvet kizárják a hivatalokból és sajtójukat üldözik. A kormánynak nagyon kényelmetlen lehetett ez a tömeges aláírásokkal ellátott petició, mert Goluchovski belügyminiszter azzal az utasítással adta ki az erdélyi kormányzónak, hogy kutassa ki értelmi szerzőjét és keletkezése módját. A dolgot azután szépen elaludni hagyták.[1]

Az a mód, ahogy a «Verstärkter Reichsrath» — mint látni fogjuk — a birodalomban uralkodó bajokat leplezetlenül feltárta s a nyilvánosság, melyet a kormány a szeptemberi tanácskozásoknak már engedett, mindenekelőtt azt a természetes hatást gyakorolta, hogy a közvéleményt mintegy fölszabadította. Ha a császártól Bécsbe meghívott előkelő urak így panaszkodhatnak, miért ne legyen szabad azt nekünk is tennünk? gondolták az emberek — a nemzetiségek körében is. Úgy a Bánságból, mint Erdélyből azt jelentette az országos főhatóság, hogy ott a birodalmi tanács tárgyalásait nagy figyelemmel kísérik s azok bizony a kormány iránti bizalmat nem alkalmasak megerősíteni. St. Quentin altábornagy, a Bánság és Vajdaság új helytartója őszintén megírta, hogy az utóbbi évek nem hoztak megelégedést a népeknek; a magyar nyomás helyére a német nyomás lépett, az erőszakos germanizálás; a közös gyűlölet a hivatalnokok ellen s az általános elégedetlenség összekötő kapoccsá vált a fajok között; de azért mégis úgy hitte, hogy a szerb, a román a magyarral sohasem fog békességben élni.[2] Feltűnő, hogy míg Reményit Erdélyben a románok is lelkesen ünnepelték, Temesvárott tervezett második hangversenyét, valamint a Szabadkán, Baján, Zomborban és Becskereken tervezetteket a hatóság betiltotta s neki a Bánságból és Vajdaságból távoznia kellett. Az erdélyi kormányzó különben szeptemberben már onnan is azt jelentette, hogy a románok eltávo-

[1] *O. B. E. L.* aug. 4-i 2649. és szept. 3-i 3058. számok.
[2] «sich vertragen».

lodnak a magyaroktól és székelyektől, mióta ezek Besztercén a szászokkal testvéresülést ünnepeltek.[1]

A szerbek körében ez időben már a Bánság és Vajdaság visszacsatolásának előtérbe lépő kérdése idézett elő nyugtalanságot. Megnyugtatásukra az uralkodó szeptember 27-ről Rajačič patriarchához intézet kéziratban megengedte, hogy elnöklete alatt görög-keleti zsinat tartassék, melyben nemcsak a vajdasági és bánsági, hanem a magyarországi, erdélyi, bukovinai és dalmát püspökök is részt vehessenek, sőt megígérte, hogy a szerbek továbbmenő, az 1790-i temesvári illyr nemzeti kongresszus által formulázott nemzeti követelményeit is tanulmány tárgyává fogja tétetni.[2]

A kormány politikája Magyarországon ez idő alatt a kormányzóváltozás ellenére, s bár az angol kormány is ajánlotta a törvényes állapotok visszaállítását.[3] külső jelenségeiben alig változott. Augusztus végén fejeztetett be annak a felségárulási pernek a tárgyalása, melyet az ügyészség Táncsics Mihály, az 1848. márciusában a pesti ifjúság által börtönéből kiszabadított öreg forradalmár s hat fiatal segítőtársa ellen indított, s amely februárius első napjai óta foglalkoztatta a rendőrséget és a bíróságot. A vád tárgya három röpirat volt ; az egyiknek címe : «Ifjú barátaim!» a másodiké : «A hét nemzetiség szövetsége» s a harmadiké : «Forradalmi katekizmus». A második nem került elő, csak az elsőt és harmadikat találták meg nehány diáknál, kik azokat lemásolták s ezért szintén a vádlottak padjára kerültek. Ezek a következők voltak : Pápay Ignác jogász, Dráveczky Mihály reáliskilai tanuló, b. Kaas Ivor jogász, Hindy Kálmán jogász, Hindy Árpád gimnáziumi tanuló és Rab István theológus. A Táncsics és Pápay védője Szilágyi Virgil volt, a két Hindyé Gozsdu Manó, a b. Kaasé Barna Ferenc, a Dráveczkyé Berczik Pál,[4] a Rabé Andorfy Károly, abban az időben mind hírneves ügyvédek. A végtárgyalás öt napig tartott ; az államügyész Táncsicsra halálos ítéletet kért, Kaas Ivorra öt, a két Hindyre és Dráveczkyre 2—2 évi súlyos börtönt ; Pápaynak és Rabnak bizonyítékok elégedetlensége miatt felmentését ajánlotta. A budai törvényszék Osvald Lajos elnöklete alatt Táncsicsot 15 évi súlyos börtönre ítélte, Dráveczkyt, Hindy Kálmánt és Kaast bizonyítékok hiányában fölmentette, Hindy Árpádot, Pápayt és Rabot bűnteleneknek nyilvánította. Az ügyész valamennyi vádlottra nézve felebbezéssel élt s így történt, hogy Pápay és Rab kivé-

[1] *O. B. E. L.* aug. 8-i 2823. és szept. 30-i 3556. számok. *P. N.* szept. 3.

[2] *O. B. E. L.* okt. 6-i 3467. szám. *P. N.* okt. 7.

[3] Lord Loftus, megemlékezve arról, amit Széchenyi kötött szívére, ismételve eszközölt ki kormányánál jegyzékeket, melyek ez irányban igyekeztek hatni az osztrák kormányra. (Lásd *Angyal D.* már id. tanulmányát Lord Loftus és Széchenyiről a B. Szemlében.)

[4] Berczik Árpád atyja.

telével valamennyien fogva maradtak s Kaas, Dráveczky és a két Hindy csak az októberi diploma kiadása előtt bocsáttattak szabadon.[1]

Ezzel az esettel kapcsolatban a rendőrség ismét széleskörű összeesküvést szimatolt s ennek következtében az internálások egész sorozatát rendelték el. Egy augusztus 31-i legfelsőbb kézirat elrendelte, hogy oly gyanús és veszélyes egyének, kik a «jelenlegi zavarokban» mint főizgatók szerepelnek, de kikre büntethető cselekmények egykönnyen rá nem bizonyíthatók, különösen Erdélyből, a Bánság-vajdaságból és Horvát-Szlavonországból Josefstadt csehországi várba belebbezendők, s a prágai helytartóság mindjárt intézkedett is kétszáz internált befogadhatása iránt.[2] Tehát az Albrecht főherceg tavaszi álma mégis csak teljesült az ő távozása után, hanem — valószínűleg a Benedek ellenzése következtében — csak a Magyarországtól elszakított részek területén, bár egyes internálások a tulajdonképpeni Magyarországban is előfordultak.

Legtöbbeket fogtak el és szállítottak el Temesvárott, Baján és Zomborban ; Josefstadtban az illetők — köztük előkelő és vagyonos egyének is — egészen fegyintézetszerű kezelésben részesültek és élelmezésre naponkint 27 krajcárt kaptak.[3] De magyar területen is letartóztatták s Grázba — tehát nem megerősített helyre — internálták gr. Károlyi Ede nagybirtokost ; Sárosy Gyula a költő pedig azidőben Budweisban, később Pilsenben volt belebbezve. Ezek a rendszabályok az emigráció körében is érthető izgalmat keltettek.[4] Csak az októberi diploma vetett véget ezeknek az internálásoknak, ekkor kerültek haza Pesty Frigyes, Czorda Bódog, Kempelen Győző és gr. Károlyi Ede is.[5]

Benedeknek, aki telve volt jóakarattal, ezek az állapotok sehogyse lehettek inyére, de az enyhébb felfogásra és különösen messzebbmenő engedményekre irányuló ajánlataival — mint Szögyénynek panaszolta — soká sem a miniszetrtanácsban, sem az uralkodónál nem tudott érvényesülni.[6] Még soká axiomának tekintetett az, amit a császár határozataképpen a június 29-i minisztertanács jegyzőkönyvébe iktattatott, hogy t. i. ő a sajtóban, sőt «magas körökben» is előtérbe lépő, alkotmányosságra irányuló törekvéseknek engedni nem fog, mert a

[1] *P. N.* aug. 31. okt. 19. *Busbach* id. m. II. 28. s köv. l. (Hindy Kálmán saját elbeszélése.) *Kossuth* id. m. II. 501. l.

[2] *O. B. E. L.* 3034. és 3307. szám.

[3] *Busbach* id. köt. 107. l. Mint internáltak itt felsoroltatnak Murányi Ignác volt alispán, Banovics József mérnök, Pesty Frigyes író és szerkesztő, Latinovics Vince földbirtokos, Kempelen Győző, Hazay Vilmos volt honvéd ; *Kossuth* (id. m. III. 51. l.) még elsorolja Czorda Bódogot is, és másokat.

[4] *Kossuth* id. h. *Vas. Ujs.* 1860. 475. l.

[5] *O. B. E. L.* 3640. sz. *P. N.* okt. 20., 23., 26.

[6] *Szögyény* id. m. III. 47. l.

kibővített birodalmi tanácsnak már első ülésezése is megmutatta (?), hogy a képviseleti alkotmány Ausztriában a lehetetlenségek közé tartozik. A birodalmi tanács föl nem ruházható képviseleti attributumokkal, mi által egy kifejlődő tömör többség a korlátlan hatalmat magához ragadhatná, mellyel szemben még a császári veto sem érvényesülhetne mindig. Ez a testület bírhat teljes tanácskozási szabadsággal, de a császár teljesen szabad elhatározási jogának fenntartásával. Másrészt az országos képviseleteknek sem szabad a decentralizáló irányzatot a végletekig vinniök, mert ez az állam szétbomlását eredményezné. «A császár ebben, a monarchia javára és nyugalmára nézve főfontosságú kérdésben minden bizonytalanságot mellőzni kívánván, kifejezi azt a pozitív legmagasabb akaratát, mely szerint a monarchikus hatalomnak alkotmánnyal való korlátozását meg nem engedi s annak védelmében minden viharral szembeszáll.[1]

S miután a sajtó ennek dacára merészelt birodalmi alkotmányra vonatkozó újabb híreszteléseket közölni, egynehány nappal később tartott tanácskozmányban Rechberg miniszterelnök utalt a minapi császári elhatározásra és követelte a sajtó szigorúbb kezelését, amihez Goluchovski belügyminiszter is hozzájárult. Csodálatos módon ezúttal Thierry rendőrminiszter volt az, aki merészelt e kívánság megvalósításának nehézségére rámutatni. «A kormány úgymond — utóvégre is nem némíthatja el[2] az összes lapokat, mert ezáltal önmagát fosztaná meg egy, némely esetben kétségtelenül hatásos eszköztől.» Miután Plener és Thun miniszterek is e felfogáshoz járultak s különösen az utóbbi a baj valódi gyökerét abban látta, hogy a tartományi alkotmányok tekintetében még mindig bizonytalanság uralkodik és nincs egyetértés, a miniszterelnök elismerte, hogy vannak kérdések, melyekben az uralkodónak fog kelleni döntenie, s mintegy fenyegetőleg hozzátette, hogy ezek eldöntése után majd a minisztériumot egészen vagy részben újjá fog kelleni alakítani.[3]

Két nappal később Benedeknek módja volt a császár elnöklete alatt tartott minisztertanácsban előterjesztést tenni a magyarországi állapotokat illetőleg; ezt az előterjesztést megelőzte egy uralkodói nyilatkozat, mely szerint a Benedeknek Budára küldetésekor megjelölt elvek nemcsak a további eljárás alapjául, hanem egyszersmind az engedmények véghatáráúl is tekintendők. Tudjuk, hogy ez azt is jelentette, hogy a császár ez időben még például a Bánság és Vajdaság visszacsatolásáról hallani sem akart.[4]

[1] *H. H. S. A.* Min. Conf. jún. 29. E határozatot közli *Redlich* id. m. I. köt. 2. része. 206. l.

[2] «mundtodt machen.»

[3] *H. H. S. A.* Min. Conf. júl. 3.

[4] *Szögyénynél* id. h.

Benedek katonás őszinteséggel beszélt. Nagyon aggályosaknak mondta a magyarországi állapotokat ; az egy idő óta beállott nyugalom, úgymond, csak fegyverszünet ; várnak, és ha az általános kívánság teljesítésére semmi sem történik, már néhány hét mulva zavargások fognak támadni s a legkisebb lökés formális és szervezett forradalmat idézhet elő. A legfelsőbb kéziratban előírt szervezet keresztülvitele és kezelése nagy akadályokba fog ütközni s a nemzetet kielégíteni nem fogja ; például csak kevesen fognak főispánságra vállalkozni. Ily körülmények között Magyarországon a rend fenntartásának biztosítására 50,000 főre kellene a hadsereget kiegészíteni s a magyar ezredek szabadságoltjait az országon kívül kellene elhelyezni. A magyarok túlnyomó többségének kívánsága nemzetiségi különbség nélkül az alkotmány történeti alapjára való visszatérés. Az a töredék, amely ezt nem kívánja, éppen a legvégletesebb magyar párt, melynek sokkal messzemenőbb óhajtásai vannak. A visszatérés alatt körülbelül a következőket értik : a régi magyar országgyűlés összehívását, Ő Felsége megkoronázását és eskütételét a viszonyokhoz képest mindenesetre módosítandó alkotmányra ; az ország integritásának helyreállítását legalább is a Bánság és Vajdaság visszacsatolása által, s végül olyan alkotmányt, mely Magyarország törvényhozási és közigazgatási autonómiáját teljesen biztosítja. Ezeket az engedményeket várja Magyarországon mindenki, a mérsékelt és hű érzelmű magyarok is, úgyhogy repressív rendszabályok szüksége esetében a kormány csakis a hadseregre támaszkodhatnék. A magyar hivatalnokok is teljesen át vannak hatva a nemzeti eszmétől, a németek pedig félnek és nincs semmi hatalmuk s befolyásuk ; a paraszt pedig, bár hűséggel viseltetik a király iránt, végül mégis csak játékszerré válik a legtüzesebb szónok kezében.

El kell ismerni, hogy Benedek jól ismerte föl és híven tolmácsolta a nemzeti követelményeket ; az amit ő a magyarok közkívánata gyanánt jelölt meg, körülbelül megfelelt annak, amit hét évvel később a kiegyezés megvalósított. Mennyi keserves tapasztalástól kímélte volna meg a hatalom önönmagát és a magyar nemzetet, ha már akkor elfogadja vala azt, amit hét évvel később elfogadni kénytelen volt!

Benedek után gr. Nádasdy igazságügyminiszter szólalt fel, aki saját értesülései alapján mindazt megerősítette, amit a kormányzó a magyarországi állapotokról mondott. A helyzet — szerinte — nagyon veszélyes és az uralkodó csak két alternatíva között választhat. Vagy ráhelyezkedik a magyar kívánságok alapjára s igyekszik az országgyűlés által az alkotmánynak legalább azokat a kinövéseit kiküszöböltetni, amelyek az összmonarchia fennállását lehetetlenné teszik. Ennek a lépésnek sikere bizonytalan, nehéz és veszélyes, de legalább lehetséges. Ha a legfelsőbb akarat erre a kockázatra nem hajlandó, akkor előáll a másik alternatíva : kielégítő belállapotok előidézése érdekében alkot-

mányt kell adni az egész birodalomnak. Hogy e kívánság mennyire elterjedt, mutatja, hogy az 58 rendkívüli birodalmi tanácsos közül körülbelül ötven osztja azt; tehát a kibővített birodalmi tanács kétségkívül nagy nyomatékkal fogja azt erőszakolni; mennyivel kívánatosabb volna, hogy Ő Felsége ezt az engedményt kellő időben szabad elhatározásából megtegye. Ezt, ha Magyarországon nem is, a birodalom többi részeiben nagy hálával fogadnák. Nádasdy, bár magyar, ezt a második alternatívát ajánlja, de nem kíván azonnali elhatározást, jobbnak vélné, ha előbb a minisztereken kívül néhány más oly egyén, kinek belátásában és hűségében bízni lehet — esetleg a birodalmi tanács tagjai közül nehányan — meghallgattatnának.

Benedeknek a magyarországi közhangulatra vonatkozó előterjesztését b. Thierry rendőrminiszter is megerősítette; javaslatai mellett azonban egyetlen hang sem emelkedett. Gróf Goluchovski csípősen fejezte ki csodálkozását az igazságügyminiszter nagy nézetváltozása felett. Magyarországnak a régi módjára külön alkotmány engedélyezését lehetetlennek tartotta, mert akkor valamennyi koronatartomány ugyanazt fogja követelni és hol lesz az összekötő kapocs, mely e szertenszét húzó részeket egybefűzni bírja? Az általános birodalmi alkotmányra nézve is csak Plener pénzügyminiszter osztotta a Nádasdy nézetét; Thun és Rechberg a képviseleti alapon nyugvó, többségi döntés szerint működő alkotmányosságot Ausztriában lehetetlenségnek tartották. Thun, hogy valami elfogadható anyagot vegyítsen a vitába, szükségesnek jelezte az uralkodó részéről való kijelentését annak, hogy ezentúl új adó behozatni és új kölcsön felvétetni nem fog a kibővített birodalmi tanács előzetes hozzájárulása nélkül.

A császár nem habozott elhatározását azonnal megformulázni olyanképpen, hogy ragaszkodva június 29-i kijelentéséhez, képviseleti alkotmányról hallani sem akar, ilyen indítvánnyal sem szabad előállni, mert az azt tartalmazó jegyzőkönyvet ő nem írná alá. Ezért az alkotmánykérdésre vonatkozó tágabbkörű megvitatás is ki van zárva, mert ezt tanácstalanságra magyaráznák. Ellenben hajlandó a birodalmi tanács hatáskörének Thuntól javasolt kibővítését megfelelő formában engedélyezni.[1] Ez az engedmény nemsokára napvilágot is látott egy a «Reichsrath» elnökéhez, Rainer főherceghez intézett kézirat alakjában, de azzal a megszorítással, hogy az uralkodó új pénzügyi terhek vállalásánál a birodalmi tanács hozzájárulásától eltekinthet, ha annak összehívása háborúveszéllyel szemben alkalmasnak nem látszik.[2] Magyarországon ezt az intézkedést természetesen teljes közönnyel fogadták.

Időközben nálunk az új rend életbelépett annyiban, amennyiben

[1] *H. H. S. A.* Min. Conf. júl. 5. Bő közlés ebből *Redlich*nél I. 505. s köv. l.
[2] *Reichsgesetzblatt* 1860. 298. l. *Redlich*nél I. 514. l. *P. N.* júl. 21.

egy belügyminiszteri rendelet július 1-től kezdve a főkormányzóságot és a helytartóság kerületi osztályait megszüntette s a budai helytartóság az egész, szűkebb Magyarországra kiterjedő hatáskörrel megkezdte működését.[1] Benedek hatásköre azonban, bár a kormányzóság szervezete megszűnt, az igazságügyi és pénzügyi hatóságokhoz való viszonyában a volt főkormányzóéhoz hasonló kiterjesztést nyert.[2] Ez időre esett a Bánságban és Horvátországban végbement személyváltozás is. Gróf Coronini fölmentetett a báni, kormányzói, s egyúttal főparancsnoki állástól és bánná b. Sokčevič József altábornagy, a Bánság és Vajdaság kormányzójává pedig gr. Bigot de Saint Quentin Károly tábornok neveztetett ki.[3]

Mint már említettük, a kormányt Goluchovski belépése óta állandóan foglalkoztatta a szolgálati nyelv kérdése. A Bach utódja, már szűkebb hazája, Galicia és a lengyelség érdeke szempontjából az összpontosítás célját szolgáló német szolgálati nyelv további uralmát megtűrni nem volt hajlandó s ezért kénytelen volt az egész birodalomra s benne Magyarországra nézve is fölvetni a hivatalos nyelv kérdését s ennek a tövises problémának általános megoldását megkísérleni. Mindenekelőtt kérdésekkel fordult már 1859 őszén minisztertársaihoz és az alantas hatóságokhoz. A budai helytartóság alelnöke, Cseh Ede abban a véleményben volt, hogy az érvényben levő rendelkezések kielégítők.[4] Albrecht főherceg az október 31-i koronatanácsban is ennek a nézetnek adott kifejezést, úgy vélte, hogy bármely elvi döntés gyakorlati keresztülvitele leküzdhetetlen nehézségekbe fog ütközni, csak esetről-esetre való intézkedést vélt pártolhatni. Gr. Nádasdy igazságügyminiszter a saját erdélyi tapasztalatai nyomán nem tartotta lehetetlennek lassanként a német szolgálati nyelvnek az egész birodalomban való behozatalát. Ezzel ellentétben gr. Rechberg arra utalt, hogy a József császár nyelvkényszere idézte elő a nemzeti ellenhatást; rámutatott az olasz tartományokra is, ahol meghagyták az olasz szolgálati nyelvet. Goluchovski annak a visszásságát hangoztatta, ha az igazságszolgáltatásban az ügyvédet arra kényszerítik, hogy a saját ügyfelének érdekét erre nézve ismeretlen nyelven képviselje. Szerinte az okosság és igazságosság követeli, hogy a nemzeti nyelvek tekintetében minden kényszer lehetőleg elkerültessék. A császár e vélemények meghallgatása után utasította az igazságügyminisztert, hogy a belügyminiszter meghallgatásával dolgozzon ki a szabályozást tárgyaló javaslatokat, de tekintettel a gyakorlati szükségességre és arra, hogy a német nyelv ott, ahol már polgárjogot nyert, meghagyassék.[5]

[1] *Reichsg. bl.* 266. l.
[2] *H. H. S. A.* Min. Conf. júl. 5.
[3] *P. N.* jún. 21.
[4] *O. B. E. L.* 1859-i 12,472. sz. okt. 21.
[5] *H. H. S. A.* Min. Conf. 1859. okt. 30—31.

Az ennek nyomán megindult tárgyalások mindenekelőtt azt a tényt állapították meg, hogy különösen az igazságügyi szolgálatban, a magyar korona területén a nyelvhasználat tekintetében nagyon szétágazó és ingadozó a gyakorlat ; a belső ügykezelésben mindinkább túlnyomóvá lesz a német, amit Nádasdy helyeselt, Goluchovski kevésbbé ; ellenben a külső szolgálatban és a felekkel való érintkezésben az úgynevezett országos nyelveknek (Landessprachen) elég messzemenő engedmények tétetnek. Nyilvánvaló volt, hogy a magyar nyelvet a legtöbb helyen úgyszólván csak átmenetileg, ideiglenesen tűrik meg, valamint az is, hogy a beözönlött idegen hivatalnokok képtelenek az illető vidéken dívó nyelvet — kiváltképpen, ha az a magyar — használni a szolgálatban. Jellemző példa volt a Bánság- és vajdasági, ahol eleinte meghagyták a magyar ügykezelési nyelvet, de miután az ellen felszólaltak a szerbek és románok, behozták a németet, ami sok leköszönést vont maga után. Goluchovski a saját hatáskörében arra törekedett, hogy a hatóságok a nép nyelvét minél kiterjedtebb mértékben használják, s hogy a községek belső ügykezelési nyelvöket maguk válasszák meg.[1]

Január 7-én kezdte a minisztertanács tárgyalni Nádasdy igazságügyminiszternek a magyarországi törvénykezés nyelvének szabályozására vonatkozó javaslatát s hosszabb félbeszakítással csak február 28-án ért véget a tárgyalás, akkor sem döntő eredménnyel.[2] Nádasdy fölötte jellemző indokolással vezette be javaslatát. Végcélnak tekinti — úgymond — a német törvénykezési nyelv behozatalát az egész birodalomban ; nem elsietve, nem erőszakosan, hanem szilárdsággal, okosan és türelemmel, lassan, de fokozatosan és hátrálás nélkül. Ha a jelen generáció nem is, annak gyermekei vagy legalább unokái ezt bizonyára rendjén levőnek fogják találni. A kormányok gyöngesége és engedékenysége okozta, hogy a magyar törvényhozás 1790-től 1848-ig mind tovább és tovább ment a magyar nyelvre vonatkozó követelések tekintetében, míg végre 1848-ban az összes nemzetiségek intelligenciája is kötelezteteti a kizárólagos magyar ügykezelési nyelv elismerésére. Az igazságügyminiszter javaslata szerint ügyvédi beadványok az egész monarchiában csak német nyelven szerkeszthetők s a végzések is csak e nyelven adandók ki. Ügyvéddé ne lehessen senkit kinevezni, aki németül nem tud, amíg a német nyelvet bíró pályázók vannak. Az olasz tartományokban még sok évig fog kelleni kivételt tenni, ez természetes ; épp így Dalmáciában is, ahol pedig a lakosság többnyire szláv és a törvénykezési nyelv mégis olasz. Horvátországban is hosszabb átmeneti időre lesz szükség. Magyarországon is be kell várni, míg a csak latinul és magyarul tudó öregebb ügyvédek kihalnak. Történeti jog a törvény-

[1] *O. B. É. L.* 12,469., 12,470., 12,471. és 12,472. számok 1859-ből.
[2] *H. H. S. A.* Min. Conf. 1860. jan. 7., febr. 21., 25., 28.

kezési nyelvre nézve nem létezik. A magyar királyság 860 éve áll fenn és 800 éven át kevés kivétellel latin ítéletek hozattak ; 1830-ig a törvények is latin nyelven szerkesztettek ; tehát legföljebb a latin nyelv históriai jogáról lehetne szó. A magyar törvénykezési nyelv általánossá tétele veszedelmes következményekkel járna már Erdélyre való tekintettel is, ahol ez az állapot fennállott 1849-ig az 1.300,000 románra nézve, bár a magyarok és székelyek száma nem haladja túl az 500,000-et. Akkor ez a nagy többség, mely az országgyűlésen képviselve nem is volt, a magyar nyelvet hagyta magára kényszeríttetni ; most tíz év óta a magyar nyelv helyébe a német hozatott be, s Nádasdy nem tartaná a birodalom érdekében levőnek ezen változtatni és 1.300,000 románt megmagyarosítani. Az ez elleni felszólalások csak nehány, érdekében sértett ügyvédtől, hivatalra vágyóktól és ellenséges érzületű arisztokratáktól erednek. Ma tényleg nyelvkényszer nem gyakoroltatik, a perek túlnyomó része még mindig magyarul folyik. Az elméletek a papiroson nagyon szépen néznek ki, de a gyakorlatban nagyon nehezen alkalmazhatók. A megelőző tárgyalások során az igazságügy- és belügyminiszter között tulajdonképpen csak egy kérdésre nézve forog fenn nézeteltérés : vajjon az ügyvédeknek megparancsolható-e, hogy bármely nemzetiségű ügyfeleiket németül képviseljék? Ebben a kérdésben ő, Nádasdy, mint az osztrák császár minisztere, nem ajánlhatná urának, hogy engedjen. A császár lesz hivatva dönteni. A belügyminiszternek a kormányhatóságokhoz a nyelvkérdésben való nyilatkozás iránti felszólítására nézve megjegyzi, hogy e tekintetben az ország története nem lehet abszolute mértékadó, legföljebb, ha a latint akarjuk visszaállítani. A birodalomban élő harmadfélmillió románnak például nyelv dolgában semmi története sincs. Annak kijelentése, hogy Magyarországon a magyar nyelv tekintessék országos nyelvnek, — amit Goluchovski nyilván a galiciai lengyel analógia miatt kívánt — csak császári engedély alapján történhetnék, mert ez ellenkeznék a tárgyalás megindulásakor adott utasítással. Tévedésen alapul az a föltevés, hogy Magyarországon kevés község van, melyben legalább egyesek ne vallanák a magyart anyanyelvüknek, mert például Liptóban 158 községben több mint 70,000 lakos él, akik tisztán szlávok, ahol magyar nyelvről a történelem se tud semmit. A Magyarországba sok esetben szinte kényszerítve behozott, többnyire családos, nem magyar hivatalnokokat rendkívül elkeseríteté, mikor tudtukra adatott, hogy az országos nyelv megállapításánál a tényleges tisztviselők nyelvismeretei tekintetbe nem veendők ; sokan existenciájukban fenyegetve látják magukat ; mily lelki állapotban szolgáljanak az ilyenek tovább?

Gróf Nádasdy Ferenc igazságügyminiszternek, a magyar magnásnak ez a nyilatkozata valószínűleg tudomására jutott az akkor még élő s rendesen jól értesült Széchenyinek és megmagyarázza azt

az éles ítéletet, melyet róla hátramaradt utolsó német munkájában mondott.[1]

A minisztertanácsban a Nádasdy javaslata fölött hosszú vita támadt, melyben az összes miniszterek részt vettek. A Magyarország iránt legméltányosabb álláspontot most is gr. Goluchovski foglalta el, aki utalt a nehézségekre, melyek a német törvénykezési nyelv általános behozatalának úgyis útjában állanak és veszedelmesnek tartotta a magyarok nyíltan kifejezett kívánsága ellen a jelen viszonyok között fölvenni a harcot. Szerinte a fejlődő nemzetiségek nyelvi követelésével számolni kell ; csak kellő mértéktartással s egyfelől a német, másfelől a nemzeti nyelvek jogainak kellő körülhatárolásával lehet a kérdés élét elvenni. Az ügyvédeknek német nyelvű beadványokra való kötelezését sem az ügyvédi megbízás természetével, sem az állampolgári jogokkal összeegyeztetni nem lehet. Ha körrendeletében, melyet Nádasdy kifogásol, a magyar nyelv történelmi jogosultságáról volt szó, és arról, hogy ez a nyelv az egész országra nézve országos nyelvül elismertessék, erre a tényleges viszonyok s az orzság fennálló törvényei szolgáltak alapul, ő azonban hajlandó e tekintetben esetleg engedni olyképpen, hogy a magyar nyelv az országnak csak azokban a részeiben ismertessék el országos nyelvül, amelyekben ezt a lakosság és a helyhatóság szükséglete megkívánja. Érdekes tény, hogy gr. Thun miniszter ebben a tanácskozásban Nádasdyval szembe helyezkedve, azt az álláspontot foglalta el, hogy a német nyelv senkire rá nem kényszerítendő, a nyelvhasználatra nézve mindenütt a gyakorlati célszerűség legyen döntő ; határozottan elítélte azt a tíz év előtt behozott germanizáló rendszert, melyet szerinte a monarchia összes nemzetiségei visszautasítottak, s melynek tudvalevőleg ő volt egyik legbuzgóbb apostola. Most már úgy látja, hogy jó lett volna mindjárt 1849-ben a mostani programmot fogadni el, s minden nemzetiségnek megadni a maga jogát, akkor a kormány megnyerte volna magának a közvéleményt s a nemzetiségi túlkapások ellenében a többi nemzetiségekben szövetségeseket talált volna, míg úgy, ahogy történt, a germanizálás kísérlete azokat is elidegenítette a kormánytól, akik a magyarosítás ellen hívták segítségül ; sőt ellenségeket támasztott ez az irány a keleten is ahol az osztrákban csak a gyűlölt németet látják. Miután Bruck, Thierry és Rechberg miniszterek s a hadvezetőséget képviselő Schmerling altábornagy, a Nádasdy szellemében nyilatkoztak, a miniszterek értekezlete februárius végén elodázta a nyelvkérdés további tárgyalását az igazság- és belügyminiszterek között folytatandó kiegyeztető tárgyalások befejezéséig. Azonban még március végén is Rechberg miniszterelnök abban a véleményben volt, hogy a

[1] «Disharmonie u. Blindheit» ; lásd az erre nézve a megelőző II. fejezetben mondottakat.

jelen pillanatban, mikor úgyis sok az elégedetlenség és heves izgatás folyik, jobb törvényt nem alkotni a nyelvkérdésben, mely oly mélyen érinti a kedélyeket, s melynek bármily megoldása valószínűleg csak szítaná az elégedetlenséget.[1]

Goluchovski tényleg még áprilisban is szilárdan ragaszkodott ahhoz, hogy a magyar nyelv az egész országban «Landessprache»-nak tekintendő, miután ez a magyar királyság jellegéből folyik ; csak a pozsonyi kerületben van három olyan megye (Liptó, Turóc, Zólyom), amelyben a magyarság eltűnő számmal van képviselve ; ezek miatt kivételt tenni nem érdemes és rossz vért is szülne. A többi nyelvek megyék szerint változtatva volnának országos nyelveknek nyilvánítandók. Erdélyben a német volna az általános országos nyelv s a magyar és román szerepelne megyék szerint megosztva. A nyelvkérdés megoldása elé akadályokat csak az országos nyelveket nem bíró hivatalnokok készségének hiánya gördít. A Bánság- és Vajdaságban legnehezebb lesz a megosztás megállapítása ; mindazonáltal a belügyminiszter ellenzi azt, hogy egyelőre csak bizalmas rendeletek adassanak ki, s a kihirdetést szükségesnek tartaná.[2]

Miután azonban Benedek is csak a bizalmas utasítás kiadását ajánlotta,[3] tekintettel a megyék küszöbön álló rendezésére is, Magyarországra nézve egyelőre ez az álláspont diadalmaskodott s a végleges rendezést tényleg csak az októberi diploma hozta meg. Érdemben azonban már ekkor érvényre emelkedett a Goluchovski álláspontja : magyar és német általános országos nyelv, a tót, a román és a ruthén csak az illető megyékben. A feleknek s ügyvédjeiknek joguk van az általános vagy az illető megyében országosnak nyilvánított nyelvet használni, a hatóságok pedig tartoznak kiadandó végzéseikben az ügyfél által használt nyelvhez alkalmazkodni.[4]

Erdélyre nézve kimondatott, hogy a belső szolgálati nyelv az összes hatóságoknál a német legyen ; a hatóságokkal való érintkezésben mindenkinek joga van a német vagy valamelyik, az illető megyében országosnak elismert nyelven szólni vagy írni, s viszont a hatóságok is a felek irányában az illetőkre nézve érthető nyelvet tartoznak használni. Ügyvédi beadványok német nyelven szerkesztendők. Szóbeli bűnvádi főtárgyalásoknál a vádlott anyanyelve használandó, ha az a három országos nyelv valamelyike ; szükség esetében tolmács alkalmazandó.[5]

Lényegileg ugyanez a rend lépett életbe a Bánság és Vajdaságra nézve, ahol azonban a német, mint általános országos nyelv mellett

[1] *H. H. S. A.* Min. Conf. márc. 31.
[2] *O. B. E. L.* ápr. 8. 369. és 850. szám.
[3] *U. ott* jún. 28. 2082. szám.
[4] *H. H. S. A.* Min. Conf. júl. 14. *O. B. E. L.* júl. 24. 2460. szám.
[5] *O. B. E. L.* júl. 23. 2435. szám.

megyénkint öt nyelv szerepelt váltakozva mint országos, nevezetesen a szerb, a magyar, a román és a horvát. A szerb nyelvnél azonban latin betűk használandók. Itt is csak bizalmas formában adatott ki az utasítás.[1]

A legfelsőbb érdeklődésnek szinte ünnepélyes jelei közt indult meg a szolgálati nyelv kérdésének megoldása Horvátországra nézve; meglátszott, hogy, bár a legmesszebbmenő követeléseket itt sem találták teljesíthetőknek, mindent el akartak követni a közhangulat megnyugtatására, már azért is, hogy a széket foglalt új bán, Šokčevič helyzetét megkönnyítsék.

Június 16-ról keltezve a császár kéziratot intézett Goluchovski belügyminiszterhez, amelyben hangsúlyozta elismerését a horvátok kipróbált hűsége iránt és elhatározott szándékát nemzeti nyelvöknek a közszolgálatban való kellő érvényesítésére, amennyire az az összbirodalom érdekeivel összeegyeztethető. E szép bevezetés azonban egy szabályzatnak szólt, amely kimondja, hogy Horvát-Szlavonországban a belső szolgálati nyelvnek a helytartóságnál, a báni táblánál, a főügyészségnél, a földtehermentesítési igazgatóságnál, a pénzügyi, rendőri, építészeti, posta és számviteli hivataloknál a németnek kell maradnia. A megyei és járási hatóságoknál, az elsőfokú bíróságoknál és az ügyészségeknél a belső szolgálati nyelv az országos nyelv, tehát a horvát, Fiumében az olasz. Az országos hatóságok érintkezése a központi hatóságokkal, más koronatartományok hivatalaival, valamint más horvátországi hatóságokkal is, ideértve a katonaiakat, német nyelven történik. A helytartóság az alája rendelt hatóságokkal és az országbeli bíróságokkal, valamint az elsőfokú bíróságok s a megyei és járási hivatalok egymással horvát nyelven közlekednek. A hatóságok érintkezésében az ügyfelekkel a horvát vagy német nyelv használandó, Fiume megyében az olasz is. A beadványokra a válaszok azok nyelvén adandók meg, amennyiben az a horvát vagy a német, sőt beadvány hiányában is alkalmazkodni kell az ügyfél által közönségesen használt nyelvhez.[2]

A kormány nagyon csalódott, ha azt hitte, hogy ez az intézkedés a horvátokat ki fogja elégíteni. Már a június 23-i kormánytanács a császár személyes elnöklésével és b. Šokčevič bán részvételével kénytelen volt azokkal a súlyos nehézségekkel foglalkozni, melyek az utóbbinak véleménye szerint a császári kézirat rendelkezéseinek útjában állanak. Horvátország e rendelkezések által megsértve látta azokat az elveket, melyeket az 1850 április 7-i pátens állapított meg, melyeket bebizonyított hűsége és hozott áldozatai jutalmául tekintett s amelyeket éppen ezért visszavonhatatlanoknak tartott; a horvátok nem átallották a fenyegetés terére lépni, és pedig azzal fenyegetődztek, hogy ha nyelvi

[1] *U. ott* aug. 15. 2764. szám. *H. H. S. A.* Min. Conf. jún. 26.
[2] *O. B. E. L.* jún. 16. 2069. sz. A jún. 26. 2068. szám.

jogaik megszorítást szenvednek, az országban a Magyarhonnal való egyesülés törekvése fog túlsúlyra emelkedni. Úgy vélik, hogy nyelvi jogaik teljes elismeréséből semmi hátrányos következtetés sem lesz Magyarországra, a Bánátra és Erdélyre nézve vonható, mert hiszen ezek nyelvileg nem oly egységes területek, mint Horvátország.

A kifejlődött vita után a császár némi további engedményeket tett a horvát ügykezelési nyelv javára a megyei, valamint az elsőfokú bírói hatóságok ügykörében. Az országos hatóságoknál a belső szolgálati nyelvnek a németnek kell maradnia, azonban a középítési és pénzügyi hatóságok a horvát nyelvű beadványokra adandó elintézéseket és a fizetési meghagyásokat horvát nyelven tartoznak szerkeszteni. Végül kijelentette az uralkodó, hogy ennek megfelelő újabb legf. kézirat lesz kibocsátandó s annak alapján a bán és az igazságügyminiszter csupán bizalmas utasításokat adjanak alantas hatóságaiknak; nyilvánosságra ez a rendezés nem lesz hozandó.[1]

A szolgálati nyelv kérdésének e fejlődése mutatja, hogy a kormány még tétovázott a végleges állásfoglalásra nézve, de hogy a rendszerváltozás szükségességéről való meggyőződés mindinkább érlelődött Bécsben. Legérthetőbben árulta ezt el gr. Thun kirohanása a germanizáció ellen; ez az úr már a pátenskérdésben megmutatta, mekkora Pálfordulásra képes, ha az elutasíthatatlan szükség előáll; valószínűleg most is érezte a fordulat közeledését. Amennyiben ez fölkínálkozás akart lenni, nem használt neki. Az intéző hatalomnak, mikor a rendszerváltozásra végre rászánta magát, éreznie kellett, hogy az új rendszerbe nem viheti át azt, ki a réginek botlásaiban való nagy részességét egyszerű megtagadással el nem feledtethette volna.

[1] *H. H. S. A.* Min. Conf. jún. 23.

V.

(Benedek újabb jelentései a magyarországi helyzet súlyosbodásáról. A kibővített birodalmi tanács működése s a magyar konzervatívek vezető szerepe benne. Apponyi jogfenntartó nyilatkozata; a telekkönyvi rendtartás feletti vita. A 21-es bizottság tanácskozása, Szécsen beszéde s az általa szerkesztett többségi javaslat; a minisztertanács is foglalkozik vele, Schönbrunnban értekezlet a császár elnöklete alatt. A «Verstärkter Reichsrath» költségvetési vitája; Rechberg irányváltozást jelző kijelentése; a sérelmek feltárásában az osztrákok s a kapcsolt részek képviselői is részt vesznek; Maager a birodalom számára képviseleti alkotmányt kíván. Barkóczy, Szögyény, Andrássy, Apponyi, Majláth, Szécsen mint debatterek. A birod. tanács ülésezésének bezárása; a kormány tanácstalansága, habozása; maga próbálja előkészíteni a rendszerváltozást. Dessewffy újabb memoranduma. A császár közvetetlen érintkezést keres a magyar konzervatívekkel, kik Bécsbe gyűlnek. Thun és Nádasdy lemondása, Szécsen szerkeszti a kibocsátandó intézkedéseket; az októberi diploma létrejötte; a konzervatívek szerepének megítélése a bekövetkezett fejlemények szempontjából. 1860. június—október.)

Benedek augusztus elején szükségesnek látta egy újabb emlékiratban hívni fel a kormány figyelmét a magyarországi állapotokra.[1] Ebben is megállapítja, mint általános jelenséget, az értelmiség nagymérvű elégedetlenségét és vágyát az «állítólagos jogi alap»[2] után, a köznépnél pedig az epedő vágyat az anyagi terhek könnyítése s bizonyos önkényes rendszabályok mellőzése után. Most is azt hiszi, hogy a közrend és nyugalom — ha csak valami külső lökés nem fog közbejönni — nagyobb mértékben nem fog megzavartatni; ismétli most is azt, hogy a tömegre támaszkodni nem lehet, mert az azt követi, aki legjobban tudja izgatni; a kormánynak semmi néven nevezendő pártja nincs, csak a fegyveres erőre számíthat. Erősen bírálja az eddigi módszereket; hogy lehessen — úgymond — kifogástalan közigazgatást létesíteni, ha a kormányzat tevékenysége temérdek embernek felforgatási szándék miatti üldözésében merül ki. A szolgálati nyelvre vonatkozó intézkedések, bármily jó szándék sugallta azokat, legnagyobb részökben keresztülvihetetlenek, mert a rendelkezésre álló elemek nem bírják kellően a nyelveket; a sajtó minden tájékoztatás híjján nem támogathatja a kor-

[1] *Friedjung:* Benedek's nachgel. Papiere, Leipzig, 1901. 271. s köv. l.
[2] «vermeintlicher Rechtsboden.»

mány céljait. A protestánsokkal szemben is jobb volna a főfelügyeleti jog negatív gyakorlására szorítkozni. Csupán hatalmi eszközökkel békét teremteni nem lehet. Ő, — úgymond — amíg a császár bizalmát bírja, fog tudni gondoskodni a rend és nyugalom fenntartásáról, de csak úgy, ha nem akarják minden lépését Bécsből irányítani.

Időközben a kérlelhetetlen adóvégrehajtások s a bizonytalan külpolitikai helyzet miatt az 1861-i ujoncállításnak már előbbre tervbe vett foganatosítása[1] még jobban megrontották a helyzetet. Benedek az év harmadik negyedéről tett jelentésében erre kíméletlenül rámutat.[2] A magyarországi hangulatot kétségbeesettnek mondja, mert már mindenki elvesztette hitét az ígéretekben, a birodalmi tanács tárgyalásai nyilvánvalóvá tették az állapotok tarthatatlanságát s teljesen megingatták a bizalmat a jelenlegi rendszer iránt. Bármely külső esemény erőszakos kitörésre juttathatja az elégedetlenséget, ha csak az ismételt ígéretek teljesítése annak egyhamar gátat nem vet. Az olasz események is roppant várakozásokat keltettek; mindenki elítéli a kormányt és senki sem érzi magát hivatottnak érte lándzsát törni. A hatóságok befolyásukat egészen elvesztették, az emigráció pedig nagy tevékenységet fejt ki és az országban sok a híve. A kormány legjobb szándékai passzív ellentállással találkoznak, mindenki csak az országgyűléstől várja az orvoslást. Az elégedetlen értelmiség mind több hívet talál az alsóbb osztályokban is, mert a kormánynak eddig nem sikerült az úrbérmegváltás révén a parasztsághoz olyan viszonyba lépni, aminőben előbb a földesuraság állott. E mellett az ellenzéki mozgalom csodálatos összhangot és fegyelmet mutat; a büntető törvény alá eső tüntetéseket abbahagyták, de az adóbehajtásnál kényszerítő rendszabályokat idéznek elő s azután az árveréstől mindenki távoltartja magát. Maga se hiszi, hogy az ezzel szemben általa behozott új rendszabályok: katonabeszállásolás az adóhátralékosoknál és az árverezendő jószágoknak a tulajdonos költségén való elszállítása más helyre, eredményre vezessenek. Némely megyében a szolgálatra behítt szabadságolt katonák megszöknek, s elbujnak, az ujoncozás ellen agitáció folyik; sok községben katonai karhatalmat kellett igénybe venni. A kormányellenes hangulatot még fokozza az aprópénz eltűnése, a szabadságolt katonák behívása s a pesti egyetem megnyitásának halasztása, mely a tanítási nyelv megoldatlan kérdésével van kapcsolatban. Szükségesek volnának népszerű intézmények, magyar kitűnőségekkel való megegyezés alapján; a legszabadelvűbb intézkedések hatástalanok maradnak, amíg nem látják, hogy a korona magyar urak tanácsával él; föl kell állítani újra a magyar kancelláriát. Száz meg száz röpirat van forgalomban az országban s a kormány minden kritikával szemben néma marad.

[1] *P. N.* okt. 1. [2] *O. B. E. L.* 3556. sz. a. okt. 10.

A magyar nemzeti jellem megkívánja a közügyekkel való foglalkozást és csak tanácskozások vezethetnek az eszmék tisztázásához. Ha a mostani állapotok tovább tartanak, a még egységes elemek is rothadásnak indulnak s az ország majdan nemcsak a kormánnyal, hanem a trónnal is ellentétbe fog helyezkedni, pedig ma még híven áll mellette.

Ez a még Benedeknél is szokatlanul bátor és erélyes hang abban leli magyarázatát, hogy a kormányzó tudomása szerint is időközben a minisztérium kebelében is erősen változtak a nézetek s előhaladt az elkerülhetetlen fordulat érlelődése.

Ezt a változást pedig, melyet addig semmi csalódás, semmi ellentállás, Benedeknek semmi kérése és intelme előidézni nem volt képes, meghozták a kormánynak kedvenc alkotása, a kibővített birodalmi tanács munkássága által szerzett, a vártaktól egészen eltérő tapasztalásai, melyek végre felnyitották szemét olyan irányok felé is, amelyekkel szemben eddig megrögzött vakságot tanusított. Miért is itt lesz helyes, hogy e testület tevékenységének fejleményeivel megismerkedjünk.

A megerősített birodalmi tanács május hó 31-én gyült össze először s hosszabb megszakításokkal húsz ülést tartott szeptember hó 29-ig, amikor tanácskozásai császári beszéddel bezárattak. Nem érdektelen körülmény, hogy ülései színhelyéül a magyar udvari kancelláriának akkor üresen állott helyiségei szolgáltak, tehát ugyanazok a termek, amelyekben később, a kiegyezéstől egész az összeomlásig, a magyar delegáció tartotta — mikor Bécs volt soron — üléseit. A megnyitást megelőzőleg bocsáttatott ki a kibővített tanács ügyrendje,[1] mely a tanácstagok által leteendő, a császár iránt hűséget fogadó esküt is tartalmazza s kimondja, hogy a testület ülései nem nyilvánosak s a tagoknak nincs joguk a tanácskozásokat nyilvánosságra hozni, csupán az elnök tételi közzé a hivatalos lapban a tárgyalások eredményeinek kivonatát. A tényleges gyakorlat azután az lett, hogy a hivatalos lap majdnem egész terjedelemben hozta a beszédeket, melyeket egyes lapok gyakran megcsonkítottak, ami helyreigazításokat eredményezett.[2]

A tanácsot a tizenkét, már régebben kinevezett «rendes» birodalmi tanácsoson kívül kilenc, tekintet nélkül az országhoz való tartozásra, kinevezett és 38 országonkint kinevezett rendkívüli tanácsos alkotta ; köz-

[1] *Verhandlungen des Verstärkten Reichsrathes*, Separat-Abdruck aus d. Kais. Wiener Zeitung, Wien, 1860. XI. lap. E kiadványból merítjük az alább ismertetendő beszédek szövegét is. Bécsben az a hír volt elterjedve, hogy a magyar tanácsosok az ügyrendnek és eskünek ellenszegülni s ezzel botrányt felidézni akarnak. Rauscher bíbornokérsek egy Rechberghez intézett bizalmas levelében ezt kívánatosabbnak találta, mintha politikai követeléseik nem teljesítése miatt hagynák el a Reichsrathot. (*H. H. S. A.* Nachlass Rechberg's, 1860. máj. 30.)

[2] P. N. jún. 29.

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

tük túlnyomó volt a főúri osztály s a magas egyházi és világi hivatali rang képviselete. Az elnöki méltóságot Rainer főherceg viselte, mellette alelnökökként működtek Szögyény László és gróf Nostitz Albert, tehát egy magyar és egy osztrák, mintha már ebben a későbbi dualizmus jutott volna kifejezésre. A magyar tanácstagok neveit már közöltük.

A megnyitó ülésen az elnöklő Rainer főherceg üdvözölte a megjelenteket s buzdította őket a császár üdvös szándékainak megvalósítására, mire az összes tanácsosok letették az előírt esküt. Ezután gr. Apponyi György jelentkezett szólásra, aki kijelentette, hogy bár megbízás nélkül csak a saját egyéni nézeteinek ad kifejezést, kötelességének tartja álláspontját jelezni. A kibővített birodalmi tanács felállítása — úgymond — Magyarországon aggályokat keltett, ami érthető, mert a nemzet vallásos kegyelettel csüng az «összállamhoz»[1] való régi viszonyán, történeti jogain és intézményein. A kibővített birodalmi tanács által azok, kik Magyarországot vannak hivatva itt képviselni, először jutnak képviseleti közösség viszonyába a birodalom többi országainak képviselőivel, ami aggályokat keltő változás. Ő és társai csak abban a reményben fogadták el mégis a reájuk ruházott megbízást, hogy e testületben módjuk lesz kifejezésre juttatni a történelmi jogokhoz ragaszkodó álláspontjukat s eloszlatni azokat az előítéleteket és félreértéseket, melyek a monarchia hozzátartozóit egymástól mindinkább elidegenítik s az egyetértés megzavarásával a jó ügynek ártalmára vannak. A kibővített birodalmi tanácsban kivezető utat lát, mely afelé a meggyőződés felé fog vezetni, hogy Magyarország legitim kívánságainak teljesítése a monarchiának csak üdvére és megerősödésére szolgálhat. Miután a magyar tanácsosok közül gróf Andrássy György is kifejezte teljes hozzájárulását az Apponyi nyilatkozatához, az ülést bezárták.

Másnap az uralkodó a várpalotában fogadta a birodalmi tanács tagjait s beszédet intézett hozzájuk, melyben hangsúlyozta a birodalom szoros összetartozásának szükségességét s különösen az államháztartás gondos megvizsgálását állította oda a tanács főcéljaként.

Az Apponyi felszólalása, melyről őt a kormány megelőzőleg mindenképen lebeszélni igyekezett,[2] s amelyet a Pesti Napló[3] szószerint közölt, azonnal megbeszélés tárgyául szolgált a minisztertanácsban, melyben Rainer főherceg is részt vett,[4] aki maga jelezte, hogy ezen felszólalás alighanem heves vitákat fog felidézni s utasítást kért erre az esetre. Rechberg miniszterelnök abban a nézetben volt, hogy ha az erdélyi, horvát és bánsági tanácsosok Apponyival szembe akarnak szállni,

[1] Gesamtstaat.
[2] «*Drei Jahre Verfassungstreit*» 44. s köv. l.
[3] Jún. 5. szám.
[4] *H. H. S. A.* Min. Conf. jún. 2.

ebben nem volnának akadályozandók ; sőt b. Thierry rendőrminiszter úgy vélte, hogy ha ezek az illetéktelen magyar felszólalások megfelelő visszautasításban[1] részesülnek, az csak tisztázná a helyzetet. A miniszterek közül többen e nézethez járultak, ellenben Nádasdy igazságügyminiszter eléggé mérsékeltnek találta az Apponyi beszédjét s nem tartotta célszerűnek, hogy e tárgyban vita kerekedjék, azonban kívánatosnak vélte, hogy az elnöklő főherceg módot találjon a vita korlátozására. Miután Thun is osztotta Nádasdy véleményét, az elnök főherceg a császár elhatározásától tette függővé eljárását.

Kétségkívül legfelsőbb felhatalmazás alapján tette meg azután Rainer főherceg a következő, június 4-i, ülés megnyitásakor az elnöki székből azt a nyilatkozatott, hogy az Apponyi és Andrássy grófok felszólalásai több más koronatartománybeli tanácsost felszólalásra indítottak, azonban a főherceg kérésére, s az egyetértő munkálkodás biztosítása érdekében az illetők e szándékuktól elállottak. Strossmayer püspök szükségesnek találta hangsúlyozni, hogy ő is azok közé tartozik, akik álláspontjuk jelzésétől csak felsőbb kívánságra állottak el.

Bármily kellemetlen lehetett az udvarnak és a kormánynak a magyar tanácsosok különleges állásfoglalása, kénytelenek voltak azt eltűrni s az ellenvéleményeket elnémítani, mert tudniok kellett, mily nehéz helyzet kényszerítette ezeket az urakat erre. Láttuk, hogy az eredetileg kinevezettek közül többen lemondtak, akik pedig a kinevezést elfogadták, azok a legnagyobb népszerűtlenségnek tették ki magokat, fenyegető leveleket kaptak bizonyos «nemzeti bizottmány» részéről,[2] s így csak megkönnyebbülésként érezték volna, ha szabad szólásuk bármi korlátozása nekik is jogcímet nyujtott volna a lemondásra.

A június 4-i ülés, melyen már az 1861-i költségvetésre s a telekkönyvi rendtartásra vonatkozó kormányjavaslatok is előterjesztettek, az a fölötti vitával telt el, hogy a költségelőirányzat tárgyalását egy hettagú, vagy egy huszonegytagú bizottság készítse-e elő ; a többség a 21 tagú mellett döntött, de még ezt a határozatot is legfelsőbb jóváhagyás alá kellett terjeszteni.

A következő — június 6-án tartott — ülés köszönetet mondott a Felségnek a határozat megerősítéséért és megválasztotta a huszonegyes bizottságot, melybe a szűkebb Magyarország részéről Andrássy, Apponyi és Szécsen grófok, valamint Mailáth György, a horvátok közül Šokčevič bán, Strossmayer és Vraniczany, a Bánság és Vajdaság részéről pedig Mocsonyi Sándor jutott be ; Erdély a bizottságban képviseletet nem kapott.

A kibővített birodalmi tanácsnak ezek után június 8-án és június 21-én tartott teljes ülései tulajdonképpen csak a telekkönyvi rendtartás-

[1] Zurechtweisung. [2] *Szögyény* Eml. III. 45—46. l.

nak bizottsághoz való utasításával voltak hivatva foglalkozni; de ez az előzetes kérdés oly súlyos elvi problémákat vont szőnyegre s oly élénk, részben heves vitát idézett föl, hogy már akkor nyilvánvaló lett, menynyire csalódott a kormány, mikor ez intézmény létesítése által csak egy csöndes, békés, könnyen irányítható tanácskozó szervet vélt életbe hívni a maga gyönge pozíciójának megerősítése céljából.

A lavina mozgásba hozásának érdeme kétségkívül a gróf Barkóczy Jánosé, aki legtemperamentusosabb szónok volt az összes magyar urak között. Már a bizottsághoz utasítás kérdésénél kíméletlen kritika tárgyává tette a javaslatot s egyáltalán szembeszállott azzal a szándékkal, hogy a telekkönyvi rendtartást birodalmi törvény egységesen rendezze s e feladatot az országgyűléseknek kívánta fenntartani. Egyenesen azzal vádolta a kormányt, hogy a rendtartást csak azért sietteti, hogy behozott hivatalnokainak dolgot adjon, holott 1850-ben, amikor egy sereg magyar tisztviselőt szélnek eresztettek, nem volt ily humánus. Érintette a telekkönyveknek túlnyomóan német nyelven vitelében mutatkozó germanizáló szándékot, amelyre kíméletesebb alakban gr. Szécsen is rámutatott. A polémia Barkóczy és gr. Nádasdy miniszter között már ebben az ülésben kiélesedett.

Miután a kiküldött hetes bizottság, melybe Barkóczyt is beválasztották, ez utóbbinak véleménye ellenére elhatározta, hogy a telekkönyvi javaslat érdemleges tárgyalásába belebocsátkozik, Barkóczy lemondott a bizottsági tagságról s a kormány minden rábeszélése ellenére nem volt hajlandó lemondását visszavonni.[1] Ezért kellett június 21-én a Reichsrath-ot újból összehívni, tulajdonképpen csak a Barkóczy megüresedett helyének betöltése végett; a helyet végül be is töltötték a bukovinai b. Petrinóval, de közben az egész vita megújult s a végeredmény az lett, amit Barkóczy vett célba: a vezető szerepének már ekkor jeleit adó gr. Szécsen Antal egy taktikailag rendkívül ügyes indítványának elfogadásával 33 szóval 20 ellen kimondták, hogy a költségvetés tárgyalása előtt, amely alkalmat fog nyujtani az összes elvi kérdések megvitatására, egyes konkrét törvényhozási kérdésekkel ne foglalkozzék a tanács;[2] ami a telekkönyvi rendtartásnak a napirendről való levételét jelentette.

Ebben a megújult vitában az összecsapás gróf Barkóczy és gr. Nádasdy között oly heves lett, aminőre a kibővített birodalmi tanács előkelő és hűvös légkörében bizonyára senki sem számított. Barkóczy lemondását indokolta, de ennek folyamában kegyetlenül ostorozta a bürokratikus formalizmus beteges kinövéseit, azt a kormányrendszert, amely csak parancsol és végrehajt, amely a végtelenig szaporítja a

[1] *H. H. S. A.* Min. Conf. jún. 14., 16.

[2] *Szögyény* id. m. III. 46—47. l. Sz. itt 34 szavazatról beszél, de a Reichstag hivatalos naplója 33-nak mondja a Szécsen indítványára szavazók számát.

tabellákat és rubrikákat, de nem veszi tekintetbe intézkedéseinek erkölcsi hatását. Kiterjeszkedett a nyelvkérdésre is, amire — mint mondá — az igazságügyminiszter fejtegetései kényszerítették. Kijelentette, hogy Nádasdyt a hivatalos jelentések félrevezették, számadatokkal mutatta ki, hogy tiszta magyar vidékeken is mily kevéssé érvényesül a magyar ügykezelési nyelv, sőt egyenesen azt mondta, hogy a miniszter nyilatkozatai nem voltak az igazsághoz hívek. Tiltakozott a német nyelvhasználatban a «magyare» és «ungar» szavak megkülönböztetése ellen; Magyarországon, úgymond, mindenki magyarnak, vagyis «ungar»-nak vallja magát. Tiltakozott az ellen a beállítás ellen is, amely a magyarokat németgyűlölettel vádolja; a magyarok nagyrabecsülik és csodálják a német nemzetet és német kultúrát, az ő ellenszenvök csak az ellen a hivatalnokseregellen irányul, akik a német nyelvet mindenütt rájok erőszakolják s őket önkényes közigazgatással elnyomják; ez az ellenszenv pedig évről-évre nem csökken, hanem nő.

Gróf Nádasdy igazságügyminiszter sértődve válaszolt; különösen azt az állítását Barkóczynak, hogy ő nem az igazsághoz híven beszélt, imparlamentárisnak nyilvánította s annak visszavonását követelte, amit Barkóczy közbeszólásban kereken megtagadott; a miniszter igyekezett támadójával szemben adatai helyességét bizonyítani.

A hosszúra nyúlt vitában magyar részről felszólaltak Toperczer Jenő, nagyváradi polgármester, gróf Szécsen Antal, Szögyény, gróf Andrássy György, gróf Apponyi György és Mailáth György is, — némelyikök ismételve — horvát részről Strossmayer püspök, Erdély részéről pedig b. Schäguna püspök. Szécsen felszólalásának lényege már említett s végül elfogadott indítványára vonatkozott. Strossmayer horvát szempontból épp úgy kifogásolta a telekkönyvek német nyelvét, mint a magyar szónokok. Andrássy konkrét adatokkal igazolta, hogy a telekkönyvkezelésben a magyar nyelvnek sokkal szűkebb tér jut, mint ahogy az igazságügyminiszter állítja; Apponyi a Szécsen indítványát támogatta. Mailáth a legnagyobb határozottsággal állította azt, amit Barkóczy is jelzett, hogy Magyarország minden lakosa, nyelvkülönbség nélkül magyarnak vallja magát, amit akkor talán több joggal lehetett mondani mint bármikor, egyúttal hangsúlyozta, hogy bár a fajok és nyelvek között szellemi téren van bizonyos vetélykedés, e vetélykedésben a pálmát csak a szellemileg legműveltebb és legkiválóbb nyerheti el; a történelmi jog is föltétlenül a magyar nyelv mellett szól. A vita világosan kitüntette egyfelől az ellentétet, mely a nemzetiségi kérdésben a magyar szónokok, s velök szemben Strossmayer és Schäguna püspökök felfogása között létezett, másfelől viszont a közeledést a magyar konzervatívek s a gróf Clam-Martinitztól vezetett osztrák arisztokrácia között, mely a Szécsen indítványának elfogadását is eredményezte s később a költségvetés tárgyalásánál még nyilvánvalóbbá lett.

A Reichsrath kétnapos élénk vitája méltán gondolkozóba ejthette a kormányt az út felett, melyre lépett. Egyelőre a beállott nyár s a huszonegyes bizottság tárgyalására szükséges idő elegendően indokolta az elhalasztást. A tanácsot szeptember 10-ig csak egyszer hívták össze rövid, formális ülésre a már említett császári kézirat kihirdetése végett, mely az állam minden új megterhelését rendes viszonyok között a birodalmi tanács hozzájárulásához kötötte. De annál élénkebben folytak a bizalmas tanácskozások az előreláthatólag nagyon mozgalmas szeptemberi ülésszak előkészítése és irányítása tárgyában.

Ha a császár június 16-án gr. Apponyi György előtt, kihallgatása alkalmával odanyilatkozott, hogy Magyarország törvényhozási joga már nem létezik, s ettől az álláspontjától Apponyi ellenvetésével szemben sem akart tágítani,[1] ez a merevség csak megfelelt annak az elhatározásnak, amelyet már a Reichsrath vitájának benyomása alatt is — mint láttuk — a koronatanács jegyzőkönyvébe iktattatott.[2] Azonban a dolgok és viszonyok erejének hatása nem áll meg a császári elhatározások előtt. Július végén, mikor már küszöbön állottak a Reichsrath huszonegyes bizottságának előkészítő tárgyalásai, maga gr. Rechberg miniszterelnök jelezte a szükségét a miniszterek között maguktartására nézve létesítendő megegyezésnek arra az esetre, ha a Reichsrath valóban egy alkotmányozó gyűlés igényeivel lépne föl, ami természetesen határozottan visszautasítandó volna.[3] Nem kevésbbé nyugtalanították a kormányt a költségvetési bizottságból kiszivárgó sőt hírlapilag is szellőztetett hírek, melyek szerint a bizottság takarékossági tekintetekből egyes minisztériumok megszüntetését, viszont azonban új minisztériumok felállítását óhajtja javasolni. Határozatba ment, hogy a miniszterek ily «elvi kérdések» megvitatása elől el fognak zárkózni; ellenben elismerte a kormány, hogy a hadügyminiszterium visszaállítása sürgősen szükséges s erre nézve egy legf. elhatározással meg kellene előzni a megnyilatkozó óhajokat.[4]

A költségvetési bizottság ez időbe eső bizalmas tárgyalásaira leginkább Szögyény naplószerű följegyzései vetnek világot.[5] Ezek szerint az egyes budgetek átvizsgálására kiküldött választmányok befejezvén munkálataikat, s a huszonegyes bizottság teljesülésének ideje közeledvén, előbb egy bizalmas értekezletre gyűlt össze augusztus legelején több osztrák és magyar tanácsos Colloredo herceg házánál eszmecsere s a nézetek lehető összeegyeztetése céljából. Már ebben az értekezletben a főszerepet gr. Szécsen Antal vitte, aki egy oly beszédben, mely — Szögyény szerint — «bármely parlamentben a legfényesebbek közé tar-

[1] *Szögyény* id. m. III. 45. l.
[2] *H. H. S. A.* Min. Conf. jún. 29.
[3] *U. ott* júl. 31.
[4] *U. ott* aug. 7.
[5] *Id. köt.* 49—50. l.

tozott volna», fejtette ki az összes magyar tanácsosok álláspontját arra nézve, hogy Magyarország megnyugtatására és kielégítésére «a történelmi és törvényes téren» mi volna mellőzhetetlenül visszaállítandó s mik volnának a birodalom megóvandó egysége érdekében a monarchia egy központi organumára bízandók. Legtöbb nehézség mutatkozott a magyar országgyűlés jogkörének csorbítatlan visszaállítására s a polgári törvénykönyv hatályának megszüntetésére nézve. A magyar törvényhozás jogkörét egyébiránt a konzervatívek úgy gondolták, hogy abból «az örökös tartományokkal közös érdekű ügyek» kizáratnának ; a polgári törvénykönyvnek is nem azonnali hatályon kívül helyezésére gondoltak, hanem annak a magyar országgyűlés általi átvizsgálására s a magyar viszonyokhoz való hozzáillesztésére. A tanácskozmány Szécsen beszédjének benyomása alatt «az egyetértés, kölcsönös kapacitáció s egyesült közremunkálás legszebb reményével» oszlott szét.

Mielőtt a huszonegyes bizottság működését befejezte volna, augusztus 20-i ülésén megjelentek a miniszterek s Szécsen velök is közölte a teendő indítvány szövegét, mely nagyjából megfelelt augusztus elején a bizalmas értekezletben tartott beszédjének. Szögyény szerint heves vita fejlődött ki, melynek folyamában gr. Andrássy György egyenesen kimondta, hogy a kormány iránt egész Magyarország bizalmatlansággal viseltetik. Szécsen indítványát Apponyi, Mailáth, Andrássy és Clam erélyesen pártolták s azt a bizottság hosszas tanácskozás után 15 szóval öt ellenében elfogadta. «A miniszterek nagyon nem ellenezték», sőt gr. Goluchovski belügyminiszter azt találta, hogy a kormány eddig is ez indítvány szellemében járt el, amit a bizottság tagjai tagadásba vontak.[1]

Szögyény e közlését nagyjából megerősítik a következő napon a minisztertanácsban történtek ;[2] itt tárgyalták a Szécsen munkálatát, melyet a miniszterelnök általánosságban tartottnak s az április 19-i császári kézirat elveivel összeegyeztethetőnek talált, csupán messzemenő következtetésekkel fog majd kelleni — nézete szerint — szembeszállni. Több kifogás merült föl az egyes tárcákra vonatkozó bizottsági jelentések hangja ellen. Élesen ütközött ki már akkor az ellentét a közigazgatás kérdésében Thun és Goluchovski miniszterek között. Thun volt most az, aki a mindenbe avatkozás rendszerével szakítani akart ; voltaképpen az összes miniszterek érezték az egyetértés hiányát és a változás szükségességét s mindegyik a maga szimatja szerint akart a mellett az irány mellett állást foglalni, amelynek fölülkerekedését várta.

Most már elkövetkezett annak az ideje, hogy a magyar konzervatívek, miután a költségvetési bizottságban keresztülvitték javaslatukat, a miniszterek ellenzését is jobbára lefegyverezték, magának az ural-

[1] *U. ott* 50—51. l. [2] *H. H. S. A.* Min. Conf. aug. 21.

kodónak beleegyezését igyekezzenek kinyerni. Gr. Apponyi Györgyöt augusztus 23-án fogadta a császár, ki ezúttal már sokkal több türelemmel hallgatta a magyar főúr előterjesztéseit, helyeselte a bizottság eljárását, méltányolta a magyarok magatartását s elismerte, hogy Magyarországban lényeges változásoknak kell történniök. Két nappal később az uralkodó — kifejezett utalással az Apponyi kívánságára — Schönbrunnba saját elnöklete alatti értekezletre hívta össze gróf Rechberg, Nádasdy és Goluchovski minisztereket, gr. Clam-Martinitz osztrák birodalmi tanácsost s a magyar tanácsosok közül gr. Apponyit, Szécsent és Mailáthot. A tanácskozás másnap folytatódott és felölelte a birodalmi tanács és az országgyűlések hatáskörének kérdései mellett a kancellária és hétszemélyes tábla visszaállításának, Horvátország, Erdély, a bánság s vajdaság viszonyának problémáit is.

A tanácskozásokban vezető szerepet Szécsen vitt, kinek felszólalásaiból világosan kidomborodik a későbbi októberi diploma egész koncepciója. Rendkívül ügyes dialektikával védte álláspontját, amiben Apponyi és Mailáth is hathatósan támogatták, sőt Clam is sokban egyetértett vele. A miniszterek, kiket a császár egyéni nézeteik teljesen szabad nyilvánítására hívott fel, mintegy az ellenzéket képviselték; különösen Nádasdy tagadhatatlan éleslátással ecsetelte annak valószínűségét, hogy a magyar országgyűlés ezekkel az engedményekkel nem fogja beérni s a nyílt ellentállás útjára fog lépni és a teljes dualizmust fogja követelni.

Az uralkodó — főkép új meg új kérdések fölállításával — maga is élénk részt vett a tanácskozásban s különösen a dualisztikus törekvés leghatározottabb visszautasítását követelte. A magyar tanácsosokhoz végül azt a kérdést intézte, vajjon, ha a magyar országgyűlés az ellenszegülés álláspontjára helyezkedik, akkor is ki fognak-e tartani az összbirodalom követelményei mellett? Mire ezek mindhárman igennel válaszoltak.[1]

A szeptember 10-én újból összeült kibővített birodalmi tanácsnak előterjesztették a huszonegyes bizottság többségének és kisebbségének indítványát az egyes tárcákra vonatkozó jelentésekkel együtt. A többség indítványát — mint tudjuk — gr. Szécsen Antal szerkesztette s ő is ajánlotta elfogadásra; a kisebbségit dr. Hein Ferenc troppaui alpolgármester készítette és képviselte.

A többségi indítvány az április 19-i kéziratból indul ki, mely elrendelvén Magyarországon a megyerendszer visszaállítását, a helytartóság újjászervezését és az országgyűlés előkészítését, ezzel az egész birodalomban behozandó országos, megyei, járási és községi önkor-

[1] E tanácskozás egész lefolyását — b. Biegelebennek az udv. és áll. levéltárban levő pontos följegyzései nyomán — közli *Redlich* id. m. II. k. 685. s köv. l.

mányzatot a magyar királyságban is meg akarja valósítani. Kétségtelen, hogy az államháztartásban is csak a szerves megújulástól várható a kibontakozás. A monarchia eddigi szervezete megingatta, a helyett, hogy megerősítette volna a közbizalmat. Az újjászervezés nem történhetik meg az egyes országok történeti és politikai egyéniségének figyelmen kívül hagyásával a merev külső egyenlőség elvei szerint. Az eddig követett rendszer a közszellemet s vele az állam erkölcs erejét is megbénította s az így megbénított közszellem leghozzáférhetőbb a felizgatott szenvedélyek hatásának. Az egyes országok részvétele a közügyek intézésben csak a fennállott történeti intézményekkel kapcsolatban indítható meg s a megoldásnak erre az útjára mutat rá már az idézett kézirat is. A monarchia megerősödése és üdvös fejlődése tehát föltételezi az egyes országok történetpolitikai egyéniségének elismerését s annak keretében a különböző nemzetiségek természetes érvényesülését.[1]

A kisebbségi vélemény ezzel szemben arra utal, hogy a koronatartományok részvétele a közügyek intézésében nem alapítható a régebben fennállott történeti intézményekre, mert azok koruk szerint nagyon különbözők és mert a tartományok nagy részében nincsenek is az önkormányzatnak életképes hagyományai, s így a tartományok elvi egyenlősítése nem lehetséges. Ily eljárás mellett tényleg különböző kormányrendszerek jönnének létre s ebből folyólag oly dualizmus, mely a birodalom egységével össze nem egyeztethető. A kisebbség a birodalmi tanácsban látja az újjászervezés biztos alapját s ez alapon és a birodalmi hatalomnak mindenek fölé helyezésével volna esetről-esetre megjelölendő az a hatáskör, amelyen belül az egyes tudományok önkormányzata érvényesülhet.

Nyilvánvaló, hogy a két ellenvéleményben a centralizmus és föderalizmus régi osztrák problémája újult meg, s hogy a magyar konzervatíveknek az osztrák arisztokrácia hozzájárulásával eléggé óvatosan és rugalmasan körvonalazott javaslata nyujthatott csak némi kilátást arra, hogy annak alapján a magyar alkotmány visszaállításához való közeledés végbemenjen.

E két ellentétes vélemény során a költségvetési javaslatot szeptember 10-től 27-ig összesen tizennégy hosszú ülésben tárgyalta a kibővített birodalmi tanács; valóságos, modern fogalmak szerinti budgetvita volt ez, de egyszersmind a régi magyar diéták sérelmi politikájának megújulása, melyben az osztrákok szinte versenyeztek a magyarokkal, mindig áradozva ugyan az uralkodó iránti loyalitástól, de néhányszor kegyetlen kritikát gyakorolva a miniszterek intézkedései fölött, akik a varázsló-növendék hüledezésével, tanácstalanul néztek

[1] A többségi és kisebbségi vélemény bő ismertetése *Redlich*nél id. m. I. 521. s köv. l.

szembe a szellemekkel, melyeket fölidéztek, s melyeket most odujokba visszaűzni nem tudtak; a Reichsrath megrendszabályozásának jámbor óhajai legföljebb a bizalmas miniszteri tanácskozásokban hangzottak el.[1]

Gróf Rechberg miniszterelnök már a szeptember 11-i ülésben igyekezett egy kormánynyilatkozattal csillapítani a birodalmi tanácson belül és azon kívül joggal uralkodott nyugtalanságot. Óvatosan és ügyesen a Benedek megbizatásakor kiadott legf. kéziratra hivatkozott ő is, mint a 21-es bizottság többsége; de ennek a kéziratnak a kormány addig soha oly messzemenő magyarázatot nem adott, mint most, sőt addig mindig a rendszer változhatatlanságának elvét hirdette. Most pedig Rechberg leplezetlenül bejelentette a rendszerváltozást. Azt mondta, hogy a bizottság jelentése szerkesztésekor abból a felfogásból indult ki, hogy Ő Felsége miniszterei ragaszkodnak ahhoz a rendszerhez, melynek elhagyását kívánják most tőlük. «Ez — úgymond — tévedés. Mi mindnyájan egyetértünk arra nézve, hogy új utakra kell áttérnünk.»[2] És később nyomatékosan megismételte, hogy a kormány szilárdan el van határozva új utakon haladni.

Tehát ez nyílt bevallása volt annak, hogy az addigi utak rosszak voltak, nemcsak azok, amelyeket egy más abszolút kormány több mint tíz éven át követett, hanem azok is, amelyeken a Rechberg saját elnöklete alatti kormány járt immár majdnem másfél éve. Ez a kijelentés nagy szenzáció erejével hatott, de el nem némította, hanem inkább felszabadította a kritikát, amely joggal hivatkozhatott arra, hogy hiszen most már a kormány maga is rossznak ismerte el azt, amit a közvélemény már régen annak tartott.

A «Verstärkter Reichsrath» ugyancsak élt is a kritika jogával és szabad folyást engedett minden panasznak és kívánságnak, amelynek eddig megnyilatkozni tere sem volt, de joga és módja sem. A bizottsági jelentés és az egyes tárcák költségelőirányzatai kapcsában majdnem minden, a közvéleményt foglalkoztató kérdés érintve lett s nemcsak a pénzügyi helyzet, hanem a közigazgatás és igazságszolgáltatás állapotairól, sőt a hadszervezet némely bajairól is lehullott a lepel. A Reichsrath hiányos nyilvánossága és a sajtó túlságos elnyomása épp úgy megbeszélés tárgya lett, mint a protestánsoknak a konkordátum következtében szenvedett sérelmei, az államadósság ellenőrzése és a közalapít-

[1] *H. H. S. A.* Min. Conf. szept. 6. s köv. napok. A birod. tanács e viláról már részletes — bár kissé összefüggéstelen — tudósításokat közölt a *P. N.* szept. 10—okt. 3-i számaiban.

[2] Szó szerint: «...dass bei Abfassung des Komitéberichtes von der Auffassung ausgegangen worden ist, als verharrten Sr. Majestät Minister in dem Systeme, dessen Aufgaben angesprochen wird. Diese Auffassung ist nicht begründet. Wir sind alle darin einig, dass in neue Bahnen eingelenkt werden müsse».

ványok önkényes kezelése ; az ijesztő mérvekben növekvő katonai nyugdíjak, az igazságszolgáltatás lassúsága, a terhes adók, a dohánytermelés akadályai, a bürokrácia túlkapásai, a zsandárság tehetetlensége, helyi aspirációk, s mindezek tetejébe még Dalmácia hovátartozásának problémája is : mindez végigvonult a birodalmi tanács vitáinak vetítő tábláján, változatos, csak az alapszín sötétségében egyforma képsorozatot adva a birodalom belső állapotairól.

Az osztrákok becsületesen kivették részöket a vitából, melyben a vezető szerepek egyikét gr. Clam-Martinitz (Heinrich Jaroslaw) vitte, ki Szécsennel a bizottság előadói tisztében osztozott. Hatásos felszólalásokkal vett részt a vitában Rauscher bécsi bíboros-érsek, gróf Hartig titkos tanácsos, gr. Nostitz-Rienek alelnök, a dalmáciai gróf Borelli, a stájerországi Mayer, az Anastasius Grün költői néven ismeretes gróf Auersperg (Anton), a már említett Hein, gróf Stockau és Strasser tiroli ügyvéd, ezek némelyike teljes megértést tanusított a magyar kérdés iránt is.

A Magyarországtól elszakított részek kinevezett képviselői közül Strossmayer püspök a horvát, Schäguna püspök és Mocsonyi Sándor a román aspirációk szószólója volt ; Maschirievics püspök a szerbek nevében beszélt ; Jakabb szamosújvári polgármester tárgyilagosan, de szépítés nélkül ecsetelte az erdélyi állapotokat. Fölötte nevezetes szerep jutott az erdélyi szászok képviselőjének, Maager (Karl) brassói ipar- és kereskedelmi kamarai elnöknek. Ő előbb a vallásfelekezetek egyenjogúsága mellett tört lándzsát, kimutatva különösen azt az alárendelt helyzetet, melybe a protestantizmus jutott Erdélyben a katholikusoknak a konkordátum által biztosított uralkodó állásával szemben ; utóbb azonban mindinkább előtérbe lépett a vitákban. Követelte a sajtó szabadabb kezelését, sőt — a szeptember 21-i ülésben — hivatkozva a pénzügyminisztérium vezetőjének, Plenernek nyilatkozatára, mely szerint a pénzügyi egyensúly helyreállítása megszűnt pusztán pénzügyi kérdés lenni, az elsőrendű politikai kérdés, kimondta a nagy szót, hogy rendezett pénzügy nem képzelhető alkotmányos állapotok nélkül s később (szept. 24.) tüzetesebben is kifejtette, hogy az, amire az egész birodalomnak szüksége van : képviseleti alkotmány! Maager e felszólalásai Ausztriában óriási feltűnést és visszhangot is keltettek ; habár ő a birodalmi tanácsban meglehetősen elszigetelve maradt, Bécsben ő lett a nap hőse; a birodalmi tanács marquis Posája; Maager-kalapok, Maager-hajviselet, sőt Maager-szappan is jöttek divatba a császárvárosban. Kevesebb mint egy évvel később ez az ünnepelt Maager, mint eladósodott hivatalvadász jelent meg Bécsben.[1]

[1] *L. v. Przibram:* Erinn. e. alt. Österreichers 88. l. *H. H. S. A.* Min. Conf. 1861. jún. 24.

De még osztrák részről is elismerték a magyar szónokoknak fölényes, vezető szerepét ; a parlamenti ékesszólásban való elsőségök kétségen kívül állott s hogy a tőlük eredő javaslatnak a bizottságban és a tanácsban meg tudták nyerni a többséget, azt annak köszönhették, hogy a velök szemben álló kisebbségnek a vitatkozás terén nagyon «nyárspolgárias» jellege volt.[1]

A legharciasabb debatter köztük mindvégig gr. Barkóczy János maradt ; azonban ő a harciasságot nagyon jól tudta az alapossággal összeegyeztetni. Nagy készültséggel látott feladatához, nemcsak a költségvetéseket tanulmányozta behatóan, hanem a külföldi viszonyok ismeretével is szólt a tárgyhoz ; meggyőzően mutatta ki, hogy a közoktatásügyi miniszter a maga tárcája javadalmának csak egy tizedrészét fordítja a magyar korona országainak szükségleteire, holott azok terjedelme az egész birodalomnak majdnem felét teszi. Lelkesen kelt védelmére a sajtószabadságnak az elnyomás ama rendszabályaival, az utasítások és gyötrésekkel szemben, melyek Hübner távozása óta napirenden vannak. Élesen bírálta a zsandárság intézményét, mely nem felel meg feladatának, mert Magyarországon a közbiztonság rosszabb lábon állt, mint valaha ; megállapította a növekvő elszegényedést ; kétségbevonta a pénzügyminiszterium adatainak megbízhatóságát. Az utolsó ülésben Barkóczy előbb a régi magyar alkotmánynak kelt védelmére ; azzal az osztrák ellenvetéssel szemben, hogy az osztrák császárra nézve megalázó volna, ha a magyar országgyűléstől függő helyzetbe jutna, azt kérdezte : miért nem volt megalázó I. Ferdinándra és utódaira nézve Magyarországgal megegyezésre lépni? Az osztrák közigazgatás emberei azt látszanak hinni, hogy az emberek a törvényekért vannak, ámde Magyarországon, ahol az emberek nem automaták, azt tartják, hogy a törvények vannak az emberekért. Hiába állítják, hogy Magyarországon a polgári szabadság megszilárdult ; micsoda polgári szabadság lehet ott, ahol senkinek sincs joga, mindenkinek csak kötelessége, az t. i. hogy fizessen és engedelmeskedjék. Beszéde befejezése előtt ismét Nádasdy igazságügyminiszterrel tűzött össze, cáfolva ennek a régi magyar igazságszolgáltatásra vonatkozó megszégyenítő adatait s szemrehányást téve neki, a régi magyar név viselőjének, hazája becsmérléséért, amire Nádasdy utóbb nagyon élesen válaszolt.[2] Barkóczy azzal végezte beszédjét, hogy Ausztria betegsége nem egyéb, mint a haláltól való félelem ; hogy felépüljön, csak egyre van szüksége: bátorságra, bátorságra és még egyszer bátorságra!

[1] *Bernh. Friedmann* id. m. I. 139. l. Névtelen : *Dreissig Jahre aus d. Leben eines Journalisten.* Wien, Hölder, 1894. I. 48. l.

[2] A *P. N.* (okt. 2.) egyidejű közlése szerint Barkóczy az igazságügyminiszterrel szemben használt támadó kifejezéseiért a főherceg-elnöktől rendreutasítást kapott ; ennek a hivatalos naplóban nincs nyoma.

Szögyény, bár alelnöki tisztet viselt, szintén többször szólalt fel az alapítványok, a sajtó, a szolgálati nyelv s a magyar alkotmány kérdésében; legnagyobb beszédjét a szeptember 25-i ülésben tartotta.[1] A sajtóra nézve legveszedelmesebbnek mondta, ha szabad intézményeket hoznak be s azokat azután kormányrendeletekkel korlátozzák működésükben; az emberek nagyon is hajlandók a sajtószabadságot csak kinövései után ítélni meg; csupán törvényes korlátokat kell neki szabni s akkor komoly bajtól nincs ok félni. Ő a magyar alkotmányt sohasem tekintette megsemmisültnek, az állandó birodalmi tanácsban is mindig e felfogást vallotta s most örül, hogy a kiküldött bizottság többsége is erre az álláspontra helyezkedik; nem ismerheti el azt az elméletet, hogy, mert Magyarországon némelyek forradalmat idéztek elő, ezért az egész országnak bűnhődnie kell. A birodalom minden országának egyenlő jogokat és kötelességeket kell adni; Magyarországon a bizalom csak úgy állhat helyre, ha az ország történelmi jogai a birodalmi egység keretében biztosíttatnak, ez a jog visszautasíthatatlan követelménye, amelynek teljesítésében — az országgyűlés egybehívása már biztosítva lévén — többé kételkedni nem lehet. Érintette a bánság és vajdaság visszacsatolását is, a különállást csak ideiglenesnek tekintvén s bizalommal várván a legfelsőbb döntést.

A magyar tanácsosok mind kivették részöket a vitából, Korizmics püspök különösen azt fejtette ki, hogy más az a birodalmi egység, amely a Pragmatica Sanctióból folyik és más az, amelyet az uralkodó kormányrendszer csinált. Toperczer Jenő polgármester a zsandárság intézményét bírálta s a bürokratizmus elfajulását ostorozta, egyúttal a régi magyar igazságszolgáltatás becsületét védelmezte a miniszterekkel s báró Lichtenfelssel szemben. Gróf Andrássy György is ismételve felszólalt, támogatva a bizottsági többség javaslatát, bírálva a zsandárságot s a bürokráciát és védelmezve a régi magyar közigazgatást. Utolsó felszólalása nagyon optimisztikus hangú volt; azt találta, hogy a birodalmi tanácsban mindnyájan megtanulták megérteni egymást; az érzelmekben van az igazi egység, nem a mindent egyformán szabályozó holt betűben. Védelmezte a magyar alkotmányt a tudatlanságból vagy rosszakaratból eredő félremagyarázások és ferdítések ellen; a multból vont következtetést arra, hogy az országgyűlés nélküli kormányzások végül mégis mindig az országgyűléshez való visszatérést eredményezték. Széchenyi Magyarországnak azt jósolta, hogy nem volt, hanem lesz; ha a kívánt intézményeket mind életbe léptetik, akkor Ausztria is Magyarországgal nagy és hatalmas lesz!

Gróf Apponyi György mindig a mérséklet és higgadtság hangján szólott, de erős igazságokat hangoztatott. Helyesen állapította meg,

[1] Ezt ő maga is kiadta *Emlékiratai* függelékében: III. k. 190. s köv. l.

hogy az, hogy az uralkodó rendszerrel senki sem azonosítja magát, legvilágosabban mutatja az ellene emelt vádak igazságát. A birodalmi tanács, mint meghívott consultáns orvos rosszul tenné, ha azt tekintené főfeladatának, hogy a kezelőorvost ne kompromittálja; egyébiránt a beteg állapota nem reménytelen; csak akkor válnék azzá, ha a beteg makacsul elutasítaná az orvosságot. A segítség azonban sürgős, mert az osztrák állam jövője nemcsak a mi érdekünk, hanem Európának, a világbékének s a kereszténységnek érdeke. Abban egyetért a birodalmi tanács, hogy minden ország, nép és rend részére egyenlő jogokat és kötelességeket kíván; a nézeteltérés a birodalmi egység és az egyes országok önkormányzatának összeegyeztetése körül forog fenn. A kisebbség az egységet főkép intézmények által, a többség inkább erkölcsi kötelékekkel kívánja megvalósítani. Ha tabula rasa előtt állnánk, az elméletileg legjobb elveket alkalmazhatnók; de nekünk nem tabula rasával van dolgunk, az osztrák birodalmat alkotó országok története az esküvel szentesített alkuegyezmények, diplomák és alaptörvények-nél fogva gazdag a történeti hagyományokban, melyeket Ausztria nem ignorálhat a nélkül, hogy saját eredetét megtagadná s fennállásának alapjait megingatná. A mult legnagyobb hibája az volt, hogy a helyett, hogy az egyes országok életét és fejlődését előmozdították volna, mindig paralizálni igyekeztek azt s küzdtek ellene; különösen az utóbbi tíz év alatt történtek mély aggodalommal töltik el a dinasztia és Ausztria minden barátjának keblét. Légben kalandozó elméletek érvényesültek ez évek alatt, Ausztriát egészen át akarták alakítani, megsemmisíteni mindent, ami gyökeret vert, s amit még a forradalom meg nem semmisített. Az országok organikus egységét s a trónhoz való ragaszkodást feláldozták az anyagi egységnek s a bürokrácia egyeduralmának. Az elhibázott belpolitika, mely a monarchia külső erejét is megbénította, ki nem olthatta a népekből a saját hazájukhoz való hűséget, a jogérzetet, a régi erkölcsökhöz s egy jobb kor szokásaihoz és hagyományaihoz való ragaszkodást. Ezekben az érzelmekben kell most a mentőszert keresni. Ausztria népeit csak a jog védelme köti egy feloldhatatlan egésszé és csatolja állandóan a trónhoz. Ez az erkölcsi kötelék állítandó vissza s akkor 34 milliónyi nép áldozatkészsége és lelkesedése fogja a birodalom hatalmát minden veszéllyel szemben biztosítani. Ami különösen Magyarországot illeti, államjogi viszonyának helyreállítása nem valami kiváltságot jelent; Magyarország ugyanazt az elvet kívánja az összes országokra alkalmaztatni. Ausztria minden őszinte barátjának be kell látnia, hogy a magyar korona országai államjogi viszonyainak mielőbbi kielégítő rendezése az egész állam fennállása és java szempontjából szükséges. A nélkül — úgymond — hogy a birodalmi tanács illetékességét Magyarország államjogi viszonyainak rendezésére elismernők, a nekünk nyujtott szokatlan, de egyedüli úton, a rokonnézetűekkel egyetértve kijelölni

igyekeztünk az elveket, melyek szerint a magyar koronához tartozó országok kívánságai törvényes úton teljesítendők volnának. Ez okból ajánlja a bizottság többségi javaslatát elfogadásra, mely nem gyöngíti az összállam semmi érdekét, de elhárítja a jelenkor legnagyobb veszedelmét : a szétszakadást!

Mailáth György, a későbbi országbíró felszólalt a hirlaptudósítóknak a Reichsrath tanácskozásainál való jelenléte mellett ; a sajtószabadság is lelkes pártfogót talált benne, mert értékelni tudta a közvélemény hatalmát az állami életben. Legemlékezetesebb fölszólalása azonban a birodalmi egység és nemzeti autonómia kérdésének volt szentelve. Szembeszállott Mocsonyival, aki nyelvi alapon kívánta volna a birodalmat széttagolni és figyelmeztette őt, hogy tulajdonképpen Garibaldival egy gyékényen árul. Ausztriának, mely külpolitikájában a történelmi jog védője, belpolitikájában is ezt az elvet kell követnie. Történelmi jog — szerinte — az, ami az egész nép tudatában gyökerezik ; ez nem jelenti a törvényesen mellőzött történelmi előjogok, kiváltságok visszaállítását. A birodalmi egység fogalma különböző lehet ; ha alatta a minden különféleséget elmosó asszimilációt értik, — a mire tíz éven át törekedtek, — ezt ő mint eddig, úgy ezentúl is visszautasítja. A valódi birodalmi egység a pragmatica sanctión sarkallik, mely a császári ház és Magyarország érdekeit egyaránt védi ; ha az egyesülés formái az idők folyamában változtatást igényelnek, ez csak törvényhozási úton, szabad elhatározással mehet végbe, melyről egy ezeréves alkotmánnyal bíró nemzet le nem mondhat. A törvényhozás autonómiája nem jelenti az uralkodó szentesítési jogának tagadását, csak azt, hogy semmi se emelkedjék törvényerőre az ország beleegyezése nélkül. Magyarország és Ausztria érdekei állandóan azonosak, mert Magyarország súlypontja nem lehet a monarchián kívül s a monarchia fennállása politikai szükségesség, amiért meg kell találni minden esetben az érdekek kiegyezetésének módját. Beszélt Mailáth a germanizálás elhibázott voltáról is ; a német nyelv kényszerű behozatala az iskolába — úgymond — a tudománynak hasznára nem vált, az osztrák öntudatot elő nem mozdította s a német kultúra terjedését hátráltatta. A német kultúra mindig győzelmes lesz a múzsa fényes öltönyében, de mindig akadályokba fog ütközni, ha az iskolamester kabátjában, vagy a hivatalnok egyenruhájában jelenik meg.

Egyenesen vezető szerep jutott a kibővített birodalmi tanács rövid működésének ideje alatt kezdettől fogva gr. Szécsen Antalnak, s ez a szerep a tanácsülések berekesztése után is folytatódott az októberi diploma előkészítésében. Szécsen hozzászólott — magyar szempontból — a felekezeti egyenjogúság kérdéséhez, a katonai nyugdíjak ügyéhez, melyre nézve az ő közvetítő indítványát fogadták el ; az államadósság kérdésében a pénzügyminisztérium vezetőjével szemben rámuta-

tott annak a szükségességére, hogy a valódi állapotok leplezetlenül feltárassanak, mert csak ez hozhatja meg az orvoslást és háríthatja el a fölforgatást. A sajtószabadság tárgyában kimutatta, hogy a szerfölötti korlátozásra irányuló rendszabályok mindenütt meghiusultak. A bizottsági többség általa szerkesztett javaslatának védelmében Szécsen kifejtette,[1] hogy Magyarország ereje és hatalma Ausztriára nézve éppoly szükséges, mint Ausztria fennállása Magyarországra nézve. A szakadás mindkettőnek nagy ártalmára válnék; de lehetetlen hazafiságot kelteni valamely államszervezet iránt, ha azon kezdik, hogy az egyes hazák iránti természetes honszeretetet elfojtani igyekeznek. A nemzetiségi kérdés megoldható, de nem úgy, hogy ingerültséget, visszavonást keltünk, hanem úgy, hogy egységet, békülékenységet teremtünk. A birodalom egysége csak az országok autonómiájára alapítható; idézi Széchenyit, aki Ausztria és Magyarország viszonyát vegyes házassághoz hasonlította; arra kell igyekeznünk, — úgymond — hogy e viszonyt senki se érezze vegyes házasságnak. A bizottsági többség által megjelölt út annak a felfogásnak felel meg, hogy nem az erő ad jogot, hanem a jog ad erőt!

A birodalmi tanács végre, a hosszú vita után, szeptember 27-i ülésében 34 szóval 14 ellen elfogadta a bizottsági többség javaslatát s ezzel feladatát befejezte.[2] A császár két nappal később a Burgban fogadta a tanács tagjait, köszönetet mondott nekik működésökért és kifejezett hűségökért, megígérte, hogy javaslatukat fontolóra veszi s jelezte, hogy «népies intézmények»[3] vannak készülőben; azután kegyelemben elbocsátotta az illusztris testületet, mely ily alakban soha többé nem volt összejövendő.

A «Verstärkter Reichsrath»-nak rövid, néhány hétre szorítkozó szerepe mindazonáltal rendkívül fontossá és emlékezetessé vált Magyarországra, sőt az egész birodalomra nézve. Fontossá és emlékezetessé két szempontból: abból, hogy benne a szabadságharc óta először érvényesült az osztrák birodalmi politikában magyar államférfiak befolyása,

[1] E beszédjét majdnem egész terjedelmében közli *Redlich* id. m. I. 530. s köv. l.

[2] *Zsoldos Ignác* följegyz. szerint (Akad. levéltár) a többség így alakult: Apponyi, Szögyény, Szécsen, Barkóczy, Andrássy, Mailáth, Korizmics, Toperczer, Jakabb, Vraniczáni, Strossmayer, Clam, Almássy, Petrino, Krainski, Starowiejski, Salm, hg. Auersperg, gr. Auersperg, Nostitz, Salvotti, Borelli, Zigno, Colloredo, Haller, St. Julien, Lichtenstein, Mercandin, Pace, Polanski, Schwarzenberg, Stockau, Wolkenstein, Mocenigo; a kisebbség: Hein, Lichtenfels, Geringer, Mocsonyi, Maager, Hainberger, Eder, Ergelet, Herbert, Mayer, Masirievič, Reyer, Schöller, Strasser, Frenkler, Wohlwend; nem szavaztak: Vilmos és Lipót főhercegek, Rauscher érsek; külön szavazatot adtak: Hartig és Schäguna.

[3] «Volksthümliche Einrichtungen.

és abból, hogy a Reichsrathnak a bizottsági többség javaslatát elfogadó határozata alapjául szolgált az októberi diploma létrejöttének, mely tizenkét év óta az első valódi fordulatot jelentette az osztrák abszolutizmus politikájában.

A magyar konzervatíveknek e tanácskozásokban kifejtett véleménye kétségkívül még távol áll attól a közjogi felfogástól, melyet azután a nemzet a Deák Ferenc vezetése alatt úgyszólván osztatlanul magáévá tett s amely az októberi diploma fogadtatásában és később a hatvanegyediki országgyűlés feliratában világos és határozott kifejezést nyert. A nemzet közvéleménye a jogfolytonosság helyreállítását az 1848-i törvények alapján követelte; a konzervatívek az 1848-i törvényeket megelőző jogállapot alapjára helyezkedtek. Ez kétségbevonhatatlanul kitűnik abból, hogy a 48-i törvényeknek puszta említését is elkerülték, sőt a köztük legszókimondóbb, gr. Barkóczy egyenesen megmondta, hogy ha Magyarország jogigényeire nézve a történelmi kapcsot keressük, azt mindenesetre csak ott találhatjuk meg, ahol a több százados intézmények megszüntek, nem pedig ott, ahol néhány hétig fennállott intézmények kezdetöket vették.[1]

Mindazonáltal ők az alkotmányos állapotok határozott követelésével, a jogeljátszási elmélettel szemben a nemzet történeti jogának érvényesítésével s Magyarország követeléseinek és a pragmatica sanctionak összhangba hozásával úgy tűnnek föl, mint az 1861-i nagy közjogi vita előharcosai s az akkor tisztább kifejezésre jutott nemzeti álláspont öntudatlan hírnökei.[2]

Fellépésök jelentősége azonban abban rejlik, hogy minden oldalról elismert szellemi fölényükkel, ragyogó debatteri képességökkel felfogásuknak a Reichsrathban meg tudták szerezni a többséget, oldalukra tudták vonni nemcsak az osztrák konzervatív arisztokráciát, hanem a horvátokat, lengyeleket és olaszokat is, szemben a reakcionárius bürokrácia s a centralista német szabadelvűek kisebbségben maradt pártjával.[3] Ezt a kormány is annyira átérezte, hogy már a szeptember 24-én a császár elnöklete alatt tartott minisztertanácsban a háború esetére igénybe veendő hitelek fölötti vita gerince az a kérdés volt, hogy milyen magatartást fognak vajjon a magyar tanácsosok követni, mert ettől látszott függni az, hogy újabb hitelműveletnél lehet-e a birodalmi tanács közreműködésére számítani vagy nem?[4] Ők maguk annyira tisztában voltak azzal, hogy a helyzet kulcsa az ő kezökben van, hogy a Szögyény tanusága szerint már szeptember 12-én bizalmas tanácskozásokat foly-

[1] Szept. 27-i ülésben.

[2] Ezt *Redlich* is elismeri: id. m. I. köt. 2. rész 195—196. l.

[3] *B. Friedmann* id. m. I. 139. l. *Eisenmann* id. m. 241—242. l. *Redlich* id. m. I. 540. s köv. l.

[4] *H. H. S. A.* Min. Conf. szept. 24.

tattak egymás között a kormányhatalomban való osztozásuk esetében szükséges szereposztásra nézve, s hogy mikor a tanácskozások végeztével a magyar urak nagyobb része, feladatát befejezettnek tekintvén, megírta a tanácsosságról lemondó nyilatkozatát, végmegállapodásuk mégis az lett, hogy — az uralkodót elkedvetleníteni nem akarván — a nyilatkozat be- vagy be nem nyujtását Apponyi és Szécsen grófok belátására bízták.[1]

Jól sejtették, hogy a bekövetkező fordulat szempontjából majdnem kizárólagos, mindenesetre döntő fontosságú az a változás lesz, amelyet nekik az uralkodó érzelmében és gondolkozásában előidézniök sikerült. Minden jel arra mutat, hogy az ezidőben harminc éves császár lelkébe ekkor hatolt be először az az igazság, hogy a korona iránti hűségnek és odaadásnak nem egyedüli mértéke az engedelmesség és szolgálatkészség, hanem az őszinte, s ha kell, bátor szókimondás az, ami az uralkodóra nézve gyakran becsesebb és szükségesebb. Úgy látszik, főképpen az akkoriban 41 éves gr. Szécsen Antal, ki korban is legközelebb állott a császárhoz, volt az, aki különösen megnyerte bizalmát, amelynek már előbb is némi jeleivel találkozott, s kit talán azért is magához legközelebb állónak tekintett, mert legrégebben ismert, atyja az uralkodó édesanyjának főudvarmestere lévén.[2]

A közeledő változásnak egyéb külső jele még akkoriban alig mutatkozott, mint az, hogy Benedek szeptember közepén végre eltávolította Pestről Prottmann rendőrigazgatót, ki távozásakor állítólag macskazenét kapott,[3] és hogy Falk a Pesti Naplóban nyilvános vallomást tehetett arról, hogy a birodalmi tanács üléseinek befejezése óta a rendőrség többé nem cenzurázza a lapokat s csak akkor eszközöl lefoglalást, ha a büntető- törvény elleni vétséget lát fennforogni; a sajtótörvény tehát — úgymond — teljes hatályba lépett s csak az a baj, hogy 2. §-a nagyon kevéssé szabatos, kifejezései, mint «az államegység», az «állami társadalom alapjai», a «rend» és «nyugalom» nagyon ruganyosak s baj az is, hogy a rendes és a különleges bíróság még mindig egymás mellett működik.[4]

Egyébként a kormányzatot — éppen a közeledő változás miatt — főkép a halogatás módszere jellemezte; minden kényes kérdést elodáztak; a tartományi statutumok még mindig kiadatlanul hevertek; az adóvégrehajtások miatt rendkívül sok volt a panasz, mely már a külföldi sajtóba is megtalálta útját; de a kormány sem a nagyobb szigor, sem az enyhébb eljárás útjára nem akart lépni. Egykorú hivatalos kimutatások szerint az osztrák birodalomban 1859 végén 53 millió

[1] *Szögyény* id. m. III. 53. s köv. l.
[2] *Wertheimer:* Andrássy I. 152—153. l.
[3] *Szilágyi L.* Rajzok. 145. l. *Kecskeméthy* naplója. 103. l.
[4] *P. N.* okt. 14.

forintra rúgott az adóhátralék s ebből 40 millió terhelte Magyarországot ; ebből végrehajtás útján behajtottak 31 milliót, melyből Magyarországra 20 millió esett. Végrehajtást öt millió egyén ellen intéztek s ebből a számból négy millió esett Magyarországra, 317,000 Erdélyre. Nyilvánvaló volt a passiv resistentia, sőt az összebeszélés is az árverések meghiusítása céljából.[1]

A pesti egyetemet november közepéig meg nem nyitották, nemcsak azért, mert a diákok zavargásától féltek, hanem azért is, mert a magyar tannyelv behozatalát — melynek kérelmezéseért tavaszkor még megrendszabályozták a hallgatókat, s melynek kérdését Thun miniszter szeptember 24-én már forma szerint a minisztertanács elé terjesztette — sem megengedni, sem megtagadni nem merte a kormány ; érezte, hogy engednie kell, de félt a következményektől, melyeket e rendszabály Prágában s Krakóban fog maga után vonni. Egyelőre — rossz jelként — a tanév elején kibocsátottak egy rendeletet, mely a német nyelvi követelményeket a gimnáziumok III. és IV. osztályaiban még fokozta.[2]

Mialatt elvtársai Bécsben szónoki sikereikkel készítették elő az átalakulás útjait, gr. Dessewffy Emil falusi magányában számos politikai memorandumát egy újjal szaporította, mely mindenesetre ez előbbiekénél eredményesebb szerepre volt hivatva.[3] Ebben a munkálatában ő a kívánt rendszerváltozást maga «államcsíny»-nek nevezi, ami sajátszerű elnevezés, mert hiszen a korlátlanul működő uralkodói hatalomnak nincs államcsínyre szüksége, hogy a saját hatalmi alkotását egy mással cserélje föl. Részletesen megtervezi a követendő eljárást, úgy hogy a kibocsátandó intézkedéseket mindjárt meg is szövegezi. A tervezett rendszabályok lényegileg a következők. Az igazság-, valamint a vallás- és közoktatásügyi minisztériumok megszüntetése s igazgatóságokkal pótlása ; a magyar udvari kancellária visszaállítása s egy másik udvari kancellária létesítése a birodalom többi részei számára ; mindkét kancellár államminiszteri címet kapna. A hétszemélyes és kir. tábla visszaállítása Pesten ; a vármegyék visszaállítása, főispánokkal élükön. A csendőrségnek a hadseregbe olvasztása ; Magyarország élére egy helytartónak, Erdély élére kormányzónak kinevezése ; a szerb vajdaság és temesi bánság visszacsatolása Magyarországhoz ; a «nem kedvelt» egyének eltávolítása, a sajtóra gyakorolt nyomás megszüntetése. Magyarországnak magyarok általi kormányzása ; a magyar országgyűlés és horvát tartománygyűlés összehívása s e végből az el nem fogad-

[1] *H. H. S. A.* Min. Conf. szept. 6., 7., 20. *O. B. E. L.* 2071. szám. *P. N.* okt. 24.

[2] *H. H. S. A.* Min. Conf. szept. 24. *P. N.* aug. 1., okt. 21.

[3] Lásd ez Emlékiratot egész terjedelmében *Kónyi*nál : Deák F. besz. II. 462. s köv. l.

ható 1848=i választási törvény helyett más választási rend kidolgozása. A magyar hivatalos nyelvnek jogaiba visszahelyezése, a nemzetiségeknek a közigazgatás és bíráskodás terén saját nyelvök használata tekintetében tett méltányos engedményekkel. Egy ünnepélyes császári diplomával való újabb megerősítése a pragmatica sanctiónak, birodalmi parlament összehívása a birodalmi ügyek tárgyalása céljából, az országgyűlések képviseleteiből. Intézkedések a megyeszervezet tárgyában, végül egy «titkos tanács» és egy «államminisztérium» létesítése, mely utóbbinak a kancellárok, helytartók és kormányzók is tagjai volnának.

Mint látjuk, ebből a tervezetből az októberi diploma sokat megvalósított. Mikor Dessewffy e munkálatát október elején Pesten, barátaival, gr. Andrássy Györggyel, Apponyival és Sennyeyvel közölte, ezeket meglepte a terv merészsége, azonban tudomásuk lévén róla, hogy Szécsen Bécsben máris tárgyalásokat folytat — az uralkodó személyes bizalma alapján — a kibontakozás érdekében, azt tanácsolták Dessewffynek, küldje el dolgozatát Szécsennek.

Ez időben a magyar uraknak — Szécsent kivéve — még alig lehetett tudomásuk a dolgok legújabb fejleményeiről, melyeket az október 2=i koronatanács jegyzőkönyve tüntet föl.[1] A Rechberg—Goluchovski=kabinet meg akarta kísérleni az elkerülhetetlen rendszerváltozás végrehajtására vállalkozni s ezért gr. Goluchovski belügyminiszter terjedelmes emlékiratot terjesztett a kormánytanács tárgyalása alá, mely a birodalom politikai, községi és igazságügyi újjászervezésének alapvonalait tartalmazta, s császári elhatározás gyanánt a kedélyek megnyugtatása végett közzétételre volt szánva. E munkálat az önkormányzat elvét a birodalom egységével s az érinthetetlen uralkodói előjogokkal igyekezett összhangba hozni ; helyet adott a már kilátásba helyezett megyerendszernek, az országgyűléseknek, de úgy, hogy az önkormányzati organumok inkább csak a kormányhatalom terhén könnyítsenek s az országgyűlések törvényalkotási kérdésekben csupán tanácsadói szereppel bírjanak. A kibővített birodalmi tanács megmaradna mint összbirodalmi ügyekben legmagasabb tanácsadó. A tulajdonképpeni politikai problémát, az abszolút vagy alkotmányos kormányzás kérdését ez az emlékirat megoldatlanul hagyta. Még így is nagy nézeteltérések merültek föl, különösen az engedélyezhető önkormányzat mértékére nézve a centralista Plener és a föderalisztikus hajlamú Thun s Goluchovski között, de viszont az utóbbi kettő egymással is gyakran került összeütközésbe. Gyakran szóbajöttek a magyar állapotok is, melyekre nézve több miniszter abban a nézetben volt, hogy ott előbb=utóbb fegyverrel fog kelleni rendet csinálni. A császár feltűnő tartózkodással

[1] *H. H. S. A.* Min. Conf. okt. 2. Terjedelmes közlés e jegyzőkönyvből és a kormány emlékiratából *Redlich*nél. I. 597. s köv. l.

vezette a tanácskozást ; látszott, hogy ebben a munkálatban megoldást nem lát s csupán miniszterei véleményére nem akarja döntését alapítani ; különben a kormány egyes tagjai is kívánatosnak jelezték egy magyar bizalmi férfiú meghallgatását.

Hogy ezt a tanácskozást követőleg a minisztereket két hétig nem hívták össze értekezletre, legvilágosabban mutatta, hogy az uralkodó a kabineten kívül kívánja a megoldást előkészíteni.

Gróf Szécsen Antal már október 10-én azt írta gr. Dessewffy Emilnek Bécsből Pestre, hogy javaslatai egész terjedelmökben kivihetetlenek,[1] tehát neki már akkor tudnia kellett, hogy mi készül. Két nappal később gr. Andrássy György a Bécsben levő Apponyi sürgönyére való hivatkozással levélben hívta a vidéken levő b. Vay Miklóst október 14-re estére Bécsbe, megjegyezve, hogy Dessewffy, Sennyey és Szécsen is ott lesznek, s kifejezve biztos reményét, hogy «sikerülni fog a még meglevő nehézségeket legyőzni», és hogy «soha a mostaninál kedvezőbb pillanat nem létezett nagyot és állandót állítani lábra».[2]

Miután Szécsen is sürgönyöket küldött szét, október 14-én este a gr. Barkóczy János bécsi házában összegyűltek az uralkodó tudtával és akarata szerint Apponyi, Szögyény, Dessewffy, Andrássy, Sennyey, Majláth, Barkóczy és Szécsen ; Vay csak a császár egyenes parancsára, néhány nappal később érkezett meg. Itt Szécsen bemutatta nekik a kétségkívül legnagyobb részében általa szerkesztett s október 20-án kibocsátandó legfelsőbb kéziratok fogalmazványait, mint olyanokat, melyeken már változtatni alig lehet, mert a császár az orosz cárral és a porosz régensherceggel való találkozás végett október 21-én Varsóba utazik, s elutazása előtt kívánja kibocsátani a nagy fordulatra nézve elhatározásait, nehogy azokat úgy magyarázzák, mintha az engedmények külső nyomásnak volnának köszönhetők.[3]

A magyar urak csodálkozása nagy volt s aggodalmuk sem kisebb, mert az idő rövidsége a megvitatást és változtatást alig tette lehetővé. A kibocsátandó főokmányban, melyet — főkép a Dessewffy kívánságára — nem a gyűlöletessé vált «pátens», hanem «diplóma» névvel ruháztak fel, Magyarországnak nyujtandó engedmények iránt alig volt nézeteltérés ; sajátságos, de úgy van, hogy a magyar urak ellenzése főleg abból a szempontból indult ki, hogy ők egyidejűleg az örökös tartományokat is a Magyarországéhoz hasonló alkotmányos jogokkal kívánták volna felruháztatni, mert attól tartottak, hogy a hazájoknak adott külön jogok tartósan biztosíthatók nem lesznek, és mert nem akartak úgy tűnni fel, mintha a birodalmi tanács többségétől támogatott

[1] *Kónyi* id. m. II. 489. l.
[2] *Emléklapok* b. Vay M. életéb. 316. l.
[3] *Kónyi*nál id. h.

harcuk csak hazájuknak szerzendő előnyöket szolgált volna. És éppen ezt ellenezték az osztrák miniszterek, különösen Goluchovski, kik nem ismerték, hogy az örökös tartományoknak olyan történeti jogaik volnának az alkotmányos intézményekre, mint Magyarországnak. A következő napokon is tovább folytak a tanácskozások, meglehetős rendetlenül, mert hol Szécsen, hol Mailáth, hol Apponyi majd a császárhoz, majd Rechberghez hivattak.[1]

Október 16-án azután ismét összeült a minisztertanács a császár elnöklete alatt, de erősen változott alakban. Thun és Nádasdy már hiányoztak, mert ezek időközben lemondtak. Thun távozását megelőző számos ballépése s azoknak elkésett megtagadása, valamint miniszterei saival való gyakori éles ellenkezése, eléggé megmagyarázza; Nádasdyt nyilván a birodalmi tanácsban ellene intézett heves támadások buktatták meg. Bukásukat némileg enyhítette az, hogy helyöket a rendszerváltozás alkalmával egyáltalán nem töltötték be s mindkettő meghívást kapott a birodalmi tanácsba. Nem jelent meg Rainer főherceg sem, aki, mint merev centralista, a tervezett változást nyilván ellenezte. Ellenben meghívást kaptak gróf Apponyi György, Mailáth György és gr. Szécsen Antal rendkívüli birodalmi tanácsosok.[2]

A tervezett kibocsátványok szövegét, mint azok tulajdonképeni szerzője, Szécsen adta elő s a miniszterek egy része azzal csak ez alkalommal ismerkedett meg.[3] A magyar urak élénk részt vettek az éjszakába belenyúlt vitában, mely azonban már inkább csak formai és kifejezésbeli kérdések körül forgott. Még ugyanaznap estve Rechberg miniszterelnök tartott értekezletet az összes magyar urakkal, mely alkalommal főkép Dessewffy igyekezett még némi módosításokat eszközölni ki az okmányok szövegén s ez folytatódott a következő napon is; 18-án a császár is fogadta Dessewffyt, aki azonban nála sem tudott különvéleményével keresztülhatolni. Október 19-én a császár Rechberg és Szécsen grófokkal végleg megállapította az okmányok szövegét s az osztrák államnyomda 20-án egész nap el volt zárva, hogy a másnap reggel a hivatalos lapban megjelenendő kibocsátványokból valami előbb ne jusson a közönség tudomására.[4]

Így született meg az októberi diplóma, melynek tartalmával a következő fejezetben fogunk közelebbről megismerkedni. Mikor októ-

[1] *Szögyény*nél és *Kónyi*nál az id. h. *Drei Jahre Verf.* str. 58. s köv. l.

[2] *H. H. S. A.* Min. Conf. okt. 16. *Redlich*nél bő kivonat: 612. s köv. l.

[3] Ezt kétségtelenné teszi Plenernek egy okt. 18-áról Rechberghez int. levele, melyben utal arra, hogy a hevenyészett javaslatokat egyszeri felolvasás után kellett tárgyalniok, s kérve-kéri a miniszterelnököt, hogy fontolja meg a dolgot jól, mert a tervezett kibocsátványok Ausztriára nézve a vég kezdetét jelentik. *H. H. S. A.* Nachlass Rechberg.

[4] *Kónyi*nál id. h.

ber 21-én estve az uralkodó a vasúthoz kocsizott, hogy Varsóba utazzék, Bécs utcái kivilágítás fényében úsztak.[1] A császárvárosban látszólag nagy volt az öröm. Az uralkodó mindenesetre táplált reményeket a változásnak magyarországi fogadtatására nézve is.[2] Ez a fogadtatás tudvalevőleg a diplóma szerzőit is meglepte, pedig természetes volt. A magyar közvélemény a nemzeti jogoknak az 1848-i szentesített törvények alapján való folytonossága mellett foglalván állást, minden octroi-t visszautasított; már pedig az októberi diplóma is octroi volt.

A magyar konzervatívek szerepe e fordulat előidézésében nagyon ellentétes, sőt túlnyomóan kedvezőtlen megítélésben részesült. Míg egyesek eljárásukat a körülmények által előszabottnak, sőt a következmények szempontjából is igazoltnak, s a szerkesztésnél szükségessé vált hevenyészés miatt előfordult hibákat is menthetőknek tekintették,[3] voltak viszont, kik már történeti távlatból is szemökre lobbantották, hogy ők magukat a nemzet vezéreire játszva, tévelygésökkel és megtévesztésökkel hozták létre az októberi diplómát, mely a lehető legnagyobb balfogás volt, s így okozói lettek annak, hogy az alkotmányos formákkal való kísérletezés oly soká tartott.[4]

Az októberi diploma bizonyára nem hozta meg azt, amit a nemzet várt, de tagadhatatlanul nagy fordulatot jelentett az osztrák abszolutizmus addigi politikájával szemben. Az 1848-i törvényekhez bizonyos fokú közeledést jelentett az, hogy az országgyűlésre vonatkozó törvénycikkek némelyike «újra megerősíttetett», a többiekre nézve pedig azoknak az országgyűlés általi átvizsgálása és megszüntetése fenntartatott. A magyar hivatalos és ügykezelési nyelv, úgyszintén a magyar és erdélyi udvari kancellária s a régi helytartótanács és a magyar törvénykezés visszaállítása megszabadította az országot az idegen hivatalnoksereg nagy részétől s lazította a közigazgatásnak és a judikatúrának Bécstől való függését. A bánság és vajdaság visszacsatolása a diploma által megindított eljárás során tényleg bekövetkezett. Ezek voltak a rendszerváltozás maradandó következményei.

Az ugyancsak visszaállított törvényhatóságok és a nemzeti közvélemény nyomása alatt tényleg az 1848-i törvények alapján össze-

[1] *P. N.* okt. 23.

[2] Lásd anyjához okt. 21-ről int. levelét (*Schnürer* id. kiad. 302. l.). «Besonders in Ungarn werden wir hoffentlich gute Resultate erzielen. Dass Vay den Postens des Kanzlers angenommen hat, sichert der Maasregel in Ungarn fast den Erfolg.»

[3] *Drei Jahre Verf. str.* 60. s köv. l. *Asbóth János:* Jellemr. és tanulm. 125. s köv. l. Némileg ide sorolható *Thallóczy:* Gr. Szécsen Antal. 52. s köv. l.

[4] *Beksics:* Fer. Józs. kora. 459. l. Ugyanő némileg enyhébben ítéli meg a konzervatívek szerepét korábbi, Kemény Zsigm. a forrad. s a kiegyezés c. műve. 223. s köv. l.

hívott országgyűlés élete és működése bizony rövidnek bizonyult ; de az a rövid idő is elég volt arra, hogy a nemzet akarata illetékes szervei által hatalmasan és imponáló egyértelműséggel megnyilatkozzék s ezt a megnyilatkozást az országgyűlés feloszlatása és a megyék újabb felfüggesztése többé meg nem történtté nem tehette. Az 1861-i év nagy lendülete visszaadta magának a nemzetnek ügye diadalába vetett hitét.

A magyar konzervatívektől nem lehet elvitatni azt, hogy a kibővített birodalmi tanácsban való emlékezetes szerepök által megalkotói lettek az októberi diplomának s magukat feláldozva, úttörőivé lettek a kiegyezésnek. Mert kétségtelen, hogy e diplóma nélkül nem jött volna létre az 1861-i országgyűlés, az 1861-i országgyűlés nélkül pedig, ki tudja, létrejött volna-e az 1867-i kiegyezés?

XIII. RÉSZ

AZ OKTÓBERI DIPLOMÁTÓL A FEBRUÁRIUSI PÁTENSIG

I.

(Az októberi diplóma és az azt kísérő rendeletek tartalma ; a császárnak és a kormányra jutott konzervatíveknek azokhoz fűzött várakozásai. Miben állott a fordulat valódi jelentősége és miben rejlettek a diplóma hibái? Az új rendszer fogadtatása Ausztriában, a külföldön és Magyarországon ; Benedek búcsúja, az elrendelt és visszavont kivilágítás Pesten, ablakbeverés és véres utcai zavargás. A sajtó, különösen a Pesti Napló magatartása ; Magyarországon a közvélemény az 1848-i törvények álláspontjára helyezkedik. A kancellária berendezkedése ; Mailáth mint tárnokmester átveszi a helytartótanács vezetését. A főispáni kinevezések ; 15 lemondás ; a főispáni eskü s Vay kancellár utasítása a főispánok számára. Zsedényi és Kemény polémiája az esztergomi értekezlet feladata iránt. A pesti egyetem megnyitása, a magyar tanítási nyelv helyreállítása. Pénzügyi nehézségek. Névtelen «Tájékozás» a vidék számára ; a megyék szervezkedése megindul, mindenütt a 48-i alapra helyezkednek, a városokban is. Az esztergomi prímási értekezlet egyhangúlag a 48-i törvény alapján kívánja az országgyűlést összehívatni. Schmerling államminiszteri kinevezésének híre. 1860. okt.—dec.)

Az úgynevezett «októberi diplóma» egy «császári nyilatkozvány» és számos «legfelsőbb kézirat» kíséretében adatott ki, valamennyi 1860. október 20-ról keltezve.[1]

A császári nyilatkozvány az uralkodó «népeihez» van intézve, s hivatkozik az erőszakos rázkodtatásokra, melyeknek a birodalom ki volt téve, s melyek «a császár atyáskodó fejedelmi érzéseinek legmélyebben fájdalmas harcok után» szükségessé tették a kormányhatalom szigorúbb összpontosítását. Tudomást akarván azonban szerezni a birodalom különböző országainak kívánalmairól és szükségleteiről, az uralkodó megszaporítva életbeléptette és egybehívta birodalmi tanácsát, megfontolta annak előterjesztéseit és elhatározta úgy a birodalom államjogi alakulása, az egyes királyságok és országok jogai és állása, valamint az összbirodalmi kapcsolat megújított biztosítása, meghatározása és képviseltetése iránt a mai napon egy diplomát bocsátani ki.

[1] Lásd a Reichsgesetzblatt 1860-i évfolyama 335. s köv. lapját ; az októberi diploma német szövegét közli *Szögyény* id. m. III. 212. s köv. l., valamennyi kiadvány hivatalos magyar szövege olvasható a *P. Napló* okt. 21. és 23-i számaiban, továbbá *Kónyi*nál (Deák F. besz. II.) a 492—504. lapokon. *O. B. E. L.* 1860. 3798. szám.

«Uralkodói tisztemet teljesítem, — úgymond — midőn e szerint országom és népeim visszaemlékezéseit, jogérzetét és jogigényeit, a birodalom tényleges szükségeivel kiegyenlítve összekapcsolom és az általam adományozott vagy ismét fölélesztett szerkezetek jótékony kifejtését és megszilárdítását teljes bizalommal népeim megérett belátásának és hazafiúi buzgóságának adom által.» Bízik benne, hogy a Mindenható az ő atyáskodó gondoskodásától és lelkiismeretes komolyságától oltalmát és áldását megtagadni nem fogja.

Az így bevezetett diplóma mindenekelőtt a Pragmatica Sanctióra hivatkozik — és pedig az 1713-ikira, tehát mellőzi a tíz évvel későbbi magyar törvényt — mint amely nemcsak az örökösödési rendet állapította meg, hanem az egyes országok és tartományoknak jogaikkal és szabadságaikkal összhangba hozott oszthatatlanságát és elválaszthatatlanságát is, mely az ellene törő minden veszélyeket és támadásokat győzelmesen leküzdte. Úgy az Uralkodóház, mint az alattvalók érdeke megkívánja, hogy az osztrák birodalom hatalmi állása fenntartassék s oly biztosítékokat nyerjen, melyek a különböző országok és tartományok «történelmi jogtudatának»[1], létező különféleségeinek éppúgy megfelelnek, mint az oszthatatlan s elválaszthatatlan kapcsolatok kívánalmainak.

Ezekhez képest a Pragmatica Sanctio alapján és a császári teljhatalom erejénél fogva, állandó és vissza nem vonható állami alaptörvényül határozza és rendeli az uralkodó a következőket :

«I. Azon jog, törvényeket hozni, változtatni és megszüntetni ezentúl csupán a törvényesen egybegyűlt országgyűlések és illetőleg a birodalmi tanács közrehatásával fog gyakoroltatni, mely utóbbiba az országgyűlések Általunk meghatározott számú tagokat fognak küldeni.

II. Mindazon tárgyai a törvényhozásnak, melyek az országaink és tartományaink mindnyájával közös jogok, kötelességek és érdekekre vonatkoznak, nevezetesen a törvényalkotás az érc-pénz- és hitelügy, vám- és kereskedelmi ügyek, továbbá a jegybank ügyei és elvei fölött ;[2] a törvényhozás a posta-, távirda- és vasútügyek alapelveit illetőleg, nem különben a katonáskodási kötelezettség módját, mivoltát és rendjét illető törvényes intézkedések ezentúl a birodalmi tanácsban és ennek közbejöttével fognak tárgyaltatni és ennek közrehatásával alkotmányosan elvégeztetni, valamint újabb adók és illetékek tételeinek föllebbemelése, nevezetesen a só árának nagyobbítása, valamint újabb államkölcsönök fölvétele, nem különben a meglevő államadósságok átváltoztatása és az állami ingatlan vagyon eladása, átváltoztatása vagy megterhelése csupán a birodalmi tanács beleegyezésével rendeltethetik el, végre pedig

[1] Geschichtliches Rechtsbewusstsein.
[2] Grundsätze des Zettelbankwesens

az állami kiadások évi költségvetésének vizsgálata és megállapítása, valamint az állami számvizsgálati kimutatás és évi pénzügyi kezelés végeredményének vizsgálata,[1] a birodalmi tanács közremunkálása mellett történjék.

III. A törvényhozás minden egyéb tárgyai, melyek az előbbeni pontokban nem foglaltatnak, az illető országgyűléseken és azok által, és pedig a magyar koronához tartozó országokban és tartományokban az előbbi alkotmányok értelmében, többi országaink és tartományainkban pedig a tartományi rendtartások[2] szerint és értelmében alkotmányosan intéztetnek el.

Miután azonban a magyar koronához tartozó országok kivételével a törvényhozásnak oly tárgyaira nézve is, melyek a birod. tanács hatásköréhez nem tartoznak, többi tartományaink számára hosszú idők során tárgyalás és elintézés létezett, fenntartjuk Magunknak, hogy az ilyen tárgyalásokat is a birod. tanács alkotmányos közremunkálása mellett ezen tartományok birodalmi tanácsosainak közbejöttével intéztessük. Közös tárgyalásnak akkor is van helye, mikor az a birod. tanács hatásköréhez nem tartozó tárgyak iránt az illető országgyűlések által kívántatnék és javaslatba hozatnék.»

A diploma záradéka végül kimondja, hogy azt az uralkodó utódjai is trónra léptükkor aláírásukkal ellátni tartoznak, hogy az mindannyiszor újra az ország törvényei közé iktattassék.

Ennek a diplomának kíséretében napvilágot látott egész sora a császári kéziratoknak, melyek közül négy gr. Rechberg miniszterelnökhöz, hét az egyidejűleg magyar udvari kancellárrá kinevezett b. Vay Miklóshoz, kettő gr. Goluchovski belügyminiszterhez, a többi pedig egyes új vagy régi méltóságviselőkhöz volt intézve.[3]

A Rechberghez intézett kéziratok elseje az országgyűlések részéről küldendő birodalmi tanácsosok számát százra emeli föl s e szám megosztásának módozatait a szerkesztendő szervezeti szabályok számára tartja fenn. A második kimondja a belügyi, igazságügyi s vallásügyi minisztériumok megszüntetését, a magyar és az erdélyi udvari kancellária visszaállítását s a többi tartományok politikai közigazgatásának egy «államminisztérium»-ban való összpontosítását. Kimondja továbbá, hogy a m. kir. kancellár ezentúl a minisztertanács tagja lesz, hogy a vallás- és közoktatási ügyek intézése az államminisztériumra, illetve a kir. kancelláriákra bízatik, melyeknek e tekintetben egy közoktatási tanács lesz a tanácsadó közege. Az igazságszolgáltatás reformjaképpen

[1] Prüfung der Staatsrechnungsabschlüsse u. der Resultate der jährl. Finanzgebahrung.

[2] Landesordnungen.

[3] Az ezekre vonatkozó akták az *O. B. E. L.* 3680., 3700., 3717., 3719. és 3785. számai alatt.

Magyarországra nézve a kir. Kúria az országbíró elnöklete alatt visszaállíttatik, Ausztria számára pedig Bécsben egy semmítő-törvényszék fog szerveztetni, melynek elnöke fogja a minisztertanácsban az igazságszolgáltatás «érdekeit és álláspontját» képviselni Ausztriára nézve, míg Magyarországra nézve e feladatot az országbíró javaslatai alapján a kancellár fogja teljesíteni. A birodalom közgazdasági ügyei számára kereskedelmi minisztérium lesz szervezendő.

Még két kézirat ment a miniszterelnökhöz ; ezek egyike Erdélyt illeti, melyben, hivatkozással e «nagyfejedelemség» régi országgyűlésére, annak a polgári jogegyenlőség igényeihez mért átalakítása céljából jelezve van a kinevezendő erdélyi kancellárnak megbízatása egy, a különböző nemzetiségek, vallások és osztályok köréből összehívandó tanácskozmány megtartásával s e tanácskozmány munkálatának mielőbbi előterjesztésével. A negyedik kézirat kimondja, hogy «miután Magyarországnak a szerb vajdaság és temesi bánság visszakeblezése iránti óhajtásai és államjogi igényei, éppenúgy mint a kiváltságokkal és exemtiókkal ellátott szerb alattvalók óhajtásai és igényei, komoly méltánylást igényelnek, s miután a vajdaság és bánság többi lakosainak különféle, sokban elágazó nézetei hasonlóképpen beható megvizsgálást és megfontolást kívánnak», az uralkodó elhatározta gr. Mensdorff-Pouilly Sándor altábornagyot mint biztost kiküldeni, ki «minden nemzetiség- és vallásfelekezetbeli előkelő személyiségek» meghallgatása után egy minden részről kielégítő szabályozás iránt mielőbb javaslatot terjesszen elő.

Egy-egy kézirat gr. Goluchovski addigi belügyminisztert államminiszterré, b. Vay Miklóst magyar udvari kancellárrá és Szőgyény Lászlót második kancellárrá, gr. Szécsen Antalt miniszterré nevezte ki. Egy Vilmos főherceghez intézett kézirat a főhadparancsnokságot hadügyminisztériummá alakította át s e minisztérium ideiglenes vezetésével gr. Degenfeld-Schomburg altábornagyot bízta meg. Benedek fölmentetvén a magyarországi politikai kormányzat vezetésétől s az országos hadfőparancsnokságtól a még mindig «lombard-velencei»-nek nevezett tartomány, valamint a szomszéd tartományok hadfőparancsnokságával bízatott meg. Most kapták meg fölmentésöket gr. Thun vallás- és közoktatásügyi miniszter, gr. Nádasdy igazságügyminiszter, kiket a császár egyidejűleg az állandó birodalmi tanács tagjává, illetve alelnökévé nevezett ki; hasonlóképpen b. Thierry rendőrminiszter fölmentetvén, helyére b. Mecséry Károly addig csehországi helytartó neveztetett ki, végül miniszteri kinevezést kapott Lasser lovag osztályfőnök is az elvben megszüntetett igazságügyminisztérium ügyeinek továbbvitelére szóló megbízással.

Egy Goluchovskihoz intézett külön kézirat utasította őt a tartományi rendtartások és statutumok iránti javaslatok előterjesztésére, különös tekintettel a törvényhozási hatalom gyakorlására, valamint az

igazságszolgáltatásnak a közigazgatástól való különválasztására, s utal Stiria, Karantán, Salzburg és Tirol már jóváhagyott országrendtartásaira és statutumaira, melyek egyidejüleg közzététettek.[1]

A magyarországi szervezést illető legfontosabb rendelkezések a Vay kancellárhoz intézett kéziratokban foglaltatnak.

Ezek elseje az országgyűlés összehívására vonatkozik, s abból a föltevésből indul ki, hogy az októberi diploma által Magyarország alkotmányos intézményei ismét életbe vannak léptetve, de elismeri a szükségét annak, hogy az ország államjogi viszonyainak végleges rendezése mielőbb a törvények értelmében hitlevél kibocsátása és koronázás által megpecsételtessék. Kijelenti, hogy jövőre a törvényhozási jog a törvényes fejedelem és az «országosan összegyűlt Rendek» által közösen lesz gyakorlandó, de csak azokra a tárgyakra nézve, melyek nincsenek a birodalmi tanács részére fenntartva. Az összehívandó országgyűlés összeállítása formáját és módját illetőleg a kézirat az 1608-i III.[2] törvénycikkre hivatkozik s a végleges szervezést a jövő országgyűlés számára tartja fenn, az időközben életbelépett törvény előtti egyenlőség követelményei egyelőre az uralkodó által «ideiglenesen megállapítandó szabályok szerint» fognak az eddig nem választóképes osztályokra nézve érvényesülni. Csakis erre nézve a kézirat elismeri az 1847—48-i országgyűlés VIII., IX., X. és XIII. törvénycikkeiben[3] adományozott jogokat s azokat újra megerősíti, az azon országgyűlésen alkotott többi törvényekre nézve, melyek a jelen diplomával és elhatározásokkal ellentétben vannak, fenntartja azoknak országgyűlési átvizsgálását és megszüntetését. Mindezek előkészítése céljából Magyarország bíbornok-primásának elnöklete alatt Esztergomban mielőbb tanácskozmány fog tartatni, melynek egybeállítására nézve a kancellár a prímással egyetértőleg teendi meg javaslatait. E tanácskozmány felterjesztései alapján fogja majd az uralkodó az «ideiglenes választótörvényre» nézve megoldandó kérdéseket megjelölni, különös figyelembe véve a városok azelőtti «országgyűlési állásának» elismert elégtelenségét s az 1843. és 1844-i országgyűlési határozatokat.[4]

A második kézirat is Magyarország alkotmányos intézményeinek helyreállítására hivatkozik s míg egyfelől az 1741. XI. t.-cikk értelmé-

[1] *Reichsgesetzblatt* 1860, 339—415. l.

[2] Tulajdonképen az 1608-iki koronázás utáni I. törvénycikkről van szó, mely meghatározza, hogy kik értendők «karok és rendek» alatt.

[3] VIII. A közös teherviselésről. IX. Az úrbéri stb. szolgálatok megszüntetéséről. X. Az összesítésről, legelő-elkülönözésről és faizásról. XIII. A papi tized megszüntetéséről.

[4] Ezek alatt a nem-nemesek hivatalképességére vonatkozó V., az országgyűlési szállásokra vonatkozó XI., és az országgyűlés költségeinek viselésére vonatkozó XII. t.-cikkek érthetők.

ben ígéri a magyar ügyeknek a minisztériumban magyarok általi kezelését, utasítja a kancellárt, hogy az országbírói és tárnoki állások betöltése iránt javaslatot tegyen. Kimondja, hogy «mindaddig, míg Magyarország számára helytartó fog kineveztetni», a tárnok fogja a királyi helytartótanács elnöki tisztét viselni s a politikai közigazgatást vezetni. Kimondja továbbá a kir. helytartótanácsnak az 1723-i XCVII., XCVIII., CI és CII. törvénycikkek értelmében való helyreállítását, de tekintettel az 1843—4-i V. tcikk által az ország összes lakosaira kiterjesztett hivatalképességre s a szervezésre nézve az 1791-i XVII. tcikk alapján vár «lehető sietséggel» teendő előterjesztéseket.

Egy további kézirat arra utasítja Vayt, hogy miután az uralkodó szándéka «Magyarország összes törvénykezési ügyeit ismét ezen ország határai közé visszahelyezni», a kinevezendő országbíró jelölje ki azokat az egyéneket, kik az ő elnöklete alatt a magyar igazságszolgáltatás szervezése fölött tanácskozván, javaslataikat a kancellária útján haladéktalanul előterjesszék. Ez volt tehát az ú. n. országbírói értekezlet megindítása.

Külön kézirat foglalkozott az «ősi megyei rendszer helyreállításával», hivatkozással ennek már a Benedek küldetését kísérő április 19-i kéziratban való kilátásba helyezésére. E kézirat a vármegyék előbbi határait visszaállítottaknak mondja ki, a kancellárt utasítja a főispánok kinevezése iránti előterjesztésre ; utal arra, hogy a vármegyék végleges szervezése a legközelebbi országgyűlés feladata lesz, hogy azonban a főispánok hivatva lesznek már addig is a közigazgatási ügyek intézése céljából a megye lakosaiból bizottmányt és megyei tisztikart alakítani, ennek módját a kancellár egy utasításba fogja összefoglalni, mely a törvény megalkotásáig zsinórmértékül fog szolgálni.

Egy másik kézirat a hivatalos és oktatási nyelvre vonatkozik. Ez kimondja Magyarországon úgy a közigazgatási hatóságoknál, mint a törvényszékeknél, úgy a belső szolgálatban, mint a kölcsönös érintkezésben a magyar nyelvnek mint hivatalos és ügykezelési nyelvnek visszaállítását. Egyúttal azonban elrendeli, hogy a városi és falusi községek egyházi és iskolai ügyeikben a használandó hivatalos nyelvet szabadon választhassák ; hogy mindenkinek szabadságában álljon a megyei, városi és községi gyülekezetekben az országban divatozó bármely nyelvet használhatni s ily nyelven a hatóságokhoz beadványokat intézni, melyekre ezek ugyanazon nyelven tartoznak végzésöket kiadni s a községekhez intézett rendeletek is ezek ügykezelési nyelvén adandók ki. A pesti egyetemre nézve elvben kimondatik az 1848 előtti tényleges állapot visszaállítása, azonban a részletes intézkedések — az egyetemi előadások mielőbbi megnyitásának ígérete mellett — a primás és a tanári testületek meghallgatása után fognak megtörténni. Hasonlóképpen a középiskolák tanítási nyelve az egyházi és politikai hatóságok

és a tanító testületek meghallgatása után a helytartótanács közbejöttével később fog szabályoztatni. A kézirat hangsúlyozza az uralkodó abbeli szilárd elhatározását is, hogy a különféle nyelvek és nemzetiségek érdekeinek érintkezésében bárminemű erőszakot és nyomást, de a nyelvi és nemzetiségi ellentétek felidézését és «elkeserítését» is erélyesen meg fogja akadályozni.

Az átmeneti intézkedésekre vonatkozó kézirat végül az iránt rendelkezik, hogy a fennálló «törvényhatóságok, hivatalok és törvényszékek» mindaddig folytassák eljárásukat, míg az új organumok által pótoltatni fognak, s addig minden intézkedésöknek mindenki engedelmességgel tartozik. A fennálló polgári- és büntetőjog is mindaddig érvényben marad, míg legfelsőbb elhatározással, illetőleg törvényhozási úton módosíttatni nem fog.

Egy, báró Sokčevič horvát bánhoz intézett kézirat arra utasítja őt, hogy tegyen javaslatot «Horvát- és Tótország» képviseletének szervezése iránt, tekintettel a korábbi alkotmányos intézményekre, de az eddig politikailag nem jogosult osztályokra is. Ezen képviseletnek mielőbb össze kell gyűlnie, hogy névszerint az ezen országok Magyarországhoz való viszonyát illető kérdésekben, melyeket a leirat «a horvátországi képviselet és a magyar országgyűlés tanácskozása és értekezése körébe» utasít, óhajtásait és nézeteit nyilvánítsa. Egyúttal elrendeli a kézirat, hogy az államminisztérium horvát-tótországi osztályában ezen országbeli egyének alkalmaztassanak.

A fölmentett magyarországi kormányzó, Benedek, az októberi diplóma keltét követő napon kiadott búcsúszózatában kijelentette, hogy «miután az ország óhajtásai teljesítve vannak», s Ő Felsége «az ország törvényes alkotmányos szerkezeteinek visszaállítását megparancsolta», az ő feladata véget ért, csak addig marad helyén, míg a törvényes kormányhatóságok működésüket megkezdik. Búcsúszózatát e szavakkal végezte: «Éljen a király! éljen a haza!»[1]

Benedek naiv hitét, hogy az októberi diplóma által az ország kívánságai teljesítve vannak, úgy látszik, osztotta az uralkodó és osztotta a magyar konzervatíveknek legalább is nagy része. A császár a diplóma kiadása után s varsói útja előtt, október 21-én koronatanácsba hívta össze erős változáson keresztülment kabinetjét s szívére kötötte, hogy a diplómában foglalt elvek megvalósítását erélyesen munkába vegye, mert az abban megadott jogoknak és szabadságoknak teljes épségökben kell érvényesülniök. Ezek az intézmények — úgymond — a monarchia újjáalkotásának át nem hágható alapjai, nem pedig első tagjai

[1] Semmi valószínűséggel sem bír az a föltevés (*Friedjung:* Benedek's nachgelassene Papiere 276. l.), hogy Benedek az utolsó percig hevesen ellenezte az októberi diplómát s azzal egyet nem értett. Mint az előzményekben láttuk, az ő előterjesztései lényegesen hozzájárultak a fordulat előidézéséhez.

a koncessziók további sorozatának ; a lakosságban ez iránt semmi kétely sem hagyandó fenn. Sejtve úgy látszik, hogy a végrehajtás még nagy nézeteltéréseket fog felidézni, intette miniszterei, hogy tanácskozzanak bár szabadon, az egyszer megtörtént döntés végrehajtása körül egyetértésnek kell uralkodnia s a mutatkozott nézeteltéréseknek nem szabad kisziváro gniok.[1] Főkép a Vay működésének sikerében bízott, kinek megnyerését nagy eredménynek tekintette.[2] Vayt forradalmi előzményei s bebörtönöztetése csakugyan népszerűvé tették az országban, s a konzervatívek azt hitték, hogy csakis neki sikerülhet a megyék számára főispánokat szerezni.[3]

Ami az októberi diplóma tulajdonképpeni szerzőit, a konzervatívekét illeti, a Szögyény emlékiratai tanusítják, hogy ők a rögtöni kihirdetésről tudomással bírtak és így nem bír alappal az a közlés, hogy ők a közvéleményt a diplóma elfogadására előkészíteni kívánták volna s megijedtek, mikor ez lehetetlenné vált.[4] Legtöbbjük annyira rabja volt önalkotta eszmevilágának, annyira távol élt a nemzetétől s annyira nem értette meg és nem akarta megérteni azt az óriási változást, melyet 1848 idézett elő a nemzet gondolkodásában s melyet ők csak nehány agitátor mulékony művének tekintettek, hogy ők valóban hittek az októberi diplóma sikerének lehetőségében.[5] Szögyény a diploma megjelenése napján az uralkodó előtt reményét fejezte ki, hogy sikerülni fog nekik az általa megadott téren mellette és a «törvényesség» mellett küzdve a trón és haza érdekeit előmozdítani és biztosítani.[6] Apponyi nyilván mindjárt a császári elhatározások közzététele után egész programmot dolgozott ki a követendő eljárásra nézve,[7] mely abból a föltevésből indul ki, hogy a diplómával sikerült «a forradalom lábai alól a talajt kihúzni», a szabadelvűpárt meghasonlását előidézni, most majd könnyű lesz a józanabb résszel fuzióra lépni s a «szájhősöket és javíthatatlanokat» mellőzni, minden ellenszegülést meggátolni s a sajtó útján a közvéleményre hatni.

Hogy minde remények meghiusultak, annak nemcsak az a mélyreható elvi ellentét volt az oka, mely — amint már arra a megelőző fejezetben rámutattunk — a nemzet felfogása és várakozásai s az októberi férfiak törekvése és eredményei között fennállott, hanem ahhoz kétség-

[1] *H. H. S. A.* Min. Conf. 1860. okt. 21.

[2] *U. ott* Nachlass Rechberg, Inn. Ang. 1859—1864. Kelet nélk. csász. kézirat.

[3] *B. Fiáth F.* id. m. II. 203. l.

[4] Ezt *Rogge* beszéli el : id. m. II. 71. l.

[5] Kitűnően jellemzi gondolkozásukat gyermekkori visszaemlékezései alapján *gr. Apponyi Albert* Emlékiratai-ban : 26. s köv. l.

[6] *Id. m.* III. 59—60. l.

[7] *Emléklapok* Vay M. életéből. 326—327. l.

kívül hozzájárultak az októberi diploma súlyos szerkesztési hibái is, melyek részben a szerzőire rákényszerített hevenyészésben lelik magyarázatukat, de melyek az államiratnak éppen kiadója által tulajdonított nagy fontosságával össze nem egyeztethető dilettantizmus rovására is írandók.

Az októberi diploma és az azt kísérő rendelkezések negatív jelentősége, mint az elfordulásé az addig tizenegy éven át makacsul követett rendszertől, el nem vitatható. Ha egy szellemes bírálója azt a bosszú művének mondja, bosszúnak, melyet az arisztokrácia állott a bürokrácián, a konzervatívek Bachon, a történelem a rendszeren,[1] úgy ez annyiban bizonyára találó, amennyiben a konzervatíveknek nagy okuk volt az őket üldöző Bachon és az ő rendszerén bosszút állani és amennyiben nagyobb eltökéltség és nagyobb képesség is nyilvánult bennök a mult rendszer lerombolására, mint egy új, biztos és szilárd jövő megalapítására.

Kompromisszum szüleménye volt kétségkívül a diploma s már ezért sem elégíthetett ki senkit egészen, de legnagyobb hibája az volt, hogy a kompromisszum, mely szűlte, nem volt teljes; félreismerhetetlen kétértelműségei, homályai, ellentmondásai megannyi kiegyenlítetlen ellentétet takargattak, melyeknek a végrehajtás, az alkalmazás folyamában múlhatatlanul ki kellett ütközniök. A jogászi precizió teljes hiánya, a hatáskörök megvonása körüli zavar, a félbemaradt ígéretek, a szüntelen visszanyúlás a rendi alkotmányra, a polgári jogegyenlőség megmegújuló hangoztatása mellett, az ingadozás a 48-i törvények elismerése és megtagadása közt, a gyakorlati lehetetlenségek, mint például az országban dívó bármely nyelven szerkesztett beadványok ugyanazon a nyelven követelt elintézése; mindezek a végrehajthatatlanság eltörölhetetlen bélyegét ütötték az októberi oktrojált alkotmányműre, melyet legjobbakaratú bírálójának szemei előtt sem lehetett elleplezni. S csak szánalomra indíthat az az ünnepélyesség, mellyel ezt a művet az utódokat is kötelező örök érvényű magna charta gyanánt akarták feltüntetni, ezt a művet, melyet már kibocsátója kénytelen volt gyakorlatilag néhány hónap mulva s hét évvel később elvben is megtagadni.[2]

Az októberi diplomának még ausztriai fogadtatása sem elégíthette ki szerzőinek várakozásait. A Bécsben rögtönzött kivilágítás nem tévesztethetett meg senkit a valódi hatás iránt; a sajtó nagy része csakhamar ellene fordult s cikkeit a diákok az aula előtt összegyűlve olvasták fel egymásnak. A centralisták a birodalom szétbomlásának kezdetét

[1] *Eisenmann* id. m. 207. l.

[2] Lásd: *Rogge* id. h., *Eisenmann* id. m. 225—242. l. *Redlich* id. m. 649. s köv. l. Az okt. diploma jelentősége és hatására nézve becses megállapításokat tartalmaz *Kecskeméthy Aurél* közel egykorú műve: Vázlatok egy év történetéből, Pest, Emich G. 1862, különösen első három fejezetében.

látták benne, a németek nehezteltek a német nyelv kizárólagosságának megszüntetéseért s a szabadelvűek fölháborodtak az egyidejűleg kiadott tartományi statutumok fölött, melyek — mint még a Bach örökségei — a tartományi országgyűlések szervezetét a legreakcionáriusabb módon oldották meg.[1] Csak későbbi osztrák közjogászok vélték az októberi elhatározásokban az örökös tartományok alkotmányos önkormányzatának alapjait felismerhetni.[2]

Éppoly kevéssé váltak be a külföldi hatásba vetett reménykedések. Rechberg hiába magyarázta diplomáciai körlevélben az októberi kibocsátványok jelentőségét, mondván, hogy azok által Ausztria a német szövetségre nézve értékesebbé fog válni ; a külföldön nagyon jól tudták, hogy az új osztrák rendszer valódi próbaköve magyarországi fogadtatása lesz, s amily gyorsan foszlottak szét az erre nézve táplált remények, oly gyorsan vált kedvezőtlenné a külföld véleménye is a fordulat valódi értékére nézve.[3]

A kormány tőle telhetőleg megtett mindent, hogy bizonyos kísérő jelenségekkel fokozza a jó hangulatot a bekövetkezett változással szemben. A Szent István-napi tüntetések miatt megindult vizsgálatokat megszüntették ; a még folyamatban levő felségárulási pereket «sistálták» ; az internáltakat rendre szabadon bocsátották s még azt is megtűrték, hogy őket otthon ünnepélyesen fogadják ; Lonovics érsek, Bémer és Jekelfalusy püspökök kegyelmet kaptak. Benedek, ki különben még elmenőfélben is jól megfenyegette az újságírókat, mégis a lapszerkesztőségeknek előbb adott megintések érvényét elenyészettnek nyilvánította.[4]

Pozsony város az októberi diplóma örömére kivilágítást rendezett, mely — a Pesti Napló szerint — «némileg általános» volt ; az utcán a Szózatot énekelték s a Mihály-tornyon a nemzeti színű zászló a fekete-sárga nélkül lengett. Zágrábban a visszatérő bánt fáklyásmenettel fogadták és zsiviókkal ünnepelték a császárt, a bánt s a hazát.[5]

Már Pesten és Budán nem ment oly símán a dolog. Mindkét város szándékozott hálafelirattal fordulni az uralkodóhoz, küldöttséggel Benedekhez és üdvözlettel Vayhoz ; egyúttal előkészületek folytak az utcák kivilágítására. Amint azonban az októberi rendelkezések közelebbi tartalma köztudomású lett, a változott közhangulattal szemben szükségesnek látszott — a Benedek saját kívánságára — a kivilágításról

[1] *Przibram* id. m. 89. l. *Mayer* Erlebnisse II. 5. l., *Verfassungsstreit* 77. s köv. l., *Eisenmann* id. m. 250. s köv. l.

[2] *Redlich* id. köt. 666. l.

[3] *P. N.* okt. 31. *Kossuth* Irat. V. 26. l.

[4] *O. B. E. L.* 3725. sz., *H. H. S. A.* Min. Conf. okt. 24., 27., *Friedjung:* Benedek 276—277. l. *P. N.* okt. 23., 31., nov. 3., 4.

[5] *P. N.* okt. 24., 26.

lemondani. Az erre vonatkozó intézkedést azonban elkésve tették közzé s így történt, hogy október 28-án estve néhány házat mégis kivilágítottak. Ez heves ellentüntetést idézett elő; fütyülő és kiáltozó tömegek vonultak el az utcán, betörték a kivilágított ablakokat, s mikor a katonaság erélyes föllépéssel igyekezett a zavargásnak véget vetni, összeütközés támadt, melynek következtében 13 sebesültet és hét foglyot el kellett szállítani; a sebesültek közül egy Rapec nevű munkás sebébe belehalt. Benedek sajnálatát fejezte ki, hogy éppen távozása percében nagyobb szigort volt kénytelen kifejteni, egyúttal azonban intelemmel fordult a főváros lakosságához.[1]

Ez volt az előjátéka az októberi diploma magyarországi fogadtatásának.

A [illegible]ító függetlenebb része Magyarországon a bekövetkezett politikai fordulattal szemben követendő magatartására nézve nehány napig habozni látszott. A mértékadó Pesti Napló október 25-ig csak a kibocsátványok s az Österreichische Zeitung tájékoztató cikkének közlésére szorítkozott. 25-én Királyi Pál vezércikkben foglalkozott a fontos eseménnyel; megmagyarázván, hogy a Pesti Napló az októberi diplómáról addig hallgatott, megfelelően annak a tartózkodó magatartásnak, melyet a «provisorium» alatt magára szabnia szükséges volt. Most is inkább csak ismerteti a történt elhatározásokat és várja a kilátásba helyezett további tárgyalások eredményét. Csak némely bíráló észrevételt szó az ismertetésbe. A Pragmatica Sanctióra való utalás kapcsában mintegy reményét fejezi ki, hogy ennek nyomán a koronázás és a nemzet jogainak megtartását fogadó eskü be fog következni. A kir. kancellár kinevezésére megjegyzi, hogy a kancellár a magyar törvények értelmében tulajdonképpen csak a király irnoka volt s most ez állás viselője az alkotmányos helytartó tanácsot örökös kiskorúságba süllyeszti s az egész magyarországi kormányzatot kezébe ragadja. A birodalmi tanács, mely az adó- és ujoncmegajánlás és egyéb legfontosabb törvényhozási teendők organuma lesz, «oly adalék az 1848 előtti alkotmányos élethez, melyet a magyar ember csak az újabb idők eseményrovatában kereshet, vagyis ott, ahol sine nobis de nobis annyi minden hajtatott végre». Konstatálja a cikk, hogy a személynök nincs a visszaállított hivatalok között, holott a «régi alkotmány»-ról van szó. A Bánság és Vajdaság hovatartozására nézve reméli, hogy a «legmagasabb akarat kívánt eredményre találand». Erdély uniójáról hallgat a diploma. A kilátásba helyezett esztergomi konferencia a jövő berendezésére nagy hatással lehet, azonban a nemzet kívánalmainak sokkal jobban felelne meg az, ha a képviselőválasztásokra nézve az 1848-i alap vétetnék azon pontnak, melyet a provisoriumból kilépő kormány a nemzettel való kibékülésre választ.

[1] *U. ott* okt. 25., 26., *Friedjung* id. h., *Kónyi* id. m. II. 507. l.

A következő számban maga b. Kemény Zsigmond rövid vezércikkben oda nyilatkozott, hogy a legközelebbi jövő attól függ, miképpen fog sikerülni egyfelől az esztergomi értekezletnek a követválasztási eljárásra nézve, másfelől a kinevezendő főispánoknak a vármegyék ideiglenes szervezésére nézve a szétágazó eszméket és törekvéseket szabályozott mederbe egyesíteni. S ezt követte azután majdnem naponta egész sora a cikkeknek, melyekben ugyancsak Kemény Zsigmond az esztergomi értekezlet feladatait tárgyalva mindig azt bizonyította, hogy az egybehívandó országgyűlés csak az 1848-i, vagyis a választójogi törvénycikk alapján jöhet létre ; ezt a tételt védte nemcsak ama törvény formai érvénye, hanem az abban foglalt adócensusnak minden felemelési szándékkal szemben megóvandó helyessége alapján is,[1] és a mellett tört lándzsát kevéssel később Zsedényivel szemben nyílt levelek alakjában folytatott polémiájában.[2]

E korszak eddigi történeti megvilágítása úgy tünteti föl Deák Ferenc és Kemény Zsigmond ez időbeli politikai állásfoglalását, mintha az főkép taktikai tekintetben eltérő lett volna, amennyiben Deák az októberi diplóma elleni harcot a nemzetre akarta volna bízni, ellenben Kemény, különben inkább megfontolt és habozó természete ellenére, mindjárt kibontotta volna a legitimizmus, vagyis a 48-i törvények érvényeért való küzdem zászlaját.[3] A tények vizsgálata nem igazolja egészen e fölfogást. Igaz, hogy Deák ez időben még kerülte a nyilvánosság előtti megnyilatkozást, de bizalmas emberei előtt egyáltalán nem titkolta a diplómával való mély elégedetlenségét, s bizonyára okot szolgáltatott Apponyinak arra a panaszra, hogy ő és Eötvös legtöbbet ártanak a konzervatívek ügyének.[4] Viszont a Pesti Napló magatartása a diplómával szemben, úgy ahogy azt Kemény irányította, nem volt az a merev visszautasítás, amely később — mint azt Deák előrelátni látszott — a törvényhatóságoknak egymást felülmúlni akaró határozataiban és feliratairban megnyilatkozott, hanem az a megtámadhatatlan álláspont, mely szerint az októberi elhatározásokra az illetékes választ megadni egyedül a törvényes országgyűlés illetékes ; hogy azonban ez az országgyűlés törvényes legyen, a képviselőválasztásokat nem szabad egy oktrojált választójogi provisoriumra alapítani, azokat csakis a királyilag szentesített 1848-i törvény alapján lehet foganatosítani. Ez az álláspont, melyet hova-tovább az egész nemzet magáévá tett, s amely azután az esztergomi értekezletben teljes diadalt aratván, a kormányt is e kérdésben némi meghátrálásra kényszerítette, már magában foglalta

[1] *P. N.* okt. 27., 28., 30., nov. 3.
[2] *U. ott* nov. 10., 13., 14., 16.
[3] *Beksics:* Kemény Zs. stb. 225. s köv. l.
[4] *Emléklapok* 318—319. l.

az októberi ediktumok amaz elvének megtagadását, mely szerint az új uralkodó válogathat az elődjétől szentesített 48=i törvényekben s ezek közül csak azok bírnak érvénnyel, melyeket Ferenc József is elismert és megerősített, nem mindazok, melyeket V. Ferdinánd szentesített.

Az októberi kormány meghökkent a mutatkozó jelenségek láttára, de egyelőre nem mondott le a reményről és tovább haladt a maga útján. A szabadelvűekkel való fúzió kísérlete teljesen meghiusult ugyan,[1] de olyan világos látású emberek, mint Somssich Pál, biztatták a kormány=férfiakat, hogy még Deák, Szalay László, Trefort is a történteket kiindulási pontul elegendőknek tartják s hogy az utcai demonstrációk=nak nincs fontosságuk.[2] Elismerte ugyan Szögyény, hogy az ország hangulata nem kedvező, de bizalmat merített abból, hogy az uralkodó higgadtan fogja fel az eseményeket s a felmerült zajos jelenetek miatt a legkisebb nehezteléstvagy szemrehányást sem lehet tőle hallani.[3]

A kancellária jól=rosszul berendezkedett s megkezdte működését a megszüntetett minisztériumok és az új államminisztérium részéről hozzá átutalt hatáskörben. Miután ősi palotáját Bécsben még mindig a birodalmi tanács tartotta elfoglalva, egy közeli házban nagyon szűkösen kellett elhelyezkednie. A kancellárok előadói Zsedényi Ede, Korizmics Antal, Rohonczy Ignác, Privitzer István, Beke Kálmán és Balogh Kor=nél udvari tanácsosok lettek. Az ügyvitelt tulajdonképpen Szögyény vezette s a miniszteri tanácskozásokban is többnyire ő vett részt, mert Vayt a kapacitálás munkája majdnem állandóan Magyarországhoz kötötte.[4]

November 1=én végre közzétették az új tárnokmester, egyúttal helytartótanácsi elnök kinevezését is. Mailáth György «volt baranyai főispán» (ez időben 42 éves) foglalta el e méltóságot s így Benedek vala=hára megszabadult hivatali teendőitől; mondják, hogy a hivatalátadás=nál éreztette kedvetlenségét utódjával.[5] Egyidejűleg kineveztetett ifj. gr. Zichy Ferenc főajtónállóvá, gr. Andrássy György főpohárnokká, gr. Barkóczy János főudvarmesterré, s addig, míg a koronaőri állások a törvénynek megfelelően országgyűlésileg lesznek betölthetők, ideig=lenes koronaőrökké gr. Károlyi György és b. Prónay Albert. B. Sennyey

[1] Ezt gr. Andrássy Gyula beszéli el *Könyi*nál (id. m. 616. s köv. l.) idő=pont megjelölése nélkül, de a dolognak mindenesetre kevéssel a diploma ki=bocsátása után kellett történnie.

[2] Okt. 30=i pesti levél: *Eml. lapok* 324. l.

[3] *Szögyény* id. m. 62—64. l.

[4] *Frankenburg:* Bécsi élm. II. 99. s köv. l. A már akkor működésben levő hivatalnokok közül megnevezi Ecksteint, Markovichot, Fischert, Lukácsot, Kendelényit, Aport és Méreyt. *O. B. E. L.* 3931. sz. A Schenkenstrasséban levő Palm=féle ház igénybevételére l. *Orsz. lev. t.* Kanc. eln. ir. 98. és 299. szám.

[5] *Friedjung* id. m. 277. l.

Pál is ugyanakkor kapta meg kinevezését titkos tanácsosi ranggal helytartótanácsossá és a Helytartótanács elnökhelyettesévé.[1]

Miután az új kormányférfiak elvbarátai főkép a főispánok kinevezését sürgették, ettől várván a megindulandó megyei mozgalmak kellő irányítását, a főispánok névsorát is már akkor közzétették; de ez a sietség nem vált az ügy javára. Főispánok lettek: Esztergom megyében Scitovszky hercegprímás, Hevesben Bartakovics érsek, Sopronban herceg Esterházy Pál, Komáromban gr. Nádasdy Lipót, Túrócban b. Révay Simon, Szepesben gr. Csáky László, mindezek régi örökös főispánságuk alapján. Főispánokká neveztettek ki: Zalába gr. Batthyány Imre, Nyitrába gr. Károlyi Lajos, Veszprémbe Marich István Dávid, Sárosba gr. Andrássy György, Fejérbe gr. Cziráky János, Árvába Abaffy Aristid, Barsba Tarnóczy Kálmán, Hontba ifj. b. Majthényi László, Liptóba Szentiványi Márton, Nógrádba Prónay József, Trencsénbe b. Sina Simon, Zólyomba Radvánszky Antal, Baranyába Siskovics József, Győrbe gr. Zichy Henrik, Mosonba gr. Zichy-Ferraris Bódog, Somogyba Somssich Miklós, Abaújba gr. Péchy Manó, Borsodba b. Vay Lajos, Tornába Ragályi Kálmán, Ungba Lónyay Gábor, Zemplénbe gr. Andrássy Gyula, Aradba Bohus János, Békésbe b. Wenckheim Béla, Biharba Tisza Kálmán, Csongrádba Tomcsányi József, Szabolcsba gr. Degenfeld Imre, Szatmárba gr. Károlyi György, Ugocsába Lónyay Menyhért, Csanádba Zsivora György, Mármarosba Mán József. Továbbá, tekintetbe véve, hogy gr. Pálffy Fidél és hg. Batthyány Fülöp örökös főispánok hajlott koruk miatt felmentésüket kérték, gr. Schönborn örökös főispán pedig kiskorú, főispáni helyettesekké neveztettek ki: Pozsonyba gr. Pálffy József, Vasba gr. Festetich György és Beregbe Kazinczy András. E kinevezéseket később követte a Sztankovánszky Imréé Tolnába s a gr. Andrássy Manóé Gömörbe.[2]

E fényes névsor országszerte nagy feltűnést keltett, de a hatást csakhamar erősen csökkentette az, hogy a kinevezett 41 egyén közül rövid idő alatt nem kevesebb mint tizenöt többé-kevésbbé udvarias formában visszautasította a kinevezést, és pedig: Tisza Kálmán, gr. Andrássy Gyula, Lónyay Menyhért és Gábor, gr. Degenfeld Imre, gr. Csáky László, Prónay József, Abaffy Arisztid, b. Sina Simon, Somssich Miklós, gr. Zichy Henrik, gr. Zichy-Ferraris Bódog, Siskovics József, Marich István és Kazinczy András.[3] Ezt a kellemetlen kudarcát a kormánynak az okozta, hogy a kinevezettek nagy részét előzetesen meg nem kérdezték. Az uralkodó nyilván abban bízott, hogy Vay csak oly egyéneket hoz javaslatba, kiknek hajlandóságára számíthat, Vay pedig

[1] *Orsz. levéltár*, Kancell. eln. iratok, 1860. 70. sz. (Ezentúl így jelezve: *O. L.* K. e. i.) *P. N.* nov. 1.

[2] *U. ott* és nov. 29.

[3] *U. ott* nov. 1., 3., 9., 13., 29.

arra látszott számítani, hogy az egyszer megtörtént kinevezést az illetők, a legfelsőbb bizalom iránti tiszteletből, nem fogják visszautasítani. Mindkét föltevés tévesnek bizonyult.

De még azok közül is, akik elfogadták a kinevezést, sokan csak beható rábeszélés után szánták rá magukat erre, mert súlyos gondot okozott nekik leteendő főispáni esküjük, attól tartván, hogy abban az októberi diplomának lesznek kénytelenek engedelmességet fogadni.[1] Végre oly esküminta történt megállapodás, amely a törvény és alkotmány iránti hűség fogadalmát óvatosan elkerülte.[2] Az is jellemzi a helyzetet, hogy a kinevezést elfogadók közül is alig tízen köszönték azt meg az uralkodónak.[3]

Ugyanakkor közzétették a főispánoknak szóló «Utasítás»-t, mely Vay kísérőlevelével ellátva húsz pontból áll s a megyék újjászervezésénél volt hivatva zsinórmértékül szolgálni.[4] E szerint első teendő a megyék régi határainak visszaállítása, azután egy állandó bizottmány felállítása a megyei teendők ideiglenes ellátására; ennek egybeállítását a főispán a megye minden rendbeli tekintélyesebb férfiaival beszélje meg. A bizottmány legalább 50, legfőllebb 400 tagból úgy állítandó össze, hogy abban minden érdek megtalálja képviseletét. A bizottmány első gyűlésén a főispán közli utasítását, leteszi az esküt és átveszi a főhatóságot; a bizottmánnyal egyetértőleg megalakítja a tisztikart, azt felesketi s teendőibe beiktatja. A tisztviselők az 1848 előtti fizetéseket húzzák; amennyiben a bizottmány azt növelni kívánja, a helytartótanácsnak tesz előterjesztést. A költségvetés hat hónapra készítendő s megállapítás és a szükséges összegnek előleg gyanánt való utalványozása végett ugyancsak a helytartótanácshoz fölterjesztendő. Az egyenes adók ügyeiben a főispánok a pénzügyi hatóságokhoz ugyanoly viszonyba lépnek, mint az eddigi megyefőnökök. A bírósági szervezet függőben marad, míg az országbírói értekezlet határozatai felett a döntés megtörténik. Oly tisztviselők helyére, kik a magyar nyelvet nem bírják, újak kinevezése iránt a főispán a kancelláriához tesz előterjesztést. Az új szolgabírák esküdteikkel együtt törvénykezési ügyekben a törvényszék utasítása szerint járnak el. Az alispán a főispánt minden, felügyeleti jogát illető tárgy iránt értesíteni tartozik. A bizottmány gyakorolja az 1848 előtti közgyűlés jogait; ülésein mindenki, ki a magyar nyelvet nem bírja, a megyében dívó más nyelven is beszélhet. A tisztviselők a bizottmányi ülésekben szavazati joggal bírnak; a bizottmány ülései nyilvánosak, de rendzavarás esetében az elnök a hallgatóságot kitilt-

[1] *Eml. lapok* 329. s köv., valamint 355. l.
[2] *P. N.* nov. 30.
[3] *Kecskeméthy A.* Vázlatok 31. l.
[4] *P. N.* nov. 30., dec. 2., *Kónyi*nál 504. s köv. l.

hatja. A helytartótanács rendeleteit a megye közönségéhez intézi. Ez az utasítás a törvény létrejöttéig érvényes.

Azzal a javaslatával, hogy a főispánok a zsandárság eltávolítását indítványozhatják, Vay a rendőrminiszter ellenzésével szemben nem tudott keresztülhatolni. Azt sem tudta elérni, hogy a megyék a tisztviselők fizetésére bizonyos átalányösszeget kapjanak, a pénzügyi hatóságokhoz való viszony szabályozása is Vay és Plener közötti kompromisszum eredménye volt.[1]

A magyar helytartótanács szervezésekor határozatba ment a tanács melletti két bizottság szervezése, egy az egyházi és egy az iskolai ügyek számára. Mailáth tárnokmester az országos pénzügyigazgatóság által kezelt pénzügyeket is a helytartótanács hatáskörébe kívánta utalni; erre nézve azonban a pénzügyminiszteriumot vezető Plener birodalmi tanácsos különösen az alapítványi vagyonokra nézve bizonyos fenntartással élt.[2]

Legtovább késett az országbíró kinevezése, pedig az lett volna hivatva az igazságszolgáltatás szervezésének megindítására, melynek terén a megyék megszervezése után anarchikus állapotok bekövetkezésétől lehetett tartani. Az a remény, hogy e díszes állásra Deák nyeressék meg, csakhamar szétfoszlott; a választás ezután gr. Cziráky Jánosra esett, aki ki is neveztetett, de miután működését ahhoz a — még Deák által is lehetetlennek elismert — föltételhez kötötte, hogy a magyar polgári és büntetőtörvény még az országgyűlés előtt visszaállíttassék, hivatalát el sem foglalta s e közben sok becses idő ment veszendőbe.[3]

Az esztergomi értekezlet előkészítése céljából Zsedényi bizonyára a kormányférfiak tudtával és beleegyezésével — bár ezek utólag rosszalni látszottak lépését — előbb névtelenül, majd saját neve alatt cikkeket tett közzé a Pesti Naplóban, melyek a kinevezett főispánok tömeges lemondása következtében a helyzetben beállott ingadozásra való tekintettel az értekezlet elhalasztását ajánlották s egyúttal a hevenyészve létrejött 1848-i választójogi törvény hibáira való utalással igyekeztek egy alkotandó provisorium szükségességét igazolni. Csak azt érte el vele, hogy nemcsak Kemény, hanem Somssich, Lukács Móric, Mocsáry Lajos és Tisza Kálmán is szembeszálltak a sajtóban vele és a 48-i törvény alapjára helyezkedtek, sőt a 48-i kormány ellen intézett támadását maga Deák Ferenc utasította vissza.[4] A kormány ugyan annyiban

[1] *H. H. S. A.* Min. Conf. nov. 24.

[2] *U. ott.* Min. Conf. dec. 8.

[3] *Szögyény* id. köt. 63., 240. l., *Kónyi* id. köt. 515. l.

[4] *P. N.* nov. 10., 13., 14., 16., 20., 23., 24., 25., 28. és 29-i szám, *Kónyi*nál 512. s köv. l. *Szögyény*nél 231. l. Hogy a kancellár a tárnoktól kért véleményt az «ideiglenes választási törvényben» szabályozandó kérdésekre nézve, az *O. L. K.* e. i. 88. sz. mutatja.

elfogadta a Zsedényi tanácsát, amennyiben az értekezletet egész decemᵐber 17ᵉig elhalasztotta, de amennyiben e halasztás az időközben való puhítgatás célját lett volna hivatva szolgálni, ezt ugyan el nem érte, mert ellenkezőleg a késedelem alatt mindinkább elterjedt és gyökeret vert a közvéleményben a 48ᵉas álláspont egyedüli helyességéről való meggyőződés, úgy hogy az értekezlet végre is csak ratifikálhatta a már kialakult nemzeti közvéleményt.

Kétségkívül a közhangulat javítását is kívánta szolgálni az az intézᵐkedés, hogy a pesti egyetem — miután a magyarul nem tudó tanároknak megengedték a latin nyelven való előadást — s vele egyszerre a budai műegyetem — végre november 18ᵉán ünnepélyesen megnyílt. Az istentisztelet alkalmával a Kölcsey himnuszát énekelték s a két főiskola együttes lakomával ünnepelte meg a magyar tanítási nyelvnek jogaiba való visszahelyezését.[1]

A kormány amúgyis nehéz helyzetét még súlyosbította a pénzᵐügyi nyomorúság és az osztrák tartományokban is mindinkább növekvő elégedetlenség. Egész keserűsége a sajtó ellen fordult, melyben nehány miniszter táplálóját, nemcsak kifejezőjét látta az elégedetlenségnek, de amelynek megrendszabályozására nézve mégsem tudtak megegyeᵐzésre jutni. Általán teljesen hiányzott az egyetértés a kabinetben ; a nézeteltérések néha már kölcsönös viaskodássá fajultak el ; az osztrák miniszterek vádolták a magyarokat, hogy az októberi diplómával egyenᵐlőtlen elbánást hozván be Magyarország és a birodalom többi részei között, ezekben fölkeltették az elégedetlenséget, amabban pedig anarᵐchiát teremtettek, mely már az adómegtagadásban is kezd nyilvánulni. A pénzügyek vezetője előreláthatni vélte az időpontot, amelyben az állampénztár bevételei szempontjából Magyarország többé nem is fog tekintetbe jönni s míg a legkétségbeesettebb eszközökhöz volt kényᵐtelen nyúlni, hogy a kiadások fedezéséről gondoskodjék, még harcolnia is kellett a katonai követelések ellen, amelyek a haderőnek a monarchia veszélyeztetett területein való szaporítását sürgették. Ehhez járult, hogy a magyarországi helyzetet Vay kancellárnak a helyszínéről küldött levelei[2] sem tüntették fel rózsásnak. E viták folyamában gróf Golᵐchovski államminiszter, ki mindig a legdrákóibb rendszabályok felé hajlott s a mellett folyton ontotta a maga tartományi statutumait, melyek senkinek sem kellettek s folyton terjesztették az elégedetlenséget az ily statutummal megajándékozott országokban, mindinkább elszigetelt helyzetbe jutott, mely föltartóztathatatlanul vitte őt a bukás felé.[3]

A kormány tehetetlensége csak elősegítette a diplóma-ellenes han-

[1] *P. N.* nov. 14., 20., 27.

[2] *Szögyény*nél id. köt. 230. és köv. l.

[3] Lásd a nov. 1., 19. és 24ᵉi min. tanácsi jkönyveket ; *H. H. S. A.* és *Redlich* bő közléseit ezekről I. 677. s köv. l.

gulat és mozgalom terjedését Magyarországon. Valószínűleg az emigráció mérsékeltebb köreiből, de kétségkívül belföldiek közreműködésével egy aláírás nélküli «Tájékozás» című körlevelet küldtek a vidék befolyásosabb politikai egyéneihez,[1] mely mindenekelőtt a külföldi viszonyoknak ránk nézve kedvező alakulására utal (főkép az olasz egységi mozgalom terjedését értve ez alatt), mely a közös érdekeltségnél fogva is hatalmas tényezője lehet hazánk felszabadulásának. Ennek nyomása alatt lépett a kormány is oly lejtőre, melyen többé megállapodás nincs, s tett oly engedményeket, melyek, ha azokat ügyesen használjuk fel, az ő gyengítésére s a mi erősítésünkre fognak vezetni. Hogy hazánk integritását, szabad alkotmányos életét és önállóságát helyreállítsuk: I. Óvakodnunk kell minden megfontolatlan lépéstől, mely időelőtti kitörésre és ezáltal hazánk elnyomására vezethetne. II. Minden alkalommal követelnünk kell hazánk számára az 1848-i szentesített törvények értelmében alkotmányos jogainkat, határaink integritását és Erdély únióját. III. Határozottan ki kell mondanunk minden alkalommal, hogy mi az ezer év óta velünk egy hazát lakó nemzetiségeket elnyomni nem akarjuk s magunkat, úgy mint őket, mások által elnyomatni sem engedjük. Egyenlő szabadság, egyenlő jogosultság minden osztály és minden nemzetiség számára legyen jelszavunk. IV. Az engedményeket illetőleg, szem előtt tartva, hogy nekünk hazánk jóléte egyedüli célunk, úgy kell irányozni működésünket, hogy hazánk sorsa minden eshetőségek között kezünkbe legyen letéve. Ne menjünk belé a kinevezett hivatalokba, de igenis foglaljuk el a megyéket és a választott megyei hivatalokat. Jelenjünk meg a megyegyűléseken és az országgyűlésen is, ha lesz, hogy ott hazánk igényeit nyíltan kifejezhessük. V. Mindaddig, míg hazánk törvényes jogai életbe nem léptek, használjuk a passzív ellentállás mindazon fegyvereit, melyeknek sikere kétségtelen. Ha ily eljárást fogunk követni, ha meg nem szakad az egyetértés közöttünk, ha, mikor kell vívni és tűrni tudunk, hazánk szabadsága és jóléte biztosítva lesz.

Ez a tájékozás vagy inkább utasítás bizonyára megfelelt a hazafias érzelmű értelmiség gondolkozásának s ezért látjuk, hogy annak elveit ott is követték, ahol az írást magát talán nem is olvasták. De a kevésbbé érett és kevésbbé higgadt elemek azért itt-ott mégis zavargásokra ragadtatták el magukat, ami ellen azután a közélet legtekintélyesebb alakjai — maga Kemény Zsigmond is — a sajtóban hallatták intő és feddő szavukat. A sajtó nálunk valóban nem izgatott ekkoriban; nem tette, mert vezetői nem akartak izgatni, de nem is tehette volna, mert hiszen, mint Falk helyesen fejtette ki a Pesti Naplóban, szabadsága még egyáltalán nem volt helyreállítva; a 48-i törvények elismerése azért is szükséges lett volna, hogy a sajtó szabadsága valahára igazi tör-

[1] *Kónyi*nál II. 509. s köv. l. Lásd *Ürmössy* id. m. II. 240. l.

vényes oltalom alatt álljon s ne legyen az osztrák pátens kétértelmű=ségeinek alávetve.[1]

A nemzeti jogokért való küzdelem most, amikor magyar állam=férfiak vettek döntő részt az ország kormányzásában, mindenesetre szabadabb formákat ölthetett. Budán, hol a Geringer=korszak óta az utcafelírások kizárólag németek voltak, már november elején fölcserél=ték ezeket a 12 év előtti magyar felírásokkal; a pesti megyeházról levet=ték a kétfejű sast és a német felírásokat, s csak természetes, hogy ezt a példát az egész országban követték.[2]

November közepe táján már megkezdődtek országszerte a tanács=kozások és mozgalmak a törvényhatóságok újjászervezése céljából, előbb a megyékben, majd a városokban és községekben is; a Pesti Napló december elsőtől kezdve már állandó rovatot nyithatott a «megyei élet» számára s valamivel később a községi életnek is. Az esztergomi értekez=let idejéig már sok megye gyűlésileg állást foglalt az új rend kérdésé=ben, sőt egynehány már a szervezést és tisztújítást is végrehajtotta. Az elsők hatásos példát mutatván, bizonyos normatív eljárási rendszer fejlődött ki, mely alól azután a többiek már alig is vonhatták ki magukat.

Több helyen be sem várva a főispán meghívását, a gazdasági egye=sületi vagy egyéb összejövetel alkalmával értekezletet tartottak az értel=miség vezetői s megállapodásaikat azután a főispántól összehívott gyűlés is szentesítette. Rendesen fölolvasták az 1848=i megyebizottság névlajstromát s megállapították, hogy az akkoriak közül kik haltak meg, vagy költöztek el; ilyenkor meghaltnak jelentették ki azokat is, akik a Bach=korszak alatt hivatalt vállaltak.[3] A bizottság megfelelő kiegészí=tése céljából községenkint, főispáni biztosok vezetése mellett választott képviselőkből alakították meg a közgyűlést, ez választotta meg a bizott=ságot s a bizottság alakította meg a tisztikart. Akik a 48=i tisztviselők közül még életben voltak, azokat újból beiktatták hivatalukba s csak kifejezett lemondásuk esetében választottak — az értekezleti megálla=podásnak megfelelően többnyire egyhangúlag — új tisztviselőket. Ren=desen már az első összejövetel alkalmával ünnepélyesen tiltakoztak a bukott rendszer hívei részéről a nép felizgatása végett alattomosan ter=jesztett ama rágalom ellen, mintha az urak most, hogy a hatalom ismét kezükben van, az úrbérmegváltást visszavonni s a robotot visszaállítani akarnák, s kijelentették, hogy a 48=i törvényeket, mint mindenben, úgy e részben is érvényben levőknek tekintik.

A főispánok közül csak vajmi kevesen tették le az új rendelettel előírt esküt s még ezek is megtoldták azt a 48=i törvények elismerésé=

[1] *P. N.* nov. 1., 6., dec. 7., 11.

[2] *U. ott* nov. 8., 15.

[3] *Kecskeméthy* (id. m. 43. l.) rámutat, hogy egyes merész szájhősöknek mily könnyen sikerült hazafias szólamokkal feledtetni homályos multjukat.

nek kijelentésével ; a legaulikusabb gondolkodású főispánok sem vonhatták ki magukat a közvélemény nyomása alatt e kijelentés alól. Azok, kik 1848-ban is főispánok voltak, egyszerűen hivatkoztak akkor tett esküjükre ; több megyében a közgyűlés zúgó felkiáltásai fölmentették a székfoglaló főispánt bármily eskü letevésétől. A kormány által a főispánoknak adott utasítást legjobb esetben «tisztelettel félretették», némely helyen erős kritika alá is vonták. Több megye már első gyűlése alkalmából tiltakozó állást foglalt az októberi diplóma ellen s ily értelemben előterjesztést is intézett b. Vay Miklóshoz, kifejezetten személye iránti tiszteletből, de el nem ismerve őt kancellárnak, mert kancellárt az 1848-i törvények nem ismernek.

A legtöbb megyére nézve zsinórmértékül szolgált azután Pest megye eljárása. Itt december 10-én tartatott meg a közgyűlés, melyen — miután Pest megye törvény szerinti örökös főispánja a nádor volt s a nádori szék nem volt betöltve — a nagy vagyonú és nagytekintélyű gróf Károlyi István mint helytartó főispán elnökölt. Nyáry Pál tüzes beszédben indítványozta, hogy a vármegye az országgyűlésnek a 48-i törvények alapján mielőbbi összehívását, a sajtótörvények helyreállítását, az adóvégrehajtás felfüggesztését s az indirekt adók megszüntetését, valamint a magyar törvények és bíráskodás hatálybalépését kívánja. Valamennyi indítványát egyhangúlag elfogadták. A korra és a helyzetre nézve jellemző, hogy mikor egy bizottsági tag azt a kérdést vetette föl, hogy miből fogják a megyei hajdúkat fizetni? a főispán nagyúri gesztussal vetette közbe : «Azokról ne gondoskodjanak, majd kitartom én őket.»[1]

A városok magatartására nézve Pesté lett irányadóvá ; itt, hol még nemrég hálafeliratot szavaztak meg az októberi diplomáért, csakhamar a városi tanács is megérezte az idők változását. Rottenbiller Lipót, a népszerű, hazafias szellemű 48-i főpolgármester visszafoglalta helyét s az ő vezetése alatt indult meg az újraszervezkedés. Az általa december 6-ra összehívott értekezlet elhatározta, hogy az 1848 : XXIII. tc. alapján kívánja a város köztörvényhatósági jogait ismét birtokba venni s azokat úgy rendészeti és közigazgatási, mint elsőfokú törvénykezési téren gyakorolni. Ezért a képviselőtestület és tisztikar megújítása céljából a választók összeírása haladéktalanul foganatosítandó.

[1] Lásd a megyék gyűléseire és határozataira nézve az 1861-ben Pesten Müller Gyula kiadásában *Megyei alkotmányos mozgalmak* c. névtelen művet (az előszó R. F. I. betűkkel van aláírva), valamint a *P. N.* nov. 14—dec. 18-i megyei közleményeit ; továbbá Pest megyére nézve *Busbach* id. m. II. 181. s köv. l. Veszprémre nézve *b. Fiáth P.* id. m. II. 208. s köv. l. Máramarosra nézve *Várady G.* «Tarlózatok» 93. s köv. l. Fejér megyére nézve *Madarász Józs.* «Emlékirataim» 332. s köv. l. és *Boross Mih.* «Fejér megye 1861-ben» 17. s köv. l. és Sárosra nézve *szerző* «Régi Emlékek» 131. s köv. l.

Ideiglenesen a törvényhatósági jogok gyakorlása az 1848-ban megválasztott s még élő és törvényes minősítéssel bíró képviseleti tagokra ruháztatik, kiknek számát 247-ig a kijelölő bizottság 10 tagjából megmaradt 7 tag fogja kiegészíteni. A jelenlegi tisztviselők a közönség bizalmát nem bírván, az ideiglenes képviselőtestület azokat ideiglenesekkel fogja pótolni. E határozatot megerősítés végett fölterjesztették a helytartótanácshoz. Rottenbiller igyekezetét egyelőre főképpen a rend fönntartására irányozta s e végből békebiztosokat nevezett ki, akik utcák szerint elosztva s a maguk igazolására nemzeti színű szalaggal és a főváros címerével díszített buzogánnyal ellátva fogják a rendet és nyugalmat fenntartani. Közzétett névsoruk mutatja, hogy a legkiválóbb és legtekintélyesebb férfiak, főurak, polgárok, egyetemi tanárok, írók vállalkoztak e tisztségre.[1]

Pápa város is felírt a főkancellárhoz, sürgetve a városok önkormányzatának az 1848 : XXIII. és XXIV. tcikkek alapján való visszaállítását. Budán Ráth Péter elnöklete alatt tartott értekezlet kívánta a városnak 48-as alapon való újraszervezését; ugyanezt mondta ki pár nappal később Kassa városa, míg S.-A.-Újhely be sem várva a felsőbb engedélyt, egyszerűen letette az abszolút korszak városbíráját s a még élő 1848-i városbírónak adta át a város pecsétjét.[2]

Ily előzmények után senkinek sem lehetett kételye a december 17-re kitűzött esztergomi prímási értekezlet lefolyására nézve. Az értekezlet hosszú vajúdás szüleménye volt; előbb november 25-re akarták kitűzni, azután december 17-re kellett elhalasztani; különösen a meghívandók névsorának összeállítása okozott sok gondot. Mikor végre elközelgett ideje, a konzervatív kormányférfiak Bécsben december 13-án tanácskozmányra gyűltek össze, melybe gr. Dessewffy Emilt is bevonták. Meglehetős tanácstalanul állottak szemben az időközben imponáló egyértelműséggel kialakult közvéleménnyel; állásspontjuk védelmére gr. Apponyi Györgyöt akarták az értekezleten megszólaltatni, de ennek gyöngélkedése miatt kénytelen volt az utolsó percben gr. Dessewffy Emil vállalkozni e szerepre.

Az ellentábor főigyekezete arra irányult, hogy Deák Ferencet nyerje meg szószólójául; ez azonban legjobb barátai rábeszélésének, sőt könnyeinek sem sikerült. Deák elvi okokból nem akart résztvenni az értekezleten s hajthatatlan maradt; a prímás meghívását udvarias, de nagyon szűkszavú levélben utasította vissza. A szabadelvűek azután az

[1] *P. N.* dec. 5., 7., 18. A kinevezett békebiztosok sorából kiemelhetjük gr. Almássy Dénes, gr. Keglevics Béla, Királyi Pál, gr. Károlyi Sándor és Gyula, Vas Gereben, Pauler Tivadar, Tóth Kálmán, Ballagi Mór, gr. Szapáry Antal és Gyula, Havas Ignác, Szilágyi Virgil, Jókai Mór, Vidacs János, Hajnik Pál, Kochmeister Frigyes, Heckenast Gusztáv stb. neveit.

[2] *P. N.* dec. 8., 12., 16.

értekezletet megelőző napon a pesti Nemzeti Kaszinóban tartott megbeszélésök alkalmával b. Wenckheim Bélát, gr. Andrássy Gyulát és Lónyay Menyhértet bízták meg álláspontjuk képviseletével.

Az értekezletre meghívandók számát eredetileg 150-re tervezték; e számot a kancellária 100-ra szállította le; a lemondások következtében — Deákon kívül gr. Cziráky János, hg. Esterházy Pál, Klauzál Gábor, Lonovics érsek, gr. Péchy Manó, Ürményi József s mások is lemondtak — az Esztergomban várt résztvevők száma 88 volt s a tényleg megjelenteké 77.

A prímási palotának zászlókkal díszített könyvtártermében megtartott értekezletet Scitovsky bíbornokérsek nyította meg, ki már mint örökös főispán Esztergom vármegye közgyűlésén a 48-i törvények alapjára helyezkedvén, azokat itt sem tagadhatta meg. Beszédjében a gyűlést országos tanácskozmánynak jelezte s a résztvevőket a fejedelem meghívottjainak. A cél — úgymond — a Felség azon atyai szándékának, hogy hazánkat ősi alkotmánya teljes élvezetébe visszahelyezze, mielőbbi megvalósítása. Utalt a közvéleményre, mely október 20-a óta az országban a 48-i törvényekre nézve megnyilatkozott, sőt azokat a megyei szervezés körül az ország némely részében már alkalmazásba is vette. A megoldandó feladat: a közóhajt, a közvéleményt, mely a tanácskozmány célját túlszárnyalta, kiegyenlíteni azzal a legfelsőbb óhajtással, mely e gyülekezetet az 1608-i k. u. I. tc. nyomán s a későbbi törvények tekintetbevételével a következő országgyűlésre egy kivételes választási rend tervezetével bízta meg. Mi — úgymond — a visszahelyezést mindig a történelmi jogalapon óhajtottuk, s ezt ott kell keresnünk, ahol alkotmányos életünk fonala megszakadt. E nyomra vezet Ő Felsége is, midőn az 1848-i törvények több pontját előre is kötelezőnek és sérthetetlennek ismeri el, míg más pontokat az országgyűlés által revízió alá veendőnek jelez. Tehát a történeti jogalap a 48-i törvényhozás terén keresendő. A törvényhozásnak joga bármely törvényt — itt a prímás hozzátette: kivéve a Pragmatica Sanctiót és az 1790: X. tcikket — módosítani s újat alkotni, s amint erre nézve kezdeményezési joga van a törvényhozás minden tagjának s természetesen a fejedelemnek is, úgy ennek az értekezletnek is joga van véleményt adni. Erre hívja fel a megjelenteket s beszédjét azzal végzi, hogy éljen a haza, éljen a király!

A megnyitó után b. Wenckheim Béla békési főispán szólalt fel, mondván, hogy a meghívottak mint magánegyének jelentek meg s nem beszélhetnek az ország nevében, de ismerik az ország közvéleményét. Az 1608-i I. t. cikkre visszatérni lehetetlen, mert azt eltörölte az 1848-iki V. t. cikk; míg ezt a törvényhozás meg nem változtatja, az érvényes; minden oktrojálás sértené a nemzet alkotmányos jogát, lehetetlenné tenné a bizalom helyreállítását, ehhez — úgy-

mond — még tanáccsal sem járulhatunk hozzá. A következő szónok gr. Dessewffy Emil volt, aki azt igyekezett bizonyítani, hogy az 1848=i V. tc. ideiglenes, csupán bizonyos időszakra alkotott törvény volt ; de miután az ország hosszú időn át meg volt fosztva annak lehető=ségétől, hogy azt más törvénnyel pótolja, a 48=i törvény elenyészettnek nem tekinthető, ama törvény minden félreismerhetetlen hiánya elle=nére annak alkalmazása kevesebb hátránnyal jár, mint bármely ideig=lenes szabályé. Már pedig az összehívandó országgyűlésnek, melyre oly korszakos, nagy feladatok várnak, alakulása tekintetében kifogás alá nem szabad esnie. Kiterjeszkedett az októberi diploma üdvös cél=zatainak magyarázására is, de beszédjét mégis azzal végezte, hogy már a kívánatos egyetértés megőrzése szempontjából is Ő Felsége arra volna kérendő, hogy az országgyűlést az 1848=i V. tc. alapján méltóztassék összehívni.

Felszólaltak még gr. Barkóczy János, ki még élesebb színekkel ecsetelte a 48=i törvény hiányait, utalva arra is, hogy az a zsidókat kizárja a választói jog gyakorlásából, de mégis hozzájárult e törvény alkalmazásához ; továbbá b. Eötvös József és gr. Andrássy Gyula, kik azzal a nézettel szálltak szembe, mintha a 48=i törvények okozták volna a nemzetiségi viszályt ; Ghyczy Kálmán, ki abban a vélemény=ben volt, hogy a Wenckheim indítványa minden további vitát fölös=legessé tesz ; Zsedényi Ede, ki a nemzetiségi kérdésre nézve vitázott, főleg Andrássyval, úgyszintén Somssich Pál, Székács szuperintendens és Papp Móric.

A prímás már déli 1 órakor bezárhatta a vitát, az értekezlet ha=tározata gyanánt kimondván, hogy Ő Felsége felkérendő az ország=gyűlésnek az 1848 : V. tc. alapján leendő összehívására. Végül Mailáth György mondott köszönetet a prímásnak az értekezlet összehívásáért és vezetéséért. Az érseki palotában adott lakoma után másnap reggel a fellobogózott Szent István=gőzös szállította el a meghívottakat Pestre.[1]

Az esztergomi tanácskozmány tehát teljes diadalra vitte azt a felfogást, amelyet a nemzet ritka egyértelműséggel magáévá tett. Az új kormányférfiak feladatává lett ennek a felfogásnak a legfelsőbb helyen is érvényt szerezni.

Akkor, mikor ez az emlékezetes tanácskozmány megtartatott, már köztudomásra jutott, hogy az uralkodó gróf Goluchovski Agenor

[1] Az esztergomi értekezlet lefolyására nézve legkimerítőbb tudósítás található a *P. Napló* dec. 19., 20., 25., 29. és 30=i számaiban, ahol a be=szédek nagyobb része szószerint van közölve ; a Dessewffyét közölte *Kónyi* id. k. 515. s köv. l. Lásd még : *Emléklapok* 331. s köv. l. és *Kecskeméthy* id. m. 85. s köv. l., *Thewrewk—Pallaghy Attila:* Esztergomi tanácskozmány 1860=ban, Bpest, 1925.

államminisztert rá nézve egészen meglepetésszerűen elbocsátotta,[1] s helyére államminiszterré Schmerling (Anton) lovagot, a Schwarzenberg-kabinet volt igazságügyminiszterét, ki időközben a birodalmi főtörvényszéknél tanácselnöki, majd elnöki tisztet viselt, nevezte ki.[2]

Elmondhatjuk, hogy e kinevezés horderejéről a magyarországi viszonyok további fejleményeire nézve akkor nálunk senki sem bírt sejtelemmel.

[1] *Redlich* is elismeri (II. 724—725. l.), hogy már az esztergomi értekezlet eldöntötte azt, hogy Magyarországon az alkotmány csak 1848-i alapon állítható helyre, nem 1847-i alapon, mint a konzervatívek kívánták.

[2] *Redlich* I. 687. l., *B. u. Mayer* id. köt. 5. l.

II.

(Az októberi diplóma hatása Erdélyben ; az ottani szervezés megindítása. A Bánság és Vajdaság visszacsatolásának kimondása a szerbek és románok ellenkező törekvéseivel szemben ; Horvátország szervezése a diplóma alapján ; a báni értekezlet követelményei. Schmerling államminiszterségének előzményei ; miniszteri beköszöntője, kinevezésének hatása Magyarországon, Deák és Eötvös kihallgatása az uralkodónál. Gr. Teleki László elfogatása Drezdában és kiszolgáltatása Ausztriának ; a császár maga elé vezetteti őt s bizonyos kikötésekkel szabadon bocsátja ; az eset hatása. A külpolitikai helyzet ; az olasz veszély. Gr. Széchenyi István elkobzott iratainak sorsa. A Muraköz visszacsatolása. A pénzügyi szolgálat nehézségei. Gr. Apponyi György országbíróvá neveztetik ki. A megyék szervezkedése ; a megyegyűlések merész határozatai s azok visszhangja ; tüntetések és zavargások ; az adófizetések fokozatos csökkenése. A magyar kormányférfiak helyzete ; a törvényhatóságokhoz intézett uralkodói leirat. 1860—1861.)

Mielőtt a szorosabb értelemben vett magyarországi politikai viszonyok további fejleményeire rátérnénk, egy pillantást kell vetnünk arra a közvetetlen hatásra, melyet az októberi diplóma és az azt kísérő rendeletek intézkedései Erdélyre, a bánságra és vajdaságra, valamint Horvátországra gyakoroltak.

Az erdélyi magyarság körében a diplómával való elégedetlenség még nagyobb volt, mint Magyarországon, mert hiszen az az 1848-ban törvénybe iktatott egyesülést az anyaországgal teljesen kizárta. Már pedig a magyarság és székelység körében az egyetértés az únióra nézve sohasem volt oly teljes, mint most, a lefolyt tizenkét év tapasztalata után ; erdélyi kancelláriáról hallani sem akartak, mert b. Vay Miklóst tekintették az ő kancelláruknak is.[1] A magyaroknak diplómaellenes hangulata kitörésre jutott, helyenkint, — mint Kézdi-Vásárhelyen — ahol a Rákóczi-induló húzatása miatt véres összeütközés is támadt katonatisztek és a polgári fiatalság közt.[2]

A szászoknál más volt a helyzet ; bár ezek között is volt sok híve az únionak, a birodalmi gyűlésben való szereplése óta híressé vált,

[1] *Ürmössy* id. m. I. 241., 243. l., *Emléklapok* (b. Kemény Domokos levelei Vayhoz) 361—362. l.

[2] *P. N.* dec. 13., *Ürmössy* id. köt. 233. l.

de már kevéssel később eladósodott hivatalvadásznak bizonyult.[1] Maagertől összehívott brassói gyűlés mégis elhatározta, hogy feliratot intéz a kormányhoz a szászok «régi alkotmányának» helyreállítása érdekében s községenkint szervezni igyekezett az únió-ellenes mozgalmat, nem annyira magyar-gyűlöletből, mint inkább a románok által való megfélemlíttetés miatt.[2]

Az erdélyi románok — mint láttuk — már az októberi diplóma kibocsátása előtt román nyelvű kérvénnyel fordultak a birodalmi tanácshoz nemzeti jogaik érvényesítése érdekében. A kérvények szerzőségére nézve a helytartóság vizsgálatot is folytatott, október 20-a után azonban a kormány jobbnak látta az ügy felett napirendre térni.[3] A románok csekélyszámú értelmisége Ságuna püspök közvetítésével a diplóma alapjára helyezkedve ugyan, de nagyon messzemenő igényekkel lépett föl a kormánynál, még külön román kancellárt is kívánva. Egyelőre azonban igyekezete főkép arra irányult, hogy a szervezés tárgyában összehívandó gyulafehérvári értekezleten megfelelő képviseletet nyerjen. Az erdélyi viszonyokkal ismerős magyaroknak az volt a véleményök, hogy a román nép nagy zöme, ha nem izgatják, belenyugodnék az únióba.[4]

December 9-én az uralkodó b. Kemény Ferencet «ideiglenesen» megbízta a visszaállított erdélyi udvari kancellária vezetésével s ugyancsak ideiglenes megbízást kapott gr. Mikó Imre, ki Erdélyben a tárnokéhoz hasonló méltóságot viselt (thesaurarius), a kormányszék újraszervezésére. Mindketten kelletlenül vállalkoztak reá, mert mindketten hívei voltak az únionak s így hatáskörükben inkább ennek a megvalósítására törekedtek, ami aztán elkerülhetetlenné tette a surlódást a megbízó és a megbízottak között, kivált mióta a kabinetben a Schmerling befolyása kezdett érvényesülni.

A minisztertanács két ízben, december 15-én és 17-én — ez utóbbi ülésben a császár személyes elnöklete alatt — foglalkozott Erdély szervezésével gr. Szécsen és b. Kemény előadósága mellett.[5] Csakhamar szembetűnővé vált a kabinet magyar és osztrák tagjainak ellentétes nézete és törekvése; amazok, miután az uniót egyenesen célba venniök nem lehetett, legalább az 1848 előtti állapotokat akarták mielőbb és teljesen visszaállítani, úgy a területi beosztásra, mint a hatósági szervezetre nézve, úgy vélvén, hogy ezen az alapon könnyebb lesz az uniót előkészíteni. Ellenben az osztrákok az abszolutizmus alatt behozott állapotokat akarták mint provisoriumot fenntartani, s a ro-

[1] *H. H. S. A.* Min. Conf. Prot. 1861. jun. 24.
[2] *Ürmössynél* 243. s köv. l., *Eml. lapok* 362—363. l.
[3] *O. B. E. L.* 3825. szám. Lásd e kötet 85. lapját.
[4] *Ürmössynél* 249—250. l., *Eml. lapok* 363—364. l.
[5] *H. H. S. A.* Min. Conf. Prot.

mánoknak előreláthatólag túlnyomó részvételével megtartandó gyulafehérvári értekezletre bízni az országgyűlés és a közigazgatás végleges szervezését ; álláspontjuk támogatására utalhattak a magyarországi tapasztalatokra, melyek már ekkoriban is jeleit adták annak, hogy a megyerendszer rögtöni visszaállítása úgy közigazgatási, mint törvénykezési téren anarchiát teremthet. Az osztrák álláspont, melynek segítségére jött a Schmerling ügyes dialektikája, megnyerte az uralkodó hozzájárulását is és így Keménynek nem maradt más hátra, mint a gyulafehérvári értekezlet késleltetésével igyekezni időt nyerni.[1]

A bánság és vajdaság ügyében az októberi kézirattal kiküldött gr. Mennsdorf-Pouilly altábornagy oly utasítást kapott, hogy hívjon össze Temesvárra egy notable-gyülekezetet, s puhatolódzás útján is igyekezzék tudomást szerezni azokról a kívánságokról, melyeket javaslatába foglalandóknak tart ; a tisztviselőket tartsa menten minden alulról jövő befolyástól és nyugtassa meg a szerbeket nemzetiségök és privilégiumaik sértetlen fenntartása iránt. További utasításoktól és különösen a szerbeknek teendő messzebbmenő ígéretektől a minisztertanács Vay és több osztrák miniszter egyetértő véleménye alapján tartózkodott.[2]

Csakhamar kitűnt, hogy maga Rajačič patriarcha az, aki szítja a bánsági és vajdasági szerbek ama túlzó követeléseit, melyek egy szerb nemzeti kongresszus összehívására irányultak, egyedül az levén — szerintök — illetékes a Magyarországgal való egyesülés tárgyában nyilatkozni, mert ez csak a szerbek dolga, a vajdaság az övék, privilégiumaik csak nekik vannak, ők legföllebb mint nemzet küldhetnek delegátusokat a magyar országgyűlésre.[3] Szerencsére a kormány már a bánság és vajdaság többi nemzetiségeire való tekintettel sem engedhetett az ilyen törekvéseknek.

Mennsdorf már a december 18-i minisztertanácsnak előterjesztést tett a megtartott notable-értekezlet eredményéről s tett tapasztalatairól. A jelentést, melyet a szerb részről vett információk kissé egyoldalúan befolyásoltak, különösen gr. Szécsen miniszter vette erős kritika alá a viszonyok személyes ismerete alapján. Utalt arra, hogy a magyar országgyűlést a délvidéki négy megye képviselői nélkül összehívni nem lehet, s milyen következményei volnának annak az egész monarchiára nézve, ha itt példa adatnék arra, hogy az ország politikai beosztásának alapjául a nemzetiségnek kell szolgálnia? Lasser miniszter érdekesen és őszintén fejtegette, hogy más volt a helyzet 1849-ben és más most, most már a kormánynak nincs érdekében a szerbeket egy magyarellenes politika eszközeiül használni fel. Magyarország

[1] *O. B. E. L.* 4624. szám., *Ürmössy* id. köt. 245. s köv. l., *P. N.* dec. 13., 29.
[2] *H. H. S. A.* Min. Conf. okt. 30.
[3] *O. B. E. L.* 3924. szám.

közjogi igénye a bánság és vajdaság visszacsatolására kétségtelen ; csak a nemzetiségeknek szabad mozgásukra nézve adandó biztosítékokról lehet vitatkozni.

Úgyszólván az utolsó percben a bánsági románság igyekezett gáncsot vetni a visszacsatolásnak. Miután küldöttségüket az uralkodó fogadni nem volt hajlandó, Mocsonyi birod. tanácsos közvetítésével nyujtottak be egy tömeges kérvényt a miniszterelnökhöz, melyben hivatkozva a monarchiában lakó három millió románra, mely számból 600,000 a bánság leghívebb őslakója, hivatkozva 1848—49-ben szerzett érdemeikre, kívánták, hogy a visszacsatolás kérdésében a román nemzetgyűlés meghallgattassék, egyelőre a bánság és vajdaság az erdélyi kancellária alá helyeztessék s amennyiben e tartomány önállósága megszűnnék, vagy létesíttessék egy külön román kapitányság, vagy csatoltassék a román rész Erdélyhez.

Ez a kérvény egyszerűen irattárba került. A minisztertanács egyetértő megállapodása nyomán az uralkodó december 27-ről kelt elhatározásával a bánság és vajdaság visszacsatolását Magyarországhoz elvben kimondta, Rajačič patriarchát csupán tizenkét bizalmi férfiú megnevezésére hívta fel, kikkel majd a kormány Bécsben tanácskozni fog a szerbek privilégiumának biztosítása ügyében. A románoknak privilégiumaik nem lévén, azok nemzetiségi igényeinek kielégítéséről a magyar kancellár a maga hatáskörében fog gondoskodni. Egyúttal utasíttatott a temesvári helytartóság, hogy készítse elő a saját felosztását, az államminisztérium pedig a bánsági és vajdasági ügyek kezelését bocsássa át a magyar kancellária hatáskörébe. Csupán a rumai és illoki járásnak mint Szerém megyeinek Horvátországhoz tartozása ismertetett el.[1] A visszacsatolás kimondását a bánság több városában lelkesen megünnepelték.[2]

Nehezebb volt Horvátországgal boldogulni. Az októberi diplómát úgy Zágrábban, mint Fiuméban látszólag lelkesedéssel fogadták, de míg a fiumei községtanács a bán útján — ennek valószínűleg nem nagy örömére — hálanyilatkozata mellett annak a reményének adott kifejezést, hogy most már visszacsatoltatván Magyarországhoz, régi önkormányzatát is vissza fogja nyerni, s az ottani sajtó, bár hangsúlyozva Fiume olaszságát, az elszakadási törekvés minden gyanúját elhárította.[3] Csakhamar nyilvánvalóvá lett, hogy a horvátok az októ-

[1] *H. H. S. A.* Min. Conf. dec. 18., 30., *O. B. E. L.* 4594., 4621., 4744. számok. Egy ez időben Rechberghez int. bizalmas kézjegy tartalmazza az utasítást a Szerémségnek hovátartozására nézve. E kézjegy a bán felszólalására utal és «Kleine ungarische Perfidie»-t vél látni a dec. 27-i decretum eredeti szövegében. *H. H. S. A.* Nachlass Rechberg.

[2] *P. N.* 1861. jan. 23. esti kiad., jan. 6. regg. k.

[3] *O. B. E. L.* 4223. szám., *P. N.* nov. 18., 1861. jan. 8. esti kiad.

beri engedményeket egyáltalán nem tekintik annak a határnak, amelynek az uralkodó nyilvánította, hanem azokon messze túlmenő igényekkel lépnek föl.

Goluchovski mint államminiszter még október 23-ról utasította a bánt, hogy az októberi diploma végrehajtása s különösen a megyerendszer visszaállítása tárgyában az összehívandó báni értekezlet meghallgatásával tegye meg előterjesztéseit. Sokčevič bán már november 2-án válaszolt a leiratra, ecsetelte a lelkes hatást, melyet a legfelsőbb elhatározás ama része, mely a Magyarországhoz való viszony rendezésére nézve a magyar országgyűlés és a horvát tartománygyűlés közötti tárgyalásokat helyez kilátásba, keltett Horvátországban, azonban jelezte azt is, hogy a lelkes hangulat abban a percben eltűnt, amelyben köztudomásra jutott, hogy Magyarországra nézve a régi jogállapot, vagyis a megyerendszer máris visszaállíttatott, holott a horvátok ennek még semmi nyomát sem látják. Azzal az aggodalommal szemben, hogy Horvátország a maga elszigetelt helyzetében történelmi sajátosságai rovására mindinkább be fog olvadni az osztrák tartományok politikai rendszerébe, még a legszélsőbb horvát pártárnyalat körében is hovatovább hódít a Magyarországhoz való csatlakozás gondolata. A bán már tartott egy bizalmas értekezletet mérsékelt gondolkozású tekintélyes politikusokkal a horvát országgyűlés összeállítása ügyében, s ezek mind határozottan a megyék visszaállítását a régi területi beosztás alapján kívánták, úgy ahogy az Magyarországon történt, mely kívánsághoz a bán is teljes mértékben hozzájárul.[1]

A miniszteriánács november 15-én foglalkozott e báni előterjesztéssel s ekkor hozta javaslatba Szécsen azt a legfelsőbb elhatározást, mely azután november 23-án napvilágot is látott s amely kimondja elvben a megyerendszernek Horvátországban is leendő visszaállítását, de a keresztülvitelre nézve a báni értekezlettől javaslatokat vár s a területek kérdését függőben tartja, miután az — különösen a Muraközre nézve — Magyarországgal való megegyezést föltételez.[2]

A báni értekezlet Zágrábban november 26-án megnyílt s különösen Kukuljevič Iván szónoklatainak hatása alatt nagyon messzemenő követeléseknek adott hangot. Az érsek által ez alkalomból adott díszebéden Strossmayer püspök feltűnést keltő beszédet tartott, melyben hangsúlyozta, hogy a horvátok alkotmányos testvéreikkel, a magyarokkal, mint szabad nemzet szabad nemzettel akarnak megegyezni.[3] Az értekezleten határozattá emelt felterjesztés a lefolyt 12 évet pusztító

[1] *O. B. E. L.* 4158. szám.

[2] *H. H. S. A.* Min. Conf. nov. 15., *O. B. E. L.* id. száma.

[3] *P. N.* dec. 6. Mérey Károly, ki ekkor Zágrábban tartózkodott, e beszédet »felette izgató«-nak mondja. *Vay Eml. lapok* 353. l.

árnak mondja, melynek az októberi diplóma a történelmi alapokra való visszatérés által véget vetett. Horvátország közjoga világos és mégis tanusított hűségeért és áldozatkészségeért a legkisebb jutalmat ő kapta! Horvátország sohasem volt meghódított tartomány, viszonya az uralkodóházhoz szerződéseken alapul, s mégis az utóbbi években idegen emberek idegen nyelven kormányozták. Végre megkapta az októberi diplómát, de ez csak útmutató, mely maga nem visz előre, csak ha a vándor követi útjelzését. A báni konferencia, bár nem törvényes népképviselet, kénytelen rámutatni, hogy Horvátország tényleges közjogi állapota ma még törvénytelen alapokon nyugszik, az alkotmányos állapot tehát mielőbb visszaállítandó volna. Sérelmei és javaslatai: 1. a horvát nyelv az 1850. április 7-i pátens ellenére nem érvényesül mint általános és kizárólagos szolgálati és hivatalos nyelv. 2. Az államminisztérium kebelében működő horvát osztály helyébe addig is, míg Magyar- és Horvátország viszonya rendezve lesz, szerveztessék ideiglenesen egy horvát kancellária, egészen a magyar udvari kancellária mintájára. 3. Ez a kancellária tegyen javaslatot a főispánok kinevezése iránt. 4. Dalmácia csatoltassék vissza Horvátországhoz.[1]

Miután három minisztertanács foglalkozott a horvát kérdéssel s ezek folyamában világosan kifejezésre jutott az osztrák miniszterek aggodalma a fölött, hogy Magyar- és Horvátország uniója, ha létrejön, majd túlságos erőt fog kölcsönözni a monarchia e részének, végre egy december 5-ről kelt, a bánhoz intézett császári kézirat elrendelte, hogy a horvát országos nyelv[2] úgy a helytartóságnál, mint a báni táblánál mint ügykezelési és hivatali nyelv szerepeljen úgy a belső szolgálatban, mint a többi hivatalokkal való érintkezésben. Minden országlakó bárminemű beadványát az országban használatos nyelvek bármelyikén szerkesztheti, s ugyanazon nyelven kell az elintézést is megkapnia. Addig is, míg a magyar-horvát kérdés az alkotmányos képviseletek közbejöttével rendezve lesz, az államminisztérium kebelében udvari bizottság állíttatik fel, melynek elnöke fogja a horvát ügyeket a minisztertanácsban előadni. Dalmácia kérdésében ez ország képviselői fognak majd a báni értekezlet tagjaival érintkezésbe lépni, amire nézve Mamula ottani helytartó egyidejűleg utasítást kapott.[3]

A későbbi fejlemények szempontjából itt lesz helyén vizsgálnunk

[1] *O. B. E. L.* 4323. szám. Az értekezlet feliratának szövegét közli a *P. N.* dec. 11.

[2] Landessprache.

[3] *O. B. E. L.* 4329. sz. Az államminisztérium kebelében felállított horvát szerv elnevezésére e kézirat a «Commission», egy későbbi min. tanácsi jegyzőkönyv (dec. 26.) a «Hofdicasterium» szót használja. *H. H. S. A.* Min. Conf. nov. 27., dec. 2., 4.

azt a hatást, melyet a Schmerling jövetele tett, a várakozásokat, melyek hozzá fűződtek s az ő első miniszteri ténykedését.

A helyzet határozottan kedvezett az új államminiszternek. Az októberi diploma magyarországi fogadtatása az uralkodónál, éppúgy mint az osztrák kormánykörökben, bizonyos csalódást okozott, s ha a császár bizalma új magyar tanácsosai iránt még nem is ingott meg, érthető, hogy a birodalmi gondolat követelményei számára a kabinetben erősebb képviselőkről óhajtott gondoskodni, mint aminő a vezető szellemnek egyáltalán nem bizonyult Rechberg s a megcsontosodott konzervatív nézeteivel mindinkább elszigetelt helyzetbe jutó Goluchovski volt. Bármily kialakulás várt az újraszervezendő birodalmi tanácsra, annak az új rendszerben mindenesetre fontos hivatás jutott, melynek betöltése azonban megkívánta, hogy ott a kormányt oly miniszter képviselje, ki a kifejlendő viták felett uralkodni s azokat a kormányzati érdekek irányában vezetni képes legyen; erre a feladatra Schmerlingnek már a frankfurti birodalmi gyűlésben is bevált szónoki képessége mindenesetre hivatottnak látszott. Az osztrák sajtó, melyet gyakran sugalmaztak magas államhivatalnokok, majdnem egyhangú örömmel és bizalommal fogadta az új államminiszter jövetelét, benne látván az átalakulás szabadelvű jellegének kezesét.[1]

Tagadhatatlanul érdekes történelmi tény az, hogy az új államminiszter megbízatását igen nagy részben az ez időben kormányon levő vagy legalább befolyással bíró magyar konzervatíveknek köszönhette, s hogy ők Schmerling iránti bizalmukkal nem is állottak oly elszigetelten az országban, mint egyéb politikai koncepcióikkal. Magyarországban nem ment feledésbe az, hogy a Schwarzenberg-kabinet egykori igazságügyminisztere a Bach nyílt abszolutizmusával nem akarta magát azonosítani. A bécsi legfelsőbb törvényszéknél Schmerlinget mint tanácselnököt az ott szolgáló magyarok szerették, mert méltányos és jóakaró volt irántuk és a magyar érdekek iránt.[2] A konzervatívek állandó összeköttetést tartottak fenn vele; Szécsen már 1859. szeptemberében értekezett vele; elvtársai is azt tartották róla, hogy barátja Magyarország államjogi állásának; Dessewffy a Jósika bizalmát is megnyerni igyekezett ez «okos és becsületes ember» számára; csak Sennyey viseltetett kezdettől fogva ösztönszerű bizalmatlansággal iránta, de barátai nem hallgattak rá. Mikor az októberi diploma kibocsátása után Magyarországon az ellentállás mind élesebb színt öltött, Vay és Szécsen, úgy látszik, maguk is szükségesnek látták egy, Goluchovskinál erélyesebb államminiszter meghívatását, mégpedig

[1] *Friedjung:* Histor. Aufs. Gr. B. Rechberg. 309—310. l., *Wertheimer:* Andrássy I. 168. l., *Rogge* id. m. II. 92. l., *Redlich* id. m. I. 688—689. l.

[2] *Zsoldos* följegyz. 173. s köv. l.

olyanét, ki az osztrák örökös tartományokban szabadelvű szellemben fogja az alkotmányt megvalósítani, ami az októberi vívmányoknak Magyarország részére leendő biztosításánál is kezességül szolgálna; ezért ők maguk hívták fel az uralkodó figyelmét a Schmerling személyére, abban a meggyőződésben, hogy benne az októberi diplóma politikai irányának őszinte támogatóját fogják találni.[1]

Hogy a kinevezés magában véve Magyarországon is jó benyomást tett, tanusítja Falk cikke, mely hivatkozva Schmerling közismert alkotmányos elveire, azt mondja, hogy mi, kik Ausztriában is alkotmányosságot kívánunk, örömmel üdvözölnők az új miniszter belépését a kormányba, ha a bécsi lapok nem tüntetnék föl a dolgot úgy, mintha az ottani alkotmányos berendezkedésnek főcélja ellensúly teremtése volna Magyarország ellenében.[2]

December 22-én adta ki azután az új államminiszter a helytartóságokhoz intézett beköszöntő körlevelét, melyben mintegy programmját körvonalazta. Feladatának vallotta ebben az októberi diploma életbeléptetését, melynek célja Ausztria népeinek kedvező fejlődését és megerősödését szabad mozgásuk biztosításával mozdítani elő. A népnek a törvényhozó hatalom gyakorlásában való részesítése által Ausztria a történelmi alapon jogilag rendezett államok sorába lép, ami minden állampolgárban hazafias büszkeséget kelthet. Mint alkotmányos állam Ausztria annál inkább biztosítja polgárai személyes szabadságát, mert különböző nemzetiségű polgárai vannak. A diplóma biztosítja a vallásgyakorlat szabadságát is, hogy a felekezetközi viszonyokban a méltányosság és keresztény felebaráti szeretet szelleme uralkodjék. A tudomány — úgymond — hatalom; igyekezzék minden nemzetiség magasabb szellemi polcra emelkedni s a szükséges szellemi tőkét vagy sajátmagából hozni elő, vagy a fejlettebb nyelv gazdagságából öntevékenységével kölcsönözni.[3] A kormány egyetlen nemzetiséget sem akar sajátosságából kivetkőztetni. A miniszter reméli, hogy a sajtót éppen szabadsága fogja ránevelni a kellő mérsékletre. Az igazságszolgáltatás különválasztandó a közigazgatástól; a nyilvánosság ellenőrzése alá levén helyezendő, eljárásának szóbelinek kell lennie. A gazdasági életre vonatkozó nehány közkeletű szólam mellett a körirat a törvény előtti egyenlőség elvét hirdeti s a személyi és polgári szabadságjogok tiszteletben tartását. Már legközelebb meg fognak jelenni az alkotmányos politikai intézményeket Ausztriában is életbe léptető rendel-

[1] *Kónyi:* Gr. Széchenyi István levelei Hollán Ernőhöz, Bud. Szemle 1899. (100 köt.) 181—182. l. *Drei Jahre Verf.-streit* 110. s köv. l., *Friedjung* és *Redlich* előbb id. h.

[2] *P. N.* dec. 8.

[3] ». . . . aus dem Reichthum einer, in der Entwicklung weiter fortgeschrittenen Sprache selbstthätig zu entlehnen.«

kezések, melyek a képviseleti rendszert az érdekképviseletre fogják alapítani. Az országgyűlések csak a belügyekkel fognak foglalkozhatni, a birodalmi ügyek a birodalmi tanács részére lesznek fenntartva. Ezeknek az elveknek határozott és őszinte érvényesítése mindenütt, reménylhetőleg a magyar korona országaiban is azt a meggyőződést fogja kelteni, hogy a kormány a többi országokban is komolyan veszi az ígért intézmények életbeléptetését s nincs immár ok attól tartani, hogy a birodalom egyik részében meg fogják kísérelni elnyomni azt, amit mindkét résznek ünnepélyesen megadtak; ellenkezőleg, ezentúl a politikai berendezésben teljes összhang fog uralkodni. Az összes hivatalnokoknak nyomatékosan ajánlja a miniszter, hogy kötelességeik teljesítésénél inkább a személyes behatást alkalmazzák az írásbeliség helyett, igyekezzenek az országlakókban fölkelteni a spontán erőt, őket kellően felvilágosítani s bennök meggyökereztetni a bizalmat arra nézve, hogy a közigazgatás érdekeiket valóban megismerni, jogaikat megvédeni, de egyúttal a közrendet is fenntartani tekinti feladatának. A szabadság és a haza ellenségei azok, kik a szabadság nevével visszaélve azt túlhajtásokba viszik. A törvényesség szigorúan fenntartandó; a hivatalnok azonban legyen finom megértéssel a jogosult közvélemény iránt is.[1]

Erről a programmról a Pesti Napló — ismét a Falk tollával — egészben véve helyeslőleg nyilatkozott. Ausztriában ugyan — úgymond — már sokszor ígértek jót s azt meg nem tartották; de ezúttal a helyzet olyan, hogy egy határozottan szabadelvű rendszer követése elutasíthatatlan kényszerűséggé lett. Ez a programm az egész közigazgatási és politikai rendszerre kiterjeszkedik s ezért föltételezhető, hogy Schmerling a kabinet feje és lelke lesz. Elemzi azután a programmot és kiemeli, hogy a nyilatkozat a nemzetiségi kérdés tekintetében kétségtelenné teszi, hogy a Bach germanizáló rendszerét folytatni nem fogják. Föltételezi azt is, hogy a mostani sajtótörvény 22. §-a el fog tűnni és így nálunk az 1848-i sajtótörvény mielőbb helyre fog állíttatni. A Goluchovski-féle «statutumok» fölött e programm pálcát tör; a rendi képviselet helyét érdekképviselet fogja elfoglalni s így reménylhetőleg Ausztriában is bizalommal fogják nézni Magyarországon a 48-i választójogi törvény visszaállítását. A nem magyar országgyűlések is közvetetlen választáson fognak alapulni, kezdeményezési joggal és nyilvánossággal fognak bírni, a birodalmi tanácsba pedig az országgyűlések fognak tagokat választani. Schmerling tehát az októberi diploma alapján áll és a közös birodalmi képviselet eszméjéhez ragaszkodik. Ez az egyetlen pont, mely nálunk visszatetszést fog szülni, de nem volt várható, hogy a kormány már most elhagyja az októberben

[1] *O. B. E. L.* 4569. szám.

elfoglalt alapot. Schmerling azonban oly óvatossággal szól e kérdésről, mely föltételezni engedi, hogy annak végleges megoldását a birodalom mindkét része képviseletére akarja bízni. A magyar országgyűlés erre vonatkozó kívánságait oly határozottan fogja kinyilatkoztatni, hogy azoknak túl a Lajtán is méltánylást kell találniok s ott is rá kell hogy álljanak az együttmaradás nélkülözhetetlen föltételeire. Elismerést érdemel, hogy az új miniszter a minden fölött gyámkodás rendszerével föl akar hagyni. Falk emlékeztet arra, hogy Schmerlingnek tíz év előtt le kellett mondania azért, hogy helyet adjon oly embereknek, kiknek szerencsétlen kísérletezése a monarchiát tönkretette. Az új miniszterben, úgy látszik, megvan a jó szándék és belátás, mely sikerrel kecsegtethet, ha csak az európai helyzet időt enged neki![1]

Míg Magyarországon mértékadó publicisták ily optimizmussal nyilatkoztak a miniszteri beköszöntőről, a kabinetben csakhamar mutatkozni kezdtek az új kinevezés által létrejött helyzet nehézségei a magyar kormányférfiakra és magyar érdekekre nézve.

Eleinte úgy látszott, mintha maga Schmerling kerülni akarta volna az összeütközést magyar minisztertársaival. Érezniök kellett pedig mindkét részről, hogy a kölcsönös bizalom csökkenésének minden föltételei adva vannak. Ha Szécsen, aki november 29-én azzal biztatta a magyarországi állapotok miatt aggodalmaskodó Plenert, hogy egy hónap alatt Magyarországon rendezett állapotok fognak bekövetkezni s a pénzügyi világ is megnyugtatást fog meríteni abból, ha a magyar országgyűlés megkezdi működését és megválasztja küldöttjeit a birodalmi tanácsba;[2] ha ugyanő most, a Schmerling belépése utáni első minisztertanácsban is, december 19-én, a szerinte a külföldről szított magyarországi agitáció elleni biztos orvosszerül az országgyűlés összehívásának siettetését ajánlotta, ha Vay, Szögyény és Mailáth a Pestmegye által már megindított adómegtagadási mozgalmat felsőbb rendeletekkel fékentarthatónak mondták, Schmerling ekkoriban már eléggé világosan láthatta a helyzetet, hogy azokat a tévhiteket, melyekben ezek az urak ringatództak, felismerhesse. Erősen hangsúlyozta a pestmegyei határozatokkal szemben a legfelsőbb helyen világos kifejezésre jutott állásponthoz való ragaszkodást; de viszont mérsékletének és elfogulatlanságának adta jelét, amennyiben a képviselőválasztás kérdésében az 1848-ban behozott eljárás fenntartását lehetségesnek tartotta.[3]

Az új államminiszter már ebben az időben tisztában lehetett az iránt, hogy a kormányra jutott magyar konzervatív politikusok mögött nem áll a nemzet s ez magyarázza meg azt a törekvését: érintkezésbe

[1] *P. N.* dec. 25.
[2] *H. H. S. A.* Min. Conf. nov. 29.
[3] *Redlich* id. m. I. 701—703. l.

jutni a magyar közvélemény valódi vezetőivel. Tudjuk, hogy Schmerling már első miniszterségе idejében, 1850. áprilisában, kísérletet tett a Deákkal való megismerkedésre s őt meghívta magához;[1] Deák akkor kitért a találkozás elől; Schmerling most magasabb fórumhoz fordult, melynek meghívása elől kitérés nem volt. Vay meghívó levelei kétségtelenné teszik, hogy Deák Ferenc és b. Eötvös József meghívatása Bécsbe, legfelsőbb kihallgatásra december hó 27-re az államminiszternek Vayval egyetértő kívánságára történt.[2]

Sajnos, értesüléseink a két fontos kihallgatásra nézve fogyatékosak. Az Eötvöséről semmit sem tudunk;[3] a Deák Ferencére nézve is inkább csak a kölcsönös általános benyomás maradt megrögzítve. Meglepő az egybehangzóan kedvező vélemény, melyet az első találkozásuk alkalmával az a két férfiú, akik hivatva voltak megegyezésükkel Magyarországon a királyi trónt és az alkotmányt újra megerősíteni, maguknak egymásról megalkottak. Az uralkodó Vay előtt így nyilatkozott Deákról: «Ez azután a tetőtől talpig becsületes, erős meggyőződésű ember. És milyen a logikája! Csakhogy sokat tart kivihetőnek, ami alig leküzdhető akadályokba ütközik.» Viszont Deák Ferenc, ki a császári várlakból vendéglőjébe, a «Stadt Frankfurt»-ba sietett, ahol már várta Vay, ez előtt odanyilatkozott, hogy egészen másnak képzelte a császárt. Van esze és szíve; meglepte őt, — úgymond — mily alaposan ismeri az ügyeket s mily lelkiismeretességgel tárgyalja azokat.[4]

Egyébiránt Deák maga örökítette meg felfogását a helyzetről, egy, alig két héttel a kihallgatás után sógorához, Oszterhueber Tarányi Józsefhez Pestről intézett bizalmas levelében. E levelében azt írja, hogy ti (t. i. a magyarok) most, miután mozgékonyabb, élénkebb napo-

[1] Ugyane mű I. köt. 158. s köv. l.

[2] *Kónyi* Deák F. besz. II. 526. s köv. l. A kihallgatás napjára nézve az itt közöltek némi ellenmondást tartalmaznak; Rechberg meghívó levele, mely dec. 24-ről szól, «jövő csütörtököt» mond; ez megfelel a császár saját-kezű és kelet nélküli följegyzésének. (*H. H. S. A.* Nachlass Rechberg 1860. dec.) Deák Donnerstag um ½ 2 Uhr, Eötvös donn. u. 2 Uhr, F. J. Alantabb Lónyay naplóföljegyzése szerint Deák és Eötvös dec. 26-án utaztak el Bécsből; ez tévedés, mert dec. 27-e esett csütörtökre, ők tehát csak 27-én vagy azután utazhattak el. *Redlich* (id. m. II. 734. l.) tévesen mondja, hogy Deák és Eötvös fogadtatása 1861. jan. 8-án történt.

[3] Életrajzírója, Ferenczi Zoltán (Tört. Életr. 1903.) az 1860. decemberi audienciát nem is említi; *Falk* (Kor- és jellemrajzok 225. l.) bizonnyal az Eötvös közlése nyomán megemlékezik róla, azonban nyilvánvaló, hogy az, amit Eötvöstől hallott, nem vonatkozhatott a szóbanforgó kihallgatásra, mert amikor Eötvös azért hívatott Bécsbe, hogy a császárt a magyar kérdés iránt informálja, nem lehetett szüksége «óvatosan átvinni a beszédet a magyarorsz. viszonyokra». Az se valószínű, hogy ezen az audiencián Eötvös főképpen a német birodalmi viszonyokról beszélt volna.

[4] Mindkettő *Kónyi* följegyzése, II. 532. l.

kat élünk, felizgatva reményekre, azon csekély jelentőségű körülmény=ből, hogy a császár engem és b. Eötvöst Bécsbe felrendelt, Isten tudja minő tarka ábrándokat szőttetek magatoknak s azt gondoljátok : minden jól van, minden megvan, mit óhajtottunk. Sajnálom, hogy kénytelen vagyok szép álmaitokat a rideg valóság hű képével eloszlatni ; de poli=tikában, kivált korosabb embereknél, nem való az álmodozás, azoknak ébren kell lenni.» Nyíltan megvallja, hogy arra nézve, mi fog történni, éppen annyit tudott, mikor Bécsből visszajött, mint mikor oda ment. A császár nem azért hívta őket, hogy nekik elmondja, mit fog tenni, hanem azért, hogy tőlük megtudja véleményüket némely tárgyra nézve. A rövid félóra, amit ott töltött, erre is alig volt elég. A császár az egybe=hívandó országgyűlésről, a választásokról, a vajdaság visszacsatolásáról s a szerbek kívánatairól beszélt ; utalt arra, hogy ő nemcsak Magyar=ország királya, hanem a többi tartományok fejedelme is és azért óva=tosságot és méltányosságot vár azon kérdések megoldásában, melyek az egész birodalommal közösek, mint a pénzügy és hadügy, s nem érti, miért nem akarnak a magyarok a közös ügyekre nézve közös birodalmi tanácsot vagy birodalmi országgyűlést? Ezekről szólt a császár, ezekre felelt Deák röviden. Úgy látja, hogy «Magyarország soha kétesebb helyzetben nem volt, mint jelenleg ; a multból a birodalomra háramló terhet nem bírjuk el ; a hadsereg kettéosztásába nem fognak belé=egyezni ; a nemzetiségek teljesíthetetlen követelésekkel fognak fel=lépni ; óriási nehézségekkel fog járni a tagadhatatlanul közös ügyek intézésének módját megtalálni. És mind e mellett háború veszélye is fenyeget s a 12 évi abszolutizmus megrontotta az állam organikus élete=nek minden műszereit, tönkretette gazdaságát. Ily helyzetben nem lehet törvényekre hivatkozva az egyszerű negatió álláspontjára helyezkedni ; ő maga szívesen menne azon ember után, aki a haza megmentésének útját megmutatná.[1]

A két volt 48=i miniszter kihallgatásáról a hozzájok legközelebb álló Pesti Napló mindvégig hallgatott ; a bécsi sajtó kevésbbé diszkrét volt s hozott különösen Deákról aligha teljes hitelt érdemlő közlemé=nyeket is.[2] Pedig jó lett volna a kihallgatás tényét a közhangulat javítá=

[1] *Kónyi*nál id. h.

[2] A «*Dreissig Jahre aus d. Leben e. Journalisten*» c. névtelen mű (Wien 1894. Höldner, 57. s köv. l.) szerzője azt írja, hogy kihallgatása után találko=zott Deákkal Bécsben az utcán, s ajánlása levén hozzá, tőle a következő képletes választ kapta, melyet másnap újságában közölt : «Denken Sie sich, Sie hätten einen Schuldschein oder e. ähnliches Document auf einen, der ganz zahlungs=unfähig ist, u. Sie kämen zu ihm in freundschaftlichster Weise, ihre Forderung einzucassiren. Wenn nun der Schuldner sagen würde, ich gebe ihnen vorläufig e. Abschlagszahlung, warten Sie gefälligst mit dem Rest, das würde sich allen=falls hören lassen u. man könnte darüber reden. Wenn Ihnen aber d. Schuldner

sára fölhasználni, különösen egy ugyanakkor nyilvánosságra jutott váratlan esemény hírével szemben, mely a hamar beállott fordulat ellenére soká tartotta a felháborodás legnagyobb izgalmában az amúgyis eléggé fölzaklatott közérzületet Magyarországon.

Közvetetlenül a karácsonyi ünnepek előtt hozták ugyanis a lapok a rövid távirati értesítést Drezdából, mely szerint gr. Teleki László ott elfogatott s a fennálló szerződések alapján Ausztriának átadatott.[1]

A hontalanság már magában véve nyugtalanságot szül ; ez magyarázza meg a mi ezidőbeli emigrációnk sok tagjának nyugtalan ide-oda vándorlását, melynek jelenségeivel már találkoztunk. Teleki a legnyugtalanabbak közé tartozott ; mióta az 1859-i olaszországi háború alkalmával az Ausztria ellen szövetkezett hatalmak kívánatára alakított «magyar nemzeti igazgatóság» tagja lett Kossuthtal és Klapkával együtt, azóta sem szűnt meg ide-oda vándorolni.[2] November végén — mint mondá — rövid időre elhagyta Genfet, hogy magánügyekben Drezdába és onnan Berlinbe utazzék. Berlini útjának célját nem ismerjük ; drezdai időzésének kifejezett célja némelyek szerint az volt, hogy ott meglátogassa rokonát, gróf Teleki Emmát, De Gerando Ágoston özvegyét és annak nővérét, Teleki Blanka grófnét, ki nyolcévi börtön elszenvedése után ide vonult vissza. Van azonban adat arra is, hogy Telekit Drezdába fiatalkori barátnője, Orczy báróné hívta meg unokájának keresztelőjére keresztapaként. Utazását Kossuth előtt «nem veszélyes»-nek jelezte, de ismerve mégis az alárendeltséggel határos előzékenységet, mellyel a szász kormány Ausztria iránt viseltetett, szükségesnek tartotta a szokottnál fokozottabb óvrendszabályok alkalmazását: John Harold álnévre kiállított angol útlevéllel ment oda, s hogy magát fölismerhetetlenné tegye, levétette jellegzetes bajuszát. Azonban az osztrák kémek, akik már lestek rá, mégis felismerték s Werner osztrák követ megkeresésére a drezdai rendőrség december 18-án őrizet alá helyezte annál inkább, mert Ausztria megkeresése nemcsak elfogatásra, hanem kiszolgáltatásra is szólt és a szász kormány a közte és Ausztria között 1854-ben létrejött egyezmény értelmében magát a kiszolgáltatásra kötelezettnek látta.[3]

Teleki először felháborodással tiltakozott elfogatása ellen, azután

---

sagt : «Das was Sie in d. Hand haben, das erkenne ich nicht an, damit kommen Sie mir nicht, ich will Ihnen aber doch etwas geben, weil wir gute Freunde bleiben wollen, nun, da werden Sie sich im Rechte glauben, d. wichtige Document wieder in d. Tasche stecken u. denken : Kann warten, Zahltag wird schon kommen . . . Sehen Sie, lieber Freund, das ist alles, was ich Ihnen sagen kann.»

[1] *P. N.* dec. 23.

[2] *Lukinich Imre:* Teleki László életéhez : Bud. Szemle 1928. dec. 342. s köv. l.

[3] *Unsere Zeit*, 1861. «Gr. Ladislaus Teleki» 511. l. *Angyal Dávid* cikke : «Teleki László tragédiája». M. Figyelő 1911. 13. szám. 15—16. l. *Kossuth Lajos*

igyekezett meggyőzni a szász kormány közegeit arról, hogy letartóztatása indokolatlan ; sötét színekkel festvén kiszolgáltatása következményeit, kívánta, hogy a miniszterelnök elé vezessék. Orczy báróné kérésére Murray angol követ is közbenjárt az osztrák követnél és a szász kormánynál a fogoly érdekében. Szászország külügyminisztere s egyúttal miniszterelnöke ez időben ugyanaz a b. Beust Ferdinánd volt, ki utóbb mint osztrák külügyminiszter és birodalmi kancellár az 1867-i közjogi kiegyezés lényeges tényezőjévé vált. Ez annyi előzékenységet tanusított, hogy maga ment el Teleki fogságába őt meghallgatni. Az osztrák követ előtt tett nyilatkozata szerint reá a fogoly sajátságos benyomást tett ; egy rebellis magyar mágnást vélt láthatni, a Rákóczi, Bercsényi fajtájából, s e helyett egy sovány, beteges, borotvált arcú embert talált, kit — mint mondá — inkább szerény falusi lelkésznek tartott volna. Beust megnyugtatni igyekezett Telekit a sors iránt, mely reá vár, de kérésének nem engedhetett ; az egész világ szabadelvű sajtójának legkegyetlenebb ócsárlásaival és ostorozásaival nem törődve s minden haladékot megtagadva a szász kormány december 21-én betegen kiadta gr. Teleki Lászlót Ausztriának s a foglyot előbb Josefstadtba, majd 8 napi ott időzés után Bécsbe szállították és ott beszolgáltatták az országos törvényszéknek.[1]

Legnagyobb felháborodást az eset természetesen Magyarországon keltett, ahol december 27-én már Pestváros közgyűlése foglalkozott ez üggyel s Lukács Móric indítványára azonnal felírt b. Vay főkancellárhoz, követelvén, hogy Teleki, ki 1848-i alapon tagja Pestváros törvényhatósági gyűlésének, vagy szabadon bocsáttassék, vagy az illetékes magyar bíróság elé állíttassék. Lapjaink közölték a legtekintélyesebb nyugati sajtóorganumok heves fölszólalásait a nemzetközi jog és gyakorlat e vakmerő megsértése ellen.[2]

A magyar kormányférfiaknak be kellett látniok, hogy úgyis ezer akadállyal küzdő törekvésük végkép dugába dől, ha az egész nemzet előtt dicsfényben álló nagy menekültön elkövetett méltatlan erőszak

---

egy 1860. dec. 22-ről Londonból valószínűleg b. Jósika Miklóshoz int. levelében *(Jósika S. levélgyüjteménye)*, melyben felháborodik a drezdai eset fölött s kiadja a jelszót, h. jajduljanak fel a megyék, kizártnak mondja, hogy T. hamis útlevéllel utazott volna, ezt azonban a követjelentések is bizonyítják. A keresztelői meghívásra vonatkozó adatot b. Bánffy Jánosnénak unokája, b. Bánffy János birtokában levő naplója nyomán Kelemen Lajos úr közölte szerzővel.

[1] *H. H. S. A.* Drezdai követjelentések dec. 19., 20. és 29-ről, Teleki levele b. Jósika Miklóshoz : *Kónyi:* Deák F. besz. III. (II. kiad.) 30. s köv. l. Beust utóbb Andrássy előtt oda nyilatkozott, hogy a kiszolgáltatásnál föltételül szabta, hogy Telekit Bécsben további kellemetlenség nem fogja érni, aminek az osztrák követjelentések ellentmondanak. (*Wertheimer:* Andrássy I. 181. l.). Lásd *Steier Lajos* cikkét : «Teleky László tragédiája» a «Világ» 1924. dec. 25-i számában.

[2] *P. N.* dec. 28. *O. L. T.* Kanc. e. i. 521. sz.

gyors és alapos orvoslásban nem részesül. Az osztrák politika — akár előbbi eltökélés, akár a szorongató helyzet sugallata következtében — most oly lépésre határozta el magát, mely gyorsasága, váratlansága, bátorsága és szinte furfangos ügyessége által mindenkit csodálkozásba ejtett.

Gr. Teleki László, ki azonnal üzenetet küldött régi barátjának, b. Vay Miklósnak, a bécsi Landesgericht előtt minden vallomást megtagadott s követelte törvényes bírája elé való állítását. Lasser igazságügyminiszter jelenlétében folyt december 31-én az eredménytelen kihallgatás, mikor a törvényszék elnökéhez parancs jött, hogy a fogoly azonnal a Burgba szállítandó. Teleki azt hitte, hogy Vayhoz viszik s a legnagyobb izgalom vett rajta erőt, mikor a császári várlak egy szobájában maga az uralkodó előtt találta magát, ki őt Vay kancellár és gr. Crenneville főhadsegéd jelenlétében fogadta. A nyomban ezután kiadott hivatalos közlemény szavai szerint : «Császár Ő Felsége kegyes volt Telekit magához hívatni s neki személyesen kijelenteni, hogy Ő Felsége jól ismeri azon határozott ellenséges indulatot, mellyel Teleki gyakran és egészen a legközelebbi időig viseltetett a felséges császári ház és a monarchia érdekei ellen, hogy Ő F. mindazonáltal kegyes minden további vizsgálatot megszüntetni s neki teljes szabadságot ajándékozni. A császár szavát bírja Telekinek, hogy lemond a külfölddel való minden ellenséges összeköttetésről, nem lépi át a monarchia határait s egyelőre tartózkodik minden politikai tevékenységtől. Ennélfogva Teleki fogságából kibocsáttatott s meg van ellene szüntetve minden törvényszéki eljárás.»[1]

A valóban drámai jelenetnek — mely később oly tragikus befejezést nyert — képét még néhány vonással egészítik ki a későbbi hiteles közlések. Ezek szerint Teleki a császári nyilatkozat elhangzása után kérdést intézett az iránt, vajjon a törvények által megengedett agitációtól is tartózkodnia kell-e?, mire az uralkodó azt válaszolta, hogy egyelőre (vor der Hand) ezt is ajánlja. Mikor a kihallgatásnak vége volt s Teleki már az ajtó felé ment, hirtelen visszafordulva e szavakkal vett búcsút a császártól : «Bocsássa meg Felség elfogultságomat, majdnem elfelejtettem köszönetemet nyilvánítani!» Teleki kétségkívül nagyon meg volt indulva, de némely bécsi lap közlései állítólagos sírásáról és ájulásáról túlzottak voltak. Viszont a kormány is megcáfolta azt a hírt, mintha — nálunk is elterjedt közlések szerint — külső diplomáciai beavatkozás idézte volna elő a fordulatot a Teleki ügyében.[2] A szabad-

[1] *P. N.* 1861. jan. 2. és 4. esti kiad.

[2] *Angyal D.* «Lord Loftus és Széchenyi» c. tanulmányában (B. Szemle 1927. máj. 184. l.) utal a bécsi angol követség közbenjárására, mely értésére adta Rechbergnek, hogy az angol kormány nem venné jó néven Teleki börtönözését.

lábra=helyezés azonban ezúttal megkegyelmezést nem jelentett; ez iránt tisztában volt Vay s maga Teleki is, kinek eszébe nem jutott elkobzott jószágait visszakövetelni. Sőt van nyoma annak is, hogy Teleki szabadon bocsáttatása után utazásai és levelezései tekintetében rendőri felügyelet alatt maradt.[1]

Történelmi távolból s elfogulatlanul ítélve el kell ismernünk, hogy a kormány, ha már egyszer hatalmába ejtette Telekit, alig találhatott a helyzet számára más megoldást, mint azt, amit választott. A 11 év előtt hozott halálos ítéletet csak nem hajthatta végre s új hadi=törvényszéki eljárást indítani egy már meghozott ítélet után éppoly képtelenség volna, mint az októberi diplóma után osztrák polgári büntető bíróság elé vinni a menekült ügyét. Kiutasítás se volt elképzelhető a megrendelt elfogatás és hazaszállíttatás után. A kormány így is elérte célját, sajnos, csak nagyon is teljesen. Viszont Telekinek hasztalanul tettek szemrehányást emigráns társai; helyzetében, a fordulat váratlanságával szemben ők is aligha tudták volna helyöket jobban megállani.[2]

Vay szabaddá lett barátját a császári várlakból azonnal a vendéglőbe vitte, hol már várták rokonai és barátai, kedélyesen ünnepelték a megzaklatott férfiút, kit első percben alig ismertek meg, annyira megváltozott külseje. Teleki meglátogatta a bécsi magyarokat is és néhány hétig ott maradt egészségét helyreállítandó.[3]

A drezdai erőszakos tény ezzel annyira=mennyire helyre volt ütve, de az általa fölvert hullámok még nem simultak el egyhamar. Pest megye január 7=i közgyűlésén megbélyegezte a szász kormány eljárását, s bár elismerte, hogy az a fölötti felháborodást mérsékli a fejedelem ama ténye, mellyel a hatalom bosszúálló karját lefegyverezte, a kiszolgáltatott menekültnek szabadságát visszaadta, hangsúlyozta, hogy a bizalmat csak az adná vissza, ha a szabadság élvezése föltételekhez nem köttetnék s ha minden bebörtönözöttnek visszaadatnék szabadsága és

[1] *U. ott* 2. esti, jan. 5. regg. és esti s 6. regg. kiad., *Kónyi*nál az id. h., *Wertheimer:* Andrássy id. h. Kedélyes színben tünteti föl *Rogge* (id. m. II. 88. l.) a történteket: «Balsam auf diese Wunden goss die vollendete Liebenswürdigkeit, mit der am letzten Tage des alten Jahres der Kaiser den aus Paris (?) über Dresden zurückkehrenden (!) u. von dort aus durch Herrn v. Beust an Österreich ausgelieferten Grafen Ladislaus Teleki zu sich in d. Hofburg führen liess, und ihm persönlich ohne jede Recrimination oder Bedingung (?!) ankündigte, dass seiner Abreise in sein langentbehrtes Vaterland nichts mehr im Wege stehe».

[2] *Kossuth* megírta (*Irat.* III. 302. l.), hogy mit kellett volna Telekinek, szerinte, mondania: «Hatalmában vagyok Felségednek, tehet velem, amit akar, de az egész művelt világ által elismert nemzetközi jog megsértésével kerültem hatalmába; én e jog szentségére hivatkozom s annak élvezetébe visszahelyeztetésemet várom Felségedtől.»

[3] *P. N.* jan. 4. esti kiadás, *Szögyény* id. m. III. 69. l.

minden, vagyonában megcsonkítottnak vagyona. Pestmegye példájára számos törvényhatóság hozott hasonló határozatot. Szárnyra is keltek általános amnesztiáról szóló hírek, de azok csak annyiban bizonyultak valóknak, amennyiben az októberi diploma előtti kormányrendszer megváltoztatását célzó törekvések tetteseit érintették.[1]

A Magyarország történetében oly nevezetes 1861-i év tehát fölvirradt, a nélkül, hogy az októberi fordulathoz fűzött gyönge remények teljesedésökhöz közeledtek volna. Csalódás volt észlelhető mindkét félnél: a nemzet, látva, hogy a hatalom vonakodik megadni azt, amire némi biztatást nyujtott, meglazult békóiban fokozott hévvel küzdött alkotmánya visszanyeréséért, a kormány körében pedig gyöngült azoknak a befolyása, akik az októberi diplomától a nemzet kielégítését várták, s erősbödött azoké, akik az engedmények hasztalanságát hirdették. Egyelőre az októberi programm végrehajtása tovább folyt, tekintettel azonban úgy a tapasztalt belső fejleményekre, mint a változatlan figyelmet igénylő külpolitikai helyzetre.

A varsói értekezlet, melyet a közbejött körülmények meg is rövidítettek, eredménytelen maradt, mert Ausztria nem tudott Oroszországnak oly ellenértékeket nyujtani, amelyek azt egy, esetleg Franciaország ellen is irányuló szövetségbe való belépésre bírhatták volna.[2] Ausztria viszonya Poroszországhoz szükségkép elhidegült, mikor ott az addigi régens-herceg, mint I. Vilmos átvette a királyi uralmat s szabadelvűbb intézményeket léptetett életbe, melyeket a bécsi kormány a saját németjeire való tekintettel legalább látszatra szintén felkarolni volt kénytelen.[3] Kétségtelen, hogy Napoleon császár iránt Ferenc József ez időben személyes, mély bizalmatlansággal viseltetett.[4] És végül ott állott, állandó fenyegetésként az olaszországi helyzet. Habár Savoia átadása, a római kérdés és a Gaetába menekült nápolyi király ellentállása tagadhatatlanul eltávolodást idéztek elő az olasz nemzeti ügyet képviselő Piemont és Franciaország között, Olaszország egységesítésének rohamos előhaladása félreérthetetlen fenyegetés volt Ausztria ellen s emlékeztetés arra, hogy Velencére előbb-utóbb rákerül a sor. A szabadabban mozgó sajtó bőven ismertette a röpiratot, mely Ausztriának azt a jó tanácsot adta, hogy mondjon le önként Velence birtokáról, és híreket hozott a Piemont és Moldva-Oláhország között állítólag létrejött, Ausztriának keletről való megtámadását célzó konspirációról, melyben Garibaldi és Klapka is részesek volnának. E hírek részben megegyeztek a rendőrminisztérium saját jelentéseivel, melyek jelentős fegyverkészleteket is említettek.[5]

[1] *P. N.* jan. 9. reggeli és esti kiadás.
[2] *Kossuth* id. m. V. 20—23. l., *P. N.* okt. 30., 31.
[3] *Eisenmann* id. m. 269. l.
[4] *H. H. S. A.* Nachlass Rechberg (1860—61.)
[5] *P. N.* dec. 13., 19., *Orsz. lev. tár.* Kanc. eln. ir. 1861. 56. szám.

A nagy olasz szabadsághős, Garibaldi, ez időben — diadalútjában megakasztva — neheztelve félrevonult ugyan, de törekvései és tervei szinte állandó lázban tartották a hevesebb vérű magyarokat. Falk a Pesti Naplóban valóságos dicshimnuszt zengett Garibaldiról és a magyar sajtó nyíltan hozta a híreket, hogy hány magyar szökött ki megint hozzá.[1] Ezek a kiszökések — különösen Galaczon át — odáig fejlődtek, hogy már maga a Moldva-oláhországi fejedelem, Cousa is kénytelen volt védekezni a magyarok odaözönlése ellen s ez irányban az osztrák kormány támogatását kérni.[2]

Az olasz ügy sikerei természetesen az emigráció tevékenységének is — mint látni fogjuk — némi lendületet adtak, ami nem maradt hatás nélkül a hazára. Szemere Bertalan ugyan általános feltűnést keltve egy a «La Presse» című párizsi lap szerkesztőjéhez intézett levélben mindjárt az októberi diplóma megjelenése után oda nyilatkozott, hogy e diplómában elvileg csaknem minden benne van, amit Magyarország kíván ; nyilatkozatát többnyire méltánylólag fogadta a francia és angol sajtó, de az emigráció körében nézetével egyedül maradt. Kossuth mindjárt ellene fordult, úgyszintén Klapka és Teleki László is.[3] Az, amit Kossuth remélt, hogy Garibaldi mihamar Magyarország felszabadítására fog sietni, egyelőre nem látszott teljesülni, mert még túlsok volt a tennivaló Olaszországban. A tél folyamában tünedeztek a tavaszra remélt háború kilátásai, de Ausztriának mindig készen kellett lennie a megtámadtatásra, amiért a hadügyminiszter s mint a hadtengerészet új főparancsnoka, Ferdinand Miksa főherceg koronkint előállottak a véderő s különösen a haditengerészet fejlesztésére irányuló, a kietlen pénzügyi viszonyok között alig teljesíthető kívánságaikkal. Nehogy a külső támadás belső lázadással találkozhassék, Magyarország területén minduntalan szaporították a nem magyar származású csapatokat s Nagyvárad és Arad között állítólag ötvenezer főnyi hadtest volt összpontosítva.[4]

Az osztrák kormánynak különös gondja volt arra is, hogy a külföld a magyar viszonyokra nézve csak az ő felfogásának kedvező értesüléseket kapjon. A Patrie című párizsi lap magyarbarát levelezőjét, Simont visszahívatta Pestről, kieszközölte, hogy a francia kormány konzult küldjön Zágrábba, aki ott a Magyarországgal való únió ellen dolgozott, s Bécs keresztülvitte azt is, hogy — ami később nagy port vert föl — az

[1] *U. ott* nov. 4., 23.

[2] *O. B. E. L.* 3851. sz., *H. H. S. A.* Min. Conf. Prot. dec. 20., *Ürmössy* id. m. I. 234. l.

[3] *Szemere B.* Naplóm. II. 249. s köv. l.

[4] *H. H. S. A.* Min. Conf. Prot. 1861. jan. 2., *Kossuth* id. m. III. 587. l., *Wertheimer* id. m. I. 170. l.

angol kormány visszahívja Mr. Dunlopot, a bécsi angol követség pesti ügynökét, ki nem csinált titkot magyarbarát érzelmeiből.[1]

Az október előtti időből még végelintézésre várt a Széchenyi elkobzott iratainak ügye. B. Mecséry rendőrminiszter még november 17-én a császárnak tett előterjesztésben javasolta, hogy a döblingi házkutatással kapcsolatban megindult összes vizsgálatok szüntettessenek meg s e felől a meghalt gróf örökösei nyugtattassanak meg, továbbá a Széchenyi fiainak adassanak vissza a tőlük elvett iratok, ellenben Széchenyinek az orsz. törvényszéknél és a rendőrminisztériumban levő iratai közül azok, melyek visszaadásra nem alkalmasak, esetleg a grófi család egyik tagja jelenlétében semmisíttessenek meg. Minden egyéb Széchenyi-irat — a legutóbbi napokról szóló napló kivételével — a családnak, ha kéri, adassék vissza. Az uralkodó e javaslatot elfogadta; azonban a boldogultnak legidősebb fia, gr. Széchenyi Béla, Vay kancellár előtt önérzetesen és élesen tiltakozott atyja iratai bármely részének megsemmisítése ellen s követelte valamennyinek az ő kezeihez való kiadatását. A kancellária «nem illendőnek»[2] találta a nyilatkozatot, de mégis, tekintettel a közhangulatra, az izgalomra, melyet Széchenyi halála keltett, s a nagyon elterjedt, bár téves véleményre, hogy halálát a rendőri kutatás okozta, valamint a Széchenyi-család súlyára, tekintélyére és népszerűségére, nem vélte célszerűnek az agitáció számára új anyagot nyujtani. Mecséry rendőrminiszter már elkészíttette a megsemmisítendő iratok jegyzékét, mikor az utolsó pillanatban az uralkodó a megsemmisítést megtiltotta s az iratokat kabineti levéltárában helyeztette el, ahonnan azok csak legújabban kerültek nyilvánosságra.[3]

A Muraköz visszacsatolásának kérdése is egyike volt azoknak, amelyek a közvéleményt állandóan foglalkoztatták, mert az ellentétes áramlatok és befolyások küzdelme késleltette annak végmegoldását. Miután az októberi diplóma kimondta a régi megyei határok visszaállítását, Zala megye jogos igényt tartott a visszacsatolásra s közgyűlésére meghívta az ottani lakosokat is; ámde a horvát bán és horvát udvari dikasterium nem szűnt meg gáncsot vetni a visszacsatolásnak, s mikor az ottani lakosság körében nagy hullámokat vetett a Zalához való csatlakozás mozgalma, a varasdi megyefőnök katonaságot rendelt a Muraközbe annak fékentartására. Csak mikor már a képviselőválasztási előkészületek elodázhatatlanná tették annak eldöntését, hogy a muraköziek hová küldjék képviselőiket, sikerült egy hosszú minisztertanácsi vitában, melyben Schmerling is elismerte a magyar álláspont jogosságát,

[1] *Podmaniczky* id. m. III. 114—115. l.

[2] «ungeziemend».

[3] *Károlyi A.* Döblingi irod. hagy. I. 268. s köv. l., *Országos Levéltár*, Kancelláriai elnöki iratok (ezentúl így jelezve: O. L. K. E.) 1860. 452. és 1861. 141. szám.

egy, január 27-ről kelt legf. elhatározást kieszközölni, mely a visszacsatolást kimondta ; de Varasd megye még azután is megkísérelte a keresztülvitel elé akadályokat gördíteni.[1]

A pénzügyi szolgálatnak az új rendhez való alkalmazkodásában mindjárt kezdetben mutatkoztak nehézségek, de a nagy bajokat csak később, a megyék magatartása váltotta ki. A pénzügyminisztériumot vezető Plener olyan formai engedményekkel, hogy a november 28-i rendelettel Budán felállított, de csak 1861. február 1-én életbe lépendő országos pénzügyigazgatóság[2] «m. kir. Pénzügyigazgatóság» nevét viselje, s tagjai az előszabott magyar tisztviselői egyenruha helyett szabadon választott magyar öltözéket[3] viselhessenek, remélte a közigazgatásnak ezt a különben is legnépszerűtlenebb ágát megkedveltethetni. Maga Szécsen volt kénytelen ezeket az újításokat ellenezni, az országgyűlés számára kívánván a végleges rendezést fenntartani ; s csakhamar kitűnt, hogy a magyar királyinak nevezendő s magyar ruhaviseletre jogosítandó pénzügyi közegek, kiknek kezéből a kormány nem vélte a pénzügyek kezelését kivehetőnek, csaknem egytől-egyig magyarul nem tudó idegen tisztviselők voltak, akiket lehetetlen volt a magyar szolgálati nyelv használatára rákényszeríteni s akiknek a hatóságokkal tovább is németül kellett levelezniök, aminek keresztülvitelét maga a kancellária lehetetlennek jelezte.[4]

Az ország főméltóságai közül az országbírói még mindig betöltendő volt, pedig annak viselőjére nagy feladat várt a jogszolgáltatásnak a változott viszonyoknak megfelelő átidomítása körül. Személyi nehézségek merültek föl ; a választás eredetileg gr. Cziráky Jánosra esett, ki ez időben Fejér megyében főispáni állást viselt s ki a kinevezést el is fogadta, de csakhamar le kellett mondania, mert országbírói működését ahhoz a föltételhez kötötte, hogy a magyar magánjog azonnal a maga teljességében újból életbe lépjen, amit maga Deák Ferenc is lehetetlennek tartott. Így aztán gróf Apponyi Györgynek kellett e díszes állást elvállalnia, kit fiatalkori kancellári szereplése nem tett éppen népszerűvé, de kinek tekintélye előtt mindenki meghajolt s aki teljes mértékben igazolta a hozzá fűzött várakozásokat.[5]

A legégetőbb kérdés a megyék szervezkedése volt, melynek minél

[1] *H. H. S. A.* Min. Conf. Prot. 1861. jan. 2., 24., *O. B. E. L.* 1860. 4247., 4277., 4309. számok ; *O. L. K. E.* 1860. 358. és 391. sz., 1861. 119. és 1861. 249. számok., *P. N.* dec. 1., 1861. febr. 11. Lásd Deák Ferencnek e tárgyra vonatk. levelét *Kónyi*nál II. 522. s köv. l.

[2] *Reichsgesetzblatt* 1860. 479. l.

[3] «Landeskostüm».

[4] *H. H. S. A.* Min. Conf. Prot. 1860. dec. 27., *O. L. K. E.* 1860. 520. sz.

[5] *O. L. K. E.* 1861. 29. szám ; *Szögyény* id. m. III. 239. s köv. l., *Zsoldos* kézir. eml. i.

símább lefolyását biztosítandó, Vay kancellár — kit anyja súlyos betegsége december elején hosszabb ideig golopi falusi otthonához kötött — magyarhoni időzését felhasználta arra, hogy a fővárosban és a vidéken is minél több mértékadó emberrel érintkezzék s odahasson, hogy a tisztségek minél mérsékeltebb egyénekkel töltessenek be.[1]

Ez nehezen ment; az esztergomi értekezlet, mely egyhangú meggyilatkozássá vált az 1848-i törvények érvénye mellett, nekibátorította a megyei törvényhatóságokat, hogy megnyílt működési körükben magukhoz ragadják azt az egész hatalmat, amelyet a 48-i törvények nekik biztosítottak, sőt annál többet is, és tartózkodás nélkül belészóljanak az ország ügyeibe.

A városok szervezkedése nyugodtabban indult meg s itt is — mint a megyéknél — a 48-i alap proklamálását és jobbára az akkori tisztviselők visszahelyezését eredményezte;[2] ellenben a megyei mozgalmak mind nagyobb hullámokat vertek.

A megyegyűlések majdnem kivétel nélkül magukévá tették Pestmegyének öt pontba foglalt, már ismert követelését s ily értelemben fordultak felirattal a kancellárhoz, némelyik az uralkodóhoz is, a 48-i törvényeknek már az országgyűlés megnyílta előtti visszaállítását kívánva. A kancellárhoz intézett feliratok némelyike a tisztelet hangján ugyan, de komolyan kioktatja kötelességeiről a vezető államférfiút. Több megye tovább ment: határozatilag törvénytelennek nyilvánította úgy a kancelláriát, mint a helytartótanácsot, semmisnek a concordatumot, visszaállítottnak a 48-i sajtótörvényt, törvénytelennek minden a megyein kívül a megyében létező hatóságot; eltörölték a közjegyzőséget, a gyakorlattól eltiltott ügyvédeket jogaikba visszahelyezték. Némely megye a maga területén visszaállította a magyar magánjogot és az osztrák polgári törvénykönyvvel együtt az összes ú. n. patentális törvényeket hatályon kívül helyezte; volt megye, amely a telekkönyvi eljárást is megszüntette és visszaállította a betáblázás régi módját. A főispáni utasítást, egyes kancelláriai leiratokat egyszerűen félretettek. Majdnem valamennyi megye, nem várva be a törvénykezés átalakulását, megválasztotta a maga törvényszékét s részint záros határidő kitűzése mellett, részint a nélkül, utasította az ügyeknek és helyiségeknek a cs. kir. törvényszékektől való átvételére, ami helyenkint — mint Nyitrában — katonai beavatkozást eredményezett. Törvénytelennek nyilvánítottak minden országgyűlésen meg nem szavazott adókivetést és behajtást, valamint törvényes felhatalmazás nélküli újoncállítást és a dohányjövedéket is.

Miután mindenütt megállapították a tisztviselők fizetéseit is, gon-

[1] *Szögyény* id. köt. 230. s köv. l.
[2] *P. N.* 1860. dec. 27., 28., 1861. jan. 2. esti k., jan. 8.

doskodni kellett — törvényes adó hiányában — a megyei kormányzat költségeinek fedezéséről. Erre némely helyen a községeknél begyűlt adópénzeket akarták igénybevenni, azoknak az illetők adójába leendő beszámításával ; másutt előlegeket kértek be a községektől és birtokosoktól, a legtöbb helyen a «német adókulcs» alapján bizonyos százalékú pótadót kezdtek kivetni az egyenes adók után. Az autonom közbiztonsági, fogházi állásokra a legtöbb helyen volt honvédtiszteket alkalmaztak. Végül a megyei bizottmányok megalakítását egy kis tüntetésre használták föl az emigráció s a külföldi szabadsághősök mellett. Sárosmegye adta meg a példát, beválasztván bizottmányába a megyéből származó emigránsokat : Ujházy Lászlót, Pulszkyt és Kükemezeyt ; Nógrád megye már tovább ment, megválasztotta Kossuthot, Klapkát és Türrt is, Szabolcs pedig ezeken kívül Teleki Lászlót, Perczel Mórt, Vettert és Horváth Mihályt ; később azután divatba jött Cavourt, Mazzinit, Garibaldit is megyebizottsági tagsággal tisztelni meg.[1]

Ezek a megnyilatkozások természetesen nem hangozhattak el a nélkül, hogy hatásuk messze a megyeházak falain túl is tapasztalható ne legyen. Napirenden voltak a császári sasok leverései a hivatali épületek falairól, amelyek eleinte beavatkozást idéztek föl, de később az illető hatóságok maguk jobbnak látták azokat botrány elkerülése végett s miután az októberi diplóma szellemével csakugyan nehezen voltak összeegyeztethetők, eltávolítani, sőt a bánsági helytartó kérdést intézett a tárnokhoz, vajjon ne távolíttassa-e el ő is a maga területén a császári címereket a hivatalokról, mert azok megtartása tüntetésekre fog okot szolgáltatni? A pénzügyminiszter hasztalanul tiltakozott, nem volt aki rendeleteit végrehajtani tudta volna.[2] Ahol a pénzügyi hivatalok megyei épületben voltak elhelyezve, ott nemcsak a kétfejű sasnak, hanem a hivatalnak is távoznia kellett s a pénzügyigazgatóságnak könyörögnie kellett, hogy közegeit még egy ideig megtűrjék a megye födele alatt. Megtörtént egyes helyeken, hogy a telekkönyveket kidobálták az utcára, s miután a megyék a dohánymonopóliumot is törvénytelennek nyilvánították, elkezdődött a dohány szabad termelése és elárusítása, ami a kincstárt is nagy kárral fenyegette.[3]

Ily körülmények között a zavargások s a kisebb-nagyobb összeütközések egyfelől a nép, másfelől a pénzügyi vagy rendőri közegek, sőt a katonaság között is elkerülhetetlenek voltak. Pesten is volt kisebb kravall és nehány letartóztatás a rendőrség épületén levő császári címer eltávolításakor. Nagykőrösön dohányárulás miatt nehány embert

[1] Már id. *Megyei alkotmányos mozgalmak* 5—20 2. l., *P.N.* több helyen ; *Madarász J.* id. m. 336. l., *Boross Mih.* id. m. 49. l.

[2] *O. L. K. E.* 1860. 393., 400. és 1861. 34. számok.

[3] *U. ott:* 1860. 367. szám., *Eötvényi Nagy Olivér:* A dynastikus politika hullámzásai, Bpest, 1910. 43—44. l.

őrizet alá is helyeztek a pénzügyőrök; mikor a nép ki akarta szabadítani őket, katonaság vonult fel, lőtt s öt ember elesett; Pestmegye nyomban vizsgálóbizottságot küldött ki az eset földerítésére. A császári hivatalnokokat macskazenével és ablakbeveréssel unszolták a távozásra, néhol lakásukba is behatoltak; a fiatalság oly bőkezű volt a macskazenék rendezésében, hogy Gömörben a távozó megyefőnök helyett tévedésből a magyar főispán kapta meg a macskazenét.[1]

Minden csillapító, nyugalomra, mérsékletre intő szó hatástalanul hangzott el. Az új hatóságok fejei csak a rendőri hatalomnak is reájok való ruházása esetében véltek a rendfenntartásért felelhetni. Gróf Andrássy György Sáros megye főispáni székének visszafoglalásakor arra intette a megye közönségét, hogy a magyarnak leginkább a nemes forrásból származó túlbuzgalomtól kell óvakodnia, hogy ne kívánják a természetellenest, a lehetetlent, hogy szerencsétlenségeinken okulva csak józan, törvényes haladással mozdítsák elő a haza javát. Csengery Antal bölcsen azt tanácsolta a megyeszervezésben részes bátyjának, hogy ne adjanak okot arra, hogy az országgyűlés meg ne tartassék; a visszahatás — úgymond — máris kezd nyilatkozni; erőteljes és férfias, jogainkból nem engedő, de nem kihívó, hetyke, utcai demonstrációkban kedvet találó magatartásra van szükség. Mailáth tárnok, mint a Helytartótanács elnöke rendeletet adott ki a zavargások ellen, melyben azoknak esetleg a csendőrség vagy katonaság igénybevételével való elnyomását hagyta meg. Vay kancellár Pestmegye december 11-i közgyűlési feliratára válaszolva, legfelsőbb elhatározásra hivatkozva s utalva a nemsokára összehívandó országgyűlésre intette a vármegyét, hogy e rövid átmeneti időszakban ne akadályozza a törvénykezés és pénzügyi közigazgatás rendes menetét s az erre nézve kiadott ideiglenes szabályokat pontosan hajtsa végre, mert csak így készítheti elő a közigazgatásnak a törvényhatóságok kezébe leendő átmenetelét.[2]

A megyék magatartásának a kormányra nézve legveszedelmesebb következménye: az adófizetés általános megtagadása ekkor még csak a nálunk az abszolutizmus korában könnyen érthető okokból amúgy is lanyha adófizetés fokozatos csökkenésében mutatkozott; de bekövetkezését a pénzügyminiszter világosan láthatta s az iránt is tisztában lehetett, hogy az azzal szemben a minisztertanács által egyelőre foganatba vett ideiglenes rendszabályok eredményre vezetni nem fognak.[3]

Ily körülmények között a kisebbségben levő magyar kormányférfiak helyzete a többségben levő osztrák miniszterekkel szemben

[1] *O. L. K. E.* 1860. 356., 501. szám, 1861. 22. sz.

[2] *U. ott* 1860. 356., 387., 402. számok. *Sárosmegye* 1860. dec. 19-én tartott közgyűlésén mondott beszédek (alkalmi füzet). *Csengery A.* hátrahagyott iratai, Bpest 1928. 471. l. *P. N.* 1861. jan. 10. regg. k.

[3] *H. H. S. A.* Min. Conf. Prot. 1860. dec. 17., 1861. jan. 11., 12.

mind nehezebbé vált ; az, hogy egyidejűleg Schmerling és Rechberg között is ellentétek mutatkoztak, javukra nem vált, mert ezek az ellentétek inkább csak a birodalom osztrák részének berendezésére vonatkoztak. Ők ugyan nem állottak a magyar közvélemény álláspontján, mely megosztatlanul a 48-i törvények föltétlen visszaállítását követelte s legföllebb alkotmányos módosításukat ismerte el lehetségesnek, de viszont Schmerling felfogásától, ki az októberi alkotmányt császári kegyadománynak tekintette, még távolabb kellett állaniok, mert ők az 1848 előtti alkotmányt fennállónak, nem eltöröltnek tekintették. Egészen januárius közepéig bíztak a magyar közhangulat meghiggadásában s ez értelemben igyekeztek megnyugtatni minisztertársaikat is ; mikor azonban látták, hogy a megyei mozgalmak anarchia felé viszik az országot, sőt az országgyűlés összehívását is kétessé tehetik, az ő súlyukat és tekintélyüket pedig végkép aláássák, valami elhatározó tettre kellett magukat rászánniok, valami szemmel látható eredményt kellett fölmutatniok.[1]

Ennek az elhatározásnak szüleménye volt a januárius 16-i uralkodói leirat, mely magukhoz a törvényhatóságokhoz volt intézve s melynek hatását a kormány — igen jellemző módon — egy herceg-primási körlevéllel kívánta támogatni.

Ennek a nevezetes államiratnak kiindulási pontja a magyar udv. kancelláriának egy jan. 10-ről kelt fölterjesztése a császárhoz, mely világosan mutatja azt az illúziót, amelyben a konzervatív államférfiak a magyarországi állapotokra nézve még ez időben is ringatództak. E fölterjesztés elismeri, hogy a Felség Magyarországgal legjobban éreztette kegyét, mert alkotmányának helyreállítását nemcsak kilátásba helyezte, hanem a főispánok kinevezése s a megyei szervezet visszaállítása által azt már tényleg meg is valósította. A nemzet józanabb része ezt hálásan el is ismeri s a mutatkozó sajnálatos jelenségek inkább csak «az öröm lelkesedésének túlcsapongó kitörései» s nem tulajdonítandók azoknak a felforgató irányzatoknak, melyek ma mindenütt mutatkoznak. Mindazonáltal az adómegtagadás és késedelmes fizetés ténye oly aggasztó és veszélyes tünemény, mely a birodalom létérdekeit érinti s ezért szükséges egy legfelsőbb helyről jövő atyai figyelmeztetés, mely a nagy népszerűségnek örvendő prímás útján volna köztudomásra hozandó. E végből hozzá egy kézirat volna intézendő, oly szerkezetben, hogy az közzétehető legyen. Egyúttal egy udvari decretum menne a kancellária útján a Helytartótanácshoz a többi hitfelekezetek lelkészeinek a főispánok és egyházi hatóságok útján való figyelmeztetése és annak az egész országban való közzététele céljából, hogy a kormány

[1] *Redlich* id. m. I. 702—703., II. 1—5. l., *Wertheimer* id. m. I. 169—170. l., *Hohenlohe:* Denkwürdigkeiten I. 99—100. l., *Falk M.* id. m. 65. l.

el van határozva az október 20-i kibocsátványoknak minden eszközzel érvényt szerezni s az olyan irányzatoknak, mint a melyek az emigránsoknak megyebizottsági tagokká való megválasztásában megnyilvánultak, erélyesen ellenszegülni. A Helytartótanácsnak meghagyatnék, hogy a Felség e szándékát minden megyének tudomására hozza, hogy ezek a lelkészek útján az adófizetőket kötelességükre intsék s az adóbehajtást támogassák; ha pedig megint emigránsok megválasztása vétetnék célba, azt a Helytartótanács határozottan rosszalja és jelentse ki, hogy az ilyenek bizottsági tagokul elismertetni nem fognak.[1]

Ezt a tervezetet legfelsőbb helyen valószínűleg nem tartották kielégítőnek, mert már öt nappal később a Kancellária újabb előterjesztést tett, melyben arra utalt, hogy a Magyarországon egymást rohamosan követő események az előbbi előterjesztésben javasolt rendszabályok kiterjesztését és hatályosabbá tételét[2] teszik halaszthatatlanul szükségessé. Ezért — a prímáshoz intézendő felhívás mellett — szükségesnek látszik (Apponyi és Mailáth véleménye szerint is) egy a megyékhez és sz. kir. városokhoz intézendő legfelsőbb leirat, melynek tervezetét bemutatja a Kancellária. Egyúttal jelzi, hogy némely megyében esetleg főispánváltozást kell majd előidézni, s a legnagyobb bajnak mondja, hogy a törvénytelenségeket elkövető egyének ellen bírói eljárás indításának nincs kellő fóruma, mert a Kúria még nincs működésben s a fennálló cs. kir. törvényszékek a legnagyobb bizalmatlansággal találkoznak.[3]

Ezt az újabb tervezetet a január 15-i és 16-i minisztertanácsok beható tárgyalás alá vették. Schmerling és a többi osztrák miniszterek a leirat hangját nem találták eléggé szigorúnak s kívánták volna, hogy az emigránsokat bizottságukba beválasztó, valamint az adómegtagadást hirdető megyebizottságok azonnal feloszlattassanak. Vay és Szécsen, hivatkozva az Apponyi és Mailáth véleményére, védték tervezetüket és azzal igyekeztek megnyugtatni osztrák kollégáikat, hogy a leirat eredeti magyar szövegében sokkal erélyesebben hangzik, hogy emigránsokat csak öt-hat megye választott meg, többnyire jelentéktelen emberek javaslatára, zűrzavarban és izgalomban, de máris a megbánás jelei mutatkoznak. A megyék határozatainak és petícióinak nem kell túlságos fontosságot tulajdonítani, azok gyakran nem fejezik ki a valódi többség akaratát. Nyitrába már küldtek királyi biztost, ezt meg fogják tenni, ha kell, másutt is; a lakosság az adófizetésre már felhívatott a prímás, az evang. szuperintendensek és a főrabbi közvetítésével. Végül a minisztertanács a szöveget csekély módosításokkal elfogadta.[4]

[1] *O. L. K. E.* 1861. 37. sz. (Szögyény kiadványa.)
[2] Verschärfung.
[3] *O. L. K. E.* 54. szám.
[4] *H. H. S. A.* Min. Conf. Prot. 1861. jan. 15., 16. Bő kivonat belőle *Redlich*nél: II. 728—730. l.

Így jött létre a január 16-i rescriptum, mely a Vay és Zsedényi ellenjegyzésével azonnal közzététetett. Benne az uralkodó az októberi diplomából indul ki, melyet kibocsátott, szemben azokkal az aggodalmakkal is, melyek a magyar alkotmány egy részének a birodalom államjogi viszonyainak végleges rendezése előtti visszaállítására s különösen a törvényhatósági tevékenység felélesztésére nézve fennforogtak; kibocsátotta, mert úgy vélte, hogy a bizalom bizalmat szül s a nyílt szándék egy nemes indulatú és politikailag érett nemzetnél elismerő méltánylásra és becsületes támogatásra fog találni. Várakozása nem teljesült egészen; mérséklettel és engedékenységgel szemlélte a nyilvános élet első túlcsapongásait, azokat a kor felingerült irányzatának, az elfojtott indulatok kitörésének s a régen nélkülözött köztevékenység fölhevülésének tulajdonítván. De most, mikor némely megyék a bizottmányok választását arra használták fel, hogy azoknak tagjai közé oly egyéneket sorozzanak, kik a birodalom fennállásának s az ő uralkodói jogainak kiengesztelhetetlen ellenségei, kik külellenségeihez csatlakozva, országai békéjét alattomos összeesküvésekkel és vakmerő lázításokkal veszélyeztetik; most, midőn az adórendszer megállapítása körüli elágazó nézetek adómegtagadásra zsákmányoltatnak ki, mi az állam anyagi segélyforrásait apasztva a nép fogalmait megzavarja; most, midőn a legszükségesebb átmeneti intézkedések, melyeket a személy- és vagyonbiztosság tett nélkülözhetetlenekké, türelmetlen sietséggel mellőztetnek; midőn egyes megyék a közbátorság fenntartásának ürügye alatt a nemzetőrséget fölállítani s fölfegyverezni készülnek;[1] midőn a megyei tisztviselők fizetésének rendezésénél a kormányszékek befolyását mellőzik, midőn egyes megyék magukat minden kormányzati behatáson kívül helyezik: mellőzhetetlen kötelessége az uralkodónak az alkotmányos szabadságnak oly célokra való felhasználását, melyek végeredményben forradalomra vezetnek, erélyesen meggátolni.

Változatlanul megmaradván mult évi október hó 20-án kijelentett szándékánál, éppoly szilárdan el van határozva a forradalomnak ellentállani, amiben minden jobb hazafinak támogatására számít. Midőn az uralkodó ebbeli akaratát és figyelmeztetését Magyarország minden hatóságával tudatja, hivatkozva az 1790-i III. törvénycikkre, melynek a koronázásról rendelkező részét maga is minél előbb teljesíteni óhajtja, rendeli, hogy: 1. Mindenütt, hol a birodalom határain túl tartózkodó hűtlen és felségsértő vagy oly egyének választattak bizottmányi

[1] Ez a gyanú onnan eredett, hogy a szervezéskor a megyei közbiztonság közegeiül sok helyen volt honvédeket alkalmaztak; *Madarász József* (id. m. 337. l.) vallomása szerint ez azért történt, hogy majd Garibaldi betörésekor fölfegyverzett csapat álljon rendelkezésre.

agokul, kik a birodalom ellenségeivel szövetkezve vétkes merényle= eket terveznek, ezen választások semmiseknek és érvényteleneknek ekintessenek. 2. Megparancsolja, hogy az egyenes adók behajtásának a közvetett adózásoknak megakadályozására irányzott kísérletek vagy határozatok s bárminő új adókivetések felelősség terhe alatt mellőz= essenek s az efféle végzések rögtön megszüntettessenek. 3. A jövő országgyűlés megállapodásaig, illetőleg az országbíró által teendő ideig= enes javaslatok feletti intézkedéseig minden oly határozat érvénytelen, nely az ideiglenesen fenntartott törvénykezési intézkedések megszün= etésére vagy megzsibbasztására irányul. 4. Miután az 1848=i törvé= yek átvizsgálását s módosítását az április hó 2=ra összehívandó or= zággyűléshez utasította s azok tettleges életbeléptetése oly kérdések= el függ össze, melyeknek egyoldalú, elhamarkodott megoldása úgy Magyarország, mint az uralkodó többi tartományainak érdekeit veszé= yeztethetné, e törvények tettleges foganatosítása iránti minden kísér= etet szigorúan megtilt s a legkomolyabb eszközökkel fog megakadá= yozni. Ha a megyék részéről e meghagyások ellenében ellenszegülést apasztalna, a bizottmányok fel fognak függesztetni, esetleg föl fognak szlattatni.

A leirat záradéka hivatkozik az uralkodó atyáskodó legjobb szán= lékaira s élénk óhajtására, hogy szigorúbb eszközök alkalmazására ne legyen szükség s el ne halasztassék Magyarország ősi alkotmányá= nak egész kiterjedésében való visszaállítása.[1]

B. Vay Miklós kancellár megkeresésére Scitovszky hercegprímás anuárius 20=ról keltezve körlevelet intézett a vármegyékhez, melyben meleg hangon arra inti őket, hogy vegyék tekintetbe a már eddig el= rteket, a visszaállított közéletet s ne nehezítsék meg a továbbfejlesztés ehéz munkáját türelmetlenséggel, elhamarkodással; bízzanak benne, hogy a már összehívott országgyűlés a reá váró feladatokat bölcsen fogja teljesíteni.[2] E körlevél közzétételekor ismeretes volt már az or= szággyűlést április 2=ra összehívó legfelsőbb elhatározás, melynek részleteivel a következő fejezetben foglalkozunk.

[1] *Megy. alk. mozgalmak* XI—XV. k., *P. N.* jan. 21. esti kiad.

[2] Úgy a Vay átiratát, mint a prímás körlevelét közli *Kecskeméthy A.* Váz= latok stb. c. művében a 49. s köv. l. Az utóbbit lásd a *P. N.* febr. 2. regg. szá= mában is.

III.

(A január 16-i uralkodói rescriptum bírálata ; annak hatása ; a törvényhatóságok feliratai ; a kormány magatartása azokkal szemben. Az országgyűlés összehívása s a képviselőválasztások szabályozása. A hétszemélyes tábla kinevezése ; az országbírói értekezlet s annak munkálata. Kormányváltozás ; Rainer főherceg miniszterelnök, két új miniszter. Gr. Péchy Manó és gr. Dessewffy Emil emlékiratai. A főispáni értekezlet ; b. Vay kancellár magatartása ; az adómegtagadás terjed. Asbóth Lajos elfogatása ; a honvéd-segélyegyletek elleni gyanú ; nyugtalanító híresztelések. A kormány helyzete ; a Birodalmi Tanács statutumának, vagyis a februáriusi pátensnek keletkezése ; a magyar kormányférfiak szerepe ; b. Vay megtagadja az ellenjegyzést. A pátens kibocsátása, tartalma ; uralkodói nyilatkozat. 1861. jan., febr.)

Ha a konzervatív kormányférfiak a január 16-ról kelt rescriptumot ütőkártyának szánták, csakhamar meggyőződhettek róla, hogy vele a játékot nem nyerték meg. A leirat majdnem egyenes ellenkezőjét érte el a célba vett hatásnak.

De mielőtt e hatást vizsgálnók, az akkori helyzet és közhangulat szempontjából kell magát az uralkodói leiratot megbírálnunk.

A konzervatívek még utólag is magasztalták a tisztelet- és szeretetteljes hangot, melyben az uralkodó e megnyilatkozásában a nemzethez szólt s az iratot várható benyomása szempontjából mesterműnek mondták.[1] Alaphangja valóban éppoly méltóságos, amily jóakaratú és bizalmat keltő, de ebből az alaphangból kellemetlenül rí ki az autokratikus parancsszó, mely miatt Kossuth a rescriptumot «dörgedelmes ukáz»-nak nevezte, mely forradalmi szagot látszik érezni,[2] s melyet csak mint a tizenkétéves abszolutistikus megszokás reflexmozgását érthetünk meg. Értékes a leiratban az az itt először elhangzott kijelentés, hogy az országgyűlés április 2-ra össze fog hívatni, ami egyidejűleg meg is történt, s csakis ennek tulajdonítható, hogy a Pesti Napló kevéssel később a közhangulat némi csillapodását vélte megállapíthatni.[3]

Habár a megyék magatartásának oly védői és szószólói támadtak, mint gr. Andrássy Gyula és b. Eötvös József, s habár az 1861-i nagy

[1] *Drei Jahre Verf.* 117—118. l.
[2] *Irataim* III. 584. l.
[3] *P. N.* 1861. febr. 13. regg.

alkotmányos felbuzdulás ebben a részében is tiszteletet és megértést érdemel,[1] el kell ismerni, hogy a leiratnak némely tekintetben igaza volt; túlkapások történtek. Nem kisebb ember, mint maga Deák Ferenc ítélte el Pest város közgyűlésén tartott beszédjében azt a sietséget, amellyel a megyék a törvénykezést átvenni s a magyar anyagi jogot uralmába azonnal az egész vonalon visszahelyezni akarták; meggyőzően mutatta ki, hogy a jogélet ily rögtönös, átmenetnélküli átalakítást nem tűr el.[2] Ezt maguk a megyék kevéssel utóbb belátták és hajlandóknak nyilatkoztak az országbírói értekezlet munkálata életbeléptetésének bevárására.

Átmeneti időre volt szükség a közigazgatás, különösen a pénzügy átvételénél is; rögtönzéssel ezt nem lehetett végrehajtani, annál kevésbbé, mert ha minden megye máskép kezeli a pénzügyet, beláthatatlan zűrzavar támadt volna, a felsőbb, országos hatóságokat pedig maguk a vármegyék nyilvánították törvényteleneknek és illetékteleneknek. A központi hatóságoknak ebben az el nem ismerésében is nagy ellenmondás rejlett; ha a Kancellária és a Helytartótanács illetékesek voltak arra, hogy a főispánokat kiküldjék és a törvényhatóságok önkormányzati működését megindítsák, talán lehetett volna a közigazgatás országos irányításában is elismerni illetékességüket addig, amíg az egybehívott országgyűlés nem gondoskodik a 48-i törvényeknek megfelelő parlamentáris kormány felállításáról.

Míg ezek a körülmények némileg mentik a rescriptum szigorú hangját, másrészt tagadhatatlan, hogy annak kibocsátása kockázatos vállalat volt, melynek balsikerét könnyű lett volna előre látni. Megjelenése Ausztriában is megdöbbenést keltett, mert attól tartottak, hogy annak nyomán az erőszakos eszközök elkerülhetetlenné fognak válni s ezek azután majd a sokkal zsengébb és gyöngébb, újkeletű osztrák alkotmányosságot is meg fogják támadni.[3] Kemény Zsigmond egy nagyon tárgyilagos bírálatában megdícsérte az októberi férfiakat és elismerte érdemeiket, de megállapította, hogy ismét beléestek régi hibájukba, az ország hangulatának félreismerésébe. A világtörténelem tanusága szerint egy nemzet se mondhat le azokról az eszmékről, melyekért nagy forradalma volt; nálunk az egész nemzet az 1848-at tartja törvénynek s az 1847-i állapotokat csak éppoly octroyirozásnak, mint bármi mást. A kormány saját ingadozó politikájával úgyszólván rákényszerítette a törvényhatóságokat a «térfoglalás» veszedelmes politikájára.[4]

Nemzet és kormány egyaránt félreismerték a helyzet jellegét és követelményeit. A nemzet a vármegyékben abból a föltevésből látszott

[1] *U. ott* febr. 14. regg., febr. 18. esti.
[2] *Könyi*nál II. 533. s köv. l.
[3] *P. N.* jan. 20. regg.
[4] *U. ott* febr. 5. regg.

kiindulni, hogy a hatalom, mely tizenkét éven át elnyomta az országot, most már szorultságában mindenre rákényszeríthető ; nem vette tekintetbe, hogy még állanak rendelkezésére kimerítetlen hatalmi eszközök, amelyeket azután, mikor az összeütközés a végletekig kiélesedett, nem is habozott teljes mértékben igénybe venni.

Viszont a kormány, mikor azzal akart urává lenni a helyzetnek, hogy az uralkodó személyét vitte harcba a nemzeti ellentállással való küzdelmében, számíthatni vélt a magyar nemzet hagyományos dinasztikus érzületére, de feledte azt, hagy annak, kit harcba visz, uralkodói jogcíme az általa elismert régibb törvények értelmében is kérdéses, hogy nehéz törvénytiszteletet hirdetni annak, aki tizenkét éven át semmibe se vette a törvényeket, s végül, hogy ebben a harcban tulajdonképpen a megyék voltak a törvényen belül s az uralkodói hatalom azon kívül. Kiegyenlíthetetlen ellentmondás rejlett abban, hogy az uralkodó és kormánya megtiltották az 1848-i törvények alkalmazását s egyidejűleg azok megváltoztatását tűzték ki az egybehívandó országgyűlés feladatául. Ha szükséges volt azoknak a törvényeknek törvényhozás általi megváltoztatása, akkor azok ennek megtörténteig érvényben voltak ; ha ellenben érvényteleneknek voltak tekintendők, akkor fölösleges volt azok megváltoztatásának követelése.

A leirat hatása csakhamar kézzelfoghatólag mutatkozott egész sorozatában a megyei feliratoknak ; az uralkodó rescriptuma már most egyenesen följogosította a törvényhatóságokat arra, hogy vele közvetetlenül vitába bocsátkozzanak. És ennek a kevés előrelátással felidézett harcnak szomorú képében találkozunk egy vonással, melynek kómikuma el nem vitatható : a harci riadót elsőként az a megye fújta meg, amelynek örökös főispánja, a bíboros hercegprímás, körlevéllel igyekezett a rescriptum kedvező fogadtatását a megyék részéről előmozdítani.[1]

Esztergom megye felirata — mely mintegy mintául szolgált a legtöbb következőnek is — az uralkodó «fenyegető komoly intésére» tiszteletes és bizalom-, sőt ragaszkodásteljes hangon válaszol. Élénk színekkel ecseteli a nemzet szenvedéseit az elmúlt tizenkét év alatt. «Égbekiáltót viselt el a hányatott nemzet ; azért, ha most annyi balszerencse, önkény, nyomás és baj után a láncaiktól némileg menekült kedélyek zajosabb kitörésekkel tapogatódznak a sötétben, — mert még nincs világosság — Felséged, bölcseségében ezt nem fogja elítélni. Mondja ki Felséged : Legyen meg nemzet, a te kívánságod . . .» Nyílt szóval élnek, mert úgy beszélnek, mint a gyermek a kegyes apához. Az ok-

[1] *W. Rogge* (id. m. II. 98. l.) Scitovszkyt ebből az alkalomból ily gúnyosan jellemzi : «dieser biederste aller Slovaken, der es mit jedem Rastelbinder an Schlauheit aufgenommen hätte.»

tóberi diploma a nemzetnek a pragmatica sanctióban biztosított lényeges jogait csorbítja meg . . . Ha az állam gépezetének pénzre van szüksége, törölje el a Felség kegyelmesen a német adószedőket, bízza ránk, a nemzetre, és a kizsákmányolt nemzet befizeti, amit még erszényében talál. A felirat rámutat nyíltan, hogy «a csendőrség és testvére, a pénzügyőrség» ellenszenv és írtózat tárgya; ezek fennállása mellett a nemzet mindig a mult rémeit látja szeme előtt; ellenben alkotmányos ösvényen, a szeretet szalagján könnyen vezethető a magyar. «Méltóztassék Felségednek körünkbe jönni, otthon érzendi magát népétől környezve és a nép szeretete lesz az a sziklavár, melynek erős falai közt a király nagysága biztosan honol.»[1]

Esztergom megye példája a legtöbb megyére nézve eldöntötte a kérdést, vajjon csak tudomásul vegye-e a leiratot, vagy feliratban válaszoljon-e reá? Zemplén megye közgyűlésén gr. Andrássy Gyula fejtette ki, hogy az uralkodónak tisztelettelljesen, de határozottan felelni kell s ki kell mutatni, hogy a leirat egész érvelése téves alapon nyugszik. Az uralkodónak nincs joga arra, hogy a fegyveres erővel legyőzött Magyarország jogállását, mely számos fejedelem esküjén és szentesített törvényeken alapul, a diploma kibocsátása útján megváltoztassa . . . A 48-i törvények teréről lelépnünk erkölcsi lehetetlenség. Reméli, hogy a legutóbbi 11 év tapasztalatai meggyőzik az uralkodó tanácsadóit arról, hogy aki pusztán hatalomra épít, homokra épít.[2]

Csak Heves, Szabolcs, Békés és Fejér megyék, úgyszintén a Hajdukerület választották a végzés formáját, melyben körülbelül ugyanaz a gondolatmenet kissé merevebb formában jutott kifejezésre; Ugocsa a főkancellárhoz intézte levelét; a többi megyék mind az uralkodóhoz menesztettek feliratot, melynek megszerkesztésénél első nehézségként az a kérdés állott elő, amely utóbb az országgyűlésnek is egyik legnagyobb bökkenője lett: a megszólítás kérdése. A megyék túlnyomó része a «Felséges császár!» mellé odacsatolta az «apostoli király» címet is; de mintegy húsz vármegye megtagadta a királyi jelzőt s csak «Felséges császár», vagy «Felséges uralkodó», «Felséges fejedelem», vagy egyszerűen «Felséges Úr», «Felség» megszólítással élt.

A multnak, különösen a Bach-korszaknak kíméletlenül éles bírálata s a tanácsadóknak — különösen az idegeneknek — tett súlyos szemrehányások ellenére a megyei feliratok méltóságteljes, komoly és mérsékelt hangon szólnak az uralkodóhoz s némelyikök értékes közjogi fejtegetésekkel igazolja a nemzet álláspontjának jogosságát. Pest-

[1] Úgy ez a felirat, mint az összes megyéké, egész terjedelemben közölve a *Megy. alk. mozg.* id. mű XXVI—CLXXXIV. lapjain. Az esztergomit hozta a *P. N.* jan. 23. regg., nagyon rokonszenvesen commentálja: *B. Friedmann:* «Zehn Jahre österr. Politik» I. köt. 217. s köv. l.

[2] *Wertheimer* id. m. I. 173. s köv. l., *P. N.* febr. 14. regg.

megye eléggé érthetően utal a «királyi magábaszállás» jobb példáira, amikor péld. II. József egészen és teljesen visszavonta törvénytelen intézkedéseit. Mármaros elismeri, hogy egyes megyék elhagyták a számukra «kiszabott» tért, egyébként az összes megyék tiszteletet parancsoló módon vallanak szolidaritást a társ-törvényhatóságokkal, s olyanok, melyek emigránsokat egyáltalán nem választottak bizottságuk tagjaivá, védik ezt az eljárást, tagadván, hogy a megválasztottak hazaárulók vagy az ország ellenségei volnának, s találóan mutatván rá, hogy miután olyanok, kik ellen halálos ítélet hozatott, már visszajöttek a hazába s helyet foglalnak a közéletben, és olyan férfiú, ki forradalmi ténykedése miatt börtönben ült, magas hivatalos állást visel (ez alatt nyilván magát Vayt értik), joggal remélhették, hogy ez fog történni a többiekkel is és erre az esetre akarnak nekik a megyék önkormányzati testületükben helyet biztosítani. A törvénykezés átvétele kérdésében — mint már említve volt — majdnem valamennyi megye rálép az országbírói értekezlet munkálata bevárásának álláspontjára, csupán Pest megye tiltakozott utóbb a tervbe vett törvénykezési provisorium ellen, melyet szükségtelennek talált.[1] Egyébként sehol megbánás, visszavonulás, elvelejtés jeleit nem mutatják a feliratok, csak indokolják, magyarázzák, igazolják a hozott határozatokat. A megyék az adófizetéstől senkit sem tiltottak el, csak megtagadták közreműködésüket a behajtásnál és rámutattak a kivetések törvénytelenségére ; egyes feliratok közgazdasági érvekkel igyekeznek a dohánymonopólium s a fogyasztási adók tarthatatlanságát bebizonyítani ; a Jászkún kerület egyáltalán nem ismer el Ausztriával közös ügyeket. Az országgyűlés összehívásának tényét kevés felirat említi, de sok hívogatja az uralkodót magyar székvárosába. Valamennyi hangsúlyozza a szilárd kitartást az elfoglalt elvi álláspont mellett s a készséget az önkéntes félrevonulásra, ha a megyebizottságok felfüggesztetnének vagy éppen feloszlattatnának. Különösen jellemző Somogy megye Somssich Pál tollából folyt feliratának [2] e mondása : «Felségednek van ereje és anyagi hatalma arra, hogy működésünk teréről bennünket ismét letiltson ; de nincs, és nem lehet hatalom, mely annak törvénytelen betöltésére valaha kényszeríthessen.»

Az uralkodói rescriptum tehát a megyék remélt megpuhítása szempontjából teljesen hatástalannak bizonyult. A törvénykezés körüli fegyverszünettől eltekintve minden ment tovább a megkezdett úton : az adómegtagadás mind nagyobb mérveket öltött s már átterjedt a Bánság és Vajdaság megyéire is, hol a fogyasztási adók bérlőit komoly fenyegetések érték.[3] A Jászkún kerület tiltakozott főkapitányának kinevezése ellen s fenntartotta szabadválasztási jogát ; a cs. kir. törvény-

[1] *P. N.* febr. 16. regg. [2] *O. L. K. E.* 93. sz. [3] *P. N.* okt. 4.

székek német átiratait visszaküldték a megyék; Nyitra visszautasította a Helytartótanácstól a megyei költségek fedezésére nyujtott előleget. Egyes közigazgatási erőszakosságok, egyes hevesebb megyegyűlési felszólalások ügyében vizsgálat indult, többnyire a nélkül, hogy valami büntetendő cselekményt deríthetett volna ki.[1]

A prímásnak se volt sokkal több szerencséje körlevelével; kapott a megyéktől igen udvarias válaszokat, melyek elismerték érdemeit, biztatták a nemzet s az uralkodó közötti további közbenjárásra, levele tulajdonképpeni tartalmát azonban vagy érintetlenül hagyták, vagy nyíltan kijelentették, hogy tanítását meg nem fogadhatják s köröm-szakadtig ragaszkodnak a 48-i törvényekhez.[2]

Ellenben átterjedt a mozgalom most már a szab. kir. városokra is, melyeknek a rescriptum szintén szólott. Pest város február 1-sején foglalkozott e tárggyal. Lukács Móric terjesztette elő a távollevő Deák Ferenctől szerkesztett felirati javaslatot, melyet a közgyűlés Szilágyi Virgil ellenző és Eötvös pártoló felszólalása után magáévá tett. E felirat az ország legelső közjogi tekintélyétől eredő igazolása a vármegyék elvi álláspontjának s a Pragmatica Sanctióra alapítja az 1848-i törvényeknek újabb törvényhozási elhatározásig a maguk egészében elismerendő érvényét. Ez is törvénytelennek nyilvánítja az adószedés akkori módját s teljes bizalommal a Felség bölcsesége iránt utal az összejövendő országgyűlésre is, melytől sikeres munkát csak úgy lehet várni, «ha legszentebb ereklyénk, az ősi alkotmány meg nem támadtatik, s legforróbb érzelmünk, a honszeretet, nekünk vétkül nem tulajdoníttatik; ha tőlünk oly cselekmények vagy mulasztások nem követeltetnek, melyek által a törvénnyel, önérzelmeinkkel és legszentebb kötelességeinkkel jönnénk ellenkezésbe.[3] Valamivel később Buda város is — az Eötvös indítványára — hasonló szellemű feliratot határozott el. Szeged város is válaszolt a leiratra, védve a törvényhatóságok jogi álláspontját s arra kérve az uralkodót, hogy még az országgyűlés összejövetele előtt nevezze ki a magyar független minisztereket.[4]

A minisztertanács, mihelyt az első feliratokról tudomást szerzett, február 2-án foglalkozott a rescriptum által alkotott magyarországi helyzettel.[5] Vay kancellár azon kijelentése, hogy a Helytartótanács az ellenszegülő megyékkel szemben alkalmazni fogja a megfelelő rendszabályokat, nem riadva vissza, ha kell, a katonai erő igénybevételé-

[1] *U. ott* 91., 99., 140., 155., 198., 231., 246., 254., 276., 287. számok.
[2] A *Megy. alk. mozg.* több helyén; *P. N.* febr. 11. est.
[3] *Kónyi* id. m. II. 542. s köv. l., *P. N.* febr. 2. regg., 6. regg. *Eisenmann* (id. m. 274—275. l.) ismerteti a pesti feliratot, mint Deák első megnyilatkozását az 1861-i alkotmányos küzdelemben.
[4] *P. N.* febr. 18. esti, 23. regg.
[5] *H. H. S. A.* Min. Conf. Prot.

től sem, kevéssé látszott Schmerlinget és osztrák minisztertársait megnyugtatni; ők már beállottnak látták annak a szükségét, hogy egyes főispánok elmozdíttassanak és egyes megyebizottságok feloszlattassanak. Gr. Szécsen higgadtan utalt arra, hogy a magyar viszonyok ismerete nélkül e dolgokat helyesen megítélni nem lehet. A megyék jogaikba visszahelyeztettek; a megyéknek régi joguk, hogy királyi rescriptumokra válaszoljanak és azokat bírálat tárgyává tegyék; ezt a multban is megtették, gyakran élesebben, mint most. Azok, kiket a Felség bizalma a magyar kormányzat élére állított, fognak módot találni arra, hogy a királyi rendeletnek érvényt szerezzenek. Ha ez a bizalom nincs meg, a miniszteri konferencia hozzon javaslatba más rendszabályokat és más embereket azok végrehajtására. Vay hivatkozott arra, hogy a feliratok sehol sem tagadják meg a dinasztikus hűséget; ő már lát bizonyos nemzeti ellenhatást, melyet békülékeny szellemmel kell elősegíteni s ezáltal az országgyűlés összejövetelét lehetővé tenni. Ha a főispánokat elmozdítani akarnák, ezt mindjárt a hercegprímáson kellene kezdeni! Ki pótolja a főispánokat és ki a bizottsági tagokat? Ezzel szemben az osztrák miniszterek rámutattak a rossz hatásra, melyet a megyék ellentállása a monarchia többi országaira s külső presztizsére gyakorol; a magyar példa már követésre talál Galiciában és Sziléziában; Lasser szerint Magyarországon tulajdonképpen 53 köztársaság van, mely mind föltételeket vél szabhatni a király megkoronázására.

A tanácskozás egyáltalán nem hozta közelebb egymáshoz az ellentéteket, s egyelőre nem is eredményezett semmi elhatározást; de Ausztriában a közvélemény és a sajtó élesen fordult Magyarország ellen, melyet már forradalomban s elszakadófélben levőnek látott;[1] komolyabb jelentőséggel bírt az, hogy az uralkodót intelmének teljes hatástalansága mélyen elkedvetlenítette s ez az elkedvetlenedés csökkentette még tovább a magyar tanácsosok befolyását és egyengette az utat a birodalmi alkotmány problémájának oly megoldása számára, aminőt a februáriusi pátens hozott.[2]

A kedvezőtlen hangulat, melyet a rescriptum hatástalansága Bécsben keltett, szerencsére már nem érinthette az országgyűlés összehívására vonatkozó elhatározást, mely tulajdonképpen már január 7-i keletű volt,[3] s melyet már a jan. 16-i leirat hozott köztudomásra. A Pesti Napló megnyugtatást merített abból, hogy a Schmerlingtől az örökös tartományok részére kiadott képviselőválasztási rend, bár nem alkal-

[1] *Drei Jahre* etc. 118. s köv. l.

[2] *Eisenmann* id. m. 276. l., *Szögyény* id. köt. 71—72. l.

[3] Ez elhatározásra hivatkozik a jan. 21-i helytartótanácsi egybehívó rendelet bevezetése: *Megy. alk. mozg. XV., P. N.* jan. 22. est.

mazkodik a mi 48-i törvényünkhöz, de mégis szélesebb alapra van helyezve, mint a Goluchovski statutumai.[1] Hogy az országgyűlés összehívásának terve szilárdan állott, azt a pénzügyi helyzetnek is lehetett tulajdonítani; még mindig megvolt a remény, hogy a magyar országgyűlés egy kis szelíd nyomásra majd ki fogja küldeni képviselőit a Reichsrathba, s akkor ez a testület teljesen akcióképessé válván, a pénzügyi egyensúlyt is helyre fogja állítani. Sóvárogva kellett pedig ezt óhajtani akkor, amikor az állami bevételek — különösen Magyarországon — rohamosan fogytak, amikor a bankjegyek elértéktelenedése s az ezüst agiója feltartóztathatatlanul haladt előre s a kormány csak a legterhesebb föltételek mellett kísérelhette meg egy 30 milliós kölcsön kibocsátását.[2]

A miniszterek értekezlete a császár elnöklete alatt január 16-án foglalkozott a magyar országgyűlés egybehívásának némely előzetes kérdésével. A képviselői illetmények megállapítása — 5 ft napidíj és 400 ft évi lakpénz — nem okozott fennakadást; ellenben nagy vita kerekedett a nyelvkérdés fölött. Az 1848: V. tc. (3. §) a passzív választói jogot, vagyis a képviselőséget a magyar nyelv bírásának föltételéhez köti; ezt a rendelkezést az osztrák miniszterek a nemzetiségeknek az októberi diplomában is biztosított egyenjogúságával ellenkezőnek s ezért mellőzendőnek tartották. Vay az országgyűlés intézkedéseig nem vélte a törvényt e részben módosíthatónak. Szécsen átlátott a szitán és őszintén figyelmeztette osztrák kollégáit, hogy tévednek, akik azt hiszik, hogy a kormány a szláv és román lakosságban támaszt fog találni; a nemzetiségi többségű megyék nagy részében uralkodó anarchikus állapotok rossz szellemre mutatnak. A magyarok azonban, bár Mailáth és Apponyi aggályaira is hivatkozhattak, kisebbségben maradtak, s miután az összehívó decretum az ő hozzájárulásukkal is úgy szövegeztetett, hogy az «az 1848: V. tc. alapján» szabályozza a képviselőválasztói jogot és eljárást, mintegy átírva a törvény rendelkezéseit s e közben azokon különböző módosításokat eszközöl, könnyű volt a magyar nyelvismeret föltételére vonatkozó intézkedést egyszerűen kihagyni a szövegből.[3]

Egyes törvényhatóságok — mint péld. Pest város — be sem várva az országgyűlés hivatalos kihirdetését, az 1848-i törvény alapján megalakították, fölesketék és feladata teljesítésére utasíttották központi választmányukat, meghagyván neki, hogy miután törvényes hatóságok nincsenek, a választások előkészítése ügyében közvetetlenül a kancellár

[1] *P. N.* jan. 9. regg.

[2] *O. L. K. E.* 82. sz., *H. H. S. A.* Min. Conf. Prot. jan. 26., *P. N.* jan. 12. regg. és est., jan. 21. est. és 22. regg.

[3] *H. H. S. A.* Min. Conf. Prot. jan. 16., *O. L. K. E.* 50. sz.

személyével lépjenek érintkezésbe. A főváros egy másik bizottságot is küldött ki a végből, hogy miután a törvény értelmében az országgyűlés Pestre hívandó össze, a törvényhozás két háza megfelelő elhelyezéséről gondoskodjék.[1]

A pár nappal később közzétett, az országgyűlés egybehívásáról szóló rendelkezést nagyon vegyes érzelmekkel fogadta a nemzet.[2] Nem tetszett a 48-i törvényre való olyatén hivatkozás, mely azt a törvényt egyidejűleg illetéktelenül megmódosította, nem tetszett az, hogy a rendelet csak a szoros értelemben vett Magyarország s a visszacsatolt Bánság és Vajdaság választókerületeiről intézkedett s abban Erdély és Fiume majdani bekapcsolása említve nem volt, és végre megütközést keltett, hogy az összehívás április 2-ikára nem Pestre, hanem Budára szólt, látszólag csak azért, hogy ebben is mellőzzék a 48-i törvény rendelkezését. Ezekből a szempontokból a rendelet előbb a sajtóban, majd a megyegyűlésekben is nyomban éles bírálat tárgya is volt, azonban bírálói is hangsúlyozták, hogy azért az országgyűlés törvényességét kétségbe vonni nem szabad s nem szabad összejövetelét a képviselőválasztás megtagadásával megakadályozni.[3] Fiume városa megpróbálta egy a magyar kancellár útján fölterjesztett felségfolyamodványban kérni a magyar országgyűlésre való meghívatását; legfelsőbb helyen e lépést nemcsak visszautasították, hanem a kancellárt meg is intették, hogy annak felterjesztésére nem volt illetékes.[4]

A törvényhatóságokhoz és főrendekhez intézendő közvetetlen királyi meghívók tervezetét a kancellária januárius 30-án közölte a tárnokkal. A csak februárius 21-én közzétett meghívó bővelkedik a régi stílus curialis szóvirágai mellett a kisebb magyartalanságokban is.[5] A kibocsátó uralkodói jogcímét V. Ferdinánd király és Ferenc Károly főherceg lemondására s a Pragmatica Sanctio rendelkezésére alapítja, de hivatkozik az októberi diplomára is és az országgyűlés főfeladatául az ő «királyi fölavatását», ünnepélyes megkoronáztatását, királyi hitlevelének átvételét, valamint a nádorválasztást jelöli meg, s kilátásba helyezi, hogy a Budára összehívott «közországgyűlést» saját személyében fogja vezérelni. A választási rendre nézve itt is «az 1848 : V. tc. alapján kihirdetett választó-rendszabályra» történik hivatkozás.

[1] *P. N.* jan. 17., 19., 22. regg.

[2] A Helytartótanács rendelete jan. 21-ről k., a *P. N.* közölte jan. 22-én (est.); lásd: *Megy. alk. mozg.* XV. s köv. l.

[3] *P. N.* jan. 25. regg.

[4] *O. L. K. E.* 163. sz.

[5] *U. ott* 122. sz., *P. N.* febr. 21. est. A leiratban az uralkodó a törvényhatóságokat mint «okos, érdemes és kedvelt híveit» szólítja meg; a főrendeket tegező formában; előfordulnak benne ily kifejezések: «birodalmunkbani uralkodás» stb.

Az országgyűlés budai ülésezésére vonatkozó elhatározás oly szilárdnak látszott, hogy már minden intézkedés megtörtént a budai Országház-utcában levő úgynevezett régi országháznak e célra való átalakítása iránt. Azonban Vay kancellár már februárius közepén érezte, hogy e kérdésben engedni lesznek kénytelenek, nem annyira a törvényességi, mint inkább a célszerűségi tekintetek miatt.[1]

Időközben egy más irányban is teljesedésbe ment az októberi diploma ígérete: a felsőbb bíróságok szervezése s az országbírói értekezlet megtartása által.

Január 22-én hozta a hivatalos lap a «Hétszemélyes Tábla» tagjainak kinevezését; a létszám harmincban volt megállapítva s az országbíró elnöklete alatt működni hivatott legfőbb bíróságban, — melynek fölállítása által Magyarország törvénykezése teljesen függetlenné lett Bécstől — valóban fényes nevekkel találkozunk. Helyet foglalt benne Lonovics József, az egykor kegyvesztett, volt csanádi püspök, ki most érseki címet kapott, Németh György, Bezerédj Miklós és Lévay Sándor kanonokok, b. Prónay Albert koronaőr, gr. Török Bálint, a legf. úrbéri törvényszék elnöke, Torkos Mihály, Jeszenszky János, Lipovniczky Vilmos, Eötvös József (nem báró), Zsoldos Ignác, Markovics József, Nagy Lajos, Kovács István, Zádor György, Lukács Ignác, Melczer István, Sárközy Kázmér, Hubay József, Ambrus Mihály, Sztojakovics György, Fabinyi Teofil, Nagy István, Fábry István, Kopácsy József, Szucsics Károly és Somoskeőy Antal, mindannyian magas bírói állások viselői, továbbá Zsivora György főispán, Szentiványi Vince, volt helytartótanácsos és Kiss András, volt krassói főispánhelyettes. Az elnöki titkári tiszt a később szintén magas bírói állásba emelkedett Ráth György kancelláriai fogalmazóra bízatott.[2]

A kir. Kúriának mint ilyennek, úgyszintén a kir. Táblának és a váltófőtörvényszéknek végleges szervezése valamivel később következett be;[3] egyelőre sürgős volt a legfőbb bíróság tagjainak kiszemelése és kinevezése, hogy a törvénykezés ideiglenes rendezésére hivatott országbírói értekezlet megtartható legyen.

Január 23-án nyitotta meg gr. Apponyi György országbíró ezt az emlékezetes értekezletet, melyre a tárnokmester, Mailáth György s a hétszemélyes tábla összes tagjain kívül az ország jogászi és politikai kitűnőségei közül Deák Ferenc, Ghyczy Kálmán, b. Eötvös József, gr. Dessewffy Emil, gr. Barkóczy János, Tóth Lőrinc, Széher Mihály, Láng Ignác, Nyeviczkey, Horváth Boldizsár, Samarjay Károly, Szabó

[1] *O. L. K. E.* 191., 299., 323. sz. *Szögyény* id. köt. 243. l.
[2] *H. H. S. A.* Min. Conf. Prot. jan. 19. és 20., *P. N.* jan. 23. regg.
[3] *P. N.* április 4.

Samu és Deák József (Ferenc öccse) is hivatalosak voltak s majdnem valamennyien a munkában élénk részt is vettek.[1]

Az elnöki megnyitó hivatkozott az októberi diplómára, mely a törvénykezés ideiglenes szervezésére nézve e «várva várt» tanácskozmányt bízta meg az ajánlatok megtételével. Utalt a vállalt feladat fontosságára és szükségességére s azokra a helyhatósági határozatokra is, melyek által a jogviszonyok megoldhatatlan bonyodalmakba sodortatnak. Közölte az uralkodónak az elnökhöz intézett meghagyását, mely szerint az értekezlet megfontolás tárgyává tartozik tenni azt is, vajjon — a kir. Kúria visszaállítása után — kívánatos és szükséges-e az eddig fennállott kerületi főtörvényszékek megszüntetése s a kir. tábla visszaállítása is? Az uralkodó célja az, hogy Magyarország visszanyerje önálló, független jogszolgáltatását, de azon föltétel alatt, hogy ezáltal a vagyonbiztosság s a magánjogi viszonyok folytonossága és állandósága ne veszélyeztessék.

Az országbíró beszédje után megindult s másnap folytatódott általános vitában főkép Ghyczy Kálmán képviselte azt az elvileg megtámadhatatlan álláspontot, hogy miután az uralkodónak a törvénykezés körében sincs joga törvényeket hozni vagy változtatni s magyar állampolgárok személye és vagyona fölött csak az ország rendes bíróságai az ország törvényei szerint bíráskodhatnak, az értekezlet csak azt javasolhatja, hogy a magyar törvényeket úgy anyagi, mint alaki tekintetben vissza kell állítani s csupán azok a rendszabályok iránt tehető javaslat, melyek szükségesek arra, hogy a törvénykezés mostani állapotából a magyar törvényeknek megfelelő lábra visszaállíttassék. Miután jelenleg a jogszolgáltatás oly szabályok szerint történik, melyek törvényellenes rendeleteken alapulnak, ezeknek újabb rendeletekkel való megváltoztatása semmi nehézséggel sem jár. Azok a perek, melyekben az osztrák törvény már érvényesült, a törvényhozás intézkedéseig függőben volnának tartandók. Ezzel szemben főkép Deák Ferenc, Tóth Lőrinc és Horváth Boldizsár fejtették ki azokat a célszerűségi tekinteteket, melyek, különösen az ősiség eltörlése és az osztrák polgári törvénykönyv tettleges behozatala által teljesen megváltozott jogviszonyok között a magyar jog egyszerű visszaállítását úgyszólván lehetetlenné teszik; nem szabad politikai vívmányok érdekében még a magánjogi viszonyokat is fölzavarni; a perek fölfüggesztése sem kívánatos. Az alaki jog visszaállítására nézve nincs nehézség; az anyagi jog terén megjelölendő az, ami visszaállítható s az, ami ideiglenesen mással pótolandó.

[1] Az országbírói értekezlet munkásságára nézve legteljesebb forrásmű: *Ráth György:* «Az országbírói értekezlet a törvénykezés tárgyában» c. könyve: Pest, Landerer és Heckenast 1861. Két kötet. A tanácskozásokról a napilapok is kimerítő értesítéseket hoztak.

Miután az értekezlet egyhangúlag a kir. tábla visszaállítása mellett nyilatkozott, a részletes javaslatok kidolgozása céljából öt alválasztmányra oszlott, az elsőhöz utasíttatott az alaki és anyagi polgári jog, a bíróságok szervezése és illetősége s a telekkönyv; a másodikhoz a büntető- és sajtótörvény, a harmadikhoz, mely két alosztályra oszlott, az úrbéri, arányosítási és mezőrendőri viszonyok, továbbá a váltójog, az áruszerződések, a csőd, a kereskedelmi, vásárbírósági, fuvarozási ügyek s az egyezményi eljárás, a negyedikhez a bányaügy s végül az ötödikhez az árvaügy, a perenkívüli eljárás, az ügyvédi és közjegyzői intézmény. Az országbíró már a tanácskozások folyamában körlevelet intézett a törvényhatóságokhoz, melyben, tekintettel az értekezlet céljára, a törvénykezés átvételének függőben tartását kérte.[1]

Az értekezlet tagjai előbb alválasztmányi, majd teljes ülésekben hat hétig rendkívül szorgalmasan dolgoztak; az alválasztmányok javaslatai s több külön vélemény és közvetítő indítvány is a teljes ülésben kerültek elbírálás alá. A március 4-én tartott tizennyolcadik és utolsó ülésben a munkálat egész anyaga elkészült, melyet azután a hétszemélyes tábla egy választmánya öntött rendszeres alakba s ezeket az «ideiglenes törvénykezési szabályok»-at az országbíró a törvényhozás jóváhagyásának elnyerése céljából áttette a képviselőház elnökéhez.

A záró ülésen az elnök megérdemelt köszönetet mondott a tagoknak munkásságukért s viszont az értekezlet méltán szavazott elismerést az elnöklő országbírónak fáradhatatlan buzgóságáért s a tanácskozások tapintatos és szerencsés vezetéséért. Az országbírói értekezlet valóságos «corpus jurisát alkotta meg a magyar jogszolgáltatásnak»; munkálata legmaradandóbb vívmányává lett az 1861-i rövid életű alkotmányosságnak, mert hosszú időn át szolgált zsinórmértékül a törvénykezésnek s némely tekintetben még ma is jogforrásnak tekinthető.[2]

Február 4-én a monarchia népei meglepetésre ébredtek föl: új kormányt kaptak, amely azonban a régi volt, csak éppen megfejelték egy kicsit. Az osztrák politikának régi megszokott módszere volt, hogy mikor nehezen megoldható, nagy problémák elé látta magát állítva, kisszerű rendszabályokkal és kísérletekkel vélt magán segíthetni. Most is a birodalomnak bizonyára legkisebb igazi gondja volt az, hogy Rechberg és Schmerling urak között nem volt nagy az összhang, hogy egyikök a másik fölébe akart volna kerekedni s az uralkodó egyiket sem bántva meg, mégis mind a kettőt megtartani akarta. Találtak tehát egy pompásnak látszó megoldást: a minisztérium fejévé megtettek egy főherceget, Rainert, ezt senki sem tekinthette sérelemnek, — Rechberget fölmentve a miniszterelnökségtől, meghagyták külügyminiszternek és Schmerling is megmaradt államminiszter, de miután az alkotmány-

[1] *P. N.* febr. 5. est. [2] *Beksics:* Fer. Józs. kora. 593. l.

kérdések túlságosan elfoglalták, a tulajdonképpeni közigazgatás vezetése Lasserre bízatott, akitől az igazságügyminisztérium vezetését b. Pratobevera Adolf vette át, a Schmerling személyes barátja. Viszont a közoktatási ügyeket, melyeket eddig b. Helfert államtitkár vezetett, Schmerlingnek adták át; a nemrég megszüntetett kereskedelmi minisztériumot pedig a teljesen ismeretlen gróf Wickenburg kedvéért visszaállították.[1]

E rendszabály, mely ellen Schmerling és Mecséry megpróbáltak óvást emelni,[2] mindenki előtt érthetetlennek látszott; Rainer főherceg — ki előbb, mint tudjuk, a birodalmi tanács elnöke volt — ekkor 34-ik életévében állott; hogy alkotmányos érzelmű lett volna és barátja a haladásnak, valamint, hogy a miniszteri értekezletek vezetésében nagy tárgyismeretet és önállóságot tanusított volna, azt nehány osztrák történetíró állítja, de e korszak meglehetősen részletező minisztertanácsi jegyzőkönyvei semmivel sem bizonyítják.[3] Ha volt valami gyakorlati jelentősége ennek a változásnak, az csak az lehetett, hogy szaporítva a kormánytanácsban az osztrákok számát, megnehezítette a magyarok érvényesülését; ily szándékra mutat az is, hogy Rainer főherceg hivatalbalépése után a magyar kancellárok azonnal utasítást kaptak, hogy minden, legfelsőbb helyre intézett előterjesztésöket előbb a főherceg-miniszterelnöknek mutassák be, ami ellen a kancellária hasztalanul tiltakozott.[4]

A kormánynak ebben az időben új, önkénytes magyar tanácsadói is akadtak, a gróf Péchy Manó és gr. Dessewffy Emil személyeiben. Péchy Manó, ki akkoriban Abaúj megye főispánja volt, Vay kancellárnak írásban terjesztette elő abbeli véleményét, hogy az országgyűlés némi elhalasztásával előbb kellene a kormányzatot átalakítani, és pedig olyképpen, hogy Vay elnöklete alatt magyar felelős minisztérium alakíttatnék, had- és pénzügyi miniszterrel is és egy államtitkárral a külügyek számára. Ez a kormány készítse elő a választásokat s igyekezzék magának többséget teremteni, mert a jelenlegi kormány az egybegyűlendő országgyűlésen csak ellenzékkel fogja magát szemben találni. Vay megköszönte a «nagybecsű anyagot», melynek azonban Bécsben aligha vehette hasznát.[5]

Gróf Dessewffy Emil — mint egykor Sièyes abbé mindig egy alkotmánytervezetet hordott zsebében — minden helyzet számára talált valami megoldást vagy kibontakozást. Pestről, február 18-ról leve-

[1] *P. N.* febr. 6. est. *H. H. S. A.* Min. Conf. Prot. febr. 7.
[2] *H. H. S. A.* Vorträge u. a. k. Handbillets 1861. febr. 1.
[3] *Charmatz:* Österr. inn. Geschichte. I. 47. l., *Przibram* id. m. 121. l.
[4] *Szögyény* id. köt. 73. l., *Rogge* id. köt. 103. l., *Redlich* II. 22—24. l.
[5] *O. L. K. E.* 174. sz.

let intézett ugyancsak Vayhoz,[1] melyben kifejtette súlyos aggályait a már akkor keletkezőben levő februáriusi pátens rendelkezéseire nézve, melyekről, úgy látszik, tudomással bírt. Az ő terve oda irányult, hogy létesíttessék egy osztrák birodalmi tanács és létesíttessék egy, az osztrák birodalmi tanács és a magyar országgyűlés küldötteiből alakuló, csupán 100 tagú közös, szűkebb birod. tanács, melynek hatásköre csak a birodalom közös pénzügyeire terjedne ki, ellenben az adó-törvényhozás az egyes országgyűlések autonóm jogkörében maradna. Mint látjuk, ez a terv — mely akkor, úgy látszik, a Vay fiókjában maradt — hasonló a hat évvel később létrejött kiegyezés delegationális intézményéhez.

Nagy érdeklődés közt tartatott meg a Vay kancellártól Pestre február 14-re összehívott főispáni értekezlet, melynek fontosságát a Pesti Napló[2] abban látta, hogy jobb a szóbeli érintkezés, mint a papíron való tárgyalás, s hogy annak feladata lesz tisztába jönni az iránt, hogy mi várható, mi a teendő; az értekezlet eredményéhez képest fogja a kancellár a maga «személyes elhatározásait» meghozni.

A nagy számmal összegyűlt főispánok értekezletét Vay beszéddel nyitotta meg, melyben arra kérte a főispánokat, hogy az októberi diplomával megindult békemű sikere érdekében hassanak oda, hogy az országgyűlés összejöveteléig minden rendzavarás elkerültessék ; mozdítsák elő az országbíró rendelkezését, tegyék lehetővé és foganatosítsák az adóbehajtást, mert ha ezekben őt nem támogatják, nem maradhat meg állásában. A lapközlemények szerint a főispánok közül b. Wenckheim Béla, Tarnóczy Kázmér, b. Vay Lajos és Fiáth Ferenc szólaltak fel s biztosították a kormányt bizalmukról azok nevében is, kik a jelenlegi kormány szervezetét alkotmányosnak el nem ismerik, s kijelentették, hogy a kormányt támogatni hazafias kötelességöknek tartják. Együttlétöket a főispánok egy magánértekezlet tartására is használták föl, melyben elhatározták, hogy a prímást közbenjárásra kérik fel abban az irányban, hogy az országgyűlés ne Budára, hanem Pestre hívassék össze, s hogy abban a kapcsolt részek is — különösen Erdély — résztvegyenek.[3]

Báró Vay Miklós, az ő törhetetlen optimizmusával, nagyon meg volt elégedve az értekezlet eredményével, melyről sietett kollégájának, Szögyénynek Bécsbe hírt adni ;[4] állítólag ez alkalommal ígéreteket is nyert a főispánoktól az adóbehajtásra nézve, amit a következmények

[1] *Emléklapok* 384. s köv. l., *Könyi*nál is : II. 593. l.

[2] Febr. 8. est.

[3] *P. N.* febr. 16. est. E közlés szerint a főispánok az országgyűlés tárgyában való közbenjárásra eredetileg Vayt kérték föl, s ennek tanácsára fordultak a prímáshoz. Ez nem látszik helytállónak, mert Vay másnap ezt írta Szögyénynek : «A főispánok ma (tehát az értekezlet utáni napon) a maguk szakállára konferenciáztak még s a prímást arra kérték, lenne közbenjáró stb.» *Szögyény* id. köt. 242. l.

[4] Most id. h.

semmiképen sem igazoltak. Báró Sennyey Pál, aki mint a Helytartótanács alelnöke bizonyára jelen volt a konferencián, az ő kritikus szemeivel egészen másképen látta a dolgok lefolyását.[1] Ő hibáztatta a Vay magatartását, ki elsiklott a helyzet nehézségei fölött és a helyett, hogy a kormány követelményeit formulázta volna, bizalmi szavazatot provokált a főispánok részéről! Nélkülözte Vay nyilatkozatában a szolidaritás kifejezését, mellyel munkatársainak tartozott volna. Ha mindennap — úgymond — jönnek a kancelláriától pattogó dekrétumok, melyeket ő aláír[2] és melyek itteni föllépésével homlokegyenest ellenkeznek, akkor a mi állásunk tarthatatlan; nincs veszélyesebb dolog, mint szigorral fenyegetődzni ott, hol az emberek előre tudják, hogy elhatározó körben ezt nem veszik komolyan.

Az adómegtagadás dolgában a főispáni konferencia valóban semmi eredményre nem vezetett; pedig Bécsben éppen ezt tekintették a legégetőbb bajnak. Februárius 25-én közölte a Kancellária a Helytartótanáccsal, hogy a pénzügyminiszter már utasította a magyar Pénzügyigazgatóságot az egyenes és közvetett adóknak katonai karhatalom igénybevételével való behajtására. E rendszabály a tárnokkal és a főispánokkal egyetértőleg, tapintatukról és mérsékletökről ismeretes, szakavatott s az illető vidék anyanyelvében jártas egyének kiküldésével lesz egyelőre alkalmazandó.[3] Itt van a kiindulási pontja annak az egész brutalitásával csak később érvényesült adóbehajtási hadjáratnak, mely egyik legszomorúbb fejezetét alkotja az 1861-i év változatos történetének.

Hogy az elégedetlenség kölcsönös legyen, a kormány viszont a maga részéről is mindig gondoskodott új tápanyagról az izgalom és a sérelmi politika számára. Gozsdu, krassómegyei főispán székfoglalásakor fogadta egyebek közt a 48-i honvédtiszteket is és fölötte szívélyesen üdvözölve őket, oda nyilatkozott, hogy ő is honvédnek tekinti magát, minden jó hazafinak honvédnek kell lennie. Ez alkalommal a tisztelők közt megjelent Asbóth Lajos honvédezredes is, ki az emigrációban tábornoki rangra emelkedett, 1856-ban kegyelmet kapott s ki e tisztelgésnél a forradalmi érdemjelt viselte. Egy legfelsőbb kézirat hozta ezt a kancellária tudomására, követelve Gozsdu kérdőre vonatását s jelezve, hogy Asbóthnak — ki úgyis mint a titkos jelentések szerint a forradalmi mozgalom szervezésére kiszemelt egyén, gyanú alatt állott — elfogatása iránt intézkedés történt. Asbóth tényleg februárius közepén elfogatott s fegyveres őrizet mellett Theresienstadtba kísértetett, ahol előbb fogva tartották, utóbb internálták.[4]

[1] *U. ott* 243. s köv. l.

[2] Ilyen «pattogó dekrétumot» kapott többek közt Fejér megye Vaytól: lásd *Boross Mih.* id. m. 61—62. l.

[3] *O. L. K. E.* 239., 322., 352. számok.

[4] *O. L. K. E.* 56., 88., 178., 202. számok.

Az eset roppant feltűnést és felháborodást keltett; először Pest város, azután a többi törvényhatóságok is felszólaltak miatta, mert az októberi diploma visszaállítván Magyarország független törvénykezését, most már valóban nem lehetett helye annak, hogy — úgy mint a rémuralom idejében — magyar állampolgárok katonai őrizettel Ausztriába hurcoltassanak, ott bebörtönöztessenek s ismeretlen bírói hatalom elé állíttassanak. A kancellária is magáévá tette az ügyet, de csak nagy sokára sikerült Asbóth szabadonbocsátását kieszközölnie.[1] Nyoma van annak, hogy ugyanez időben Szilágyi Virgil ügyvédnek, ki Pest város közgyűlésén elhangzott heves beszédeivel keltett föltűnést, elfogatása és haditörvényszék elé állítása is küszöbön állott, de meg nem történt.[2]

Az ilyen terroristikus rendszabályok indítékát nemcsak a törvényhatóságok ellentállásától fölkeltett ingerültségben, hanem a kormányt nyugtalanító — gyakran alaptalan — híresztelésekben is kell keresnünk. Különösen szemet szúrtak az 1848—49-i honvédek segélyezésére alakult — már említett — honvéd-segélyegyletek, melyek némely megyében csakugyan rövid idő alatt tekintélyes tőkét gyüjtöttek össze közadakozásokból. A rendőrminiszter ezekben forradalmi szervezetet látott, mert azt hitte, hogy a volt honvédeket nem segélyezés, hanem majdani fegyver alá szólítás céljából tartják nyilván, s nem szűnt meg erre vonatkozó felvilágosításokat kívánni, sőt betiltásukat szorgalmazni; egy ízben maga a császár fejezte ki megütközését a fölött, hogy a Nemzeti Színház a honvédsegélyző alap javára zeneestélyt rendezett.[3] A forradalmi idők áldozatainak lelki üdvéért rendezett gyászistentiszteletet mint forradalmi tüntetést betiltották; Veszprémben titkos toborzást véltek fölfedezni; oly névtelen feljelentések, melyeket maga a Helytartótanács elnöke «felette kétes hitelűeknek» volt kénytelen elezni, a felvidéken kiterjedt mozgalmakat szimatoltak, melyek Napoleon császár fegyverküldeményeivel állottak volna összeköttetésben; abban, hogy gr. Károlyi István elutazott Pestről, már a forradalom közeli kitörésére következtettek. A rendőrminiszter egész lajstromát írta azoknak az egyéneknek, akik az ország különböző vidékein a felkelés szervezésére vannak kiszemelve.[4]

És ilyen, a kölcsönös bizalmatlanságtól és ingerültségtől túlfűtött

[1] *U. ott* 265., 291. számok; *P. N.* febr. 24. regg., 26. regg., márc. 2. regg., márc. 5. regg., márc. 26. est.

[2] *O. L. K. E.* 164. szám.

[3] *U. ott* 90., 120., 201. szám., *Szinnyei József:* Komárom 1848—49-ben, 463. l. *Ürmössy* (id. m. I. 346—347. l.) állítása szerint Erdélyben ez év tavaszának elején Prui Antal volt honvédezredes csakugyan összeíratta falunként harcrakész egyéneket, kikkel ott az erdélyi haderőt 10,000 főre (?) lehetett volna fölemelni.

[4] *U. ott* 56., 126., 168., 179., 196. számok.

légkörben kellett a kormány kebelében a birodalmi alkotmányra vonatkozó, rég vajúdó elhatározásnak megszületnie.

Az ezen elhatározást befolyásoló tényezők között nem szabad a külpolitikai helyzetről, az ausztriai s a külföldi közvéleményről sem megfeledkeznünk. Az olaszországi helyzet azáltal, hogy Gaeta vára magát február 13-án megadta s ezzel a Bourbonok nápolyi uralma tettleg véget ért, a terjeszkedő olasz nacionalizmus javára lényegesen változott. La Gueronnière ez időben megjelent újabb röpirata,[1] melyet sokan ismét Napoleon császártól sugalmazottnak tartottak, a római kérdést a helyzet előterébe állította. Rechberg külügyminiszter nem látta állandónak a békét, sőt nagy külső viharoktól félt. A császár magyar tanácsosai előtt is kételyét fejezte ki a fölött, vajjon III. Napoleon hagy-e neki időt Magyarország pacifikálására?[2] Ily körülmények között könnyű volt az uralkodóval elhitetni, hogy neki mindenekfölött hajthatatlan erőt kell tanusítania.

Az osztrák közvélemény — amennyire az az ottani sajtóviszonyok mellett megnyilatkozhatott — valóban kívánt oly alkotmányt, mely parlamentáris legyen, melyben a Birodalmi Tanács súllyal és hatáskörrel bírjon; a pénzügyminisztertől megkérdezett ipar- és kereskedelmi kamarák egybehangzóan az alkotmányosságot jelölték meg, mint a birodalom pénzügyei rendezésének elengedhetetlen föltételét.[3]

Ehhez járult, hogy a magyar álláspontot akkor még — Deák feliratainak keletkezése előtt — a külföldön kevéssé ismerték s ezért kevéssé is méltányolták. Az osztrák sajtó magatartása általában kedvezőtlen volt követeléseinkkel szemben. Bismarck bizalmas leveleiben úgy nyilatkozott ugyan, hogy ha — szerencsétlenségére — osztrák császár lenne, ő Budán telepednék le, huszár-egyenruhát öltene és maga bocsátkoznék tárgyalásba a magyar országgyűléssel; Ausztria és Csehország azért még el nem szakadnának.[4] De az oroszországi porosz követnek ezt a magánnézetét a hivatalos körök egyáltalán nem tették magukévá. A komoly német történetírás még évekkel később is Magyarország akkori magatartásában csak féktelenséget látott, mellyel szemben Ausztriának szilárdságot kellett tanusítania.[5] Ellenben lord Russel angol külügyminiszter bizonyos megértést tanusított Apponyi nagykövettel folytatott beszélgetéseiben a magyarok követelései iránt.[6]

[1] Lásd e mű II. kötete 180. lapját.

[2] *P. N.* febr. 14. est., 20. regg., 24. regg., *H. H. S. A.* Min. Conf. Prot. febr. 16., *Emléklapok Vay M.* 389. l.

[3] *B. Friedmann* id. m. I. 179. l.

[4] *Réz Mih.* cikke: Ungarn u. Bismarck, a *Pest. Lloyd* 1916. márc. 23-i számában.

[5] *Dr. Georg Weber:* Allg. Weltgeschichte. Leipzig 1880. XV. köt. 745. l.

[6] *Redlich* id. m. II. 739. l.

A Birodalmi Tanács szervezésére vonatkozó eredeti javaslat szer= ője Hans von Perthaler volt, ki mint két főherceg nevelője udvari örökben is ismeretes ember volt s a Schmerling különös bizalmát bírta. Ő már megelőzőleg, névtelen röpiratokban és cikkekben terjesztette zt a nézetet, hogy a nemzeti eszmével csak a szabadelvű alkotmányos= ágot lehet szembeállítani; az osztrák alkotmány legyen szabadelvűbb, int a régi magyar. Fennen kell lobogtatni a császári zászlót, mely az ralkodóé és a hadseregé, szemben a magyarokéval, mely a politikai nachronizmus és a szociális reakció lobogója. Az osztrák birodalom arminc milliónyi népe az öt millió (!) magyarral szemben majd csak ud boldogulni![1]

A Perthaler javaslata előbb a Lasser miniszter kezén ment keresz= ül, míg a minisztertanács elé került; ettől a testülettől a magyar rdek sok jót valóban nem várhatott. Annak ilyen alkotmánykérdések= en állandó tagja volt b. Lichtenfels is, az államtanács elnöke, egyike legmegcsontosodottabb osztrák centralistáknak, ki mint az uralkodó gyik volt nevelője is nagy tekintélynek örvendett. Maga Schmerling emcsak egyes osztrák történetírók, hanem a magyar konzervatívek negítélése szerint is eleinte hajlandó lett volna engedményekre Magyar= rszággal szemben, de az osztrák közvélemény s a mindig centralizálni karó bürokrácia, fölhasználva azt a rossz hangulatot, melyet a magyar emzet elszánt ellentállása a kormány s az udvar köreiben keltett, ind tovább vonták őt a határozottan magyarellenes irányban. «Akár ízelgünk a magyaroknak, akár megbüntetjük őket, az eredmény — int a tapasztalás mutatja, — ugyanaz», mondta egy ízben, nagyon jel= emzően a minisztertanácsban. A magyar túlkapások szükségkép osztrák úlkapásokat szültek, mint ahogy az októberi politikusok védelmére írt öpirat utóbb megállapíthatni vélte.[2]

Mindehhez járult, hogy a magyar ügy a döntő miniszteri tanács= ozásokban úgyszólván egy férfiú, gr. Szécsen Antal védelmére volt ízva, tehát éppen azéra, ki az akkori magyar közvéleménytől talán leg= ávolabb állott a konzervatív politikusok között. El kell ismerni, hogy oha elveszett ügyet becsületesebb szándékkal, tiszteletreméltóbb szi= árdsággal és bátorsággal nem védelmeztek, mint Szécsen a magyar rdekeket a februáriusi pátens megszerkesztése folyamában. Igaz, hogy a valamennyi elbukott javaslatát elfogadta volna a minisztertanács, magyar közvélemény akkor is visszautasította volna a pátenst; ez a olog természetéből folyt. A nagy osztrák alkotmánykérdésben tulaj= onképpen két egymással kiegyenlíthetetlen közjogi felfogás vívta csa=

[1] Lásd *Redlich*nél (I. köt. 715. s köv. l.) Perthaler előzményeit és műkö= ését, továbbá *Eisenmann*nál id. m. 266. l.

[2] *Rogge* id. köt. 104. l., *Drei Jahre* stb. 120—126., 194. l., *Redlich* I. 755. l.

táját : a magyar, mely az abszolút legitimizmus és jogfolytonosság alapján állott és az alkotmányosan megalkotott, királyilag szentesített 1848-i törvényeket a törvényhozás újabb intézkedéseig föltétlen érvényűeknek tekintette, és az osztrák, mely — még mindig a Verwirkungstheoriehoz ragaszkodva — nemcsak a 48-i vívmányokból, hanem az egész magyar közjogból csak annyit tekintett érvényben levőnek, amennyit az abszolút uralkodó kegye az országnak visszaajándékoz.[1] E két felfogás malomköve között őrlődött meg szükségkép a magyar konzervatívek közjogi álláspontja, nemcsak azért, mert azt a nemzet visszautasította, hanem azért is, mert magában logikátlan volt az a felfogás, amely csak az 1848 előtti törvények érvényére akart támaszkodni. Valójában a 48-i törvények megtagadása az egész magyar közjog megtagadása volt és a konzervatívek sok olyan rendszabályhoz és kijelentéshez adták hozzájárulásukat, amely nemcsak a 48-i, hanem régibb, nemcsak egy király által szentesített, hanem több király esküjével megpecsételt törvénnyel állott ellenkezésben. Hiába akartak ők Ausztriával szemben az alkotmányajándékozók nagylelkű szerepében jelenni meg, mikor az saját országuk alkotmányának megcsonkítását föltételezte.[2]

Az alkotmányozó jelleggel bíró tanácskozásoknál sem Apponyit mint országbírót, sem Mailáthot mint tárnokot meg nem kérdezték. Nem vett azokban részt b. Kemény Ferenc sem, az erdélyi kancellária elnöke, pedig Mazuranič, a horvát dikasztérium elnöke mindvégig ott volt, de inkább csak a különleges horvát szempontokat képviselte, a magyarok álláspontjához, melyet pedig a Horvátországéval közösnek kellett volna fölismernie, ritkán csatlakozott. A második kancellár Szögyény vagy ritkán volt meghíva, vagy ritkán hallatta szavát.

Legsajátságosabb volt a b. Vay Miklós kancellár magatartása. Ő a tanácskozások kezdetén lelkes örömmel üdvözölte a Birodalmi Tanács statutumának megalkotását, mint a birodalmi alkotmány koronáját, mely hivatva van Magyarország saját alkotmányának garanciájául szolgálni, melytől függ a magyar országgyűlés jövője is. Úgy találta, hogy Magyarországon már tisztulnak és fordulathoz közelednek az eszmék ; ott már várják, hogy a többi koronatartományok is megkapják alkotmányukat, akkor aztán hazánkra nézve becsületbeli kötelesség lesz a birodalmi képviseletben résztvenni. De kell, hogy ez a birodalmi képviselet összeállításával és működésével imponáljon a magyaroknak, akkor részvételök majd annál biztosabb lesz, minél inkább gyökeret ver a meggyőződés, hogy Magyarország csak Ausztriával karöltve lehet

[1] Lásd Lasser miniszter nyilatkozatát a febr. 16-i min. értekezletben : *H. H. S. A.* Min. Conf. Prot. és *Redlich*nél I. 756. l.

[2] *Drei Jahre* etc. 108., 110., 115. l.

hatalmas.[1] Vay e szavait azután, az ő távollétében ismételve idézte Schmerling Szécsen ellenvetéseivel szemben, valahányszor oly rendelkezések forogtak szóban, melyek a Birodalmi Tanácsot mindent fölszívó birodalmi parlamentté duzzasztották. És mégis, mikor a magyarok első indítványait leszavazták, Vay cserbenhagyni látszott a munkát. Igaz, hogy neki február közepén a főispáni konferencia miatt Pesten kellett lennie; azután családi körülményei miatt kért szabadságot, de mindinkább nyilvánvalóvá lett, hogy távol akarta magát tartani a további tanácskozásoktól, valószínűleg, mert meggyőződött róla, hogy a készülő statutum a lehető legrosszabb fogadtatással fog találkozni Magyarországon és mert barátai is tanácsolták neki, hogy magát ezzel a ténynyel ne azonosítsa; ezért meg is tagadta azután a pátens aláírását.[2]

Február 9-től 26-ig majdnem naponta ülésezett a kormánytanács, rendesen a Rainer főherceg, egyszer az uralkodó személyes elnöklete alatt és foglalkozott a Birodalmi Tanács statutumával és az azokkal együttjáró kiadványokkal.[3] A hosszúra nyúlt vitáknak a magyar kormányférfiak szempontjából fő ütközőpontjai a következők voltak. Magyar részről nem kívánták, hogy a birodalmi gyűlés «Reichstag» elnevezést kapjon, mint eredetileg tervezve volt, mert ez a cím a magyar korona országainak országgyűlését is megilleti s a már használatos «Reichsrath» elnevezés megtartását ajánlották, ami végül határozatba is ment. Azt kívánták továbbá, hogy a magyar tagok számát, valamint azok választásának módját a magyar országgyűlés határozza el; kívánságuk első része nem teljesült, a másodikra nézve mindössze annyit értek el, hogy a kancellárhoz intézett császári kézirat a statutumban megjelölt választási módot ideiglenesnek jelentette ki, amíg t. i. a magyar országgyűlés intézkedik, amiről meglehetős biztossággal tudni lehetett, hogy az bekövetkezni sohasem fog. Kifogásolták a statutum ama rendkívül aggályos rendelkezését, hogy amennyiben valamelyik országgyűlés megtagadná a követküldést, maguk a kerületek fognak közvetetlen választásra felhívatni; hasztalanul! Kívánták a Reichsrath képviselőháza elnökének választását s a minisztertanács a kinevezés mellett döntött. Többször nehézményezték, hogy a Birodalmi Tanács javasolt szervezete és hatásköre túllépi az októberi diplomában megjelölt határokat; erre nézve csak annyit érhettek el, hogy ezt a tényt maga az uralkodó is elismerte, kifogásolta is, — persze inkább a maga souverain jogai szempontjából — a statutum vonatkozó rendelkezései azonban ki nem küszöböltettek. Kétes értékű vívmánya volt Szécsen-

[1] *H. H. S. A.* Min. Conf. Prot. febr. 9—15., *Redlich* II. 734., 736. l.
[2] *Emléklapok* stb. 384. s köv. l.
[3] *H. H. S. A.* Min. Conf., *Redlich* II. 733—763. l.

nek a miniszteri felelősség említésének kihagyása, amit a Rechberg támogatásának köszönhetett. Ellenben a Rechberg támogatása ellenére nem tudta keresztülvinni, hogy a kiadandó oklevelet diplomának, ne pátensnek nevezzék.

Így jött létre a februáriusi pátens,[1] amely február 26-ról keltezett, hét pontba foglalt, manifesztumszerű bevezetés után tartalmazza a «Birodalmi képviseletről szóló alaptörvényt» 21 §-ban. Ezzel egyidejűleg adatott ki az osztrák tartományok országgyűléseit április 6-ra s az új Birodalmi Tanácsot április 29-re összehívó császári okirat, továbbá egy másik pátens, mely az állandó és kibővített Birodalmi Tanács egyidejű megszüntetésével egy meghatározatlan számú, kinevezett tagokból álló, csupán véleményadásra hivatott államtanácsot rendszeresít. A horvát országgyűlés már valamivel előbb összehívatott; Erdélyre nézve a szervezés kérdése még mindig vajúdott. A pátens kíséretében az uralkodó kéziratot intézett b. Vay magyar udvari kancellárhoz, úgyszintén b. Kemény és Mazuranič elnökökhöz, melyben őket arra utasítja, hogy az illető országgyűlések által a Birodalmi Tanácsban való képviselet tekintetében hozandó határozatok megfelelő előkészítéséről gondoskodjanak.

A februáriusi pátens szerint a birodalmi képviselet szerve a «Birodalmi Tanács», mely urakházából és képviselőházból áll. Az urak házának tagjai a nagykorú főhercegek, az örökjoggal felruházandó főrendi családok nagykorú tagjai, az érsekek és hercegi rangú püspökök s a császár által életfogytiglan kinevezett kitűnőségek. A képviselőház 343 képviselőből áll, kiket az egyes országgyűlések küldenek ki; itt előszoroltatik az egyes országok részéről küldendő képviselők száma; Magyarország a legnagyobb számmal szerepel, 85-tel, Horvátország kilenccel, Erdély huszonhattal. Ha valamely országgyűlésen a kiküldés nem volna eszközölhető, a császár fenntartja magának a jogot az illető kerületet, várost vagy testületet közvetetlen választásra utasítani (7. §). A császár nevezi ki mindkét ház elnökeit és alelnökeit. A birodalmi gyűlés minden évben összehívatik; hatásköre az októberi diplomában megjelölt, a birodalom összes tartományait közösen érdeklő ügyekre terjed ki; itt különösen megjelöltetnek a védkötelezettségre, a pénz-, hitel-, vám- és kereskedelemre, posta-távirda és vasútra vonatkozó ügyek; a birodalom költségvetése és zárszámadása, új kölcsönök s a létezők konvertálása, az ingatlan államvagyon fölötti rendelkezés, a létező adók emelése s új adók és illetékek megállapítása, az államadósság ellenőrzése. A Magyarországon kívüli tartományok közös ügyeit a

[1] Közölték az összes lapok 1861. febr. 27-én; közölve: *Kónyi*nál II. 587. s köv. l., *Szögyény*nél III. 248. s köv. l., *Redlich*nél I. köt. 2. rész. 229. s köv. l.

Birodalmi Tanács a magyar korona országaiból való képviselők közreműködése nélkül intézi, mint «szűkebb Birod. Tanács». A törvényjavaslatokat a kormány terjeszti elő, de a Birod. Tanácsnak is van a hatáskörébe tartozó ügyekre nézve törvénykezdeményezési joga. Ha a Birod. Tanács együtt nem léte idejében hatáskörébe tartozó ügyekre nézve sürgős intézkedés szüksége áll elő, a kormány a legközelebbi ülésezés alkalmával indokolja eljárását (13. §). Érvényes határozat hozatalára a jelenlevők abszolút többsége szükséges; ez alaptörvény módosítására irányuló javaslatok csak a szavazatok kétharmadrészével emelhetők határozattá. A képviselők választóiktól utasítást el nem fogadhatnak; szavazatjogukat csak személyesen gyakorolhatják. Egy új országgyűlés összejövetelével az előbbi által választott birod. tanácstagok megbízása megszűnik, de újra választhatók. A meghaltak vagy tartósan akadályozottak helyére az illető országgyűlés új tagot választ. A Birod. Tanácsot császári elhatározás napolja el vagy oszlatja fel; feloszlatás esetében új választásoknak van helyök. A miniszterek, az udvari kancellár s a központi hivatalok[1] főnökei minden tanácskozásban résztvehetnek s javaslatukat vagy maguk, vagy egy képviselő által képviseltetik; kívánságukra mindig meghallgatandók, de szavazattal csak az esetben bírnak, ha az illető ház tagjai. Mindkét ház ülései nyilvánosak, de az elnök vagy tíz tag kívánatára a közönség kizárható.

A pátens kibocsátása előtt, — melyet főkép a pénzügyminiszter sürgetett az államháztartás rendezése érdekében — úgyszólván az utolsó órában nagy kavarodás állott be a kormány körében a pátens ellenjegyzése kérdésében. Az osztrák miniszterek, élükön Schmerlinggel, elengedhetetlennek tartották, hogy a pátenst a miniszter-konferencia összes tagjai aláírják, csak az erdélyi kancellária és a horvát dikasztérium elnökei nem. Vay, mint már jeleztük, megtagadta az aláírást s bár Szécsen maga aláírta, ő és az összes magyar méltóságviselők oly határozott szolidaritást vállaltak Vayval, hogy az összes magyarok lemondását elkerülendő, a császár utóvégre is elengedte Vaynak aláírását, ami huzamosabb távollétével indokoltatott. De az osztrák miniszterek még később is keserű szemrehányást tettek ezért a magyar kancellárnak.[2]

A kibocsátást követő második napon a császár saját elnöklete alatt tanácskozásra hívta össze a kabinetet, hogy ünnepélyesen kijelentse, hogy a pátens kibocsátása által a maga souverain hatalma megszorításában elment a véghatárig s ezért most már elvárja minisztereitől, s tőlük ünnepélyes ígéretet vesz arra nézve, hogy egyetértő eréllyel fognak ezen-

[1] Centralstellen.
[2] *H. H. S. A.* Min. Conf. Prot. márc. 3., *Drei Jahre* etc. 129. l.

túl minden engedményre irányuló követeléssel szembeszállni, akár a Birod. Tanácstól, akár az országgyűlésektől, akár a tömegek forradalmi kísérleteiből induljanak ki azok. Különösen szigorúan kell ügyelni arra, hogy a Birod. Tanács a külügyek vezetésébe és a hadsereg s hadvezetés ügyeibe valamiképpen belé ne avatkozzék. E rendkívül jellemző elvi kijelentéssel való azonosságuk jeléül a konferencia jegyzőkönyvét az összes miniszterek nemcsak láttamozták, hanem alá is írták.[1]

Így nézett ki a valóságban az az alkotmány, melyet Ausztria népei 1861. február 26-án az uralkodó kegyadományaképpen kaptak.

[1] *U. ott* febr. 28. II. jkönyv.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

XIV. RÉSZ

A FEBRUÁRIUSI PÁTENSTŐL AZ ORSZÁGGYŰLÉS FELOSZLATÁSÁIG

I.

(A februáriusi pátens megítélése, különösen az októberi diplomától való eltérései szempontjából. A pátens hatása a sajtóra és a törvényhatóságokra. A képviselőválasztások; gr. Teleki László és Deák Ferenc szerepe; a választások eredménye. Kezdődő rokonszenv=nyilvánulások a magyar ügy iránt a külföldön. A kormány helyzete; a rendőrség átalakításának kérdése; az országbírói értekezlet munkálatának életbeléptetése körül a kormány kebelében támadt ellentétek. Az országgyűlés előkészítése; Apponyi, Vay előterjesztései; tétovázás a döntés körül; az április 6=i kézirat. Az erdélyi szervezés lassú menete; a nagyszebeni román gyűlés; a gyulafehérvári értekezlet; a márc. 24=i legf. elhatározás. Horvátország szervezése; viták a kormány kebelében a horvát=magyar közjogi viszony körül; újabb báni értekezlet; a megyék és bíróságok szervezése; a horvát országgyűlés összehívása; a zágrábi körlevél, Deák Ferenc válasza rá. A szerbeknek tett ígéret teljesítésének módja; Rajačić patriarcha makacssága, a kormány engedékenysége; a szerb nemzeti kongresszus összehívása. Első nyoma a felvidéki tótok nemzetiségi mozgalmának; a kormány nemzetiségi politikájának kibontakozása. 1861. febr.—ápr.)

Az 1861. márciusában lezajlott általános képviselőválasztásokhoz — a Magyarországon 12 éven át szünetelt alkotmányos élet első, országos megnyilatkozásához — képzelni sem lehetett a kormány szempontjából szerencsétlenebb előjátékot, mint aminő a februáriusi pátens kibocsátása volt.

Mielőtt annak hatását a magyar közéletre megfigyelhetnők, igyekeznünk kell tárgyilagosan megvilágítani a pátens jelentőségét és értelmét még az osztrák politika s azok politikája szempontjából is, kik az októberi diploma útján vélték a nemzetet az uralkodóval való kibékülés és az Ausztriával való kiegyezés útjára rávezethetni.

Bécsben február 27=én reggel látszólag teljes közönnyel fogadták az új birodalmi alkotmányt; estére azután sikerült kivilágítást rendezni.[1] Nagy örömre okuk az osztrákoknak valóban nem volt. Az alkotmány, amelyet kaptak, fölötte csonkának mondható; a külügy és hadügy ki voltak véve a parlament hatásköréből, parlamentáris miniszteri felelősségnek nyoma sem volt. A birodalmi tanács egész egybeállítása, különösen az urakházáé olyannak tűnt fel, melynek fő rendeltetése a kormánynak minden körülmények között többséget

[1] *Wertheimer* id. köt. 177. l.

biztosítani. A megátalkodott centralisták aggódva láthatták, hogy a szűkebb, vagyis a magyar korona országainak képviselete nélküli birodalmi tanács intézménye, mint az osztrák tartományok külön törvényhozó testülete tulajdonképpen már bevitte a dualizmus elvét az alkotmányba. Az új parlamentnek még arra se volt joga, hogy a maga ügyrendjét maga szerkessze meg; azt is az uralkodótól kellett kapnia, éppúgy, mint elnökségét; a 13. § pedig lehetővé tette a parlamenten kívüli kormányzást is, mihelyt a birodalmi képviselet nehézségeket gördít a kormány útjába. E mellett már akkor majdnem kétségtelennek látszott, hogy a birodalmi tanács a maga teljességében — Magyarország vonakodása miatt — fikció fog maradni. A pátens egyetlen szava sem árulja el az uralkodó bizalmát népeinek akaratereje iránt. Joggal mondta ennek az alkotmányműnek egy elfogulatlan külföldi bírálója, hogy a Schmerling alkotmányossága komédia! nem cél, csak eszköz, eszköz nem a közjólét biztosítására, hanem a bukott abszolút rendszernek álarc és álnév alatti fenntartására; és a bécsi néphumor fején találta a szöget, mikor a birodalmi tanács képviselőháza számára a skótok kapuja előtt épült fabódét, mely egészen a díszes parlamentpalota felépüléséig annak hajlékául szolgált, «Schmerling-Theater»nek nevezte el.[1]

De nagy mértékben elégedetleneknek kellett lenniök a választott megoldással azoknak a magyar konzervatív politikusoknak is, akik az októberi diplóma megalkotásában résztvettek. Ők a maguk felelősségét igyekeztek a nemzetre áthárítani; némi joggal okolhatták a bécsi hangulat megromlásaért a magyarországi ellentállási mozgalom egyes túlhajtásait; azt azonban, hogy a februáriusi pátens eltért az októberi diplomától, Magyarország alkotmányos jogainak megnyirbálásában túlszárnyalta azt, ők maguk elismerték, sőt — mint említve volt — az uralkodó által is elismertették.

Gróf Szécsen, ki pedig aláírta a pátenst, annak utólagos megbeszélése alkalmával a minisztertanácsban Schmerlinggel szemben bebizonyította, hogy igenis, a pátens különbözik a diplomától, mert a képviselők nagy száma s a birodalmi tanácsnak két házra osztása által e testület elvesztette delegacionális jellegét, mellyel a diploma föl akarta ruházni, s valóságos parlamentté alakult.[2] Az oly mérsékelt gróf Apponyi, olvasva a pátenst, kétségbeesetten írta Szögyénynek, hogy ezzel a dinasztia maga semmisítette meg erőszakosan a Pragmatica Sanctiót, a Magyarországot az uralkodóházhoz kötő alapszerződést; most fog csak — úgymond — megindulni az agitáció, s még örülhe-

[1] *B. Meyer:* Erlebnisse II. 14. l., *Redlich* id. m. I. 809. l., *Eisenmann* id. m. 291. s köv. l.

[2] *H. H. S. A.* Min. Conf. Prot. márc. 3.

tünk, ha csak az 1848 mellett marad s nem veti rá magát 1849-re! «Gyönyörű előkészület ez a koronázásra, az országgyűlésre s azokra a milliókra, amelyeket ennek a remekműnek kell behoznia!»[1] S a később Szécsentől sugalmazott röpirat úgy különbözteti meg a pátenst a diplomától, hogy a diplomát mindenki békejelnek tekintette Magyarországra nézve, a pátensben ellenben mindenki ágyúlövést látott Magyarország ellen ; a pátens formája bosszúállás volt Magyarországon, kompromittálása az alkotmányos, szabad megegyezés gondolatának.[2]

Kétségtelen, hogy az októberi diplóma szerzői nem gondoltak oly nagy parlamenti szervezetre, aminőt a februárius 26-i «alaptörvény» adott a Reichsrathnak ; hiszen a kísérő kézirat e testület tagjai számának százra való fölemeléséről szólt. A diplóma kiindulási pont volt mindkét fél részére, ellenben a pátens a magyar korona országainak történelmi alkotmányát éppúgy feláldozta egy octroyált alkotmánynak, mint ahogy azt az 1849. márciusi Schwarzenberg-féle alkotmánymű tette. Sőt amaz még tovább megy : a magyar résznek még reményét is elvette a változásra nézve, amennyiben minden alkotmányváltoztatást a Reichsrath mindkét háza kétharmad-többségéhez kötött. A pátens más rendszert képvisel, mint a diplóma : a diplóma az autonómista, a pátens a centralista elvet ; amaz történelmi eszmékből merít, ez elméletiekből, amaz az arisztokráciának akar kedvezni, ez a polgárságnak, amaz a nemzetek különbözőségére épít, ez csak a németségre. Az októberi diplóma szerint a fősúly az országgyűléseken nyugodott, s a birodalmi tanácsnak inkább csak kisegítő szerep jutott volna, ellenben a pátens a Reichsrathot állandóan működő törvényhozó testületté formálta. A diplóma szerzői is gondoltak arra, hogy az 1848-i törvényeket a közös ügyekre való tekintettel módosítani fog kelleni, de azt az országgyűléstől várták, ellenben a pátens már előre megszabta a közös ügyek intézésének módját, egy birodalmi parlamentre bízván azokat, s egyidejűleg oly mértékben kiszélesítvén azok körét, aminő mértéket a magyar országgyűlés által soha elfogadtatni nem lehetett volna. Még egy egész külön sérelmet is okozott Magyarországnak az államtanács fölállítása, mert ez a Bécsben székelő testület még a magyar országgyűlés törvényjavaslatainak szentesítése iránt is tanácsot adni lett volna hivatva.[3]

A pátens kibocsátását követő miniszteri konferencián megjelent Vay, s a főispánokkal való értekezéséről téve jelentést, nagyon optimisztikus képet festett a magyarországi helyzetről ; a meginduló vá-

[1] *Szögyény* id. k. 262. l.
[2] Drei Jahre etc. 128., 194. l.
[3] *Unsere Zeit* 1864. VIII. köt. «Ungarn etc.» 607. s köv. l.. *Eisenmannál:* 266., 296., 299., 306. l., *Rogge* id. k. 107. l.

lasztásokra való tekintettel a hangulatot javultnak találta, s miután az országgyűlésnek a birodalmi tanácsban való képviseltetésére nézve a végleges mód megállapítása az országgyűlésnek tartatott fenn, remélhetőnek tartotta, hogy Magyarország a maga képviselőinek legalább egy részét már a Reichsrath első ülésére ki fogja küldeni.[1] Mikor néhány nappal később — már ismét a Vay távollétében — tanácskoztak a miniszterek, helyettese, Szögyény bevallott annyit, hogy a pátens Magyarországon nagy «fölpezsdülést» [2] idézett elő, s hogy a Vay utólagos aláírását kihívásnak tekintenék, mely teljesen megbénítaná az ő működését. A kancellár elmaradt aláírásának történetét ismerjük; mikor Szögyény azt is mondani találta, hogy a Vay utólagos aláírása azért sem kívánatos, mert az országgyűlés majd csak most fog a pátensnek Magyarországra nézve általánosan kötelező jellege iránt megállapodásra jutni, Rechberg felfortyant, s odanyilatkozott, hogy a folytonos engedékenység a magyarországi féktelen üzelmekkel [3] szemben csak további ellenszegülésre bátorít; arról pedig, hogy a pátens a magyar országgyűlés tárgyalása alá bocsáttassék, soha szó nem volt; legföllebb regisztrálása történhetik meg.

Amint várható volt, az egész magyar sajtó, a konzervatívek «Sürgöny»-e éppúgy, mint a radikális «Magyarország», egyértelműleg visszautasította a pátenst; a nemzet egységes harcvonalban állott vele szemben. A «Pesti Napló» megelégedéssel állapította meg ezt, de egyúttal hozzátette, hogy a nemzetet ez ne zavarja meg a képviselőválasztásokban; csak törekedjék létrehozni az országgyűlést, majd az adja meg a választ a pátensre, mint államjogi viszonyaink elintézésének egyedül hivatott orgánuma. A kormányférfiaknak pedig kötelességök kitartani állásaikban, amíg csak lehet, majd ha az országgyűlés együtt lesz, fogják átadhatni helyeiket a közbizalom jelöltjeinek.[4] Deák a főbajt abban látta, hogy a bizalom teljesen odaveszett; komor hallgatásba merült s nem titkolta nehezteléséť Vay iránt is, ki — mint mondá — megtévesztette őt.[5] A konzervatívek le voltak verve s úgy találták, hogy most aztán diadalmaskodhatnak azok, kiknek mindennapi imádsága: ne higyj a németnek! A pártalakítás lehetőségét megszűntnek, magukat a túlzók zsákmányául odadobva látták.[6]

Természetesen a törvényhatóságok is fölvették az odavetett kesztyűt; feliratot csak kevés megye intézett ez alkalomból az uralkodóhoz, de a legtöbb végzés alakú pontokba foglalta álláspontját, különös

[1] *H. H. S. A.* Min. Conf. Prot. febr. 28.
[2] *U. ott* márc. 3. A jkönyv szerint: «effervescenz».
[3] Unbändiges Treiben.
[4] *Friedmann* id. köt. 231. l., *P. N.* márc. 1. est., 2. regg.
[5] *Kónyinál* II. 592—593. l.
[6] *Kecskeméthy:* Vázlatok 115. s köv. l.

tekintettel az egybegyűlendő országgyűlésre is. Úgy a feliratok, mint a végzések hangsúlyozzák, hogy a pátenst törvényesnek, érvényesnek el nem ismerik, s azt, aki a birodalmi tanácsba való kiküldetést elfogad, honárulónak fogják tekinteni ; ily határozatát a legtöbb megye körlevél kíséretében közölte hozzájárulás végett a társtörvényhatóságokkal. Pestmegye üdvözölte Vayt azért, hogy a pátenst alá nem írta. Nógrádban a határozat meghozatala után kinyitották a gyűlésterem ajtaját, hogy azon kimehessen mindenki, aki a jegyzőkönyvet aláírni nem hajlandó ; senki sem ment ki, mindenki aláírta a jegyzőkönyvet. Néhol az ország jogainak védelmében követendő eljárást követutasításba foglalták ; Ugocsa volt ebben a kezdeményező, de csak kevés megye követte példáját ; [1] a legtöbb abban a helyes fölfogásban volt, hogy a követutasítás nem egyeztethető össze az 1848-ban megalapított parlamentáris rendszerrel, s a megyének nem lehet joga a kerületek által választott képviselőket utasítással látni el.[2] Fejérmegye közgyűlésén a konzervatív gondolkozásáról ismeretes Fiáth Ferenc a főispáni székből jelentette ki, hogy a februáriusi pátens nemcsak a 48-i törvényeket, nemcsak az októberi diplomát semmisíti meg, hanem megsemmisíti Magyarország s a magyar szent korona függetlenségét.[3]

A magyarországi közhangulatot nem kevéssé befolyásolta az is, hogy ez időben fogadta el Piemont parlamentje azt a törvényjavaslatot, mely II. Viktor Emánuelt Olaszország királyának nyilvánította, valamint hogy ugyancsak ez időben indult meg Londonban a Kossuth híres bankópere, melyben az osztrák kormány felperesként került szembe a nagy száműzöttel, s mellyel a maga helyén fogunk tüzetesen foglalkozni.[4]

Március 2-ára voltak már az első választások kitűzve, ugyane hó utolsó napjaiban hozták a lapok az utolsó választási híreket. Pártok nem voltak ; a határozati és felirati párt szerinti megkülönböztetés csak később alakult ki ; egyetlen választási jelszó volt : 1848 ; [5] nemcsak a februáriusi pátensnek, még az októberi diplomának sem akadt védelmezője a választási küzdelemben. Ahol harc volt, ott az inkább két, többé-kevésbbé közismert egyéniség híveinek összeütközése volt, nem elvek harca. Hevesebb küzdelem vagy éppen erőszakosság kevés helyen fordult elő. A pesti Józsefvárosban a Királyi Pál választóit csendőrök letartóztatták az alatt az ürügy alatt, hogy Garibaldit éltették, azonban csakhamar szabadon bocsáttattak ; Pest

[1] Sáros, Nyitra, Borsod.

[2] Lásd a *Megy. alk. mozg.* több helyét, továbbá a *P. N.* márc. 12. regg. és est., 14. regg. 15. est., 17. regg., 19. regg., ápr. 11. regg.

[3] *B. Fiáth Fer.:* Élet és élm. II. 224—225. l.

[4] *P. N.* febr. 25. est., 26. est., 28. est.

[5] Lásd *Várady Gáb.:* Tarlózatok. 105. l., *Beksics:* Kemény Zs. stb. 253. l.

város közgyűlése e sérelem miatt felírt az uralkodóhoz. Egy esztergom-megyei kerületben az Ertl- és Zsitvay-párt összeütközése következtében kisebb vérengzés fordult elő ; a választást utóbb megsemmisítették. Megsemmisíttetett lázító izgatások miatt a Dobránszky Adolf választása is.[1] Sok egyhangú választás levén, küzdelemre kevés helyen került a sor.

A legnépszerűbb képviselőjelölt az országban kétségkívül gróf Teleki László volt. Ő szabadságának visszanyerése után egészsége helyreállítása céljából hosszabb ideig Bécsben maradt. Január 28-án azonban már a pestmegyei gyömrői családi birtokon, rokonai körében találjuk őt ; innen ír barátjának, b. Jósika Miklósnak Brüsselbe, s közli vele részletesen a történteket.[2] Látszik, hogy ez időben még egyenesen került minden nyilvános szereplést és azzal járó ünnepeltetést ; Pesten nem is mutatkozott, de azért el nem kerülhette, hogy — a történtek miatt — az egész országban mint a nap hősét ünnepeljék ; a hazafiúi lelkesedés megtalálta ennek formáját : a törvényhatóságok dicsőítő levelekkel üdvözölték őt s bizottmányuk tagjai közé is iktatták.

Teleki ezekre az üdvözlő levelekre válaszolva alkalmat talált egyfelől kiönteni keserűségét a rajta elfogatása által esett méltatlan sérelem fölött, másrészt biztosítani honfitársait politikai elveihez való ragaszkodásáról és elszántságáról, azokért folytatni a küzdelmet. E levelekre írt válaszaiban eleinte még utalt arra, hogy a haza ügyéről még szabadon nem nyilatkozhatik, de egyúttal hangsúlyozta, hogy vigasztalhatatlan volna, ha a politikai tevékenységről végkép le kellett volna mondania ; többé nem volna becse életének, ha hazája iránti kötelességeit nem teljesíthetné, ha hosszú politikai tétlenségre kárhoztatta volna önmagát, mert «egy félbeszakadt hivatás minden hű kebelre nézve nem egyéb egy kettémetszett életnél». Azonban — úgymond — ő ilyen ígéretet nem tett ; csak nehány hónapról van szó — később már azt írja, nehány hétről, sőt «a naponkint nehezülő viszonyok közt» talán még előbbi időről is — s a politikai tevékenység tere újra megnyílik előtte, s így egész életén át mindig és mindenütt magáénak vallott elvei s iránya nyílt követésére nézve teljesen szabadnak és minden korláttól mentnek érzi magát. De azért még későbbi leveleiben is sajnálkozott a fölött, hogy «erőszakosan ki lett ragadva legsajátabb tevékenysége» — tehát az emigráció — teréről.[3] Csak ezeket a megnyilatkozásait tekint-

[1] *P. N.* márc. 2. regg., 7. est., 16. est., *1861-i képviselőházi napló* 124. és 251. l. Egy 1861-i sárosmegyei képviselőválasztás leírását l. szerző «Régi emlékek» c. műve 141. s köv. l.

[2] *Kónyinál* III. 30. l.

[3] T. L. levelei Hont, Bars, Bihar, Zemplén, Heves, Nógrád, Bács-Bodrog és Sopron megyéhez : *P. N.* febr. 9-i esti, 23-i regg., márc. 9. esti, 10-i regg., 19-i regg., ápr. 13. és 16-i regg. kiadásában.

hette Vay kancellár azoknak a «józan ésszel meg nem érthető ügyetlenségeknek», melyek miatt ráküldte Telekire öccsét, Gyulát, hogy őt «valami deklarációra bírja rá.» [1]

Az első nyilvános ünneplés februárius utolsó napjaiban Dákán, gróf Batthyány Lajos özvegyénél érte Teleki Lászlót, hová «incognito» jött látogatóba, s mindent elkövetett, hogy a tüntetéseket elkerülje ; de jövetelének mégis híre ment, s az egész vidék oda csődült, hogy a nagy hazafit fáklyásmenettel, a Himnusz hangjaival s 1848-i zászlók lengetésével üdvözölje. A gyülekezet ékesszavú és lelkes szónoka egy fiatal bencés tanár volt, évek multán Magyarország bíboros herceg-prímása : Vaszary Kolozs.[2]

Összehívatván az országgyűlés, a főrendek között Teleki is királyi meghívást kapott az országgyűlés főrendiházába, s ő e meghívást joggal tekinthette olyannak, mely által az uralkodó maga nyitja meg előtte a politikai tevékenység terét ; s e tényt jelentőségétől meg nem foszthatta az a körülmény, hogy Teleki a meghívást igénybe nem véve a képviselői minőséget választotta törvényhozói szerepéül s a pest-megyei abonyi kerület képviselőjelöltségét fogadta el.

A februáriusi pátens után s a választások megindulásával még hevesebben hullámzó közélet Teleki Lászlót is arra indította, hogy tartózkodó helyzetéből némileg kilépjen. Március 18-án megjelent Pest város közgyűlésén, s ott visszafoglalta már 1848-ban bírt helyét. Viharos lelkesedéssel fogadtatván, felszólalt, hangsúlyozva, hogy tizenkét év óta most először szól ismét nyilvános helyen polgártársaihoz, s hálásan emlékezett meg arról, hogy Pest városa volt az első testület, mely az ő jogtalan elfogatásának ténye ellen tiltakozott.[3]

Nehány nappal később, március 27-én az abonyi kerület egyhangúlag választotta meg őt képviselőjévé, s három nap mulva ott beszédet intézett választóihoz, melyben utalt a keserves tapasztalatokra, melyeket úgy az itthon levők, mint a külföldre menekültek tettek. Bízzunk-e — úgymond — most, hogy alkotmányunkat állítólag vissza akarják állítani? Ami történt, az nem restitutió, az újabb octroi, újabb diploma, s az önkényuralom most is fennáll. Nekünk semmi áron alkudnunk nem szabad ; ragaszkodnunk kell összes jogainkhoz, a 48-i törvényekhez, azoknak minden következményeivel együtt. A nem magyar ajkú népfajok iránt — úgymond tovább — testvériesek legyünk, s bizonyítsuk be, hogy a szabadság és jogegyenlőség barátai vagyunk. Követelnünk kell menekültjeink szabad visszatérhetését is, nekik am-

[1] *Szögyény* id. k. 243. l.
[2] *P. N.* márc. 5. regg., *Lukinich* id. m. 347. l., *Vas. Ujság* 1861. márc. 17.
[3] *P. N.* márc. 20. regg.

nesztiára valójában nincs szükségök, mert ők csak a hazához való hűségökért szenvedtek.[1]

A másik sarkpont, mely felé ez időben a politikai tájékozódás igazodott, a Deák Ferenc személye volt. Őt már március 11-én kiáltotta ki egyhangúlag képviselőjévé a pestbelvárosi kerület, s ekkor szólt először nyilvánosan választóihoz, a lakásául szolgáló «Angol királyné» szálló erkélyéről. Nagyon röviden beszélt; kijelentette, hogy sem programmot nem ad, sem ígéreteket nem tesz; programmja: harminc-éves politikai pályája; mint magától értetődőt említette, hogy az ország törvényes önállása, függetlensége s az alkotmányos szabadság alapföltételei nemzeti létünknek, melyeket semmi árért, semmi nyomásért föl nem áldozhatunk; minden csorba, mit ezeken önmagunk ejtenénk, halálos seb volna a nemzet életén.[2]

Deák abban a tartózkodó magatartásban, melyet az esztergomi értekezlet alkalmával tanusított, most már, mikor az országgyűlés küszöbön állott, meg nem maradhatott; mégis, még mindig, mintha kerülni látszott volna minden tüzetesebb nyilvános megnyilatkozást, kétségkívül a miatt az elkedvetlenedés és ama súlyos gondok miatt, melyeket nála — mint láttuk — a pátens kiváltott. Befolyása azonban a közvéleményre mindenek dacára nagy volt, egyrészt a Pesti Napló által, mely a legelterjedtebb s legtekintélyesebb magyar lap volt, és melyet mindenki az ő szócsövének tekintett, habár közte és a szerkesztő, b. Kemény Zsigmond között voltak ekkor még nézeteltérések a personal-unio magyarázatára nézve.[3] Deák befolyásának másik eszköze a személyes érintkezés volt, mely széles körre terjedt ki. Fogadói lakására reggelenkint sok ember járt el az egész országból; az ő gyors intuíciója és éles ítélőtehetsége ebből a folytonos érintkezésből vonta ki a nemzet méltó fájdalmait, vak reményeit, valódi szükségeit, míg páratlan tapintata meg tudta nyerni látogatóinak teljes bizalmát s beléjök oltani nézeteit és irányát. Órákig el tudott beszélgetni velök s végighallgatni lapos észrevételeiket; türelme ki nem fogyott, tudott unatkozni is jókedvvel; a fantasztikus álomképeket s a vakmerő, kalandos politikát azonban nem tűrte meg soha, hanem éles logikájának bonckésével irgalmatlanul tette tönkre.[4]

Telekin és Deákon kívül egyhangú választás útján lettek képviselőkké: gr. Andrássy Gyula S.-A.-Újhelyen, Gorove István és Szalay László Pesten, Eötvös Budán, Jókai Letenyén, Somssich Kaposvárott, és még sok más. Egyhangúlag választották meg Pulszky

[1] *U. ott* márc. 27. regg., 30. regg.
[2] *Kónyinál:* III. 1—2. l., *P. N.* márc. 11. est.
[3] *Beksics:* Kemény Zsigmond stb. 266. l.
[4] *Pulszky F.:* Deák Ferenc, jellemrajz, Bpest, Franklin 1876. 34—35. l.

Ferencet is Szécsényben, s ő Turinból kérést is intézett a kancellárhoz, hivatkozva a törvényekre, melyek a képviselőnek személybátorságát biztosítják, és az ellene kilenc év előtt hozott halálos ítéletre, kérte a bántatlan hazatérhetést, s készségét fejezte ki, hogy az országgyűlés bezártával tetteiről felelni fog a törvényes bíróságnak. Vay diplomáciai úton tudtára adta, hogy salvus conductust nem kaphat, s hazatérése esetében magát az ezzel járó minden következményeknek kiteszi. Ez eldöntötte a másik két, képviselőül megválasztott emigránsnak, Klapka Györgynek és Simonyi Ernőnek is a sorsát. Az utóbbiról az a hír járván, hogy elindult Magyarországba, a rendőrminiszter megkeresésére a helytartótanács óvintézkedéseket tett bejövetele ellen. Az 1861-i képviselők hivatalos névjegyzékében egy emigráns se szerepel.[1]

Az akkori politikai és irodalmi nagyságok, valamint a későbbi politikai szerepvivők közül a már említetteken kívül az 1861-i képviselők sorában találjuk Babes Vincét, Ballagi Mórt, Barthal Györgyöt, Bánó Józsefet, Beniczky Lajost, Beöthy Zsigmondot, Bernáth Zsigmondot, Besze Jánost, Bittó Istvánt, Bónis Samut, Böszörményi Lászlót, gr. Csáky Lászlót és Tivadart, Csanády Sándort, Csengery Antalt, Csernovics Pétert, Csiky Sándort, Czorda Bódogot, gr. Dessewffy Emilt, Ghyczy Kálmánt, Hajnik Pált, Horváth Boldizsárt, Horváth Dömét, Hunfalvy Pált, Hunkár Antalt, Ivánka Imrét, Jámbor Pált, Kandó Kálmánt, gr. Károlyi Sándort, Kazinczy Gábort, gr. Keglevics Bélát, Királyi Pált, Klauzál Gábort, Kovách Lászlót, Kozma Sándort, Kubinyi Ferencet, b. Lipthay Bélát, Lónyay Menyhértet, Lukács Györgyöt, b. Luzsénszky Pált, Madách Imrét, Madarász Józsefet, Máriássy Jánost, b. Mednyánszky Edét, Missics Jánost, Murgu Euthimot, Nyáry Pált, Németh Albertet, b. Nicolich Fedort, hg. Odescalchi Gyulát, Patay Istvánt, Pesti Frigyest, b. Podmaniczky Frigyest, Prónay Józsefet, gr. Ráday Gedeont, Révész Imrét, b. Simonyi Lajost, Szalay Lászlót, gr. Szapáry Gézát és Gyulát, gr. Széchenyi Bélát, Szelestey Lászlót, Szentiványi Károlyt, Szilágyi Virgilt, Tanárky Gedeont, Tisza Kálmánt, Lajost és Lászlót, Tóth Vilmost, Trefort Ágostont, Ürményi Józsefet és Miksát, Várady Gábort, b. Vay Bélát, Vidacs Jánost, Zichy Antalt, gr. Zichy Jenőt és Józsefet stb.

Már ez a kivonatos névsor is mutatja, hogy az ismertebb konzervatívek vajmi gyér számmal szerepelnek benne; a bánságból és a Partiumból szép számmal kerültek be a nemzetiségiek, ezek közül azonban az 1861-i rövid országgyűlés alatt csak kevesen kerestek módot és alkalmat valamely különleges álláspont érvényesítésére.

[1] *O. L. K. E.* 360., 536., *P. N.* márc. 22. est., 29. regg., ápr. 5. (áprilistól kezdve a P. N. esti kiadása egyetlen közkönyvtárban sem található fel). *Képviselőházi nyomtatványok* 5., 9. szám.

Az ezekben vázolt képviselőválasztási eredmény szempontjából már most meg kell világítanunk a kormánynak a választási mozgalom alatt tanusított magatartását is.

Bírjuk Mailáth tárnokmester vallomását arra nézve, hogy ő minden befolyását felhasználta abban az irányban, hogy a határozati párt többségre ne vergődjék.[1] Ez nyilván inkább a már együttlevő országgyűlésre nézve volt mondva, mert a választások befolyásolására a kormánynak, melyet a törvényhatóságok még csak törvényesnek sem ismertek el, alig volt eszköze; tétlenül kellett néznie az ellentállás ama szellemének, mely már a törvényhatósági közgyűléseken megnyilatkozott, teljes diadalát a választások egész vonalán is. Állásának szilárdságát kevéssé növelte az a körülmény, hogy abban a «Tájékoztatás»-ban, melyet az emigráció vezető-szerve, a Teleki hazatérése óta csonka «Nemzeti Igazgatóság» ez időben kézirati másolatokban terjesztett az országban,[2] egyenesen ki volt mondva, hogy ezidén már háború nem lesz Olaszország konszolidálatlan állapota miatt; azért itt is biztosnak volt mondva a háborúnak előbb-utóbb való bekövetkezése, és az, hogy ebben a háborúban az egységes olasz nemzeti állam a magyar nemzetet szövetségesének fogja tekinteni. Az üzenet óva inti ugyan a nemzetet, hogy kalandor vállalkozásokba ne bocsátkozzék, sőt ifjait se bocsássa a már kimentek után Moldva-Olaszországba, s inkább jogai védelmére buzdítja; de azért hangoztatja a Kossuth és Cavour közt szeptemberben kötött egyesség fennállását, s kitörendő forradalom esetében az olaszországi magyar légió harckészségét, Garibaldi és a francia császár segítségét. És hasonló tartalmú közléseket a külföldi sajtó nyomán a magyar lapok is hoztak,[3] Cavour pedig szinte kihívó hangon vádolta Ausztriát a jogosult olasz nemzeti törekvések elleni gáncsvetésekkel.[4]

Ausztriának azzal is számolnia kellett, hogy az Olaszországon kívüli külföldi közvélemény is kezdett némi megértést tanusítani a magyar ügy iránt. Jellemző erre nézve Duncombe (Thomas) tekintélyes angol képviselő felszólalása március 15-én az angol alsóházban. Interpellálta Lord Russel külügyminisztert a piemonti angol követnek adott utasításai iránt, melyek állítólag Kossuth ottani tevékenysége ellen irányultak, s ennek kapcsában lelkes védelmére kelt Magyarország jogosult szabadságtörekvéseinek és reményét fejezte ki arra nézve, hogy Ausztria kényuralmának napjai meg vannak számlálva. A külügyminiszter az európai béke érdekeire való általános hivatkozással kitérőleg válaszolt; nálunk azonban e fölszólalás önvendetes feltűnést keltett s utóbb nehány megye egyéb, magyarbarát külföldi

[1] *O. L. K. E.* 481. szám.
[2] Berzeviczei irattár.
[3] *P. N.* febr. 25. est.
[4] *Rogge* id. köt. 179. l.

nagyság között Mr. Duncombe-ot is bizottsági taggá választással tisztelte meg, s egyidejű londoni követjelentésből kitűnik, hogy az angol külügyminiszterre nagy benyomást tettek Magyarországnak azok az érvei, melyek alapján a birodalmi Tanácsba való belépést megtagadta.[1]

Tekintettel a választásokra, a kormány egyelőre elodázta az adóbehajtásokra vonatkozó erélyesebb rendszabályokat, habár a pénzügyminiszter jelentése szerint március második felében Magyarországon az adóhátralékok már az egyenes adók 90 %-ának összegéig emelkedtek.[2] Egyelőre még az oly aggasztó jelentések, mint a hadkötelesek tömeges elmaradása az újoncállításról, sem idéztek elő szigorúbb beavatkozást.[3]

Ellenben hajthatatlan maradt a kormány a rendőri hatalomnak a törvényhatóságok hatáskörébe való átbocsátására nézve éppen ebben az időben legtürelmetlenebbül megnyilatkozott kívánságokkal szemben. A helyzetet kétségkívül rontotta az, hogy némely megye sietett a maga hatáskörében önhatalmúlag mindjárt megszervezni, illetőleg visszaállítani a régi pandúrokat. A helytartótanács és a kancellária egyértelműleg állást foglaltak úgy a törvényhatóságok — különösen a városok — kívánsága mellett, mint a mellett, hogy a pesti rendőrigazgatóság helyett a helytartótanács kebelében állíttassék fel egy rendőri osztály, s utaltak arra a gyűlöletre, mely éppen az akkori mozgalmas időkben az idegen rendőri közegek ellen irányult, s arra, hogy az egybegyűlendő országgyűlés bizonyosan követelni fogja azok eltávolítását, ezzel tehát meg kellene előzni az országgyűlést. Azt is kimutatták, hogy e reform évi 300,000 frt megtakarítást eredményezne. Mind hasztalan! A rendőrminiszter elismerte érveik súlyát, de úgy vélte, hogy ennek az ideje még nem jött el ; a helytartótanács konkrét javaslatait azután feküdni is hagyták mindaddig, míg az alkotmányos kísérlet bukása azokat tárgytalanokká tette.[4]

Mialatt a kormány az országgyűlés teendőinek előkészítésével volt elfoglalva, váratlan súlyos válság kitörésével fenyegette az országbírói értekezlet munkálata életbeléptetésének kérdése. A magyar kormánytagoknak s elsősorban Apponyi országbírónak álláspontja e kérdésben az volt, hogy miután a törvénykezésnek a magyar bíróságok részéről való átvételét tovább halasztani nem lehet, az pedig ki van zárva, hogy a magyar bíróságok az osztrák törvények szerint járjanak

[1] *Kossuth* id. m. III. 117. s köv. l., *P. N.* ápr. 20., *Redlich* id. m. II. 739. l.
[2] *H. H. S. A.* Min. Conf. Prot. márc. 23. II.
[3] Cegléden magában 760 hadköteles egyén nem jelentkezett : *O. L. K. E.* 319. sz.
[4] *H. H. S. A.* Min. Conf. Prot. jan. 24., *O. L. K. E.* 170., 378., Helyt. T. márc. 13-i előterj., *P. N.* márc. 2. regg.

el, hatalmaztassék fel az országbíró az értekezleti munkálatnak mint törvénykezési provisoriumnak életbeléptetésével. Ezzel szemben az osztrák miniszterek némi joggal hivatkoztak arra, hogy hiszen a magyarok irtóznak az octroitól, s most, íme, ők javasolják a törvénykezési rendnek ideiglenesen octroi útján való behozatalát! Habár az osztrák érvelések világosan elárulták a mély bizalmatlanságot a magyar bíróságok és a nagyrészben visszaállítandó magyar törvények iránt, azért Schmerling és társai — tekintettel az októberi diplóma ígéreteire,— mégsem javasolhatták többé a visszatérést az abszolút rendszer által behozott judikatúrára, s ezért az országbírói értekezlet munkálatának elbírálás és esetleges jóváhagyás végett az országgyűléshez való utasítását ajánlották, valószínűleg azzal az utógondolattal, hogy az országgyűlés nem fog ráérni azzal foglalkozni s majd minden a régiben marad.

A nézeteltérések oly élesek voltak, hogy az Apponyi javaslatának elfogadása esetére az osztrák miniszterek ajánlották fel lemondásukat, mikor pedig a császár az ő nézetök felé látszott hajolni, Apponyi jelentette be leköszönését; ez utóbbinak elfogadása pedig annál nagyobb zavart okozott volna, mert reá az országgyűlés megnyitása és vezetése körül fontos szerep várt.

Végre a csak április 2-án Apponyihoz intézett legfelsőbb kézirat úgy döntötte el a kérdést, hogy a törvénykezés haladéktalanul adassék át a magyar bíróságoknak s az osztrák bíróságok tagjai helyeztessenek rendelkezési állapotba, azonban az országbírói értekezlet munkálata bocsáttassék az országgyűlés elbírálása alá s majd annak jóváhagyásával és az uralkodó beleegyezésével léptettessék életbe.

Apponyi ebbe belenyugodott, a minthogy a magyar alkotmányosság szempontjából tulajdonképpen nem is lehetett ellene kifogást tenni. És belenyugodott valószínűleg azért is, mert már ekkoriban meglehetős biztossággal lehetett előrelátni azt, ami később be is következett, hogy t. i. az országgyűlés nem azt fogja tenni, amit az osztrákok vártak tőle, hanem ez esetben bölcs opportunitással, számolva a helyzet követelményeivel, sietni fog beleegyezését adni az értekezlet javaslatának a maga egészében való életbeléptetéséhez.[1]

Azoknak a munkálatoknak, melyekkel a kormány az országgyűlésnek az ő céljai szempontjából sikeres működését igyekezett előkészíteni, kiindulási pontja tulajdonképpen az a még februárius végéről kelt előterjesztés, melyet legfelsőbb megbízásból Apponyi országbíró intézett az uralkodóhoz.[2] Ebben a történtek, a helyzet és a várható fejlemények

[1] *H. H. S. A.* Min. Conf. Prot. márc. 21., 22. ápr. 2. II. *Szögyény* id. köt. 87—94., 289—293. l. *Redlich* II. 32—39. l.

[2] Közölve *Szögyénynél* III. 265. s. köv. l. Itt az előterjesztés febr. 2-ikáról van keltezve, de miután benne többszörös hivatkozás történik a febr. 26-i pátensre, ez a kelet nyilván téves; valószínűleg febr. utolsó napjai valamelyikének kellene állnia helyette.

gondos mérlegelése mellett tizenhárom pontba vannak foglalva azok a kérdések, amelyek iránt a kormánynak az országgyűléssel szemben követendő magatartása szempontjából előzetesen állást kell foglalnia. Felölelik a kérdőpontok a királyi propozícióknak, a koronázási hitlevélnek, a februáriusi pátens közlésének, az országgyűlés megnyitásának, elnökségének, a nádorválasztásnak, az országgyűlés székhelyének (Buda vagy Pest), a 48-i törvények esetleges visszaállításának, Erdély és Horvátország meghívásának, az amnesztiának, a magyar kormányzatnak, sőt az országgyűlés szükségessé válható feloszlatásának és az azt követő intézkedéseknek is összes problémáit. Apponyi csak rámutat valamennyire a nélkül, hogy gyakorlati megoldási módokat hozna javaslatba, de határozottan óv minden elsietett kivételes rendszabálytól, ajánlja az országgyűlés törvényes jogállásának elismerését és az alkotmányos megoldás megkísérlését.[1]

E fölterjesztés szolgált alapul arra, hogy az uralkodó március 6-ról kéziratot intézzen Vay kancellárhoz, melyben őt megbízta, hogy a kormánynak a közeledő országgyűlés folyamában fölmerülő fontos politikai kérdésekkel és eshetőségekkel szemben követendő eljárása és iránya iránt a kormányban részes vagy ahhoz közelálló magyar politikusokkal folytatandó tanácskozások után javaslatokat tegyen. A kézirat mint meghallgatandókat megnevezi Szécsen minisztert, Szögyény második kancellárt, Apponyi országbírót, Mailáth tárnokot és Sennyey helytartótanácsi alelnököt; mint olyanokat, kiknek a tanácskozásokba való be vagy be nem vonását a Vay belátására bízza: gr. Barkóczy Jánost, gr. Dessewffy Emilt és gr. Andrássy Györgyöt.[2]

Az értekezletek Szögyény lakásán Bécsben március 9-én indultak meg s bennök a megnevezetteken kívül részt vett gr. Zichy Ferenc és Zsedényi is és mint tollvivő Beke Kálmán udvari tanácsos; március 15-ig naponta tanácskoztak[3] s megbeszéléseik eredményét b. Vay kancellár március 17-ről kelt legalázatosabb előterjesztésbe foglalta össze, hivatkozva az értekezlet tagjainak egyhangú megállapodására.[4]

E fölterjesztés az Apponyitól formulázott tizenhárom kérdésre ad választ; ajánlja annak megkísérlését, hogy az országgyűlés küldjön ki

[1] *Redlich* (id. m. II. 716. s köv. l.) kelet nélkül közli Rechbergnek egy valószínűleg még febr. hóban az uralkodóhoz int. bizalmas előterjesztését, mely szintén az országgyűlés várható magatartásával szemben követendő eljárással foglalkozik s talán indító oka volt az Apponyihoz int. felszólításnak, de sem az Apponyi sem a Vay előterjesztéseiben nincs hivatkozás Rechberg e memorandumára.

[2] A kézirat szövege *Redlich*nél II. 6—7. l.

[3] *Szögyény* id. m. III. 80. s köv. l.

[4] Ez előterjesztés eredetije: *O. L. K. E.* 389. sz. közölve *Könyinál:* III. 3. s köv. l. és *Redlich*nél II. 718. s köv. l., és Anh. 2. szám.

egy deputációt a birodalmi tanács hasonló küldöttségével a közös ügyek iránti tárgyalás végett. Nagyon óhajtandónak mondja, hogy az uralkodó személyesen jöjjön a magyar országgyűlést megnyitni és tartson egy a multra s a jövőre egyaránt kiterjeszkedő trónbeszédet, mely csak jelezze a majdan bemutatandó királyi propozíciókat. Ha a császár személyesen el nem jöhetne, ajánlatos volna Ferdinánd Miksa főherceg által való képviseltetése. A trónbeszéd a februáriusi pátensre való hivatkozással megújítaná a Reichsrathba való képviselőküldés iránti felszólítást. A koronázási hitlevél az 1741-i minta szerint, de csak akkor lenne megszerkesztendő, ha az 1848-i törvények revíziója már megtörtént. Ferdinánd király és Ferenc Károly főherceg lemondásai közlendők volnának az országgyűléssel. A nádorválasztás is majd csak a 48-i törvények revíziója s a koronázási hitlevél megállapítása után következnék. Az országgyűlés megnyitása Budán a várpalotában menne végbe, de meg kellene engedni, s ezt a trónbeszédben is kifejezni, hogy a két ház tanácskozásait Pesten folytathassa. Felelős magyar minisztérium felállításáról szó sem lehet, mert ez a trón hatalmát aláásná s Magyarország és a birodalom többi részei közötti összefüggést megsemmisítené, de a magyar belügyekre nézve, kivált az országgyűléssel való érintkezésben a magyar kormányférfiak helyzete úgy volna alakítandó, hogy ők a kabinetben annak osztrák tagjai által le ne szavaztathassanak. Erdély szervezése siettetendő volna, hogy a magyar országgyűlésre kiküldhesse képviselőit ; Horvátország is felhívandó lenne, hogy küldöttség útján a magyar országgyűléssel érintkezésbe lépjen. Az amnesztiát majd csak a koronázás hozná meg. Ha az országgyűlés feloszlatása válnék szükségessé, új országgyűlés volna összehívandó s meg kellene maradni az alkotmányos úton ; amennyiben a megyék működésének ideiglenes fölfüggesztése elkerülhetetlen volna, a magyar kormányférfiak akkor is rendületlenül kitartanának helyökön, de kívánják, hogy a pacifikáció módjára nézve lehetőleg szabad kezök legyen. Javaslatba hozza továbbá a fölterjesztés gr. Apponyinak a főrendiház elnökévé s Mailáthnak alelnökké való kinevezését. Kijelenti végül Vay társai nevében is, hogy amennyiben e javaslataik elfogadást nem nyernének, elbocsáttatásukat fogják kérni.

Habár ennek az előterjesztésnek nem egy pontja világosan mutatja, mily távol állottak az októberi férfiak még akkor is a magyar közvéleménytől s mily balul ítélték meg az országgyűlési fejlemények lehetőségeit, javaslataik — melyekhez pedig állásukat kötötték — még ily alakban is nehezen és nem teljesen hatoltak keresztül az azok tárgyalása végett március 18-án, 19-én és részben még 30-án is megtartott miniszteri tanácskozásokon.

Ezekben a tanácskozásokban, melyekben magyar részről Vay, Szécsen, Apponyi, Mailáth, Szögyény és Sennyey vettek élénk részt,

s melyekben a császár maga elnökölt, az osztrák miniszterek éles bírálat alá vonták a Vay-féle előterjesztés tizenhárom pontját. Őket megelőzve sietett az uralkodó leszögezni azt az álláspontját, hogy az októberi diplóma kibocsátásakor a megállapodás az volt, hogy az csupán tudomásulvétel végett közlendő a magyar országgyűléssel, annak tárgyalása azonban ki van zárva. Schmerling kevésbbé merev álláspontot foglalt el; ő a diplóma megvitatását úgy a magyar, mint a többi országgyűléseken elkerülhetetlennek tartotta, de az országgyűlés csupán a keresztülvitel módozataira nézve van hivatva javaslatokat tenni; az uralkodó magáévá tette e magyarázatot, de azzal a hozzáadással, hogy a magyar országgyűlésnek a birodalmi tanácsban való képviselete iránt tárgyalások csak az országgyűlés és a korona között lehetségesek, nem maga a két testület között.[1]

Élénk vitára szolgáltatott okot az a kérdés is, vajjon a császár személyesen nyissa-e meg a magyar országgyűlést? Schmerling meglehetős leplezetlenül fejezte ki azt a nézetét, hogy a magyarokat maguktartása nem érdemesíti e kegyre; Szécsen és Vay lelkes szavainak, melyekkel a legfelsőbb megjelenés üdvös hatását ecsetelték, benyomását gyöngítette Mailáth tárnoknak az a megjegyzése, hogy a kívánatos fogadtatás tekintetében teljes kezességet nem vállalhat. Ellenmondással találkozott az országgyűlésnek Pesten való ülésezésére vonatkozó javaslat is, e részben azonban a császár kezdettől fogva engedékenységet tanusított.

A nézeteknek majdnem minden kérdésben az osztrák és a magyar csoport szerinti megoszlása szükségkép előtérbe állította a kancellár ama méltányos kívánságát, hogy a magyar belpolitika kérdéseiben a magyar tanácsosok a viszonyokat nem ismerő osztrák kollégáiktól függetlenül határozhassanak. Ámde bármennyire húzódott az e fölötti vita, mindinkább nyilvánvalóvá lett, hogy a «birodami szempontok» szerfölötti kiterjesztése osztrák részről e tekintetben minden engedményt kizár, s hogy az uralkodó sem hajlandó a kormányhatalom ilyen dualisztikus megosztásához hozzájárulni.

A vita meglehetősen kietlen színt öltött, mikor Mailáth kereken kijelentette, hogy arra, hogy a magyar országgyűlés 85 képviselőt küldjön a birodalmi tanácsba, kilátás egyáltalán nincs, legfölebb az lesz talán elérhető, hogy egy regnikoláris bizottságot alakítson a Reichsrathtal való tárgyalás céljából. Itt aztán már szükségkép előállott az országgyűlés feloszlatásának, új országgyűlés összehívásának, az alkotmány újabb felfüggesztésének s az esetleges ostromállapotnak a kérdése is. Ezek tekintetében már a magyar tanácsosok nézetei sem látszottak meg-

[1] Lásd erre, valamint a következőkre nézve a min. értekezletek (*H. H. S. A.*) jkönyveit a márc. 18., 19. és 30-i ülésekről, továbbá *Redlich*nél: II. 7—22 l. és *Szögyény*nél: III. 84—87. l.

egyezni, s az ingerültség, mellyel maga az uralkodó a magyarországi állítólagos forradalmi előkészületekről nyilatkozott, elárulta a kormányhatalom készségét az erősebb rendszabályok igénybevételére.

A tanácskozások tulajdonképpen véget értek, a nélkül, hogy a kancellártól előterjesztett tizenhárom pont mindegyikére nézve megállapodás jött volna létre. Ez részben arra is vezethető vissza, hogy — amint a Szögyény emlékiratai mutatják — a miniszteri tanácskozásokkal úgyszólván párhuzamosan egyfelől a magyar, másfelől az osztrák kormánytagok váltakozó magánkihallgatásokon igyekeztek az uralkodót a maguk oldalára vonni. Ez a huzavona és ingadozás okozta, hogy Apponyi országbíró kénytelen volt Vay előtt panaszt emelni, hogy egy nappal az országgyűlés ünnepélyes megnyitása előtt még nincs birtokában a trónbeszéd ama végleges szövegének, melyet másnap neki kell felolvasnia,[1] s hogy a kancellár március 17-ről kelt előterjesztésére a hivatalos választ csak egy, a megnyitás napjáról, április 6-ról kelt legfelsőbb kéziratban kapta meg, tehát akkor, amikor a fölterjesztésben foglalt kérdések közül több már túlhaladottnak volt tekinthető.

E legfelsőbb kézirat[2] kijelenti, hogy az uralkodó tántoríthatatlanul ragaszkodik az októberi diplóma alapgondolatához, azon formára nézve azonban, melyben annak államjogi alapelvei magyar királyságában alkotmányszerű kifejezésre jussanak, hajlandó a türelem, mérséklet és eszélyesség minden eszközét egész addig a határig kimeríteni, melynek átlépése ezen alapelvek feladását jelentené. A birodalmi tanácsba való követküldésre nézve a magyar országgyűlés a februárius 26-i kézirat értelmében fölszólítandó, hogy éljen a szükséges eszközzel, amelylyel a magyar királyság befolyását a birodalmi tanács hatáskörébe tartozó kérdések eldöntésénél biztosítsa. Helyeselhető volna, ha az országgyűlés e célból deputációt küldene ki ; ennek hivatalos feladata azonban kifejezetten csak a birodalmi tanács hatáskörébe tartozó kérdésekre szorítkozzék és nem volna megengedhető, hogy ez a deputáció hivatalos és közvetetlen tanácskozásokat folytasson a többi tartományok birodalmi tanácsával Magyarországnak az összmonarchiához való államjogi viszonyának végleges rendezése tárgyában. A császár hajlandónak nyilatkozik az országgyűlés kezdetekor Budára utazni ; ha azonban a beálló körülmények ezt megengedhetetlenné tennék (ami a kézirat aláírásakor máris beállott), akkor egy császári hercegnek kir. biztossá való kinevezésétől el kellene tekinteni s az országgyűlés az országbíró, mint erre kinevezett biztos által nyittatnék meg, aki azonban beszédébe mindazt bevenné, aminek a trónbeszéd tartalmát kellene alkotnia.

[1] *O. L. K. E.* 389. szám.

[2] Közölve *Kónyi*nál III. 10. s köv. l., az *Emléklapok*ban 397. s köv. l. és *Redlich*nél II. 25. s köv. l.

Ferdinánd király és Ferenc Károly főherceg lemondási okiratai a kancellária által hitelesített fordításban lesznek az országgyűlés elé terjesztendők, kívánatára megengedtetvén annak, hogy küldöttség útján összehasonlíttassa a fordítást az eredeti oklevelekkel.

Az országgyűlés tartásának helyére nézve a kézirat elfogadja az indítványozott változtatást, föltéve, hogy az országgyűlés erre irányuló óhaját loyalis módon célszerűségi érvekkel fogja megokolni. A nádorválasztásra, az 1848-i törvények revíziójára, Erdély és Horvátország kérdéseire nézve az uralkodó azonosítja magát magyar tanácsosai felfogásával ; ellenben az amnesztiára nézve fenntartja teljesen szabad elhatározási jogát. Hasonlóképpen nem tágít — addig, míg Magyarország közjogi viszonya végleg rendezve nem lesz — az összminisztériumnak a magyar ügyekre is kiterjedő hatáskörétől, csak a keresztülvitel eszközeire nézve hajlandó magyar tanácsosainak szabad kezet adni. A magyar kormányzat és közigazgatás végleges berendezésére nézve az országgyűlésnek lesz kezdeményezési joga, de a független magyar minisztériumra irányuló követelés teljesítése eleve kizártnak tekintendő.

A főrendiház elnökségére nézve a kézirat elfogadja a magyar tanácsosok javaslatát, de a 48-i törvényekre való hivatkozást mellőztetni rendeli. Végül különös figyelmébe ajánlja a kancellárnak és munkatársainak a sürgős pénzügyi kérdések elintézésének siettetését, és hangsúlyozza, hogy ha az események alakulása hatalmi eszközök alkalmazását tenné szükségessé, ezek terén is számít az uralkodó magyar tanácsosai hűségére és odaadó támogatására, kiknek főfeladata lesz odahatni, hogy az ily eszközök alkalmazása minél rövidebb időre szoríttassék s ezen időközben is újabb alkotmányos megoldás készíttessék elő.

Az előadottak mutatják a kormány magyarországi politikáját a maga egyenes vonatkozásaiban a Magyarországon történő és várható dolgokhoz ; azonban a szűkebb értelemben vett Magyarország fejleményeire is lényeges kihatással voltak a kormánynak azok a politikai rendszabályai s azok a többnyire leplezett törekvései, melyek egyfelől arra irányultak, hogy Erdély uniója az anyaországgal s Horvátország közeledése ahhoz meg ne valósuljon, másfelől arra, hogy a bánsági és vajdasági szerbség külön törekvései az egyesítés végrehajtása után is tápot nyerjenek, s végül arra, hogy a felvidéki tótság és ruténség is kiválni igyekezzék a nemzeti közösségből. Az osztrák politika régi vonására ismerünk e törekvésekben, melyeknek jelenségeit a magyar alkotmányért vívott harc e napjaiban kell most szemügyre vennünk.

Az erdélyi országgyűlés szervezése ügyében összehívandó gyulafehérvári értekezlet késedelme[1] alkalmat szolgáltatott az erdélyi románoknak arra, hogy elébevágva a tervezett hivatalos összejövetelnek,

[1] Lásd e kötet 152—153. lapját.

Nagyszebenben, január 14-én egy külön román nemzeti gyűlést rendezzenek az államminiszter engedélyével. Míg a kormány Erdély szervezésének kérdését a gyulafehérvári megállapodásoktól tette függővé,[1] gr. Mikó helyettes kormányzó pedig a nála tisztelgő kolozsvári városi tanácsot mérsékletre és türelemre intette,[2] a Nagyszebenben összegyűlt románok Sulutz Sándor érsektől és Ságuna püspöktől inkább biztatva, mint csillapítva zajos tüntetést rendeztek az únió és a magyarság ellen ; határozatokba foglalták követelményeiket, melyek a románság teljes függetlenítésére s a legszélesebbkörű választói jogra irányultak, s nemcsak a 48-i törvényeket nyilvánították érvényteleneknek, hanem már előre semmiseknek jelentették ki a gyulafehérvári értekezlet határozatait is, amennyiben azok az ő végzéseikkel ellenkeznének. Elhatározták azt is, hogy kívánságaikat egy küldöttség vigye az uralkodó elé, s egy bizottságot választottak, mely a főpapok mellett őrködjék a románság érdekei fölött.[3]

Ez a megnyilatkozás nem múlhatott el ellenmondás nélkül a magyarok és székelyek részéről ; különösen a magyar sajtó hevesen tiltakozott a gyulafehérvári tanácskozmány megfélemlítésének ilyen kísérlete ellen. A február 11-re összehívott értekezlet ilyen előzmények után meglehetősen izgatott hangulatban gyűlt egybe ; b. Kemény Ferenc kancelláriai elnök a meghívásokat úgy intézte, hogy az értekezletben ugyan minden nemzet és minden osztály képviselve volt, de a magyarok nagy túlsúllyal bírtak : 23 magyar mellett csak 8 szász és 8 román volt meghíva.

Első szónok Haynald Lajos erdélyi püspök volt, ki nagy hatással indítványozta a Magyarországgal való úniót kimondó 1848 : VII. tcikk érvényének elismerését, ami magában eldönti az Erdély szervezésére nézve az értekezlet elé kitűzött összes kérdéseket. Az ő nézetéhez és javaslatához járult gr. Teleki Domokos, míg Sulutz érsek hosszú román beszédben, a nélkül, hogy magával az únió elvével szembeszállott volna, ajánlotta a nagyszebeni gyűlés által szerkesztett, a választójog szabályozására vonatkozó javaslat elfogadását s követelte a román nemzet egyenjogusítását az országgyűlési képviseletben és a követutasítást. Utána Schmidt Konrád beszélt németül a szászok nevében s bár elvben elfogadta az úniót, annak kimondását egy összehívandó újabb erdélyi országgyűléstől várta, amelyen a szászok kívánságuknak megfelelő képviseletet nyernének ; elő is terjesztett egy ezt célzó, a románokétól eltérő választójogi törvényjavaslatot. Úgy a román, mint a szász indítvány csak octroi útján lett volna megvalósítható.[4]

[1] *H. H. S. A.* Min. Conf. Prot. jan. 17., 20.

[2] *P. N.* jan. 17. regg.

[3] *Ürmössy:* id. m. I. 251. s köv. l., *P. N.* jan. 17., 20. és 29. regg.

[4] Lásd úgy erre, mint a következőkre nézve *Ürmössy* id. köt. 255. s köv. l., továbbá *P. N.* febr. 12. regg., 13. regg.

A vita még a következő napra is átterjedt s folyamában felszólaltak gr. Mikó Imre, Berde Mózes, Ságuna András és az elnöklő b. Kemény Ferenc is. Ezután szavazásra bocsáttatván az indítványok, kitűnt, hogy a Haynald-Teleki-féle javaslathoz a jelenlevők közül 27-en járultak, tehát a magyarokon kívül három szász is ; a román indítványt a nyolc román fogadta el, a szászokét csak három szász ; ezzel a kérdés az értekezleten eldöntöttnek látszott s Kemény a konferenciát bezárta, mindhárom indítványt fölterjesztés végett jegyzőkönyvbe vétetvén.[1]

Mialatt az erdélyi magyarság körében élénk mozgalom indult meg az únionak már most a gyulafehérvári értekezlet eredményéhez képest is még a magyar országgyűlés összejövetele előtt leendő megvalósítása érdekében, míg Kemény elnöknél egymást érték az ezt kérelmező küldöttségek, s a magyarországi megyék és a sajtó is lelkesülten felkarolták az ügyet, a kormány kebelében mindinkább nyilvánvalóvá lett, hogy annak osztrák tagjai nemcsak az uniót nem kívánják, hanem csak olyan erdélyi országgyűlés alakulásához adják beleegyezésüket, melytől az únió kimondása nem várható. A februáriusi pátens megállapítása és kibocsátása által okozott késedelem miatt b. Kemény csak március 14-én tehetett a miniszterek értekezletének jelentést a gyulafehérvári konferencia eredményéről s tehette meg javaslatát az erdélyi országgyűlés szervezése tárgyában. Tudva, hogy az únió egyszerű elismertetésével keresztül nem hatolhat, azt javasolta, hogy az értekezleten beterjesztett összes indítványok mellőzésével az 1848 előtti szervezet alapján hívassék össze az országgyűlés, csupán azzal a módosítással, hogy a románok az uralkodótól kinevezett képviselőket kapjanak s a választók ötödik kategóriája az eddig nem jogosított osztályokra és nemzetiségre is kiterjedjen. Vay és Szécsen pártolták a javaslatot, mely ugyan a magyarokat egyáltalán nem elégíthette ki, ellenben Schmerling ezt is ellenezte s azt találta, hogy a gyulafehérvári értekezlet nem felelt meg annak a feladatnak, melyet a császár elébe tűzött ; a cél nem lehet az, hogy — mint Magyarországon történt — az 1848 előtti alkotmány állíttassék helyre ; az októberi diplóma másként rendelkezett Erdélyre nézve, ott tehát egyszerűen az 1847-re visszamenni nem lehet. Plener kifogásolta, hogy Kemény, a helyett, hogy a gyulafehérvári értekezletet megfelelően irányította volna, a maga nézetét szubstituálta az értekezleten megnyilvánult nézetek helyére. Miután az összes osztrák kormánytagok a Kemény javaslata ellen nyilatkoztak, az ügy döntés végett az uralkodó elé vitetett.[2]

A magyar és osztrák kormánytagok csatája megújult a március 27-i koronatanácsban, amelyben Szécsen különösen arra utalt, mily

[1] *P. N.* febr. 14. est., *Heőke—Szabó:* Magy. újabbk. tört. II. 546. s köv. l.
[2] *H. H. S. A.* Min. Conf. Prot. márc. 14. II., *Redlich*nél : II. 241. s köv. l.

rossz benyomást tenne egy octroiált választójog Erdélyben, Kemény pedig azt hangsúlyozta, hogy ha az erdélyi országgyűlésen a románokat túlsúlyra hagyjuk jutni, az tulajdonképpen a két román erdélyi püspök korlátlan uralmát jelentené, s hogy az erdélyi országgyűlés összehívása azért is siettetendő, mert a jelenlegi hatósági szervezet, mely minden tekintélyét és befolyását elvesztette, ott tovább fenn nem tartható.[1]

Ezek után az előzmények után jött létre a március 24-i legfelsőbb elhatározás, mely a képviselőválasztást Erdélyben az 1791 : XI. tcikkre alapítja ugyan, de annak rendelkezéseit ugyanakkor annyira megmódosítja a választójog messzemenő kiterjesztésével, hogy az egész rendelkezés mégis az octroi jellegét viseli magán.[2] Mire azonban ez a legf. elhatározás napvilágot látott, a helyzet Erdélyben is lényegesen megváltozott a februáriusi pátens kibocsátása, a magyar országgyűlés összejövetele s másrészt a megyéknek és a magyar törvénykezésnek helyreállítása által. A pátenst a szászok lelkesedéssel, de a románok is megelégedéssel fogadták, mert hiszen amazoknak különösen a túlzóbb része mindig német szellemű központosítás után vágyott, emezek pedig a kibocsátott «alaptörvény» által legalább Erdély különállását mindenkorra biztosítottnak látták. Természetesen annál elégedetlenebbek voltak a pátenssel az erdélyi magyarok és székelyek, kiket azonban bátorított az a tudat, hogy az egybegyűlendő magyar országgyűlés majd illetékes lesz fölvenni a küzdelmet Bécscsel úgy a pátens ellen, mint Erdély uniója mellett. A román nemzetiségi mozgalom ez időben már átterjedni kezdett Magyarországba is, nevezetesen Bihar megyébe, hol a nagyszebeni egyházmegyei nyomdában készült röpirat a képviselőválasztások alkalmából uszította a román választókat a magyarok ellen, az imént átcsatolt Kővár vidékére, hol a megyegyűlés sérelmi felirata a románok egyenjogusítását is követelte, és Krassó megyébe, hol a románok erőszakoskodva követelték egy jelöltjüknek a megyebizottságba való beválasztását.[3]

Az ellentétes áramlatokkal szemben sikerült b. Kemény kancelláriai elnöknek kieszközölni azt, hogy Erdélyben legalább a megyei és bírósági szervezet visszaállíttassék s a főispánok kineveztetvén, megfelelő utasítással láttassanak el. A kormány ugyan szerette volna a megyék tevékenységét a képviselőválasztások előkészítésére szorítani, ez azonban gyakorlatilag nem volt keresztülvihető ; április folyamában már egész Erdélyben megindult — mint látni fogjuk — a megyék szervezkedése. Hasonlóképpen nem lehetett kitérni a bíróságoknak is az 1848 előtti állapot alapján való visszaállítása elől ; az osztrák polgári törvénykönyv azonban érvényben hagyatott. A főispánokkal — illetőleg fő-

[1] *U. ott* márc. 21.
[2] *Heőke—Szabónál* 553. l.
[3] *O. L. T. K. E.* 279. sz., *Megy. alk. mozg.* 191. és 215. l.

királybírákkal — együtt kineveztettek az erdélyi kormányszék (gubernium) tagjai is a régi alapon, s így ha Erdély uniója nem is, legalább a 48 előtti törvények alapján való átszervezése megvalósult.[1]

Láttuk, mikép rendezte a Horvátországot illető legégetőbb kérdéseket az első báni konferencia előterjesztése alapján kibocsátott december 5-i császári kézirat,[2] a szervezési kérdések azonban, valamint Magyar- és Horvátország közjogi viszonyának rendezése még függőben maradtak. A január 2-i kormánytanácsban már résztvett Mazuranić is, a létesített horvát udvari dikasterium elnöke, valamint Sokčević bán, de Szécsen, mint tárcanélküli miniszter referálta a magyar kancellária javaslatát, mely szerint a magyar országgyűlés kihirdetésével egyidejűleg a horvát bán felhívandó volna, hogy haladéktalanul hívja össze régi alapon a horvát tartománygyűlést (Landescongregation), hogy annak ülésezése még megelőzhesse a magyar országgyűlést. Ugyane leiratban ő felsége kijelentené, hogy a magyar országgyűlés egyik főcélja és legsürgősebb feladata a koronázási hitlevél megállapítása lévén, ebből a szempontból sürgős Magyar- és Horvátország régi közjogi viszonyának helyreállítása, mi végből a tartománygyűlésnek erre vonatkozó kívánatait mielőbb nyilvánítania kellene. A bán hasson oda, hogy a horvát tartománygyűlés képviselőket küldjön a magyar országgyűlésre az októberi diplóma értelmében a Magyarországgal való kiegyezés előkészítése végett; amennyiben ez úton megegyezés nem volna elérhető, döntés végett az ügy az uralkodó elé terjesztetnék. Horvát-Szlavonország az októberi diplóma értelmében a magyar kancellár által volna tárgyalásra és megegyezésre fölhívandó; egyszersmind mindjárt a magyar országgyűlés megnyitása után a «Rendeknek» egy legf. kézirat tudomására hozná Horvátország meghívását s ők is felhívandók lennének a kiegyezés előkészítésére. A magyar országgyűlésre a horvát mágnások is meghívandók volnának s erről a bán értesítendő.[3]

Ezt a javaslatot a bán és Mazuranić ellenezték, főkép a horvát képviselők kiküldése s a horvát mágnások meghívása szempontjából, s azt kívánták, hogy úgy a magyar, mint a horvát «országgyűlés» deputációkat küldjenek ki, melyek Bécsben tanácskoznának a kiegyezésről. Ők csakhamar szövetségeseket találtak az osztrák miniszterekben, kik szívesen elleneztek mindent, ami Magyar- és Horvátországot közelebb hozta volna egymáshoz. Sikerült nekik még a következő kormánytanácsokban is a közjogi viszonyra vonatkozó minden megállapodást meghiusítaniok, úgyhogy egyelőre csak az történt, hogy Horvátországban a megyék visszaállítását, bár már a főispánok ki voltak nevezve, — megrettenve a magyar példától — elhalasztották, Varasd megyét, mely

[1] *H. H. S. A.* Min. Conf. Prot. jan. 23., márc. 27., *P. N.* márc. 29. est.
[2] Lásd e kötet 154. s köv. lapját.
[3] *H. H. S. A.* M. C. Pr. jan. 2.

önhatalmúlag visszaállította a megyei szervezetet még a törvénykezés terén is, sőt barátságos körlevelet intézett a magyar társtörvényhatóságokhoz, leintették, Fiumében pedig, ahol véget nem értek a Horvátországtól való elszakadásra és Magyarországhoz való csatlakozásra irányuló tüntetések, kihirdették az ostromállapotot. Ez az utóbbi rendszabály új sérelmet alkotott, mely a megyék feliratiban hangos kifejezésre jutott, míg Szalay László a Pesti Napló hasábjain történeti alapon fejtette ki Fiume jogállását, amiért bizalmi- és hálairatot kapott a fiumeiektől.[1]

Időközben a kormány ismét a «báni értekezlet» kisegítő eszközéhez nyúlt. Az értekezlet január 15-én s a következő két napon tartatott meg Zágrábban s határozatába foglalta a következő kívánalmakat: hogy a Muraköz hovátartozásának kérdése vitessék az országgyűlés elé, az 1848-i választási törvény alapján menjenek végbe a választások, Dalmácia csatoltassék vissza Horvátországhoz és a báni tábla s a helytartóság újraszerveztessék. Az értekezlet egyúttal kiáltványt intézett a horvát és szlavon néphez, melyben azt a hazug hírekkel való bujtogatástól óvta s megnyugtatni igyekezett az iránt, hogy a jogegyenlőség megszüntetéséről s a robot visszaállításáról szó sem lehet.[2]

A februárius 21-ről a bánhoz intézett legfelsőbb kézirat ugyan a báni konferencia határozatainak elfogadását hirdette, de azoktól mégis lényegesen eltért, amennyiben a határőröket egyelőre kizárta a képviselőválasztási jog gyakorlatából s Dalmácia visszacsatolását mindkét országgyűlés határozatától tette függővé, a Muraköz kérdését pedig már eldöntöttnek tekintette.[3]

Időközben — hogy a horvátok közóhajának legalább ennyiben megfeleljen a kormány, — végbement a megyék szervezése s a főispánok beiktatása. Zágrábban, ahol Kukuljević Iván foglalta el a főispáni széket, az első megyegyűlés mindjárt megragadta az alkalmat, hogy a báni konferencia határozmányait magáévá tegye s különösen a horvát országgyűlés egybehívását sürgesse.[4] Ez utóbbi meg is történt, éspedig úgy, hogy a horvát országgyűlés[5] ugyanarra a napra hívatott össze, amelyre a magyar, előbb azonban a minisztertanácsnak nehány vitás kérdésben kellett állást foglalnia. A magyar kancellária azt kívánta, hogy az 1848 előtti gyakorlatnak megfelelően a horvát rendekhez, Szlavonia három megyéjéhez és a hét szab. kir. városhoz a bán útján a magyar ország-

[1] *U. ott* jan. 5., febr. 7., 14., *Megy. alk. mozg.* 11. s köv. l., *P. N.* jan. 8. est., 29. est., febr. 4. est., 10. regg., 14. regg., 16. est., 19. est.

[2] *P. N.* jan. 23. regg., febr. 7. regg.

[3] *U. ott* márc. 6. esti; *Rogge* id. köt. 131. l.

[4] *P. N.* febr. 16. regg.

[5] Deák Ferenc is — a zágrábi körlevél alkalmából írt cikkében — használja az «országgyűlés» kifejezést a horvát tartománygyűlés megjelölésére.

gyűlésre szóló királyi meghívók intéztessenek. Ezt Mazuranić — természetesen teljes egyetértésben Schmerlinggel és a többi osztrák miniszterekkel — határozottan ellenezte, mondván, hogy az 1848 előtti alkotmányt és közjogi viszonyt maga Magyarország tépte szét, az 1848-it pedig Horvátország el nem ismerte. Ez az intézkedés — szerinte — prejudikálna Magyar- és Horvátország viszonyának, mely az októberi diplomában függőben levőnek van elismerve ; igaz, hogy a magyar király koronázásánál Horvátországnak is interveniálnia kell, de ez amúgyis meg fog történni. Megegyezés csak egy héttel később oly értelemben jött létre, hogy a horvát főrendek meghívassanak a magyar országgyűlésre, s a magyar udvari kancellár intézzen meghívót a bánhoz, melyben őt egy a magyar országgyűlésre küldendő horvát deleg áció egybeállítására kéri fel. A horvát tartománygyűlésre szóló meghívóban azután kifejezésre jutott az is, hogy annak feladata lesz Sokčević bánnak hivatalába való beiktatása, továbbá képviselők küldése, a budai koronázásra és a magyar országgyűlésre.[1] A választások folyamában aztán megtörtént az, hogy Fiume városa az ostromállapot ellenére ismételve megtagadta képviselőjének a horvát tartománygyűlésre való küldését ; a leszavazott választók óriási többsége «nessuno» (senki) felírással ellátott szavazólapot nyujtott be.[2]

Ugyanekkor megtörtént a zágrábi helytartóság és a báni tábla, valamint a horvátországi bíróságok szervezése. A helytartóság címében kifejezésre jutott Dalmácia jogi odatartozása ; egyébként a szervezés a budai helytartóság mintájára történt s a bécsi horvát udvari dikasterium is a magyar kancelláriáéhoz hasonló hatáskört kapott. Jellemző tény, hogy az átszervezéskor az összes nem horvát-szlavon tisztviselők eltávolíttatván, még a szlovéneknek is osztaniok kellett e sorsot.[3] A báni tábla visszaállíttatott s magába foglalta az úrbéri főtörvényszéket is ; címe : «Dalmácia, Horvát- és Szlavonország báni táblája» szintén megfelelt az egyesítés eszméjének ; az elsőfolyamodású bíróságok helyére léptek a megyei törvényszékek, — éppúgy mint Magyarországon — de az anyagi jog terén megmaradt az osztrák polgári törvénykönyv érvénye. Visszaállították a tartománygyűlés által betöltendő albáni és báni itélőmesteri méltóságokat is ; az egész törvénykezésben kötelező lett a horvát szolgálati nyelv, csak az ügyvédekre és jegyzőkre nézve eszközölt a minisztertanács némi enyhítő módosításokat az eredeti javaslaton.[4]

A megyei élet megindulását Horvátországban a vezető vármegye, Zágráb arra használta föl, hogy mindjárt első közgyűléséből körlevelet

[1] *H. H. S. A.* Min. C. Pr. márc. 7. és 15., *P. N.* márc. 15. est.
[2] *P. N.* márc. 20. est., ápr. 24.
[3] Min. C. Pr. márc. 7.. *P. N.* márc. 24.
[4] Min. C. Pr. márc. 16.

intézzen úgy Horvát- mint Magyarország összes törvényhatóságaihoz.[1] De ebben a körlevélben, bár ez is testvéreknek szólítja a magyarokat s ez is kifejezi a közjogi kapocs megújításának óhaját, nem a varasdi körlevél valóban testvéries hangja szólal meg ; ez keserű vádakkal illeti Magyarországot, vádolja, hogy Horvátországot a multban megfosztotta önállóságától, sőt — világos célzattal — még a magyarföldi nemzetiségek elnyomásának bélyegét is reásüti. Ez a körlevél azáltal lett nevezetessé, hogy megszólaltatta Deák Ferencet, aki a Pesti Naplóban[2] hosszú cikkben válaszolt e váratlan támadásra, rendkívüli alapossággal cáfolta meg a körlevél történeti fejtegetéseit és törvénymagyarázatait ; megállapította Magyar- és Horvátországnak kölcsönös szabad megegyezés alapján történelmileg kialakult közjogi viszonyát, méltósággal utasította vissza a gyűlölködés és gúny ama hangját, mely nem szolgálja a kölcsönösen kívánt kiegyezés érdekeit, s végül rámutatott arra, hogy ha Horvátország külön akar válni Magyarországtól, csak egy útja van : a birodalmi tanácsba való belépés és a beolvadás az osztrák centralizmusba. A cikk Bécsben is nagy hatást tett s tartalmával a mérsékeltebb horvátok is meg voltak elégedve.

Az osztrák kormány nemzetiségi politikájának ez időbeli képe azonban nem volna teljes, ha az erdélyi és horvátországi szervezés jelenségei mellett szemügyre nem vennők azt is, ami a szerb bánság és vajdaság kimondott visszacsatolása után ez országrész kormányzata terén történt. Itt más volt a helyzet, mint Erdélyben vagy Horvátországban, mert ezekre nézve az úniót Magyarországgal az októberi diplóma el nem ismerte, ellenben a bánságra és vajdaságra nézve elismerte, ezek visszacsatolását a december 27-i legf. elhatározás kimondta, a temesvári helytartóságot feloszlatták, s a visszacsatolt négy vármegyében a képviselőválasztások a magyar országgyűlésre éppúgy megindultak és végbe is mentek, mint a többi Magyarországon. Mégis, mint láttuk, az alatt az ürügy alatt, hogy a szerbek privilégiumai az új helyzetben biztosítandók, tanácskozások és intézkedések helyeztettek kilátásba, melyek gyakorlatilag csak arra szolgáltak, hogy a szerbségben — mely a valóságban csak egy töredéke volt az ottani lakosságnak — tovább is ébren tartsa a neki nagy szomorúságot okozott visszacsatolás megváltoztatásának reményét. Kétségtelen, hogy e re-

[1] *P. N.* márc. 12. est.

[2] Márc. 24. A cikket közli *Kónyi* is : II. 598. s köv. l. Kétségtelen, hogy az 1848 : V. tcikknek Horvátországra vonatkozó rendelkezései nem számolnak Horvátország azon jogállásával, melyet Magyarország 1867-ben, sőt már 1861-ben elismert, de Deák helyesen utal arra, hogy e törvényhez a horvát követek — utasításaiknak megfelelően — hozzájárultak s ezért indokolatlan Redlich (II. 212. s kv. l.) felháborodása, mellyel e törvényt Magyarország részéről elkövetett jogtiprásnak minősíti.

mény főtáplálója Schmerling államminiszter volt, ki folytonos érintkezésben maradt Rajačić patriarchával, tovább is a magyar kancellária mellőzésével intézte a szerb egyházi ügyeket, s kivel ezért Vay kancellárnak szünetlenül hatásköri összeütközései voltak.[1]

A szerbeknek eredetileg csak azt helyezték kilátásba, hogy a kormány a megtörtént visszacsatolás után a patriarcha által kijelölendő tizenkét bizalmi férfiúval Bécsben tanácskozásokat fog folytatni a szerbek privilégiumainak biztosítása ügyében, a nemzeti kongresszus összehívásának gondolatát a kormány akkor egyenesen visszautasította. De a makacsság, amellyel a pátriarcha a kongresszus egybehívásának tervéhez ragaszkodott, s a pártfogás, amelyben azt Schmerling államminiszter részesítette, a magyar kormányférfiak engedékeny magatartása és súlytalanságuk érzése mellett végre is diadalmaskodtak. Rajačić egyszerűen megtagadta a bizalmi férfiak kijelölését, mert szerinte e kérdésben nyilatkozni a «szerb nemzetgyűlés» van hivatva.[2] Habár a miniszterek s köztük maga Schmerling is elismerni voltak kénytelenek, hogy a szerb nemzeti kongresszus, úgy, a mint azt az 1790: XXIV. tc. szervezte, tisztán az egyházi önkormányzat orgánuma, mégis, még gr. Szécsen is hozzájárult ahhoz, hogy ez esetben kivételesen ez a nemzeti kongresszus kérdeztessék meg a szerbségnek nyujtandó nemzeti garanciákra nézve s a patriarcha felhívassék a választások kiírására, amelyekben azonban csak a volt bánság és vajdaság, valamint az időközben Horvátországhoz átcsatolt rumai és ittoki kerületek szerb lakossága vehet részt. Az erre vonatkozó felhívást az államminiszter és a magyar kancellár egyidejűleg fogják kibocsátani. A kongresszus helyéül Szécsen Pétervárадot vagy Temesvárt ajánlotta, de a minisztertanács többsége a határőrvidéken fekvő Karlóca mellett döntött.[3]

A szerbek igyekezete odairányult, hogy az egybehívandó nemzeti kongresszus megelőzze a magyar országgyűlés összejövetelét s határozataival esetleg befolyásolhassa annak tanácskozásait, vagy legalább az azon megjelenő szerb képviselők magatartását; de e tekintetben már — az idő rövidsége miatt is — csak félsikert érhettek el. A kongresszus ugyan március 28-ra hívatott össze, a három püspökön kívül 25 egyházi és 50 világi tag részvételével,[4] de «belső egyenetlenségek miatt» csak április 3-án volt megnyitható, úgyhogy tárgyalásai — mint látni fogjuk — időben összeestek a magyar országgyűléséivel.[5]

[1] *O. L. K. E.* 95. szám, *Vay Eml. I.* 376. l., *P. N.* márc. 12. est.
[2] *P. N.* jan. 25. est.
[3] *H. H. S. A.* Min. C. Pr. febr. 19.
[4] *U. ott* márc. 20.
[5] *P. N.* márc. 29. regg., ápr. 6. és 10., *Redlich* (id. m. II. 272. l.) tévesen kelteztetи a szerb kongresszus feliratát március 5-ről.

Ha tekintetbe vesszük, hogy az 1848—49-ből ismeretes Hurbán már 1861. februáriusában egy emlékiratot nyujtott be az osztrák kormánynak,[1] melyben az északi tótoknak a kormány segítségével a magyarok elkülönülési törekvései elleni «erődsáncul» való szervezését, sőt «Szlovenszkónak» Magyarországtól való elkülönítését és közvetetlenül az osztrák államba való bekeblezését ajánlotta, akkor tisztában lehetünk aziránt, hogy az 1861-i országgyűlés folyama alatt megindult északi tót és rutén nemzetiségi mozgalmak szálai osztrák kormánykörökhöz fűződtek. Azt a törekvését a kormánynak, hogy Magyarország harcát alkotmányáért a magyarságot körülfogó nemzetiségi zónák fölhasználásával s az elnyomatás alatt létrejött nemzeti egység megbontásával gyöngítse, hozzá közelálló politikusok is elismerték,[2] s valóban lehetetlen e szempontból nem látnunk az összefüggést a kormány erdélyi, horvátországi és bánsági politikája s az északi szlávok későbbi követelései között. Itt e törekvés csak kezdetét veszi, hogy később még sokkal nyíltabban bontakozzék ki.

[1] Közölte *Steier Lajos* a «Prágai Magy. Hírlap» 1927. júl. 3-i számában.

[2] *Wertheimer* (id. m. I. 179. l.) a porosz követ jelentése nyomán idézi Zsedényi nyilatkozatát, mely szerint a császár a magyarok túlzott követelései ellen kénytelen a nemzetiségeknél keresni támogatást.

II.

(Az országgyűlés összejövetele ; előzetes tanácskozások különösen az országgyűlés helyére nézve ; Apponyi közvetít. Az ünnepélyes megnyitás a királyi palotában ; Apponyi megnyitó beszédje. A két ház üléseit Pesten tartja ; a főrendiház nyomban megalakul. Széchenyi halálának évfordulója, istentisztelet, Teleki László ünneplése. A képviselőház megalakul ; az igazolási eljárás elhúzódik ; a határozati és felirati párt kialakulása. Külpolitikai jelenségek ; a szerb nemzeti kongresszus lefolyása, jelentéktelen eredménye ; a felsőbb bíróságok megalakulása, a törvénykezés átvétele. Benedek táborszernagy Magyarországot támadó napiparancsa, tömeges megnyilatkozások azzal szemben. A horvát országgyűlés megnyitása ; a vármegyék újabb megnyilatkozásai ; tüntetések hírei, a sajtó rakoncátlansága miatti elégedetlenség. A megyék szervezkedése Erdélyben. A birodalmi tanács megalakulása, ünnepélyes megnyitása császári trónbeszéddel. Palóczy László halála ; a felirati vita napirendre tüzetik. Gr. Teleki László öngyilkossága ; annak hatása, a gyász, az öngyilkosság magyarázatai; Teleki hátrahagyott parlamenti beszédterve. A felirati vita megindul; Deák Ferenc előterjeszti felirati javaslatát. 1861. ápr., máj.)

A magyar országgyűlés 1861. április 2-ra lévén összehíva, s ünnepélyes megnyitása u. a. hó 6-ra levén kitűzve, különösen a képviselők már a megjelenésre szánt hagyományos három nap alatt is nagy számmal gyűltek össze a fővárosban. Mindenki érezte a reá váró feladat korszakos fontosságát, s egyúttal az előzetes megbeszélés és tájékozódás szükségét.

Publicistikánk akkori vezérférfiai gondoskodtak róla, hogy az országgyűlés állásfoglalására váró súlyos kérdések a sajtóban minél teljesebben tisztáztassanak. B. Kemény Zsigmond vezércikkeiben új érvekkel is szállt síkra a birodalmi tanácsba való belépésünk ellen. Ugyanő az összeülendő országgyűlés legsúlyosabb sérelme gyanánt az erdélyi képviselők távolmaradását jelölte meg, mert ez az 1848-i törvények megtagadását jelenti, már pedig e törvények elismerése nélkül csak provisoriumot lehet alkotni. Ha pedig — úgymond — az október 20-i rendszerváltozás utolsó stádiuma valóban az alkotmányos működés felfüggesztése lesz, akkor könnyebb és veszélytelenebb is lett volna a Bach abszolutizmusát folytatni, mintsem újra szervezni a reakciót, s pénzt, eszközöket és kedvező körülményeket teremteni oly állapot visszaidézésére, mely fölött pálcát tört maga az uralkodó, melyet elítélt a világ s melyet ujjongó örömmel üdvözölnének Ausztria

minden ellenségei. Falk azt a reményét fejezte ki, hogy Magyarország sorsa az országgyűlés megnyíltával éppen a Széchenyi halálának évfordulóján fog jobbra fordulni.[1] Szalay László röpiratokat bocsátott ki a horvát kérdésre, Fiuméra s a szerbek viszonyára nézve.[2] A lapok lelkesen üdvözölték az egybegyűlő képviselőket.[3]

A képviselők nagy része már április 1-én gyűlt össze értekezletre a Tigris-szállóban, s itt elhatározták, hogy miután az 1848-i IV. tc. Pestet jelöli meg az országgyűlés székhelyéül, Budán, hova az összehívás szólt, nem hajlandók tanácskozásra összegyűlni. Ezt a megállapodásukat a korelnökül kiszemelt Palóczy László útján nyomban közölték a Pesten időző gr. Apponyi György országbíróval, aki elvállalta, hogy Bécsbe táviratilag kérdést intéz. Két nappal később azt a távirati választ kapta, hogy a Felség hajlandó a megnyitás után az üléseknek Pestre leendő áthelyezésébe beleegyezni, valamint abba is, hogy ez a trónbeszéd végén kijelentessék, ha az országgyűlés tagjai erre vonatkozó óhajtásukat loyalis módon célszerűségi, nem törvényességi érvekkel indokolják meg.[4]

Hogy a magyar kormányférfiaknak még ezért az engedményért is az utolsó percig mily harcot kellett vívniok, azt Vay kancellárnak Apponyihoz intézett bizalmas levelében foglalt e kifakadása mutatja: «Nincsen oly neme a kegyetlenségnek, zaklatásnak, bosszantásnak, amire a mostani minisztérium kész ne lenne. Ily emberekről fogalma magyar embernek nem lehet!»

Apponyi a bécsi választ nyomban közölte Palóczyval, ki április 4-re a pesti megyeházba a képviselők általános értekezletét hívta össze annak megbeszélése végett. Az értekezleten gr. Teleki László kijelentette, hogy ő a megnyitásra sem megy Budára, s e nézetéhez csatlakozott a túlnyomó többség; ellenben Deák Ferenc, utalva arra, hogy nem szabad nekünk megakadályoznunk az országgyűlés működésének megkezdését, odanyilatkozott, hogy ő, ha egyedül is, elmegy Budára. Így aztán a főrendeken kívül mintegy nyolcvan képviselő[5] vett részt az ünnepélyes megnyitásban. A felvonulásnak sok nézője volt, de ellenséges tüntetések nem fordultak elő.

Eleinte — mint tudjuk — volt remény rá, hogy az uralkodó személyesen jön el a megnyitásra, de ezt a kancellár maga szükségesnek

[1] *P. N.* márc. 31. regg., ápr. 2., 13.

[2] *B. Szalay G.* id. m. 29. l.

[3] Lásd a *Vas. Ujság* ápr. 7-i számában Pájer Antal költeményét: Az országgyűlési követekhez.

[4] Erre, valamint a következőkre nézve l. *Kónyi* id. m. III. 14. s köv. l., továbbá *Szögyény* III. 98. s köv. l., *P. N.* ápr. 3., 5., 7.

[5] Ennyire teszi számukat *Podmaniczky* (Kónyinál), míg *Kecskeméthy A.* (Vázlatok 122. l.) alig 30-ra becsüli a megjelent képviselők számát.

tartotta oly föltételekhez kötni, melyek nem teljesülhettek ; így aztán gróf Apponyi György országbíró olvasott fel egy beszédet, mely a trónbeszédet helyettesítette, bár nem bírt annak formájával, csak hivatkozás volt benne az uralkodó megbízására. Apponyi e küldetése tulajdonképpen megfelelt a régi törvényes gyakorlatnak, mert nádor nem lévén, annak természetes helyettese az országbíró volt. Azonban Bécsben a régi törvényességnek még látszatát is kerülték, s ezért Apponyi — mint már említettük — királyi biztosi megbízást kapott.

Ez a «trónbeszéd» is fájdalmas vajúdás szülöttje volt ; említettük már, hogy késett megszerkesztése. Szögyény másodkancellár készített egy szöveget,[1] mely csak általánosságokban mozgott, nagyon meleg hangon volt tartva, de már csak azért sem volt elfogadható, mert az uralkodó szájába volt adva, ki el nem jött.[2] Így aztán Apponyinak, az utolsó percig változó bécsi utasítások figyelembevételével, végre is a maga felelősségére kellett a végleges szöveget úgyszólván az utolsó éjjel megszerkesztenie.

A trónbeszéd [3] az uralkodó üdvözletét tolmácsolta s jelezte, hogy az összehívott országgyűléssel tanácskozni kíván «az ország alkotmányos állapotainak visszaállítása, biztosítása, a viszonyok igényeihez leendő idomítása, a tapasztalás tanuságaihoz mért tökéletesítése» iránt. Szándéka, miután V. Ferdinánd és Ferenc Károly főherceg az uralkodásról, a bemutatandó okmányok tanusága szerint lemondtak, magát, koronázási hitlevél kiadása és királyi eskü mellett megkoronáztatni. Amint ő eleget akar tenni a nemzet jogszerű igényeinek, úgy számít rá, hogy a nemzet is tiszteletben fogja tartani a fejedelmi jogok és tekintély épségét és sérthetetlenségét. Az alkotmányos élet áldásait összes országaira és népeire kiterjeszteni kívánja, fenntartásával az azok között fennálló s az uralkodóház közösségén alapuló kapcsolatnak. A beszéd elkerüli a februáriusi pátens említését, s csak az októberi diplomára hivatkozva hangsúlyozza, hogy az uralkodó a birodalom közös ügyeit is ezentúl nem pusztán fejedelmi elhatározás alapján, hanem alkotmányos tárgyalás útján kívánja intéztetni s ezért számít rá, hogy Magyarország a maga érdekeit e tárgyalásokban már az első alkalommal is érvényesíteni fogja. Sajnálja, hogy Magyarország alkotmányos intézményeinek helyreállítását s az ország óhajtott kiegészítését azonnal és teljes mértékben nem foganatosíthatta, de időt kell engednie arra, hogy e tekintetben a kiegyenlítés a népfajok nemzeti-

[1] Közölve Eml.-iratai III. köt. 293. s köv. l.

[2] *Szögyény* szerint (id. köt. 95. l.) a császár az ő szövegét nagyon is szelídnek találta. A trónbeszédre vonatkozó min. tanácsi vitát lásd *H. H. S. A.* Min. Conf. Pr. ápr. 4.

[3] Közölte a *P. Napló* ápr. 7., *Kónyi* id. köt. 19. s köv. l. és *Kecskeméthy* id. m. 122. s köv. l.

ségi érzésére gyakorolt kényszerítés mellőzésével szabad akarattal jöjjön létre ; úgyszintén szükséges lesz az ország törvényeinek némely rendelkezését, «melyek a fejedelmi jogoknak és a közbirodalmi kapcsolatnak épségben tartására nézve elégséges biztosítékot nem nyujtottak, újabb átvizsgálás után történendő alkotmányos intézkedésig függőben tartani». Ily szándékoktól indítva az uralkodó — engedve a közóhajnak — beleegyezik, hogy az országgyűlés tanácskozásai Pesten folytattassanak.

Ez a megnyitó-beszéd eléggé óvatos és színtelen volt arra, hogy hevesebb visszatetszést ne szüljön, de nem lehetett alkalmas arra, hogy a törvényhozás tagjaiban bizalmat, vagy éppen lelkesedést keltsen ; némi reményeket fűztek a pátens említésének mellőzéséhez. A beszédnek történelmi jelentőséget egyedül az kölcsönöz, hogy közvetetlen előidézője lett a Deák Ferenc korszakos felirati javaslatának.

A főrendek és a képviselők még ugyanaznap délután összegyűltek első ülésükre Pesten, és pedig a főrendek a Lloyd-épület nagytermében, a képviselők pedig a Nemzeti Múzeum dísztermében, melyet a múzeum igazgatója, Kubinyi Ágoston, a helytartótanács tilalma ellenére, amennyire lehetett, berendeztetett e célra.[1] A terem célszerűsége ellen, különösen a közönség elhelyezése szempontjából, sok panasz merült fel.

A képviselőházban — úgy, mint már 1848-ban is, — az ősz Palóczy László foglalta el a korelnöki széket, lelkes, kissé fellengős szavakban üdvözölve — tegező formában — képviselőtársait «e végzetteljes órában», s zajos éljenzések közt hivatkozva arra, hogy 1836-ban, mint az akkori alsótábla jegyzője, ő írta le először magyarul a törvényeket. Az alakulás első formaságai nem hangozhattak el a nélkül, hogy Nyáry Pál tiltakozását ne jelentse be a trónigényről való lemondásoknak előbb a főrendiházzal történt közlése miatt.[2]

A főrendiháznak ugyanaznap, egy órával előbb tartott első ülése meglepetésszerűen azzal kezdődött, hogy gróf Esterházy Mihály korelnök, megemlékezve a Ház halottairól, kegyeletes szavakkal adózott gróf Batthyány Lajos és vértanútársai emlékének, s azok áldását kérte a testületre. Majd Scitovszky hercegprímás emelkedett föl s örömét fejezve ki, hogy 12 évi szünet után ismét együtt láthatja a főrendeket ; kissé szokatlan módon ő nyujtotta át az uralkodói leiratokat, melyek az Apponyi királyi biztosi megbízatását s a Ferdinánd király és Ferenc Károly főherceg lemondását közölték az országgyűléssel. Felolvastatván az a leirat is, mely szerint az uralkodó Apponyi országbírót a főrendiház elnökévé, Mailáth tárnokmestert pedig alelnökévé nevezte

[1] *P. N.* ápr. 4.

[2] Lásd erre s a következendőkre nézve is az 1861-i képviselőház *Naplóját*.

ki, gr. Zichy Károly kifogásolta, hogy a kézirat nélkülözi a miniszteri ellenjegyzést; ennek pótlását kívánta gr. Cziráky János a főispánok kinevezésére nézve is. A Ferdinánd és Ferenc Károly lemondásának felolvasásánál olvastatván az aláíró miniszterek nevei is, a Bach és Bruck neveinek hallatára zúgás támadt a Házban.[1]

Az országgyűlés két háza, alighogy első ülését megtartotta, mindjárt harmadnap a gyász jegyében találkozott: a Széchenyi halálának első évfordulóját ünnepelték meg gyászistentiszteletteel. Gróf Teleki László, ki ekkor állott népszerűsége zenithjén, a gyászünnepélyről óriási embertömegtől kísérve ment haza; az ifjúság vállaira emelte, s mint az ország leendő nádorát éltette.[2] Hívei határozott többségben kerülvén be a képviselőházba, csak rajta állott volna, hogy magát a Ház elnökévé választassa meg; ő azonban nyilván nem akarta magát sem az elnöki székben elszigeteltetni, sem a kormánnyal s esetleg az uralkodóval való érintkezés szükségének kitenni;[3] így a képviselőház hosszabb szünet után, április 17-én tartott ülésében a mérsékeltebb irányú Ghyczy Kálmánt választotta meg — majdnem egyhangúlag — elnökévé, s az ekkor 31 éves Tisza Kálmánt és b. Podmaniczky Frigyest alelnökeivé. Ghyczy beköszöntő beszédjében hangsúlyozta, hogy magyar országgyűlésnek még nem voltak nagyobb és nehezebb teendői, mint a most megnyíltnak. Fájdalmát fejezte ki a fölött, hogy a képviselőház nélkülözni kénytelen Erdély és Horvátország, a határőrvidék és Fiume képviselőinek közreműködését, s kijelentette tisztártársai nevében is, hogy mihelyt a Ház ezekkel ki lesz egészítve, tisztségeiket újabb elhatározás céljából rendelkezésére fogják bocsátani.

Több hetet vett igénybe a képviselőház megalakulása és különösen a képviselői megbízólevelek igazolása, mely fölött több ízben vita fejlődött ki; az eljárás nehézkessége s a Ház járatlansága is okozta ezt, de még inkább az, hogy ez idő alatt előbb az összes képviselők, majd a pártok sűrűn tartottak értekezleteket, ezekben igyekezvén bizonyos dolgokra nézve megegyezésre jutni s bizonyos veszélyeket elkerülni. A többség — melyben nagyobb számmal voltak a fiatalok s a még ismeretlen alakok — arra az álláspontra helyezkedett, hogy nem lévén törvényes király, nincs kihez intézni feliratot és ezért az országgyűlés csak határozatilag fejezheti ki azt, hogy mit akar. Ezzel szemben a Deák vezetése alatti felirati párt, hogy az országgyűlés életét meghosszabbítsa s alkalmat nyujtson kifejezésre juttatni mindazt, ami a kibontakozás szempontjából tisztázandó, túl akarta magát tenni a törvényes király hiányán, mint ahogy túltette magát ezen az egész ország, amikor az uralkodó meghívására képviselőket választott. Sen-

[1] *P. N.* ápr. 7.
[2] *Unsere Zeit* 1862. id. cikk 512. l., *Könyi*nál II. 109. l.
[3] *Kecskeméthy* id. m. 129. l.

kinek sem lehetett kételye aziránt, hogy amely percben nyilvánvalóvá lesz, hogy az országgyűlés az uralkodóval szóbaállni nem akar, a felosztalás be fog következni, s Vay Miklós Bécsből megírta Apponyinak, hogy ott «Te deum=ot énekelnének», ha minél előbb ürügyet találnának a feloszlatásra.[1]

A határozati párt a határozat megszövegezése végett Telekit, Tiszát, Nyáry Pált, Podmaniczkyt és Madarász Józsefet küldte ki kebeléből, mint bizottságot; azonban az ezek által szerkesztett szöveget utóbb függőben tartották s a párt elhatározta, hogy a Deák által a felirati párt megbízásából szerkesztett felirati javaslat szövegét megfelelő módosításokkal el fogja fogadni, csupán a megnyilatkozás formájára nézve tartván fenn a maga külön álláspontját.[2]

A főrendiházban ez idő alatt egy nevezetesebb megnyilatkozás történt. Az április 16=i ülésben b. Wenckheim Béla békési főispán úgy a maga, mint főispántársai nevében kijelentette, hogy a kinevezést csupán abban a reményben fogadták el, hogy az országgyűlés összehívását követni fogja a felelős minisztérium kinevezése, s hogy ha az ország ügyeinek vezetése netán nemzetellenes irányt venne, minden percben készek állásukat odahagyni. E kijelentését az összes jelenlevő főispánok felállásukkal erősítették meg s kívánták annak jegyzőkönyvbe vételét.[3]

Az országgyűlés érdemleges tárgyalásának s különösen a várva=várt válaszfelirati vitának e késedelme alatt a közfigyelem más külés belpolitikai események és fejlemények felé fordult. A külpolitikában a Kossuth folyamatban levő londoni bankópere mellett legélénkebben foglalkoztatták a magyar közvéleményt az olasz= és lengyelországi események. Amott Cavour piemonti miniszterelnök április 18=án a parlamentben kijelentette, hogy Olaszország célja területének Róma és Velence birtoka általi kiegészítése; azonban ez csak Franciaországgal egyetértőleg valósítható meg, s a kormány, melynek élén áll, nem fog Velence bekeblezéséért hadat indítani.[4] Orosz=Lengyelországban ekkor mutatkoztak a forradalom első jelei; a varsói lázadás és annak véres elnyomása nálunk meleg érdeklődést és fájdalmas részvétet keltett.[5]

Az országgyűlés megnyitásával majdnem egyidejűleg folytak le a karlócai szerb nemzeti kongresszus ülései is. Már a gyűlést megelőzőleg a patriarchátus nyomdájában készült falragaszok hirdették azokat a nemzeti követeléseket, melyeket utóbb lényegileg ugyanoly tartalommal foglalt a kongresszus határozataiba és feliratába. A gyű=

[1] *Kónyi*nál 16. l., *P. N.* ápr. 16.
[2] *U. ott* 26. s köv. l.
[3] *P. N.* ápr. 17.
[4] *U. ott* ápr. 26.
[5] *U. ott* ápr. 10—19.

lésben résztvett az 1849-i mozgalmakból ismeretes Stratimirović György is, ki magát már a megválasztandó vajda szerepében látta ; azonban résztvettek abban magyarbarát szerbek is, különösen Csernovics Péter, és ezek befolyásának tulajdonítható, hogy a kongresszus a maga követeléseit, melyek tulajdonképpen a vajdaság és bánság visszaállítására, választandó s királyilag megerősítendő vajda vezetése alatti széleskörű autonómiára s a szerb nyelv kizárólagos uralmára irányultak, a magyar országgyűlés által törvénybe iktatandó javaslatok formájában terjesztette föl, bár egyidejűleg felirattal fordult az uralkodóhoz is. Az egész mozgalom egyedüli gyakorlati eredménye Rajačić pátriarchának búfelejtésül báróságban és magas kitüntetésben való részesítése lett. A bánság- és vajdaságnak nemcsak magyar, hanem német és román lakossága sem volt meggyőzhető arról, hogy a szerbeket, azért, mert török földről menekült őseiket Magyarország vendégszeretettel fogadta, az általuk lakott területeken kiváltságos állás és a többi népfajok fölötti fennhatóság illetné meg.[1]

Mindjárt április elején végbement a felsőbb bíróságok szervezése. A kir. kúria április 3-án tartotta Apponyi országbíró elnöklete alatt első ünnepélyes ülését. A visszaállított kir. tábla elnöke, egyúttal személynök Melczer István lett, Horváth Boldizsár nádori ítélőmester ; a tábla tagjai is kineveztettek. Az ugyancsak visszaállított váltófőtörvényszék elnöki állását Zsoldos Ignác foglalta el ; Zágrábban is felállíttatott a horvát-szlavon-dalmát báni tábla, az addigi cs. kir. báni tábla helyett. Felállíttattak a kerületi táblák és váltótörvényszékek is ; elnökeik sorában helyet foglaltak Fogarassy János, Szalay Ágoston, Hengelmüller Mihály, Cserneczky József, Karap Sándor, Institorisz János, b. Babarczy Antal, Szászy Ambrus, Hedry Ernő és Szmrecsányi János. Egy országbírói körlevél adta tudtára a törvényhatóságoknak, hogy az országbírói értekezlet munkálata alapján az alkotmányos bíróságok, vagyis a most szervezett felsőbb bíróságok és a már megalkotott megyei törvényszékek mint elsőfolyamodási fórumok május 1-vel megkezdik működésüket s ugyanazon napon az összes császári és királyi bíróságok munkássága megszűnik.[2]

[1] *Redlich* id. m. II. 272. s köv. l., *Rogge* id. m. II. 132—133. l., *Unsere Zeit* 1864. VIII. Ungarn seit 1849. 623. l., *Stratimnović:* Was ich erlebte 129—130. l., *P. N.* ápr. 10., 16., 19. ; máj. 11., 28. Az uralkodóhoz int. feliratot közli *Kecskeméthy:* Vázlatok 174. s köv. l.

[2] *P. N.* ápr. 4., 11., 17., 19., 20. ; máj. 2. A felvidéken az osztrák bíróságokat Gericht helyett gúnyosan «Kericht»-nek nevezték ; a sárosmegyei Kis-Szebenben, ahol a főbírót Laxának nevezték, ezidőben tekintélyes férfiak tréfájaképen ez a chronostichon felírás került a bíróság által elhagyandó ház falára :

«VIVAT VIVAT KERICHT WEG LAXA HERAVS,
REINER VNSERE MÄGEN REINER DIESES HAVS.» (MDCCCLXI.)

Míg ez a megvalósulása a magyar törvénykezés függetlenségének általános megelégedést keltett, közfelháborodással találkozott a Magyarországon nem rossz emlékezetben levő Benedek táborszernagynak egy Veronából még március 24-ről kelt szigorúan bizalmas, de április közepén mégis a sajtó útján közzétett hadsereg-parancsa, mely fölösleges és tapintatlan kirohanást tartalmazott a Magyarországon megindult alkotmányos élet ellen s a hadsereget mintegy a februáriusi pátens védelmére hívta fel. Benedek szerint a császár által adományozott nagyszerű alkotmánnyal a külföldön csak a forradalmárok, a belföldön pedig csak keresetnélküli ügyvédek és orvosok, becs- és pénzvágyó hírlapírók, elégedetlen professzorok és tanítómesterek nincsenek megelégedve, s az az eladósodott köznemesség, melynek számára még az Úristen se tudna nekik tetsző alkotmányt szerkeszteni, hogy azzal adósságukat kifizesse. Csak árulók, tisztátalan szándékú emberek agitálnak — úgymond — a mi alkotmányunk ellen. Miután ez a szabadelvű alkotmány a katonákat is szavazati jogban részesíti, Benedek ki akarta oktatni a vezénylete alatt álló katonákat — kik között sok magyar is volt — az új alkotmány áldásairól s a monarchiára annak alapján váró dicsőséges jövőről, hogy a becsület, hűség és bátorság törvényeit követve, a várható küzdelemben elszántan állják meg helyöket.[1]

Ez a nyilatkozat, melynek közzététele állítólag Benedek akarata ellenére azért történt, mert tekintettel az ő népszerűségére, annak hatásától Bécsben sokat vártak,[2] természetesen heves ellennyilatkozatot idézett elő a sajtóban, melyet a magyar közélet legtekintélyesebb férfiai írtak alá s melyhez még utólag is számos közismert egyéniség járult hozzá. Bár e nyilatkozat az ország törvényeire való utalással, csak Magyarországnak alkotmányához való hűségére hivatkozva utasította vissza Benedek rágalmait, Szögyény följegyzése szerint a császár azt fölötte zokonvette — különösen a kiadásában szintén részes gr. Teleki Lászlónak.[3]

Április 15-én megnyílt Zágrábban a horvát országgyűlés, melynek érdemleges tárgyalásaival később fogunk foglalkozni. Ez az országgyűlés iktatta be báni székébe b. Sokčevićet, ezáltal megadván neki az alkotmányos jelleget, ami az abszolút rendszer e teremtményével szemben nem ment egészen símán. Sokčević azzal akarta kiérdemelni a bizalmat, hogy székfoglalójában erősen hangsúlyozta, hogy Horvátországnak most is egységesen kell állást foglalnia a mellett az irány mellett, amelyet 1848-ban követett.[4]

[1] E napiparancsot annakidejében közölték a napilapok: *P. N.* ápr. 16., újabban *dr. Mauks Ernő* közölte a P. Hírlap 1918. aug. 25. számában. Lásd: *Friedjung:* Benedek's nachg. Pap. 280. s köv. l.

[2] *Eisenmann* id. m. 310. l.

[3] *P. N.* ápr. 16., 18., *Szögyény* id. m. 97—98. l.

[4] *P. N.* ápr. 16., 21., 25.

Együtt lévén immár az országgyűlés, s mindenki annak állás= foglalását várván, a megyei közgyűlések megnyilatkozásai most már kevesebb figyelmet keltettek Magyarországon. Egyes megyéknek azon= ban mégis sikerült a figyelmet magukra vonniok, így például Zemplén= nek, mely nem törődve a január 16=i rescriptummal, áprilisi közgyű= lésén tiszteletbeli bizottsági tagjai közé iktatta számos magyar kitűnő= ség mellett Napoleon Jeromos herceget, Touvenel francia külügy= minisztert, Jules Favre francia képviselőt, Cavour miniszterelnököt, Garibaldit, Duncombe és Dunloup ismert angol magyarbarátokat, Vincke porosz, Schuselka osztrák képviselőket, az emigránsok közül pedig Horváth Mihályt, Klapka Györgyöt, Türr Istvánt, Vettert, Pulszky Ferencet, Ujházy Lászlót, Vukovics Sebőt, Horn Edét és Duka Tivadart. Ez a példa természetesen követőkre is talált.[1] A tör= vényhatóságok folytatták azt a gyakorlatot is, hogy a közvéleményt fog= lalkoztató nagy kérdésekhez és sérelmekhez, ú. m. Erdély visszacsato= lása, a szerb kongresszus követelményei, a Benedek napiparancsa stb. feliratok alakjában hozzászóltak. E megnyilatkozások most már ke= vésbbé nyugtalanították a kormányt, mint például némely tervezett tüntetés híre, — mely gyakran hamisnak bizonyult — s a rakoncát= lan hang, melyen az immár szabadabban mozgó sajtó kezelte a napi kérdéseket.

Így Bécsben elterjedt a hír, hogy április 14=én Pesten Teleki László ünneplése keretében meg akarják ülni a függetlenségi nyilat= kozat évfordulóját, mely alkalommal Deák Ferencnek macskazene jutna. Hogy a hevesvérű fiatalság körében fölmerült=e ily gondolat, nehéz megállapítani; tény az, hogy minden szigorúbb óvrendszabály nélkül is április 14=e Pesten teljes csöndben folyt le, s így a miniszter= tanács aggodalmai, melyek már a pesti hadtestparancsnok messzemenő felhatalmazását eredményezték, egészen alaptalanoknak bizonyultak. Hanem hát gr. Rechbergnek az a körülmény, hogy Abaújban egy szolgabíró egy osztrák pénzügyőrt feljelentés alapján bekísértetett és vizsgálat alá vont, már elég volt arra, hogy Magyarországot forradalmi állapotban levőnek mondja. Ily befolyások mellett alig lehet csodálni, hogy az uralkodó maga is nagyon ingerült volt s különösen a sajtó túlkapásai elleni erélyesebb föllépésre ösztökélte minduntalan magyar tanácsosait, míg végre b. Sennyey Pál, mint a helytartóság alelnöke őszintén feltárta véleményét, elmondván, hogy az osztrák rendőr= igazgatóságokkal a magyar sajtót ellenőriztetni és megrendszabályoz= tatni lehetetlenség, mert azok legtöbb esetben nem is bírják kellőleg a magyar nyelvet, nem ismerik a hazai viszonyokat, s minden szaba= dabb gondolatnyilvánításban már felforgató törekvést látván, ártalmat=

[1] *U. ott* ápr. 17., máj. 1.

lan és jelentéktelen kiszólások megtorlásával csak fokozzák a kormány iránti bizalmatlanságot s a maguk iránti ellenszenvet.[1]

Ezalatt Erdély ujjászervezése legalább annyira haladt, hogy a megyék szervezkedése mindenütt végbement és megalakult az erdélyi kormányszék is, úgy is, mint legfőbb törvényszék, miáltal a törvénykezés függetlenítése Bécstől itt is ténnyé vált.

A közgyűlések a magyar és székely megyékben, székekben és városokban küzdelem nélkül, de annál zajosabb és lelkesebb tüntetések közt folytak le. A díszmenetek, fáklyászenék, lakomák egymást érték; fényes szónoklatokat tartottak a 48-i törvények védelmére s az addigi rendszer elítélésére; feliratokat határoztak el az uralkodóhoz s a magyar országgyűléshez, követelve az únió végrehajtását; egyes megyék odáig mentek, hogy mindjárt meg is választották képviselőiket a pesti országgyűlésre, akiknek természetesen nem sikerült ott helyeiket elfoglalniok. A szász székek óvatosabbak voltak; nem ellenezték az úniót, hanem bonyolult föltételekhez kötötték létrejöttét. Zavarok és harcok csak a román többségű törvényhatóságokban fordultak elő. Ezek a többségek a törvényhatósági szervezetben nem érvényesülhetvén, a román követeléseket csak határozati javaslatok alakjában lehetett a gyűlés elé hozniok. Kolozsmegyében sikerült egy méltányos határozatban megegyezni; ellenben Fogaras vidékén egy törvénytelen gyűlés túlnyomó román szavazattal ragadta magához a hatalmat; határozatait a kormányszék megsemmisítette ugyan, de valóságos lázongás támadt s az újabban összehívott bizottmányi ülésben a szakadás teljes lőn s a magyarság elhagyta a termet. Hasonló meghasonlás történt Alsó-Fehér megyében.[2] Nyilvánvalóvá lett, hogy a bécsi konkolyhintés sikerrel járt: a magyarságnak és románságnak az elnyomatás idejében helyreállott békés együttélését az alkotmányos mozgalmakkal sikerült feldúlni.

Mialatt a magyar országgyűlés már megkezdte működését, megtörténtek az előkészületek a birodalmi gyűlés összehívására is. Az osztrák tartományokban egymásután megnyíltak a tartományi gyűlések és megválasztattak a Reichsrathba kiküldendő képviselők. Csak a velencei tartományban nem merték összehívni a képviseletet. Prágában Rieger tiltakozott az oktroiált választási és ügykezelési rend ellen; Alsó-Ausztriában Schuselka képviselőnek a magyar álláspontnak kedvező, fényes beszédje ellenére szintén győzött a centralizmus politikája. Nemsokára megtörtént a birodalmi gyűlés felsőházának, az «urak házá»-nak megalakítása is az örökös és élethosszig való tagok császári

[1] *H. H. S. A.* Min. Conf. Pr. ápr. 13., 18., *O. L. K. E.* 416., 441., 465., 472. sz., *Szögyény* id. köt. 97. l.

[2] Lásd *Ürmössy*nél: I. 278. s köv. l., *P. N.* máj. 4.

kinevezése által ; egyelőre csak az osztrák tagok neveztettek ki, az uralkodó kifejezetten fönntartotta magának a jogot a magyar= és horvát= országi, valamint az erdélyi tagoknak az ottani képviseletek rendezésének megtörténte után leendő kinevezésére.[1]

Ilyképpen tehát egyelőre csak a «szűkebb birodalmi tanács» megalakulására volt kilátás, arra is csak az olaszok nélkül ; ez módfelett bántotta Schmerlinget, ki érezte, hogy különösen a birodalom pénzügyeinek rendezése körül egy ilyen csonka testület aligha fog nagy eredményeket fölmutathatni. Hogy legalább nehány erdélyi szász és román képviselő megjelenésével tarkítsa a társaságot, a minisztertanácsban nagy erőlködést fejtett ki annak keresztülvitelére, hogy miután Erdélyben nincs kilátás arra, hogy az ottani, még össze sem hívott országgyűlés három hónapon belül megválaszthassa képviselőit a Reichsrathba, ott már most vétessék alkalmazásba a februáriusi pátens 7. §=a s a birodalmi képviselők a választókerületek közvetetlen választásai útján küldessenek ki. Bár az osztrák miniszterek — mint rendesen — most is kivétel nélkül támogatták javaslatát, a korona magyar tanácsosainak mégis sikerült annak elfogadását s a közvetetlen választások kiírását — mely előreláthatólag súlyos nemzetiségi harcokat idézett volna fel Erdélyben — meghiusítani.[2]

A trónbeszéd tartalmának többszöri minisztertanácsi megvitatása után[3] május elsején végbement az újonszervezett, bár egyelőre csonka birodalmi tanács megnyítása, nagy ünnepélyességgel, ágyúdörgések közt, a császár személyes megjelenésével s a magyar kancellár jelenlétében is. A trónbeszéd tartalma újabb kihívás volt az éppen a felirati vitára készülő magyar országgyűléssel szemben. Benne jelezve volt, hogy az országgyűlések majd el fognak napoltatni a birodalmi tanács akadálytalan működésének biztosíthatása végett. A császár reményét fejezte ki, hogy nemsokára Magyar= és Horvátország, valamint Erdély belépésének kérdése is kedvezően lesz megoldva s így e testületben, melyre oly nagy feladatok várnak, az egész birodalom küldöttjei fogják trónját körülállani. Hangsúlyozva a béke áldásai zavartalan megóvhatásának reményét, rámutatott a trónbeszéd a legfontosabb teendőkre, nevezetesen az államháztartási egyensúly helyreállítására, az országos, kerületi és községi önkormányzat megvalósítására, a hadsereg szükségleteinek leszállítására s az adók reformjára. Végül kifejezte az uralkodó szilárd ragaszkodását a február 26=i alaptörvényben megadott alkotmányhoz, melyet, mint az egységes és fölöszthatatlan császárság alapját, el van határozva teljes hatalommal védeni és minden ellene intézett támadást nyomatékosan visszautasítani.[4]

[1] *P. N.* ápr. 7., 9., 11., 16., 24.
[2] *H. H. S. A.* Min. C. Pr. ápr. 26.
[3] *U. ott* ápr. 22., 25., 27.
[4] *P. N.* máj. 2. és 3.

A trónbeszédet a birodalmi gyűlés tagjai tüntető és zajos tetszésnyilatkozatokkal kísérték; Bécsben általában jó volt a benyomás, a császár a nép örömrivalgása közt kocsizott át a fővároson s estve kivilágítás adott kifejezést a népesség lelkesedésének. Az államminiszterhez írásban interpellációt intéztek az iránt, hogy mikor fognak Magyarország képviselői megválasztatni és az urakházának magyar tagjai kineveztetni? Nyomban elhatározták, hogy a trónbeszédre felirattal fognak válaszolni.[1]

Természetesen annál kedvezőtlenebb volt a fogadtatás Magyarországon; még a magyar kormányférfiak is elismerték, hogy a trónbeszéd megtagadása az ő programmjuknak. B. Kemény Zsigmond vezércikkében azt hangsúlyozta, hogy a februáriusi pátens Magyarországgal közölve nem lett, a magyar trónbeszéd sem említette, az tehát ránk nézve csak egy újságcikk volt. Most íme az uralkodó azt mint a birodalom összetartozásának alapját tünteti fel, holott Magyarország és Ausztria közt a kapcsolatot csak a Pragmatica Sanctió alkotja. A magyar országgyűlés feladata lesz kinyilatkoztatni, hogy Magyarországnak a birodalmi tanácsban való képviseltetését lehetetlennek tartja.[2]

Ily vészjósló előzmények mellett az előítéletes embereket az is aggaszthatta, hogy az alig megnyílt országgyűlés működését ismételve gyászünnepélyek szakították meg. Mindjárt elején a Széchenyi halálának emlékét kellett megújítani, s április 27-én váratlanul meghalt 78 éves korában a képviselőház korelnöke, Palóczy László, kit még kevéssel előbb annyi tisztelet és szeretet üdvözölt az elnöki székben. A képviselőház kijelentette, hogy őt a maga halottjának tekinti, díszes temetést rendezett s csak annak végbemenetele után folytatta üléseit.[3]

Senki sem sejtette akkor, hogy az országgyűlés és a nemzet még súlyosabb, még megragadóbb gyászeset küszöbén áll.

Végre május 8-ra a képviselőház napirendre tűzhette az országgyűlés teendői iránti tanácskozás megkezdését, s mindenki tudta, hogy ez a Deák felirati javaslatának előterjesztését jelenti. Gróf Teleki László egy május 1-ről nővéréhez, Teleki Auguszta grófnéhoz intézett levelében szenvedőnek mondta magát, idegeit megromlottaknak, pedig a jövő héten — írta — fognak kezdődni tanácskozásai «a nagy tárgy fölött».[4] Még május 6-án is kimenté Ghyczynél elmaradását a bizottmányi ülésről, mert betegen fekszik, pihennie, aludnia, izzadnia kellene.[5] Mégis el volt terjedve a hit, hogy ő a 8-i ülésben mindjárt Deák után fel fog szólalni, mint a határozati párt vezérszónoka.

[1] *U. ott Szögyény* id. köt. 99. l.
[2] *U. ott* máj. 5., *Könyi*nál II. 65. l.
[3] K. H. napló 65—66. l.
[4] *Lukinichnál* 347. l.
[5] *Könyinál* 33. l.

Az osztrák sajtóban nem hiányoztak egyes, a Magyarországgal való tárgyalások lehetőségére és szükségességére utaló hangok, de a kormányhoz közelálló lapok világosan elárulták, hogy a felirat és határozat között nagy különbséget nem látnak, s hogy az utóbbi még kívánatosabb volna, amennyiben hamarább hozná meg az országgyűlés feloszlatásával a helyzet tisztázását.[1]

Gróf Rechberg külügyminiszter éleslátásának jele, hogy hamar felismerte a hatást, melyet a magyar közjogi álláspontnak Deák megnyilatkozásába foglalt klasszikus kifejezése a külföld szabad nemzeteire gyakorolhat, és sietett azt egy, kétségkívül ügyes érvelésű s a felületes ítéletet könnyen megtévesztő diplomáciai körlevél útján cáfoltatni meg követeivel az illető kormányok előtt.[2]

E körlevélben Rechberg hivatkozik a Szécsen közreműködésére is ; lehetséges, hogy annak megszerkesztésénél a Szécsen tanácsával is élt, de az bizonyos, hogy az irat okfejtése sokban ellenkezik azzal a konzervatív álláspontal, mely a kevéssel később Szécsen sugalmazásával létrejött s többször idézett röpiratban jut kifejezésre.

A külügyminiszter ez iratában azt találja, hogy Pesten ebben a pillanatban a pártszellem fölülemelkedett a méltányosság és részrehajlatlanság minden tekintetén, s hogy a Deák kiindulási pontja egészen hamis, mert az «osztrák monarchia», beleértve Magyarországot, egy nemzetközileg elismert «államtest», melynek fönnállása teszi egyedül lehetővé a magyar országgyűlés működését. Elmésen mutat rá arra, hogy az adómegtagadás tulajdonképpen azt vonja maga után, hogy a magyar közigazgatás költségeit a birodalom többi részei fedezzék, csak azt hallgatja el, hogy a megtagadás csak a törvénytelenül kivetett adókra vonatkozott, s hogy a megyék hajlandók voltak megadóztatni magukat, ami azonban meg nem engedtetett nekik. Rechberg megpróbálja a 48—49-i szabadságharc tényéből a hódítói jogcímet is megformálni, de hajlandó az osztrák monarchia elismerése fejében enyhíteni a legyőzetés szigorú következményeit. Erőszakos törvénymagyarázattal igyekszik a hadsereg és az «államminisztérium» közösségét bebizonyítani ; s végül ráutal azokra a veszélyekre, amelyek Magyarországot teljes függetlenségében fenyegetnék.

Nem valószínű, hogy a Rechberg érvelései széles körökben meggyőzőleg hatottak volna. Legalább az a válasz, amelyet az angol külügyminisztertől kapott, nem ezt látszik bizonyítani, bár Apponyi

[1] *B. Friedmann* id. m. I. 269—270., 278. l., *P. N.* máj. 19.

[2] E körlevél magyar fordítását közli *Kónyi* Deák besz. III. 67. s köv. l., francia eredetijét pedig *Szögyény* id. m. III. 304. s köv. l.

londoni nagykövet kísérőlevele mutatja, hogy ő magát szóbeli érintkezésében is teljesen azonosította a körlevél felfogásával.[1]

Lord John Russelnek tulajdonképpen Apponyihoz intézett levele, mely lord Palmerston miniszterelnök nézetét is kifejezi, ügyesnek mondja Rechberg jegyzékét, de elismeri, hogy a magyar felirat megfelel a nemzet érzelmeinek. Rámutat arra, hogy Anglia csak türelmes várakozás után bírta rá Skót- és Írországot, hogy önálló törvényhozásukról lemondjanak, s hogy a kormányzat terén csak a külügyet és a hadügyet intézik kizárólag az angol miniszterek. Ő azt hiszi, hogy Magyarországgal a megegyezés lehetséges, csak meg kell javítani az 1847-i alkotmányt és biztosítani kell a szükséges bevételeket a központi kormányzat számára; a törvényhozás egységesítését akkorra kell hagyni, mikor a magyar országgyűlés érdekében levőnek fogja látni abba beleegyezni. Addig is legyen polgári, nem katonai kormányzás; a feliratra pedig békülékeny választ kell adni. Mindez arról látszik tanuskodni, hogy az angol külügyminiszter, ki még kevéssel előbb a parlamentben egy interpellációra adott válaszában [2] odanyilatkozott, hogy Magyarország elavult, a monarchiát feldarabolással fenyegető intézményeket kíván, a Deák felirati javaslatának hatása alatt lényegesen módosította véleményét.

Gróf Apponyi Rudolf levelében elismeri, hogy a Deák beszédje Angolországban nagy hatást tett, s hogy az összes lapok foglalkoztak vele. Bár ő maga a monarchiára nézve végzetesnek tekinti a Deák kívánságait, úgy tapasztalja, hogy Angliában sokakat, olyanokat is, kik barátai Ausztriának, megnyert a beszéd mérsékelt hangja, s ezek úgy vélekednek, hogy amit Deák akar, egészben véve igazságos, okos és törvényes, s hogy az osztrák kormány egy kis jóakarattal megtalálhatja a fennforgó kérdések megoldásának módját.

Ezalatt a magyar képviselőházban a Deák előterjesztése alapján megindult a felirati vita, mely tizenhat ülésnapot vett igénybe, mindvégig lelkes hangulatban tartva a nemzetet, mely e szép napokban tavaszát látta az ifjú szabadságnak [3] s élénk érdeklődést keltve az ország határain kívül is.

Az, aki az elhúnyt Teleki László helyére lépve elsőként szállott szembe a Deák felirati javaslatával, Tisza Kálmán volt. Azonban ez a szembeszállás jellemző volt az egész vitára nézve, melyben ugyan majdnem végig váltakoztak a javaslat mellett és az ellen feliratkozott szónokok, de élesebb, hevesebb vita nem volt, a jobb- és baloldalról felszólaló szónokok nagyrészt ugyanazt mondták, s majdnem minden

[1] A Lord John Russel levelét angol eredetiben s a nagykövet kísérőlevelét bő kivonatban közli *Redlich* id. m. II. 740. s köv. l.

[2] *P. N.* máj. 12.

[3] *U. ott* máj. 22.

tathatunk mérséklet hiányával, túlzással, forradalmi tendenciákkal. De tartozunk helyzetünket őszintén feltárni. Itt következik azután egy újabb elősorolása az abszolutizmus jogtalanságainak, az egységes új Ausztria «találmányának», a hatalom dicsekvéseinek, rossz gazdálkodásának, mely végre a kormányzatot lehetetlen helyzetbe juttatta : pénzt, hitelt kellett keresni, ez magyarázata az 1860. októberi kísérletnek. Mi csak magunkban bízhatunk ; 1848 óta a nemzet nagy változáson ment keresztül. Küzdelme nyilvánvalóvá tette ügye igazságát, s a nemzet maga is az 1848-i törvények által átalakult ; ma már nemcsak a kiváltságos osztályok alkotják : a behozott népképviselet, a jogegyenlőség, közös teherviselés által nemzetünk nagyon megerősödött ; de ennek következménye az is, hogy az igazi szabadság zászlótartójaként tűntünk fel az egész világ előtt. Mi kezdtük a demokratikus átalakulást, szomszédaink követték példánkat, általunk lettek Ausztriában, Galiciában is a jobbágyok szabadokká ; legalább húsz milliónyi nép köszönheti nekünk felszabadulását. Ez hazánknak talán legnagyobb dicsősége, ezáltal lettünk tekintélyes hatalommá Európában, ezért vannak szövetségeseink. Dicsőíti III. Napoleont, ki a «nemzeti igényeket» oly magasztos szempontból fogja fel, mint előtte talán egyetlen fejedelem sem. Magyarország az európai egyensúly legerősebb biztosítéka, mert egyaránt védőgát a panszlavizmus és a terjeszkedő germanizáció ellen.

Mikor Ausztria 1851-ben Magyarországgal együtt akart a német szövetségbe belépni, az ellen egész Európa fellázadt, mert benne az európai egyensúlyra veszélyt látott. Ha most sikerülne Magyarországot Ausztriába beolvasztani, ugyanaz a veszély állana elő ; a szabadságintézményekre vágyó németeknek is kívánniok kell, hogy Magyarország alkotmányos függetlensége elismertessék. Az egységes Ausztria mindig ellensége lesz az alkotmányosságnak, Németországban is; Ausztria a német birodalom területén is mindig idegen katonai erővel akar érvényesülni. Magyarország alkotmányossága legjobb garanciája az összes szomszéd államok alkotmányos szabadságának is, de egyúttal ősi, történelmi alapon nyugvó alkotmányával legjobb védőgát a forradalmi törekvések ellen is. Ha Magyarország alkotmányos jogai élvezetében rendelkezni fog a maga katonai erejével, az sohasem lesz mások elnyomására felhasználható, mert Magyarországnak hódító szándékai nincsenek. A bécsi kormány és hazánk között a kibékülés csak alkotmányunknak — tehát 1848-i törvényeinknek is — teljes helyreállítása alapján jöhet létre. Mindazt a rokonszenvet és bizalmat, melyet elvesztett Ausztria, megnyertük mi ; minden kardcsapás, mely Magyarország jogos függetlenségi követelését sujtaná, egyszersmind Európa legszentebb, legbecsesebb érdekei elleni merénylet volna. A hatalom tényeiből nem akarjuk azt következtetni, amit jogosan lehetne, hanem csak azt, hogy a lábbal tiport törvények ismertessenek el érvényeseknek

és léptettessenek életbe. Ily szempontból pártolja ő — írja Teleki — azt a felséges szerkezetet, amely előttük áll, t. i. a Deák felirati javaslatát, melyet már akkor ismert. Kívánja, hogy a nemzet méltóságával megegyeztethető mérséklet határáig elmenjünk, de tovább nem. Hazánkhoz és alkotmányunkhoz való hűségünk parancsolja azonban, hogy mindaddig, míg Erdély, Fiume, Horvátország itt képviselve nincs, a fennforgó fontos kérdések végleges tárgyalásába ne bocsátkozzunk. Mindazt, ami önkényes alapon történt, semmisnek nyilvánítjuk s az 1848-i országgyűlés hagyományosainak tekintjük magunkat. Legyen felszólalásunk demokratikus, mind nyelvi, mind nemzetiségi irányban testvéries, barátságos az ipari és kereskedelmi szabadság irányában, Ausztria iránt is békülékeny és előzékeny, megnyugtató az alkotmányos jogokból eddig kirekesztett izraelitákra nézve, a jogegyenlőséget minden irányban megvalósító, a föld tehermentesítésének visszavonhatatlanságát, minden következménye érvényesítését elismerő. Végül pedig legyen ezen felszólalásunk egész szelleme olyan, hogy senkinek se lehessen kétsége az iránt, hogy mi országunkat egy, a népek jogaiba ütköző politika eszközéül odaadni sohasem fogjuk. Ily nyilatkozat után aztán, történjék bármi, hazánk jövőjét nem féltem; oszlattassék szét ezen országgyűlés, hozassék be ismét egy provizórium: mi azon hatalommal szemben, ha bármit űzne is, hatalom, s a két hatalom közt az erősebb maradunk!

Ez az öngyilkossá lett gr. Teleki Lászlónak halála után kevéssel nyilvánosságra jutott politikai végrendelete.

A magyar nemzetnek legizgalmasabb, legválságosabb napjaiban, amikor alkotmánya visszanyerését illetőleg folyton váltakoztak a remények és csalódások, az 1860—61-i években 13 hónap leforgása alatt két nagy fia öngyilkosságának csapását kellett elviselnie oly körülmények között, melyek a csapás súlyát még a megfejthetetlen lélektani rejtély izgató hatásával is fokozzák. A Széchenyi öngyilkosságának rejtélyét teljesen csak újabban, elveszettnek hitt naplótöredékeinek fölfedezése fejtette meg, kétségtelenné tevén, hogy ő a bebörtönöztetés, bolondok házába záratás gyötrelmei elől menekült a halálba, s valóban nem lehet tagadni, hogy a végbement házkutatás után az ő izgatott, beteg lelkét zaklathatta ez a félelem, mert Bécs külvárosának egy félreeső zugában a hatalom — ha éppen akarta volna — rátehette volna a kezét.

Teleki Lászlónál ez a veszély ki volt zárva; az ország szívében ő a hatalomnak — mely akkor már úgyis a békülés útjain járt — szinte megközelíthetetlen volt. Annál rejtélyesebb öngyilkossága, melynek okai valóban vita tárgyai ma is. Az egykorú napisajtó nehezen feszegethette a kérdést, bár akadtak abban is utalások arra, hogy ez az öngyilkosság önfeláldozás volt, mint a Curtius ugrása.[1] Lukács Móric, az

[1] Fáy Béla cikke: *P. N.* máj. 11. A *Pester Lloyd* (máj. 12) egyenesen megmondja, hogy a körülmények hallgatásra kényszerítik.

elhúnytnak benső barátja már egy május 14=én gr. Károlyi Györgyhöz intézett levelében,[1] azután akadémiai emlékbeszédjében s később egy visszaemlékezésében[2] fejtette ki nézetét, melyet Teleki bizalmas meg=nyilatkozásaira alapított. Kossuth Lajos tüzetesen elmondta véleményét az öngyilkosság okairól, Kecskeméthy Aurél is még 1862=ben[3] Kónyi Manó szorgalmasan gyüjtötte össze Deák Ferenc beszédeihez adott kommentárjaiban a Kálóczy Lajos, Lukács Móric, id. gr. Andrássy Gyula, Hunfalvy Pál, Tisza Kálmán, Beőthy Ákos, Pulszky Ferenc erre vonatkozó visszaemlékezéseit és nézeteit.[4] Beksics Gusztáv is fejtegeti e problémát a millennáris történelemben.[5] Újabban Kalmár Antal, majd Angyal Dávid, legújabban pedig Steier Lajos és Lukinich Imre foglalkoztak érdekesen vele.[6]

Nem csoda, hogy a megrázó eset a legkalandosabb magyarázatokra adott okot. A politikai orgyilkosság gyanúja, mely arra támaszkodott, hogy a hatalomnak érdekében állott a nemzeti ellenállás legnépszerűbb vezérét láb alól eltenni, most is fölmerült, mint a Széchenyi esetében, de az adott körülmények között még kevesebb hitelre talált, mint akkor.[7] Beszéltek arról is, hogy Teleki tette amerikai párbaj lett volna, melyet Benedek táborszernaggyal vívott ismeretes napiparancsa miatt. Híresz=telték, hogy III. Napoleon az osztrák császárral közölte volna a titkos levelezést, melyet Teleki vele bécsi fogadalma után folytatott s hogy ez a leleplezés vitte volna őt a halálba; ezt a rágalmat a boldogultnak leg=meghittebb barátai siettek erélyesen megcáfolni, követelvén a bizonyí=ték előmutatását, amely be nem következett.[8] Hogy tisztán testileg beteg állapotának hatása alatt, hirtelen elhatározásképpen ragadott volna Teleki pisztolyt, az ki van zárva, mert ő már Bécsben jelezte Lukács Móric előtt, hogy véget akar vetni életének, ugyanezt mondta később Gyömrőn gr. Andrássy Gyulának, s az öngyilkosságot megelőző napon Hajnikéktól úgy búcsúzott, mint aki halni készül.[9] A hontalan=ság, a hazavágyódás, az ország sorsa miatti gond, végül a Drezdában és Bécsben történtek kétségkívül súlyosan aláásták Teleki idegerejét,

[1] *Szemere B.* naplója II. 336. s köv. l.

[2] *Árvízkönyv* (Szeged javára) 1880. Lukács M. «Emlékezéseim» 75. l.

[3] *Irataim* id. h. s a követk. lapokon. *Kecskeméthy:* Vázlatok stb. 136. s köv. l.

[4] *Deák F.* besz. III. 102—103., 106—114. l.

[5] X. köt. 580. l.

[6] *Kalmár A.* «Teleki L. tragédiája», M. Figyelő 1911. X. szám, 313. l., *Angyal D.* u. a. cím a. u. a. folyóiratb. 1911. XIII. szám. 10. l. *Steier L.* «Világ» 1924. dec. 24.

[7] *Szögyény* id. köt. 101. l., *Madarász J.* Emlékiratai 340. l.

[8] *Rogge* (id. köt. 136. l.) lásd a gr. Teleki Gyula és társai nyilatkozatát a *P. Napló*ban jún. 11.

[9] Hunfalvy elbeszélése *Kónyi*nál 110. l.

de tisztán patológiai alapon halála problémáját megoldani nem lehet; a nagy hazafi leromlott testében erős lélek lakott s erőseknek kellett azoknak a lélektani rúgóknak is lenniök, amelyek a végzetes elhatározásra indították.

Utaltak a támadásokra, melyek őt a külföldi sajtóban az uralkodónak adott szava állítólagos megszegéséért s más oldalon, az emigráció részéről a forradalmi politika cserbenhagyásáért érték. Az előbbiek aligha idézhettek elő Telekinél ily lelki megrendülést; hogy az emigráció köreiben beszéltek olyanokat is, mintha a drezdai elfogatás és a bécsi szabadonbocsátás előre kicsinált komédia lett volna, az lehetséges. Szemere Bertalan, ki ellensége volt Telekinek, suba alatt gúnyolódott a «meghunyászkodott hős» felett, de naplójában tiltakozott az ellen, mintha meggyanusította volna őt, «mint Kossuth tette».[1] Ami viszont Kossuthot illeti, az ő környezetéből Pestre jött levelek állítólag aljas gyanúkat fejeztek ki,[2] melyek azokra, akik a Teleki nyilvános szereplésének tanúi voltak, alig tehettek nagy benyomást, később, a katasztrófáról való megemlékezésében Kossuth barátja és bajtársa férfiúi és hazafiúi jelleméről rajongó tisztelettel nyilatkozott.[3]

A legelterjedtebb fölfogás az, mely Telekinek a hazai politikai tevékenységbe való belésodródása következtében előállott ama lelki állapotában keresi öngyilkossága okát, amely őt szükségkép ellentétbe hozta az emigrációban követett politikájával s a hazai viszonyok szemlélete révén mind közelebb hozta Deákhoz és mindinkább eltávolította még a radikálisabb színezetű határozati pártiaktól is, úgyhogy e párt győzelmét többé nem is látszott kívánni, s bár az őt tekintette fejének, annak vezetését mindinkább Ghyczynek és Tiszának engedte át.[4] Politikai barátaival s azzal a politikával, melyhez szíve vonzotta, mely multjához közelebb állott, szakítani nem akarván, de az ország érdeke szempontjából a Deák jónak felismert szándékával sem akarván szembeszállni, nem maradt más hátra, mint személyét a politikai színtérről eltüntetni.

E magyarázat sok valószínűséggel bír, de ellentmond neki egy tény: a Teleki hátrahagyott beszédjének, politikai végrendeletének ténye. Ha ő megbánta, hogy Deákhoz közeledett, ha ki akart tartani az abszolút ellentállás, az uralkodóval szóba nem állás politikája mellett, — amellyel különben már a nem egészen törvényesen összehívott országgyűlésre szóló képviselői megbízás elfogadása is némileg ellentétbe hozta őt és társait, — akkor miért írta meg azt a beszédet, mely lángoló vádirat ugyan a hatalom ellen, de mégis a törvények alapján az uralkodó-

[1] *Szemere* id. m. II. 272. és köv., 340. l.
[2] *Kecskeméthy* id. m. 141. l.
[3] Irataim id. h.
[4] *Madarász* id. m. 339. l.

val való kiegyezést tűzi ki célul? Míg a határozati párt szónokai utóbb a vitában főfeladatuknak tekintették a feliratintézés lehetetlenségét s a határozathozatal szükségességét bizonyítani, Teleki hátrahagyott beszédjében nyitva hagyja ugyan a megnyilatkozás formájának kérdését, de szembe nem száll a felirat gondolatával s a Deák felirati javaslatát pártolja, sőt «felséges szerkezet»-nek mondja. És ha megírva e beszédet, annak irányát utólag helytelennek ismerte föl, miért nem semmisítette meg azt? Hiszen azt hátrahagyva tudnia kellett, hogy az utókor előtt úgy fog állani, mint aki helyeselte a Deák kiegyezési politikáját, s ha ezt egyszer helyeselte, miért nem akart résztvenni annak érvényesítésében is? Ő, aki merte ezeket a nézeteket leírni, ő az oroszlánbátorságú férfiú megfutamodott volna az egyszer kimondott politikai hitvallását érhető támadások elől?

Ezért kell visszatérnünk ahhoz a sokaktól visszautasított, de minden ellenvetéssel szemben egyedül fenntartható magyarázathoz, hogy az ünnepelt hazafi végzetes elhatározása megfejtéséhez a kulcsot mégis csak a Bécsben tett ígéret adja kezünkbe. Az előzmények is mutatják, hogy öngyilkosságának szándékát a Burgban végbement jelenet óta hangoztatta ; az önmagával való meghasonlásnak tehát ott kellett erednie, nem az országgyűlésen követendő politika körüli ellentétekben. Az uralkodó két első föltételét: a külfölddel való összeköttetés megszakítására vonatkozókat Teleki bizonyára szigorúan megtartotta ; a harmadik, a politikai szereplésre vonatkozó volt az, amely különböző magyarázatokat engedett meg. Telekinek a törvényhatóságokhoz intézett levelei, melyekben oly hevesen hangoztatta, hogy ő szabad, hogy őt politikai tevékenységében semmi sem gátolja, hogy ő hű marad elveihez, ezek a fogadkozások, olyanokhoz intézve, akik benne soha egy percig nem kételkedtek, nem úgy hangzanak-e, mintha inkább a saját megnyugtatását, meggyőzését vennék célba, mintha saját lelkiismeretének ellenkező szavát vagy kételyét akarnák túlharsogni?

Zsedényinek egy, a Nemzeti Kaszinóban tett állítólagos szemrehányó nyilatkozatán [1] kívül tudjuk a Vay leveléből, a Szögyény feljegyzéseiből, mily ingerültség uralkodott Telekivel szemben Bécsben a legmagasabb körökben is, mily gyanúval kísérték minden lépését. Aziránt tehát, hogy magatartását ott fenn ígéretével ellentétben levőnek látták, kételye nem lehetett. De még ez se dúlta volna föl lelki egyensúlyát, ha őt tett ígérete nem szolgáltatta volna ki legszigorúbb, legkérlelhetetlenebb bírájának : túlérzékeny lelkiismeretének. Annak a rugalmas ígéretnek magára vett kötelékét az ígérettevő olyannak képzelte, mely tevékenysége arányában fog tágulni, s e helyett az — megfojtotta őt. Az ő mindig aggódó lelkiismerete, «fantasztikus érzékeny-

[1] Ezt *Kálóczy* beszéli el *Kónyi*nál id. h.

sége»,[1] egy porszemet magán nem tűrő becsületérzése nem viselhette el azt a gondolatot, hogy lehessen valaki, aki az ő szótartásában kételkedik, hogy bizonytalanság uralkodjék arra nézve, vajon elfogadott szabadulásának árát megfizette-e, vajjon nem élt-e vissza oly bizalommal, melyet visszautasítani nem volt módja vagy ereje?

Ha azt a vádat, hogy kifejtett tevékenysége ellentétbe hozta őt a császárnak lekötött szavával, bárki a nyilvánosság előtt sütötte volna rá, ő, ki életében annyi párbajt vívott, nem habozott volna azt az embert pisztolya elé állítani. De mivel ez a gyilkos kétely saját lelkiismeretében szólalt meg, neki magának koronkint úgy kellett éreznie, hogy hazája iránti kötelessége őt bizonyos összeütközésbe hozta kényszerűségből adott szavával, nem maradt más hátra, mint a pisztolyt önkeblének szegezni.

Váratlan, tragikus halála a legfájdalmasabb veszteség volt, mely a nemzetet éppen ébredése e napjaiban érhette. Ki tudja, mily szolgálatokat tehetett volna még a javakorában levő férfiú hazájának, lángoló honszeretetével, nemes idealizmusával, lelkesedésével, óriási népszerűségével s a tömegekre való hatásával? De bármennyi könnyet fakasztott hirtelen letűnése, élete és halála mégsem ment egészen veszendőbe nemzetére nézve. Azzal, hogy a temérdek áldozathoz, melybe elrablott alkotmányunk visszavívása került, Teleki László is odacsatolta a maga életét, drágábbá, szentebbé lett az ügy, melyért a nemzet küzdött, melynek diadalában bízott s melynek egyik legnemesebb fia is, ellenállhatatlan lelki kényszer hatása alatt, vértanújává lett.

A haza sorsa azonban nem engedte meg, hogy a megrázó gyászeset hosszabb időre szakítsa meg az országgyűlés munkásságát; mialatt az országban szerteszét gyászünnepélyeken emlékeztek meg a nemzet halottjáról, a törvényhatóságok a képviselőházhoz intézett feliratokban adtak kifejezést fájdalmuknak s az országgyűlés kétheti országos gyászt határozott el, megindult a felirati vita. A gyász utáni első ülésben, május 13-án terjesztette elő Deák Ferenc, beszéd keretébe foglalva, válaszfelirati javaslatát.

«Nehéz idők, vészteljes évek mentek el fölöttünk», — így kezdte ezt az emlékezetes, szinte nemzeti evangéliummá vált beszédjét.[2] — «Végenyészet szélén állott nemzetünk, de az isteni gondviselés, midőn egyrészről annyi szenvedéssel sujtott, másrészről erőt ébresztett keblünkben, hogy el ne csüggedjünk és a veszélyben forgó hazát még forróbban szeressük. Adja Isten, hogy tanultunk legyen a kísértés nehéz napjaiban s akik egyek voltunk a szenvedésben, egyek legyünk működésünkben is.»

[1] *Angyal* mondja annak id. h.

[2] A beszédet annakidejében különlenyomatokban is terjesztették, a hazai nem magyar nyelvekre is fordítva.

A nemzet — úgymond — kezeinkbe tette le sorsát, becsületünkre, belátásunkra bízta jövője biztosítását. A feladat fontos és nehéz, mert a helyzet rendkívüli ; más időkben is voltak fontos közjogi kérdésekre nézve nézeteltérések fejedelem és nemzet között, de azok csak a törvények magyarázatára vonatkoztak ; ma azonban alkotmányunk lényege s alaptörvényeink érvénye vonatik kétségbe. Alkotmányt akarnak nekünk adni, de nem azt, mit tőlünk hatalommal elvettek, hanem egy másikat, újat, idegenszerűt, darabját azon közös alkotmánynak, melyet az egész birodalomra készítettek. De nekünk adott alkotmány nem kell, mi visszakövetelyjük ősi alkotmányunkat, mely nem volt ajándék, hanem szerződések által állapíttatott meg s a nemzet életéből fejlett ki. Mellettünk jog és törvény állanak s a szerződések szentsége, ellenünk az anyagi erő.

Szilárdságra és óvatosságra van szükségünk, midőn határoznunk kell első ünnepélyes felszólalásunk alakja és tartalma fölött. Három kérdés áll előttünk : mit mondjunk? kinek mondjuk el? s minő alakba öntsük megállapodásunk eredményét?

Ezután felolvasta Deák «formulázott javaslatát», mely mindazt tartalmazta, amit a feliratban elmondani kíván, de nem volt felirat formájába öntve, úgyhogy azt esetleg azok is elfogadhatták, kik azt kívánták, hogy az országgyűlés határozat formájában nyilatkozzék.

A Deák szövegezett javaslata bevezető részében higgadt, de igazságainak súlyával megsemmisítő ítélet az elmúlt tizenkét év kormányrendszere fölött. Most — úgymond — ő felsége át kívánt lépni az alkotmányosság ösvényére, ámde alkotmányos életünk alapföltétele az ország törvényes önállása és függetlensége ; ennek sértetlen fönntartása legszentebb kötelességünk. Ezt az alkotmányos önállást megtámadta az októberi diplóma, mely az alkotmányosság visszaállítását csak föltételesen s leglényegesebb kellékei nélkül ígéri, s ezt veszi alapul az országgyűlést megnyitó beszéd is. Kimutatja azután egyenkint a csorbákat, melyeket alkotmányunk az októberi diplóma által szenved s melyek által hazánk csak névre volna Magyarország, tettleg pedig osztrák provincia.

Ez a jogtalan törekvés nemcsak törvényeinkkel ellenkezik, hanem megtámadja a pragmatica sanctio-t, azt az államszerződést, melyet a magyar nemzet 1723-ban az uralkodóházzal kötött. Őseink világosan kikötötték az e szerződést becikkelyező törvény 2. cikkének 9. szakaszában, hogy a női ág elfogadott örökösödése következtében trónra jutó fejedelmek is tartoznak megtartani az 1715 : III. tc. rendelését, mely szerint Magyarország soha másképen nem kormányozható, mint az országosan alkotott és jövőben alkotandó törvények szerint. A sanctio pragmatica tehát Magyarország önállását, függetlenségét világosan fenntartotta, s a nemzet e jogához mindenkor szorosan ragaszkodott.

Egyedül II. József császár tette magát ezen túl, magát meg nem koronáztatván, de ő rendeleteit végnapjaiban maga is visszavonta s kiadott adománylevelei és privilégiumai halála után törvényileg érvénytelenek nyilváníttattak.

Idézi azután a Deák javaslata az 1790-i X. és XII. t.-cikkeket, melyeket II. József utódja, II. Lipót szentesített s melyek még hatályosabban biztosítják Magyarország önállóságát és függetlenségét, kimondván egyúttal, hogy Magyarországon a törvények alkotásának, eltörlésének és magyarázásának joga a törvényesen koronázott királyt és az országgyűlést közösen illeti s ezen jogot az országgyűlésen kívül gyakorolni nem lehet. A végrehajtó hatalmat pedig ő felsége csak a törvények értelmében gyakorolhatja.

A sanctio pragmatica nem egyszerű törvény; nem egyszerű diplóma, nem octroiált adomány vagy ígéret, hanem kölcsönös egyezkedés folytán kötött alapszerződés. Lehet-e, szabad-e most azon szerződést egyoldalúlag megszegni s a nemzettől követelni azon kötelezettséget, mely abban foglaltatik, de a kötelezettség feltételeit mellőzni, vagy hiányosan és csak némely részben teljesíteni? Úgy ebben az alapszerződésben, mint egyéb törvényeinkben is világosan ki van fejezve a köztünk és az örökös tartományok között létező azon törvényes kapocs, mely az uralkodó azonosságában áll, vagyis a perszonál únió, ennél szorosabb kapcsolatnak, vagyis reál-úniónak törvényeinkben nyoma nincs, ilyet létrehozni Magyarországnak szándéka soha nem volt. A reál-únió lehetetlenségét bizonyítja Deák Ausztriának a német szövetségbe való belépésével, melynél senki sem gondolhatott arra, hogy abból Magyarországra nézve bármely kötelezettségek származhatnának. Mi az uralkodóházzal szerződtünk, nem az osztrák örökös tartományokkal, mi ezekkel közös érdekeinkre nézve mint önálló ország önálló országgal szívesen fogunk «esetenkint» tárgyalni s megegyezni, de visszautasítunk minden egybeolvasztási törekvést, nem akarunk sem a birodalmi tanácsban, sem bármely birodalmi népképviseletben résztvenni, s annak rendelkező hatalmát Magyarország ügyei fölött el nem ismerjük.

A másik lényeges tárgy, melyre a javaslat kiterjed, az országgyűlés kiegészítése. Sem Erdély, sem Horvátország, sem Fiume s a határőrvidék itt képviselve nincsenek, holott a törvények világos rendelete szerint az országgyűlésre meghívandók lettek volna, s a sanctio pragmatica, a királyi hitlevelek és fejedelmi eskük az ország integritásának fenntartását határozottan kimondják. Erdély únióját az 1848-i mindkét országgyűlés egybehangzóan és egyhangúlag kimondta és törvénybe iktatta; Erdély meghívásának tehát semmi akadálya nincs. Amennyiben Horvátországnak közjogi viszonyunk megújítására nézve kívánságai vannak, azokat nem fogjuk visszautasítani, csak azt kíván-

juk, hogy ne akadályoztassék Horvátország küldötteinek a szükséges tárgyalások végett országgyűlésünkön való megjelenése. Mindaddig, míg a magyar országgyűlés a törvény szerint ide meghívandókkal kiegészítve nincs, törvények alkotásába és koronázási egyezkedésekbe nem bocsátkozhatunk.

Legfontosabb alaptörvényeink, különösen az 1848=i közjogi törvények hatályon kívül vannak helyezve. Nem csodáljuk, hogy az abszolút hatalom, midőn az alkotmányt félretette, ezeket a törvényeket is felfüggesztette ; de miután ő felsége az abszolút hatalomról ünnepélyesen lemondott s az alkotmányosság ösvényére tért, ama törvényeknek teljes erejökben vissza kell állaniok. Mi teljes jogegyenlőség alapján akarjuk kifejteni s biztosítani alkotmányos életünket ; akarjuk, hogy a polgári jogok teljes élvezetére nézve sem vallás, sem nemzetiség a hon polgárai között különbséget ne tegyen, s törvényeink mindazon rendeleteit, melyek a teljes jogegyenlőséget korlátozzák, még ezen országgyűlésen óhajtjuk méltányosan módosítani. Tehát felfüggesztett törvényeink azonnali teljes visszaállítását s az abszolút rendszer által jogtalanul behozott intézkedések és terhek azonnali megszüntetését sürgetjük.

Áttér ezután a javaslat V. Ferdinánd király és Ferenc Károly főherceg lemondási okirataira, melyeket közjogi szempontból formájukra nézve hiányosaknak mond ; mindazonáltal az okiratokat az országgyűlés tárgyalni s utólag törvénybe iktatni hajlandó lesz.

A politikai vádak miatt az országból száműzött honfitársak ellen hozott ítéletek következményeit az alkotmányosság visszaállításával összeférhetetleneknek s ezért megszünteknek tekintjük s míg az ő visszatérhetésük lehetővé nem lesz téve, nem lesz hitünk és bizalmunk az abszolút rendszer megszüntetésében.

Mind e követelmények teljesítése után lesznek csak a koronázás föltételei megteremtve.

E munkálatának felolvasása után Deák Ferenc nehány percnyi pihenőt tartott ; azután folytatta beszédjét s felelt arra a kérdésre, hogy kinek mondja el az országgyűlés mindezeket? Meggyőzően mutatta ki, hogy az, akihez az országgyűlés nyilatkozatával fordul, csak a tényleges uralkodó, Ferenc József lehet. Az ő meghívására jött össze az országgyűlés ; azt, amit az országgyűlésnek el kell mondania, csak annak a fennálló hatalomnak mondhatja el, mely egyedül képes az alkotmányosság megsértett követelményeit teljesíteni. Abban, hogy V. Ferdinánd király a magyar trónról is lemondani kívánt, senki sem kételkedhetik ; az európai diplomáciával is, mely annyi szerződést kötött a császárral, ellenkezésbe jutnánk, ha őt tettleges uralkodónak el nem ismernők. Utal az újabb kor több esetére, melyekben Magyarország trónját egy elődje idejében meg nem koronázott uralkodó fog=

lalta el, ki országgyűlést hívott össze s kivel az országgyűlés már a koronázás előtt tárgyalásokba bocsátkozott.

Végül megfelelt Deák arra a harmadik kérdésre, hogy minő alakban mondja el az országgyűlés azt, amit mondani akar, s határozottan a feliratot ajánlotta. Határozatot bármely testület csak oly személyek irányában hozhat, akik fölött rendelkezési joga és hatalma van. «Határozat által megkötheti önmagát vagy saját tagjait, parancsolhat a tőle függő egyéneknek, de azok irányában, kik tőle nem függnek, alatta nem állanak, kikkel úgy áll szemben, mint egyik fél a másikkal . . . ilyenek irányában a határozatnak sem ereje, sem célja nincs.» Az ily határozat mint «manifestum» nem volna a békés kiegyenlítés eszköze ; a manifestumok rendesen fegyverre támaszkodnak . . . Ne felejtsük a bennünket környező veszélyeket! Ne idézzük elő magunk a törést!

Az ő politikája — úgymond — nem a kockáztató merészség politikája, hanem az óvatosságé. Köztanácskozásokban inkább szereti a szilárdsággal párosult óvatosságot. «Félénk, sőt gyáva az, ki önszemélyét félti, midőn hazájának sorsa forog kérdésben, de ki maga nem fél, hanem félti a hazát . . . az nem félénk, nem gyáva . . . kockáztathatunk mindent a hazáért, de a hazát kockáztatnunk nem szabad.»

«Tudom én azt, — így folytatja — hogy ellenségeink a lefolyt nehéz idők alatt csordultig töltötték méltatlan szenvedéseink poharát. Tudom, hogy jól esnék a fájdalomnak keblünkbe fojtott árját kiöntenünk . . . Érzem én is mindazt, mit minden magyar érez azok ellen, kik annyi életet és életörömet, annyi boldogságot feldúltak e hazában. De érzem keblemben azon erőt is, hogy jobban tudom szeretni e hazát, mint gyűlölni ellenségeinket ; s inkább elfojtom szívemben a keserűséget, semhogy az oly lépésre ragadjon, mely káros lehetne a hazára.[1]

Beszédét Deák ez emlékezetes szavakkal végzé : «Tisztelem én a közvélemény hatalmát, s tudom, hogy az oly hatalom, mely vagy elsodor, vagy eltipor. De tudom azt is, hogy izgatott időben gyakran fölötte nehéz elhatározni, mi a valóságos közvélemény, mert minden ember hajlandó közvéleménynek tekinteni azt, amit maga óhajt, s több ízben tapasztaltam, hogy nem a leghangosabb szó volt a valóságos közvélemény. De van egy hű barátom, kinek szava még a közvélemény szavánál is fontosabb előttem, kivel én soha nem alkuszom, mert parancsát szentnek tartom, s kinek neheztelését magamra nézve legsúlyosabb csapásnak tekinteném, és ezen hű barátom : önlelkiismeretem. Ennek parancsát követem most is, midőn . . . benyujtom az indítványozott felírási javaslatot.»

[1] Deák e röpke szóvá lett mondása bizonyára öntudatlan rokonságot árul el *Julius Caesar* e nyilatkozatával: «Caesarem quoque pro sua dignitate debere et studium et iracundiam suam reipublicae dimittere, *neque adeo graviter irasci inimicis*, ne quum illis nocere se speret, *reipublicae noceat*.» (De bello civili lib. I, VIII. 1.)

III.

(Deák beszédjének és felirati javaslatának jelentősége és hatása. Gr. Rechberg diplomáciai körlevele Deák ellen. A képviselőház felirati vitája s a napi kérdések belévegyülése ; a katonai adóvégrehajtások ; a nemzetiségi mozgalmak, a balázsfalvi gyűlés. A felirati vita berekesztése, a szavazás : a felirat három szavazattal győz. A határozati párt a részletes tárgyalás során megrontani igyekszik a javaslatot ; Deák kisebbségben marad. A képviselőház teendői a felirati vita után : Eötvös javaslatára a nemzetiségi kérdés ügyében bizottság küldetik ki ; a túrócszentmártoni tót gyűlés és annak emlékirata ; a rutének hasonló követelései ; a pestvárosi határozat az adóvégrehajtások ügyében kir. biztos kiküldését idézi elő. A főrendiház részéről is elfogadott módosított országgyűlési felirat átadásának nehézségei ; küzdelmek a kormány körében ; végül az uralkodó visszautasítja a feliratot, kívánván annak megváltoztatását. A Reichsrath gáncsvető beavatkozása. Az országgyűlés bizalmas tanácskozások után egyhangúlag visszaállítja a felirat Deák szerinti szövegét s azt a két ház elnöke átadja az uralkodónak. 1861. máj.—júl.)

A Deák Ferenc felirati javaslatának és beszédjének történelmi jelentősége csak a további fejlemények folyamában bontakozott ki a maga teljességében ; közvetetlen hatása csak az ország közhangulatában, valamint a bécsi kormánykörök és az ottani sajtó tükrében mutatkozott mindjárt egész nagyságában.

Feladata rendkívül nehéz volt ; neki számolnia kellett azzal, hogy az egybegyűlt képviselőház többsége a kormány elhibázott kiegyenlítési kísérletével szemben a legmerevebben visszautasító álláspontra helyezkedik, mégis arra kellett törekednie, hogy a bekövetkezhető szakítás felelőssége ne az országgyűlést terhelje. Számolnia kellett azzal is, hogy a külföldről, különösen az emigráció köreiből a forradalmat hirdető hangok szíves visszhangra találtak a hazában, sőt a képviselők többsége is annyira bízott a várva várt európai bonyodalmak bekövetkeztében, hogy minden kiegyezkedéstől félt, nehogy az egy szerencsésebb megoldás lehetőségét meghiusítsa.[1]

Mégis sikerült neki feladatát oly mesterileg oldani meg, hogy felszólalásával úgyszólván egy táborba egyesítette az egész országot. A törvényhatóságok hosszú sora sietett őt üdvözölni és bizalmáról s elismeréséről biztosítani, köztük olyanok is, amelyek határozati párti

[1] *Pulszky:* Deák Ferenc 37. l.

képviselőket küldtek az országgyűlésre.[1] B. Sennyey Pál elismerte, hogy Deák nagy diadalt aratott, s hogy az ő saját politikai barátai is győzelemittasak e diadaltól;[2] Apponyi is abban a nézetben volt, hogy az országgyűléssel más alapon, mint azon, amelyet a Deák indítványa nyujt, egyezkedni nem lehet, s hogy az ő felszólalása, midőn az egyezkedésre módot nyujt, megerősíti a dinasztikus álláspontot s letöri a forradalmi irányzat élét, sőt rámutat a Magyarország részéről az összbirodalommal szemben elvállalandó kötelezettségekre is.[3] A másik oldalon pedig Kossuth Lajos utóbb odanyilatkozott, hogy az 1861-i feliratoknak nem lehet egyéb értelmet tulajdonítani, mint azt, hogy az országgyűlés és általa a nemzet ajánlatot tesz a Habsburg-háznak az 1849. április 14-én hozott trónfosztási határozattal szétszakított kapocs összeforrasztására, de azon világosan kijelentett föltétel alatt, hogy az ország alkotmánya s önállósága teljes mértékben haladéktalanul helyreállíttatik.[4] Tehát világos, hogy még ő is a maga forradalmi álláspontját bizonyos összhangba tudta hozni a Deák felirati javaslatával. Figyelmet érdemel, hogy a legújabb osztrák közjogi irodalom is úgyszólván föltétlen elismeréssel nyilatkozik Deák felirati javaslatáról és beszédjéről.[5]

Az kétségtelen, hogy Deák a perszonál-úniónak azt a rideg odaállítását, mely legalkalmasabb volt az ő felszólalásának majdnem általános helyeslést biztosítani, de amely legélesebb ellentétbe hozta őt és az országgyűlést a kormánnyal, a későbbi fejlemények során, nevezetesen az 1867-i kiegyezés megkötésekor lényegesen módosítani volt kénytelen. A konzervatívek szívesen mutattak rá, hogy a felirati javaslatban az «esetenkint» való érintkezés, valamint a multból eredő terhekben való esetleges részesedés lehetőségét fennhagyó utalások bizonyos tekintetben elismerték a közös ügyek létezését,[6] amint hogy tagadni nem is lehet, hogy a Pragmatica Sanctio gyakorlati értelmezése a közös védelmet és abból folyólag a bizonyos mértékig közös külügyet föltételezi.

Azonban épp oly kétségtelen, hogy a februáriusi pátensre más választ, mint amelyet Deák adott, adni nem lehetett. A jog teljes megtagadásával csak a jognak egész ridegségét lehetett szembeállítani. A hatalomnak előbb el kellett hagynia a maga jogtagadó álláspontját, hogy vele törvényes alapon a célszerűségi kérdések megoldása iránt tárgyalni lehessen.[7]

[1] *Drei Jahre Verf.* 145. l.
[2] *Szögyénynél* III. 317. l.
[3] *U. ott* 318. l., *Vay M.* Eml. 412. s köv. l.
[4] *Irataim* VII. 294. s köv. l.
[5] *Redlich* id. m. II. 65. s köv. l., még inkább : 271. l.
[6] *Szögyény* id. h. és *Verf. Str.* 150. s köv. l.
[7] *Eisenmann* id. m. 317. s köv. l., *Beksics:* «Kemény Zs.» stb. 258. s köv. l.

Azonban nem így történt; május 8-ának reggelén mint villám a derült égből csapott le a főváros közönségére a hír, hogy gr. Teleki László a Szervita-téri Teleki-palotában levő lakásán inasa, mikor reggel hét óra táján belépett, félig öltözötten ágya előtt fekve, átlőtt szívvel holtan találta ; mellette feküdt a pisztoly, mellyel életét kioltotta. Minden körülmény kétségtelenné tette, amit később a közzétett hivatalos orvosi látlelet is igazolt, hogy a halált öngyilkosság okozta.[1]

Jajkiáltás sivított végig az országon ; a képviselőház összegyűlt, de csak azért, hogy elnöke megrendülve jelentse be a halálesetet s Deák Ferenc alig találva szavakat megindulásában, kijelentse, hogy e csapás által felidézett kedélyállapotában képtelen a tanácskozásban résztvenni. A Ház elnapolta üléseit május 13-ig.

Május 10-én ment végbe a halotti szertartás, a nagy halottat a Nemzeti Múzeum előcsarnokában ravatalozták fel, ahol ifjak őrizték éjjel-nappal s ahol Ghyczy Kálmán elnök mondott felette gyászbeszédet, hangsúlyozva, hogy Teleki nem egy kerületnek, hanem milliónak, az egész országnak képviselője volt, s mintegy fogadalmat téve, hogy a nemzet, bízva a törvény szentségében és ügye igazságában, törhetetlen erővel fog haladni a törvényszerűség ösvényén. Az egyházi beszédet Török Pál szuperintendens tartotta s azután még b. Eötvös József búcsúzott el a halottól.[2]

A délután négy órakor kezdődött szertartás végeztével a koporsót kocsira tették s beláthatatlan kocsisor és gyalogmenők is kísérték éjjel-nappal menetelve, valóságos zarándokmenetként a nógrádmegyei Szirák községbe, ahol 51 év előtt született Teleki László s ahol a családi sírboltnak kellett őt magába fogadnia. Éjen át is minden útbaeső falu kihozta a koporsóra koszorúját és könnyeit. Reggel 10 óra táján érkezett meg a menet Szirákra, ahol előbb a kastély udvarán volt gyászszertartás, azután a sírbatétel. A képviselőház nevében itt. b. Podmaniczky Frigyes beszélt. A Pesti Napló ezt írta a temetésről : «Ezt nem lehet megrendelni, ezt nem lehet megfizetni, ezt nem lehet megparancsolni, ezzel egy érett nép közszelleme a haza fölkent martírjainak áldozik.»[3]

Alighogy a felirati vita megindult, hozta a Pesti Napló vezető helyen mint a Teleki László «utolsó művét» s «beszédtöredéket» azt a kéziratot, melyet a halott íróasztalán találtak.[4] Nem «beszédtöredék» volt ez, hanem egy kész, a befejezettség jellegét viselő parlamenti beszéd, mely kétségtelenül a felirati vita számára készült s mely az öngyilkosság lelki problémájának megoldása szempontjából, mint író-

[1] *P. N.* máj. 9., 12.
[2] *U. ott* máj. 11.
[3] *U. ott* máj. 14.
[4] *U. ott* máj. 15. és 16. A *Pester Lloyd* is hozta a «beszédtöredék»-et.

jának valóságos politikai végrendelete, a legnagyobb fontossággal bír.[1] Miután pedig az a beszéd — tartalmára nézve — eddig irodalmunkban csak felületesen lett érintve, elengedhetetlennek látszik annak behatóbb ismertetése.

Teleki a törvény alapjára akar helyezkedni; súlyos vádakkal illeti az 1848 óta uralkodó hatalmat. Az októberi diplóma — szerinte — nem az alkotmány visszaállítása, csak egy octroi, mely Magyarországot tartomány rangjára szállítja le. És ha annyi királyi eskü, hitlevél mind félredobatott, hogyan bízzunk ebben a diplomában? A magyar országgyűlés törvényhozó hatalma majdnem meg van semmisítve, ennek minden lényeges része átszáll a Reichsrathra. Az 1848-i törvények nem létezőknek tekintetnek, mintha azokat újból kellene megalkotni és szentesíteni, hogy érvényök legyen. Még a személyes biztonságot se tartják tiszteletben; aki a bécsi kormány nehezteléséte vonja magára, azt egyszerűen elfogják s idegen földön bebörtönözik, mint Asbóth Lajos és társai esetében történt. Az abszolutizmus jogfosztásait még tetőzi a «pátens». Ilyenek annak a hatalomnak a tettei, mellyel szemben állunk. Mi ez a hatalom? Osztrák dinasztiának mondják, jogát örökösödés útján követeli. Három személy jöhet szóba: V. Ferdinánd lemondása törvénytelen, érvénytelen, Ferenc Károlyé éppoly törvénytelen; a harmadik személy Ferenc József főherceg (így!), a jelenleg uralkodó osztrák császár, ki ezen kétszeres törvénytelenség alapján követel magának trónöröklési jogot, s azonfelül azon 13 év alatt, mióta az uralmat gyakorolja, azon föltételeknek, melyekhez a magyar királyi jog kötve van, egyikét sem teljesítette. Ő az, kitől kölcsönzi nevét a mostani hatalom, mely nem egyéb, mint a bécsi osztrák kormány, mely, valamint 1849—1859-ig a legsúlyosabb, csupán fegyveres erőre alapított abszolutizmus volt, úgy 1860. október óta minden históriai s jogalapot semmibe vevő octroirozás útján akar célt érni s országunkra nézve tabula rasát lát maga előtt most is, mint látott a leplezetlen despotizmus idejében, melyet kénye-kedve szerint tölthet be. Ennek a hatalomnak azt mondhatjuk, hogy az, ami 12 éven át történt, a nemzet és a dinasztia közötti kötést, melyen alapul hazánkban az uralkodási jog, végkép széttépte. Az uralkodói jog azokon a törvényeken alapul, melyek annyi év óta megsemmisülteknek nyilváníttatnak s most is naponta lábbal tiportatnak ugyanazon hatalom által, mely uralkodói jogokat követel.

Midőn mi — így folytatja — mégis hajlandók vagyunk mind e törvényeket fennállóknak tekinteni, természetesen azon feltétel alatt, hogy e paktum ezentúl mindkét oldalról megtartassék, mi valóban nem vádol-

[1] *Lukács Móric* is akadémiai emlékbeszédjében, május 27-én (Akad évkönyv, X. köt. V. darab. 12. l.) T. L. politikai programmjának mondja e kéziratot.

felszólalásból kicsendült az a kívánság, hogy a lényegre, a fődologra nézve az országgyűlés egyetértése nyilvánvaló legyen.

Tisza Kálmán [1] is a legnagyobb elismeréssel nyilatkozott a Deák javaslatának tartalmáról, annak főképpen közjogi részével egyetértett, s okfejtése inkább arra vonatkozott, hogy a felirat helyett a határozat formáját ajánlotta, mert a jogfeladás egy német látta abban, ha a magyar országgyűlés a tényleges uralkodót azáltal, hogy felirattal járul elé, törvényes királynak elismeri; lépjen a tényleges uralkodó és kormánya a törvényes térre, ismerjék el a 48-i törvényeket, akkor semmi sem áll útjában a koronázásnak és az országgyűlés és király közjogszerű érintkezésének. Ha a kormány akarja ezt megtenni, abban a határozat, mit a Ház hoz, nem akadályozhatja; ha nem akarja, a felirat sem fogja erre rábírni. A törvényes térhez szigorúan ragaszkodva, csak a határozat lehetséges. Tisza hivatkozott a Teleki László hátrahagyott kéziratára s Magyarország nemzetközi helyzetének abban kidomborított képére, melyet a felirati javaslatban nem talál, s hangsúlyozta az ipar és kereskedelem szabadságát.

A hosszú vitában felszólalt nevesebb szónokok közül Szalay László, Bartal György, b. Eötvös József, Lónyay Menyhért, Somssich Pál, Klauzál Gábor, Trefort Ágoston, gr. Andrássy Gyula, Szentiványi Károly, Gorove István, gr. Széchenyi Béla, Királyi Pál, Tóth Vilmos, Kazinczy Gábor, Zichy Antal, b. Vay Béla, Mocsáry Lajos, Csengery Antal, Ürményi József és Vlád Alajos a feliratot pártolták; Várady Gábor, Kubinyi Ferenc, Ivánka Imre, Szilágyi Virgil, Németh Albert, b. Simonyi Lajos, Jókai Mór, Bánó József, b. Podmaniczky Frigyes, Beniczky Lajos, Tanárky Gedeon, Tisza László, gr. Károlyi Ede, Ballagi Mór, Bónis Samu, Madách Imre, Bernáth Zsigmond, Böszörményi László, Patay István, Révész Imre, Nyáry Pál, Ignjatovich Jakab, Pap János, Missich János, Jámbor Pál, Besze János és gr. Ráday Gedeon a határozatot. A vitát egyik szónoka, Somssich Pál úgy jellemezte, hogy az elhangzó szónoklatok «szép koszorúba fűzik a jogszerűségnek mindig zöld és hervadhatatlan leveleit és azt polgári kötelességérzettel teszik le a haza oltárára».

Legnépiesebb formában, gyakran derültséget keltve beszéltek Patay István és Besze János, áradozó szellemességgel és eszmegazdagsággal, de helyenkint gúnnyal is Kazinczy Gábor; mikor Kubinyi Ferenc a Kossuth Lajos nevét említette, a Ház nagy része zajosan éljenzett. Legradikálisabbak voltak a Szilágyi Virgil s a Révész Imre felszólalásai; az előbbi a pragmatica sanctio s következésképpen a trónöröklés érvényét kétségesnek mondta; Révész Imre Ferenc József et csak leigázónak ismerte el, nem trónörökösnek; fölötte élesen

[1] Lásd az itt ismertetett beszédeket az 1861-i országgyűlés naplójában.

bírálta az uralkodó személyét s az uralkodóházat és tanácsosait Iványi Imre is.

Szalay László főkép történeti visszapillantásra alapította fejtegetéseit s ez alapon kívánta, hogy a monarchia súlypontja, mint már Gentz ajánlotta, Magyarországra helyeztessék át. Behatóan foglalkozott Fiume és Horvátország kérdésével, hangsúlyozva, hogy Dalmáciát is a multban mindig közvetetlenül Magyarországhoz kívánt csatolatni. Bartal György szemére lobbantotta Rechberg külügyminiszternek azt a következetlenségét, hogy míg az olasz egység létrejötte ellen a szerződések szentsége nevében küzd, azoknak a szerződéseknek a szentségét, melyek Magyarország függetlenségét és alkotmányát biztosítják, elismerni nem akarja.

A leghatásosabb beszédek egyikét mondta b. Eötvös József, megállapítva, hogy Magyarország küzdelme alkotmányáért az egész művelt világot érdekli. Hazánk már 1848. szeptemberében a közvetetlen egyezkedés ajánlatával járult az osztrák törvényhozáshoz ; akkor visszautasítással találkozott, azonban egyezkedési készsége ennek ellenére nem változott. Kimutatta az osztrák Reichsrathnak már elgondolásában rejlő lehetetlenségét, amiért ne vádoljanak bennünket. Ausztria Magyarországgal nem lehet a német szövetség tagja, s mi nem lehetünk akadályozói sem a német, sem az olasz, sem a lengyel nemzeti törekvéseknek ; ellenkezőleg, a mi ügyünk diadala föltétele úgy a német mint az olasz egységnek s általán a szabadság diadalának.

Lónyay Menyhért hangsúlyozta, hogy e vita feladata jogállapotaink iránt felvilágosítani Ausztriát, sőt a külföldet is. Főkép bizonyos álfogalmak cáfolatába bocsátkozott ; ilyenek, hogy Magyarország minden áron el akar szakadni Ausztriától, s forradalmi politikát követ ilyen továbbá, hogy Magyarország elnyomja a nemzetiségeket, hogy feudális, arisztokratikus állam vagyunk, s végül, hogy hálátlanok vagyunk azok iránt az anyagi jótéteményekért, melyekben az abszolút uralom részesített bennünket. Ezek megcáfolása s az abszolút kormány gazdálkodásának számadatokkal való megvilágítása után kimutatta, hogy Ausztriának sem lehet érdeke az, hogy Magyarország beléolvadjon.

A klasszikus műveltségű Somssich Pál számos latin idézettel is tarkította beszédjét, melyben élesen «ostorozta az abszolút rendszer 12 évi «pusztítását», s rámutatott arra, hogy Magyarországon ma nincsenek pártok, az egész nemzet a legitimitás alapján áll. Vagy el kell fogadni a nemzet jogszerű követeléseit, vagy tovább is önkényesen uralkodni : harmadik választás nincs. Mint katholikus ember tiltakozott a concordatum ellen, mely törvényeinkbe ütközik. Klauzál Gábor főleg kereskedelmi kérdésekkel foglalkozott ; Trefort Ágoston szintén a perszonál-únió alapjára helyezkedve vám- és kereskedelmi szövet-

séget kívánt az osztrák örökös tartományokkal, Gorove István a pénzügy átvételének halaszthatatlan szükségét hangsúlyozta ; gr. Széchenyi Béla tiltakozott azon vád ellen, hogy Magyarország forradalmat, nem békés kibontakozást akar ; lándzsát tört a zsidók egyenjogusítása mellett. Csengery Antal főleg az abszolutizmus alatti sajtóviszonyokkal foglalkozott. Nyáry Pál módosítványnak nevezett indítványt nyujtott be, melyben azt követelte, hogy az országgyűlés gondoskodjék mindenekelőtt a maga kiegészítéséről s a törvényes állapot helyreállításáról ; addig a koronázás iránt egyezkedni nem lehet.

Méltó feltűnést keltett a gr. Andrássy Gyula beszédje, ki az új Ausztriát egy hegyére állított pyramissal hasonlította össze ; hibáztatta a birodalmi tanácsot megnyitó trónbeszédet, s megrótta a «hűtlen tanácsadókat», kik azt sugalmazták. Üdvözölte a horvát országgyűlést, mely már a magyar országgyűlést megelőzve tiltakozott a februáriusi pátens ellen.[1] Ausztriában csak vagy az abszolutizmus lehetséges, vagy a perszonál-únió. A mi szabadságunk egyedüli biztosítéka Ausztria népei szabadságának is ; Ausztria legközelebbi multja meggyőzhette Európát arról, hogy ránk szükség van. Magyarország nem akarja a forradalmat, a 48-it sem idézte föl a nemzet, hanem a hatalom, mely a törvényeket meg nem tartotta ; a 48-i törvények alapján áll ma is az egész nemzet.

Jókai Mór hivatkozott az angol külügyminiszternek kevéssel előbb köztudomásra jutott nyilatkozatára, mely szerint a magyar nemzet elavult intézményekért küzd s Európát lángbaborulással fenyegeti, és igyekezett annak ellenkezőjét bizonyítani be. Jókain és Jámbor Pálon kívül még egy költő vett részt a vitában : Madách Imre ; róla azonban akkor még a legkevesebben tudták, hogy költő ; legtöbben csak a nógrádi földbirtokost s a balassagyarmati kerület képviselőjét látták benne ; beszéde nagy műveltségről s történelmi tanulmányról tanuskodott, nagy hatást is tett s bátoríthatta a szónokot arra, hogy kéziratban levő nagy művével, az Ember tragédiájával, mely által azóta halhatatlannná lett irodalmunkban, a nyilvánosság elé lépjen.

A közvéleményt mozgató napi kérdések természetesen visszhangra találtak a felirati vitában is. Az adóknak katonai megszállás útján való kicsikarása, párosulva néhány csendőri brutalitással [2] épp akkor érte el tetőpontját, izgalomban tartva a közönséget, miközben a lapok állandó rovatban foglalkoztak vele. Már Deák Ferenc fölhozta felirati javaslatában ezt a sérelmet is ; mikor a mindennapi elnöki előterjesztések során május 25-én bemutatta az elnök Esztergommegye kérvényét, mely az ily adóvégrehajtások alakjában elkövetett példátlan katonai brutalitásokat sorolta fel, a Ház nem érte be azzal, hogy e beadványt

[1] *P. N.* máj. 19. [2] *O. L. K. E.* 489. szám.

a kérvényi bizottsághoz utasította, hanem Besze János indítványára jegyzőkönyvileg fejezte ki az eset fölötti felháborodását, s utóbb külön bizottságot küldött ki az e tárgyban való jelentéstétel végett, melynek munkálata azonban már nem kerülhetett a képviselőház elé.

Az adókezelés terén a helyzet valóban tarthatatlan volt. Hogy a kivetett adók törvénytelenek voltak, ahhoz kétség nem fért, de mikor az országgyűlés — csonkasága miatt — maga is illetéktelennek tekintette magát a törvényalkotásra, új törvényes adók kivetésére egyelőre kilátás nem lehetett. Másrészt a közigazgatás mindennapi költségeinek fedezéséről gondoskodni kellett, a főispánok sürgetőleg kértek előlegeket az állampénztárból, ezeket azonban a kormány az oly megyéknek, melyek az adóbehajtásnál közreműködni nem akartak, megtagadta. Éles világot vet az állapotokra Schmerling államminiszternek a május 27-i minisztertanácsban tett nyilatkozata: «Pénzzel támogassuk az olyan országot, mely uralkodójával szemben mármár lázadó állapotban van? Fizessük azokat a megyei hatóságokat, melyek az adót nemcsak hogy be nem hajtják, hanem ellenkezőleg minden eszközzel akadályozzák annak behajtását, sőt az eljáró pénzügyi közegeket elfogatják? A kormány még tovább is maga fizesse meg a vele szemben szervezett ellentállást?»[1]

Igaz, hogy a megyei tisztviselők legnagyobb része inkább lemondott szerény illetményei élvezetéről s ingyen szolgált, mintsem hogy törvénytelen adóból húzza fizetését; az is igaz, hogy a megyék — mint már említve volt — készek voltak magukat megadóztatni akár egyelőre a «német kulcs» alapján, sőt ezt itt-ott folyamatba is vették, azonban a helytartótanács ezt meg nem engedte. A rendkívül bonyolult pénzügyi kezelést egy napról a másikra új, jobbára avatatlan kezekbe átadni nem lehetett, ez tagadhatatlanul menti a kormány ragaszkodását az abszolút uralom alatt behozott pénzügyi közigazgatás fenntartásához, bár ez a helytartótanácsot saját beismerése szerint «oly collegiummá tette, mely a finánccdirectiók impertinentiával gyakorolt supremaciájának van alávetve».[2] A közönség szemében minden tekintélyöket vesztett osztrák pénzügyi közegek hatalmát a kormány megpróbálta előbb azzal támogatni, hogy — természetesen egészen törvénytelen módon — az ellenök vétők megfenyítését a katonai bíróságokhoz utasította.[3] Mikor gyakorlatilag ez is alig keresztülvihetőnek bizonyult, egész erővel hozzáláttak a katonai adóvégrehajtások alkalmazásához, melyek a most már az ellentállásra nekibátorodott közönséggel szemben sok helyen oly túl-

[1] *H. H. S. A.* Min. Conf. Pr. máj. 27.

[2] B. Sennyey Pálnak Szögyényhez máj. 12-ről int. levele: *Szögyény*nél III. 315. l.

[3] *H. H. S. A.* Min. Conf. Pr. máj. 7., *O. L. Kanc.* eln. ir. 1861. 401. sz.

kapásokat és erőszakosságokat eredményeztek, hogy azok rendszerint csekély pénzügyi eredmény mellett végül is csak még jobban elmérgesítették a közhangulatot s még gyűlöltebbé tették a katonaságot, amiért ennek az eljárásnak utóbb — mint látni fogjuk — magában a kormány kebelében támadt ellenzéke.

Míg az adóvégrehajtások által a kormány szándéka ellenére lett izgalmak előidézője, egy más téren, a nemzetiségi mozgolódások terén csak nagyon is félreismerhetetlen volt biztató sőt felbujtó közreműködése, melyet annál inkább terjesztett ki, minél megbonthatatlanabbnak látta magával szemben a magyarság ellentállását. Ezt már Várady Gábor szóvá tette a felirati vitában, mondván, hogy a reakcionárius izgatásoknak célja a nemzetet az anarchia vagy a forradalom terére szorítani. A nemzetiségi sérelmek későn ugyan, de bizonyos kifejezésre jutottak a képviselőház vitájában is.

Erdélyben a románok május 15-én Balázsfalván a szabadságharc idejéből gyűlöletesen emlékezetes Axentie vezetése alatt gyűlést tartottak. Némely erdélyi történetíró szerint e gyűlésben 3—4000 ember vett részt ;[1] e szám azonban túlzottnak látszik, mert a lapok alig vettek tudomást a dologról,[2] és Schmerlingnek a minisztertanácsban tett jelentése szerint az egész csak 51 «elvtárs» összejövetele volt «oly kérelmek érdekében, melyeket támogatni a törvényes hatóságoknak kötelességök lett volna».[3] Mindenesetre feltűnő, hogy ezt az összejövetelt, melynek határozatából kifolyólag az alsófehérmegyei románság nyíltan szembeszállott a megyei hatósággal, egészen másképen ítélte meg az erdélyi kormányszék s annak jelentése alapján az erdélyi kancellária, és másképen az osztrák miniszterek s az uralkodó is. A kancellária a román püspököket felhívatni kívánta, hogy a népre csillapítólag hassanak s biztonság okából Nagy-Enyeden katonaság összevonását tartotta szükségesnek ; a császár, ki maga kért e tárgyban jelentést a kancelláriától s annak tárgyalásánál személyesen elnökölt, a gyűlés határozatait loyalisaknak s a kormányra nézve kedvezőknek találta, s úgy vélte, hogy azokkal szemben ily rendszabályok alkalmazása megsértené a jó érzelmű alattvalókat s a törvényes hatóságokat illoyalis maguktartásában támogatná.

És mik voltak a kérdéses gyűlés határozatai? Hogy a papok a népet a szószékről hívják fel az adófizetésre ; hogy a megyei tiszviselők köszönjenek le, ha a megyegyűlések honárulókat választanak bizottmányaikba ; hogy a 48-i törvények alapján működő megyegyűlések megszüntettessenek ; hogy ő felsége román nemzetgyűlést hívjon össze és ne tűrje a honvédegyletek működését. Foroghat-e fenn csak legkisebb kétely arra nézve, — különösen a kormánytanácsban elhangzott nyilatkozatok

[1] *Ürmössy* id. m. II. 294. l.
[2] *P. N.* máj. 26.
[3] *H. H. S. A.* Min. Conf. máj. 26.

után — hogy ezeket a kívánalmakat a Balázsfalván összegyűlt románok a kormány alattomos sugalmazására foglalták határozatba?

Két héttel a balázsfalvi gyűlés után megtörtént a képviselőház felirati vitájában is az első, határozottan nemzetiségi jellegű felszólalás, éspedig román részről. Vlád Alajos, a krassómegyei nagyzorlenci kerület képviselője hivatkozva az elhúnyt gr. Teleki László felvilágosodott nézeteire s vitázva Kazinczy Gáborral, ki a nemzetiségek konspirációjáról beszélt, a románokat Erdély és a Tisza-Maros vidék őslakóiként tüntette föl, kik Tuhutum s utóbb Zsolt vezérnek önkényt meghódoltak, de nemzeti önállóságukat megtartották ; csak később, az erdélyi fejedelmek alatt az «Approbata és Compilata» szellemében süllyesztettek le közneppé és voltak sanyargatásoknak kitéve. Az osztrák uralom alatt némileg enyhült helyzetök, de ki nem elégített nemzeti önérzetök a Hóra- és Kloska-féle lázadásban tört ki, melynek kegyetlen elnyomása ártatlanokat is sujtott. Erdély uniója Magyarországgal a román nép megkérdezése nélkül mondatott ki. Az erdélyiekhez hasonló volt a bánsági románok sorsa. A román nemzeti törekvéseket nem a reakció idézte föl, azok a felébredt nemzeti szellem megnyilatkozásai, mely visszafogalni igyekszik a tért, amely a románságot történet és jog alapján megilleti. A lefolyt 12 év alatt a hazai románok még többet szenvedtek, mint a magyarok ; a 48—49-i eseményeket ők is fájlalják s kívánják, hogy ügyök az igazság és jogegyenlőség alapján közös egyetértéssel intéztessék el.

Vládnak aránylag mérsékelt beszédje csak koronkint keltett nyugtalanságot, egyébként úgyszólván ellenmondás nélkül hangzott el. Ez bátorította Babes Vincét arra, hogy utóbb, már a részletes tárgyalás során az únió érvényét s a 48-i törvényhozás illetékességét nyiltan kétségbevonja. Ez fölháborodást keltett ugyan, de a képviselőház — ösztönszerű tapintattal — hogy a konkolyhintő kormánytörekvéseknek tápot ne szolgáltasson, feltűnő kíméletet és elnézést tanusított ezekkel a nemzetiségi támadásokkal szemben, sőt azokkal vitába is alig bocsátkozott, amit annál könnyebben tehetett, mert azok úgyszólván ellensúlyukat találták a szerb Igniatovich Jakab és a román Pap János, Missich János és Faur János hazafias és testvéries szellemű felszólalásaiban. A legméltóbb és legbölcsebb válasz ezekre a beszédekre az, a felirat elintézése után Eötvös javaslatára megindított bizottsági munkálat volt, mely a nemzetiségi kérdés megoldásának alapelveit jelölte ki a hajdani törvényhozási munka számára.

Június 3-án a hosszúra nyúlt felirati vita már a türelmetlenség oly félreismerhetetlen jeleivel találkozott, hogy a följegyzett szónokok legnagyobb része jobbnak látta elállni a szótól, s így az általános vita június 4-én bezáratván, Deák Ferenc zárószavára kerülhetett a sor.

Ezt a beszédjét, mely szintén hosszúra nyúlt s a dialektika és köz-

jogi tudás csodálatos fegyvereit ragyogtatta, Deák úgyszólván egy szónokkal való polémiájának szánta, egy szónokkal, ki időközben — nyilván választóival való meghasonlása miatt — lemondott a képviselőségről: Révész Imrével. Már ez a körülmény is mutatta, mennyire megbecsülte a haza bölcse ezt a fiatal képviselőtársát, — amit ki is fejezett — azonban a hosszú polémia célja mégis inkább a közvélemény nek a Révész tetszetős tételei befogadásától való megóvása volt. Az egyik tétel — mellyel Deák röviden végzett — az az állítás volt, hogy a képviselőház a maga integritásának helyreállítása előtt — vagyis Erdély, Horvátország és Fiume képviselőinek részvétele nélkül — megalakultnak sem tekinthető, tehát feliratot sem határozhat el. A másik tétel, mely ellen a szónok az érvek és adatok egész tömegét sorakoztatta, Révésznek az a kifogása volt, melyet a Pragmatica Sanktio elnevezésének használata ellen közjogunk épsége s a külföld kellő tájékoztatása szempontjából tett.[1]

Június 5-e volt az az emlékezetes nap, melyen a képviselőház névszerinti szavazással döntött a fölött a kérdés fölött, vajjon «a Háznak első felszólalása fölírás legyen-e vagy nem?»

Az országgyűlés elején a többség kétesnek látszott. A mindig optimista b. Vay Miklós április 20-a táján Pesten járván, harminc többségre számított; valamivel később már csak 141 biztos szavazatra, ami nem hozta volna meg a többséget; Vay mégis még a szavazás előtti napon azt írta Bécsbe, hogy a felirat többsége biztos.[2] Azonban sok képviselő ígéretet tett választóinak, hogy a népszerűbb határozatra fog szavazni; sokat rontott a felirat kilátásain a birodalmi tanácsban elmondott trónbeszéd. Deák állítólag — látva kisebbségét — már hajlandó lett volna a határozati párttal valami megegyezésre lépni, mikor Bécsből azt az intést kapván, hogy a határozat győzelme esetében múlhatatlanul feloszlatják az országgyűlést, kitartásra határozta el magát.[3] A Teleki László öngyilkossága sokakat gondolkodóba ejtett; az emberek kezdtek félni a saját győzelmük következményeitől és felelősségétől. Az éppen nem biztató külpolitikai helyzet, benn az országban a terjedni kezdő nemzetiségi mozgalom tanácsosnak mutatta élére nem állítani a kérdést. Beállott az, a magyar közéletben a ritkaságok közé tartozó lélektani pillanat, amikor a politikai szereplők egy nagyobb körében a lelkiismeret szava erősebbnek bizonyul a közvélemény nyomásánál.

Maga Vay Miklós, továbbá gr. Andrássy Gyula nagy tevékenységet fejtettek ki a kétségtelen többségben levő határozati párt egyes

[1] A képviselőházi naplón kívül megtalálható e beszéd *Kónyi*nál III. 77. s köv. l.

[2] *Szögyény*nél III. 301. s köv. l., 334. l.

[3] *U. ott* 99. l.

tagjainak a felirat elfogadására vagy legalább a szavazástól tartózkodásra való rábeszélésében. Legbuzgóbb segítőtársuk volt az emigrációból csak nemrég hazatért Almássy Pál, ki ugyan nem vállalt képviselői mandátumot, de nagy befolyással bírt éppen a radikálisabb gondolkozásúakra s azt készséggel használta fel a Deák céljai érdekében. Magában a határozati pártban főkép b. Podmaniczky Frigyes és Kálóczy Lajos folytatták a puhítgatás, kapacitálás munkáját, de állítólag Tisza Kálmán és Prónay József sem nézték rossz szemmel igyekezetöket.[1]

S így történt meg az, amit Kossuth helytelenül nevez «csalás»-nak,[2] hogy mikor június 5-én óriási feszültség és izgalom között, csupán 14 képviselő távollétében végbement a névszerinti szavazás, a mindvégig kétesnek látszó — igaz, hogy csak három szavazatnyi — többséget a felirat kapta meg. Mellette szavazott 155, ellene 152.[3]

Ez tehát a mérsékelt irány győzelmét jelentette és kilátást nyujtott az országgyűlés életének meghosszabbítására s az uralkodó hatalommal való érintkezés további lehetőségére. Azonban sajnos, az a bölcseség, mely a többséget a célszerűségi tekintetek előtt való meghajlásra indította, csakhamar helyet adott a népszerű jelszavakkal való agitálásnak, mellyel a felirati párt nem tudta a rábeszélésnek hasonló hatású eszközeit szembeszegezni. Az emberek megfeledkezni látszottak róla, hogy a felirat elvi megszavazásával még nincs eldöntve a csata, hogy a felirat sorsát még sok veszély fenyegeti, amelynek elhárítása ugyanazt a taktikát követeli meg, amely az első szavazásnál győzött.

A felirati javaslat részletes tárgyalásának mindjárt a kezdetén kitűnt, hogy az ellenzéki többség azt a feliratot, amelyet egy pillanatnyi többség elfogadott, részleteiben akarja elrontani, hogy az célt ne érhessen.

Már a megszólításnál több szónok kifogásolta a Deák szövegét, mely így szólt: «Fölséges Császár és Király» s a többség annak elvetésével, Nyári Pál inditványára a «Fölséges Úr!» kifejezést fogadta el, határozatilag kimondván, hogy e megszólítás alatt a tényleges hatalom értendő. Úgy látszik, hogy azok, akik szemben a Bónis Samu indítványával, mely szerint «Fölséges Császár» megszólítás volna használandó, a Vajai—Nyáry-féle módosításra szavaztak, nem voltak tisztá-

[1] *Podmaniczky* id. m. III. 115. s köv. l., *Wertheimer:* «Andrássy» I. 185. s köv. l., *Kónyi*nál III. 102. s köv. l. Kónyi könyvének egy más helyén (280. l.) Tisza Kálmán kétségbevonja, hogy ő a felirat keresztülbocsátásának tervéről tudott volna; azonban ő a Podmaniczky közreműködésében is kétkedik, már pedig ezt P. naplójában (id. h.) maga beismeri.

[2] *Irataim* VII. 295. l.

[3] B. Podmaniczky Frigyesnek Horánszky Lajostól följegyzett közlése szerint az a négy határozati párti képviselő, kiknek önkéntes távozása a feliratot többségre juttatta: Prónay József, Domahidy Ferenc, Grabarics Ernő és gróf Szapáry Gyula volt.

ban ennek következményeivel, mert a módosítást pártolók között találunk több felirati párti képviselőt, így gr. Andrássy Gyulát is.

Ez a siker nagy kedvet támasztott a módosításokra, melyeket annál kevésbbé lehetett korlátozni, minthogy maga Deák Ferenc szükségesnek látta a saját javaslatát a részletes tárgyalás során egy betoldással megváltoztatni, melyet gyöngélkedése miatt Eötvös mutatott be a Háznak s melyet az el is fogadott. Ez a betoldás rámutat a trónöröklési rendnek különböző voltára Magyarországon és az örökös tartományokban, vagyis arra, hogy Magyarországon a szabad királyválasztás joga már a III. Károly, I. József, és I. Lipót maradékainak kihaltával beáll, holott túl a Lajtán az öröklési jog az uralkodóház más, még fennmaradt ágaihoz is van kötve.

A felirat sorsdöntő órája június 12-én ütött. E napon a javaslat 42—44. szakaszainak tárgyalásánál Várady Gábor azoknak oly szöveggel való helyettesítését ajánlotta, mely kijelenti, hogy az országgyűlés addig, míg «az 1848. évi V. tcikk értelmében teljesen kiegészítve nincs s az u. a. évi III. tc. által kijelölt közegek (vagyis minisztérium) helyreállítása meg nem történt, V. Ferdinánd király lemondásának megbírálásába nem bocsátkozhatik».

Ez újabb és még élesebb tagadása volt a Ferenc József uralkodói jogcímének. Miután Várady módosítványát többen pártolták s gróf Teleki Gyula annak el nem fogadása esetére egy valamivel enyhébb módosítást ajánlott, felállott Deák Ferenc s valamivel indulatosabban mint rendesen, egy rögtönzött beszédben kristálytiszta logikával mutatta ki, hogy az ő felirati javaslata teljesen megóvja azokat a közjogi szempontokat, melyeket Várady megóvni kíván, ellenben azok a szakaszok az egész eszmemenet megcsonkítása nélkül belőle ki nem hagyhatók, s hogy ha egyszer a Ház elfogadta azt, hogy Ferenc Józsefhez mint tettleges uralkodóhoz feliratot intéz, most nem lehet megint visszatérni oda, hogy az országgyűlés tulajdonképpen ma is V. Ferdinándot tekinti törvényes uralkodónak.

Aki ma olvassa e beszédet, el nem képzelheti, hogy annak érvei meg nem győzték volna a képviselőház többségét a szónok álláspontjának helyességéről. Mégis az történt, hogy az elrendelt névszerinti szavazásnál a Deák eredeti szövegének megtartása mellett csak 120 képviselő szavazott, míg az ellen 134.

Mikor aztán az elnök szavaztatni akart a Várady-féle módosítvány felett, megjegyezvén, hogy annak el nem fogadása esetében a Teleki Gyuláét fogja szavazás alá bocsátani, fölszólalt Deák Ferenc és kérdést intézett az elnökhöz, hogy mitevők legyenek azok, akik egyik módosítványra sem kívánnak szavazni? Erre az elnök odanyilatkozván, hogy azok hagyják el a termet, Deák s vele sokan szinte tüntetőleg kimentek a teremből. Szándékuk nyilván az volt, hogy távozásuk által a Ház

határozatképtelenné váljék, de a már beállott fejetlenségben nem követték elegen a példát. Látva a kritikus helyzetet, maga a határozati párt részéről Tisza és Ráday ajánlották a döntésnek másnapra halasztását, de Ghyczy elnök a maga merev pedantériájával megszámláltatta a Házat s miután a határozatképes szám meg volt állapítva, elrendelte a szavazást, melynek során a Várady-féle módosítványt a többség elfogadta.[1]

Ezzel a felirat sorsa meg volt pecsételve.

Még egy lehetőség maradt volna hátra : ha t. i. a főrendiház feladata fontosságának tudatára ébredve helyrehozta volna a képviselőházban elkövetett hibát. Azonban ez a várakozás is csakhamar meghiusult. A főrendek június 17-től június 20-ig négy ülésben tárgyalták a feliratot, miközben ékes beszédek hangzottak el, melyek kevés olyat tartalmaztak, ami a képviselőházben már el nem mondatott; többen sajnálatukat fejezték ki a fölött, hogy a Deák Ferenc eredeti javaslata, melyről csak a magasztalás hangján szóltak, változást szenvedett, egyesek határozatot kívántak volna, a vita eredménye azonban a képviselőház által módosítva elfogadott felirati javaslatnak nagy többséggel való változatlan elfogadása volt. Okul főkép azt adták, hogy nem akarták késleltetni a felirat felküldését. Igazság szerint a főrendeknek kedvök s talán bátorságuk sem volt a képviselőház határozatában megnyilatkozott közvéleménnyel szembeszállni.

Mialatt a főrendek foglalkoztak a felirattal s mialatt azután a két ház elnöke Bécsben járt a felirat átadása végett, a képviselőház nehány más, nem törvényalkotással járó tárgyat vett elő.

Tisza Kálmán már június elsején benyujtott egy határozati javaslatot a Ház legközelebbi teendői tárgyában.[2] Ez tulajdonképpen úgy volt szerkesztve, hogy a felirat el nem fogadása esetében a feliratban kifejezésre jutó közjogi álláspont megnyilatkozása is legyen. Elfogadtatván a felirat, maga Tisza a június 15-i ülésben azt inkább csak mint a legközelebbi teendők programmját kívánta tekintetni s mint ilyet bizottsághoz utasíttatni ; a Deák hozzájárulásával e bizottság az osztályok egy-egy kiküldöttjéből, tehát kilenc tagból alakult meg, s július 7-én terjesztette be jelentését.

[1] Lásd erre nézve az *Országgyűl. Naplón* kívül *Kónyi*nál a 118—130. lapokat és *Kecskeméthy* Vázlatok c. m. 154—163. lapjait. Sajátságos tény, hogy a feliratnak a hozott határozatok értelmében való végleges megszerkesztésével megbízott választmány jelentésének tárgyalásakor Tisza Kálmán indítványozta, hogy a Várady Gábor elfogadott módosítványából nehány szó — mint fölösleges — kihagyassék, ami a szöveg élét némileg tompította volna ; Várady maga is hozzájárult e módosításhoz. És ekkor Deák Ferenc — talán némi elkeseredésből — követelte, hogy a Várady-féle módosítás, úgy ahogy a Ház többsége elfogadta, maradjon benn a szövegben, ami meg is történt.

[2] *P. N.* jún. 5.

Gróf Apponyi György országbíró május 4-én megkeresvén a képviselőház elnökét, hogy az országbírói értekezlet munkálatát mielőbb tárgyalás alá vétetné, az bizottsághoz utasíttatott, mely június 17-én mutatta be jelentését a Háznak. E jelentés azt ajánlotta, hogy a munkálat a törvénykezés ideiglenes szabályozása céljából fogadtassék el, amit a képviselőház hosszabb vita után 82 szótöbbséggel elfogadott s utóbb a főrendiház is magáévá tett.[1]

Említettük már, hogy b. Eötvös József főkép a felirat fölötti részletes vitában elhangzott nemzetiségi felszólalásoktól indítva, javaslatot tett egy e tárgyban jelentéstétellel megbízandó választmány kiküldésére. Indítványa, melyet június 10-én terjesztett elő,[2] s a Ház június 25-én fogadott el és utasított egy 27 tagú bizottsághoz, hangsúlyozta azt, hogy a magyar képviselőház minden nemzetiségnek kész megadni mindazt, ami az ország területi és politikai szétdarabolása és törvényes önállóságának kockáztatása nélkül megadható. Ily szellemben szerkessze meg a bizottság javaslatát, mely majd akkor lesz tárgyalandó, ha a Ház törvényhozói működésének föltételei meg lesznek adva.

Azonban az Eötvös indítványának hátterét nem szabad csupán a parlamenti felszólalásokban keresnünk. Annak magyarázatát adja az az egész mozgalom, mely — mint már többször rámutattunk — a nemzetiségek körében az alkotmány részleges visszaállításának kísérlete óta megindult s amelynek a kormány részéről való sugalmazása vagy támogatása félreismerhetetlen volt. Megnyilvánult ez a szláv- és román-nyelvű lapok megszaporodásában s egy központi szláv-román lapnak Bécsben való keletkezésében is.[3]

Tulajdonképpen a képviselőház előtt feküdt — bár eddig semmi alakban sem foglalkozott vele — az áprilisi szerb nemzeti kongresszus munkálata. Itt még leglazább volt az összefüggés a kormány és a nemzetiségi törekvés között, mert a kormány maga sem kívánta a bánság és vajdaság újabb különválasztását, — a románokra és németekre való tekintettel. Mindazonáltal Schmerling szerette kezében tartani a szerbeket, s ezért egyházi ügyeik intézését még mindig nem adta át a kancelláriának s kitüntetéseket osztogatott ez utóbbinak meghallgatása nélkül, amiért sok surlódása volt a kancellárokkal.[4] Nem volt egyébnek, mint gáncsvetésnek tekinthető az a furcsa kanapékérdés, melyet a gör. kel. szerb egyháznagyok vetettek föl, követelvén, hogy a főrendiházban a zászlósurakkal szemben levő első sorban helyeztessenel el.[5] E felszólalás inkább csak ürügy volt arra, hogy a főrendiház tárgyalásaitól távol tartsák magukat.

[1] *U. ott* jún. 18.
[2] *U. ott* jún. 13.
[3] *Kecskeméthy* id. m. 171. l.
[4] *Szögyény* id. m. III. 105. l.
[5] A főrendiház jún. 25. és júl. 1-i ülésében tárgyaltatott.

A románok törekvései — mint láttuk — kifejezésre jutottak a képviselőházban is. Ezekre nézve az azonosság a kormány és a román nacionalisták céljai között legnyilvánvalóbb volt, mert ez a cél elsősorban Erdély és Magyarország úniójának meghiusítására irányult.

Június elején már az északi tótok is és az ő pártfogóik megjöttnek látták a megnyilatkozás és szervezkedés idejét. Június 6-án és 7-én Túróc-Szent-Mártonban a lapok szerint mintegy 2—3000 főnyi néptömeg tartott gyűlést. Az elnöki széket Francisci foglalta el, a nagy szót Daxner és Hurban vitték, de azért mindenki tudta, hogy az egésznek szellemi irányítója Moyzes István besztercebányai püspök volt.

Az emlékirat, mely e gyűlés határozataiból keletkezett s melyet kizárólag a magyar országgyűléshez intéztek s átnyujtásával b. Révay Simon turócmegyei főispán vezetése alatt egy küldöttséget bíztak meg, már e külsőségek tanusága szerint is nem akart bizalmatlansági nyilatkozat lenni a magyar országgyűlés iránt, még kevésbbé bizalomnyilvánítás Bécs iránt, mert a tótoknak még élénk emlékezetökben volt Bachnak az a törekvése, mellyel őket elcsehesíteni igyekezett. A felirat tehát elismeri a magyar országgyűlés illetékességét az országos ügyekre nézve, sőt bizonyos határok között a magyar állami nyelvet is ; de az északi tótoknak, mint őslakóknak és másokkal nem azonosítható önálló nemzetnek ilyenül való elismerését követeli s ebből folyólag a tőlük lakott területnek az ország egy kerületévé alakítását a mai megyék megfelelő kikerekítésével. Ennek igazolásául hivatkozik a felirat arra a történelmileg be nem bizonyítható körülményre, hogy Magyarország eredetileg föderatív állam volt. Kívánja, hogy e kerületben a tót nyelv használata kizárólagos legyen s hogy ott egy felfolyamodási törvényszék és egy váltótörvényszék állíttassék fel tót hivatalos nyelvvel, valamint egy tót jogakadémia, a pesti egyetemen pedig egy tót irodalmi tanszék. A gyűlés magának Hurbannak indítványára kimondta a haza egységét s annak a szabadság és a különböző nemzetiségek jogainak megvédésében való szolidaritását, úgy hogy a Pesti Naplóban b. Kemény Zsigmond elismerőleg nyilatkozott a gyűlés hazafias szelleméről, mely csalódást hozott azoknak, akik remélték, hogy az északi tótok is a bécsi minisztériumnál fognak kérvényezni.[1]

A képviselőházban június 27-én jelentvén be az elnök a felirat

[1] *P. N.* jún. 12., 18., 23. és júl. 11., *Podhorszky György:* Csehek és tótok. Bud. Szemle 1918. febr. 138. l., *Redlich* id. m. II. 274. s köv. l. E tárgynál a különben tárgyilagosságra törekvő szerzőt elragadja az az elfogultsága, mellyel ő, ki az aránylag kisebb számú németség hegemóniára való törekvését Ausztriában természetesnek találja, a nagyobb arányszámú magyarság hasonló törekvését a Lajtán innen pöffeszkedésnek és túlkapásnak tekinti. Különben ezt annál kevésbbé csodálhatjuk, miután *Redlich* e tárgynál főforrásúl — bevallottan — a Seaton-Watson (Scotus Viator) könyvét használta.

átadását, az a nemzetiségi bizottsághoz utasíttatott, melynek munkálatával később fogunk megismerkedni. A túróci memorandum nem maradt ellentmondás nélkül ; éppen a tótoklakta megyék siettek legjobban annak ellenében felirattal élni az országgyűléshez s abban tiltakozni az országnak minden tervbe vett földarabolása ellen. Azonban nemcsak törvényhatóságok tiltakoztak, hanem egyes tótajkú községek és nagyobb községcsoportok is, mondván, hogy ők senkit meg nem bíztak a szt.-mártoni gyűlésen való képviseletökkel s annak határozataival egyet nem értenek. Ily értelmű feliratot intézett a képviselőházhoz Nagy-Szombat és Rózsahegy város közönsége, továbbá a trencsénmegyei bittsei választókerület 19 községe és 328 nyitramegyei község számos aláírással.[1]

Ellenben követőkre talált a túróci példa a felvidéki ruténeknél, kik — mint a Rákóczi egykori népe — eddig legkevesebb hajlandóságot mutattak a szeparatisztikus törekvésekre. Az első lökést ezek mozgalmára az a Dobrzánszky Adolf adta meg, kinek képviselővé választását a Ház lázító üzelmek miatt megsemmisítette s ki azután azt a beszédjét, melyet a képviselőházban el nem mondhatott, Bécsben kinyomatta.[2] Ebben a túróciakhoz hasonló pontokba foglalta a ruténok állítólagos követeléseit ; Magyarország osztassék öt kerületbe, melyek egyike a ruténeké legyen, mindegyik kapjon felsőbb és váltótörvényszéket az illető nemzetiség nyelvével mint hivatalos nyelvvel, úgyszintén nemzetiségi főiskolát. Komolyabb alakot ez a mozgalom az országgyűlés végnapjaiban azokban az orosz-magyar tanácskozmányokban öltött, melyek Szajkófalván tartattak, majdnem kizárólag lelkészek részvételével s melyeknek részben kevésbbé politikai, mint inkább szocialis és egyházi követelései tekintélyes rutén nemzetiségű világi egyének ellennyilatkozatával találkoztak.[3]

Elmondtuk, hogy a karhatalommal való adóvégrehajtások ügyével is foglalkozni kívánt a képviselőház s e tárgyban bizottságot is küldött ki.[4] Annál kevésbbé térhetett ki e kérdés elől, mert míg egyrészt a törvényhatóságok kérvényekkel ostromolták a mindinkább fokozódó katonai túlkapások miatt, melyek már az adókönyvek erőszakos elvitelére s helyenkint a városháza katonai megszállására terjedtek ki,[5] Bécs-

[1] Ezek a feliratok közölve vannak *az 1861-i magyar országgyűlés* című Osterlamm-féle kiadvány III. kötetének 457. s köv. l.

[2] «*Rede des ungar. Landtagsabgeordneten Adolf Ritter v. Dobrzansky* in d. Adresse-Angelegenheit» megjelent Bécsben 1861-ben Zamorski és Dittmarsch kiadásában, bizonyos Alex. Amerosiewitz előszavával, mely elmondja, hogy D. e beszédjét elmondta bécsi barátainak magyarul s azután — ezek kívánságára — német fordításban kiadta.

[3] *P. N.* aug. 2., 17., 18.

[4] Június 20-i ülésben.

[5] *P. N.* máj. 8., 11., 26., jún. 1., 14., 15., 16.

ben az erre vonatkozó feliratokban már=már felségárulást véltek látni s ennek megfelelő rendszabályokhoz nyúltak, így a régibb sérelmet újab= bal tetézve.

Nevezetesen Pest városa közgyűlése június hó 11=ről egy, Királyi Páltól szerkesztett feliratot intézett az országgyűléshez a törvénytelen adóvégrehajtások ellen, melyben e szavak foglaltattak : «Nehéz vissza= fojtanunk az óhajtást, hogy Isten olvassa már meg napjait oly kormány= nak, mely a szegény és becsületes adós számára börtönöket épít, míg a maga adósságának fizetését egyenesen megtagadja, mely a néha kény= szerűségből apróbb tolvajságra vetemülteket bírói és rendőri üldözés alá tudja helyezni, de az ő nevében erőszakoskodókat törvényen és íté= leten felül emeli ; hogy Isten könnyítse meg ágya szalmáját oly rend= szernek, mely e hajdan gazdag országban a közös jólétet kiirtva annak helyén csak a szolgák és a koldusok számát szaporítá.»[1]

Ezt a kétségkívül kissé lázító hangú feliratot közölték a pesti lapok, köztük a Pester Lloyd is, és az így az uralkodó tudomására is jutván, ő maga sietett azt a június 13=án elnöklete alatt tartott miniszteri tanács= kozásban felolvastatni, követelvén, hogy az azonnal erélyes eljárás tárgyává tétessék. Vay és Szécsen maguk is szükségesnek találták a szi= gorú eljárást, sőt Szécsen abban, hogy a pesti felirat souverainnek nevezi az országgyűlést, már magában is a felségárulás tényálladékát látta. B. Mecséry rendőrminiszter az ilyen túlkapásokban csak természetes következményét ismerte föl annak, hogy annakidejében a császári sasok elleni merényletek megtűrettek; úgy ő, mint Degenfeld hadügyi=, Rechberg külügyi= és Schmerling államminiszter a képviselőtestület azonnali feloszlatása s az értelmi szerzők ellen indítandó felségárulási per mellett nyilatkoztak, amit a császár el is rendelt, megjegyezvén, hogy a városi ügyek továbbvitele egy bizottságra lesz bízandó.[2] A ma= gyar kormányférfiak erélyes és szívós közbelépése következtében[3] ez az elhatározás csak annyiban került végrehajtásra, amennyiben a hely= tartótanács rendeletet intézett Pest városához, melyben közölte, hogy az országgyűléshez intézett «kérvény»=ében foglalt, ő felsége kormánya, sőt a hadsereg ellen intézett izgató és sértő rágalmak miatt Havas József helytartósági udv. tanácsos kir. biztosként küldetett ki a határozat kelet= kezésének körülményeit kinyomozni s az eredményről jelentést tenni. A város közönsége egyben fölhívatott, hogy a kiküldött biztost illő tisz= telettel fogadja és működésében támogassa. A város közgyűlése erre oly határozatot hozott, mely némi meghátrálást jelentett. E szerint a hírlapok nem közölték pontosan a felirat szövegét, abban sértés a had= sereg ellen nem foglaltatott, még kevésbbé rágalom a város közönsége

[1] *U. ott* jún. 12.
[2] *H. H. S. A.* Min. Conf. jún. 13.
[3] *Szögyény*nél III. 106. s köv. l.

tényleges ellentállást a fennálló hatalom ellen megkísérelni nem akart ; egyébiránt a kir. biztost működésében támogatni fogja ; amennyiben azonban annak működése a közgyűlés hatáskörére is kiterjedne, inkább függőben fogja tartani a közgyűlés tevékenységét. Mikor aztán június 25-én Havas József kir. biztos megjelent Pest város közgyűlésén, a gyöngélkedő Rottenbiller főpolgármester helyett elnöklő Horváth Károly főbíró átengedte neki helyét s fölajánlotta a város támogatását. A biztos ezzel beérte, távozott s a félbeszakított közgyűlést folytatták. Erősebb rendszabályokra Pest városával szemben is csak akkor került a sor, mikor az új kormányférfiak kinevezése s az országgyűlés feloszlatása után a törvényhatóságok működésének általános felfüggesztése kezdetét vette.[1]

Június 24-én hitelesítette a törvényhozás mindkét háza a felirat végleges szövegét s még ugyanazon nap estéjén vitte föl azt Bécsbe a két elnök, gróf Apponyi György és Ghyczy Kálmán az uralkodónak leendő átadás végett.[2]

A következő napok az országra nézve kínos bizonytalanságban teltek el, melyhez hozzájárult az, hogy az újsághírek ellenmondók voltak s a közbeeső pünkösdi ünnepek alatt egyáltalán nem jelentek meg lapok. Egyébiránt maga az uralkodó — egyes megtörtént indiszkréciókon okulva — a legszigorúbb titoktartást kötötte ki a minisztereivel folytatott tanácskozásaira nézve.[3]

Hogy a legbeavatottabb körökben is mily bizonytalanság uralkodott a történendőkre nézve, azt bizonyítja az a tény, hogy Apponyi országbíró Bécsbe utaztában Ghyczyvel és b. Kemény Zsigmonddal folytatott beszélgetésében komoly kombinációkba bocsátkozott az alakítandó minisztérium személyi kérdéseire nézve. Bécsbe érkezvén s látva a helyzetet, csakhamar föl kellett ismernie, mily távolban vannak még a miniszteri kinevezések! A Ghyczy felutazása egészen céltalannak bizonyult ; nem jutott az uralkodó elé, a tanácskozásokra se hívatott meg, sőt még a magyar kormányférfiak is kénytelenek voltak a császár tilalma miatt közléseikben vele szemben is bizonyos tartózkodással lenni, úgyhogy ő csak meglehetősen semmitmondó értesítéseket küldhetett helyettesének, Tisza Kálmán alelnöknek, csendre és nyugalomra intve az otthoniakat.[4]

Az uralkodó környezetében tulajdonképpen két ellenséges tábor küzdött egymással : az osztrák centralistáké és a magyar konzervatíveké. Amazoknak vezére Schmerling volt, mindenben legmerevebb,

[1] *P. N.* jún. 26.
[2] *Kónyi*nál III. 136. l.
[3] *H. H. S. A.* Min. Conf. jún. 27. *P. N.* jún. 27., 28., 29.
[4] *Kónyi*nál id. h. és köv. l.

míg legengedékenyebbnek Plener pénzügyminiszter bizonyult. Ezeknek már a június 13-i koronatanácsban, mikor még csak a felirat megszólításának megváltoztatása volt ismeretes, sikerült a császárt oly nyilatkozat tételére bírniok, mely szerint a feliratnak, mely tőle az őt megillető címet is megtagadja, elfogadása gyöngeség jele volna. Az osztrák miniszterek azonban nem állottak meg az egyszerű visszautasításnál, hanem már ezt az alkalmat föl akarták használni arra, hogy a gyűlölt és alkalmatlan magyar országgyűléstől szabaduljanak, minélfogva annak császári manifesztum kibocsátása melletti feloszlatását és Magyarországon a kisebb vagy nagyobb ostromállapot kihirdetését ajánlották; távolabbi számításaik bizonyára arra is irányultak, hogy Magyarországon lehetséges lesz közvetetlen választások útján keresni képviselőket a Reichsrathba.

Ezzel szemben a konzervatívek helyzete rendkívül nehéz volt; a magyarországi fejlemények amily mértékben erősítették a Schmerlingék állását, oly mértékben gyöngítették a magyar kormányférfiakét. Szögyény már június 8-án azt jegyezte föl naplójában, hogy ők a császár kegyeiben süllyedtek, hogy hitelük nála nagyon alászállott; nem tudja, — úgymond — vajjon azért-e, mert az osztrákok aláássák pozíciójukat, vagy azért, mert az ország dolgainak menetét nekik tulajdonítják, holott azt sem ők, hanem az osztrák kormányférfiak idézték elő.[1] A felirat elrontása a határozati párt által természetesen még többet ártott nekik, sőt ingadozóvá tette a magyar álláspont védelmében Szécsent is és különösen Zsedényit, aki nagy hévvel tüzelt a 48-i törvények érvénye ellen. Bécsi tanácskozásaikban azonban végre is teljes megegyezésre jutottak arra nézve, hogy a felirat elfogadását és egy engesztelődő hangú leirat kibocsátását ajánlják, sőt a vérmesebb reményűek e megoldás nyomán már látták az országgyűlésen kialakulni azt a középpártot, mely kész lesz az ő októberi politikájukat támogatni.[2]

Miután az egyik oldalon Schmerling, a másikon Vay állásukat kötötték javaslatuk elfogadásához, a felirat fölérkezésétől június hó végeig magánkihallgatásokkal, miniszteri tanácskozásokkal s két koronatanáccsal eltelt napok[3] már-már válságra vezettek, mikor gróf Szécsen végre egy közvetítő indítvánnyal állott elő, melyre sikerült úgy az osztrák miniszterek, mint az uralkodó beleegyezését kinyerni, s melynek elfogadását a magyar kormányférfiak részéről a következmények igazolták.

Ez abból állott, hogy az uralkodó rövid leiratot intéz a magyar

[1] *Szögyénynél* III. 104. l.

[2] *Drei Jahre Verf.* 157. s köv. l.

[3] *H. H. S. A.* Min. Conf. jún. 17., 28., 30. E tanácskozásokat *Redlich* terjedelmesen közli id. könyvében II. 83. s köv. l.

országgyűlés mindkét házához, melyben megjelöli azokat a módosítá= sokat, amelyek a feliraton eszközlendők ; ha az országgyűlés teljesíti azokat, a felirat el fog fogadtatni és válaszleiratban részesül, ha nem, nyomban bekövetkezik az országgyűlés feloszlatása.

A június 30=ról kelt, Vaytól és Zsedényitől ellenjegyzett leirat így szólott : «Kedvelt híveink! Jóllehet Mi azon országgyűlési tanács= kozásokat, melyek legfelsőbb uralkodói jogaink fölött a képviselőház= ban tartattak, úgy szinte a Minket, mint Magyarország örökös királyát törvényesen illető tagadhatatlan öröklési jogaink ellen irányzott ki= töréseket komoly megilletődéssel értettük : mégis azokat inkább egyes szenvedélyes szónokok pillanatnyi heve kifakadásának, mint az egybe= hívott országgyűlés érzelmei hű tolmácsának véltük tekinthetni. Miután azonban ama tévnézeteknek a Hozzánk intézett legalázatosabb felirat= nak mind alakjában,[1] mind szövegezésében határozott kifejezés adatott, legfőbb kötelességünknek tartjuk Fejedelmi Személyünk és Királyi örökös jogaink iránti azon tartozó jóakarbágyi tisztelet megóvására, melyet a trón és annak méltósága méltán megkíván, de mely az országos rendek és képviselők ama föliratában a törvényes szokástól eltérően mellőz= tetett, a föliratot, mely a királyi jogokat sértve, nem Magyarország örökös királyához intéztetett, visszautasítani. Élénken óhajtván mind= azonáltal az országos rendek és képviselők föliratában foglalt nagy= fontosságú kérdések iránt őszintén nyilatkozhatni : az országos rende= ket és képviselőket ezennel komolyan felszólítjuk, miszerint figyelve az 1790. évi koronázó országgyűlés alkalmával követett eljárásra, a föl= iratot Hozzánk oly alakban terjesszék föl, hogy annak elfogadhatása az Általunk bármely megtámadások ellen mindig megőrzött korona méltóságának és uralkodói öröklött jogainknak kellőleg megfeleljen.»

Gróf Apponyi országbíró és főrendiházi elnök kapta a megbízást, hogy a leiratot a főrendiházban kihirdesse, illetve előbb kihirdetés végett a képviselőház elnökének átadja, magával vivén egyúttal az országgyűlést feloszlató leiratot is, szükség esetében leendő fölhasz= nálás végett. Egyszersmind rendelet ment legfelsőbb helyről gr. Coro= nini újon kinevezett budai hadtestparancsnokhoz, hogy az ország= gyűlés feloszlatásának szükség esetében katonai erővel szerezzen érvényt.

Július 1=én hirdette ki Ghyczy elnök — bemutatván egyúttal eljárásáról szóló jelentését — a képviselőházban az uralkodói leiratot, melyet a Ház mély csendben meghallgatván, kinyomatni, szétosztatni s egy későbbi ülés napirendjére tűzetni határozott. Ugyanez történt ugyanaznap a főrendiházban.

Miután tudva volt, hogy a leirat követelményeinek nem teljesí=

[1] A feliratot címzés nélküli borítékban hozták Bécsbe.

tése mily következményekkel jár, a képviselők — felelősségük érzeté= ben — bizalmas tanácskozások útján igyekeztek a hozandó határo= zatra nézve megegyezésre jutni.

Ezt a megegyezést meghiusítani volt kétségkívül a Schmerling szándéka, midőn feltűnő sietséggel jelentést tett a magyar feliratra vonatkozó legfelsőbb elhatározásról a birodalmi tanács mindkét házá= nak, hogy azok helyeslő és hódoló nyilatkozatait idézvén elő, ezzel az újabb illetéktelen beavatkozással ingerelje föl a magyar közvéleményt és rontsa a felirat fölötti megegyezés kilátásait.

Az Urak Házában egész símán ment a dolog ; azonnal elhatá= rozták, hogy Auersperg herceg elnök vezetése alatt küldöttséget me= nesszenek az uralkodóhoz, hódolatukról, elhatározása fölötti örömük= ről s az osztrák felsőház készségéről biztosítván őt, az uralkodó felség= jogait minden támadás ellenében megóvni. A császár válaszában nagy elismeréssel nyilatkozott az Urak Házának magatartásáról és hang= súlyozta, hogy el van határozva Magyarországgal szemben fenntartani azokat az elveket, melyeket a birodalmi tanács megnyitásakor tartott trónbeszédjében kimondott.[1]

Az osztrák képviselőházban a Schmerling sakkhúzása nem egé= szen sikerült. Hein elnök ugyan, senkit szóhoz nem juttatván s a sza= vazás után az ülést nyomban bezárván, elérte azt, hogy a többség az Urak Háza megnyilatkozásához való hozzájárulást kimondta, de a szólás jogától megfosztott kisebbség — mely főkép a csehországi kép= viselőkből alakult — már a következő ülésben írásbeli tiltakozást je= lentett be az elhamarkodott eljárás, valamint általán a birodalmi tanács= nak a Magyarországgal folyó tárgyalásokba való beavatkozása ellen, mely inkább zavarja, mint előmozdítja az ő felségétől óhajtott és meg= indított békés megoldást.[2]

Egyébiránt az államminiszter gáncsvetése eredménytelen maradt. A bizalmas értekezletekben, melyek július 3=án a gr. Andrássy Gyula lakásán kezdődtek s 5=én szélesebb körben a képviselőházban öt óra hosszant folytatódtak, voltak ugyan heves viták, melyeknek hevét kétségkívül a Reichsrath megnyilatkozása is táplálta, de végül a mér= sékeltebb álláspont, melyet nemcsak felirati pártiak, hanem a határ= rozati párt részéről is Tisza Kálmán s Benyiczky Lajos képviseltek, győzött, Böszörményi László ellenindítványát visszavonván, a meg= egyezés létrejött s kifejezésre is jutott a képviselőháznak még aznap esti 6 órakor tartott rövid ülésében.[3]

[1] *Könyi*nál III. 149. s köv. l.

[2] *U. ott.*

[3] A bizalmas tanácskozásokra nézve lásd ugyancsak *Könyi*nál a 152. s köv. l.

Ebben az ülésben a bizalmas értekezlet fölkérésére az öreg Hunkár Antal, ki a Palóczy halála óta korelnöknek tekintetett, rövid indokolással a következő indítványt terjesztette elő : «Mondja ki a Ház, hogy fájdalmas megütközéssel vette, hogy az országgyűlés felirata a Ház szándékától eltérő értelmezés miatt ő felsége által visszautasíttatott ; nem akarván azonban magát azon vádnak kitenni, mintha gátul szolgálna abban, hogy ő felsége a jelen leiratban tett ígéretéhez képest a felirat lényegére nézve őszintén nyilatkozzék, azért úgy, mint eredetileg javasolva és az indítványozó által módosítva volt, azt fölkülideni határozza.»

Ezt az indítványt a képviselőház azonnal, minden vita nélkül egyhangúlag elfogadta. A főrendek a következő napon nemcsak hozzájárultak a képviselőház határozatához, hanem azt örömmel is üdvözölték, s a most már a külsőségek tekintetében is a kívánatoknak megfelelően kiállított feliratot a két elnök fölvitte Bécsbe és július 8-án ünnepélyes kihallgatáson adta át az uralkodónak. Az elnökök rövid magyarázó beszédeire a Felség azt válaszolta, hogy megelégedéssel értesül az országgyűlés «köteles készségéről», mellyel kívánságát teljesítette, s reméli, hogy ugyanily érzelmekkel fogják majdan a jelen föliratra «az ország java és népei közboldogsága érdekében» adandó válaszát fogadni.[1]

A szertartásos fogadtatás után a császár mindkét elnököt hosszabb különkihallgatáson fogadta, mely alkalommal Ghyczyvel valósággal vitatkozott az 1848-i törvények érvénye s a közös ügyek mikénti kezelése fölött, nem sok közeledést mutatva a nemzeti álláspontho z.[2]

A nemzet tehát nyilatkozott ; most az uralkodón volt a válaszolás sora.

[1] *P. N.* júl. 10. és *Kónyi*nál 155. s köv. l.
[2] *Kónyi*nál u. ott.

IV.

(A felirat megváltoztatása Deák diadala. A kormány kül= és belpolitikai helyzete az adandó válaszra vonatkozó elhatározással szemben. A leirat elő= készítése; harc a magyar és osztrák kormánytagok között; a magyar konzerva= tívek tanácskozásai és javaslatai. Schmerling győz; Vay, Szécsen, Szögyény és Sennyey elbocsátása; gr. Forgách Antal főkancellár, gr. Esterházy Móric tárcanélküli magyar miniszter. Végleges döntés a leirat fölött; annak kiadása, kihirdetése, tartalma és hatása. A közvélemény újabb ingerlései. A horvát ország= gyűlés tárgyalásai; egyenlő bizalmatlanság Bécs és Pest iránt. A Magyarország= gal való únió kérdésében hozott kétértelmű határozat. Horvátország határozottan megtagadja a birodalmi tanácsba való követküldést. 1861. júl., aug.)

Az országgyűlés egyhangú határozata, mellyel az uralkodó fel= hívására a megváltoztatott felirat helyett a Deák Ferenc által szer= kesztettet fogadta el és terjesztette föl, kétségtelenül elismerésre méltó önmegtagadás ténye volt annak a jelentékeny többségnek részéről, mely a módosításokat megszavazta. A határozati párton sokan gon= dolkozhattak úgy, hogy ez a tagadhatatlan következetlenség «com= promissiója a nemzetnek, lealázása a képviselőháznak, csakhogy a bécsieknek kedvök teljék s Deák egy nagyszerű elégtételt kapjon, mely után nem fog áldás sarjadozni a haza térein . . .» [1] Azokat, akik az önmegtagadás e kötelességének tudatára voltak képesek emelkedni, mindenesetre elismerés illeti meg, de még nagyobb elismerésre lettek volna érdemesek, ha nem ostromolva módosításokkal a Deák felirati javaslatát, — amitől a Kemény Zsigmond cikkei annakidején óva intették őket,[2] — az 1861=i országgyűlést megkímélték volna ennek a visszavonulásnak a szükségességétől, mely semmiesetre sem tartozik rövid történetének dicsőséges lapjai közé. Az a körülmény, hogy a törvényhozásnak ez a meghajlása az uralkodó akarata előtt mégse tette elkerülhetővé az országgyűlés feloszlatását, nem von le semmit ennek az elhatározásnak a becséből és jelentőségéből; mert a végre elfoga= dott felirat oly választ eredményezett ugyan, mely a nemzetre nézve

[1] *Várady Gábor* júl. 3=ról kelt bizalmas levele szerző atyjához; berze= viczei levéltár. A hat. párti hangulatot illusztrálja *Kecskeméthy* id. m. 166. l.

[2] *P. N.* jún. 9.

keserves csalódást jelentett, de eredményezte a Deák tollából folyt második feliratot is, mely még sokkal nagyobb mértékben, mint az első nyerte meg a világ közvéleményét a magyar ügynek, s mely az igazság hangjaival túlharsogta a hatalomnak azt a szavát, mely a magyar országgyűlés életfonalát idő előtt elmetszette.

A konzervatívek utóbb az ő politikájuk igazolását látták az országgyűlés megtérésében az eredeti javaslathoz.[1] Az ő érdemük volt, hogy az indokolt visszautasítás és a megváltoztatásra való felhívás uralkodói tényével ezt a fordulatot előidézték s ezzel az októberi csonka alkotmány felfüggesztését elodázták. De az a felirat, melynek a sorsát ilyen módon megmentették, nem az ő politikájukat szolgálta, sőt egyenesen megtagadta azt. Az uralkodó is önérzetesen hivatkozott a magyar országgyűlés «köteles készségé»=re, mellyel fölhívásának megfelelt ; de valójában az, ami történt, egy ember diadala volt csak igazán : a Deák Ferencé, akinek teljes mértékben igazat adtak az események, aki maga hajthatatlanul megmaradva a maga eredetileg kitűzött célja és útja mellett, elérte azt, hogy a nemzet tévelygések után arra visszatért, s aki a közelismerés mindig megújuló jelei közepett is csak a teljesített kötelesség tudatának igénytelenségében kereste a maga elégtételét.

A történtek után immár beállott az a történelmi pillanat, amelyben az uralkodó hatalomnak el kellett magát határoznia arra nézve, hogy az országgyűlés megnyilatkozására, melynek a nemzet osztatlan közvéleményével való megegyezése iránt jogosult kétely nem forogható fenn, milyen választ adjon, ha komolyan kíván birodalma legnagyobb országával valódi megegyezésre jutni? Hogy a bekövetkezett elhatározást helyesen ítélhessük meg, ismernünk kell mindama tényezőket, melyek azt befolyásolták, mindama körülményeket, melyeket a kormánypolitikának elhatározása percében mérlegelnie kellett.

A külpolitikai helyzet, ha nem is volt veszélytelen, nem mutatott fel éppen aggasztó jelenségeket. Olaszország akcióba lépésének veszélye — mint láttuk — inkább eltávolodott, mintsem hogy közeledett volna. Június 6=án hirtelen, váratlanul meghalt gróf Cavour Camillo, az új Olaszország első, nagy miniszterelnöke. Halála Magyarországon mély részvétet és elszomorodást keltett ; a gyászhír éppen akkor jött, mikor a képviselőház a felirat részleteit tárgyalta ; a Ház megnyilatkozására nézve tett indítványt sikerült halogatással letompítani, de egyes csöndes gyászünnepélyek megakadályozhatók nem voltak,[2] s különösen a fiatalság igyekezett az olasz nemzet fájdalmában való osz=

[1] *Drei Jahre Verf.* 162. l.
[2] *O. L.* Kanc. eln. i. 571. sz.

tozásának lelkes kifejezést adni.[1] Cavour Ausztria legveszélyesebb ellensége volt s a Kossuth törekvéseinek egyik legerősebb támasza; elhúnytát Bécsben bizonyára megkönnyebbülésként érezték, de az Ausztria és Olaszország politikai viszonyában nagyobb változást nem jelentett: utódja, Ricasoli oly nyilatkozatot tett a turini parlament előtt, hogy egy készülőfélben levő alkalom rövid időn megnyitja Velencébe az utat, s Pulszky Ferenc egy cikkében helyesen mondta, hogy Ausztria és Olaszország között más viszony, mint fegyverszünet nem képzelhető, a harc elkerülhetetlen, hacsak Velence nem kerül békés úton Viktor Emánuel kormánya alá; egyelőre II. Ferenc, az előzött nápolyi király még Rómában tartózkodik, izgatja abruzzói s calabriai híveit, s ezért Olaszország haderejének nagy része délen van lekötve.[2] Szinte csodálkozni lehet fölötte, hogy a Pesti Napló akadálytalanul közölhette Garibaldinak egy, Pulszky előtt tett nyilatkozatát, mely szerint ő ugyan kardját legközelebb hazájának szenteli, de az olasz szabadság után nem ismer szentebb ügyet a magyarnál. Európa békéje addig nem lesz biztosítva, míg az olasz, magyar és lengyel nemzetek nincsenek kielégítve. Bárhol támadjon Európában szabadságharc, bajtársaival együtt ott lesz, ha hívják, de kezdeményezést nem vállal. S Pulszky kérdésére, hogy miképpen kívánja, hogy őt meghívják? azt felelte: puskadurranásokkal![3]

Minde jelenségekkel szemben Ausztriát bizakodóvá tette a Napoleon császár magatartása, ki 1859 óta eltávolodni látszott Olaszországtól, s bár elismerte Viktor Emánuelt Olaszország királyának, kijelentette, hogy elutasít magától minden szolidaritást oly vállalatokkal, melyek Európa békéjét háboríthatják, s csapatait mindaddig Rómában fogja tartani, míg azok az érdekek, melyek őket oda vezérelték, elegendő garanciákkal biztosítva nem lesznek.[4] Ez bátorította a nápolyi királyt arra, hogy tovább is Róma vendégszeretetét élvezze, és ez bátorította az osztrák kormányt arra, hogy még május 28-án a francia kormányhoz intézett jegyzékében szinte fenyegetőleg lépjen föl Olaszországgal szemben. «Azon eseményekkel szemben, — mondja e jegyzék — melyek Olaszországban két év óta egy, minden társadalmi és vallásos rendet fölforgató párt nyomása alatt kifejlődtek, Ausztria, bár mindannyiszor óvást emelt, kötelességének hitte azt az áldozatot hozni Európa békéjének, hogy tartózkodott a félsziget ügyeibe való tettleges beavatkozástól. Így jöttek létre az annexiók. Miután azonban Piemont, folytatva fosztogató munkáját, oly ürügyek alatt, me-

[1] Lásd a képviselőház június 14-i és 17-i ülésének naplóját; *P. N.* jún. 8., 21., 23. júl. 19.

[2] *P. N.* júl. 6., 12.

[3] *U. ott* júl. 16.

[4] *U. ott* jún. 26.

lyekre nézve Európa nagyobb részének méltatlankodása mondta ki az ítéletet, megtámadta a souverain főpap államait, Ausztria megilletődött a nagy katholikus érdekeket fenyegető veszélyen. Ez ügyben az osztrák külügyminiszter a mult ősszel a francia kormányhoz fordult, mely ugyan fennen rosszalta Piemont eljárását s képviselőjét Turinból visszahívta, de mégis jobbnak látta várakozó álláspontot foglalni el. Azóta súlyosbodott a helyzet; egy piemonti miniszter nyilatkozatával szemben sürgősen szükséges szembeszállni a pápaság függetlenségét fenyegető veszéllyel. Igaz, hogy amíg francia sereg tartja megszállva Rómát, a legrosszabbtól nem kell félni, de méltányos-e, hogy a francia császár kormánya egymaga viselje e pártfogás bajait és kockázatát, melyben pedig az egész katholikus világ részesülni kíván?» A jegyzék a francia császárra bízza, hogy egyetértő eljárásra egyesítse az erre kész Ausztriát és Spanyolországot a pápaság védelmében.[1]

Tehát Ausztria akkor, amikor Velence birtokát féltenie kellett, amikor legnagyobb országa — a kormány hite szerint — lázadás állapotában volt, amikor a rohamosan növekvő államháztartási hiány fedezhetése érdekében a pénzügyminiszter váltig sürgette a hadi kiadások leszállítását, elég erősnek vélte magát arra, hogy a pápaság védelmében esetleg csapatoknak Rómába küldésével idézzen föl összeütközést Olaszországgal!

Habár Pulszkynak teljesen igaza lehetett, mikor mint a Pesti Napló turini levelezője azt írta, hogy Magyarország nem várhat Angliától egyebet, mint rokonszenves semlegességet,[2] habár Lord Palmerston a hozzá intézett interpellációkra adott válaszaiban megtagadta a magyarbarát érzelmeiről ismert s Rechberg kívánságára visszahívott Dunlop követségi ügynök Magyarországra vonatkozó jelentése közzétételét s kijelentette, hogy nem avatkozik a magyarországi belzavarokba, mégis a leghatározottabban megcáfolta azt is, — amire osztrák jelentések hivatkozni szerettek — hogy ő ajánlotta volna az osztrák kormánynak a magyar felirat visszautasítását, Lord Russel pedig Velencét a császári birodalomra nézve a gyöngeség forrásának mondta.[3] Habár a Kossuth londoni bankópöre időközben formailag Ausztria javára dőlt el, az a belföldön sok kellemetlenséget szerzett a kormánynak; a Kossuth «affidavit»-ját ugyanis nehány lap közölvén, e lapok ellen felségárulási per indíttatott, de miután időközben a vád tárgyául szolgáló kifejezéseket a parlamentben ismételték magyar képviselők, akik ellen az immunitás miatt eljárni nem lehetett, a kormány jobbnak látta a sajtópereket megszüntetni.[4]

[1] *P. N.* júl. 6.
[2] *U. ott* júl. 4.
[3] *U. ott* máj. 12., jún. 14., júl. 16., aug. 4.
[4] *H. H. S. A.* Min. Conf. máj. 22.

Az utolsó trónváltozás óta Ausztria viszonya Poroszországhoz se volt éppen bensőségesnek mondható, hiszen a neki felajánlott védelmi szövetséget és katonai konvenciót Poroszország az osztrák kormány véleménye szerint megalázó, sőt sértő föltételekhez kötötte.[1] És számolnia kellett Ausztriának azzal is, hogy a varsói lázadás mindinkább általános lengyel forradalommá látszott már ez időben kifejlődni, ami nemcsak, hogy más forradalmi törekvéseknek is tápot adott, hanem Oroszország erejét is megbénítással fenyegette.[2]

Az osztrák kormánynak ez időben a Lajtán túli viszonyokban sem telhetett nagy öröme ; az isztriai tartományi gyűlés megtagadta képviselőinek a birodalmi tanácsba való küldését, amiért feloszlatása következett be újabb összehívás nélkül.[3] Velencét nem is próbálták meghívni. Ilyképpen a «szűkebb birodalmi tanács» is mindinkább összeszűkült. S mindemellett — mint látni fogjuk — Horvátországban is mindinkább tűntek a kilátások a Reichsrathba való belépésére nézve.

Egyébiránt maga a birodalmi tanács sem bizonyult olyan kezes báránynak, aminőnek talán alkotói hitték. A kívánt felirat ugyan keresztülment s ünnepélyesen átadatott,[4] de az uralkodó nagyon felháborodott, mikor az osztrák képviselőházban indítványt nyujtottak be a miniszteri felelősség törvénybe iktatása iránt. «Megparancsolta» minisztereinek, hogy ezzel a leghatározottabban szembeszálljanak s követendő eljárásukat jóelőre megbeszéljék, nehogy majd egyes nyilatkozatok egyenetlenséget áruljanak el. Általán szükségesnek mondta a császár, hogy a kormány a birodalmi tanács s különösen a képviselőház vezetését kezébe vegye s egy erőteljes, a kormányt támogató középpárt képződésére törekedjék, mely inkább osztrák, mint német szempontból induljon ki ; ez most, mikor a pártok még ki nem alakultak, nem lesz nehéz. Schmerling ugyan mindenre készségét nyilvánította, de mégis megjegyezte, hogy jó lesz a középpárt alakításával kissé várni, míg az embereket jobban megismerik. Rechberg abban a nézetben volt, hogy majd keresni kell alkalmas parlamenti embert a kormánypárt vezetésére, hogy a miniszterek inkább a háttérbe vonulhassanak. Plener bátor volt arra figyelmeztetni, hogy a miniszteri felelősség elve már a pátens 13. §-ában ki van fejezve, amely kimondja, hogy a kormány a birodalmi tanács közreműködése nélkül tett intézkedéseit utólag bejelenteni és igazolni tartozik. Csak Mecséry rendőr-

[1] *U. ott* ápr. 1.

[2] Bismarck egy levele, melyet *Réz Mihály* közölt (P. Lloyd 1916. márc. 23. regg. «Ungarn u. Bismarck»), tanusítja, hogy 1860 őszén II. Sándor cár — feledve atyja sértődését — hajlandó lett volna Ausztriának az esetleges magyar forradalom elnyomásához segédkezet nyujtani.

[3] *P. N.* júl. 26.

[4] *U. ott* máj. 12., 14., 15.

miniszter tartotta a miniszteri felelősség elvét Ausztriában megengedhetetlennek, amiért annak leküzdésére a Reichsrathban többséget kell szerezni.[1]

A birodalmi tanács azonban tovább kellemetlenkedett ; majd a februáriusi pátens megváltoztatását indítványozták, majd interpelláció alakjában a levéltitok megsértését hozták szőnyegre, majd a Reichsrath elnapolását kívánták az égető pénzügyi kérdések elintézése előtt. Mühlfeld bécsi ügyvéd és híres szónok, kit feltűnő hasonlósága miatt a közhit a nagy Napoleon természetes fiának tartott bécsi tartózkodása idejéből, bizottságot akart kiküldetni egy oly törvényjavaslat kidolgozására, mely az egyesületi és gyülekezési jogot, a személyes szabadság védelmét, a házi jogot, a levéltitkot, a hitfelekezetek szabadságát és egymáshoz való viszonyát szabályozná. Schmerling, nem akarván a maga szabadelvű hírnevét kockáztatni, nem szállott szembe az ilyen javaslatokkal, sőt a miniszteri felelősségre vonatkozó törvényjavaslatot három minisztertanácson át ésszel komolyan letárgyalták, de csak azért, hogy végül kijelentsék, hogy a kormány majd maga fog egy más javaslatot szerkeszteni. Úgy találták, hogy amíg a Reichsrath nem teljes, úgysem illetékes alkotmánykérdések tárgyalására. Íme kiderült, hogy Magyarország vonakodásával a birodalmi gyűlésben résztvenni tulajdonképpen a kormánynak tett szolgálatot, mert kitűnő ürügyet szolgáltatott a kényelmetlen kérdések elől való kitérésre.[2]

Maguk a magyarországi viszonyok — mint már az eddigiekből is láttuk — a helyett, hogy tisztázódtak volna, mindinkább összebonyolódtak, persze leginkább a kormány makacssága miatt, mely újakkal szaporította a sérelmeket, a helyett, hogy a létezőket orvosolta volna.

Az országbírói értekezlet munkálatának életbeléptetését — az uralkodónak előzőleg tett határozott ígérete ellenére — egyes miniszterek még az utolsó percben megpróbálták meghiusítani ;[3] azonban nem akadályozhatták meg, hogy a megyei törvényszékek mindenütt megalakuljanak és működésüket megkezdjék, habár tagjaiknak fizetésre egyelőre nem volt kilátásuk. A kereskedelmi miniszter rendeleteket kezdett küldeni a magyarországi ipar- és kereskedelmi kamaráknak ; ezek megtagadták az engedelmességet, mondván, hogy nekik nincs más fennhatóságuk, mint a magyar helytartótanács ; és a miniszterek értekezlete kénytelen volt nekik igazat adni.[4] Az adót behajtó katonaság erőszakoskodása még hatósági személyekkel szemben is néha annyira ment, hogy egy esetben a helytartótanács a kancellária

[1] *H. H. S. A.* Min. Conf. máj 16.
[2] *H. H. S. A.* Min. Conf. jún. 5., 10., 17., 24., 25. és 26., *P. N.* jún. 13.
[3] *H. H. S. A.* Min. Conf. júl. 4.
[4] *U. ott* jún. 3.

utasítására kénytelen volt a katonai parancsnokságot felkérni, hogy a panaszt megvizsgálja, orvosolja s alárendeltjeit szigorúan utasítsa, hogy az adófizetést csak megnehezítő s a kormány elleni ingerültséget tápláló, ilyen «kicsapongásoktól» tartózkodjanak.[1] És hiába kérte a helytartótanács, hogy a katonabeszállásokkal járó végrehajtásokat legalább az aratás idejére függesszék fel ; kérelme még ez időben meghallgatásra nem talált.[2] Igaz, hogy az állam pénzügyeit ez időben már nemcsak az adófizetések szünetelése, hanem a dohányjövedék bevételének ijesztő csökkenése is fenyegette,[3] az engedély nélküli termelés és elárusítás miatt.

Örökös surlódás okozója volt a bécsi kormány — különösen a rendőrminisztérium — s a magyarországi központi és helyi hatóságok között a nem szűnő forradalom-szimatolás ; a rendőrminiszter zsandárai minden följelentésnek hitelt adtak, még olyankor is, mikor azok nem is létező egyének ellen irányultak. Egyszer veszedelmes tüntetéseket akartak megakadályozni, máskor Kossuth és Klapka kiáltványainak terjesztését ; egyszer honvéd-toborzást szimatoltak, máskor pénzgyüjtést forradalmi célokra ; a magyar hatóságok nyomozása rendesen negatív eredménnyel járt, amit Bécsben többnyire gyanakodó kétellyel fogadtak s nem átallották a postaközegeket látni el titkos utasítással a közönség magatartásának megfigyelésére. Nem lehet tagadni, hogy Magyarországon sok ember gondolt forradalomra, de alig volt olyan, ki ez időben a tettek terére akart volna lépni. A forradalmi szellemet az országban nem magyar agitátorok, hanem a bécsi miniszterek szították legjobban.[4]

A kormány természetesen nagyon elégedetlen volt a magyar sajtóval is ; különösen a konzervatívek lapjának, a «Sürgöny»-nek vette rossz néven azt a «dualizmust», melyet addig követett, amennyiben egyfelől a kormány nézeteit tolmácsolta s másfelől az adómegtagadás kérdésében úszott az árral. Szécsen a helyzetet élesen jellemző választ adott a rendőrminiszter e panaszára, mondván, hogy a kormányt támogató osztrák lapokat is jó volna utasítani, hogy ne hozzanak Magyarországra vonatkozó cikkeket a kormány magyar tagjainak megkérdezése nélkül. Eddig — úgymond — dualizmus volt bizony a korona tanácsában is a magyar és német tanácsosok között. Most elérkezett a megoldás pillanata : ha ő felsége bizalommal van magyar tanácsosai iránt s azt a bizalmat a német tagok is osztják, akkor a dualizmus meg

[1] *O. L.* Kanc. eln. i. 553. sz.

[2] *P. N.* júl. 7.

[3] A *P. N.* júl. 5-i kimutatása szerint a november-áprilisi félévben 167,145 forinttal kevesebb volt, mint a megelőző év u. a. szakában.

[4] *O. L.* Kanc. eln. i. 545., 557., 562., 567., 573. stb. szám., *P. N.* jún. 27.

fog szűnni itt is, a lapokban is ; az ellenkező esetben a korona tanácsosainak egyik vagy másik része el fogja hagyni helyét.[1]

Ez a Szécsentől jelzett döntő pillanat csakugyan elérkezett, amikor a magyar országgyűlés feliratára az uralkodó nevében választ kellett adni ; előrelátható volt, hogy a kormány magyar és osztrák tagjai e válasz kérdésében fogják elhatározó harcukat megvívni. A magyar tanácsosok nem voltak reménytelenek, mert hiszen az országgyűlés oly nagy előzékenység, sőt önmegtagadás jelét adta a kívánt változtatások egyhangú elfogadása által, hogy a fejedelem részéről bizonyos közeledést még a leggouvernamentálisabb gondolkozásúak sem tekinthettek volna megalázkodásnak. Másrészt — kortársak tanusága szerint — az első felirattal szerzett tapasztalat s a megváltoztatott felirat szíves fogadtatása után a hangulat Pesten határozottan kedvező volt egy a kiegyezési tárgyalásokra lehetőséget nyujtó leirat számára.[2]

Sajnos, Ausztria ekkor is, mint már a multban oly sokszor, elmulasztotta a kínálkozó történelmi pillanat megragadását.

A kormány köreiben a legnagyobb sietséggel láttak hozzá az adandó válasz elveinek megállapításához. Szögyény már napok előtt készített egy javaslatot, melyet állítólag már a minisztertanácsban is felolvasott egyszer ;[3] valószínűleg ez került tárgyalásra a már a két házelnök fogadtatása napján, július 8-án tartott miniszteri értekezletben, melyben rögtön kiütköztek az ellentétek.[4] A magyarok csak regnikoláris deputációk útján óhajtották volna a magyar országgyűlés és a Reichsrath közötti tárgyalásokat megindítani, az osztrákok Magyarországnak, ha csak ideiglenes formában is, azonnali belépését követelték, főkép azért, hogy a birodalmi tanács által megszavazandó adókat Magyarország is viselni tartozzék. A magyarok Erdély unióját legalább kilátásba akarták helyezni, az osztrákok annak kimondását az egybehívandó erdélyi országgyűlésnek kívánták fenntartani, bízva annak únió-ellenes többségében. A magyarok az uralkodóváltozást valamikép utólagos összhangba akarták hozni törvényeikkel, az osztrákok a lemondásokat és trónfoglalást érinthetetlen, megtörtént ténynek tekintették. Habár egyes osztrák

[1] *H. H. S. A.* Min. Conf. júl. 1.

[2] *Kecskeméthy* id. m. 167. l.

[3] Naplójában (id. m. III. 124. l.) júl. 8-án azt írja, hogy e munkálatát «a minap a min. tanácsban, vázlatát pedig a felség előtt is felolvastam, nem talált visszhangra». Ennek a felolvasásnak a 8-a előtti miniszteri tanácskozások jegyzőkönyvében semmi nyoma ; ellenben föltűnő, hogy Sz. a júl 8-i min. tanácsot, mely pedig nyilván az ő javaslatával foglalkozott, sem itt, sem 9-i följegyzésében nem említi. Ezt a javaslatát Sz. közli emlékiratai III. köt. 396. s köv. l., de a min. tanácsi vita némileg kétessé teszi, vajjon ez a szöveg volt-e a tanácskozás tárgya?

[4] *H. H. S. A.* Min. Conf. júl. 8. A jegyzőkönyvet terjedelmesen közli *Redlich* id. köt. 108. s köv. l.

miniszterekben (Plener, Pratobevera) meg lett volna a hajlandóság Magyarországnak külön belügyi, igazságügyi és vallás=közoktatásügyi minisztériumokat engedélyezni, micsoda kilátás lehetett ott a meg=egyezésre, ahol az osztrák kormánytagok változatlanul abban a felfogás=ban voltak, hogy az uralkodó alattvalóival nem alkudozhatik, amit ad, az az ő legnagyobb kegyének kifolyása, hogy nem az ország, hanem a császár az, akinek fátyolt kell vetnie a multra, s hogy itt tulajdonképpen ultimátumról van szó.

Ez az első miniszteri tanácskozás semmi eredménnyel nem járt, mert maguk a magyar kormánytagok ajánlkoztak javaslatuknak oly át=dolgozására, mely azt némileg közelebb hozza az osztrák felfogáshoz.

Ezt a — meglehetősen kilátástalan — vállalkozást szolgálták azok a tanácskozások és szövegezési kísérletek, melyeket a konzervatív vezető férfiak folytattak a legközelebbi napokban egymás között s melyekbe a kancellárokon és Szécsenen kívül a nagy tervkovács gr. Dessewffy Emil, valamint gr. Apponyi György, Mailáth György és Zsedényi Ede, továbbá gr. Barkóczy János, gr. Andrássy György, gr. Zichy Ferenc és b. Kemény Ferenc is bevonattak.[1] Az ezekből a részint Pesten, részint Bécsben lefolyt tanácskozásokból kikerült munkálatok azután még az uralkodóval és az államminiszterrel való közlések s a július 14=én folytatott minisztertanács következtében változásokat szenvedtek és újabb kísérleteket eredményeztek. Ma nem kevesebb, mint hat válto=zatát ismerjük azoknak a válaszleirati javaslatoknak, melyek a konzer=vatívek álláspontját tükrözik vissza. Ezek: az első Szögyény=féle,[2] a Zsedényi Edéé,[3] a gr. Dessewffy Emilé,[4] s ennek a konzervatívek kon=ferenciája által módosított szövege,[5] továbbá a gr. Szécsen Antal javas=lata[6] és végül az az állítólag «a kancellária előbbi férfiai»=tól eredő szö=veg, melyet a Pesti Napló közölt 1861. évi október 25=i számában a Pesti Hírnök nyomán, s melyre később megjegyezte, hogy az nem a Vay és Szögyény javaslata.[7]

E tervezetek között még legközelebb áll a magyar felfogáshoz a Dessewffyé, mert annak terjengő, rugalmas meghatározásai sok két=értelműséget tartalmaznak s ezért kedvezően is értelmezhetők; leg=távolabb áll a felirat szellemétől s legmerevebb a Zsedényié, mely pél=

[1] *Szögyény*nél 115. l. Dessewffy maga 180 nyomtatott ívre becsüli azokat a munkálatokat, melyeket ezidőben a kiegyezés érdekében írt. (*Vay Eml. lapok* 427. l.).

[2] Közölve Szögyénynél az id. h.

[3] Közli *Kónyi* (Deák F. b. III.) 160. s köv. l. és *Szögyény* id. köt. 346. s köv. l.

[4] Közli *Kónyi* id. köt. 166. s köv. l.

[5] *U. ott.*

[6] Közli *Kónyi* 181. s köv. l.

[7] *P. N.* nov. 1.

dául azt a közjogilag képtelen tételt állítja fel, hogy hitlevélről és koronázásról csak akkor lehet szó, ha az 1848-i törvények szükséges módosítása már megtörtént, miért is az országgyűlés terjessze mielőbb szentesítés alá az erre vonatkozó törvényjavaslatokat; holott nem az 1848-i, de sokkal régibb törvényünk szerint a meg nem koronázott királyt nem illeti meg a törvényszentesítés joga.[1] A konzervatív javaslat összes változatai egyébiránt megegyeznek a békülékeny hangra való törekvésben, valamint abban, hogy a februáriusi pátenst kifejezetten nem említik s Magyarország belkormányzati önállóságát oly alakban ismerik el, melyből külön minisztériumok felállítására is következtetni lehet. Az 1848-i törvények formai érvénye némelyik változatban el van ismerve, de mindegyik utal gyakorlati kivihetetlenségükre s ezért haladéktalan mósdosításuk szükségességére. Éppúgy nem ismeri el egyik sem Magyarország és Erdély uniójának tényleges fönnállását, bár a Dessewffyé elmegy odáig, hogy az országgyűlés kiegészítésének egyidejű «elrendelés»-ét föltételezi. Többé-kevésbbé homályos kifejezésekben szólnak a javaslatok annak szükségességéről, hogy a magyar országgyűlés a monarchia többi országai együttlevő képviseletével «érintkezésbe lépjen», de a Reichsrathba való követküldést egyik se meri követelni; a personal-unió fogalmával azonban mindegyik szembeszáll s a hadügyön és külügyön kívül többé-kevésbbé burkolt formában a pénzügyet és kereskedelmet is mindegyik közös birodalmi ügynek tekinti. Végül szó van a legtöbb javaslatban kir. biztosok kiküldéséről is, kik az országgyűléssel a közös érdekű kérdések iránt tárgyaljanak; a Széchen tervezete hivatkozik a szerb nemzeti kongresszus emlékiratára is, melyet a nemzetiségi kérdés megoldásánál tekintetbe vétetni kíván. A katonai adóvégrehajtások megszüntetésére, valamint a menekültek hazatérhetésére nézve egyik szöveg sem tesz határozott és egyenes ígéretet.

Néhány író hivatkozhatni vél Deákra, aki egy évvel később odanyilatkozott volna, hogy egy, a konzervatívek szellemében szerkesztett leirat a kiegyezési tárgyalások megindítását már akkor lehetővé tette volna.[2] Ez az állítás megerősítve nincs, de annyit valószínűnek tarthatunk, hogy ha ebben a harcban a konzervatívek győztek s a Schmerlingtől sugalmazott leirat elmaradt volna, Deáknak semmiesetre se lett volna oka a leiratot oly éles visszautasításban részesíteni, aminőben az a második feliratban részesült és akkor az országgyűlés feloszlatása talán elmaradt s a tárgyalás folytatódhatott volna.

Azonban a konzervatív kormányférfiak végzete éppen az volt, hogy

[1] 1790: XII. tcikk.

[2] *Drei Jahre Verf.* 165. és köv. l., *Asbóth János:* Jellemrajzok és tanulmányok 132. l.

minél jobban igyekeztek javaslatukat a kormánytanácsban elfogadhatóvá tenni, annál jobban távolodtak el a magyar közvéleménytől, s viszont minél jobban igyekeztek ehhez közeledni, annál inkább veszítették el Bécsben a talajt a lábaik alatt.

Mikor Vay és Szécsen a sokszorosan átdolgozott javaslattal a június 14-i minisztertanács elé léptek, tapasztalniok kellett, hogy fáradságuk kárbaveszett. A vita eleinte javaslatuk körül forgott, melyet az osztrák miniszterek túlságosan határozatlannak, kétértelműnek találtak, úgyhogy hajlandóbbak lettek volna az előbbit venni tárgyalás alá és megfelelően módosítani. Azonban csakhamar kitűnt, hogy ez az egész vita csak szemfényvesztés volt, mert Schmerlingnek már a zsebében volt egy javaslat, melyet az ő eszméinek letéteményese, Perthaler szerkesztett, melyet már minisztertársaival is közölt s most a minisztertanács előtt felolvasott. A császár magyar tanácsosai elképedve hallgatták ennek a javaslatnak a fejtegetéseit, melyek között olyan közjogi szörnyűségek is foglaltattak, hogy például a törvények csak az azokat szentesítő uralkodót kötelezik, utódját már nem, ami még az osztrák miniszterek körében is ellentmondást keltett. A tanácskozmány, melyben Rainer főherceg mint miniszterelnök elnökölt, nem döntött, hanem döntés végett az uralkodó elé vitte a kérdést.[1]

A magyar kormányférfiak még mindig nem adták fel a reményt s a császári döntés haladékát használták föl egy utolsó kísérletre. Szécsen újra átdolgozta a javaslatot, mely ily alakban állítólag az uralkodó tetszését is megnyerte, de látva a Schmerling növekedő túlsúlyát, ugyancsak egy Szécsentől szerkesztett bizalmas előterjesztést intéztek július 17-én a császárhoz, melyet Vay, Szécsen, Szögyény, Apponyi és Mailáth írtak alá s melyben úgyszólván az utolsó percben visszatartani igyekeztek őt a Schmerling javaslata elfogadásától, rámutatva egy ily leirat kibocsátásának következményeire, vagyis az erőszakos rendszabályok elkerülhetetlen bekövetkezésére. Az országgyűlés merev jogi fejtegetéseire — nézetök szerint — atyailag felvilágosító, a félreértéseket eloszlató, a kiegyenlítés útjaira rámutató választ kell adni; oly válasz, mely száraz fejtegetések alapján a hatalom parancsszavát szólaltatja meg, veszélybe dönti az uralkodó s az uralkodóház állását, sőt a békét is, tehát oly lépés, melyhez ők hozzá nem járulhatnak. Elismerik, hogy az ő javaslatuk nem nyujtja a siker garanciáit; de minden lehetőséget nyitva hagy és nem kockáztatja a fenntartani kívánt elveket, ellenben a kormányt a további rendszabályok tekintetében kedvező helyzetbe juttatja, mikor az elméleti jogfejtegetések helyett államférfiúi vitatkozásra nyit utat, míg az ellenkező javaslat semmi egyéb, mint a szakítás formulázása. Férfias bátorsággal figyelmeztetik az októberi férfiak ebben

[1] *H. H. S. A.* Min. Conf. júl. 14., *Redlich*nél 114. s köv. l.

az utolsó kollektív megnyilatkozásukban az uralkodót arra, hogy nem tanácsos hatalmát Magyarországgal szemben az elmélet korlátlanságában állítani előtérbe, mert «a hódítás elméleteivel ott hol az nemzetközileg nem szabályozható, szembeállítható a kedvező alkalommal való fölkelés elmélete, s az állambölcseség követelménye a hatalom teljességét tettekkel óvni meg és biztosítani, nem szavakban hirdetni». Kérik végül az uralkodót, hogy legalább ne juttassa a dolgokat oly szakításra, mely minden jövő lehetőséget kizár s még hozzá oly formába öltözteti a szakítást, mely a helyzet minden előnyét az ellenfélnek juttatja.[1]

Ezek a szép, bölcs és meleg szavak elhangzottak a pusztában ; már másnap reggel kézbesítették — meglepetésszerűen — Vaynak és Széchennek a legfelsőbb kéziratokat, melyek őket állásaiktól saját kérésökre «kegyelmesen» fölmentik,[2] s ugyanakkor adattak ki a kéziratok, melyek szerint első udvari kancellárrá gr. Forgách Antal csehországi helytartó, tárcanélküli miniszterré pedig gróf Esterházy Móric, régebben vaticáni nagykövet neveztetett ki. Egy nappal később megkapta Szögyény is elbocsátását, kitől a császár kegyteljesen vett búcsút,[3] valamint b. Sennyey Pál, ki a helytartótanácsi alelnöki állásról való lemondása okául megrongált egészségét adta, de már rég nem titkolta elkedvetlenedését.[4] Gróf Apponyi György országbírói és Majláth György tárnoki állásukat egyelőre még kénytelenek voltak megtartani.

Szögyény egy bizalmas levelében Zsedényit ügyök árulójának nevezi ;[5] ez a vád túlzott. Zsedényi szerepe e napokban valóban kétes volt, Forgách és Schmerling nem ajánlották volna fel neki az új alakulásban a másodkancellári tisztet, ha őt a többi konzervatívektől megkülönböztethetőnek nem tartották volna, s ha Zsedényi ezt mégis visszautasította, sőt a kancelláriai előadótanácsosi tisztet is letette,[6] nem tudjuk, vajjon ez az új iránnyal való egyet nem értését jelentette-e, vagy azt, hogy többre vágyott. De hogy a konzervatívok háta mögött a Schmerling kezére dolgozott volna, az nem feltételezhető.

Hogy az októberi férfiak hazafias, de szerencsétlen vállalkozását döntő helyen már előbb befejezettnek tekintették s őket elejtették, azt tanusítja, hogy a kiszemelt kancellár, gr. Forgách már napok óta Bécsben tartózkodott s a kormánnyal érintkezésben állott a történendőkre nézve.

Magyarországon a b. Vay felmentése nem volt meglepetés, mert

[1] Az eredeti német szöveg *Szögyény*nél 367. s köv. l., magyar fordítása *Kónyi*nál 191. s köv. l.
[2] *Drei Jahre Verf.* 166. l., *Beksics:* Kemény Zs. 267. l.
[3] *Szögyény*nél 117. l.
[4] *O. L.* Kanc. eln. i. 587. sz.
[5] *Emléklapok* Vay stb. 424. l.
[6] *Szögyény*nél 116. l.

hiszen lemondásának híre már május óta koronkint fölmerült a lapokban ; most, hogy az ténnyé vált, abból kétségkívül joggal lehetett a leiratnak a nemzet várakozásaival ellenkező szellemére következtetni.

Az új kancellár neve nem volt jó hangzású Magyarországon, mert hiszen tudjuk, hogy ő 1849-ben azok közé a kir. biztosok közé tartozott, kiket közönségesen «muszkavezetők»-nek neveztek.[1] Kerületi főispáni működése a Geringer idejében némileg megjavította hírnevét ; mint csehországi helytartó, e nehéz állásban jól bevállt ; erélyes, eszes, tapasztalt adminisztrátorként ismerték, s a következmények megmutatták, hogy nem volt annyira osztrák érzelmű, mint Schmerling talán hitte, nem is akart egyszerű eszköz lenni ennek kezében.[2] Székfoglalásakor a kancellária tanácsosainak kijelentette, hogy függetlenül, nemzeti szellemben és alkotmányosan fog működni.[3] Ez inkább csak szólamnak bizonyult ; de hitelt érdemlő közlésből tudjuk, hogy a kancellárság elfogadásánál feltételül kötötte ki, hogy az uralkodó mondjon le a birodalmi tanácsba való közvetetlen képviselőválasztások gondolatáról Magyarországra nézve ; ezt el is érte, noha Schmerling valószínűleg komolyan foglalkozott e gondolattal.[4] Gróf Esterházy Móricot Magyarországon alig ismerték, mondják, hogy saját vallomása szerint nyelvünket se bírta jól ;[5] nagyköveti állását a közhit szerint azért kellett odahagynia, mert beteges munkaiszonyban szenvedett ; a külügyminisztérium négy hónapon át nem kapott tőle semmi jelentést.[6] Dícsérték eszét s képzettségét s valószínűleg úgy vélték, hogy egy csupán tanácskozó miniszternek úgyse kell nagy tevékenységet kifejtenie. A tapasztalás azután megmutatta, hogy ő sem volt egészen közönyös a magyar érdekek iránt.

Bár a kormány maga is már nagyon sürgősnek tekintette a hosszan vajúdott s nagy feszültséggel várt válaszleirat kibocsátását, meg akarta tartani a formákat s végleges megszövegezése előtt módot kívánt nyujtani az új magyar kormánytagoknak a hozzászólásra, már csak azért is, hogy e fontos lépés felelősségében magyar tanácsadók is osztozzanak. Így Forgáchnak és Esterházynak, alighogy kineveztettek, részt kellett venniök a július 19-i kormánytanácsban, mely a felirat tartalma fölött véglegesen dönteni volt hivatva.

Forgách sietett megmutatni, hogy részvételét a tanácskozásban nem tekinti üres formaságnak s Esterházyval egyetértőleg kívánta és keresztül is vitte a Perthaler—Schmerling-féle szövegnek némely enyhítését s különösen egy jelentős mondattal való kibővítését, mely a leirat magyar-

[1] Megelőző működésére nézve lásd e mű I. köt. 82., 104., 112., 215—216. és 268. lapjait.
[2] *Kecskeméthy* naplója 111. s köv. l.
[3] *P. N.* júl. 21.
[4] *Drei Jahre Verf.* 174. l.
[5] *Friedmann* id. m. 308. l.
[6] *Wertheimer :* Andrássy I. 192. l.

ellenes élét némileg tompítani volt hivatva. Ez a mondat hangsúlyozta a császár szilárd elhatározását arra nézve, hogy Magyarország tovább is ősi alkotmánya szellemében kormányoztassék, valamint azt, hogy távol áll tőle a szándék a Szent István koronájához tartozó országokat a monarchiával összeolvasztani. Ellenben egy másik módosítványa, mellyel Erdély unióját Magyarországgal ki nem zártnak akarta nyilvánítani, megtört főleg a Schmerling s a hadügyminiszter merev ellenzésén.[1]

Így jött létre az uralkodói válaszleirat, melyet július 21-ről keltezve gr. Forgách Antal kancellár és Beke Kálmán udvari tanácsos ellenjegyzésével már másnap délben hirdettek ki a képviselőházban s nyomban utána a főrendiházban is.[2]

A leirat mindenekelőtt az uralkodó «örvendezését» fejezi ki a fölött, hogy a «köteles készséggel» megváltoztatott feliratra válaszolva az abban foglalt nagyfontosságú kérdések iránt őszintén nyilatkozhatik. A jelen országgyűlés feladatát abban látja, hogy a Magyarország s a többi országok és tartományok közötti viszonyt a birodalom igényeinek megfelelően, de egyúttal úgy szabályozza, hogy a hozandó határozatok a nemzet érzelmeivel találkozzanak, amiből nem következik Magyarország alkotmányos önállóságának veszélyeztetése, hanem a közös érdekek megszilárdulása. Ezek után az általános szólamok után a leirat megkísérli a Pragmatica Sanctiót a Deák personal-unió elméletével szemben gyakorlatilag értelmezni. A magyar országgyűlés befolyása ezelőtt is állítólag a közadózásnak csak csekély részére terjedt ki; Magyarország a külföld irányában soha külön képviselve nem volt s a birodalom közszükségleteinek fedezésében és terheiben minden időben résztvett; a pénz- és hadügyek közös kormányzatát az elvitázhatatlan tények egész sora bizonyítja, s az 1741. II. tcikk 4. §-a megköveteli, hogy a birodalmi minisztériumba magyar tagok is neveztessenek ki. E fejtegetésekbe van beillesztve az új kancellárnak már ismert mondata, mely a birodalomba való beolvasztás szándéka ellen tiltakozik.

A leirat további folyamában elismeri, hogy 1848-ban kísérlet történt a personal-unió behozatalára; azonban éppen ez a kísérlet okozta azokat a rázkódtatásokat, melyek «Magyarország alkotmányos intézményeitől eltérő közigazgatási rendszer alkalmazását tették szükségessé». Most azonban az uralkodó «királyi teljhatalmánál fogva» Magyarország alkotmányát az októberi diplóma által helyreállította, természetesen azon föltételek alatt s azon korlátok között, melyek a királyi szék s a birodalom érdekében szükségesek, s az országgyűlést össze-

[1] *H. H. S. A.* Min. Conf. júl. 19., *Redlich*nél 117. s köv. l. *Drei Jahre Verf.* 175. l.

[2] Teljes szövegét lásd az *orszgyűl. napló*ban, a *P. N.* júl. 23-i számában, úgyszintén *Kónyi*nál III. 193. s köv. l.

hívta. Midőn azonban az országgyűlés a 48=i törvények azonnal való foganatosítását sürgeti s az ország alkotmányos jogállását csak erre az alapra kívánja fektetni, feladata megoldását oly téren keresi, melyen a birodalom életföltételeivel való összeütközés elkerülhetetlen s a kiegyenlítés lehetetlen.

Itt elősoroltatnak azok a 48=i törvényekben foglalt szabadelvű belreformok, melyek érvényét az uralkodó is elismerte s az októberi diplomával megerősítette ; ellenben a 48=i törvények ama közjogi részét, mely a pragmatica sanctióval ellentétben van, jogilag fennállónak nem tekintheti ; ezek sértik a magyarországi nemzetiségek érdekeit is és ellentétben állanak az itt már határozottan megnevezett ebruáriusi pátenssel, miért is azok érvényét a korona soha elismerni nem fogja. Kinyilatkoztatja ennélfogva, hogy mielőtt a kibocsátandó koronázási hitlevél tárgyalásába bocsátkoznék, mindenekelőtt a 48=i törvények lesznek a közbirodalom érdekeinek megfelelő módon átvizsgálandók s az azok megváltoztatására vonatkozó javaslatok királyi jóváhagyás végett — egészen a Zsedényi=féle javaslat szellemében — az uralkodó elé terjesztendők. Felhívja az országgyűlést arra is, hogy az októberi diploma és a februáriusi pátens értelmében a birodalmi tanácsba kiküldendő magyarországi követek kiküldésének módja felett tanácskozzék, de miután ez hosszabb időt fog igénybe venni s már szeptember hóban fontos közös ügyek lesznek a birodalmi tanácsban tárgyalandók, «meghagyja» az országgyűlésnek, hogy ideiglenes jelleggel bár, képviselői kiküldése iránt haladéktalanul intézkedjék.

Erdély úniója Magyarországgal a szász és román nemzet szabad beleegyezése nélkül határoztatván el, soha törvényerőre nem lépett, az egyoldalúan hozott határozatok kihirdetése után felbomlott s mindig kivihetetlennek fog bizonyulni, míg Erdély nem magyarajkú lakosai általa érdekeiket veszélyeztetve látják, miért is egyelőre csak előkészületek történnek Erdély országos képviseletének «visszahelyezésére».

Horvátországgal a jövendő közjogi viszony kérdésében tárgyalások lesznek indítandók, és pedig a közbirodalmi érdekek szemmeltartásával, miért is Horvátország is felhívatott követeinek a birodalmi tanácsba leendő kiküldésére.

Az országgyűlésnek különös gondja legyen a magyarországi nem magyarajkú lakosok nemzetiségi jogainak biztosítására s főkép a szerbeknek ősi kiváltságokon nyugvó jogai és érdekei lesznek a vajdaság visszacsatolása után kellőleg megóvandók.

A leirat «komolyan visszautasítja» a Ferdinánd király és Ferenc Károly főherceg lemondásának alaki hiányai miatt támasztott «ürügyet», s miután az uralkodó trónralépését annakidején népeivel tudatta, erre nézve minden új okmányt vagy törvényt szükségtelennek tart. A politikai menekültek ellen kivételes bíróságok által hozott ítéletek követ=

kezményeinek megszüntetése iránti előterjesztések majd a koronázás alkalmával fognak méltányoltatni. Végül megköveteli a leirat, hogy addig, míg új törvények lesznek alkothatók, az eddig fönnállott «törvények és intézmények», különösen a pénzügyi természetűek, egész épségökben fenntartassanak és kezeltessenek.

Ugyanaz a minisztertanács, mely a leirat tartalma fölött döntött, gondoskodott arról is, hogy amennyiben annak kihirdetése az országgyűlésen vagy azon kívül hevesebb tüntetéseket és zavargásokat idézne föl, azok megfelelő katonai erővel azonnal elnyomassanak s az országgyűlés feloszlattassék; erre nézve utasítás ment gróf Coronini hadtestparancsnokhoz. Bécsben valószínűleg nagyon szerették volna, ha mindjárt most erre került volna a sor s ilyenképpen az országgyűlésnek betömhették volna a száját, mielőtt a leiratra nyilatkozhatnék. Azonban az országgyűlés sokkal több belátást és önfegyelmezést tanusított, mint várták. Sajátságos, hogy éppen a túlzók jobban féltek egy, a Vayék szellemében szerkesztett leirattól, mely az országot a kiegyezés útjára vezethette volna, mint az olyantól, amilyet kaptak, mely a szakítást elkerülhetetlenné teszi.[1]

A képviselőház, mely a leirat vajúdásának ideje alatt csak mandátum-igazolási és hasonló ügyekkel foglalkozott, méltóságteljes nyugalommal hallgatta meg a leirat felolvasását s az elnök indítványára minden vita nélkül elhatározta, hogy azt a főrendekkel közli, kinyomatja, szétosztatja s hosszabb idő mulva megindítandó nyilvános tárgyalása előtt a vélemények tisztázása és lehető összeegyeztetése céljából bizottsági alakban, bizalmasan fogja azt meghányni-vetni. Mindjárt másnap tanácskozott külön a felirati és külön a határozati párt, de csak azért, hogy megalakítsa azt a közös bizottságot, mely hivatva lesz a leirattal szemben való állásfoglalásra nézve javaslatot tenni. E bizottságban a felirati pártot Deák Ferenc, b. Eötvös József, gr. Andrássy Gyula, Szalay László, Lónyay Menyhért, Klauzál Gábor, Gorove István és Kazinczy Gábor, a határozati pártot Tisza Kálmán, Nyáry Pál, b. Podmaniczky Frigyes, Bónis Samu, Kállay Ödön, Komáromy György, Várady Gábor és Perényi Lajos képviselték.[2]

Az a feltűnő nyugalom és higgadtság, mellyel a parlament a leiratot fogadta, senkit sem téveszthetett meg aziránt, sőt inkább annak bizonyítékául szolgált, hogy amint a felirat a nemzet közvéleményének kifejezése volt, úgy annak brutális visszautasítása is a leiratban egyetlen táborba egyesítette a nemzetet. Mindenki világosan látta, hogy Bécsben szakításra akarják vinni a dolgokat s hideg elszántság vett erőt a lelkeken. E kor minden történetirója egyetért abban, hogy ez a leirat a képzelhető legridegebb visszautasítása volt a feliratnak a maga egészé-

[1] *Kossuth* Irataim III. 654. l. [2] *Kónyi* id. köt. 202. l.

ben s a nemzet föltétlen meghódolásának leplezetlen követelése.[1] B. Kemény Zsigmond gyönyörű cikksorozatban mutatta ki azonnal a leirat okfejtéseinek tarthatatlanságát.[2] Ha nem lett volna oly nagyon elszomorító, szinte mosolyt kelthetett volna az a kontár igyekezet, amely a Deák feliratának vas logikával fölépített művét, az egyszerű parancsszót burkoló csűrés-csavarással és legnagyobb részben egészen hamis törvényidézetekkel remélte megingathatni, s e mellett oly dilettantizmust árult el, hogy a kancelláriának az utolsó órában kellett a leirat szövegének némely törvényidézetét helyreigazítani.[3] Nem is a meggyőzés volt ez államirat célja, hanem csak a megfélemlítés ; a szuronyokon nyugvó teljhatalom elbizakodásának kifejezése, mely lekötelező kegyet lát abban, ha a jogtiprásban hajlandó némi mértéket tartani. Az oly mélyen dinasztikus érzelmű Apponyi felháborodással írt Szögyénynek a császár elhatározásáról, ki akaratát teljesen a Schmerlinggel egyesült soldatescának rendelte alá, s most majd látni fogjuk, — úgymond — hogy mit fognak ezek az elemek cinizmusukban és brutalitásukban művelni.[4] Az elbocsátott konzervatív államférfiak egyszerre népszerűkké váltak, mióta a közönség látta, hogy milyen az a leirat, melytől hozzájárulásukat megtagadták. Vay alig tudott az ünnepeltetések elől kitérni s egy éppen megüresedett borsodmegyei választókerületben azonnal egyhangúlag képviselővé választatott meg.[5]

Hogy a birodalmi tanácsban a leiratnak mindjárt a pesti kihirdetés után történt közlését «Hoch» kiáltásokkal fogadták,[6] az már alig fokozhatta annak gyűlöletes voltát. Általában a kormány még most sem tartózkodott oly rendszabályoktól, melyek az ország úgyis elkeseredett hangulatát még jobban megronthatták. Az országbírói értekezlet munkálatának életbeléptetése remélni engedte, hogy legalább a törvénykezés terén zavartalanul fog érvényesülhetni a visszaállított alkotmányos szervek működése. Azonban a pénzügyminiszter július 27-én egy rendeletet bocsátott ki, — s azt az országgyűlés feloszlatása után egy még szigorúbb követte — mely szerint az adók módjára szintén megtagadott bélyeg- és egyéb illetékek feljelentése és behajtása a bírósági személyzetnek anyagi felelősség melletti kötelességévé tétetett s e tekintetben a mulasztások pótlására véghatáridőül október 31-e tűzetett ki. Könnyű

[1] *Drei Jahre Verf.* 195. s köv. l., *Beksics:* Kemény Zs. 268. s köv. l. és Ferenc József kora 587. s köv. l., *Eisenmann* id. m. 323. s köv. l., *Redlich:* id. köt 124. s köv. l.

[2] *P. N.* júl. 24. s köv. számai ; *Beksics*nél id. h.

[3] *O. L.* Kanc. eln. i. 601. szám.

[4] *Szögyény* id. köt. 371. l.

[5] *U. ott* 372. s köv. l., *P. N.* júl. 25., 30.

[6] *P. N.* júl. 25.

volt előrelátni, hogy ez a rendelet a hazafias választott megyei bíróságok működését lehetetlenné fogja tenni.

A katonaság már érezni kezdvén, hogy nemsokára egészen ő lesz a helyzet ura, napról=napra merészebb erőszakoskodásokat engedett meg magának. Eperjesen egy az alkotmányos hatóságok elleni lázítás miatt törvényes bírója elé állított s vizsgálati fogságba helyezett egyént a katonai parancsnok fegyveres erővel szabadított ki fogságából.[1] S.=A.=Újhelyen a katonaság behatolt a megyei közgyűlésbe s követelte az adóbehajtás=hoz szükséges iratokat; miután a csapat a főispán felszólítására távozni nem volt hajlandó, a közgyűlést el kellett napolni.[2] Kassán a katona=ság egy vendéglőbe benyomult, hogy huszonöt jogászt elfogjon s a főőrségre kísérjen, ahol egy ideig fogva tartattak, mert Kossuthot és Garibaldit éltették; az elfogatásnál állítólag sebesülés is történt.[3]

A katonai adóvégrehajtások rendszere most egy újabb adalékkal bővült ki: az engedély nélkül termelt dohány megsemmisítése is a katonaságra bízatott; azonban éppen ez az újítás idézett elő nem várt fordulatot, mely az egész rendszert új, veszélyesebb ellenséggel állí=totta szembe. Utóvégre a katonák és katonatisztek között magyarok is voltak s még az idegenek némelyikében is megszólalt a katonai ön=érzet, mely föllázadt az ellen a gyűlöletes szerep ellen, amelyre a fegy=veres erőt kárhoztatták. Nyilván katonai körökből indult ki az ellen=hatás, mely gróf Degenfeld hadügyminisztert felszólalásra indította a minisztertanácsban, s miután felszólalását az új kancellár és az új magyar miniszter is pártolták, határozatba ment, hogy a katonai adó=végrehajtások legalább az aratás idejére, vagyis szeptember 15=ig felfüggesztessenek. Azonban a pénzügyminiszter, kinek e rendszabály segítségével sikerült két hónap alatt négy millió forint adóhátrálékot behajtani, e határozat végrehajtását nagyon szűk körre szorította; az egész község katonai megszállása csak az esetben szünetelt szep=tember 15=ig, ha az illető község az adókivetési adatokat önkényt kiszolgáltatta a pénzügyi közegeknek; az adótáblákból kimutatható egyes fizetésképes adókötelesektől az adó ez alatt az idő alatt is — szükség esetén — katonai megszállás útján hajtatott be, ami sok eset=ben még az addiginál is ridegebb eljárást eredményezett. Forgách kancellár s a hadügyminiszter méltatlankodó felszólalásaira Plener pénzügyminiszter ígért némi enyhítést, ami azonban gyakorlatilag alig jutott érvényre.[4]

[1] *U. ott* júl. 24. Sárosmegye e miatti panaszos kérvényét a képviselőház aug. 12=i ülésében a kérvényi bizottsághoz utasította.

[2] *U. ott* júl. 25.

[3] *O. L.* Kanc. e. i. 894. szám; az elfogottak közt voltak Piller Gedeon, Szmrecsányi Jenő és Reviczky Ambrus; *P. N.* aug. 4.

[4] *H. H. S. A.* Min. Conf. júl. 26., aug. 2., 3., 8., 11., *P. N.* aug. 11.

Mialatt az országgyűlés oly körültekintéssel, melyet az eredmény teljesen igazolt, készítette elő az uralkodói leiratra adandó válaszát, Horvátországban oly események játszódtak le, melyek a magyar országgyűlés állásfoglalása szempontjából sem voltak közönyösek.

Tudjuk, hogy a horvát országgyűlés április 15-én megnyílt s hogy azt megelőzőleg a horvát főrendekhez meghívás ment a magyar országgyűlésben való részvételre, s a magyar kancellária felkérte a bánt, hogy az ottani országgyűlés által választassa meg a magyar képviselőházba kiküldendő delegátusokat. A horvát főrendek siettek a megnyílt országgyűlésen kijelenteni, hogy a meghívást egyelőre el nem fogadják; a képviselőházi delegáció iránti határozat is a közjogi viszony országgyűlési szabályozásától függött.[1]

A horvát országgyűlés úgy Bécs, mint Pest irányában kezdettől fogva egyaránt duzzogó magatartást tanusított. Bécsnek zokon vette, hogy az ottani központi kormány az utolsó báni értekezlet s később az országgyűlési küldöttség által is előterjesztett kívánságokat részint tekintetbe nem vette, részint halogató módon kezelte. A határőrvidék képviselőinek kiküldését ellenezte a kormány, mert a végvidék általános polgárosításának idejét még nem látta elérkezettnek; s mikor e képviselők mégis megjelentek Zágrábban, utasítást kapott a bán, hogy kizárólag csak a közjogi kérdések, ú. m. a Magyarországhoz s a birodalmi tanácshoz való viszony tárgyalásában való közreműködésüket engedje meg. Dalmácia visszacsatolása kérdésében a minisztérium még mindig azon az álláspontón volt, hogy ezt a két országnak közösen kellene elhatároznia; ennek útjában — a császár személyes véleménye szerint — főkép az állott, hogy a dalmátok félnek, hogy majd Horvátországgal együtt Magyarországhoz fognak csatoltatni, ezért kívánják, hogy előbb Magyar- és Horvátország viszonya tisztáztassék. A császár ezt méltányosnak találta s kívánta, hogy Horvátország mielőbb küldjön képviselőket a birodalmi tanácsba, ez majd Dalmáciát is hasonló lépésre fogja indítani. Kitűnt tehát, hogy az intéző köröknek az egész horvát-dalmát kérdés csak arra való, hogy Reichsrathjukat benépesítsék. Šokčević bánnak volt bátorsága kijelenteni, hogy ilyen javaslattal nem is mer a tartománygyűlés elé lépni, ahol az elfogadtatásra semmiesetre sem találhatna: túlnagy a bizalmatlanság ama közismert izgatás miatt, melyet a hatósági közegek Dalmáciában a Horvátországgal való egyesülés ellen kifejtenek; a horvátok a birodalmi tanácsba való követküldés tervében csak egy újabb kibúvót látnának a két ország egyesítése elől. A horvátok harmadik kívánsága Zengg városnak a határőrvidékből való kikebelezése volt; ezt főkép a hadügyminiszter ellenezte katonai és politikai okokból; igaza is le-

[1] *P. N.* máj. 2.

hetett abban, hogy Zengg Horvátországnak második Fiuméjává válnék. Fiume t. i. még kir. biztos ráküldésével se volt rábírható arra, hogy Zágrábba képviselőt küldjön.[1]

Míg ilyen volt a viszony Bécs és Zágráb között, sajnos, Magyarország felé sem mutatkozott közeledés. A már ismert zágrábmegyei körlevél eszmemenete megfelelt a horvátországi zajosabb közvéleménynek, mely nem szívlelte meg Deák Ferenc intését, hogy Horvátország helye vagy Magyarország oldalán van, vagy a birodalmi tanácsban. A horvát országgyűlés osztályokba oszolva hosszasan készítette elő s azután a teljes ülés hosszan vitatta meg az únió kérdésében hozandó határozatot. Eleinte erősen magyarbarát beszédek hangzottak el, de azután a szeparatisták oly durva támadásokkal illették az únió barátait, hogy ezek — szám szerint 34 képviselő és nyolc mágnás, az országgyűlés színe-java — künn zsivió-kiáltásoktól kísérve elhagyták a gyűlést.[2]

Ez a csonka országgyűlés fogadta el azután az osztályok központi bizottságának javaslatát az únió kérdésében. A hozott határozat kimondja, hogy Horvátország teljesen önálló állam, önálló törvényhozással, mely csupán personal-unióban áll Magyarországgal; Horvátországban törvény csak az lehet, amit a horvát országgyűlés a horvát királlyal — ki egyúttal magyar király — egyetértőleg elhatároz. A határozat hangsúlyozza a «háromegy-királyság» területi integritását, beleértve Fiumét is és fenntartva igényét a Muraközre; független kormányzatot is kíván, de elismeri, hogy a magyar király, ha megkoronáztatik, ez a koronázási tény Horvátországra is kiterjed. Amenynyiben Magyarország Horvátországnak ezt a függetlenségét elismeri, hajlandó a magyar országgyűléssel tárgyalásokba bocsátkozni s a közös haszon és szükség érdekei szempontjából Magyarországgal még szorosabb viszonyba is lépni, azonban ebből a közösségből a politikai, oktatási, vallási és igazságügyek minden esetre kizárva maradjanak. A két országgyűlés egyenlő számú regnikoláris deputációk útján készítse elő a kötendő szerződés tervezetét.[3]

Tehát, mint látjuk, a horvát országgyűlési határozat a personal-únió elvének hangoztatása mellett a szorosabb közjogi viszony létrejöttének lehetőségét nyitva hagyja, s nem nehéz már ebben a határozatban is föltalálni a kiegyezésnek azokat a körvonalait, melyek utóbb, 1868-ban testet öltöttek.

Ellenben semmi magyarázatot nem tűr az a határozat, melyet a horvát országgyűlés ugyanakkor a birodalomhoz való viszony kérdé-

[1] *H. H. S. A.* Min. Conf. máj. 1., 6., jún. 7., 20., *P. N.* jún. 16., júl. 20.
[2] *P. N.* júl. 14., 16., 17., 18., 19., 20., 21.
[3] *P. N.* júl. 24., 28., aug. 3.

sében majdnem egyhangúlag hozott. Ez ugyan hangsúlyozza a horvátoknak tényekkel beigazolt loyalitását a monarchia iránt, mely őket őszinteségre jogosítja, de kötelezi is ; ezzel az őszinteséggel jelenti ki az országgyűlés, hogy a birodalmi tanácsba belépni nem hajlandó. Hasztalanul utalt Haulik zágrábi bíbornok-érsek arra, hogy Ausztria nélkül a sokkal nagyobb Magyarország sem állhat fenn, annál kevésbbé Horvátország ; véleményével egyedül maradt. Az országgyűlés e határozata oly lelkesedést keltett, hogy a nép azt fáklyásmenettel ünnepelte meg.[1]

A «hű» horvátok tehát még előbb kosarazták ki Schmerling urat, mintsem a rebellis magyarok országgyűlése a maga tagadó válaszát második feliratával megpecsételte volna.

[1] *U. ott* aug. 1., 2., 3., 4., 6., 7., 8.

V.

(A leiratra adandó válasz előkészítése ; a határozati=párt határozati s a Deák felirati javaslata a bizottság előtt ; megegyezés nem jön létre. A Deák felirati javaslatának részletes ismertetése, annak előterjesztése az augusztus 8=i képviselőházi ülésben ; óriási hatása azonnali egyhangú elfogadásában nyilvánul. Augusztus 10=én a főrendek is lelkesedéssel elfogadják ; a két ház elnöke 14=én rövid kihallgatáson átadja a feliratot az uralkodónak, kinek válasza nem nyujt tájékozódást a történendőkre nézve. A képviselőháztól kiküldött bizottságok elő= terjesztik jelentéseiket, azok közzététetnek. Tisza Kálmán indítványa jelzi a törvényhozás szándékait főkép a nemzetiségi kérdésben ; az elfogadtatik. A válasz= felirat roppant hatása az országban és a külföldön ; a külföldi sajtó legnagyobb része Magyarország igaza mellett foglal állást. A kormány körében még egy= szer fontolóra veszik az elnapolás kérdését, de a feloszlatás mellett döntenek ; Schmerling manifesztumot kíván, a kormány leiratban állapodik meg, kir. biztos kiküldése mellett, ki a feloszlatást végrehajtsa. Az augusztus 21=i ülésben mindkét ház elfogadja Deák óvását. 22=én mindkét házban kihirdetik a fel= oszlatást. A búcsúbeszédek után az országgyűlés tagjai lelkes hangulatban osz= lanak szét. 1861. júl., aug.)

Kortársak állítása szerint Deák Ferenc az uralkodói leirat hallatára azt mondta egy ellenzéki képviselőnek : «No barátom, most már mind határozatisták vagyunk!» [1] Bizonyos, hogy a leirat a határozati pártiak álláspontját erősbítette s bennük reményt keltett arra nézve, hogy Deákot is a maguk oldalára vonhatják.[2] Kossuthot hívei úgy infor= málták, hogy Deáknak — akitől minden függ — mindegy, akár felírás lesz, akár határozat — s ami ez utóbbival együtt jár : az országgyűlés szétűzése — csak ami történni fog, egyértelműleg történjék.[3]

Tényleg Deák már a leirat kihirdetését követő napon tartott első közös értekezletén a két párt kiküldöttjeinek kijelentette, hogy a leirat elfogadhatatlan, de cáfolatot igényel és annak kimondását, hogy a tárgyalások fonala elszakadt. Ezt feliratban jobban lehet elmondani, mert az a fejedelemnek is szól s az egész világnak, holott a határozat csak az országnak. Ő vállalkozik felirati javaslatát nehány nap mulva

[1] Ezt *Beksics* (Kemény Zs. 268. l.) említi, mint a *Frankenburg* közlését.

[2] Ezt a reményt fejezi ki *Várady Gábor*nak egy, szerző atyjához intézett levele júl. 17=ről, amikor még csak annyit tudtak, hogy «a leirat a lehető legrosszabb lesz». (Berzeviczei lev. tár.)

[3] *Kossuth* Irataim III. 654. s köv. l.

bemutatni a bizottságnak, ellenben határozat szerkesztésére nem vállalkozik. Deák indítványát többen pártolták, állítólag Tisza Kálmán és Nyáry Pál is ; a határozat mellett csak Bónis Samu, Kállay Ödön és Várady Gábor emeltek szót. Deák előzetes megállapodást kívánt volna arra nézve, hogy ha a képviselőháznak a tárgyalást megelőző zárt ülésén a többség a felirat mellett nyilatkozik, e kérdés fölött többé a nyilvános ülésben vita ne legyen. Ezt azonban Kállay Ödön ellenzése meghiusította ; így aztán csak az vált határozattá, hogy Deák elkészíti a maga felirati, a határozati párt pedig a maga határozati javaslatát s mindkettő előterjesztetvén, a bizottság majd azután dönt a teendők felett.[1]

A következő napokban Deák «bezárkózott és felirata felett izzadott.»[2] A határozati párton ezalatt nagy volt a zavar ; a legtöbben meg voltak győződve róla, hogy a javaslat, amit létrehozhatnak, a Deákéval versenyezhetni nem fog ; voltak, kik a fősúlyt a határozatban is a leirat okfejtéseinek megcáfolására kívánták helyezni, de voltak, kik — úgyszólván forradalmi térre lépve — a határozattal a törvényhatóságokat s az állampolgárokat az ellentállásra akarták felhívni. A nézetek ily megoszlása mellett nehéz volt a javaslat szerkesztésével megbízandó egyént is megjelölni, pedig az oly munkálat, aminő szóban forgott, alig jöhet létre másképp, mint egy egyén koncepciója gyanánt. Végül hárman kaptak megbízást a szerkesztésre : Tisza Kálmán, Várady Gábor és Perényi Lajos ; ezek mindhárman szerkesztettek egy-egy javaslatot, majd — közakarattal — a Tiszáét fogadták el alapul, de abba a másik két dolgozat egyes részeit is beillesztették.[3]

Így jött létre a határozati párt ama javaslata, mely az augusztus 7-i értekezleten — a Deák javaslata után — felolvastatott. Ez a javaslat[4] terjedelmes munkálat, mely nagyobb részében a leirat cáfolatát tartalmazza, de miután nem személyhez szól, nélkülözi a polémia élénk formáját s a szenvedő forma gyakori használatával és még inkább lapokra terjedő latin törvényidézeteivel nehézkessé válik. A második rész tiltakozás a hatalom mult és jövő tényei ellen, honárulóknak nyilvánítja azokat, kik a birodalmi tanácsba való megválasztást elfogadnak vagy ily választásnál közreműködnek, és súlyos felelősség alá helyezi azokat is, kik a törvénytelen adóbehajtáshoz vagy újoncállításhoz segédkezet nyujtanak, a törvényhatóságoktól pedig elvárja, hogy az 1848-i törvények alapján elfoglalt tért elhagyni nem fogják.

Nem látszik alappal bírni az, amit Kossuthnak írtak a hazából,[5]

[1] *U. ott* ; *Kónyi*nál III. 202—203. l.

[2] Ezt *gr. Dessewffy Emil* írja Budáról, nyilván július 30-ról. (*Emlékla-pok* Vay M. é. 426. l. A szövegben kétségkívül téves a levél kelte : VIII. 30.)

[3] *Kossuth*nál és *Kónyi*nál az id. h.

[4] Közli *Kónyi* az id. h.

[5] Id. h.

hogy Nyáry alkudta ki Deáktól felirati javaslatának azt a kijelentését, mely szerint a leirat elszakította a tárgyalások fonalát, mert ő e kijelentés szükségességét már az első értekezletben hangoztatta s az egyébiránt a felirat egész gondolatmenetének folyománya.[1] Mikor az augusztus 7-i közös értekezleten Deák fölolvasta javaslatát, maga az ellenjavaslat egyik szerzője, Tisza Kálmán oda nyilatkozott, hogy ő — tekintettel különösen ama fontos kijelentésre, de a javaslat egész tartalmára is — az egyértelműség kedvéért kész ahhoz hozzájárulni; a többi határozati-párti tagok azonban ragaszkodtak a maguk javaslatához, s így, bármennyire igyekezett, különösen Ghyczy elnök, a megegyezést létrehozni, a másnapra kitűzött nyilvános ülésben csak azt jelenthette, hogy a megelőző zárt ülésben megegyezés nem jött létre, s így tulajdonképpen mindkét javaslat előterjesztése, kinyomatása és szétosztása s azután tárgyalásra kitűzése volt várható. Hogy mégis másképen történt, az egy történelmi pillanat szerencsés sugallatának volt köszönhető, melyet kétségkívül a Deák javaslatának a tömeglélekre gyakorolt roppant hatása idézett elő.

Ez a javaslat[2] oly korszakos fontosságúvá lett történelmünkben, hogy bármily ismertek egyes részletei, el nem mulaszthatjuk itt az egésznek beható ismertetését.

Az országgyűlés — mondja Deák — legelső kötelességének tartotta az uralkodó előtt — első feliratában — kifejteni mindazokat, mik az alkotmány teljes visszaállítására s ezáltal a nemzet megnyugtatására törvény szerint múlhatatlanul szükségesek. «Nem mi szabtuk ezen föltételeket, — úgymond — nem most először kívántatik azok teljesítése. Felséged elődei ugyanezen föltételek mellett voltak Magyarország koronázott királyai; Felségedet Magyarország trónja ugyanazon államszerződés alapján illeti, mely e föltételeket meghatározta. Felterjesztésünkben nem kértünk mi engedményeket, nem hoztunk javaslatba újabb törvényeket jogaink biztosítására. Csak azt kívántuk, hogy a Sanctio Pragmatica egész terjedelmében, minden föltételeivel s viszonylagos kötelezettségeivel együtt szorosan megtartassék, ősi alkotmányunk, törvényeink, miket a hatalom szava felfüggesztett, ismét visszaállíttassanak» . . .

«Felséged legmagasabb leiratából fájdalmasan győződtünk meg, hogy Felséged Magyarország fölött tettleg nem a Sanctio Pragmaticának teljes értelmében kíván uralkodni. Senki sem vonhatja kétségbe, hogy a Sanctio Pragmaticában megállapított nőági örökösödésnek egyik alapföltétele az, hogy Magyarország saját törvényei szerint kor-

[1] *Kecskeméthy* id. m. 200. l.

[2] Az országgyűl. naplón és a *P. Naplón* (aug. 9—10) kívül közli *Kónyi* III. 220. s köv. l.

mányoztassék. Magyarország királyát nemcsak a koronázáskor kiadott hitlevél s letett fejedelmi eskü, hanem a Sanctio Pragmatica is kötelezi törvényeink megtartására. Felséged ennek ellenére abszolút hatalommal függesztette fel alkotmányunkat s törvényeinket és e fölfüggesztést most sem akarja megszüntetni. Alkotmányunknak csak töredékeit ígéri vissza, elvonva tőlünk a leglényegesebb jogokat. Alaptörvényeinket önhatalmával eltörli s azok helyébe császári diplómát és pátenst állít, miket általunk is alaptörvényeknek kíván tekintetni. Azt követeli tőlünk, hogy a birodalmi tanácsba, mely befolyásunk nélkül abszolút fejedelmi hatalommal alakíttatott, képviselőket küldjünk s a törvényhozási jogot, melyet nemzetünk eddig saját országgyűlésén gyakorolt, legfontosabb érdekeinkre nézve a birodalmi tanácsnak adjuk át ; mondjunk le az országnak azon jogairól, hogy saját adója és katonasága fölött saját országgyűlésén határozhasson .... Meghagyja nekünk, hogy törvényeink egy, fölötte lényeges részét módosítsuk, illetőleg töröljük el s előre kijelentvén, hogy azon törvényeket jövendőben sem fogja elismerni, ezáltal a magyar alkotmánynak s általában minden alkotmányosságnak azon alapelvét, hogy a szentesített törvények csak az összes törvényhozás által törölhetők el, teljesen mellőzve, az ország törvényhozó hatalmát tettleg megsemmisíti.»

«Az ország alkotmányos önállósága már azáltal meg van támadva, hogy Felséged ... az országgyűléstől nem is kérdezve, hogy elfogadja-e ősi alkotmányának e lényeges megváltoztatását, azt már bevégzett ténynek tekinti és nekünk meghagyja, hogy küldjünk képviselőket a birodalmi tanácsba ... És így Felséged nem tekinti az országgyűlést oly testületnek, mely a fejedelem és a nemzet között megosztott törvényhozó hatalmat Felségeddel együtt gyakorolja, s melynek beleegyezése nélkül törvényt alkotni vagy változtatni nem lehet, hanem tekinti oly testületnek, mely a törvényhozás terén is köteles a fejedelem parancsát törvény gyanánt elfogadni s azt a törvénykönyvbe iktatni.»

Különösen az adófizetés és újoncállítás jogára nézve hivatkozik a felirati javaslat, mint újabb jogforrásra, az 1827-i IV. t. cikkre, mely az országgyűlés kizárólagos jogát e téren minden kétely fölé emeli, és rámutat annak a lehetetlenségére, hogy a nemzet vére és vagyona fölött oly testület rendelkezzék, melynek tetemes többsége más tartományok képviselőiből áll, sőt oly tartományokat is képvisel, melyek a német szövetséghez tartoznak. Kimutatja továbbá, hogy a leirat azon törvényidézetei, melyek szerint Magyarország befolyása a közadók legnagyobb részére a multban is hiányzott volna, merőben tévesek, az illető törvényszakaszok egy szót sem tartalmaznak, mely ez állítást támogatná. Csupán a külügyekre nézve ismerték el törvényeink, hogy azok legfőbb vezetése az uralkodó kezébe van letéve, s ezért meg-

MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA

kívánták, hogy a státusminisztériumban magyarok is alkalmaztassanak, de e tekintetben a 48=i törvény is gondoskodott Magyarország befolyásának biztosításáról. Magyarország az örökös tartományok befolyása nélkül határozta meg a magyar katonaság számát, a szolgálat idejét, az újoncállítás módját és föltételeit, törvényeink rendelkeztek aziránt, hogy az idegen katonaság az országból eltávolíttassék s a magyar katonaság visszahozassék s a magyar várakban magyar parancsnokok alkalmaztassanak. Az ország jövedelmeinek kezelése is a törvény szerint önálló és független volt. Mikor a pénz elértéktelenedése következtében 1811=ben a király megbízottjai útján arra szólította fel az országgyűlést, hogy a váltócédulákból 100 milliót vállaljon el az ország terhére, az országgyűlés ezt megtagadta.

«Ezt — folytatja a felirat — nem azért említjük meg, mintha változtatni kívánnánk első feliratunk ama kijelentésén, hogy mi készek vagyunk alkotmányos jogaink sérelme nélkül törvényszabta kötelességünk mértékén túl is megtenni azt, ami szükséges, hogy az eddig fennállott fonák rendszertől összehalmozott súlyos terhek alatt az örökös tartományok jóléte s uzzal együtt a mienk is össze ne roskadjon . . . Sőt újra ismételjük azt . . ., de ha a mi politikai jogaink tekintetbe nem vétetnek, ha törvényes önállásunk megtámadtatik, ha alapszerződések által biztosított alkotmányunk helyett octroirozott alkotmányt akarnak ránk kényszeríteni, akkor Isten és világ előtt igazolva leszünk, ha semmi oly terhek és kötelezettségek elvállalásába belé nem egyezünk, mikben résztvenni törvény és igazság szerint nem tartoznánk.»

A leirat hivatkozik azokra a közterhekre, melyeket az ország a leviharzott harci események folytán viselni tartozott s ezeket a szorosabb reálúnió bizonyítékaiként akarja feltüntetni. Ezzel szemben Deák utal arra, hogy mindezek a megajánlások az ország törvényei sértetlen fenntartásának föltétele mellett, önkényt és szabad akaratból történtek, a jövőre vonható következtetés nélkül. «Midőn a nemzet — így folytatja — a veszély óráiban, fejedelme által felszólítva sietett megmenteni a hazát, a trónt, bizonyosan nem sejtette, hogy jöhet oly idő, midőn törvényes önállóságának felforgatásával ősi alkotmánya helyett idegen alkotmányt akarnak reá octroirozni, alaptörvényeit pátensekkel cserélik fel, és a hatalom mind e lépéseinek igazolására éppen azokat a tényeket hozzák majd fel, melyek a hazafiúi kötelesség hű teljesítéséből származtak, azon tényeket, melyek a hazát és a birodalmat megmentették. Azok a fejedelmek, kiknek felszólítására az idézett törvények alkotva lettek, nem a parancsoló hatalom szigorú hangján szólottak az országgyűléshez, hanem azt a törvényhozó hatalom egyenjogú részesének tekintve, szólottak az alkotmány iránti ragaszkodással és az atyai szeretet bizalmat gerjesztő szavaival s a nemzet

lelkesedéssel fogadta, fiúi bizalommal viszonozta s buzgalommal teljesítette a fejedelem atyai felszólítását.»

A továbbiakban is a leirat számos törvényidézése van megcáfolva és kimutatva, hogy a törvények vonatkozó rendelkezései inkább az ellenkezőjét bizonyítják annak, amit a leirat belőlük következtetni akar. Rámutat arra is, hogy az az intézkedés, mellyel lotharingiai Ferenc, Mária Terézia férje a trónörökös kiskorúsága idejére annak gyámságával ruháztatott fel, éppen a reálúnió ellen bizonyít, mert ha Magyarország alkotmányos önállással nem bírt volna, az magától értetődő lett volna s a nádor gyámi joga szóba se jött volna.

Magyarország jogai nem 1848-ban vették eredetüket, azok benne voltak már régibb törvényeinkben, a 48-i törvényhozás csak világosabb és határozottabb kifejezést adott nekik s a kor igényeihez alkalmazta azokat; ellenben a birodalom többi tartományaival való együttes és közös kormányzás éppúgy nincs kimondva az 1741-i IV. t. cikkben, melyre a leirat hivatkozik, mint ahogy «Magyarország kötelezettségeinek az összbirodalommal szemben való sértetlen hagyása», melyet a leirat a 48-i törvények bevezetéséből kiolvas, ebben ki nem mondatik.

Az 1848-i törvények Magyarország közjogát és történelmét nem mellőzték; változtattak közjogunkon, mint ahogy változtattak azon a multban régibb törvényeink, nevezetesen változtattak azok a törvények, melyek a Habsburg-háznak előbb a fiágon, majd a nőágon való örökjogát a trónra kimondták. Mindezek közjogunk megváltoztatásai voltak a törvényes törvényhozói úton. «Ellenben a kir. leiratban foglalt octroirozások, melyek által Magyarország alkotmánya abszolút fejedelmi hatalommá alakíttatik át, a lényeges alaptörvények császári diplomával és pátenssel cseréltetnek föl s mindez visszaállított ősi alkotmánynak neveztetik, nemcsak ellenkeznek a közjoggal, hanem annak alapelveit felforgatják és Magyarország történelmében csakugyan példátlanok.»

«Ami pedig a legmagasabb leiratban említett rázkódtatásokat illeti, azokat nem az 1848-i törvények okozták, hanem azon törvényeknek meg nem tartása . . . Mikor 1848-ban a mi alkotmányunk bővebb kifejtést nyert szentesített törvényekben, ugyanakkor ugyanazon fejedelem az örökös tartományoknak is adott alkotmányt. Az az alkotmány octroirozott volt, nem foglalta magában azon elkülönözési irányt, ami vádképpen a mi törvényeink ellen fölhozatik, még a cseh korona országai sem nyerték vissza azon önállást, mely őket históriai multjoknál s egykori, erőhatalommal szétképett jogaiknál fogva megillette volna. És mégis csakhamar elvétetett az örökös tartományoktól is az octroirozott alkotmány, melynek alapelveit a fejedelmi hatalom állapította meg. Ha tehát azokban hiány volt, annak a hiánynak nem a népek voltak okai, mert ott is történtek rázkódtatások, ott is behoza-

tott az abszolút rendszer. Sőt még Horvátország is, mely fegyvert fogott az 1848=i törvények ellen, velünk s a többi tartományokkal hasonló sorsban részesült. A rázkódtatások tehát, a veszélyek és az abszolút rendszer, mely behozatott, nem a 48=i magyar törvények=nek voltak következései, miután az abszolút rendszer ott is behozatott, hová a magyar törvény ki nem terjedt, sőt még ott is, ahol azon tör=vények ellenszegülésre találtak.»

A továbbiakban a felirat az alkotmány állítólagos visszaállításá=nak módját bírálja. «Az ősi megyerendszer csak félig állíttatott visz=sza ; hatáskörének legnagyobb része idegen tisztviselők kezeiben ma=radt, kik most is az abszolút rendszer önkényes hatalmával járnak el. Erőszakkal hajtják be az adót, melyet az országgyűlés soha meg nem ajánlott, és e törvényellenes eljárásnál eszközül használják még a ren=des katonaságot is, melynek pedig szebb és magasabb rendeltetése van, mit a legnehezebb időkben is híven és vitézül teljesített, s melyet az ilynemű szolgálattól megkímélni az állam érdekében állott volna . . . A felállított főbb kormányszékek sem törvényesek, mert az 1848=i III. t. cikk szerint nem kormányszékeknek, hanem felelős miniszté=riumnak kellene a közigazgatás élén állania.»

A királyi teljhatalomra való hivatkozással szemben megjegyzi a felirat, hogy a Sanctio Pragmatica nem ismer királyi teljhatalmat a törvényhozás terén. «A magyar király visszavetheti az elébe terjesz=tett új törvényjavaslatokat, felszólíthatja az országgyűlést újabb tör=vények alkotására ; de a már egyszer királyi szentesítéssel megerősí=tett törvényeket mindaddig, míg azok a rendes törvényhozás útján el nem töröltettek, szintúgy tartozik megtartani, mint tartozik az ország és annak minden egyes polgára.» Azt az eljárást tehát, mit a kir. leirat követ, midőn törvényeinkről s jogainkról abszolút hatalommal rendel=kezik s az októberi diplóma és februáriusi pátens alapjára akarja fek=tetni a magyar alkotmányt, «kénytelenek vagyunk csak a tizenkét évig fennállott abszolút rendszer újabb alakú folytatásának tekinteni s ahhoz hozzá nem járulhatunk, mert ha ezt tennők, hűtlenek volnánk a tör=vényhez, hazához s lelkiismeretünkhöz».

«Nem akarjuk mi veszélyeztetni a birodalom fennállását, nem akarjuk a Sanctio Pragmatica szerint jogosan fennálló kapcsolatot fel=bontani. Az 1848=i III. tc. 13. szakaszából kitűnik, hogy e kapcso=latot a 48=i országgyűlés is fenn akarta tartani, . . . s ez az országgyűlés is kijelentette már első feliratában, hogy az örökös tartományok alkot=mányos népeivel mint önálló, szabad ország, függetlenségünk meg=óvása mellett hajlandók vagyunk esetenkint szabadon és nyílt őszinte=séggel érintkezni» . . .

«Meg vagyunk arról is győződve, hogy az 1848=i törvények sem a birodalom célszerű kormányzatát, sem annak nagyhatalmi állását

nem veszélyeztetik; de veszélyezteti azt azon rendszer, melynek elfogadására minket is kényszeríteni akar a legmagasabb leirat . . . Azon nemzet, mely híven megőrzött alkotmányának s törvényeinek pajzsa alatt jogait és érdekeit biztosítva látja, nem kénytelen más helyzet, más viszonyok után sóvárogni . . . Az egyes államok nagyhatalmi állása nem egyedül rendes hadseregeik számától függ; a legderekabb hadsereg mellett is veszélybe dőlhet az állam, ha annak védelme a népek érzelmében nem gyökerezik. Tizenkét évig állott fenn nálunk is az abszolút rendszer; de nem árasztott boldogságot a népre, nem tette az államot gazdagabbá és hatalmában nagyobbá . . . Ma már a politikai szabadsághoz, a törvényes függetlenséghez való ragaszkodás érzelmeinek mellőzésével népeket és országokat politikai teóriák szerint akaratuk ellenére átalakítani ritkán sikerül . . . Az ily átalakítást az ország oly súlyos csapásnak tekinti, mely attól fosztja meg, mi előtte a legszentebb volt. Fogja-e szívesen védeni és támogatni azon állapotot, melyet keserű érzelmekkel tűr? Azon szorosabb, de kényszerített kapcsolat mellett, mely az országban ily érzelmeket támaszt, jobban és könnyebben lehet-e kormányozni, mint a tágabb, de önkénytes egyesülés mellett, mely senkinek sem fáj s melyet a nemzet jogaival és alkotmányával megférőnek tekint?» . . .

«Kényszerített egység nem teszi erőssé a birodalmat. Az egyes országoknak sértett önérzete s a kényszerítésből származott keserűség szétválási, sőt talán végelszakadási vágyakat ébresztenek, s a miatt a birodalom akkor lesz majd leggyöngébb, midőn összes erejére s népeinek egész lelkesedésére legtöbb szükség volna . . . A keserűség érzete lehangol minden áldozatkészséget s elfojtja a bizalmat azon hatalom iránt, mely a polgároknak anyagi érdekeit nem tudja, politikai jogait pedig nem akarja kímélni» . . .

«Az abszolút rendszer keletkezésekor vezérelvül egy eszmét állított fel: az összes birodalom központosított egységének eszméjét. Azon államférfiak, kik ezen eszmét felállították, eltörlöttek s leromboltak mindent, ami útjokban állott, fáradságot s pénzt nem kíméltek s tizenkét év alatt a jövendő nemzedékek jövedelmét is elköltötték . . . Ekkor Felséged maga szüntette meg a rendszert, de azon eszmét, melyet az vezérelvül állított fel, melynek minden jogot, minden tekintetet feláldozott: a központosított egységnek eszméjét kiindulási pontul továbbra is fenntartotta . . . Ha Felséged birodalmát szabadnak s valóban erősnek óhajtja, nem kényszerített egység, hanem a népek szabad akaratából származott kölcsönös egyetértés által érheti el azt és e célra a központosított egységnek elméletileg talán kecsegtető, de gyakorlatilag nem létesíthető eszméjét kiindulási pontul nem választhatja» . . .

«De leginkább megdöbbentő volt reánk nézve s úgy hisszük, az összes birodalom minden alkotmányos érzelmű polgárára nézve azon

alkotmányellenes elv kimondása, hogy Felséged az 1848=i törvények elismerésére magát személyesen kötelezettnek nem tartja.»

«Ha joga van a fejedelemnek az elődje által szentesített törvé=nyeket a maga személyére nézve kötelezőknek el nem ismerni, mi lesz akkor alkotmányunknak, az ország törvényes szabadságának, alkotott és alkotandó törvényeinknek biztosítéka? . . . Töröljük ki az alkotmány=ból a kötelezettségnek azon folytonosságát, mely nemzedékről nemze=dékre száll s a fejedelmekre úgy, mint a népekre egyaránt kiterjed : minden alkotmányosság és minden államnak biztossága az események játéka lesz . . . E folytonosság tagadása mellett az érdekek összeütkö=zésénél minden kérdés csak az önkény hatalmával vagy a fegyver élé=vel volna megoldható, s a népeknek és a fejedelmeknek nem volna egyéb választásuk, mint abszolút uralkodás vagy forradalom.»

Az első feliratnak az országgyűlés kiegészítése iránti kívánságát a leirat megtagadja, illetve e kérdés megoldását csak akkorra ígéri, ha az országgyűlés előbb az örökös tartományok iránti viszonyt a leg=magasabb szándék értelmében megállapította. «Előbb tehát a ki nem egészített országgyűlésnek el kellene a nemzet nevében alaptörvény gyanánt fogadnia az abszolút hatalommal kiadott októberi diplómát és februáriusi pátenst, képviselőket küldeni a birodalmi tanácsba, a szentesített törvények legfontosabb részét módosítani vagy eltörölni, s ha ekképen az ország alkotmányát diplómák és pátensek szerint át=alakította s az ország jogait és így a meg nem hívottakét is feláldozta, majd akkor és csak akkor lesz kiegészítve az országgyűlés.»

Erdély meghívására nézve nevezetesen azt mondja a leirat, hogy Erdély úniója Magyarországgal a szász és román nemzet beleegye=zése nélkül lett elhatározva. Erre nézve a felirati javaslat rámutat arra, hogy az úniót úgy Erdély, mint Magyarország törvényes országgyűlése mondta ki s a király azt szentesítette ; az erdélyi országgyűlésen az akkori rendi szervezet értelmében a szászok és románok is képviselve voltak. Vagy talán az egész román és szász népnek kivételnélküli bele=egyezése lett volna szükséges? Ha ezt az elvet alkalmazzuk, hogy fog=nak akkor majd a birodalmi tanács határozatai megállani, ha azokba a cseh vagy lengyel követeknek, a cseh vagy lengyel népnek valamely része belé nem egyezett? És ha régibb törvényeink érvényét lehet kétségbevonni azért, mert azokat nem népképviseleti, hanem rendi országgyűlések alkották, akkor kétségesekké válnak azok a törvények is, melyek által a nemzet a trónöröklés jogát a dicsőségesen uralkodott Habsburg=háznak előbb fiágára, majd nőágára nézve is megállapította.

Horvátországra, Fiuméra s a határőrvidékre nézve is megcáfolja a felirati javaslat a leirat állításait ; Horvátországot a 48=i törvények semmi, addig gyakorolt jogától meg nem fosztották. Fiumének Ma=gyarországhoz való közvetetlen tartozása törvényeink értelmében két=

ségtelen. A végvidék az 1848-i V. cikk értelmében szintén meghívandó a magyar országgyűlésre ; de nem is méltányos, hogy mikor a birodalom minden részeinek alkotmány adatott vagy ígértetett, abból csak azok legyenek kizárva, kiket az ország védelme sokkal súlyosabban terhel, mint másokat.

A nemzetiségi kérdésre nézve a felirati javaslat visszautasítja azt a vádat, mintha a 48-i törvények a nem magyarajkú lakosság jogait sértették volna ; az azokban a nyelvekre nézve foglalt rendelkezések vagy ismétlései régibb törvényeinknek, vagy kifejezései a folytonos gyakorlatnak. Ezzel szemben az abszolút rendszer minden nemzetiségre nézve kimondván az egyenjogúságot, azt azzal valósította meg, hogy törvénykezésben, közigazgatásban és iskolában mindenütt a német nyelvet hozta be. Nemzetiségeink jogai és érdekei már most is több méltánylással találkoznak, mint a legtöbb európai államban, de a magyar országgyűlés kész azokat a közérdek korlátai között törvény által is biztosítani, s e célból már bizottságot is küldött ki, hogy a majdan kiegészítendő országgyűlés törvényhozói munkáját előkészítse, mely megbízatásnak ez már meg is felelt.

Miután a javaslat a trónról való lemondások törvényes hiányainak pótlására nézve fenntartja az első felirat kívánalmát, összefoglalja a mondottakat s ismétli Magyarország közjogának törvényes alapelveit.

A Pragmatica Sanctio állami alapszerződés, melyet a nemzet a királlyal kötött, s mely viszonos kötelezettségeket foglal magában : a nemzet kiterjeszti a trónöröklés jogát az uralkodóház nőágára, viszont a király biztosítja a nemzetet, hogy ő és utódai az országot csak saját törvényeinek megfelelő módon fogják kormányozni. A Sanctio Pragmatica szerint Magyarország és az örökös tartományok között semmi más kapcsolat nincs, mint az uralkodóház azonossága s az egyedül erre alapított feloszthatatlan és elválaszthatatlan birtoklás.

Ezután elősoroltatnak az alkotmányt leghathatósabban biztosító 1715-i, 1741-i, 1790-i és 1827-i törvénycikkek. Majd a sérelmek újabb elősorolására tér át a javaslat : a Pragmatica Sanctio föltételeinek mellőzésére a trón elfoglalásánál ; az alkotmány önhatalmú felfüggesztésére s csupán némely részeinek visszaállítására ; az októberi diplómának és februáriusi pátensnek Magyarországra alaptörvényként való kiterjesztésére ; Magyarországnak a birodalmi tanács törvényhozó hatalma alá rendelésére ; arra a fejedelmi kijelentésre, mely a szentesített törvények egy részének érvényét és személyére nézve kötelező erejét el nem ismeri ; az országgyűlés törvényes kiegészítésének megtagadására s a most is alkotmányellenesen folyó kormányzásra.

Ezekhez a sérelmekhez fűzi azután a javaslat a nemzet tiltakozását és jogaihoz való törhetetlen ragaszkodásának kijelentését.

«Kénytelenek vagyunk — úgymond — kijelenteni, hogy mi a Sanctio Pragmaticához s annak minden feltételeihez kivétel nélkül ragaszkodunk, semmit, ami azzal bármi részben ellenkezik, alkotmányszerűnek nem tekinthetünk s el nem fogadhatunk. El nem fogadhatjuk a mult évi október 20-án kiadott császári diplómának s a f. évi február 26-án kiadott pátensnek Magyarországra is szándékolt kiterjesztését s azoknak tartalmát sem tanácskozásainkban alapul nem vehetjük, sem Magyarországra kötelezőknek el nem ismerhetjük. Ünnepélyesen tiltakozunk az ellen is, hogy a birod. tanácsnak Magyarország felett bármi részben törvényhozási vagy rendelkezési hatalma lehessen s kijelentjük, hogy mi abba képviselőket küldeni nem fogunk, s minden oly választásokat, mik az országgyűlésen kívül e célra netalán történhetnének, valamint az ily választásoknak elfogadását is alkotmányunk megsértésének nyilvánítván, el nem ismerjük, hogy az ekkép választottak Magyarországot bármi tekintetben képviselhetnék.»

«Kinyilatkoztatjuk, hogy a birodalmi tanácsnak Magyarországra s a kapcsolt részekre vonatkozó rendeleteit alkotmányelleneseknek s érvényteleneknek kell tekintenünk, semmi terhet, semmi kötelezettséget, mit a birod. tanács megállapít, semmi kölcsönt, melynek fölvételét elhatározza, az állam vagyonának semmi eladását, mihez beleegyezését kimondja, Magyarországra nézve kötelezőnek el nem ismerünk s kénytelenek leszünk azt minden időben úgy tekinteni, mint az ország beleegyezése nélkül jogtalanul történtet.»

«Kijelentjük, hogy a nemzetnek azon alkotmányos jogát, miszerint saját adója s katonasága felett mindig saját országgyűlésén rendelkezett, továbbra is sértetlenül akarjuk fenntartani . . . Szorosan ragaszkodunk az ország azon alkotmányos jogához, miszerint a törvényhozó hatalom mind új törvények alkotására, mind azok módosítására vagy eltörlésére nézve a fejedelmet s a törvényesen egybegyűlt országgyűlést illeti . . . Ennélfogva ragaszkodunk az 1848-i törvényekhez is egész terjedelmükben s azokat, mint alkotmányszerűleg hozott s királyi megerősítéssel ünnepélyesen szentesített törvényeket teljes jogérvényűeknek tartjuk.»

«Kijelentjük, hogy az országgyűlés törvényszabta teljes kiegészítése előtt sem törvények alkotásába, sem a királyi hitlevél feletti értekezletbe nem bocsátkozhatunk.»

«Kijelentjük végre, hogy az ország jelenlegi kormányzatát, különösen a nem alkotmányos tisztviselőknek abszolút hatalmú eljárását törvényelleneseknek s a hazai törvények súlya alá esőknek, a törvény ellen kivetett s behozott direkt és indirekt adókat s azoknak fegyveres erővel behajtását alkotmányellenesnek vagyunk kénytelenek tekinteni.»

«Fájdalommal látjuk, hogy Felséged a legmagasabb kir. leirat

által minden kölcsönös értekezletet lehetetlenné tett s azoknak fonalát végkép megszakasztotta. A legmagasabb kir. leirat nem áll a magyar alkotmány alapján, hanem az abszolút hatalommal kiadott s alkotmányunk lényegével ellenkező császári diplómát és pátenst tűzte ki főtörvényül ; minket pedig a hon iránti kötelesség és képviselői állásunk s önmeggyőződésünk szorosan a magyar alkotmányhoz kötnek, mi csak annak alapján tanácskozhatunk. E két egymástól eltérő, sőt egymással ellenkező irány óhajtott egyesülésre nem vezethet. Nekünk az irányt legszentebb kötelességünk tűzte ki s azt elhagynunk nem szabad. Mély sajnálattal mondjuk ki tehát, hogy a legmagasabb kir. leirat folytán kénytelenek vagyunk mi is az országgyűlési értekezletek fonalát megszakasztottnak tekinteni.»

«Lehet, hogy nehéz idők következnek ismét hazánkra, de a megszegett polgári kötelesség árán azokat megváltanunk nem szabad. Az ország alkotmányos szabadsága nem oly sajátunk, melyről szabadon rendelkezhetnénk ; hitünkre bízta a nemzet annak hű megőrzését, s mi felelősek vagyunk a haza s önlelkiismeretünk előtt. Ha tűrni kell, tűrni fog a nemzet, hogy megmentse az utókornak azon alkotmányos szabadságot, melyet őseitől öröklött. Tűrni fog csüggedés nélkül, mint ősei tűrtek és szenvedtek, hogy megvédhessék az ország jogait ; mert amit erő és hatalom elvesz, azt idő és kedvező szerencse ismét visszahozhatják, de miről a nemzet, félve a szenvedésektől, önmaga lemondott, annak visszaszerzése mindig nehéz és mindig kétséges. Tűrni fog a nemzet, remélve a szebb jövendőt s bízva ügyének igazságában.»

A Deák felirati javaslatának felolvasása oly soká tartott, hogy a szónok kérésére s a Ház beleegyezésével Szalay Lászlónak háromszor kellett Deákot a felolvasásban fölváltania. Ennek ellenére s bár a forró augusztusi napon a zsúfolásig megtelt teremben fülledt volt a levegő, a feszült figyelem, érdeklődés, sőt lelkesedés egy percig sem lankadt el ; a felolvasást sűrűn szakították meg a zajos, sőt viharos tetszésnyilatkozatok s végén — az országgyűlési napló szerint — «óriási zajban kitörő közhelyeslés, léget rázkódtató taps és szűnni nem akaró viharos általános éljenzés» jutalmazta a szónokot.

Az elnöktől elrendelt mintegy tíz percnyi nyugtalan szünet után, mely az eljárás módja iránti megegyezésnek volt szánva, a határozati párti öreg Bernáth Zsigmond szólalt fel s indítványozta, hogy ez az «angyali tollal» megírt felirat minden további vita és részletes tárgyalás nélkül egész terjedelmében egyhangúlag fogadtassék el. A Ház túlnyomó része beleegyezése jeléül azonnal fölállott és helyeslésbe tört ki. Ekkor fölkelt Tisza Kálmán, az ellenjavaslat egyik szerzője és kijelentette, hogy ő a Deák javaslatában erős meggyőződését, legszentebb elveit, egészen lelkének titkos sejtelméig kifejezve találja, amiért

a többség kívánsága előtt szívesen hajol meg. Emlékezetes szavakban utalt arra, hogy a nemzet bizonnyal nem fog fegyvert ragadni : csend lesz e honban és nyugalom, de ne reméljék elleneink, hogy az a sírnak élettelen csendje ; csend lesz és nyugalom, de olyan, mint a természetben éjnek idején, melyből a piruló hajnallal megedzve, megerősödve támad az élet.

Ghyczy elnök minden ellentmondás nélkül, a nélkül, hogy a határozati párt javaslatát csak szóba is hozta volna valaki, kimondhatta, hogy a képviselőház e felirati javaslatot, mely az egész magyar nemzet közérzelmeit, közóhaját fejezi ki, egyhangúlag elfogadja s hozzájárulás végett a főrendekkel közli.

Ez az ihletes elhatározás valóban a perc szüleménye volt, mert az ülés előtt még voltak legalább száznegyvenen, kik határozatot kívántak. Hogy a megegyezés létrejött s még a szabályellenes rögtöni határozathozatalba is mindenki belényugodott, az elsősorban a Deák műve ellenállhatatlanul meggyőző hatásának s annak tulajdonítandó, hogy annak éles és határozott hangja tulajdonképpen a felirati és határozati párt közötti minden elvi ellentétet kiküszöbölt. Ha voltak is elégedetlenek, azok nem mertek nyilatkozni, s másrészt voltak sokan, akik az azonnali határozatot azért is indokoltnak tartották, mert attól féltek, hogy a felirat éles hangja miatt az országgyűlést rögtön szétugrasztják s így nem lesz ideje a szabályszerű eljárás szerint határozatot hozni.[1]

A főrendek augusztus 10-én gr. Szapáry Antal pártoló felszólalása után lelkesedéssel járultak hozzá a Deák «remekművé»-hez, csupán nehány, jobbára leírásból eredő stiláris módosítást kívánva, melyekhez a képviselőház augusztus 12-én készségesen hozzájárult. A két elnök ezúttal is megbízást kapott a felirat személyes átnyujtására.

Habár már az augusztus 11-i koronatanács elhatározta a magyar országgyűlés feloszlatását, a két elnök fogadtatása az uralkodó által augusztus 14-én a szokásos formaságok között ment végbe [2] s a császár mindössze ennyit mondott válaszképpen : «Magyar királyságom országgyűlésileg egybesereglett főrendeinek és képviselőinek ezen feliratára feleletemet érett megfontolás után a legrövidebb idő alatt meg fogom küldeni.» [3] Azután magánkihallgatáson fogadta Apponyit s Ghyczyt s ez utóbbinak — megbízható közlés szerint — azt mondta, hogy örül, hogy újból láthatja, de még jobban örülne, ha más tartalmú feliratot hozott volna. Mikor Ghyczy e megjegyzésre válaszolni akart,

[1] *Kónyi*nál III. 272. s köv. l., *Kossuth*nál id. h., *Kecskeméthy* id. h., *Máriássy János* képviselő levele szerző atyjához aug. 8-ról (berzeviczei l. t.).

[2] *H. H. S. A.* Min. Conf. aug. 11. Fölmerült az eszme, hogy a feliratot csak a kancellár vegye át, de Forgách ellenzése következtében azt elejtették.

[3] *P. N.* aug. 15.

a császár szavába vágott azzal a kérdéssel, hogy meleg van=e Pesten? s a Ghyczy igenlő válaszával a kihallgatás véget ért.[1] Ghyczy ezúttal is jelentést tett a képviselőháznak eljárásáról,[2] melyet az éljenzéssel és elismeréssel vett tudomásul.

A képviselőház a maga megszámlált napjainak hátralevő részét arra használta fel, hogy némely közérdekű kérdésre nézve legalább anyagot nyujtson és irányt jelezzen a jobb jövő számára. Tudjuk, hogy több szakbizottság volt megbízva az erre vonatkozó előkészítő tanulmányokkal ; ezek most meglehetős sietséggel végezték be munkájukat s terjesztették elő [3] jelentéseiket, hogy azok legalább kinyomathatók s közzétehetők legyenek. Legkevesebb gyakorlati jelentősége lehetett akkor, mikor már a halálharang megkondult az országgyűlés felett, a törvénytelen adószedés ügyében kiküldött bizottság munkálatának ; e tárgyban az országgyűlés álláspontját úgyis világos kifejezésre juttatták a feliratok. A Nemzeti Múzeum tárgyában kiküldött választmánynak Tisza Lajos előadótól készített jelentése[4] kimutatja a múzeumi pénzalap sanyarú állását s az intézet javadalmazásának elégtelenségét, kimutatja a körülbelül 50,000 frtnyi évi szükségletet s a beruházásokra fordítandó 160,000 frtnyi összeget ; végül egy öttagú országos választmányra kívánja bízatni az intézet legfőbb vezetését. A Nemzeti Színház ügyében kiküldött választmánynak Jókaitól szerkesztett terjedelmes és számos kimutatással s okmánnyal fölszerelt jelentése[5] az előzmények történeti kifejtése után tiszta világot vet első nemzeti játékszínünk akkori, az abszolutizmus alatti elhanyagoltatás miatt éppen nem rózsás állapotaira, terhes eladósodására, melyből csak nagymérvű nemzeti áldozatkészség mentheti ki. A Lónyay Menyhért előadótól származó bizottsági javaslat röviden felöleli az összes sürgősebb törvényhozási feladatokat.[6]

Legnagyobb horderővel bírt a képviselőház bizottsági munkálatai között kétségtelenül az, mely az Eötvös kezdeményezésére s az ő irányítása mellett jött létre, s melyhez egy készítendő törvényjavaslat pontozatai is járultak, míg a bizottság nehány román tagja különvélemény gyanánt egy más törvényjavaslatot terjesztett a Ház elé.[7]

A bizottság e jelentése szerint az elé a kérdés elé volt állítva, vajjon

[1] Ezt *Wertheimer* közli id. művében (I. 194. l.) gr. Andrássy Gyula egy levele nyomán.

[2] Az aug. 21=i ülésben.

[3] Az aug. 9=i, 12=i és 21=i ülésekben.

[4] Közölve az országgyűlési irományokon kívül az *Osterlamm*=féle már id. 1861=i kiadás III. kötetének 432. s köv. l.

[5] *U. ott* 398. s köv. l.

[6] *U. ott* 384. s köv. l.

[7] *U. ott* 387. s köv. l., *P. N.* aug. 14.

a hazában élő nemzetiségek részéről megnyilatkozott kívánalmakat vegye-e javaslata alapjául, vagy kijelölje azokat a határokat, melyeken belül az egyes nemzetiségek igényeiket szabadon érvényesíthetik? A bizottság ezt az utóbbi utat választotta, főleg azért, mert nemzetiségeink az ország különböző területein való elvegyülése a területi elkülönítést — mely különben is lerombolná az ország politikai egységét — lehetetlenné teszik. Ehhez képest a következő főelvekben állapodott meg: *a)* hogy Magyarországnak minden ajkú polgárai politikai tekintetben csakis egy nemzetet, a magyar állam históriai fogalmának megfelelő egységes és oszthatatlan magyar nemzetet alkotják; és *b)* hogy az országban lakó minden népek, névszerint: a magyar, szláv, román, német, szerb, orosz, stb. egyenjogú nemzetiségeknek tekintendők, melyek külön nemzetiségi igényeiket az ország politikai egységének korlátain belül az egyéni és egyesülési szabadság alapján, minden további megszorítás nélkül szabadon érvényesíthetik.

Ezeket az elveket alkalmazzák azután a négy fejezetre oszló törvényjavaslati pontozatok az egyesek és testületek nemzetiségi jogaira, a törvényhatóságokra, az államhatóságokra és az országgyűlésre, abban a szabadelvű szellemben, amint azt azután, hét év mulva az immár törvényalkotó országgyűlés a nemzetiségek egyenjogusításáról szóló törvénycikkben megvalósította. A román kisebbség javaslata természetesen ennél sokkal messzebbmenő, partikularisztikus irányban próbálja a kérdést a keleti egyházak szervezetére is kiterjedőleg megoldani.[1]

A képviselőház, különösen e kérdésre való tekintetből, de figyelembe véve a Lónyay-féle javaslatot is, nem érte be azzal, hogy a bizottsági munkálatot nyilvánosságra hozza, az augusztus 21-i ülésben a Tisza Kálmán indítványára kimondta, hogy bár a képviselőház törvényellenes ki nem egészítése, valamint a törvényes kormányközegek hiánya által akadályozva van a törvényhozási munkában, addig is, míg erre képesítve lesz, kijelenti, hogy 1. az országban lakó minden nemzetiségnek az ország területi s politikai integritásával nem ellenkező bármely igényeinek a feliratokban kifejtett elvek alapján való kielégítését; 2. a különböző vallásfelekezetek közötti polgári és politikai teljes jogegyenlőségnek életbeléptetését és az izraelitákra kiter-

[1] E bizottsági munkálat kapcsában behatóan és tárgyilagosan fejtegeti a nemzetiségi kérdés akkori állását *Kecskeméthy A.* majdnem egykorú id. művében 169. s köv. l. Egészen a Scotus Viator szellemében ítéli meg e kérdést *Redlich* id. m. III. 285. s köv. l. s hasonlóan nem elfogultság nélkül emlékezik meg róla *Rogge* id. m. II. 144. s köv. l. A rendőrminiszternek egy aug. 9-ről a magyar kancelláriához intézett átiratából (*O. L.* Kanc. e. i. 895. sz.) az tűnik ki, hogy a nemzetiségi kérdésben a határozati pártnak is volt egy, Perényitől szerkesztett munkálata, mely — úgy látszik — nem került nyilvánosságra.

jesztését ; 3. az úrbérrel rokon természetű mindennemű birtokviszonyoknak a tulajdonjog sérelme nélkül, mindkét fél iránti méltányosság, kárpótlás, illetőleg megváltás alapján megszüntetését a törvények alkotására képesített országgyűlés első és legfontosabb teendői közé sorolja.[1]

Ez a határozat már egy neme volt a végrendelkezésnek, mellyel a végét bekövetkezni érző országgyűlés megbízójához, a nemzethez fordult. Azonban a legbecsesebb hagyomány, mely erről a rövid, de emlékezetes országgyűlésről a nemzetre szállott, mégis a két felirat volt, a Deák művei, melyek együttvéve — s a második talán még inkább, mint az első — valóságos hitvallását alkották a jogaiért és léteért küzdő nemzetnek, kijelölték a híven követendő irányt akkorra is, mikor a nemzetnek törvényes vezére, szószólója, képviselője nem lesz, és felvilágosították az összes nemzeteket a felől : mit akar a magyar nép, mi az, amiért küzd és kinek van ebben, a hatalommal vívott egyenetlen harcban igaza?[2] «Elveszhetünk ma, — írja ama kornak egy konzervatív érzületű publicistája — de ha ezer év mulva fogja valamely poros oklevéltárban fölfedezni a történetbúvár e két okmányt, napnál világosabban fogja látni, hogy itt egy nemzet veszett el, mely jogának büszke öntudatával bírt és becsülettel kész volt teljesíteni kötelességét.»[3] Még a magyar nemzeti politikával szemben gáncsoskodók is kénytelenek Deák ez alkotása s annak megtámadhatatlan igazságai előtt hódolattal hajolni meg ;[4] s a legfényesebb igazolását felfogásának találta meg Deák nagy politikai ellenfelénél, Kossuthnál, ki pár nappal a második felirat elfogadása után ezt írta Jósika Miklósnak : «Deák, mint a törvényesség embere, a nemzet törvényes jogait férfiasan megvédte. Akárhova fordul a kocka, e felírás után senki sem fogja mondhatni Európában akár azt, hogy a magyar a békés kiegyenlítés kísérletét ki nem merítette, akár azt, hogy csak egy hajszálnyival is többet kívánt, mint amihez törvényes jogát cáfolhatatlanul bebizonyíthatá. Ha e felírás után törésre kerül a dolog, Isten, világ s a történelem előtt csakis az osztrák házra háruland a felelősség. D'avoir mis l'ennemi dans le tort devant l'opinion publique nem csekély nyeremény. S ez Deák érdeme.»[5]

Benn az országban a Deák feliratát ugyanaz a lelkesedés fogadta, amely az országgyűlés két házában elfogadásakor megnyilatkozott s amely elszánt bizalmat öntött a lelkekbe a jövővel szemben is. Szögyény joggal írhatta augusztus 11-ről Vaynak, hogy «a kibékülés ára már most a legjobbaknál is oly magas, hogy annak megadását három hét előtt

[1] *P. N.* aug. 23.
[2] Lásd *Eisenmann* id. m. 332. l.
[3] *Kecskeméthy* id. m. 204. l.
[4] *Redlich* id. m. II. 127. l.
[5] *Irataim* III. 648. l.

mi sohasem javasoltuk volna!»[1] Falk a Pesti Naplóban azt írta, hogy bízik az országgyűlés feltámadásában;[2] ellenben Kemény a reakció és a forradalom rémképét látta maga előtt.[3] Igaz, hogy a Kossuth hívei neki oly jelentéseket és kimutatásokat küldtek a hazából, melyek szerint ez időben a forradalmi sereg már készen állott az országban; 112,500 gyalog és 13,900 lovas katonára számítottak, mint biztosra, 14,700-at bizonytalanként vettek számba.[4] Ezek a papiroson való készülődések a bécsi rendőrminisztériumnak sok gondot okoztak; hanem a több mint százezer «katona» között, akiket Komáromy György nyilvántartott, vajmi kevesen voltak, akik a forradalmi bizottság egyszerű intésére valóban készek lettek volna fegyvert fogni.

Legcsodálatosabb volt azonban a Deák Ferenc feliratainak hatása a külföldre. Elmondhatjuk, hogy a magyar ügy sem azelőtt, sem azóta soha az európai közvéleményben annyi megértéssel és oly rokonszenvvel nem találkozott, mint 1861 nyarán.

Ha Kossuth utóbb azt írta, hogy Magyarországnak az első feliratban megnyilvánult kiegyezési készsége úgy Párizsban, mint Turinban megszüntette a bizalmat hazánk iránt,[5] az talán csak azokra a körökre nézve áll, melyekkel ő maga legtöbbet érintkezett s melyek az ő véleményének befolyása alatt állottak. A legkülönbözőbb nemzetek érdeklődése a magyarországi fejlemények iránt a Deák első felirati javaslata óta szakadatlanul nőtt és terjedt s elkísérte a nemzet küzdelmét egészen bukásaig azért, hogy még bukását is dícsfénnyel övezze. Ismerjük Garibaldi nyilatkozatait s említettük az angol parlamentben elhangzott magyarbarát interpellációkat. Június 17-én gr. Montalambert Károly hírneves francia politikus és író b. Eötvös József barátsága révén hosszabb időre Magyarországba jött, eljárt sűrűn a főrendiház üléseire, megismerkedett Deákkal, ki nagy benyomást tett rá s távozása után «Egy gyászoló nemzet» című könyvében s a Revue des deux Mondes-ban közzétett leveleiben adott kifejezést Magyarország iránti szinte rajongó szeretetének.[6] Augusztus elején Smolka Ferenc, a nagy lengyel hazafi, több honfi- és képviselőtársával Budapesten időzött[7] s bizonyára itt merítette a magyar kérdésnek azt a beható ismeretét, melynek utóbb a birodalmi tanácsban tartott beszédjében oly fényes kifejezést adott. Az osztrák kormány a lengyel politikusok látogatását összeköttetésbe vélte hozhatni a magyar országgyűlés

[1] *Vay Emlékl.* 433. l.
[2] *P. N.* aug. 23.
[3] *Beksics* Kemény stb. 269—270. l.
[4] *Kossuth* id. köt. 646. s köv. l.
[5] *U. ott* 680. l.
[6] *Concha Győző:* «Eötvös és Montalambert barátsága» (Budapest, 1910. Szt. István-Társ.) 160. s köv. l.
[7] *P. N.* aug. 11.

magatartásával is.[1] Az országgyűlés feloszlatásakor feltűnően sok külföldi hírlapíró jelent meg Pesten.[2]

Már ez az érdeklődés is megmagyarázza a jól értesültséget, mely a külföldi sajtót jellemezte ez időben a magyar kérdésre nézve, s a figyelmet, melyet arra fordított. De nagy része volt ebben az emigráció még külföldön maradt tagjainak is, különösen Horn Edének, ki Párizsban nagyon előkelő publicisztikai állást foglalván el, tollát lelkesedéssel bocsátotta a magyar ügy szolgálatába. A Deák Ferenc második feliratí javaslatát majdnem minden angol lap egész terjedelemben közölte s a XVII. századbeli Anglia Petition of rightjéhez hasonlította. A brüsszeli Nord párizsi levelezője — aki bizonyára maga Horn volt — azt írta, hogy ott most csak két nevezetes külföldi hírről beszélnek: a magyar országgyűlés második feliratáról és a Montenegróban készülő harcról; augusztus 20-a után a londoni lapok vezércikkei csak Magyarország és Amerika ügyeivel foglalkoztak. Rendkívüli melegséggel szállott Magyarország mellett síkra többször is a párizsi Patrie; a londoni Saturday Review ismételve elismerte, hogy az osztrák uralom és Magyarország közötti küzdelemben a jog és igazság az utóbbiak oldalán van s hogy egy tizenkét milliónyi nemzetet állandóan fegyverrel féken tartani nem lehet. A Mittelrheinische Zeitung Magyarország alkotmányát annak a kőszálnak mondta, melynek megdőlte az összes többi osztrák tartományok parlamentarizmusát is eltemetné. A francia kormányhoz közelálló Constitutionnel óva intette Ausztriát az országgyűlés feloszlatásától és az erőszaktól. Az angol Daily News, mely közel állott Lord Russelhez, szintén Magyarország mellé állott s az osztrák birodalmi tanácsot Ausztria népeinek szabadságára, sőt az európai békére nézve is veszélyes testületnek mondta. A brüsszeli Nord szerint a magyar felirat éppoly becsületére válik szerzőjének, mint a nemzetnek, melynek nevében szól. Van — úgymond — valami megragadó és nagyszerű ebben a férfias, szilárd és mégis loyalis nyelvben, ha összehasonlítjuk azt azokkal a bágyadt, alázatos szólamokkal, melyekbe a képviselőtestületek a trón zsámolyához vitt kívánságaikat és óvásaikat burkolni szokták. A Neue Frankfurter Zeitung remekműnek mondta a Deák második feliratát, mely minden időkre emléke lesz egy nép hűségének meggyőződéséhez, emléke egy magát el nem hagyó nemzet joga elpusztíthatatlanságának.[3]

De talán legjelentősebb mind e hírlapi közlemények között a nagy angol világlapnak, a Timesnek, mely soká csak óvatosan nyúlt

[1] *O. L.* Kanc. eln. i. 895. sz.

[2] *P. N.* aug. 23.

[3] Lásd a *P. N.* júl. 13., 14., 20., 21., 24., 26., 30., 31-i, továbbá aug 1., 3., 6., 13., 14., 17., 18., 22., 23. és 24-i számait.

hozzá a magyar kérdéshez, az országgyűlés utolsó napjaiban közzétett cikke.[1] Ez a cikk fölveti a kérdést, hogy mi hát tulajdonképpen az a Reichsrath! Próbálja meg az a Reichsrath egy napon megszavazni Velence átengedését Olaszországnak, vajjon túlélné-e csak egy órával is azt a szavazást? És egy ily törékeny vízi járműért adja oda Magyarország kipróbált alkotmánya hajóját? Ha a császár el akarja hitetni a világgal, hogy valóban alkotmányos fejedelem, akkor azonnal szigorúan az alkotmányos törvények szerint kell eljárnia. Abból a módból, ahogy most a magyar országgyűléssel bánik, majd meg fogják ismerni a népek azt a módot is, amelyet a Reichsrathtal szemben fog alkalmazni. Húsz évi alkotmányos kormányzás talán összeforrasztathatná a birodalom két részét, de akkor most nem szabad Magyarországgal erőszakosan bánni. A szerkesztőség maga megijedni látszott a cikk bátor hangjától s egy hozzáfűzött megjegyzésben Ausztria iránt valamivel barátságosabb hangot szólaltatott meg, egyezkedésre biztatva a magyarokat, de egyúttal megállapítva, hogy ennek főakadálya a magyarok bizalmatlansága Ausztria iránt. Ők — t. i. a magyarok — mindig visszavonulhatnak azon alkotmányuk sáncai mögé, melyet nem a császár adott nekik s melyet ezért a császár el sem vehet tőlük; ha a császár feloszlatja az országgyűlést, az valójában csak elnapolás lesz.

A hatalom és a magyar nemzet között lejátszódott nagy drámának már csak utolsó jelenete volt hátra : a feloszlatás ; bekövetkezett az is csakhamar, hiszen a Deák második feliratának elhangzása óta nem kételkedett többé senki ebben a kimenetelben, s a Kossuth hívei bevallották, hogy kezdettől fogva ennek előidézésére törekedtek.[2]

Említettük, hogy a feloszlatást tulajdonképpen már az augusztus 11-én az uralkodó személyes elnöklete alatt megtartott miniszteri értekezlet szükségesnek találta, amikor maga Forgách kancellár odanyilatkozott, hogy miután a második felirat a megegyezés fonalát maga eltépettnek jelenti ki, más rendszabály nem marad hátra ; Forgách már a feloszlató leirat tartalmát is körvonalozta s az annak következtében szükségessé válható intézkedések is — mint látni fogjuk — megbeszélés tárgyául szolgáltak.[3]

Hogy e kérdést az utóbb, Rainer főherceg elnöklete alatt augusztus 16-án és a következő napokon tartott minisztertanácsok [4] mégis még egyszer beható vita tárgyává tették, az a még hivatalukban maradt Apponyi országbíró és Mailáth tárnok közbelépése következtében

[1] Közölte a *P. N.* aug. 25-én.

[2] *Kossuth* id. köt. 653. l.

[3] *H. H. S. A.* Min. Conf. aug. 11.

[4] *U. ott* aug. 16., 17., 19. ; a tanácskozások bő ismertetése *Redlich*nél id. köt. 139. s köv. l. Apponyi és Mailáth közbelépésére nézve lásd : *Drei Jahre Verf.* 171. l.

történt, kik az utolsó percben még mindent elkövettek arra nézve, hogy a magyar országgyűlés csak elnapoltassék, föl ne oszlattassék, s akiknek sikerült Forgách kancellárt is a maguk oldalára vonni, míg gr. Esterházy Móric nem tért el előbbi álláspontjától. Az elnapolás pártolói utaltak a nagyobb izgalomra és hevesebb agitációra, mellyel a feloszlatás jár, s a valószínű tömeges leköszönésekre, melyek a közigazgatásba zavart hoznának; a feloszlatásnál való közreműködésre nehéz lesz polgári állású kir. biztost is találni. Schmerling ékesszólásának egész fényét ragyogtatta, hogy ezeket az érveket megdöntse. Szerinte a királyi tekintély utolsó maradványa is elenyésznék, ha az utolsó felirat felségáruló [1] kijelentéseire a koronának nem volna bátorsága azonnali feloszlatással felelni. Veszedelmesebb lesz az izgatás, ha az izgatók megtartják képviselői jellegöket, mintha a feloszlatás következtében elvesztik azt. Felháborodással hallotta az államminiszter, hogy esetleg «a király szolgái» között nem fog akadni senki, ki a biztosi szerepre vállalkoznék; hát azok az országbárók, akik a Habsburg-háznak köszönhetik fényes állásukat, akik az októberi diplómát ajánlották, most a népszerűség kedveért cserbenhagynák urukat? Ő egyébiránt meg van róla győződve, hogy az országbíró vállalkozni fog a megbízásra, ha azt az uralkodó ráruházza.

Schmerlingnek könnyű volt győznie; Forgách már első felszólalásában kiterjeszkedett arra is, hogy amennyiben feloszlatásra kerül a sor, magyar nemzetiségű magasrangú katonai személy volna a végrehajtással megbízandó. Mikor azonban az államminiszter Magyarország további megalázása céljából a mellett kardoskodott, hogy a feloszlatás nem leirat, hanem manifesztum formájában hozassék köztudomásra, ebben a kérdésben már osztrák kollégái is cserbenhagyták. Határozatba ment a leirat, azt azonban Forgách már nem tudta kieszközölni, hogy az új országgyűlésnek — a 48-i törvény értelmében — három hónap alatti összehívása határozottan kilátásba helyeztessék. Úgyszintén határozattá lett, hogy a feloszlatás ténye a birodalmi tanácsnak is megfelelő indokolással azonnal tudomására hozassék, nemkülönben az összes tartományi helytartóságoknak az összes községekkel leendő közlés végett s egyúttal egy széles körökben terjesztendő népszerű röpirat ismertesse meg a közönséggel a kormány álláspontját és eljárásának indító okait.

Megállapodás történt még arra nézve is, hogy a feloszlatást kimondó leirat gr. Apponyi országbíróhoz, mint a főrendiház elnökéhez küldessék kihirdetés és a képviselőház elnökével leendő közlés végett. Miután Apponyi — kit ezért, távollétében, az osztrák miniszterek szemrehányásokkal halmoztak el — a kir. biztosi szerepre vál-

[1] «hochverrätherischen».

lalkozni nem volt hajlandó, azzal gróf Haller Ferenc táborszernagy bízatott meg, oly utasítással, hogy ellenkezés esetében a feloszlatást katonai karhatalommal vigye keresztül, ami az országgyűlés két házának is tudomására lesz hozandó. A minisztertanácsban fölmerült kérdéssel szemben az a nézet emelkedett érvényre, hogy bár a tartományi gyűlésekben szokásban van a feloszlatás kihirdetése után búcsúbeszédek tartása, ez a magyar országgyűlésen meg nem engedhető, amiért a királyi biztos felelőssé lesz teendő.

Augusztus 19-én Pesten a vármegye házában Ghyczy Kálmán képviselőházi elnök értekezletre hívott össze harminc képviselőt s közölte velük, hogy értesülése szerint az országgyűlést a legközelebbi napokban fel fogják oszlatni, s fölvetette a kérdést, hogy ezzel szemben a képviselőház milyen állást foglaljon el? Deák Ferenc rövid jegyzőkönyvi óvást tartott szükségesnek s vázolta annak tartalmát. Az értekezlet helyeselte Deák indítványát s megbízta az elnököt, hogy mihelyt a feloszlató elhatározásról értesül, hívja össze a Házat Deák indítványának előterjesztése céljából. Már két nap mulva, 21-én, előbb reggel újabb értekezlet volt, majd délben zárt ülés ; mindkét összejövetel alkalmával Deák fölolvasta a teendő óvás szövegét, amelyet nagy tetszéssel fogadtak.[1]

Ugyanaznap délután 4 órakor a képviselőház nyilvános ülésre jött össze, amelyen Ghyczy megtette jelentését a felirat átadásáról ; azután Bónis Samu képviselő szólalt fel és hivatkozva arra, hogy nem csupán hírből tudják, hogy az országgyűlés napjai meg vannak számlálva, felhívta a képviselőház figyelmét a feloszlatással szemben szükséges intézkedésekre.

Ekkor szót emelt Deák Ferenc és szintén szükségesnek jelezte, hogy az országgyűlés végpillanatában óvását jelentse ki az iránt, ami eddig és ezentúl törvénytelenül történt és történni fog ; mindjárt fel is olvasta megszövegezett óvását, mely röviden újra elősorolta a törvénysértéseket, melyek az országgyűlést alkotmányos működésében megakadályozták. Hangsúlyozta, hogy az érintkezések fonalát az uralkodói leirat szakította meg, midőn alkotmányunkat oly térre kívánta szorítani, melyre az országgyűlés jogszerűleg nem léphetett. «Meggyőződésünket, — mondja tovább az óvás — hogy ő felsége alkotmányunkat a Pragmatica Sanctio értelmében visszaállítani nem szándékozik, meg fogja erősíteni az, ha az országgyűlés feloszlatása bekövetkezik, mert az a törvények rendelésével ellenkezik. Az 1848-i IV. t. cikk szerint az országgyűlést feloszlatni mindaddig nem lehet, míg a minisztérium a mult évi számadásokat s a következő költségvetést elő nem terjeszti s az országgyűlés azok iránt határozatot nem hoz.

[1] *Könyi*nál id. köt. 275. l.

De a törvény e rendelése nem teljesíttetett s nem is teljesíthető mindaddig, míg a felelős minisztérium visszaállítva s az országgyűlés kiegészítve nincs. Azt is rendeli az említett törvénycikk, hogy az országgyűlés feloszlatása után három hónap alatt az újabb országgyűlés összeüljön. Ha tehát a feloszlatás után az országgyűlés a törvényben kitűzött időre ismét össze nem hívatik, a törvény rendelése ezáltal is újabban sértve lesz. Mi tehát kénytelenek vagyunk már előre minden ily eljárást alkotmányellenesnek s a tizenkét évig fennállott abszolút rendszer további folytatásának tekinteni. Az erőhatalomnak tettleg ellen nem szegülhetünk, de azok ellen, mik ekkép történnek, ünnepélyes óvást teszünk és kijelentjük, hogy minden jogilag fennálló törvényeinkhez és így az 1848-i szentesített s országgyűlésileg meg nem változtatott törvényekhez is szorosan ragaszkodva, a hatalomnak minden oly lépését, mi azokkal ellenkezik, alkotmányelleneseknek fogjuk tekinteni.»

Ehhez az óváshoz Deák még nehány szót fűzött hozzá. «Nekünk — úgymond — egyetlen fegyverünk a törvény és ügyünk igazsága; erre támaszkodva kell a hatalom fegyvererejével szemben állani . . . Az igazság végre győzni fog és nekünk abba kell minden reményünket helyeznünk . . . Nem szabad, nem lehet nekünk a törvény terét soha, semmi szín alatt és semmi esetben elhagyni, mert csak ez az a biztos tér, hol fegyveres erő nélkül, fegyveres erő ellenében is megállhatunk . . . Én azon meggyőződést táplálom keblemben, hogy az országgyűlésnek ezt a példáját mind a törvényhatóságok az országban, mind az egyes polgárok a hazában híven követni fogják, azaz megmaradván a törvény alapján, a törvénytől nem távoznak, a törvényhez szigorúan ragaszkodnak és akár jobbra, akár balra, mi törvény ellen van, azt se helyeselni, se követni nem fogják. A törvényhatóságok, míg így fennállanak, addig a törvény értelmében fognak működni; öngyilkosságot nem fognak elkövetni; a sors csapásait nyugodt kebellel fogják várni . . . A tűrésnél legfőbb, hogy méltósággal tűrjünk, a méltóságot pedig a törvényesség adja meg és semmi más.» [1]

Óriási, leírhatatlan lelkesedéssel fogadta és emelte egyhangú határozattá a képviselőház Deák Ferenc óvását,[2] elhatározva annak hozzájárulás végett a főrendiházzal való haladéktalan közlését is.

Semmi jele nem volt tapasztalható annak, mintha a határozati párt a Deák óvásával egyet nem értett volna. Madarász József emlékirataiban [3] említi, hogy sokan a képviselők közül a Deák óvását nem tartották elegendőnek s egy Európához is szóló nyilatkozatot kívántak; szerkeszteni is akartak egyet, de a dolog elmaradt, mert értesül-

[1] Deák óvását és beszédjét közli az *orsz.-gyűl. naplón* kívül *Kónyi* id. köt. 275. s köv. l., úgyszintén a *P. N.* aug. 22.

[2] *Kecskeméthy* id. m. 201—202. l.

[3] 344. l.

tek róla, hogy a határozati párt vezetői készítenek ilyet. Talán ezzel a félbemaradt tervvel függ össze a nem mindig jól értesült osztrák rendőrminisztériumnak az a híre, mely szerint gr. Károlyi Ede egy ily manifesztum szerkesztésével bízatott meg, aminek közzétételét a kormány minden áron megakadályozandónak tartotta.[1] A határozati párt külön érvényesülésének egyetlen ténye Tisza Kálmánnak már ismertetett indítványa volt, melyet a Deák óvásának elfogadása után terjesztett elő, melyet Deák nem ellenzett, a képviselőház egyhangúlag elfogadott, de melynek célja inkább az volt, hogy az elintézetlenül maradt bizottsági jelentések kapcsában az országot tájékoztassa az országgyűlésnek ama szándékai felől, melyek kivitelét a feloszlatás meghiusította.

Ellenben határozottan elégedetlen volt Deáknak nem annyira óvásával, mint inkább ahhoz fűzött beszédjével Kossuth Lajos, ki a törvényes úthoz való szigorú ragaszkodást hirdető intelemben «a forradalom ostracismusát» látta és felháborodott fölötte, hogy a határozati pártban, mely pedig neki azt mondta, hogy iránya az övé, csak egyetlenegy ember sem akadt, aki kinyilatkoztatta volna, hogy vannak esetek, melyekben a nemzetnek erőhöz folyamodni kényszerűség, tehát kötelesség is.[2]

Mindjárt a képviselőház ülése után, esti 7 órakor a főrendek is ülésre gyűltek össze, melyben egyhangúlag magukévá tették Deák Ferencnek a képviselőháztól már elfogadott óvását.

Ezt az ülést egyébként is nevezetessé tette Mailáth György főtárnokmesternek egy váratlan, hosszabb beszédje, melyben megkísérelte az októberi férfiak eljárásának igazolását; rámutatott arra, hogy a birodalommal közös ügyek mindig voltak s hogy azok rendezése céljából az októberi diplóma őszinte békeajánlat volt, melynek jelentőségét ellenfeleink sokkal jobban fogták fel, mint mi. Ha az őszinte békeajánlatot őszinte fegyvernyugvás követte volna, a kibontakozás útját meg lehetett volna találni; így azonban egyfelől a felszabadult alkotmányos élet kicsapongásai, másfelől az októberi diplomán messze túlmenő februáriusi pátens oly helyzetet teremtettek, melyben most már a kormánynak csak az erőszak vagy az erőtlenség között van választása. Mégis azt hiszi, hogy eljön az idő, melyben a lajtántúliak bánattal fognak visszagondolni arra a pillanatra, amelyben egy szabad nemzet jogait mellőzve, azok romjain kívántak saját jogaiknak érvényt szerezni; törhetetlenül bízik az uralkodó igazságszeretetében és a hivatkozást a helytelenül értesített fejedelemtől a helyesebben értesítendőhöz még mindig lehetségesnek tartja.[3]

[1] *H. H. S. A.* Min. Conf. aug. 17.

[2] *Irataim* III. 662. l.

[3] Mailáth e beszédjét az *országgyűl. naplón* kívül közölte a *P. N.* is aug. 25-i számában.

Mailáth beszédjére gróf Teleki Domokos válaszolt, hivatkozva az elkövetett törvénytelenségekre, melyek által a kormányzat, nem az országgyűlés szakította el az egyezkedés fonalát. A kormánynak az erőszakon és erőtlenségen kívül van még egy harmadik választása is : lépjen a törvényesség útjára. Ha a nemzet legjobbjai közt egyetértés fog uralkodni, meg fogjuk tudni oldani nehéz feladatunkat.

A következő nap reggelén érkezett meg Pestre gróf Haller Ferenc kir. biztos,[1] ki nyomban magához kérte Apponyi és Ghyczy elnököket s átadta nekik az országgyűlés feloszlatására és az ő kiküldetésére vonatkozó leiratokat azonnali kihirdetés végett. Ghyczy följegyzése szerint nekik közöhajtásuk volt, hogy az országgyűlés erőszak tényleges alkalmazása nélkül oszlattassék fel. Kérdést intézett tehát gr. Hallerhez, hogy azon esetre, ha az országgyűlés a leirat felolvasása után szét nem oszlanék, mi fog történni? Erre Haller határozottan kijelentette, hogy ezen esetre utasítva van a szétoszlatást katonai erővel eszközölni. Ennél több Ghyczynek nem kellett ; a békés és ildomos eloszlás biztosítva volt ; ámbár — jegyzi meg — «mástól félni nagy ok különben se volt, mert ezen időben éppen a leglármásabbak voltak a leggyengébbek.»[2]

Ugyanazon napon, vagyis augusztus 22-én déli 1 órakor gyűlt össze a képviselőház utolsó ülésére. A hangulat rendkívül lelkes volt ; már belépésükkor zajos éljenzés fogadta Ghyczy elnököt, b. Vay Miklóst is és főkép Deák Ferencet. Az elnök felolvastatta azt a leiratot, mely gr. Haller kir. biztosi kiküldetését tartalmazza azzal az utasítással, hogy rendeleteinek az országgyűlés engedelmeskedni tartozik. A leirat bevezetése, mely Haller címeit és rendjeleit sorolja fel, derültséget keltett. Ezután Ghyczy közölte a Házzal, hogy a kir. biztos felhatalmazta őt annak kijelentésére, hogy amennyiben az országgyűlés a feloszlató leirat ellenére szét nem oszlanék, katonai erőt fog alkalmazni. Ezt a képviselőház némi zúgással fogadta.

Ezután felolvasták a feloszlató leiratot, melynek érdemleges része így szólt : «Miután az immár csaknem öt hónapig működő magyar országgyűlés hozzáintézett felszólításainkban kifejezett várakozásainknak meg nem felelt ; s miután Mi, szívünk sajnálatára, Magyarországunk érdekében hasznos tevékenységet többé nem várhatunk oly országgyűléstől, mely magasztos hivatását a jelen válságos időben minden érdekelt felek legnagyobb kárával annyira félreismerte, miszerint a lehetséges kiegyenlítés fonalát egyenesen elszakasztottnak nyilvánította azért, mert oly követelések nem teljesíttettek, melyeknek hordereje a megengedhetőség határain messze túlterjed, kényszerítve érezzük Magunkat a f. é. Szt. György hava 2. napjára egybehívott országgyűlést feloszlatni, amint azt ezennel föl is oszlatjuk, egy új ország-

[1] *P. N.* aug. 23. [2] *Kónyi*nál III. 281. s köv. l.

hercegprímás azt kívánta, hogy az új kancellárnak sikerüljön elérni azt, hogy a trón és az ország egymásban találják meg támaszukat s ily irányban való közreműködését helyezte kilátásba. Haynald Lajos erdélyi püspök lelkesen üdvözölte Forgách ama kijelentését, hogy az egyedül üdvös alkotmányos és törvényes úton kíván eljárni s ezen az úton valósítani meg az uralkodó és a nemzet között annyira szükséges kibékülést; ebben az irányban ő is felajánlja közreműködését, Ranolder János veszprémi püspök, a Felséghez való rendületlen ragaszkodását és legtisztább, áldozatkész hazaszeretetét hangsúlyozta; Haas Mihály szathmári püspök erős kormányt kívánt a törvényhatóságok megfékezésére. Valamivel bátrabban nyilatkozott Zabojszky László szepesi püspök, azt kívánván, hogy sikerüljön együttesen úgy a Felség várakozásait, mint a nemzet méltányos és jogos igényeit kielégíteni, az összbirodalom épségét fenntartani s a magyar nemzet függetlenségét biztosítani. Ő és hívei készek megadni a császárnak, ami a császáré, de teljesíteni akarják szeretett hazánk iránti kötelességeiket is. Haubner dunántúli evang. superintendáns öreg kora miatt a politikától való visszavonulását jelentette be; Fogarasi János, a pesti váltótörvényszék elnöke azt kívánta, hogy a kiengesztelődés munkája sikerüljön.[1]

A főispánok mindjárt az országgyűlés feloszlatása után értekezletet tartottak gr. Károlyi Györgynél s elhatározták, szemben a kancellár körlevelével, hogy a szigorú törvényességtől egy hajszálnyira se térnek el.[2] Ez eléggé fenyegetően hangzott, mert hiszen az országgyűlés idő előtti feloszlatásának ténye s az új országgyűlés összehívásának bizonytalansága már magában megsértése volt a «szigorú törvényességnek».

A rendőrminiszter bizalmasainak jelentése szerint Pesten a hangulat az országgyűlés feloszlatása után a félelem és a szenvedési elszántság között ingadozott. Már akkor híre járt, hogy Schmerlinget gr. Belcredi fogja felváltani, ami négy év mulva valósággal bekövetkezett, de amiben Magyarországon állítólag már akkor sokan örvendezve hittek. Izgalommal várták, hogy Pestmegyének már kihirdetett közgyűlésén mi fog történni? Gr. Károlyi István, Pestmegye főispáni helytartója állítólag kijelentette, hogy ha a tisztikar testületileg lemond, ő sajátjából ad mindenkinek félévi fizetést végkielégítésül. A rendőri jelentés hozzáteszi, hogy ez kitelik attól, aki 1849-ben egy egész huszárezredet állított fel saját költségén.[3]

Bizonyos magábaszállás és a történtek hánytorgatása mutatkozhatott politikai, különösen konzervatív körökben; mert jól értesült toll jegyezte föl, hogy «megindultak a kölcsönös utólagos vádaskodások». A konzervatívek hibáztatták, hogy a megyék az októberi diplómával

[1] *O. L. Kanc. E. I.* 1861. 687. sz. a. összegyüjtve.
[2] *P. N.* aug. 28.
[3] *O. L. K. E. I.* 948. szám.

szemben a 48=i törvények alapjára helyezkedtek, miáltal helyzetök az országgyűlés feloszlatása következtében tarthatatlanná lett. Deáknak is szemére hányták nehányan, hogy a határozati pártot túlsúlyra hagyta jutni, a főrendeknek is, hogy a képviselőház első feliratát szó nélkül elfogadták.[1]

Ezzel szemben tény az, hogy ez időben Deák minden oldalról kapta a hálálkodó üdvözlő és hódoló nyilatkozatokat s hogy jótékony célt szolgáló arcképének megrendelői tüntető tömegességgel jelentkeztek.[2]

A hivatalos jelentések mindenütt keresték és látni vélték a pártok és bizottságok alakulását. Eötvös életrajzírója tudni véli, hogy az ő és gr. Károlyi Sándor közreműködésével mindjárt az országgyűlés feloszlatása után bizottság alakult, mely főkép a külföldi propagandát kívánta szervezni s e célra pénzt is gyüjtött; az ilyen bizottságot a rendőrségnek természetesen könnyű volt forradalmi komitévá minősíteni, s izgatásának tudni be a megyék magatartását. Az ez időben létezett három párton, t. i. a 47=esek (konzervatívok), 48=asok (Deák=párt) és 49=eseken (Kossuth hívei) kívül állítólag még egy negyedik is volt keletkezőben Danielik püspök és helytartótanácsos és Kovács Lajos író vezetése alatt s egyetértésben Worafka pesti rendőrfőnökkel. Ezekkel a részben kalandosan hangzó híreszteléssekkel szemben valószínűleg gr. Andrássy Gyula járt legközelebb az igazsághoz, aki Zemplén megye közgyűlésén kijelentette, hogy Magyarországon nincsenek pártok, mert ha a haza vagy az alkotmány veszélyben forog, minden vélemény eggyé lesz.[3]

A kormány magyarországi számításaiban oly fontos tényezőként szereplő nemzetiségek magatartásában ez időben feltűnő jelenséget alkotott a magyar=szerb barátkozás. Állítólag magyar vezető politikusok igyekeztek a pesti Thökölyanum közvetítésével megnyerni a szerb ifjúságot a magyar alkotmánytörekvések számára. Tény az, hogy mikor augusztus 29=én Újvidéken Thököly Sebőknek (Száva) a róla nevezett pesti intézet alapítójának emlékét ünnepelték, ebben közismert magyar egyéniségek is részt vettek, nevezetesen Toldy Ferenc és b. Podmaniczky Frigyes a magyar Akadémia képviseletében; a lakoma valóságos magyar=szerb testvéresülési ünnepéllyé vált, melyben a hirhedt Sztratimirovič György is részt vett, s melynek során Miletič Svetozár akkoriban újvidéki polgármester, a magyar alkotmány visszaállítására ürítette poharát s megígérte, hogy a szerbek egyesülni fognak a magyarokkal

[1] *Kecskeméthy* «Vázlatok» 223. s köv. l. *P. N.* szept. 24.

[2] *P. N.* szept. 4., 21.

[3] *Ferenczi Zoltán:* B. Eötvös József (Tört. életr.) 226. l. *Wertheimer:* Andrássy I. 196—197. l. A Daniclik=féle terv itt egyenesen megfizetett agentúra színében van feltüntetve. *P. N.* szept. 26. *O. L. K. E. I.* 969. sz.

XV. RÉSZ

A SCHMERLING-PROVISORIUM BERENDEZKEDÉSE

I.

(Schmerling az uralkodó megbízásából a birodalmi tanácsnak bejelenti a magyar országgyűlés feloszlatását s kifejti annak indokait. E közlés alapján a birodalmi tanács mindkét háza elismerő feliratot intéz a császárhoz; a képviselőházban azonban a felirat vitát támaszt, melyben Smolka hatalmas beszédben kél Magyarország védelmére s Clam-Martinitz, Rieger és Potocky is rokonszenvesen nyilatkoznak Magyarországgal szemben. A külföldi sajtó legnagyobb része elítéli Schmerling magyarországi politikáját. Forgách kancellár most a magyar törvényhatóságokkal látja magát szembeállítva, melyek átveszik az országgyűlés szerepét és szembeszállnak a törvényellenes intézkedésekkel. Pestmegye az első, melynek ellenszegülésére a kormány a megyei bizottság feloszlatásával s kir. biztos kiküldésével válaszol; a harc folytatódik, míg a legtöbb megyében és városban felfüggesztik, vagy feloszlatják a bizottságot ill. képviseletet, némelyikbe kir. biztos is küldetik, több helyen katonai beavatkozásra kerül a sor. Újabb rendeletek a bélyegilletékek behajtása, az 1862-i adók kivetése s az ujoncozás tárgyában még fokozzák az izgalmat. A megkérdezett főispánok, élükön a prímással, határozottan megtagadják az adóbehajtás és ujoncozás körüli közreműködést. A megyei gyűlések általában betiltatnak. A tarthatatlan helyzettel szemben a kormány döntő elhatározásra készül; ennek nehézségei: Horvátország is szembehelyezkedik a kormánnyal, a pénzügyi helyzet nehéz; a helytartótanács ellenkezik a kancellárral; Mailáth fölmentése. 1861. aug.—okt.)

Schmerling államminiszter szokása szerint sietett legújabb diadalával, a magyar országgyűlés feloszlatásával, eldicsekedni teremtménye, a birodalmi tanács előtt, mely e célból mindjárt a magyar országgyűlés feloszlatását követő napra, augusztus 23-ra összehivatott. Itt olvasta fel azt a — köztudomás szerint — ismét a Perthaler tollából folyt terjedelmes államiratot, melyet ő maga a sajtóban csak mint «közlemény»-t tétetett közzé, de melyet az osztrák képviselők, valamint az «urak házá»-nak tagjai is — hossza ellenére — állva hallgattak végig, mert az a legfelsőbb uralkodói kijelentéseknek és üzeneteknek egész sorát tartalmazta, többnyire olyanokat, amelyek a birodalmi tanács címére voltak ugyan intézve, de tulajdonképen az ott nem képviselt Magyarországnak szóltak.[1]

[1] Közli egész terjedelmében magyarul *Kónyi* (III. 283. és köv. l.); lásd: *P. N.* aug. 24. és 25.; *Redlich* id. m. II. 155. s köv. l. Tárgyalására nézve l. *H. H. S. A.* Min. Conf. aug. 16., 17., 19.

Schmerling előrebocsátotta, hogy a császár megbízta őt a magyar országgyűlés tekintetében a megelőző napon tett elhatározó intézkedéséről s annak indító okairól a birodalmi tanácsnak közlést tenni.

Ő Felsége ugyanis a legnagyobb fájdalommal tapasztalta, hogy magyar királyságának közügyei «előbbi intézményeinek helyreállítása óta oly állapotba jutottak, melyet az ország sokáig el nem viselhet, de melyből saját erejével többé ki sem vergődhetik». Nem ezt várta az uralkodó, midőn mult év október 20-án, el lévén határozva összes népeinek a törvényhozásban való részvétet megadni, «az üdvtelen lázadásban egészen az 1849. április 14-i bűntényig elragadott s kötelességéhez fegyvererővel visszavezetett magyar királyságnak is kegyelemből odanyujtá bocsánatot adó kezét . . . Ő Felsége Magyarországért mindent megtett, amit a méltányosság igényel, a többi királyságok és országok iránti igazság megenged s a birodalom szükséges politikai kifejlődésére való tekintet kötelességgé tesz. Ő Felsége Magyarország alkotmányát, jogait és szabadságait, országgyűlését és helyhatósági intézményeit ismét helyreállította . . . egyetlen fönntartás mellett. Ezen fönntartásnak pedig nem az a célja, hogy a korlátlan hatalmat gyarapítsa, hanem — a képviselet előbbi jogainak lényeges bővítése mellett, nevezetesen adó- és más pénzügyi dolgokban — csak abból áll, hogy az alkotmányos helybenhagyási jog az összes népekre nézve közös ügyekre vonatkozólag többé ne országonként elkülönítve, hanem közösen gyakoroltassék . . . ami Magyarország nemzeti önállóságát és kifejlődését legkevésbbé sem érinti . . .»

Ez a fenntartás «jogon alapszik . . ., mert Ő Felsége a magyar alkotmány helyreállítását önként határozta el. Magyarország alkotmánya a forradalmi hatalom által nemcsak megtöretett s ekként jogilag veszendőbe ment, hanem tényleg is megszűnt.[1] Ő Felsége ennélfogva uralkodói kötelességét teljesítve kitűzhette azon föltételeket, melyek alkalmasak arra, hogy az 1848-iakhoz hasonló események ismétlődése elkerültessék» . . .

Az összehívott országgyűlésnek jól felfogott kötelessége lett volna e fenntartáshoz képest a diplómával ellenkezésben levő törvénycikkeket oly átvizsgálás alá venni, melynek alapján lehetséges lett volna egy, a változott körülményeknek megfelelő fölavató diplómát (koronázási hitlevelet) megállapítani. E helyett az országgyűlés az 1848-i törvényeket «melyek az Ő Felsége elődei által esküvel erősített őstiszteletű alkotmánynak részét nem alkotják», alapul nyilatkoztatta ki s azok jogérvényének föltétlen elismerését követelte, s végül oly felirat elfogadásáig jutott, melyben nemcsak a képviselők, hanem a főrendek is, «kik pedig

[1] «Ungarns Verfassung war durch die revolutionäre Gewalt nicht nur gebrochen, sondern von Rechtswegen *verwirkt* und auch faktisch beseitigt.»

méltóságukat csaknem kivétel nélkül Ő Felségének és a császári házból való elődeinek köszönik», királyuk és uruknak császári és királyi címét is, melyet a föld egyetlen hatalmassága sem vont kétségbe, megtagadni merészkedtek.

Elmondja azután a nyilatkozat, hogy a felirat komoly intés következtében oly alakba öntetett, mely elfogadhatóvá tette azt, azonban az országgyűlés az uralkodó újabb felszólalásának, hogy foglalja el a «törvényes» és az óhajtott célhoz egyedül vezető álláspontot, meg nem felelt, sőt megmaradt azon követelése mellett, hogy az 1848-i törvények érvénye minden fönntartás nélkül kimondassék. A nyilatkozat ennek lehetetlenségét akarva bizonyítani, azzal az új érvvel is áll elő, hogy a 48-i törvényekben a nádorra vonatkozó határozmányok a magyar korona szuverénitását és praerogatíváit támadják meg.

Ámbár tehát a magyar országgyűlés az egyezkedésnek számára megnyitott útjára nem lépett, sőt a tárgyalások fonalát megszakítottnak nyilvánította, mindazonáltal «Ő Felsége, valamint a monarchia többi országait illetőleg az alkotmányos elvhez ragaszkodik, Magyarországra vonatkozólag is — az ország jobb belátásában bízva — e mellett óhajt maradni» s a birodalom különböző országait egyesítő kötelékeket alkotmányos intézmények által is meg kívánja szilárdítani.

Mindezeknél fogva az uralkodó elhatározta, hogy 1. Az október 20-i és február 26-i «alaptörvények» épségben maradnak. Abból sem von vissza Ő Felsége semmit, amit Magyarországnak érett megfontolás után és komoly akarattal megadott. Ha valamely ország megtagadja részvétét ama törvényhozási munkától, melynek alkotmányszerűen a birodalmi tanács a helye, (tudvalevőleg ilyen ország több is volt) az a többi országok alkotmányszerű képviselőit kötelességök teljesítésében nem akadályozhatja. Mindegyik ország számára nyitva marad a belépés akkorra, mikor a politikai belátás tisztulása folytán bekövetkezett rá nézve a hajlam a birodalmi tanács számára fenntartott jogok gyakorlásában részt venni. Ezen alkotmány megváltoztatása, akár az egyes országok tágabb autonómiája, akár az egész illetékességének javára csak alkotmányszerű úton, tehát a birodalmi tanácsban és vele egyetértve fog megtörténhetni. 2. Ő Felségének abbeli elhatározása, hogy a megerősítést megtagadja ama törvénycikkektől, melyek a korona előjogával, a monarchia többi országai és az összállam jogaival, valamint Magyarország nem magyar ajkú népeinek érdekeivel összeütköznek, változhatatlan. Ellenben nem akarja ellenezni azokat a cikkeket, melyek ez alaptörvényekkel nem ellenkeznek, s melyek e célból kiválasztandók s a jelen viszonyokhoz alkalmazandók. 3. Minthogy a magyar országgyűlés kijelentette, hogy az új alaptörvények ellen kifejtett ellentálláshoz ragaszkodik s eljárásával a koronázás végbemenetelét egy oly jogviszony ürügye alatt, mely soha se törvényileg, se tettleg nem létezett,

t. i. a personal=únió ürügye alatt meghiusította, feloszlatását el kellett rendelni.

Ehhez hozzáfűzi azután még a nyilatkozat az uralkodónak azt a reményét, hogy «a zavaros nézetek megtisztulnak, a kedélyek lecsillapulnak s a körülmények majd akként alakulnak, hogy rövid idő mulva bekövetkezhetik az új országgyűlés egybehívása, melynek hivatása lesz azokat a kötelességeket teljesíteni, amelyeket a jelen országgyűlés oly menthetetlen módon félreismert vagy elhanyagolt.» Különben Ő Felsége a leghatározottabb parancsokat méltóztatott kiadni, hogy a kormány közegei a rend helyreállításáról és fenntartásáról gondoskodjanak. Egyszersmind tudatja abbeli erős akaratát is, hogy úgy a birodalom egységét, mint minden királyságai és országai törvényesen rendezett autonómiáját . . . egyenlően meg fogja óvni, meg fogja erősíteni és maradandólag életbe fogja léptetni . . . E nagyfontosságú ügyben szilárdságot és szelídséget fog gyakorolni, «biztos reménnyel és Istenbe vetett bizalommal nézve a nehézségek üdvös megoldása elé».

Ha az államminiszter célja e megnyilatkozásával Magyarországnak nemcsak újabb kihívása és ingerlése, hanem megpuhítása és édesgetése volt, ezt a célt ugyan nem érte el; ellenben saját előtérbe nyomulásával és azzal, hogy magát az uralkodó szócsövévé tette meg, elérte teljes mértékben azt, hogy e föllépésétől kezdve az egész egykorú világ mindazt, ami történt és aminek a történtek után szükségkép bekövetkeznie kellett, az ő legszemélyesebb művének tekintette s a közbeszéd a következő éveket épúgy Schmerling=érának nevezte, mint Bach=korszaknak az 1859 előttieket. A Schmerling=éra fölötti végleges ítéletünket fenntartjuk e korszak befejezésének tárgyalására, de már itt meg kell állapítanunk azt a sajátságos benyomást, melyet az addig liberális hírben állott államférfiúnak Magyarországgal szemben való s most már nyilvánvalóvá lett ténykedése minden elfogulatlan szemlélőre tett. Ha ő magát a Bach abszolutizmusától megkülönböztetni akarta, nem lett volna szabad jogeljátszási elméletét magáévá tennie. Az iránt is tisztában lehetett, hogy a központosításnak az a mértéke, mely előtte lebegett, máskép mint abszolutisztikus kormányzással meg nem valósítható. Furcsán hangzott a birodalmi tanácsban megnyilatkozott Schmerling ajkairól az alkotmányosság szüntelen hánytorgatása, mikor egész politikája világosan elárulta, hogy ő alkotmányosság alatt csak a korlátlan uralkodói teljhatalom alkotását érti; azét a teljhatalomét, amely előtt nem állnak meg sem a szentesített törvények, sem a nemzet és királya között véres küzdelmek után létrejött szerződések. Az uralkodói akarat változhatatlanságának hirdetése pedig kevés hatással lehetett azokra a népekre, amelyek tizenkét év óta annak az uralkodói akaratnak már annyi változását érték meg.[1]

[1] *Redlich* id. köt. 156., 159., 745. *Eisenmann* id. m. 304. l.

A várt tapsok a birodalmi tanácsban el nem maradtak, de azért nem maradt el a kritika sem, sem e testületben, sem a külföldi sajtóban. Úgy a képviselőház, minz az «urak háza» elhatározta, hogy az uralkodói üzenetre felirattal válaszol, melynek megszerkesztésével mindkét házban egy kilenc tagú bizottság bízatott meg. Ennek munkálatát az urak háza már augusztus 27-én elfogadta s 30-án küldöttség útján a császár elé terjesztette feliratát, melyben fájdalmát fejezte ugyan ki az «események» fölött, de egyúttal elismerését az uralkodó szilárdsága iránt, melyet öröklött joga megóvásában tanusított, és békeszeretete iránt, mely a konok ellenzéssel szemben is nyitva tartja a megegyezés útját. Az urak háza megújította ez alkalommal azt a fogadalmát, hogy a császári tekintélyt és a birodalom egységét minden támadás ellen védeni kívánja s reményét fejezte ki, hogy ezt a «komoly intést» Magyarország terein meghallgatják, s hogy ott is ismét fel fog ébredni az a «testvéri szeretet», mely a Lajtán innen él s mellyel ők a birodalmat egyesítő kötelékhez ragaszkodnak.[1]

A képviselőházban a vita hosszabban elhúzódott, mert itt a bizottsági javaslattal szemben állott a gr. Clam-Martinitz kisebbségi véleménye. A vitában elhangzott beszédek közül csak azokkal foglalkozunk, melyek akkor hazánkban is nagyobb benyomást tettek.

Valamennyi közül kiemelkedik Smolka Ferenc lengyel demokratának, az 1848-i osztrák birodalmi gyűlés egykori elnökének, az akkori osztrák közélet egyik legtekintélyesebb és legtiszteletreméltóbb alakjának hatalmas beszédje, melyet nálunk magyar fordításban is széles körökben terjesztettek.[2]

Smolka bevezetőleg emlékeztetett arra, hogy 13 év előtt, 1848. szeptemberében a magyar országgyűlés küldöttsége kért bebocsáttatást az akkori bécsi birodalmi gyűlés termébe, előterjesztést óhajtván tenni az Ausztria és Magyarország közti ellentéteknek békés kiegyenlítése iránt. A birodalmi gyűlés e kérést házszabályaira való tekintettel nem vélte teljesíthetőnek. Azóta a történelem arra tanított meg, hogy hiba volt az egyezkedés útját elvágni. Azóta megtanultuk, hogy «a magyar kérdés Ausztriára nézve életkérdés».

De ez okulás ellenére egy rendszer hozatott be, mely Magyarországot az egységes birodalomba beolvasztani akarta. E rendszer alkalmazása 2000 millió forintba került; általa Magyarország szabadsága elveszett, s hogy ez Ausztria jólétét mennyire mozdította elő, azt látjuk.

Az előterjesztett közlemény nem tekinthető a császár üzenetének, a császár személye felelőtlen, szent és sérthetetlen; sajnos, hogy a kormány valahányszor Magyarország irányában alkalmazott rendszabá-

[1] *Könyi*nál III. 289. s köv. l. *Rogge* id. m. II. 147. l.
[2] *P. N.* aug. 30.

lyokról van szó, mindannyiszor az uralkodóra hivatkozik. Itt a kormány saját tényeinek igazolását várja a birodalmi tanácstól, saját programmja számára kér támogatást ; az a kérdés : bizalmat, vagy bizalmatlanságot érdemel-e a kormány tőlünk eljárásáért? Mert ha a kormánynak azon az úton amelyre lépett, nem sikerül a magyar kérdés kielégítő megoldása, akkor Ausztria alkotmányos életének sikeres fejlődése, pénzügyei rendezése, elviselhetetlen terheinek könnyítése, jólétének felvirágoztatása kivihetetlennek bizonyul. Ez az eljárás kompromittálja a koronát, mert a miniszteri programmokat, sőt még a «változhatatlan alapelveket» is annyiszor láttuk változni a lefolyt 13 év alatt, ahányszor a hold változott.

Ettől eltekintve, a birodalmi tanácsnak nincs is joga a magyar kérdésben Magyarországot kötelező határozatokat hozni. Ez a testület legföllebb a szűkebb birodalmi tanácsnak tekinthető, a magyar ügy pedig oly tárgy, mely a magyar közjog szerint csak az ország képviselőtestületei és a magyar korona között tárgyalható és oldható meg.

A szónok egyáltalán nem vonja kétségbe, hogy a koronának joga volt a magyar országgyűlést feloszlatni. De az a kérdés, vajjon e lépés nem a minisztérium politikája következtében vált-e szükségessé? Ebből a szempontból kell megvizsgálni a kormány eljárását és annak okait.

A kormánynyilatkozat arra hivatkozik, hogy Magyarországban az ellentállás következtében a gazdasági élet fennakadt s a közigazgatásban zabolátlanság állott be. Ezzel szemben a szónok rámutat arra, hogy Magyarországon az alkotmány részben való helyreállítása óta az üzleti élet fellendült, s hogy míg a lefolyt 12 év alatt Pesten évenkint csak 12—15 ház épült, a jelen év 128 házzal gyarapította Pestet. Ami pedig a közigazgatási állapotokat illeti, azokban nem azért van zavar, mert az önkormányzati jogot visszaadták, hanem azért, mert csak részben adták vissza, nem úgy, mint az jogosan megillette az országot s mint ahogy az a nép vérébe átment.

A miniszteri közlemény azt mondja, hogy az alkotmány visszaállítása egyetlen föltételhez köttetett ; csakhogy ez az egyetlen föltétel olyan, mely a magyar alkotmány egész lényét megváltoztatja. Ez a föltétel — az adó- és ujoncmegszavazás jogáról való lemondás — arra van alapítva, hogy Magyarország erre vonatkozó joga kétes, nincs törvényben formulázva. Szónok felolvassa az 1827 : IV. t.-cikket, mely kijelenti, hogy e jog a magyar országgyűléstől «semmi szín alatt, még rendkívüli esetekben sem vonható el». Ezt a törvényt Ferenc császár szentesítette és Ferdinánd császár maga is örökösei nevében koronázásakor esküjével pecsételte meg.

A minisztérium azt követeli, hogy Magyarország létező törvényeiből küszöbölje ki mindazt, ami az új alaptörvényekkel — a diplomával és pátenssel — ellenkezik ; nem inkább az új alaptörvényeket kellett

volna úgy szerkeszteni, hogy azok Magyarország alaptörvényeivel ne ellenkezzenek? Azt is mondják : «Magyarország alkotmánya a forradalom által megszűnt, jogi szempontból «eljátszatott». Az oly államjogi elv, mely szerint egy nép elvesztheti jogait s azzal, mint meghódítottal, akarata ellenére lehet rendelkezni, divatozhat még Közép-Afrikában, de Európában egyetlen művelt ember sem vallja már azt. A debreceni országgyűlés túlléphette a maga felhatalmazásának korlátait, de vajjon ezzel eljátszhatta-e megbízójának jogait is, megsemmisíthette-e az ország alkotmányát? Hiszen az 1849-i hadjáratban kiadott uralkodói manifesztum azt mondta, hogy csak egy kis töredék tűzte ki a fölkelés zászlaját s a nép óriási tömege loyalis magatartást tanusított. Azt a «kis töredéket» bőséges mértékben megbüntették, s most mégis az egész nép elveszítse alkotmányos jogait?

Az ily államjogi elméletek alkalmazása mellett le kell mondani a hatalom egyetlen és kifogyhatatlan forrásáról, arról, hogy ragaszkodás, szeretet, bizalom és áldozatkészség támogassa. Lehet fölállítani azt a kívánalmat, hogy Magyarország bizonyos törvényei a birodalom változott viszonyaira való tekintettel megváltoztattassanak, de akkor előbb a törvényes állapot helyreállításával lehetővé kell tenni annak a változtatásnak alkotmányos eszközlését.

Azonban el volt határozva már előzetesen, hogy a magyar közjog megtöressék. Nem a 48-i törvények az okai a magyar mozgalomnak, sem a horvátok, szerbek és románok, nem is a magyarok, hanem egyedül a rendszer ; az a hagyományos rendszer, mely Magyarországból örökké osztrák provinciát akart csinálni s amely ezt az alkalmat is megragadta, hogy tervét mindenáron keresztülvigye

A miniszteri közlemény melegen emlékszik meg a magyarországi nemzetiségekről, melyeket a magyarok állítólag elnyomtak s melyeknek a kormány messzemenő jogokat ígért ; csakhogy a kormány azt már 12 év óta ígéri és 12 év óta semmit se tett a nemzetiségekért ; a magyar országgyűlés pedig kimondta a nemzetiségek egyenjogúságának elvét s Horvátországnak üres lapot ajánlott fel kívánságai kifejezésére. «A nagylelkű magyar nemzet, — így folytatta Smolka — meg vagyok róla győződve, hogy meg is fogja tartani szavát s teljes szívből kívánom és remélem, hogy nincs messze az idő, melyben mindazok a nemzetiségek, amelyeket Szt. István koronája egyesít, testvéri érzelemmel fognak egymásnak kezet nyujtani. A népek könnyen megértik egymást, csak azok a befolyások szűnjenek meg, amelyek nem szívesen látják a népek egyetértését, s egyszer az egyiket, másszor a másikat teszik centralizáló szeszélyeik eszközévé.»

Beszéde további folyamában Smolka nyiltan kijelentette, hogy bizalma a kormány politikája iránt alapjában megrendült, mert mindig az ellenkezője következik be annak, amit az elérhetni remél. Ehhez

járul, hogy a kormány fölötte veszélyes elveket hirdet, ilyen például az, hogy egy trónváltozásnál bizonyos törvényeket érvényteleneknek lehet nyilvánítani, mert nagyon újak, nem eléggé «tiszteletreméltó régiségűek», de másrészt meg a tiszteletreméltó régiségűeket is eltörlik, ha azok a legújabbakkal ellenkeznek. «Ily elvek hallatára — mondja a szónok — ne csodálják uraim, hogy e padok üresek s mi magunk is igyekszünk minél hamarább hazamenni, ahol legalább ilyen elveket nem hallunk.»

Az ilyen elvek hirdetése többet árt a monarchiának, mint tíz vesztett csata. Azt hiszi a kormány, hogy Ausztria leküzdött már minden veszélyt és nélkülözheti a népek kielégítését? Vagy azt hiszi, hogy hosszabb ideig lehetséges lesz a monarchia egyik felét a másik által tartani féken s oly viszonyokba erőszakolni belé, melyeket elleneznie a természet törvényei parancsolják? Magyarországot most se fog sikerülni osztrák provinciává alakítani; nem többé 12 év, 12 hónap elég lesz, hogy belássák, hogy ismét lehetetlenség után törekedtek.

A szónok szembeszállt azzal az állítással, hogy Magyarország hálával tartozik azért, mert a Habsburg-ház és a német hatalom szabadították fel a török járom alól; ellenkezőleg, «Magyarország századokon át Németország és az örökös tartományok bástyája volt s drága vérét ontá, hogy azokat ez oldalról megóvja. Sobieski János király is fölszabadította egyszer Bécset lengyel hadaival s mivel hálálták meg ezt? . . . ismerjük Lengyelország sorsát. Emlékeztet a «Moriamur pro rege nostro»-ra s a magyarok mindenkori áldozatkészségére; s Magyarországnak mindezt azzal hálálják meg, hogy el akarják venni legdrágább kincsét, önállóságát és szerződésekkel biztosított jogait. Magyarország csakis a törvényhez és joghoz való megszeghetetlen hűségének s honszeretetének köszönheti, hogy érvényes joga ma is eltörülhetetlenül áll, amiért az Isten nem is fogja engedni, hogy elvesszen.»

Elképzelhető a hatás, melyet e beszéd Magyarországon gyakorolt; Pest város példájára mintegy harminc törvényhatóság küldött lelkes, hálateljes üdvözletet a lengyel hazafinak, ki válaszaiban erősen hangsúlyozta a lengyel-magyar örökre szóló barátságot, az osztrák abszolutizmust végvonaglásban levőnek mondta, s azt jósolta, hogy a Szt. István és a Jagellók koronái régi fényökben fognak újra tündökölni.[1] Azonban nem maradt e beszéd hatástalan a birodalmi tanácsban s Ausztriában sem, úgyhogy az osztrák kormány utóbb rövid időre internáltatta Smolkát Lembergbe s csak az általános visszatetszés hatása alatt állott el az ellenében alkalmazandó további rendszabályoktól.[2]

[1] *Divéky Adorján:* Magyarok és lengyelek a XIX. században; B. Szemle 1918. szept. (501. szám) 375. s köv. l.

[2] *H. H. S. A.* Min. Conf. Prot. nov. 5. *P. Napló* okt. 4., 5.

A «Reichsrath» képviselőházának az uralkodói üzenetre adandó válaszfelirat fölötti több napi vitájában a Smolka felfogásához legközelebb járt a csehek vezéreé, Riegeré, ki hangsúlyozta, hogy Magyarországgal szemben nem az erőszak, hanem a kiegyenlítés útja vezet célhoz s szerencsétlen politikának tartja azt, mely a hatalomra hivatkozik, mikor szomszédságunkban minden percben várható a keleti és az olasz kérdés újabb kitörése. Veszedelmes Magyarországot arra tanítani, hogy ne tartsa tiszteletben a történeti jogokat, csak a fegyver hatalmát, mert ezt a tanítást alkalomadtán a forradalom is felhasználhatja. Oly alkotmányt, melyhez a népnek joga van, büntetésképpen elvenni nem lehet; vissza kell térni a februáriusi pátenstől az októberi diplomához, melynek elhagyása Ausztria összes nem német népességében nagy nyugtalanságot keltett. Egyébiránt e kérdésben a birodalmi tanács nem határozhat, az uralkodóra kell bízni, hogy a kivezető utat megtalálja. A «Reichsrath» illetéktelensége volt a gróf Clam-Martinitz kiindulási pontja is, ki ez értelemben szerkesztette meg ellenindítványát is és beszédjében szintén tiltakozott az ellen, hogy Magyarország történeti alkotmánya «eljátszott»-nak tekintethessék. Magyarország iránt rendkívül rokonszenvesen nyilatkozott a lengyel Potocky gróf is, aki kijelentette, hogy nemzeti jogaiért vívott harcában Magyarországgal szolidárisak az összes szlávok.[1]

A kormány magyarországi politikáját helyeslő s főkép az osztrák-németekből alakult többség véleményének főképviselője a bizottsági előadó, dr. Giskra volt, ki nem akarta elismerni a magyarok nagylelkű hűségét a monarchiához, s politikájuk végcélját Magyarország önállóságában látta. Sem ő, sem elvtársai, a magukat szabadelvűeknek valló németek, nem emelték fel szavukat a Schmerling jogeljátszási elmélete ellen. Az államminiszter maga is többször hozzászólt a vitához, csillogó képet festett a kulturális haladásról, melyet Magyarország az abszolút uralom alatt elért, s bizalmát fejezte ki aziránt, hogy nemsokára Ausztria összes népei el fogják fogadni a nekik felajánlott parlamentáris alkotmányosságot. A képviselőház többségétől elfogadott felirat nagy elismeréssel nyilatkozott a kormány szilárdságáról Magyarországgal szemben s átadása alkalmat nyujtott a császárnak ama reménye kifejezésére, hogy a kormánynak a birodalmi közérdek érvényesítése, szemben a partikularisztikus törekvésekkel, végre mégis sikerülni fog.[2]

Ez a parlamenti siker Schmerlingnek kevés támaszt nyujthatott a közvéleménnyel szemben. Még az osztrák németség körében is oly tekintélyes hangok, mint az osztrák liberalizmus veteránjáé, a dr. Fisch-

[1] *P. N.* aug. 30., szept. 1. és 4.

[2] *P. N.* aug. 31., szept. 1., 3. *Rogge* id. m. II. 148. l. *Redlich* id. m. II. 166., 171—172. l.

hofé s a későbbi miniszteré, dr. Ungeré egészen máskép ítélték meg a helyzetet, mint a birodalmi tanács többsége. Ők, bár névtelenül, már akkor oly megoldásra mutattak rá, mely majdnem teljes érvényesítése a monarchia dualisztikus berendezésének,[1] Schuselka egy újabb röpirata is lelkes védelmére kelt a magyar ügynek. A külföldön pedig már épenséggel nem találkozott megértéssel a Schmerling politikája; az angol és a francia sajtó legtekintélyesebb orgánumai kíméletlenül bírálták azt. Különösen a vezető angol lap, a Times majdnem állandóan foglalkozott a magyar kérdéssel, gyermekesnek mondva az osztrák államminiszternek a hódító jogára való hivatkozását s nagyon kedvezőnek találva Magyarország állását, mert a nélkül, hogy forradalmat kellene csinálnia, szervezett passzív ellentállásával, különösen fenyegető háború esetében, rákényszerítheti Ausztriát a vele való megegyezésre. Szemére lobbantotta az osztrák császárnak, hogy a magyar parlamenttel nem tudott bánni, vezéreivel nem törődött, miniszteri beszédek helyett a magyar országgyűlés csak kevély leiratokat kapott. Hasonló szellemben írt a Morning Post, a Daily News és több angol lap. A francia sajtóban főkép a Pays, a Siècle, a Messager au Midi s a Constitutionnel foglaltak Magyarország mellett állást, Horn Ede kitűnő cikkben világította meg a magyar válságot, Edouard Simon egész cikksorozatban kelt a magyar álláspont védelmére, Léon Plée úgy találta, hogy Magyarország többet nyert veszteségével, mint nyerhetett volna győzelmével; ma már Európa meg nem engedné az 1849-ihez hasonló orosz beavatkozást; de azért jól teszik a magyarok, ha a törvényes úton maradnak. A brüsszeli Nord s a szerb lapok is hazánk iránt barátságos álláspontot foglaltak el.[2]

A főkérdés azonban, mely elé a kormány magát állítva látta, az volt, hogy mit csináljon már most Magyarországgal? Milyen hatást gyakorolt ott az országgyűlés feloszlatása és miként különböztetheti meg magát a még mindig kifejezetten az októberi diplóma alapján álló kormány elődjétől, mely bevallott abszolutizmust gyakorolt?

Csakhamar meg kellett győződnie róla, hogy az országban a hangulat nagyon elborult, de behódolási készségre semmi sem mutat s nincs egyetlen számbavehető tényező sem, melynek támaszára számíthatna az alkotmányossággal az országgyűlés feloszlásának ideje és módja által immár szakított kormánypolitika.

A válaszok, melyeket Forgách kancellár beköszöntő levelére kapott az egyházi és világi hatóságoktól, többnyire a színtelen udvariasság és óvatos tartózkodás hangját szólaltatták meg. Scitovszky bíbornok-

[1] Névtelen röpirat: «Zur Lösung der ungarischen Frage 1861. l. *Eisenmann* id. m. 377. l.

[2] *P. N.* aug. 29., 30., szept. 3., 4., 10., 19., 21., nov. 3.

gyűlésnek a lehetőséghez képest hat hónap leforgása alatti összehívását Magunknak fenntartván.»

A gr. Forgách Antal és Rohonczy Ignác által ellenjegyzett leirat felolvasását többször zúgás szakította félbe. Utána fölkelt Bernáth Zsigmond s röviden kifejezést adott a képviselőház fájdalmának, melylyel a kényszerűségnek enged, újra utalt a tegnap elfogadott óvásra és hálás szavakkal vett búcsút a Ház tisztviselőitől.

Ekkor — szűnni nem akaró, viharos éljenzés és taps között — szólásra emelkedett Deák Ferenc és rövid, egyszerű szavakban kijelentette, hogy az országgyűlés az erőszaknak enged, de ragaszkodik a mindkét háztól elfogadott óváshoz.

Végül Ghyczy elnök mondott hosszabb, meleghangú búcsúbeszédet, melyben visszapillantást vetett a lefolyt országgyűlésre, melynek nem volt más feladata, mint hogy fenntartsa, megóvja s visszakövetelje az ország eltörölhetetlen, ősi jogait. E feladatnak a képviselők teljes mértékben és nemesen megfeleltek. Akármiként forduljon a kocka, az utókor is hálásan fogja elismerni ez országgyűlés érdemeit; s ha a sors rendelése szerint ismét súlyos szenvedések várnának a nemzetre, annak képviselői vigasztalást fognak találni a tudatban, hogy kötelességüket híven teljesítették, s el fogják mondhatni azzal a férfiúval, ki vallásos meggyőződéseért az 1520. évben a németrómai birodalom országgyűlése előtt vádlottképpen állott: «Itt állunk, másképpen nem tehetünk, Isten segítsen meg.» Az országgyűlés működése megszűnvén, a nemzet ügye most már a nemzet kezébe lesz letéve. A nemzet be fogja váltani képviselőinek szavát s híven, állhatatosan fog ragaszkodni alkotmányos jogaihoz, melyeken kívül számára nincs üdv. Ezután a képviselők szíves megemlékezésébe ajánlotta magát s úgy maga, mint tiszttársai nevében köszönetet mondva a beléjük helyezett bizalomért, e szavakkal végezte beszédjét: «Isten önökkel, állhatatosság, hazafiúi áldozatkészség nemzetünknek! áldás Hazánkon!»

A jegyzőkönyv hitelesítése után a képviselők viharos: «Éljen a haza!» kiáltások közt hagyták el a termet.

Egy negyedórával később a főrendiházban is kihirdették a feloszlatást. Itt gr. Károlyi Lajos fejezte ki a főrendek ragaszkodását óvásukhoz s azt, hogy az erőhatalomnak engednek. Apponyi országbíró mint elnök mondott köszönetet a tapasztalt támogatásért. «Habár — úgymond — azok, kiket a haza iránti kötelesség, a jog szentsége iránti kegyelet és a közügy iránti hűség egy szívvel és egy lélekkel egyesített, ezúttal meghiusult reményekkel távoznak el egymástól: mindazonáltal feloldhatatlan marad azon kötelék, mely őket szellemileg egymáshoz s a haza szent ügyéhez fűzi.» A főrendek is zajosan éltetve a hazát, hagyták el gyűléstermüket.

Bár a minisztertanácsban az a vélemény uralkodott, hogy a ma-

gyar országgyűlésen a szokásos búcsúbeszédeket sem szabad megengedni, a kir. biztosnak volt annyi tapintata, hogy az elhangzott beszédek ellenére minden beavatkozástól tartózkodott. Mikor a képviselők elhagyták a múzeum palotáját, az utcán nehány ágyúüteget vontak, állítólag az ő megfélemlítésükre;[1] tényleg sehol a legkisebb rendzavarás vagy összeütközés sem fordult elő. A feloszlatott országgyűlés tagjai abban sem voltak akadályozva, hogy a feloszlatás napján búcsúlakomára gyűljenek össze a városligeti előtti lövöldében, ahol az első pohárköszöntő a nemzet bölcsének, Deáknak szólott.[2] A képviselők testületileg tisztelegtek Deák Ferencnél és Ghyczy Kálmánnál; a főrendiház tagjai pedig a prímás vezetése mellett megható búcsút vettek elnöküktől, Apponyitól, ki különösen a főispánokat arra kérte, hogy szigorúan ragaszkodjanak a törvényességhez; magára nézve pedig ígérte, hogy mint országbíró oda fog törekedni, hogy a törvénykezés folyama fenn ne akadjon.[3]

Ezzel az emlékezetes 1861-i országgyűlés véget ért; a nemzetnek tavasszal bátortalanul sarjadzó reményeit a nyár heve elhervasztotta. Ismét a bizonytalan, mindenkép sötét jövő elé volt állítva.

[1] *Madarász J.* Emlékirataim 345. l.
[2] *P. N.* aug. 24.
[3] *U. ott* aug. 27.

küzdelmökben. Egyes hivatalos, de megerősítetlen hiradások szerint ez alkalommal történt megbeszélés értelmében b. Eötvös József, Csernovics Péter kíséretében Belgrádon és Kragujevácban is összeköttetéseket keresett.[1]

Határozottan ellenséges volt a magyarok iránt a románság magatartása, főleg Erdélyben, ahol a megyegyűléseket több helyen megzavarták az izgató beszédek s a megyeház udvarára, sőt termébe is behatoló tömegek; érthetetlen, ellentmondó követelésekkel léptek föl, hol a megválasztott magyar bizottsági tagok neveit akarták törölni, hol a megválasztott románok mondtak le a bizottsági tagságról. Nyilvánvaló volt, hogy ezek a zavaros érvényesülési törekvések az elhangzott kormánynyilatkozatok visszhangjai voltak; de mikor aztán nagyszebeni forrásból a brüsszeli Nord cikke az erdélyi románságot arra buzdította, hogy szakadjon el Ausztriától és egyesítse Erdélyt Moldva-Oláhországgal, amire a külföldi sajtóban a magyar emigránsok vezető alakjai, Jósika és Ludvig adták meg a választ, a magyarországi románság bécsi pártfogói gondolkozóba eshettek a felszított mozgalom végkövetkezményei iránt. Érdekes jelenség, hogy ugyanakkor, mikor a belga sajtó újján a románok ilyen biztatást kaptak, Garibaldi egy a románokhoz intézett levélben a magyarokkal való kibékülésre és egyetértésre intette őket.[2]

Forgách kancellár — mint már említettük — a főispánokhoz körlevelet és utasítást intézett augusztus 21-én és 22-én, tehát akkor, mikor már el volt határozva az országgyűléssel való szakítás. Ezek a körlevelek közzé is tétettek.[3] Az első a kancellár reményét fejezi ki, hogy hat hó alatt lecsillapodván a kedélyek, lehetséges lesz az újból összehívandó országgyűléssel a félbemaradt feladatokat megoldani. Az uralkodó nem akarja Magyarországot a birodalomba beolvasztani s az 1790: X. t.-c. értelmében belügyei önkormányzatát és függetlenségét fenn akarja tartani. E törekvésében számít a főispánok és tiszttársaik támogatására. A beállott bajok nagyrészt annak tulajdonítandók, hogy annak idejében a főispáni utasítások meg nem tartattak, már a megyebizottsági tagok s a tisztviselők választásánál sem. A megyék a parlamentek szerepét vették át; ezért kell most visszatérni a főispáni utasításokhoz, melyekre való hivatkozással most a főispánok figyelmébe ajánlja a következőket: 1. A főispánoknak oda kell hatniok, hogy a jövő tisztújítás alkalmával oly egyének nyerjenek tisztségeket, kik hivatásuknak

[1] *P. N.* szept. 3. *O. L. K. E. I.* 969. sz. *Stratimirović* emlékirataiban (Was ich erlebte 132. s köv. l.) Jókai Mórt és Arany Jánost is említi, s azt állítja, hogy ő felköszöntőt mondott az összes szlávok egyesülésére, holott a P. N. híradása szerint föl nem szólalt. Eötvös szerbiai látogatásáról életírója, Ferenczi Z. nem tesz említést.

[2] *Ürmössy* id. m. I. 322. s köv. l. *P. N.* aug. 29.

[3] *P. N.* aug. 27.

megfelelni tudnak is, akarnak is. 2. A megye költségvetése a helytartó-tanácshoz terjesztendő fel s a megyék a kormányszékekkel és bíróságokkal szemben további engedetlenséget ne tanusítsanak. 3. Az országbírói értekezlet munkálata szigorú zsinórmértékül szolgáljon a törvénykezésnél s egyes megyék azt vita tárgyává ne tegyék. 4. Különösen ügyelni kell arra, hogy a megyegyűlésekbe a bizottsági tagokon és tisztviselőkön kívül senki más be ne bocsáttassék. 5. Az adófizetés megtagadásának további pártolása megszüntetendő, nehogy erősebb rendszabályokhoz kelljen nyúlni. A második körlevél általánosságban hangsúlyozza, hogy az országgyűlés feloszlatása nem jelenti az októberi diploma által helyreállított (?) alkotmány megsemmisítését s a fennálló rendszertől való eltérést, sőt a kancellár meg van győződve az alkotmányosság üdvös voltáról. Elvárja, hogy a főispánok oda törekedjenek, hogy megyéjökben a rendezett állapotok megszilárduljanak, az ingerült kedélyek lecsillapodjanak s a rendzavarások meggátoltassanak. Végül augusztus 27-én még egy körrendeletet bocsátott ki a kancellár, melyben a megyéknek szigorúan megtiltotta a további adó-beszedést, intézkedett a nálok befizetett adó kezelése iránt és újra sürgette a költségvetések fölterjesztését.[1]

Nincs okunk kétségbevonni, hogy gr. Forgách Antal őszintén igyekezett a törvényhatóságokkal való további együttműködést lehetővé tenni ; hiszen azt tudnia kellett, hogy ha a törvényhatósági autonómiák megtagadják ezt az együttműködést, ő maga fog a legnehezebb helyzetbe jutni a közigazgatás továbbvitelében. Az sem vonható viszont tagadásba, hogy egyes vármegyék az ellenzékeskedésben a túlságba mentek s nem fontolták meg, hogy a kormány, hatalmi eszközei birtokában, nem lesz mindjárt teljes kapitulációra rábírható. Azonban másrészt tagadhatatlan, hogy az országgyűlés határozatai a nemzeti közvéleménynek megfeleltek, azokkal a törvényhatóságok majdnem kivétel nélkül azonosították magukat s miután a 48-i törvények, bár a népképviseleti rendszer behozatalával megvonták a megyéktől a követküldés jogát és azt a jogot, hogy követüket utasítással lássák el, meg nem vonták azt az ősi jogukat, hogy az országot érdeklő nagy kérdések iránt megnyilatkozzanak, ha nincs is országgyűlés, amelyhez feliratukkal fordulhatnának. Lehetséges volt-e az előzmények után elvárni azt, hogy az elmúlt évi főispáni utasításokra való hivatkozás egyszerre betöltse azt a mély szakadékot, mely a nemzet közvéleményét s így a törvényhatóságokét is a kormánytól az alkotmány kérdésében elválasztotta s amely az országgyűlés feloszlatása által mindenesetre még mélyült? Az összeütközésnek mulhatatlanul be kellett következnie, annál inkább, mert a törvényhatóságok az országgyűlés feloszlatása következtében

[1] *P. N.* szept. 5.

magukra hárulni látták az alkotmány védelmének kötelességét és mert — megvallva az igazat — a kormány részéről is vajmi kevés történt az összeütközés elkerülése vagy legalább enyhítése érdekében.

Az első renitencia a mindig ellenzéki Heves és Szabolcs megyékben mutatkozott és pedig abban, hogy vonakodtak az országbírói értekezlet munkálatát a megyei törvényszékre nézve kötelezőnek elismerni, miáltal az országgyűlés határozatával szálltak szembe, amiért maga Mailáth, mint a helytartótanács elnöke, szükségesnek jelezte kir. biztos kiküldését e megyékbe.[1]

A tulajdonképen való hadüzenet Pestmegyétől indult ki, amely augusztus 26-i közgyűlésén teljes elismerését fejezte ki a feloszlatott országgyűlés magatartása iránt s egyetértését a feloszlatás elleni óvástételével, s e határozatát hozzájárulás végett a társtörvényhatóságokkal is közölte. Nyáry Pál alispán beszédjében jelezte, hogy valószínűleg nemsokára a megyékkel is az fog történni, ami az országgyűléssel, de addig kötelességök helyökön kitartani. A Nyáry jóslata hamar beteljesült; a három nappal utóbb összehívott újabb közgyűlésen már felolvasásra került a helytartótanácsnak egy, Károlyi László elnökhelyettestől aláírt leirata, mely a megyének a minap hozott «vakmerő» határozatát, amellyel az országgyűlés feloszlatása ellen tiltakozván, hatáskörét túllépte s a királyi jogokat megtámadta, királyi parancs alapján megsemmisítetlnek jelenti ki s utasítja a megyét, hogy bizottsága üléseit azonnal függessze föl. A közgyűlés e rendeletet a megyék alkotmányos jogával ellenkezőnek találván, annak külön tárgyalását a szeptember 30-i közgyűlés napirendjére tűzte ki.[2] Időközben Pest város közgyűlésének is volt alkalma szembeszállni a kormánnyal; abban az intézkedésben, mely szerint azok, kik behívott katonákat a bevonulástól visszatartanak, haditörvényszék elé állítandók, az ostromállapot bejelentését látta s ez ellen felirattal és óvással élt, egyúttal utasította tisztviselőit, hogy tevékenységöket hagyják abba, ha az a becsülettel, a hazafisággal, az alkotmány szellemével és törvényeink rendelésével ellentétbe hozná őket. Sáros megye közgyűlésén Szinyei Merse Felix alispán nagy helyeslés közt kijelentette, hogy a megye magát alkotmányos működése teréről csak a hatalom által fogja leszoríttatni engedni. A közizgalmat még növelték a brutális katonai beavatkozásnak megújuló esetei; így Biharban egy az adópénztár kirablásával vádolt s a megyei törvényszék elé állított adóhivatalnokot katonai karhatalom szabadított ki fogságából; Pest város közgyűlésének ideje alatt fegyveres katonaság jelent meg a városházán és 282 adókönyvet erőhatalommal elvitt.[3]

Általános érdeklődés mutatkozott Esztergom megyének — amely-

[1] *O. L. K. E. I.* 663. sz.
[2] *P. N.* aug. 27., 28. és 30.
[3] *U. ott* aug. 27., szept. 1.

ben tudvalevőleg a hercegprímás volt a főispán — szeptember 2-ra kitűzött közgyűlése iránt. A prímás megnyitó beszédjében visszatekintvén a feloszlatott országgyűlésre, megállapította, hogy bár az a hozzáfűzött várakozásoknak meg nem felelhetett, munkálatai mégis hazánk évkönyveiben kitörölhetetlen betűkkel lesznek följegyezve. Az országgyűlés mindvégig törvényes alapon állott s a törvényes autonómia keretén belül önkényt felajánlotta szolgálatait a birodalmi érdekek istápolására. E célra azonban hazai törvényhozásunk hozzájárulása nélkül, sőt azt megelőzve oly központi birodalmi intézmény állíttatott fel Bécsben, melyet Magyarország legsarkalatosabb jogainak, sőt az 1790 : X. t.-c. által biztosított önállóságának feláldozása nélkül el nem fogadhat, törvényesnek el nem ismerhet. Így bekövetkezett a feloszlatás. De az országgyűlés mégsem volt egészen sikertelen, mert az országbírói értekezlet munkálatának elfogadásával a törvénykezés rendje és a magyar törvények uralma biztosítva van s a nemzetiségi bizottság munkálatának kihirdetése eloszlatta a veszélyeket, melyek az ország testvér-népfajainak egyetértését fenyegették. Bár az országgyűlésnek el kellett némulnia, a birodalom másik felében emelkedtek hatalmas hangok a mi védelmünkre. Bízik benne, — úgymond a bíbornok — hogy ősi alkotmányunk el nem veszhet, míg azt vétkes kezekkel magunk le nem romboljuk s abban és az uralkodóban bízva megmarad helyén, ellenben abban a pillanatban, melyben e remény elenyésznék, elhagyná e díszes széket.[1]

Roppant éljenzés követte e beszédet, mely mindenfelé — a külföldön is — méltó feltűnést keltett, a nélkül, hogy az osztrák kormányt legkevésbbé gondolkodóba ejtette volna. Minthogy az esztergomi példa után már kétségtelen volt, hogy a többi törvényhatóságoktól sem várható engedékenyebb magatartás, a kancellár úgy vélte, hogy legjobb lesz mindjárt a vezető törvényhatósággal, Pestmegyével röviden elbánni, ez majd példaadólag és megfélemlítően fog hatni a többire. Szeptember 2-ról keltezve rendeletet intézett Pestmegye főispáni helytartójához, gr. Károlyi Istvánhoz, melyben kijelentette, hogy tekintettel a törvényhatóság makacs ellenszegülésére, Pestmegye bizottságát ezennel végkép feloszlatja, egyidejűleg vizsgálatot rendel el a történtekre nézve s e végből Gombos Bertalan min. tanácsost és pénzügyi főügyészt küldi ki kir. biztos gyanánt ; a főispáni helytartó azonban hatáskörében meghagyatik. Habár a minisztertanács már Gombos rendkívüli tiszteletdíjának kérdésével is foglalkozott, a kiküldetésből semmi se lett, mert Gombos állítólag hirtelen veszélyesen megbetegedett. Ekkor Kapy Eduard, volt nógrádi megyefőnökre esett a választás, aki azonban szintén csak hosszú habozás és huzavona után tette le a kir. biztosi esküt. Ugyanekkor Pest város is intést kapott, de törvényhatósági bizottsága

[1] *U. ott* szept. 6.

csak felfüggesztetett, bár a város ez ellen is feliratilag óvást emelt. Székesfehérvár törvényhatósági bizottsága ellenben feloszlattatott, úgy mint a pestmegyei és k. biztosként oda — miután Torkos Kálmán helytartótanácsos vonakodott e megbízást elfogadni — Szekrényessy Endre volt főtörvényszéki tanácsos küldetett ki.[1]

Miután ezek a kir. biztos kiküldetésének első esetei voltak, a kormány jónak látta közzétenni az e biztosoknak adott utasítás egy részét; persze csak azt, amely azt a már egészen komolytalanná vált szólamot tartalmazza, hogy Ő Felségének nem szándéka az alkotmányos intézményeket megszüntetni vagy Magyarország «közigazgatási és országlási törvényes függetlenségét gátolni», csak a rendet kívánja helyreállítani a forradalmi törekvésekkel szemben. Hogy ez az utasítás már a megyei bizottságok új megalakításának módjára is rámutatott, arról hallgatott a hivatalos közlés, az csak a félhivatalos Pesti Hírnök s a bécsi lapok útján szivárgott ki a közönségbe.[2]

És ezzel föltartóztathatatlanul megindult a görgeteg, megindult a reménytelen harc az októberi diplóma által részben helyreállított alkotmányosság utolsó maradványa: a törvényhatósági önkormányzat és a viszonyok hatalmától mindinkább a jogfosztás és erőszak útjára terelt kormányzat között. Sok megyében a nevesebb képviselőknek az országgyűlésről beszámoló beszédei[3] adták meg az alkalmat az országgyűlés feloszlatásának tényével szemben állást foglalni, másutt a pestmegyei körlevél; több helyen a helytartótanács intézkedéseivel való szembeszállás idézte elő az összeütközést. Az összeütközés pedig előidézte a törvényhatósági bizottság felfüggesztését, súlyosabb esetekben feloszlatását és kir. biztosok kiküldését; a kir. biztosok némely helyen csak katonai karhatalom igénybevételével voltak képesek hivatalukat elfoglalni. Amint a feloszlatás megtörtént, a közgyűlés rendesen határozatot hozott, mellyel a tisztikart vagy lemondásra hívta fel, vagy arra, hogy csak addig maradjon helyén, a míg semmi alkotmány- vagy törvényellenes cselekményre nem kötelezik; ahol a lemondás megtörtént, ott gyakran ünnepélyes búcsút is vett a megye főispánjától s a feloszlatott bizottság, tiltakozva a hatalmi tény ellen, a Szózat éneklése közben hagyta el a gyűléstermet. A határozatok legtöbb helyen egyhangúlag hozattak, csak a románlakta vármegyékben volt nézeteltérés és vita. Több főispán igen erélyes hangú felterjesztésben fejezte ki a maga és megyéje óvását a történtek ellen.[4]

[1] *H. H. S. A.* Min. R. Prot. szept. 2. *P. N.* szept. 7., 8., 10., 11., 28., okt. 10.

[2] *O. L. K. E. I.* 676. sz. *P. N.* szept. 7., 8., 10.

[3] Így beszámoltak Gr. Andrássy Gyula Zemplénben, Horváth Boldizsár Vasban, Beöthy Zsigmond és Ghyczy Kálmán Komáromban, Somssich Somogyban stb.

[4] Lásd ezekre nézve a *P. N.* közléseit szept. 11-ikétől egész nov. 7-ikéig.

Csak nehány jellegzetesebb mozzanatát emeljük ki ennek a hosszú, több mint két hónapig tartó elkeseredett küzdelemnek.

Heves megyében hasonló volt a helyzet, mint Esztergomban: ott az érsek volt a főispán; Bartakovics Béla érsek közgyűlési elnöki beszédjében hangsúlyota, hogy az országgyűlés szentesített alaptörvényeinket áruba nem bocsáthatta és nemzetünk függetlenségét áldozatul nem hozhatta. A februáriusi pátens hazánk önállóságát, függetlenségét követelte áldozatul. Ő mégis tiszttársaival együtt, bár áldozatok árán is, szívesen megmarad helyén, mert ha ők lelépnek, vagy őket leléptetik, helyöket ismét a bürokrácia foglalja el. Tapasztaltuk, — úgymond — hogy a centralizáció rendszerében a bürokrácia minden, a polgár semmi; az az egyenlőséget abba helyezi, hogy egy polgárnak sincs szabadsága. Minden reményünk a megyei municipium; folytassuk tehát alkotmányos ildomossággal működésünket; ő bízva az isteni gondviselésben, reméli, hogy hazánk csillaga fel fog még derülni. Az érseknek ez a reménye akkor nem teljesült, ő is csak úgy, mint alkotmányos főispántársai, kénytelen volt elhagyni helyét.

Székesfejérvárott már szeptember 21-én Szekrényessy kir. biztos oszlatta fel a városi képviselőtestületet, csak a tisztviselők jelenlétében, mert hívására csak azok jelentek meg. A biztos hangzatos, biztató szózata után Zsömböry Ede városbíró fejezte ki a város sajnálkozását a történt intézkedés fölött, ragaszkodását az alkotmányhoz és a tisztikar elhatározását a képviselőtestület újjászervezése esetében testületileg visszavonulni. A főbíró e beszédjeért estve fáklyászenét kapott.

Feszült várakozás előzte meg Pest megyének már régebben szeptember 30-ra kitűzött, de a helytartótanácstól rendeletileg betiltott közgyűlését. Már a megelőző napon kívántak a bizottság tagjai értekezletet tartani a megyeházán, de azt katonaságtól megszálva találták, a nép pedig hullámzott a székház előtt. Másnap nehány bizottsági tagnak sikerült a folyosóra feljuthatni; ezeknek Nyáry alispán magyarázta meg a helyzetet, mire a felszaporodott tömeg a Szózatot énekelve a főispáni helytartó, gr. Károlyi lakása elé vonult, ahol Jókai tartott beszédet, amelyre Károlyi válaszolt. A megye pecsétjét átadták a főispáni helytartónak, ki azt a múzeumban helyezte el. A tömeg vállaira vette Károlyit, ki ezután Budára ment, a helytartótanácsnál átadni saját és az egész tisztikar lemondását. Károlyi László helyettes elnök fogadta a megjelenteket s a helytartótanács sajnálatát fejezte ki a katonai megszállás fölött, melyről semmi előzetes tudomása nem volt![1] A megyei tisztviselőkarból csak a levéltárnok s a közbiztonsági személyzet maradt meg a helyén.

[1] Így adja elő a dolgok lefolyását a *P. N.* közlésével (szept. 29.), megegyezően *Podmaniczky Frigyes* (Naplója III. 132. s köv. l.).

Tolnamegye példájára a megyegyűlések utolsó határozatai a végrendelkezés jellegét öltötték. Előre tudva feloszlatásukat, előre intézkedtek a közigazgatás menetének lehető fenntartása, a megye értékeinek megőrzése, a tisztviselők kellő utasítása s főkép a közbiztonság megóvása iránt. Némely megyében — mint Nyitrában — közadakozás útján próbáltak a rabtartás, a megyei szolgaszemélyzet, a kórház költségeire fedezetet biztosítani, miután a megyei tisztviselők sok helyen, különösen a törvényszékiek, megvonatván a megyéktől minden pénzforrás, úgyis díjtalanul látták el tisztöket. Hontmegye kijelentette, hogy inkább nem választ törvényszéket, mintsem hogy annak fenntartására a törvénytelen kormányhatóságok anyagi segélyét legyen kénytelen igénybe venni. A kormányhatóságok törvényességét most már alig egy-két megyében ismerték el, annyira, hogy a sajtóban fölmerült már a kérdés, vajjon a kir. Kúriának szabad-e azokkal az érintkezést fenntartania, minek következtében attól lehetett tartani, hogy a megyei rendszer bukását a törvénykezési rendszer fölbomlása is fogja követni, amelynek rendbehozása érdekében Deáknak egész népszerűségét latba kellett vetnie.[1]

Időközben a kormány gondoskodott róla, hogy a régi sérelmekhez újak, nem kevésbbé súlyosak járuljanak s e miatt az izgalom nőttönnőjjön. A július 27-én a bélyeg- és törvényszéki illetékeknek a törvényszékek által visszamenőleg leendő behajtása kérdésében kiadott rendelet közhírrététele óta bizonyos nyugalom állott be, mely remélni engedte, hogy a kormány annak végrehajtását erőszakolni nem fogja. Most egy augusztus 23-i pénzügyigazgatósági rendelet a legszigorúbb alakban megújította azt az utasítást, ami az alkotmányos bíróságokat a legkellemetlenebb helyzetbe hozta s elkeseredett fölszólalásokra adott okot.[2]

És mialatt a katonai adóvégrehajtások a kimondott szünet ellenére egyáltalán nem szüneteltek, október 12-ről egy császári pátens adatott ki, mely elrendelte, hogy miután az 1862. évi költségvetés alkotmányos úton nem volt megállapítható s az állami szükségletekről gondoskodni kell, az állami adók és pótlékok ugyanazon módon és összegben szedendők be az 1862. évre, «mint azt az 1860. október 8-i pátens 1861-re elrendelte. Az uralkodó azonban fenntartja magának azt, hogy az alkotmányos úton netán még elhatározandó változtatásokat esetleg még az 1862. év folyamában érvényesítse. Ezt a pénzügyigazgatóság azzal a hozzáadással tette közzé, hogy az egyenes adók behajtásánál a községek, testületek és az adókötelezettek felelősség terhe alatt tartoznak közreműködni.[3]

S mintha még ez se volna elég, a kancellária sietett egy október 18-i a főispánokhoz intézett rendeletben kijelenteni, hogy miután az

[1] *P. N.* okt. 22. [2] *U. ott* szept. 20. [3] *U. ott* okt. 22.

októberi diploma értelmében is a birodalomra nézve közös adó= és katonai ügyek tekintetében az eddigi rendszabályok érvényben maradnak s ennélfogva az ujoncozás végrehajtása körül a megyék s különösen a főispánok közreműködni kötelesek, nyilatkozzanak a főispánok az iránt, milyen kilátás van a kormányzatukra bízott megyében az ujoncozásnak a megyei tisztviselők által leendő végrehajtására? s amennyiben a megye ezt megtagadná, mennyiben számíthat a kormány arra, hogy a főispán az ügyet előfogja mozdítani s minő lépéseket szándékozik ez irányban tenni? Figyelmezteti a rendelet a főispánokat, hogy az adóknak katonai erővel való behajtása állandóvá nem válhatik; ezen visszás helyzet megszüntetése azonban csak a megyék és főispánok közreműködése útján lehetséges.[1]

Valóban legalább is naivnak volt minősítendő ez a felszólítás akkor, mikor már a törvényhatóságok főispánjaikkal együtt kevés kivétellel több mint egy hónap óta nyílt harcban állottak a kormánnyal és annak e kérdésére — mely még hozzá nyilvánosságra is hozatott — a legfélreérthetetlenebb alakban megadták a választ. De hát a kancellária még mindig kíváncsi lévén, kapott újabb választ is, olyat, amelyben nem telhetett öröme.

Megint a bíbornok=hercegprímás, mint főispán volt az elsők egyike, kik bátran és egyenesen nyilatkoztak s nyilatkozata, épúgy mint a hozzá intézett kérdés, megjelent a lapokban. Válasza az volt, hogy semmi kilátás nincs arra, hogy a megye, mely már a törvénytelenül kivetett adók erőszakos behajtása miatt is fel van zaklatva, a törvényesen meg nem ajánlott ujoncok besorozása körül közreműködjék. Neki pedig mint főispánnak ezt eszközölni sem joga, sem hatalma nincs. Nem is ajánlja a jelen viszonyok között az ujoncozást, mert nem hiszi, hogy ujonc, ki szülei zsaroltatásának zokogó szemtanuja volt, elegendő biztosítékot nyujtson a fejedelemnek . . . nem hiszi, hogy egy ország és becsületes népek érzelmeivel, reményeivel, jogával játszani hosszú időre tanácsos lenne. Bár kéretlenül, azt tanácsolja, hogy az adó= és ujoncállítás kérdése halasztassék el a legrövidebb időre összehívandó országgyűlésre, addig pedig az adó erőszakos behajtása szüntettessék meg. Ő Felsége jelenjen meg hű országa szívében, szóljon egy őszinte szót, lépjen közvetlen érintkezésbe a nemzettel, a nemzet mindenre kész, lesz amit a Felség tőle törvényesen követel.[2]

E nyilatkozata s különösen annak közzététele miatt Scitovszkyt Bécsbe idézték ad audiendum verbum regium s közzétették, hogy az uralkodó ez eljárása fölötti nem tetszését adta tudtára. Hogy a prímás az uralkodónak mit mondott, azt nem tudjuk, de a kancellárhoz intézett nyilatkozatát bírjuk s az nagyon férfiasan hangzik. Kijelenti benne,

[1] *U. ott.* [2] *U. ott* okt. 27.

hogy neki válasza közlésében semmi része sem volt, sajnos, — úgy= mond — hogy a kormány őt, ki a trónhoz legközelebb áll, oly kevéssé ismeri, hogy a részességet föltételezte róla. Ő a Felség iránti szeplőtelen hűségének mindig tanúbizonyságát adta. «Felszólíttattam, — így folytatja — hogy nyilatkoznám és adnék tanácsot. Szóltam tehát mint felszólított s lelkiismeretem sugallata szerint adtam azt a tanácsot, melyet a körülmények figyelembevétele mellett nem csak egyéni meggyőződésem szerint legcélszerűbbnek tartottam és tartok, hanem amelyet nem hiszem, hogy valaki, ki a körülményeket ismeri, rosszalni, még kevésbbé talán károsnak mondani merne. Fájlalom, őszinteségem rosszalást aratott. Tudom és hálás kebellel elismerem, hogy sokat és mindent fejedelmeim kegyelmétől nyertem. És éppen ezen hálaérzet késztetett amaz őszinte tanácsadásra, melyet ugyanezen hálaérzettől ösztönözve, alattvalói legmélyebb hódolattal ezennel ismétlek. Mindent a fejedelemtől nyertem, csak lelkiismeretemet Istentől vettem. Ez ellen szólni sohasem fogok, legkevésbbé akkor, midőn annak sugallatát követve királyomnak s hazámnak szolgálni vélek.»[1]

A főispánok legnagyobb része a prímás nyilatkozatához hasonló értelemben válaszolt a kancellár kérdésére, még az erősen konzervatív érzületű gr. Péchy Manó is, legélesebben gr. Károlyi Lajos ; ez időben már el volt terjedve Mailáth György tárnokmester lemondásának híre. Pest városában, ahol a képviselőtestület már fel volt oszlatva, a tanács teljes ülése vette át szerepét s egy, Királyi Pál főjegyzőtől szerkesztett rendkívül éles hangú felirat fölterjesztésében állapodott meg, főkép a törvénytelen adóbehajtások ügyében, de támadó éllel a hadsereg ellen is. Ennek az lett a következése, hogy Koller Ferenc Pest város kiküldött királyi biztosa, megjelent a tanács teljes ülésén s előhozatván az előbbi ülés jegyzőkönyvét, abból sajátkezűleg kivágta az adóbehajtásra vonatkozó határozatot s egyúttal közölte az illető ülésben elnöklő Horváth Károly városbíróval a legfelsőbb rosszalást s Királyi Pál főjegyzőt, ki ellen hűtlenségi per van folyamatban, állásától és fizetésétől felfüggesztette ; a többi résztvevők is rosszalást kaptak. Ennek következtében Pest város tanácsa, miután a Királyi Pál elleni per beszüntetése érdekében feliratot határozott el, testületileg lemondott, csak a kapitányságokat hagyva a rendfenntartás érdekében működésben és átmenetileg, 15 napig, a városi hatóság némely más osztályát is a magánérdekek megóvása szempontjából ; kérte azonban Pestváros a helytartótanácsot, hogy a személyzetnek másokkal való pótlásáról gondoskodjék.[2]

E közben Pestmegyében megtörtént Kapy Eduard kir. biztosnak

[1] *O. L. K. E. I.* 1067. szám. A lapok csak a megidézés és rosszalás tényét közölték. *(P. N.* okt. 31., nov. 3.) *Rogge* (id. m. II. 151. s köv. l.) el nem mulasztja ez alkalommal is ütni egyet a «braver Slowak»=on.

[2] *P. N.* okt. 22., 30., 31., nov. 6.

eléggé dícstelen székfoglalása. Már annak előestéjén a biztos ablakbeveréssel egybekötött macskazenét kapott az István főherceg-szállóban levő lakásán. A hivatalos jelentés szerint is csak 20—30 főt számláló tüntetők ellen katonaság vonult fel és hat éles lövést tett, mire a tüntetők, nehánynak letartóztatása mellett, szétoszlottak. Kapy ijedtében egy budai szállóba akart átköltözni, de Coronini parancsnok biztatására megmaradt helyén; a rendőrigazgatóság a városi rendőri közegek magatartását ez esetben gyanúsnak találta.[1] Kapy a hívására megjelent csekély számú, hivatalban maradt megyei tisztviselőhöz beszédet intézett, melyben magyarázni s mintegy mentegetni igyekezett vállalkozását, bizonyítva, hogy mindig híve volt az alkotmányosságnak s a megyei önkormányzatnak is és csak súlyos aggodalmak között vállalta el a rábízott feladatot, miután valakinek kell a közrend fenntartásáról gondoskodnia. Ő most — úgymond — néhány napra falura vonul; reméli, hogy azalatt a kedélyek némileg megnyugosznak; addig írják össze a szolgákat és rabokat, mert első teendő ezek ellátásáról gondoskodni; a működésben maradt tisztviselők fizetéséről is gondoskodni kívánt, de azok kijelentették, hogy a helytartó-tanácstól fizetést nem fogadnak el.[2]

Az áldatlan és kilátástalan harc e csüggesztő jelenségei közepett senkit meg nem lepett s már feltűnést se keltett, mikor a kancellária egy október 27-én kiadott s a főispánokhoz is intézett rendelettel, legfelsőbb szóbeli parancsra hivatkozva, általában mindennemű «megyei gyűlés» tartását megtiltotta s e tilalom megtartásáért a főispánokat személyesen felelősekké tette. Ezt a tilalmat közölték a pesti katonai főparancsnokkal is a szükségessé válható karhatalmi intézkedések előkészítése végett.[3] A megyék ezt a rendeletet is époly kevéssé vették figyelembe, mint az előbbieket s a legtöbb helyen gyűlést hívtak össze s ha annak tartását a katonaság megakadályozta, rendesen az alispán lakásán történt meg az összejövetel, melyet aztán szintén szétugrasztott a katonai erő, úgyhogy több helyen az utcán kellett a tisztikar lemondását s a megye tiltakozását kihirdetni.[4]

Forgách aligha hitegette magát azzal, hogy ez a tilalom már most segíteni fog a bajon. A helyzet teljesen tarthatatlanná vált s az ország az anarchia küszöbén állott; most már nem tiltani, hanem cselekedni kellett, különben a kormány — eziránt tisztában lehetett — tehetetlenségében nemcsak tekintélyét veszti el egészen, hanem hovatovább nevetségessé válik.

Ámde a cselekvésnek ezer nehézsége volt; a helyzet nemcsak a szorosabb értelemben vett Magyarországon volt beteg. Hiszen a dédel-

[1] *O. L. K. E. I.* 745. sz.
[2] *P. N.* okt. 23.
[3] *U. ott* okt. 30., nov. 3.
[4] Lásd a *P. N.* több közlését november elejétől kezdve.

getett Horvátország a maga országgyűlésén szeptember 27-én egy feliratot fogadott el s azt küldöttsége útján az uralkodónak át is nyujtotta, amely teljesen megtagadta a birodalmi tanácsban való megjelenést, ellenben követelte a most a birodalmi tanácsban képviselt Dalmáciának Horvátországhoz való csatolását és Horvátország készségét nyilvánította a magyar országgyűléssel a teljes jogegyenlőség alapján bizonyos ügyeknek, közös törvényhozás és közös kormányzat elé utalása iránt tárgyalásokat folytatni. Ezért kívánta a magyar országgyűlés mielőbbi összehívását, s magát az alkotmány közös védelmében Magyarország szövetségesének tekintette. A horvát országgyűlés is követelte magának az adó- és ujoncmegszavazás jogát és tiltakozott a törvénytelen adóknak katonai erőszakkal való behajtása ellen. A horvát országgyűlésen gr. Jellačic György altábornagy, a volt bán testvéröccse, kit országos alkapitánnyá választottak meg, valósággal lázító beszédet mondott Ausztria ellen és Fiumében egymást érték a Magyarország melletti tüntetések. Szóval : nyilvánvaló volt, hogy Ausztria mostani politikájában Horvátország megszokott támaszára éppen nem számíthat, sőt abban a harcban, amelyet Magyarország ellen folytat, Horvátországgal is szemben találja magát.[1]

Erdély akkor, mikor Magyarországgal szakításra került a sor, nagy kérdőjel volt még. Más helyen fogjuk ismertetni azt a szívós küzdelmet, amelyet az ottani kormányszék és az erdélyi kancellária a külön országgyűlés összejövetele ellen folytattak és amelynek tulajdonítható, hogy a már egyszer, szeptember 19-i legfelsőbb elhatározással «Károlyfehérvár»-ba november 4-re összehívott erdélyi országgyűlést el kellett halasztani. Amit az uralkodó erdélyi magyar tanácsadói a magyar kancellárral és miniszterrel összefogva elérni tudtak, az éppen csak haladék volt a Schmerling terveinek megvalósításában. Egyébként a törvényhatósági autonómia terén Erdélyben a harc, bár mérsékeltebb hévvel s nem ellentmondás nélkül, ugyanabban az irányban folyt mint Magyarországon s bár később, de ott is ugyanoly vereséggel végződött.[2]

Külső veszély nem fenyegette a monarchiát, Garibaldi közeli betörésében csak a legvérmesebb patrióták hittek ; de hogy Olaszország a maga teljes nemzeti egységének megteremtésében megállni nem fog, az bizonyos volt s ez magyarázta meg azt az éberséget, amellyel az osztrák rendőrség az olasz földről visszatérő, vagy az ottani magyar légióval valami összeköttetésben levő egyéneket megfigyelte,[3] fegyvercsempészetet, fegyverkezést, gyanús pénzgyüjtést és honvédtoborzást

[1] *Unsere Zeit* 1864. (VIII. köt.) 623. s köv. l. *P. N.* aug. 29., szept. 11., 13., 14., 15., 25., 26., okt. 12., 13.

[2] *P. N.* okt. 3.

[3] *O. L. K. E. I.* 665., 692. számok.

szimatolt ott is, ahol annak valójában nyoma sem volt.[1] És ez magyarázza meg azt a sietséget is, amellyel a hadügyminiszter az ujoncozási munkálatokat meg akarta indítani mindazokkal az aggályokkal szemben, melyeket a magyar és erdélyi kormányhatóságok felhoztak,[2] s ugyancsak az ujoncozás foganatosításának biztosítása volt egyik legfontosabb érv arra, hogy a magyarországi közigazgatás terén a törvényhatóságok ellenkezése következtében beállott fejetlenségnek vége vettessék.

Az Olaszország részéről várható támadás gondolata indította Ferdinánd Miksa főherceget, ki elvesztett tartomány-kormányzói hatáskörét most a haditengerészet főparancsnokával cserélte föl, hogy a minisztertanácsban nagy igényekkel lépjen föl a haditengerészet kifejlesztése érdekében, már 1862-re 9 millió forint többletet kért, jelezve, hogy ez a következő években 16 millióra fog emelkedni. A pénzügyminiszter érthető okokból húzódozott e követelés elől, utalva arra, hogy az 1862-i állami költségvetés 62 millió deficittel zárult, s hogy az — még ha a hadsereg létszáma változatlan is maradna, — 100 millióra fog emelkedni.[3] Gondolnia kellett arra is, hogy Ausztria államadóssága 1860 második felében majdnem 19 millió forinttal növekedett,[4] hogy a rendszerváltozás következtében Magyarországon 5200 tisztviselő volt rendelkezési állományba helyezve, kiknek ellátása az államot terheli[5] s hogy az adóbehajtási nehézségek miatt, melyek már Horvátországra is kiterjednek, az államkincstár bevételeiben még mindig 11 milliónyi visszamaradás mutatkozott.[6]

Míg mindezek a nehézségek bénították a kormányt elhatározásában a magyar helyzettel szemben, hátráltatták megállapodását a saját kebelében kiütköző ellentétek is. A hadügyminiszter minduntalan sürgette a katonaság fölmentését az adóvégrehajtás és dohányelkobzás gyűlöletes munkájától, a pénzügyminiszter azonban sehogyse akart erről az eszközről végkép lemondani s ezzel még inkább csökkenteni az adóbevételeket.[7] Még nyilvánvalóbb volt az ellentét Forgách és Schmerling között abban a tekintetben, hogy ez utóbbi a nemzetiségek által akarta a magyarságot sakkban tartani s ekkép ellentállását megtörni, ellenben Forgách — ezt el kell ismerni, — nem szívesen kedvezett a nemzetiségeknek a magyarság rovására. Schmerling intézkedéseiben sok esetben mellőzte a magyar kancellárt s ez csak utólag értesült bizonyos, hatáskörébe vágó dolgokról. Forgáchnak mégis sikerült megakadályozni

[1] *U. ott* 630., 650., 721., 740., 751. számok.
[2] *H. H. S. A.* Min. Conf. okt. 2.
[3] *H. H. S. A.* Min. Conf. szept. 19.
[4] *P. N.* aug. 31.
[5] *U. ott* szept. 28.
[6] *H. H. S. A.* Min. Conf. szept. 5. *P. N.* okt. 30., dec. 18.
[7] *H. H. S. A.* Min. Conf. szept. 9.

azt, hogy Krassóban a román nyelv nyilváníttassék a megye hivatalos nyelvéül, hogy Aradmegyébe román kir. biztos küldessék ki, s hogy Zaránd megye visszacsatoltassék Erdélyhez, ellenben nem akadályoz= hatta meg, hogy a kormány egy névtelen röpiratot terjesszen hivatalos közegei útján a nemzetiségek közt, amely megvádolta az országgyűlést magatartása miatt, mondván, hogy izgatásával feldúlta a közállapotokat s az uralkodót tüntette föl mint a nemzetiségek védelmezőjét, aki nem fogja megengedni, hogy Erdély önállóságát elveszítse s meg fogja követelni, hogy a 48=i törvényeknek Erdélyre és a nemzetiségekre nézve sérelmes rendelkezései megváltoztattassanak.[1]

Végül nehézségeket gördített a Forgách útjába a saját végrehajtó= közege, a helytartótanács is; el kell ismerni, hogy nagyon tiszteletre= méltó nehézségeket: ez a testület úgy szerepelt 1861 őszén, mint az októberi csonka alkotmányosság utolsó védelmezője, habár ez a szerepe a nyilvánosság elől el volt vonva, s így el kellett tűrnie, hogy az e feladatot mindenesetre messzebbmenőleg teljesíteni akaró törvényhatóságok támadásuk nyilait ellene intézzék.

Mailáth mint tárnokmester fölötte kényelmetlenül érezte magát az országgyűlés feloszlatása óta a helytartótanács elnöki székében s igyekezett is magát a hivatalos teendőktől lehetőleg távoltartani. Bécs= ben kívánták az ő megmaradását, épúgy mint az Apponyiét, mert ők voltak utolsó képviselői az októberi kormányzat folytonosságának, de épenséggel nem voltak elragadtatva magatartásától és működésétől. Azokért a beszédeiért, amelyeket a főrendiház utolsó ülésén tartott, kérdőre vonták, mire ő bemutatta s a lapokban is közzétette mind= kettőnek szövegét.[2]

Már a rendőri hatóságok panaszolták, hogy a helytartótanács nem lép fel a kívánatos szigorral a honvédegyletek ellen.[3] Sőt a helytartó= tanácsnak Mailáth elnöklete alatt volt bátorsága a kancellária azon intézkedése ellen, mellyel Pest megye ismeretes határozatát megsemmi= sítette s a megyei bizottság feloszlatását elrendelte, előterjesztéssel élni augusztus 29=én magához az uralkodóhoz, mire már két nappal később egy Ő Felsége parancsára hivatkozó választ kapott a kancellár= tól, amely, bár egyetértve a helytartótanács érvelésével, hangsúlyozza, hogy miután az uralkodónak nem szándéka a magyar alkotmányt és megyeszervezetet megsemmisíteni, csak kötelességeinek korlátai közé

[1] *U.* ott szept. 2., 24., okt. 12. *Redlich* (id. m. II. 138. l.) bár teljes ismeret= ben a minisztertanácsi jegyzőkönyvekben foglalt tényeknek, mégis megpróbálja letagadni azt, hogy a kormánynak része lett volna a nemzetiségek ez időbeli moz= galmaiban. *P. N.* szept. 27., okt. 6., 10., 12., 27., 29.

[2] *O. L. K. E. I.* 662. szám. *P. N.* aug. 29.

[3] *U. ott* 742. szám.

kívánja utasítani a megyét, a helytartótanács tanusítson a rend fenntartása érdekében szilárdabb fellépést és nagyobb kitartást.[1]

A tanács azonban ez intés ellenére nem nézhette tétlenül, hogy a törvényhatósági önkormányzat szerveit a kormány miképpen némítja el egymásután és október 16-ról egy újabb, az egész helyzetre kiterjeszkedő felirattal élt az uralkodóhoz.[2] Hivatkozott ebben az októberi diplomára, mely a megyei önkormányzatot s a helytartótanács által az ország autonóm beligazgatását visszaállította ; a tanács hozzá is látott a munkához, remélve, hogy kölcsönös jóakarattal a még függő kérdések megoldása is lehetséges, s a koronázás előkészíthető lesz. Vádat emelt a felirat a törvényhatóságok ellen, melyeknek nagyobb része a helytartótanács illetékességét el nem ismerte s az önkényes intézkedések terére lépett még a januárius 16-i királyi leirat után is és főkép a februárius 26-i pátens megjelenése óta. Mégis találkozott több megye, mely a házi adó kivetését mellőzte, költségvetését fölterjesztette s a szükséges összeg utalványozását kérte. Azonban a legnagyobb nehézségeket maguk a pénzügyi hatóságok okozták, ami ellen a helytartótanács április 17-én előterjesztést is tett. A pénzügyi közegek eljárása ásta alá a helytartótanács tekintélyét. Még inkább nőtt a bizalmatlanság a tanács iránt ama legfelsőbb intézkedés következtében, mely a tanács meghallgatása nélkül megengedte a volt bánság és vajdaság területén a szerb nemzeti gyűlés megtartását, ami ellen a tanács nem késett május 22-én aggodalmainak adni kifejezést. Fölszólalt május 22-én az ellen is, hogy a május 15-i legfelsőbb elhatározás értelmében az országban alkalmazott cs. kir. polgári államhivatalnokok és szolgák s az országban állomásozó pénzügyőri legénység további rendelkezésig a katonai bíráskodás védelme alá helyeztettek s így most már az őket érintő bűnvádi és polgári ügyekben a budai, illetve temesvári katonai főparancsnokság, illetőleg az ottani katonai bíróságok lesznek hivatva ítélkezni. Az előterjesztés felsorolja a törvényeket, melyekbe ez az intézkedés beleütközik s kimutatja, hogy törvényellenes a pénzügyi hatóságoknak is mindenbe avatkozása s tisztán polgári ügyekben való intézkedése, ami azt a látszatot kelti, mintha a helytartótanács a törvények mellőzésével az abszolutizmus elvének hódolna. A higgadtabb gondolkozásúaknak is meginog hitük a kormányzás alkotmányos mivoltában, ha kénytelenek tapasztalni, hogy az igazgató kir. kormányszék amúgy is megtámadott tekintélyének s törvényes állásának csorbításával, törvényszabta eljárásaiba idegen hatóságok részéről oly beavatkozások történnek, melyek hazánk törvényeivel homlokegyenest ellenkeznek, s így a rendezett állam eszméjével össze nem egyeztethető

[1] *P. N.* szept. 8. *Rogge* id. m. II. 149. l.
[2] *P. N.* okt. 30.

dualizmus terjedésével az alkotmányos kormányzat intézése mind= inkább háttérbe szorul. A helytartótanács augusztus 29=én és október 3=án is felszólalt a törvényhatósági bizottságok és képviseletek felosz= latása ellen, mely kiegyenlítés helyett csak fokozza az ingerültséget s növeli a bonyodalmakat. Most azt ajánlja, hogy gyüjtse Ő Felsége maga köré a főispánokat és világosítsa fel őket alkotmányos szándékai felől s mindenekfölött jöjjön az országba, amit úgyis előírnak törvé= nyeink és bízza meg az ország kormányzatának vezetésével az egyik Magyarország viszonyaival ismerős főherceget mint helytartót ; csak ez fogja a helytartótanács tekintélyét is visszaállítani s lehetővé tenni az országgyűlés mielőbbi, eredményes megtartását.

Habár e fölterjesztés érdemleges része nem tartalmazott semmi olyat, ami a megfontolást meg nem érdemelte volna, Bécsben a hely= tartótanács e lépésében valóságos palotaforradalmat láttak, a miniszter= tanács csak azért tekintett el a tanács megrendszabályozásától, mert napjai úgyis meg voltak számlálva,[1] s a rendőrminiszter nem késett a kancellár figyelmét azokra a tanácsosokra irányozni, kiket az ő kémei legveszedelmesebbeknek tartanak s akikben a felterjesztés értelmi szerzőit és a prímásnak is sugalmazóit látják.[2]

Mikor e följelentés megtörtént, már a helytartótanács fölött a maga régi alakjában megkondult a halálharang. Most már Mailáthot sem marasztalták, ő október 29=én nyujtotta be nagyon önérzetes hangon írt, a kancellárhoz intézett lemondását.[3] Az, amire vállal= kozott, — mondja ebben — meghiúsult, részint mert a 12 évi nyomás alól hirtelen fölszabadult elemek túlcsapongtak a mérséklet és józanság határain, részint, mert ennek ellenhatásaként az elhatározó körökben feledték azt, hogy mélyen fekvő és régóta elhanyagolt bajok orvoslása egyedül gondos ápolás és hosszú türelem mellett remélhető. A kiegyen= lítés művének elháríthatatlan akadálya, hogy az ország nemzeti és állami létének jogfolytonossága vonatott kétségbe. A kancellárt nem szükséges figyelmeztetni arra a veszélyre, amely az alkotmányeljátszás elméletének gyakorlati alkalmazásából a fejedelmi jogok legitimitására és a trón szilárdságára hárulhat. Már pedig a július hó 20=án a magyar országgyűléshez intézett leirat kiindulási pontjául ez az elv tűzetett ki és annak Magyarországra leendő gyakorlati alkalmazását az állam= miniszternek a birodalmi tanács előtt az összkormány nevében tett nyilatkozata époly határozott, mint éles modorban, kilátásba helyezte. Ebben a közjogi alapban ő nem tud megnyugodni, sőt abban a «cselek=

[1] *H. H. S. A.* Min. R. Prot. okt. 27.

[2] *O. L. K. E. I.* 850. sz. A feljelentés Havas, Abonyi, Szapáry és főkép Péchy Ferenc ellen irányul.

[3] *U. ott* 755. sz.

vési rendszerben» sem, mellyel a kancellár a közigazgatás terén rendet vél teremthetni ; ezért nem támogathatja a kormányt és kéri felmentését.

Bár Forgách legfelsőbb helyre tett előterjesztésében nagy elismeréssel nyilatkozott Mailáth érdemeiről s ajánlotta, hogy a fölmentés azok teljes elismerése mellett adassék meg, a november 3-ról kelt legfelsőbb elhatározás értelmében a tárnokmester kegyelemben ugyan, de érdemei elismerése nélkül bocsáttatott el ;[1] ami — a fejedelmi kegy forgandósága mellett — nem szolgált akadályaul annak, hogy kevesebb mint négy évvel később, mint kancellár térjen vissza.

[1] *U. ott* 786. sz.

II.

(A kancellár és a minisztertanács előkészítik a Magyarországban életbelépetendő rendszabályokat ; azok jelzése a sajtóban. A november 5-i legf. kézirattokkal életbeléptetett «provisorium» : a törvényhatósági önkormányzatnak és a helytartótanács testületi működésének felfüggesztése ; gr. Pálffy Móric helytartó, Privitzer helyettese ; a politikai bűntények és vétségeknek a katonai bíróságok elé utalása. A helytartó működésbe lép. A kir. Kúria óvást emel a katonai bíráskodás ellen. A kormány tájékoztatni igyekszik a külföldet elhatározásai iránt ; a provisoriumnak általánosan kedvezőtlen fogadtatása. A helytartó és a «megyekormányzók» rendkívül széles hatásköre. Az országbírói értekezlet munkálatának tervbe vett revíziója ; régi pátensek újból való életbeléptetése. A főispánok felmentése ; a megyekormányzók s a törvényhatósági tisztviselők kinevezése. Elégedetlenség egyes új megyekormányzókkal. A provisorium hatása az országban ; megint a passzivitás politikája. A sajtó kezelése. A februáriusi pátens kiadásának évfordulóját megünneplik, de nem ellentmondás nélkül. Az országgyűlés feloszlatása óta hat hó telvén le, Forgách kir. kézirattal kívánja az összehívás késedelmét kimagyarázni, de szándéka meghiúsul. 1861. aug.—1862. márc.)

Már az augusztus 11-i minisztertanácsban maga az uralkodó vetette föl a kérdést, hogy mily rendszabályok lesznek alkalmazandók Magyarországon az országgyűlés feloszlatása után a végből, hogy a közigazgatás rendje ismét helyreálljon, amit a császár, a míg csak lehetséges, törvényes eszközökkel óhajtana elérni. Forgách kancellár időt kért a megfontolásra, de már ez alkalommal jelezte, hogy az ellenszegülő vármegyékbe kormánybiztosokat fog kelleni kiküldeni, ami már a multban is megtörtént, s hogy szükséges lesz a középpontban is változtatásokat eszközölni a kormányzati ügyek menetének gyorsítása érdekében ; továbbá szükségesnek jelezte a helytartótanács kebelében egy vallásügyi, egy közoktatásügyi s egy közlekedésügyi szakosztály szervezését. Ez a 48-i törvények szellemének megfelelne, márpedig szem előtt tartandó, hogy a 48-i törvények nem lettek a maguk egészében eltörölve, csak reviziójuk mondatott szükségesnek.[1] Forgách megbízást kapott javaslat szerkesztésére, de még mielőtt ahhoz csak hozzá is foghatott volna, már harmadnapra újra szóba kerültek a kormánytanácsban a magyar dolgok. A kancellár tiltakozott az ellen, hogy a

[1] *H. H. S. A.* Min. R. Prot. aug. 11.

honvédegyletek megrendszabályozhatása végett az ország valóságos ostromállapotba helyeztessék. Schmerling államminiszter hangsúlyozta a magyarországi közigazgatás fokozatos átalakításának szükségét, amit esetleg nem bennszülött elemek bevonásával lehetne eszközölni s ellenkezés esetében ostromállapotnak és katonai uralomnak is helye lehetne.[1]

Azután a kérdés nyugodott egész szeptember 5-ig, amikor már az első összeütközések a törvényhatóságokkal megtörténtek. A kancellár ez alkalommal odanyilatkozott a minisztertanácsban, hogy a feloszlatott vagy ezentúl feloszlatandó megyei bizottságok és városi képviselőtestületek semmiesetre se alakíthatók a januáriusban követett eljárás szerint újra, másrészt a kinevezés sem ajánlatos, mert a tekintélyesebb elemek azt el nem fogadnák, választás útján pedig a régiek kerülnének vissza. Azt ajánlotta, hogy a kir. biztosok utasíttassanak, hogy az új megyei bizottságokat legfölebb kétszázas létszámmal a legtöbb adót fizetők sorából állítsák össze, úgy hogy kiegészítésül a községek is választanának bizonyos számot. Forgách ezt alkotmányosnak és célravezetőnek tartotta ; a legtöbb adót fizetők az ily kinevezést vagy választást el fogják fogadni, hogy megakadályozzák a sorban utánuk következőknek bejutását ; a zsidók azonban kizárandók volnának, miután hitvallásuk még nincs egyenjogusítva. A minisztertanács ehhez hozzájárult,[2] s ennek tulajdonítható, hogy ezt a tervet már a legközelebbi napokban közzétette néhány bécsi lap s a hírt megerősítették a magyarországi félhivatalos lapok is, azonban azzal a hozzáadással, hogy ilyen oktroiált bizottságokat csak azok a törvényhatóságok fognak kapni, amelyek megtagadják a felsőbb hatóságokkal való egyetértő működést a rend helyreállítása érdekében.[3] Még mielőtt Forgách javaslatát legf. helyen bemutathatta volna, talán a hangulat kipuhatolása és egyúttal befolyásolása céljából lapjában, a «Sürgöny»-ben közzétette az oktroiálandó megyeszervezet részletes tervét, mely ugyan tetszésre éppen nem számíthatott.[4]

Ily előzmények után tette meg a magyar kancellár október 21-ről kelt legalázatosabb előterjesztését az uralkodóhoz, mely részletes javaslatokat tartalmaz a Magyarországon behozandó új rendszer, illetve «Magyarországban a rendezett állapotok helyreállítása végett teendő intézkedések» tárgyában.[5] Ennek az előterjesztésnek lényeges elemei helyet foglalván a kevéssel később kibocsátott legfelsőbb rendelkezé-

[1] *U. ott* aug. 13.
[2] *U. ott* szept. 5.
[3] *P. N.* szept. 8., 12., a Morgenpost, Wanderer, Sürgöny és Pest-Ofner Zeitung nyomán.
[4] *P. N.* szept. 17.
[5] *O. L. K. E. I.* 738. szám.

sekben, azokkal a kibocsátványok alakjában fogunk megismerkedni; itt csak azt jegyezzük meg, hogy az előterjesztéshez már csatolva voltak az új rend életbeléptetése céljából kibocsátandó kéziratok, valamint a főispánok, főispáni helytartók, illetve kir. biztosok részére a törvényhatóságok ideiglenes szervezése tárgyában kiadandó utasítás és a tisztviselők által leteendő eskü mintái. Az előterjesztés úgy az októberi diplóma alapján életbeléptetett alkotmányosság felfüggesztését, mint a helytartótanács testületi szervezetének megszüntetését, a helytartó kinevezését, a törvényhatósági bizottságok feloszlatását, bizonyos bűntények és vétségeknek a katonai bíráskodáshoz való utalását s végül a törvényhatóságok részére előírt szervezést is ideiglenes rendszabálynak mondja.

A minisztertanács október 27-én magának az uralkodónak elnöklete alatt foglalkozott az előterjesztéssel.[1] Miután Forgách nyilván előzetesen megnyerte már javaslata számára az államminiszter hozzájárulását, az a minisztertanácsban alig volt már érdemleges vita tárgya, csak két, a helyzetre nézve jellemző vitakérdés merült föl. Rechberg külügyminiszter abban a véleményben volt, hogy Magyarország már érett az ostromállapot behozatalára, azonban megnyugtattatta magát arra nézve, hogy a javasolt rendszabályok elegendők lesznek a provizórium hivatalnokait működésükben megvédeni. Az uralkodó kifejezett kívánságára a javaslat azon pontja, mely elvben kizárta a katonai bíróságok elé utalt politikai vétségeknél a testi fenyíték alkalmazását, töröltetett.

Behatóan megvitatták a magyarországi helytartóság vezetőségének személyi kérdéseit. Gróf Forgách Antal abból a felfogásból indulván ki, hogy a helytartó személyénél lényeges szempont a magyar hangzású név és a magyar nyelv teljes ismerete, a jelöltekként megnevezett gr. Pálffy, gr. Crenneville és gr. Horváth tábornokok közül, különösen higgadtságánál fogva, a legutóbbit ajánlotta; Schmerling gr. Pálffy Móric altábornagy mellett emel szót, kitől legtöbb függetlenség és erély várható, mert Magyarországon csak az érhet el valamit, akitől félnek. A császár választása Pálffyra esett. Miután Majláth már lemondott, helyettese Károlyi László betegeskedett és a legidősebb tanácsost, Hedry Ernőt, vezető szerepre kevéssé alkalmasnak találták, Forgách szükségesnek tartotta egy alkalmas egyéniségnek Bécsből Budapestre küldését, ki a helytartóság vezetését már Pálffy székfoglalása előtt átvegye s a helytartónak, kivált az első időben, segítségére legyen; mint ilyent jelölte meg Privitzer István udvari tanácsost a kancelláriában, kinek képességei és alkalmi volta felől Lasser belügyminiszter is, ki alatt előbb szolgált, fölötte elismerőleg nyilatkozott.

[1] *H. H. S. A.* Min. R. Prot. okt. 27., Lásd *Redlichnél* II. k. a 186. s köv. l.

A november 1-én ugyancsak a császár elnöklete alatt tartott minisztertanácsban már a dezignált helytartó, Pálffy is résztvett; érdemleges vita itt se volt az életbeléptetési módozatok fölött. Pálffy kívánságára elhatároztatott, hogy ő külön kéziratban neveztessék ki helytartóvá, nehogy a behozott új rendszerrel, melynek megalkotásában része nem volt, neve kapcsolatba legyen hozható, a mi fokozná népszerűtlenségét Magyarországon, melyről úgyis tudomással bírt. A következő napi miniszteri tanácskozás főkép a kiadandó utasításokat tárgyalta. Feltűnő, hogy maga Forgách kancellár indítványozta, hogy a helytartóság az akkori gyakorlattól eltérően, nem a kancellária útján, hanem közvetetlenül levelezzen a pénzügyi-, hadügyi- és kereskedelemügyi miniszterekkel. A kiadandó utasítások a szabadságjogokat teljesen mellőző, abszolutisztikus rendőruralom minden kellékeinek megfeleltek s szinte természetes, hogy azoknak legfontosabbja szigorú titoktartás kötelezettsége mellett adatott ki a helytartónak. Elég legyen arra utalni, hogy ezen utasítás szerint oly egyének is büntetendők, akik a kormány rendszabályait «rosszakaratúlag helytelenítik»,[1] sőt amenynyiben veszélyeseknek látszanak, azonnal valamely várfogságban «ártalmatlanná tehetők», továbbá, hogy nagyobb rendzavarások után, melyek katonai beavatkozást igényeltek, a községek tartoznak minden fölmerülő anyagi kárt megtéríteni.[2]

Habár az uralkodó különös szigorral kötötte szívére ezúttal a kormány tagjainak a titoktartást, a Pester Lloyd bécsi tudósítója már október 22-én — tehát a döntő minisztertanács előtt — tudni vélte, hogy az elhatározás már megtörtént, még pedig a legszigorúbb értelemben, hogy kivételével annak a mindössze nyolc törvényhatóságnak, melyek költségvetésöket a helytartótanácsnak fölterjesztették, az összes többi törvényhatóságok főispánjai fel fognak mentetni, s hogy a gyökeres változás keresztülvitelére az új provizóriumnak, melynek még nevet sem adtak, vezetésére Forgách kancellár vállalkozik.[3]

Miután a bécsi lapok már egy-két nappal előbb jelezték a bekövetkező változást a személyek megnevezésével is,[4] november 8-án a magyar lapok is közölték egész terjedelemben a november 5-ről kelt legfelsőbb elhatározásokat, melyek Magyarország sorsát a legközelebbi évekre eldöntötték.[5]

A kibocsátott kéziratok elseje gr. Forgách kancellárhoz volt intézve s kifejtette, hogy a magyarországi helyhatóságok nagyobb részének féktelensége s a lázadással határos nyílt ellenszegülése a közrend

[1] «Böswilliger Tadel.»
[2] *H. H. S. A.* Min. R. Prot. nov. 1., 2., *Redlichnél* 193. s. köv. l., 747. s köv. l.
[3] *P. N.* okt. 23.
[4] *U. ott* nov. 7.
[5] *U. ott* nov. 8.

fenntartását legnagyobb veszéllyel fenyegeti, s a fennálló büntető-törvényeknek most divatozó alkalmazása ily megtámadások ellen elegendő védelmet nem nyujt. Az uralkodó kötelessége a tartozó engedelmességet s a kormány tekintélyét újra megszilárdítani. Miután a szükséges rendkívüli intézkedések foganatosítása a helytartótanácsnak az 1723. és 1790-i törvényeken alapuló jelen szervezetével össze nem fér, s az országgyűlés a függőben maradt kérdések elintézése végett addig össze nem hívható, míg a rendezett közigazgatási állapot helyre nem állott, a helytartótanácsnak az októberi diplomával újra felélesztett testületi hatáskörét, valamint az ország helyhatóságainak működését a megzavart közrend helyreállításáig ideiglenesen fölfüggeszti az uralkodó, s ehhez képest a még fennálló megyei, kerületi bizottmányok és városi képviselőtestületek feloszlatását rendeli el. Utasítja a kézirat a kancellárt e parancs foganatosítására, s a jövendőben megyei kormányzattal felruházandó személyek kiválasztása tekintetében elvárja javaslatait, addig is meghagyván neki, hogy gondoskodjék a megyékben és városokban a közigazgatásnak az új közegek kirendeléseig a jelenlegi tisztviselők által személyes felelősség alatt fennakadás nélkül leendő továbbviteléről. Az egyidejűleg kinevezett helytartónak úgy a helytartótanács, mint a főispánok, főispáni helytartók, s a megyék egyéb főnökei, úgyszintén a főváros polgármesterei engedelmességgel tartoznak. Utal a kézirat a mellékelt egyéb intézkedésekre is, és végül kijelenti, hogy az uralkodónak rendíthetetlen szándéka az októberi diplóma erejénél fogva Magyarországnak alkotmánya, jogai és kiváltságai, országgyűlése, törvényhatósági intézményei tekintetében adott engedményeket jövőre is egész épségükben, sértetlenül fenntartani.

Ez a kézirat, valamint az a másik, mely gróf Pálffy Móric altábornagyot magyarországi helytartóvá nevezi ki, ellenjegyzés nélkül jelent meg. A helytartótanácshoz intézett kéziraton gr. Forgách Antal és Beke Kálmán mint ellenjegyzők szerepelnek. Ez az utóbbi kézirat ismétli a Forgáchhoz intézettnek tartalmát, elrendeli a helytartó iránti engedelmességet s azután így folytatja: «Miután továbbá bizonyos, a közrend fönntartása s a vagyon- és személybátorság ellen intézett bűntettek és vétségeknek ideiglenesen a polgári bíróságok illetősége alól való kivételét, s a katonai bíróságok joghatósága alá utasítását elrendelni elkerülhetetlennek látszik», az erre vonatkozó intézkedések is átküldetnek s azok gyors kihirdetése a helytartótanács feladata lesz. A kézirat annak kijelentésével végződik, hogy az uralkodónak komoly szándéka, hogy Magyarországon a «sajnos fondorkodások» által veszélyeztetett közrend e kivételes rendszabályok által mielőbb helyreállíttassék s itt is hangsúlyozva van az alkotmány sértetlen fenntartásának ígérete.

Egy másik kézirat a kir. Kúriához volt intézve ; ebben is ismételve van röviden az előbbieknek eszmemenete, s azután közölve a katonai bíráskodás kivételes alkalmazása bizonyos bűntények és vétségekre, «miután ezáltal a kir. Kúriának is törvényes bírói illetékessége ideiglenes változást szenved». Ezekhez a rendszabályokhoz — mondja az uralkodó e leiratában — csak a rendkívüli szükségtől összetönözve, a magyar büntető-törvények számos hiánya miatt, «atyai keble őszinte sajnálatával» nyúlt, s mihelyt a rend helyreállítása lehetővé fogja tenni, azokat meg fogja szüntetni. Egyúttal «legkegyelmesebben megparancsolja», hogy Magyarországon az igazságszolgáltatás és a magánjogi viszonyok addig is, amíg e rendkívüli intézkedések fennállanak, minden háborítástól és sérelemtől megóvassanak s ehhez képest úgy a kir. Kúria, mint a törvényhatóságok törvénykezési közegei hivatásukat az országbírói értekezlet határozmányai értelmében teljesítsék.

Egy a kancellárhoz intézett kézirathoz mellékelt jegyzék foglalja magában azokat a bűncselekményeket, melyek ezentúl katonai bíráskodás alá esnek, hivatkozással az 1855. január 15-i pátenssel kibocsátott katonai büntető-törvényre és az 1857. május 27-i általános polgári büntető-törvényre s ezekkel összhangban. Itt elősoroltatnak az első csoportban : a felségárulás, a Felség s a császári ház tagjainak megsértése, valamint a közcsendháborítás ; továbbá a zendülés és lázadás, a nyilvános erőszakoskodás, melynek esetei négy pontban vannak részletezve, e bűntettek valamelyikének elősegítése, végül bizonyos, elősorolt különleges vétségek ; ezek között szerepelnek a csődülés, izgatás, «jövendőmondások terjesztése», és «rendeletek megsértése», amelynek tág fogalma alá minden odasorolható. Ki van mondva továbbá, hogy a meghatározások a nyomtatványok útján elkövetett bűncselekményekre is alkalmazandók. Egy külön csoport szól a hadsereg elleni bűntettekről, úgymint a jogtalan toborzásról, kémkedésről, a katonakötelezettség megszegésére való csábításról stb. Kimondatik továbbá, hogy a kancellár és a helytartó az ország egész területére, vagy egyes járásokra, sőt helységekre is, külön rendeleteket és tilalmakat bocsáthatnak ki s ezek megszegőit 500 frtig terjedő bírsággal, vagy egy évig terjedhető várfogsággal sujthatják ; ez a rendelkezés főkép a tüntetésekre vonatkozik. El van rendelve továbbá, hogy minden hatóság köteles minden tudomására jutó bűncselekményt a katonai bíróságok tudomására hozni. Külön rendelkezés állapítja meg közigazgatási járások szerint a katonai bíróságok illetékességét ; minden katonai bíróság székhelyén egy katonai parancsnok működik, s a fővezetés a hadfőparancsnok kezébe van letéve. A katonai parancsnok jogosítva van a vádlott elfogatására, az ítélet végrehajtásának elrendelésére, vagy annak enyhítésére, sőt elengedésére is. A legsúlyosabb bűntények el-

bírálásának a hadfőparancsnok székhelyén kell végbemenniök. Felségárulás bűntette esetében, valamint oly esetben, mikor halálbüntetés, vagy öt évnél hosszabb szabadságvesztés forog szóban, az ítélet közzététel előtt a katonai legfőbb törvényszékhez terjesztendő fel ; egyébiránt minden vádlottnak is jogában áll az ítélet ellen a hadfőparancsnokhoz, egy évnél hosszabb szabadságvesztés esetében a katonai legfelsőbb törvényszékhez folyamodni. Katonai bíróságok és parancsnokságok az ország tizenkét helyén állíttatnak fel, nevezetesen Pozsonyban, Komáromban, Sopronban, Pécsett, Budán, Kassán, Debrecenben, Nagyváradon, Aradon, Szegeden, Temesvárott és Pétervárадon.

Ez volt az a kép, amelyet a Magyarországon behozott új kormányzati rendszerről az uralkodói kibocsátványok a közönségnek nyujtottak. Ehhez járult azután az a benyomás, melyet az új helytartónak, ki haladéktalanul elfoglalta hivatalát, első fellépése és megnyilatkozásai keltettek.

Gróf Pálffy Móric egyénisége nem volt ismeretlen a magyarok előtt ; tudva volt róla, hogy megszakított katonai pályája folytatása végett azért jelentkezett 1848-ban, hogy jogait fegyverrel védő hazája ellen harcolhasson ; mikor az abszolút uralom a zsandárságot szervezte Magyarországon, ő lett az első pozsonyi zsandárcsapat parancsnoka ; jelszava volt, hogy a magyar terrorizmusnak véget kell vetni. Mint tetőtől talpig katona, modorában is kifejezésre juttatta ezt ; akik vele érintkeztek, följegyezték róla, hogy mennyire meg tudta félemliteni azokat, kik eléje kerültek ; nevetése néha még félelmesebb volt, mint haragja.[1] Pestre érkezvén, azonnal fogadta a helytartótanács tagjait, s hozzájuk intézett beszédje nem annyira a megfélemlítés, mint inkább a bizalomkeltés szándékát árulta el. «Szavakból — úgymond — volt már elég, most tettek kellenek ; őt cselekedeteiből fogják megismerni, s ő is a helytartótanács tagjait tetteik után fogja megítélni.» Elvárja, hogy az ideiglenesen változott helyzetben is kötelességeiket pontosan fogják teljesíteni. Forduljon hozzá mindenki bizalommal, nemcsak igazságos főnök, hanem őszinte barát és jóakaró is kíván lenni. Reméli, hogy sikerülni fog Ő Felsége bizalmát az ország számára újra biztosítani, s az országgyűlés működését előkészíteni, amikor majd ő visszatérhet a katonai pályára. A magyaroknak őseiktől örökölt higgadt szelleme lehetővé fogja tenni Ő Felsége alkotmányos kormányzatra irányuló atyai szándékának megvalósítását. A falragaszokon is, melyeket kibocsátott, s melyekkel az új kormányzat intézkedéseit s különösen büntető rendelkezéseit közzétette, hozzácsatolta ezt a megnyugtató záradékot : «A fentebbi hirdetés által, sajnos, de elutasíthatatlan kötelességemet teljesítvén, hinni akarom, óhajtom és remélem, hogy a

[1] *Wertheimer:* Andrássy I. 198. l. *Frankenburg* id. m. II. 110—111. l.

higgadt és befolyásos férfiak támogatása és közreműködése, valamint honunk reménydús ifjúságának józan magatartása mellett ezen szigorú rendelvények foganatosítására ok és alkalom adatni nem fog».[1]

A legfelsőbb intézkedéseknek azonban csakhamar oly visszhangja kelt, mely fölött nem volt könnyű napirendre térni. A kir. Kúria gr. Apponyi György országbíró elnöklete alatt, a hétszemélyes és kir. tábla együttes üléséből előterjesztéssel élt az uralkodóhoz, melyben hangsúlyozva, hogy nem akar a politikába elegyedni, mégis vitára kelt a hozzá intézett kir. kézirattal, felszólalt az ellen, mintha az országban féktelenség uralkodnék s megállapította, hogy a Kúria intézkedéseit minden hatóság engedelmesen fogadta. Cáfolta a kézirat azon állítását is, mintha törvényeink a felségárulás bűntényei ellen kellő védelmet nem nyujtanának, s erre nézve törvényeket idézett, de hivatkozva az 1790 : XII. törvénycikkre is, mely szerint a törvénykezés szervezetét királyi hatalommal nem lehet megváltoztatni, kérte, hogy törvényes jogköre mielőbb visszaállíttassék.[2]

A kormánynak éreznie kellett, hogy a katonai bíráskodásnak polgári személyekre való kiterjesztése, ami tulajdonképpen az ostromállapottal egyértelmű, intézkedéseinek legsebezhetőbb pontja, de azért éppen ehhez ragaszkodott legszívósabban, egy már régóta érezhető nyomás alatt állva s talán az olasz tartományokban megszokott gyakorlatot követve,[3] ami a katonai hatalom fokozódott túltengését idézte elő. Ez megnyilvánult már a katonai adóvégrehajtásokban, amelyeket sajátságos módon a katonai kormányzat akarata ellenére hozott be és tartott fenn a pénzügyi kormányzat ; ez vezetett ahhoz a már említett intézkedéshez,[4] mely a pénzügyőri személyzet védelmét a katonai hatalomra bízta. Forgách nem mentesíthető az alól, hogy már a provizórium kihirdetése előtt ismételve maga vette igénybe a katonai hatalom segítségét és védelmét, mikor máskép boldogulni nem tudott. Így már október 17-én megkereste a hadügyminisztert, hogy, miután a kormány bizalmi közegei, különösen a kir. biztosok veszélyes tüntetések és kicsapongások által megfélemlítésnek vannak kitéve, utasítsa a magyarországi katonai parancsnokságokat, hogy őket nemcsak megkeresés esetében vegyék védelmökbe, hanem saját megfigyeléseik alapján is avatkozzanak be, s esetleg fogassák el és büntettessék meg a tetteseket, mit a hadügyminiszter készségesen teljesített is.[5] Ily előzmények után valóban nem lehet csodálni, hogy ebben az időben a katonai túlkapásoknak annyi esetével találkozunk. Másrészt elismerendő, hogy mikor a provizórium kihirdetésével minden addiginél nagyobb,

[1] *P. N.* nov. 9. és 10.
[2] *U. ott* nov. 30. *Rogge* id. m. II. 155. l.
[3] *Redlich* id. köt. 195. l.
[4] Lásd e kötet 260. lapját.
[5] *O. L. K. E. L.* 724. és 1051. sz.

messzemenő bírói hatalmat is ruháztak a katonaságra, felelőssége érzetében maga Forgách kancellár igyekezett arra, hogy e hatalom gyakorlása a mérséklet és óvatosság határai között maradjon, amiben gr. Coronini magyarországi hadfőparancsnok is megértően támogatta őt. Mindjárt a legfelsőbb elhatározások kibocsátása után felkérte Forgách a hadügyminisztert, utasítsa a katonai hatóságokat, hogy bíráskodási jogukat csak az új rendelkezések kihirdetése után előforduló esetekben vegyék igénybe, nehogy ez a jog visszaható erővel fölruházottnak tűnjék fel, ami nagy és méltó nyugtalanságot keltene.[1] S kevéssel később gr. Coronini a lapokban is közzétett napiparancsban utasította a katonaságot, hogy óvakodjék minden olyan provokációktól, melyek polgári egyéneknek katonai bíróság elé idézését vonhatnák maguk után ; az ezzel ellenkező eljárásért az illetők szigorú büntetésre számíthatnak.[2] Ha tehát ebben az időben a katonai büntetőtörvény részleteit közölték a lapok, ezt lehetett úgy magyarázni, hogy a kormány a polgári közönséget figyelmeztetni akarja arra, miképpen kerülheti el az e rendelkezésekkel való összeütközést.

Mindenesetre szükségét érezhette a kormány annak, hogy a behozott új rendszert a közvélemény a birodalomban és azon kívül is lehetőleg kedvezően ítélje meg s azért már annak kihirdetése előtt elhatározta, hogy a külképviseletek útján a külállamok kormányai kellő magyarázatot kapjanak.[3] A közvélemény megnyugtatásának és felvilágosításának célját szolgálta az ideiglenességnek az az erős hangsúlyozása is, amely minden kormánynyilatkozatból kicsendült, habár ennek az ideiglenességnek a megszüntetése oly föltételekhez volt kötve, amelyek bekövetkezésének valószínűségében beavatott ember aligha hihetett.[4]

Nem mondhatjuk, hogy ezek a felvilágosítások akár a bel- akár a külföldön valami nagy hatást mutathattak volna fel. Magyarországban természetesen a sajtó nem is nyilatkozhatott szabadon a történtekről. A Pesti Naplóban valószínűleg Kemény Zsigmond abban keresett némi biztató mozzanatot, hogy a rendelkezések végrehajtásával csak a kancellár van megbízva, az osztrák miniszterek nem, amiből a dualizmus elismerésére lehet következtetni ; továbbá abból, hogy az összes kibocsátványok hallgatnak a februáriusi pátensről és a birodami tanácsról, arra vont következtetést, hogy e kérdésben Magyarország helyzete függőben levőnek van elismerve.[5] A kormányt támogató magyarországi lapok, a «Sürgöny», a «Pesti Hirnök» már régóta

[1] *U. ott* 789. szám.
[2] *P. N.* nov. 12.
[3] *H. H. S. A.* Min. R. Prot. okt. 29. *P. N.* nov. 21.
[4] *P. N.* 1862. jan. 11.
[5] *U. ott* 1861. nov. 9.

a 48=as politikát vádolták, mint minden bekövetkezhető baj okozóját; most a «Sürgöny»=ben valószínűleg Kecskeméthy Aurél a nemzet éretlenségének tulajdonította a rendkívüli állapot bekövetkezését; a nemzet egész politikájának kulcsa az önámítás volt: majd harcias trón=beszédet vártak Párizsból, majd Garibaldit várták Fiuménál, majd Ausztria bukását egy napról a másikra. Ime: ilyen ostoba a magyar nemzet; itt van a kulcsa az országgyűlés, a megyék politikájának! A magyar mindig csak önkárán tanul.[1]

Míg tehát a hazában a kormány a maga szubvencionált lapjai útján is legfeljebb a történtekért való felelősség kérdésében tudott magára nézve kedvezőbb hangulatot kelteni, az osztrák sajtó a pro=vizórium bírálatában erősen megoszlott, az angol és a francia sajtó pedig majdnem egyhangúlag elítélőleg nyilatkozott a kormány rend=szabályairól.[2] Különösen Angolországban oly általános volt a Magyar=ország jogi álláspontjának kedvező felfogás, hogy Palmerston miniszter=elnök, ki nem volt érzéketlen a közvélemény megnyilatkozásai iránt, diplomáciai úton fölajánlotta közvetítését az osztrák kormány Magyar=országhoz való viszonyának rendezése érdekében, mert azt Ausztriára nézve döntő fontosságúnak tartotta, azonban ajánlkozása rideg és büszke visszautasításban részesült, illetve Rechberg kioktatta őt, hogy akkor tesz az ügynek legjobb szolgálatot, ha a magyarokkal megértetni, hogy Anglia részéről semmi támogatásra sem számíthatnak.[3]

Egyébiránt most már a kormányra nézve nem maradt más hátra, mint választott rendszerét minden irányban kiépíteni és érvényesíteni, miközben a viszonyok hatalmánál fogva mind tovább kellett csúsznia az önkényuralom lejtőjén s mind hasonlatosabbá kellett válnia a meg=előző Bach=korszakhoz, melytől úgyis már majdnem csak a provizórium, az ideiglenesség fikciója különböztette meg.

Nem tudjuk, mennyiben okozta ezt Pálffy kívánsága és mennyi=ben a Forgách engedékenysége, de tény az, hogy a szervező elhatározá=sok a helytartó hatáskörét messzebb terjesztették ki, mint ameddig a «főkormányzó» Albrecht főhercegé terjedt. A kancellár javaslatára kimondatott, hogy a pénzügyi és bírói hatóságok is a helytartót, kívá=natára minden őt érdeklő tárgyban felvilágosítani, sőt amennyiben szükségesnek látja, a vonatkozó iratokat is rendelkezésére bocsátani tartoznak. Növelte a helytartó személyes hatáskörét az is, hogy a bel=igazgatás sok oly rendelkezése, mely azelőtt a helytartótanácsot mint testületet illette meg, most a helytartó személyére bizatott. A helytartó=tanács testületi szerepének e mindinkább csökkenő jelentősége okoz=

[1] *P. N.* okt. 10—11., nov. 17., 1862. márc. 23.
[2] *U. ott* nov. 14., 16.
[3] *H. H. S. A.* Vorträge u. a. Handbillets 1861. dec. 1.

hatta, hogy a tanácsosok közül többen, mégpedig nagyon tekintélyes férfiak, ezidőben lemondtak állásaikról.[1]

Mikor még senki sem tudhatta, kiknek a sorából fognak a «megyei kormányzók» (főispánok, főispáni helytartók, kir. biztosok) kikerülni, vagyis, hogy kik fognak e szerepre vállalkozni, már megállapítást nyert az a messzemenő hatáskör, mely őket a törvényhatóságok új megszervezése és vezetése körül meg fogja illetni. E szerint a főispánok, helyetteseik vagy a kir. biztosok a kormánynak az illető megye területére kirendelt legfelsőbb közigazgatási közegei, kik közvetetlenül a kancellárnak és helytartónak vannak alárendelve; megyéjök területén a sz. kir. városokban is mint kir. biztosok működnek, kivéve csupán Budát és Pestet, amelyek közvetetlenül a helytartótanács alatt állanak. A megyei «kormányzó» az összes közigazgatási, törvénykezési és egyenes adózási ügyeket személyes felelősség mellett vezérli és ellenőrzi. Ő nevezi ki és esketi föl a megyei tisztikart, mely az eddigi szokás szerint alispánokból, a szükséges számú jegyzőkből, tiszti ügyészekből, szolgabírákból, esküdtekből, továbbá egy pénztárnokból és egy levéltárnokból áll. Ő fogadja fel a segődvényeseket és szolgákat. A városokban a polgármestereket, városbírót és a többi tisztviselőket is ő nevezi ki ; a tisztviselők kinevezésénél azonban a polgármestertől javaslatot kíván be. Míg az új tisztviselői kar ki lesz nevezve, a mostani tisztviselők személyes felelősség terhe alatt kötelesek hivatalaikban megmaradni s működésüket folytatni. Egyes tisztviselőket a «megyei kormányzó» állásuktól ideiglenesen felfüggeszthet s másokkal helyettesíthet. A főispánok stb. fizetését minden egyes esetben Ő Felsége határozza meg. A tisztviselők fizetéseiket a «megyei kormányzó» utalványára a helytartótanács által kiszabott keretben húzzák, a netán szükséges fizetésjavítás iránt a helytartótanácshoz teendő előterjesztés. A megyei költségvetés megállapítás végett a helytartótanács elé terjesztendő s a megállapított összeg azután évnegyedi részletekben fizettetik ki számadás terhe alatt a megyei pénztárnak. Az igazságszolgáltatást, — az országbírói értekezlet határozmányai értelmében — ha a jelenlegi választott bírák lemondanának, a főispán stb. által kinevezett bírák gyakorolják. A megyei törvényszék üléseiben a «megyei kormányzó», akadályoztatása esetében pedig valamelyik alispán elnököl. Az egyenes adók tekintetében a «megyei kormányzót» a pénzügyi közegekkel szemben ugyanazok a jogok illetik meg, amelyek az előbbi korszak alatt a volt «megyefőnököket» megillették s e végből melléje egy vagy több pénzügyi tisztviselő rendelendő. A «megyei kormányzó» gondoskodik a közcsend, rend és közbiztonság fenntartásáról. A felettes hatóságok rendeleteit a megyében közhírré teszi

[1] Név szerint Szlávy, Perczel és Szapáry ; lásd *H. H. S. A.* Min. R. Prot. nov. 2. *P. N.* nov. 12. és 28.

és foganatosítja ; az összbirodalom érdekét és jólétét előmozdítni igyekszik ; ellenőrzi a közigazgatást, törvénykezést, adókezelést stb. s ahol szükséges, intézkedik vagy jelentést tesz. Ha a közrend és nyugalom helyre lesz állítva s a közönség részéről várható már üdvös közreműködés, a «megyei kormányzó» javaslatot tehet a megyei bizottmány, illetve városi képviselőtestület összeállítása iránt. Az utasításhoz csatolva vannak az esküminták is, külön a közigazgatási és külön a bírói teendőket végző tisztviselők számára. Ez utóbbiak azt tartoztak esküvel fogadni, hogy «szegény vagy gazdag válogatása nélkül, kérelmet, adományt, kedvezést, félelmet, gyűlölséget, szeretetet és kedveskedést félretéve, Isten és az ő igazsága szerint a fennálló törvényhez képest» fognak igaz ítéletet hozni ; a tisztviselők azt is megfogadni tartoztak, hogy semmi titkos társaság tagjai nem lesznek.[1]

A provizórium tehát a régi, meggyökerezett törvényhatósági önkormányzatot teljesen halomra döntve a majd ezután kiválasztandó «megyei kormányzók» rejtélyes alakjaira bízta annak egész hatalmi körét, sőt többet annál : a pénzügyet is, amelytől az alkotmányos megyei önkormányzatot makacsul távoltartották, felidézve ezzel az adómegtagadások és katonai adóvégrehajtások minden bajait, izgalmait és keserűségeit.

Láttuk, hogy az összes eddigi kormányzati intézkedések és meg-nyilatkozások az országbírói értekezlet munkálatát jelölték meg, mint ezentúl is a bírói eljárás alapját ; ez volt az utolsó még megmaradt vívmánya az októberi diplomával behozott csonka alkotmánynak s az 1861-i rövid országgyűlésnek is. Azonban Schmerling és miniszter-társai állandóan lesben álltak, keresve az alkalmat, hogy Magyarországot ettől a vívmánytól is megfosszák. Tudjuk, hogy annakidején Apponyi országbírónak milyen küzdelmébe került az uralkodó beleegyezését e munkálat életbeléptetésére kinyerni, s hogy Deáknak egész bölcseségét és befolyását latba kellett vetnie, hogy a radikálisabb nemzeti politika követelményeivel szemben ez a kompromisszumszerű megállapodás az országgyűlés hozzájárulását is megnyerje. Alighogy az országgyűlést feloszlatták, osztrák részről megújultak a támadások az országbírói értekezlet munkálata ellen, melyet nemcsak az abszolút korszak pátenseivel, hanem magának Magyarországnak érdekeivel is ellentétben állónak láttak.

A legközelebbi ürügyet erre az 1854-i bányatörvénynek a kőszén után fizetendő bányailletékre [2] vonatkozó rendelkezése szolgáltatta ; a pátens értelmében ez a kincstárt illette meg, az országbírói értekezlet munkálata szerint azonban a földtulajdonost ; Plener pénzügyminiszter arra való tekintettel, hogy e változtatás a kincstárt évi 50—60,000 forint jövedelemtől fosztja meg — mint hozzátette : alkotmányellenes

[1] *O. L. K. E. I.* 738. szám. [2] Bergfrohne.

módon, mintha a pátens alkotmányosabb volna, mint az országbírói értekezletnek országgyűlésileg jóváhagyott munkálata, — e rendelkezés hatályon kívül helyezését kérte. Forgách kancellár óva intette a minisztertanácsot ily elhatározástól, mert a szóban forgó intézkedés megfelel a régi magyar jognak, mely mellett a bányászat felvirágzott, s miután Ő Felsége az értekezleti munkálatot elfogadta, annak ilyen módosítása most a fejedelmi elhatározásba vetett hitet ingatná meg ; ezért legalább is az ügynek előzetes, írásbeli tárgyalását kívánta, amihez több miniszter hozzájárult. Erre Schmerling államminiszter rendkívül jellemző nyilatkozatot tett. Nem ellenezte az előzetes tárgyalást, de hozzátette, hogy Magyarország magának tulajdonítsa, ha bányászata is — mint oly sok más — tönkre fog menni elavult törvényei miatt. Ő sajnálja, úgymond, hogy Ő Felségét annakidején rávették, hogy «alkotmánysértés útján» megerősítse az országbírói értekezlet határozmányait, most itt egy kincstári bevétel megszüntetéséről van szó, ami az októberi diplóma értelmében csak a birodalmi tanács hozzájárulásával volna lehetséges. Most, nehány héttel a jóváhagyás után, e határozmányok megváltoztatása a korona kompromittálása nélkül csakugyan nem volna lehetséges, de kijelentendőnek tartja, hogy ez csak ideiglenes intézkedés és egyidejűleg tárgyalások volnának indítandók a szükséges módosításokra nézve, minek végből az egész értekezleti munkálat németre lefordítandó s az összes miniszterekkel közlendő lenne. Lichtenfels, az államtanács elnöke, ki a centralisztikus követelményekben szeretett még Schmerlingen is túltenni, abban a nézetben volt, hogy a szóbanforgó, formális országgyűlési határozaton nem is alapuló munkálatnak érvénye föl volna függesztendő ; a minisztertanács azonban a Schmerling javaslata értelmében határozott.[1]

Ennek a tanulmányozásnak a következménye volt azután a majdnem egy évvel később napvilágot látott császári kézirat, mely a főkancellárnak meghagyta, hogy az országbíróval és meghívandó szakférfiakkal egyetértve készítsen javaslatot az országbírói értekezlet munkálatának úgy az anyagi, mint az alaki jogra kiterjedő gyökeres átalakítására nézve, mely majdan királyi propozíció gyanánt fog az országgyűlés elé kerülni. S valamivel később egy 1861. évi december hó 15-ről kelt legfelsőbb elhatározás megújításával sürgette a kormány az osztrák kereskedelmi jognak a maga egészében Magyarországra újból leendő kiterjesztését.[2]

A pénzügyminiszter azután is újra meg újra előhozakodott a pénzügyek folytonos romlása miatt is érthető panaszaival s már nemcsak a bányailleték, hanem a bélyegilletékek terén is veszélyeztetve

[1] *H. H. S. A.* Min. R. Prot. aug. 26.
[2] *P. N.* 1862. aug. 26. és szept. 18.

látta az országbírói értekezlet megállapodásai által az állam pénzügyi érdekeit. El is határoztatott, hogy az összes miniszterek közöljék a kancellárral idevágó panaszaikat, hogy azok mind összefoglalva terjesztethessenek a minisztertanács elé.[1]

Ez az előterjesztés mindegyre késett; amíg Apponyit látta a kormány az országbírói székben, úgy látszik habozott elhatározó csapást mérni az értekezlet munkálatára. E helyett kerülő úton igyekezett elérni célját. Újra meg újra átlyukasztotta az értekezleti munkálat érvényét egyes régi patentális rendelkezések felújításával. Erre szolgált a bélyegilletékeknek visszaható erővel a törvényszékek által való behajtására vonatkozó már említett s még a provizórium előtt kibocsátott rendelkezés, mely az alkotmányos bírákat súlyos lelkiismereti összeütközés elé állította. S mikor tapasztalnia kellett, hogy a bíróságok a pénzügyigazgatósági rendelettől eléggé meg nem ijedtek, nem átallotta a kormány az uralkodó személyét vonni be a játékba s általa adatni ki egy a kir. Kúriához és a törvényhatóságokhoz intézett leiratot, mely szokatlanul ünnepélyes formában adja tudtára «kedvelt híveinek; a fölmerült kételyekre való tekintettel, hogy az országbírói értekezlet munkálata alapján kiadott ideiglenes törvénykezési szabályoknak célja nem volt és nem lehetett a fennálló pénzügyi törvényeket hatályon kívül helyezni, s hogy ennélfogva az 1850-i bélyeg- és illetéktörvény Magyarországban ma is és jövőben is kötelező erejű s úgy a felek beadványain, mint a bíróságok kiadványaira s a reájok ruházott kötelezettségekre nézve mellőzhetetlen szabályul és zsinórmértékül szolgál.[2]

Ennek a rendszabálynak célbavett pénzügyi hatása aligha volt akkora, mint a politikai, mert teljesen lehetetlenné tette az alkotmányosan megválasztott törvényszéki bíráknak hivatalukban maradását, midőn tőlük azt követelte, hogy törvénytelenül kivetett adók behajtására vállalkozzanak.

A módszer azonban: a régi pátensek egyenkinti fölelevenítése, rendkívül kényelmes eszközként kínálkozott a régi rend lassankinti helyreállítására, amit mindig azzal a tetszetős ürüggyel lehetett igazolni, hogy miután az országgyűlés elmulasztotta a szükséges törvényeket kellő időben meghozni, azokat a közrend érdekében hatalmi szóval, az előző korszak «törvényeinek» újabb életbeléptetésével kellett pótolni.

Így látjuk, hogy a kormány már októberben újból alkalmazásba vette az 1852. sajtópátenst s ennek alapján kérlelhetetlenül lefoglalta a merészebb hangú lapokat; az első áldozatok az élclapok lettek s a dolog szinte komikus színt öltött, midőn e rendszabály szigorát koron-

[1] *H. H. S. A.* Min. R. Prot. okt. 24.

[2] A december 11-ikéről keltezett, Forgách és Pápaytól ellenjegyzett nyomtatott császári leirat Hlaváts főisp. helytartó kísérő iratával a berzeviczei irattárban. L. *P. N.* dec. 15.

kint a kormány sugalmazott lapjainak is, sőt a minden politikai színezetet nélkülöző Vasárnapi Ujságnak is megéreznie kellett.[1] Látni fogjuk, hogy megsokasodtak a sajtóperek az egykor szabadelvű Schmerling uralma alatt. Ugyanígy lett később — királyi biztosi hatáskörben s hivatkozással arra, hogy az abszolút rendszer minden törvénye, melyet az októberi diplóma kifejezetten hatályon kívül nem helyezett érvényes, — újra életbe léptetve az 1852-i egyleti törvény, mely az eddiginél sokkal kényelmesebb alapul szolgált minden egyesületi működés megrendszabályozására.[2]

Az ezidőbeli adminisztratív intézkedések közül szívesen írunk Forgách kancellár javára nehány tanügyi természetűt. Így keresztülvitte a kancellár, Schmerling ellenzésével szemben, hogy a helytartótanács kebelében fennálló tanulmányi bizottság szakértő külső tagokkal bővíttessék ki; így jutottak jeles magyar tudósok, mint Pauler Tivadar és Szabó József, abba a helyzetbe, hogy a tanügyi kormányzat körében is értékesítsék tehetségöket és tudásukat.[3] Október 21-én a helytartótanács a magyarországi gimnáziumok tanítási nyelvének kérdését úgy szabályozta, hogy az 19 gimnáziumban kizárólag a magyar legyen, 19-ben pedig vegyesen a magyar és az ott dívó nemzetiségi nyelv; csak a belényesi alapítványi gimnáziumban szolgált a román kizárólagos tanítási nyelvül. Valamivel később a műegyetemen a magyar nyelv és irodalom tanítását rendszeresítették.[4]

A provizórium kihirdetésével a kormány magát az elé a nehéz feladat elé látta állítva, hogy összetoborozza azokat az egyéneket, akiknek segítségével a maga választott rendszerét a valóságba átvigye, rendeleteit végrehajtsa s a közigazgatás és törvénykezés zavartalan menetét biztosítsa.

Forgách és Pálffy aziránt tisztában lehettek, hogy e feladat megoldásánál az alkotmányos korszak által hivatalba helyezett egyének közül, kik a közönség bizalmát kétségbevonhatatlanul bírták, majdnem senkire sem számíthatnak. Másrészt azonban különösen Forgách el volt tökélve, hogy az októberi diplóma alapján behozott magyar szolgálati nyelvet veszni nem hagyja s ezért nem fogadja meg a Schmerling tanácsát, hogy nem magyar honosokat is alkalmazzon a közigazgatás és törvényhozás körében, útját állja a Bach-rendszer rendelkezési állapotba helyezett tisztviselői tömeges visszavándorlásának s magyar honosokkal fogja a lemondókat pótolni, onnan vevén azokat, a hol találja.

Csakhamar tapasztalnia kellett, mily nagy nehézségekkel jár ez,

[1] *P. N.* okt. 8., 11., nov. 6.
[2] *U. ott* 1862. jan. 11.
[3] *H. H. S. A.* Min. R. Prot. szept. 24.
[4] *P. N.* okt. 31., 1862. jan. 10.

kivált a roppant hatáskörrel és nagy felelősséggel egybekötött megyekormányzói állások betöltésénél. Némely törvényhatóságba már a provizórium beköszönte előtt kir. biztos küldetett ki, így Pest megyébe Kapy Eduard, Pest városába Koller Ferenc ; ezek megtartva minőségüket, új, nagyobb hatáskörükbe léptek. Jankovich György, a jászkún kerület főkapitánya volt az egyetlen a régiek közül, ki megmaradt helyén ; a főispánok túlnyomó része már lemondott s most bekövetkezett a többinek fölmentése is ; némelyiknél — mint pl. gr. Cziráky János, fejérmegyei főispánnál — a fölmentést mint tett nyilatkozatai megtorlását tüntették föl ; ellenben gr. Péchy Manó, abaúji főispán felmentése elismerés nyilvánítása mellett történt.[1]

Az új főispáni és adminisztrátori kinevezések legtöbbjén meglátszott, hogy a választás kényszerűségből történt, jobbnak hiányában! Esztergomba, a prímással való megegyezés alapján neveztetett ki gr. Forgách Ágoston vál. püspök, esztergomi kanonok főispáni helytartóvá, Vasmegyébe gr. Zichy Hermann, Somogyban Mérey Károly, Tolnában Dőry Gábor, Győrben Balogh Kornél lettek főispánok ; Forgách püspöknek és Méreynek volt bátorságuk körlevéllel fordulni a megye közönségéhez, igazolva elhatározásukat s támogatást kérve. Mérey a kiegyenlítést jelölte meg céljául s kijelentette, hogy ha ez nem is sikerül, nyugodt lelkiismerettel fog sírba szállni. Forgách püspök a megye közönségéhez beszédet is intézett, az egybegyülteket elvezette a prímáshoz s azután lakomát adott nekik. A legtöbb megyében azonban a kancellár kénytelen volt kevésbbé tekintélyes alakokkal érni be : egy-két elszegényedett mágnás mellett a Bach-korszakból nyugdíjas minőségben vagy rendelkezési állományban itt maradt törvényszéki elnökök vagy bírák szolgáltatták a legnagyobb kontingensét az új «megyekormányzók» karának ; akadt közöttük volt megyefőnök és kir. táblai jegyző, sőt pénzügyi tanácsos és volt szolgabíró is. Ismeretlen, súlytalan nevek s ezeket is csak úgy tudta megnyerni Forgách, hogy bizalmas körlevélben tudtukra adta, hogy rendszerváltozás esetében rendelkezési állapotba helyezésre vagy kedvezményes nyugdíjazásra számíthatnak.[2]

Nem kisebb nehézségekkel járt a tisztikarok összeállítása ; ezek is hasonló elemekből toborzódtak, de itt még mélyebben kellett a jelentéktelenség és ismeretlenség rétegeibe leszállani. A szabolcsmegyei kir. biztos öt embernek kínálta fel az alispánságot, míg végre talált egyet aki elfogadta. Több kir. biztos a hivatali állásokkal egybekötött fizetések fölemelését kérte, mert oly illetmények mellett, aminőket az alkotmányos korszak tisztviselői húztak, ma nincs vállalkozó! Előfordult ismételve, hogy oly egyének, kiknek kinevezését már közzé-

[1] *O. L. K. E. I.* 817., 1148. szám. *P. N.* nov. 9., 15., 19., 22., 26.
[2] *P. N.* nov. 13—dec. 11-i számok.

tették, utólag tiltakoztak ellene. Máriássy Ádám, ki már az oroszok bevonulásakor mint kormánybiztos szerepelt, s most Borsod megye kir. biztosa lett, legegyszerűbbnek találta hirlapi hirdetésben hívni fel mindenkit, ki magát hivatalos állás viselésére képesnek érzi, hogy jelentkezzék s mutassa be okmányait; így aztán nem lehet csodálni, hogy a kinevezettek között «cs. kir. figyelő» (respicient), tollnok, írnok is előfordult és ritka kivételt alkotott az olyan eset, amelyben egy ezidőben állásba jutott tisztviselő ezt az állását utóbb az alkotmányos korszakban is megtartotta.[1] A provizórium idejében Pestmegye első alispánja a Nyáry Pál helyére Benyovszky Vince lett, Pest város főpolgármestere Krászonyi József, Budáé Paulovics László.[2]

Csodálatos, hogy a kinevezéseknél követett ilyen eljárás után a kormány mégis csakhamar abba a helyzetbe jutott, hogy a saját kinevezettjeinek megbízójuk iránti hűségben és odaadásában kételkedni volt kénytelen. Ez csakis úgy magyarázható, hogy az új kinevezettek s különösen a megyei kormányzók, látva a gyűlöletet, melynek ki vannak téve, néha egy-egy, a közvéleménynek tetszetős kiszólással vagy kilengéssel igyekeztek súlyos helyzetöket könnyíteni. Így Pálffy helytartó megbotránkozással mutatta be a kancelláriának Szabó Antal temesmegyei főispáni helytartónak székfoglalása alkalmával tartott beszédjét, melyben tagadta az októberi diplomának alaptörvényi jellegét s Deák Ferenc feliratáról azt mondta, hogy az szigorúan a törvényen alapul, de jó lett volna a «quid juris» mellett a «quid consilii»-t is tekintetbe venni; elismerte, hogy Magyarországon csak az országgyűlésileg megajánlott adó hajtható be, de az okosság kívánja, hogy a hatalommal szembe ne szálljunk. E beszédje miatt Pálffy az adminisztrátort állásától nyomban elmozdítandónak ítélte. Forgách higgadtabban fogta fel a dolgot; tapintatlannak tartotta ő is a beszédet, de nem látott elegendő okot arra, hogy e miatt a különben érdemes férfiú elejtessék, annál kevésbbé, mert nehéz volna helyére megbízható egyént találni.[3]

Hasonló esete volt Balogh Kornélnak, ki mint udvari tanácsos a kancelláriában elvállalta a győrmegyei főispánságot s a megyei tisztikar első összejövetele alkalmával nem akadályozta meg egy oly határozatnak jegyzőkönyvbe vételét, amely az új rendszer ellen óvást emelt. A főispán igazoló jelentése ellenére a kancellár a helytartó javaslata értelmében utasította az utóbbit, hogy Baloghot tapintatlan eljárásáért rójja meg s a szóbanforgó határozatot töröltesse általa a jegyzőkönyvből. A főispán a megrovásban megnyugodott, de újabb előterjesztésben fölmentetni kérte magát a jegyzőkönyvi törlés végrehajtásától,

[1] Fuhrmann Andor eperjesi polgármester.
[2] *P. N.* nov. 14, dec. 20-i számok.
[3] *O. L. K. E. I.* 1119. szám.

mert a tisztikar óvása időközben feledésbe ment, a tisztviselők kötelességeiket pontosan teljesítik s e rendelet utólagos végrehajtása állását lehetetlenné tenné. A helytartó, mint a katonai fegyelem embere, nem volt hajlandó a kérést teljesíteni, mert az idő múlása (ez már márciusban történt) a főispán saját hibája s a kormány nem lesz képes tekintélyét fenntartani, ha saját közegei megtagadják utasítása teljesítését. Forgách kancellár most is engedékenyebbnek bizonyult: elengedte a főispánnak a jegyzőkönyvi törlést, de komolyan megintette, hogy jövőben ilyesmi ne forduljon elő.[1]

Azonban panaszok merültek föl egyes megyekormányzók ellen a közönség köréből is. A kancellár kénytelen volt gr. Zichy Hermann vasmegyei főispántól felvilágosítást kívánni be tisztikarának hanyagsága s a közigazgatás lassú menete miatt. Még sokkal nagyobb megütközést keltet Máriássy Ádám borsodi kir. biztos eljárása. Ő kezdettől fogva erős kezűnek akart mutatkozni; azoknak a rendelkezési állományban levő tisztviselőknek, kik hivatalt vállalni nem akartak, a fizetését egyszerűen beszüntette, amiért a kancellária dícséretében volt része. Csakhamar azonban átjárta a lapokat a hír, hogy Máriássy parancsára Jekelfalusy Lajost, Miskolc város főbíráját, úgyszintén Éles János albírót és Kis József főjegyzőt elfogták s a kassai hadtestparancsnoksághoz kísérték állítólag azért, mert a rájok bízott okmányokat az új tisztviselőknek kiszolgáltatni nem akarták. A helytartóság is értesült a dologról, de hamar megnyugtattatta magát Máriássy azon jelentése által, hogy a katonai hatóságok közlése szerint a vizsgálat nem fogja Jekelfalusynak és társainak elítéltetését vonni maga után. A kancellár azonban kevésbbé kedélyesen fogta fel a dolgot, «őszinte sajnálatát fejezte ki Máriássy tapintatlan eljárása felett»; ő — úgymond — barátja az erélynek, de rosszalja az olyan balfogásokat, melyek az erély ürügye alatt csupa túlbuzgóságból s a következmények higgadt megfontolása nélkül következtetnek el s melyek a hivatalos közegeket igazságtalan színben tüntetvén fel, megingatják a közbizalmat. Amiért Máriássy komolyan utasítandó hogy az ily intézkedésektől szigorúan tartózkodjék. Jekelfalusy és társa pedig nagy sietséggel szabadon bocsáttattak.[2]

Míg a magyarországi ideiglenes kormányzat igyekezett tárgyilagos szigorral gyakorolni az ellenőrzést saját közegei fölött, viszont ezeke a vállalkozásuk miatt őket az értelmiség részéről érő bántalmak és bojkottálás ellen is oltalmába akarta volna venni; de e tekintetben nem mutathatott fel eredményeket. Jellemző példa volt a vasmegye újonnan kinevezett alispán, Hrabovszky esete, ki megjelenvén a szom

[1] *U. ott* 1862. évi 65. és 236. szám. *P. N.* 1862. jan. 11.

[2] *O. L. K. E. I.* 1861. évi 952. sz., 1862. évi 64. és 384. számok. *P. N.* 1862. jan. 9., 11., 21.

bathelyi gazdasági egyesület közgyűlésén, az egész gyülekezet tüntető-leg elhagyta a termet.[1] Az ilyen tüntetések ellen nem volt védekezés. Gr. Pálffy Móricot mód felett bosszantván e dolgok, egy legfelsőbb elhatározást akart kieszközölni, mely a nyilvánosság előtt az uralkodó teljes védelméről biztosítaná az új tisztviselőket. Forgách kancellár abban a helyes véleményben volt, hogy egy ily legfelsőbb megnyilat-kozás csak növelné az illetőket hazaárulóknak nyilvánító, s a jegyző-könyvekből már úgyis törölt megyegyűlési határozatok fontosságát. Pálffy azután más módon próbált a sértegetéseknek és fenyegetések-nek véget vetni; egy körrendeletben az ily vétségekre nyolc naptól hat hónapig terjedhető szigorú fogságbüntetést akart szabni. Forgách elvben egyetértett ezzel, de attól tartott, hogy az ily cselekmények nyomozása túlságosan belé fog nyúlni a magánéletbe; ő is tervbe vette az efféle vétségeknek kifejezetten a katonai bíróságok elé való utalását. Azután mindössze az történt, hogy egy december 14-ről kelt udvari rendelet újra elrendelte a diffamáló határozatoknak — amennyiben az még addig meg nem történt volna — a jegyzőkönyvekből való törlését.[2]

Már az eddig elmondottak is némi tájékozást nyujtanak arra nézve, hogy a provizórium milyen fogadtatásban részesült Magyarországon s milyen várakozással nézhettek annak létrehozói munkájuk gyakorlati eredményei elé. Egy a magyarok iránt kevés rokonszenvet eláruló újabb közjogi és történetíro csodálatosnak mondja a nyugalmat, mellyel a nemzet e változást fogadta s azt a majdnem kivétel nélküli egyetértést, amellyel az egész ország megfelelt a passzivitás Deáktól kiadott jel-szavának. Mindez annak a bizonyítéka volt, hogy Magyarország az alkotmányos kormányzás nehány hónapja alatt erkölcsileg megerősö-dött és teljesen egységes volt nemzeti politikájának céljára nézve, amiért a jövőbe vetett bizalma sem ingott meg.[3]

Ez a csodálatos nyugalom főkép a Deák személyétől áradt ki, aki teljesen tisztában volt magával az iránt, hogy a nemzet most se tehet semmi egyebet, mint visszakövetelni alkotmánya teljességét, bár Bécs — ha úgy tetszik neki — kormányozhatja 500,000 szuronnyal, amelynek a nemzet ellent nem állhat. Tőle pedig ne várja senki, hogy azt a programmot, amelyet a két feliratban kifejtett, most mással cse-rélje föl.[4] Azt mondogatta ez időben mindig: «csak egy helyes politika van jelenleg — nem politizálni!» Csengery Antal s vele bizonyára sokan azt mondták rá: igaza van. Nehéz is lett volna nyilvánosan poli-tizálni, mikor a gyűléseket nem tűrték s a sajtó annyira gúzsba volt

[1] *P. N.* 1862. jan. 15.

[2] *O. L. K. E. I.* 1861-i 881. szám; 1862-i 104. szám; ez utóbbi nincs kiadványozva. *P. N.* 1862. jan. 21.

[3] *Redlich* id. köt. 194—195. l.

[4] *Kecskeméthy A.* beszélgetése Deákkal; *K. A. naplója* 126. s köv. l.

kötve, hogy a nagy kérdések fölötti legszelídebb polémiát sem engedték meg. «A rendőrség éjjel kidobta a lapból ami nem volt ínyére.»[1] A passzivitás politikáját hirdette Kemény Zsigmond is a Pesti Naplóban, mondván, hogy «nem volna értelme annak, ha most suttogva és en miniature ismételnők azt, amit tavaly fennszóval, nem hatás nélkül, de eredménytelenül hirdettünk».[2]

A helyzet megítélése szempontjából azonban figyelmet érdemel az a jelentés is, amelyet 1861. december hó elején küldtek Kossuthnak hívei.[3] Ez a jelentés nagyon sötét színekben festi a közhangulatot, talán némileg célzatosan is, hogy Kossuthot cselekvésre indítsa. «A hazafiak nagy része — úgymond a jelentés — megijedt az életbeléptetett szigorú rendszabályoktól, a rossz hazafiak pedig honfiúi áldozatkészségnek minősítik hivatal utáni sóvárgásukat. Annyi a hivatalkereső, hogy két provizóriumot lehetne belőlük összeállítani. (Ennek az említett tények ellentmondanak.) De vannak kivételek! Az agitáció azt hirdeti, hogy Magyarországon csak az urak nem akarnak kibékülni Ausztriával, mert akkor nem tarthatnák lenyügözve a népet, de a császár meg fogja mutatni, hogy az fog történni, amit ő akar s ami a nép és a nemzetiségek javára szolgál. Szerencsére az agitációval párhuzamosan halad az adóexecutió katonai erővel, temérdek csalással és zsarolással. Keresztül tudtuk vinni az alkotmányos hatóságok tömeges lemondását az abszolút kormány intézkedéseivel szemben ; sokan nehezen váltak meg állásuktól, ezért becsületbeli dolgot kellett csinálni belőle . . . «Az biztos, hogy ha tavaszra nem lesz valami «égiháború», a nemzet minden áron ki fog békülni ; egy ilyen békemű apostolaivá azonban mi soha sem válhatnánk.»

Az általános tájékozatlanságban természetesen kapkodott a közönség különösen Bécsből szárnyra kelő hírek után, bár azoknak többnyire nyomában járt a cáfolat. Beszéltek a titkos intésről, melyet a volt országgyűlési határozati pártiak kaptak volna Bécsből bizonyos egyezkedési tárgyalások iránt, melyekből természetesen semmi se lett.[4] Zsedényi ezt írta 1862. februáriusában Deáknak : «Magam maradtam régi barátaim sorából, kit Ő Felsége időről-időre még magához hivat. Azt tudom, hogy a külön minisztérium eszméjét soha, de soha el nem fogadja.»[5] Egyszer Schmerling bukásának, másszor Rainer főherceg

[1] *Csengery Antal hátrahagyott iratai és feljegyzései* (Bpest, 1928) 474—475. l.
[2] *P. N.* 1862. márc. 19.
[3] *Kossuth:* Irataim III. 663. s köv. l. Ezt a jelentést Jósika küldi Kossuthnak Génuába azzal, hogy azt P. F.-től kapta ; ez a P. F. minden valószínűség szerint b. Podmaniczky Frigyes, aki tudvalevőleg sógora volt Jósikának.
[4] *Podmaniczky* id. m. III. 135. s köv. l.
[5] *Kónyi:* Gr. Széchenyi István levelei Hollán Ernőhöz, Bud. Szemle, 1899, (265. szám) 162. l.

helytartóságának, sőt nádorságának hírét terjesztették a lapok. Apponyi maga cáfolta meg azt a tudósítást, mintha a magyar konzervatívek Bécs mellett Kalksburgban értekeztetet tartottak volna, amihez az osztrák lapok mindenféle kommentárokat fűztek. Hasonlóképpen megcáfolta Ürményi József a bécsi lapok ama hírét, mintha ő a császárnak emlékiratot nyujtott volna át.[1]

Egy időben levélváltás folyt a kancellária s a helytartóság között az uralkodónak magyarországi látogatása tárgyában. Forgách maga vetette föl az eszmét, hogy a törvényhatóságok szervezésének befejezése után egy uralkodói látogatás, mint a viszonyok megszilárdulásának legfelsőbb elismerése, jó benyomást tenne ; azonban, Pálffyval egyetértőleg, még februárius közepe táján is el kellett ismernie, hogy a helyzet erre meg nem érett. Véletlenül ugyanekkor a mindig szimatoló rendőrség egy, a császár ellen tervezett merényletnek vélt nyomára jönni ; az ez irányban megindított, kiterjedt vizsgálat azonban alaptalannak tüntette föl a jelentést.[2] A császár kevéssel előbb velencei tartományában időzött s a Veronában végbement nagy katonai szemle alkalmával a bel- és külpolitikai helyzet által egyaránt nem indokolt harcias beszédek hangzottak el. Az uralkodó a katonákhoz intézett beszédjében buzdította őket a nehéz küzdelmekre, melyek előtt állnak, Benedek hadfőparancsnok pedig kifejezést adott az egész katonaság lelkesedésének és nemzetiségi különbség nélküli önfeláldozó készségének nagy Ausztriáért és császárjáért síkra szállni. Beszédét így végezte : «És győzni fogunk! Isten bennünket úgy segéljen! Amen.»[3]

Szerencsére ekkoriban Ausztria csak a balkánon adta némi jelét harci kedvének, amidőn a montenegrói és hercegovinai lázongások idejében határai biztonsága s a közlekedés biztosítása érdekében csapatait bevonultatta Dalmáciából a Hercegovinához tartozó Suttorinába, ami heves jegyzékváltást idézett elő Szt. Pétervár és Bécs között, mert Oroszország — s mint később kitűnt, nemcsak Oroszország — Ausztriának ebben az egyoldalú és elszigetelt vállalkozásában a párizsi béke megszegését látta; nagyobb bonyodalom azonban nem támadt belőle.[4]

A provizórium berendezkedéséhez természetesen hozzá tartozott a sajtó megfelelő kezelése úgy korlátozó és megtorló, mint hangulatkeltő és propagatív irányban ; az előbbire nézve a kormánynak úgyszólván teljesen szabad keze volt, mégse érhette el egészen a célját ; az utóbbira nézve elmondhatjuk, hogy a ráfordított áldozat semmi arányban sem állott az eredménnyel. Már decemberben elkezdődtek a sajtóvétségek miatti elfogatások ; Tóth Kálmán, mint a Bolond Miska szer-

[1] *P. N.* 1862. jan. 14., 17., 18., 19., 25., 26.
[2] *O. L. K. E. I.* 1862-i 127., 204., 235. számok.
[3] *P. N.* 1862. jan. 15. *Rogge* id. köt. 182. l.
[4] *P. N.* 1862. jan. 4. *Rogge* id. köt. 177—178. l.

kesztője, ekkor került fogságba.[1] Ez időben a hivatalos kormánylapnak tekintett «Sürgöny»=ön kívül, mint nem hivatalos lapok, Magyarországon a Pest=Ofner Zeitung, a Pesti Hírnök részesültek szubvencióban, amelyet azonban hosszú huza=vona után éppen nem nagy összegben a kancellár megkeresésére a pénzügyminiszter csak kelletlenül utalt ki.[2] Az osztrák és a magyar kormánytagok között ugyanis írásban és szóval állandóan folyt a vita a hivatalos és nem hivatalos szubvencionált sajtó magatartása fölött, s — mint már említettük — előfordult nem egyszer, hogy egy kormánylapot is le kellett foglalni. Ausztriában a sajtódotációk terén sokkal bőkezűbb volt a kormány. Schmerling egy ízben érdekes adatokat terjesztett a minisztertanács elé a sajtószubvenciókról ; e sze= rint az 1861. év folyamában 78,500 forintot fordítottak e célra s ez összegből a Schmerling lapja, a Donau=Zeitung, melyet Perthaler szer= kesztett, egymaga 25,000 frtot vett igénybe. A Schmerling számítása szerint tulajdonképpen e célra 350,000 frt volna szükséges, melyből 85,000 frt a külföldi sajtóra jutna, a pénzügyminiszter legföllebb 160,000 frtnak felvételét a költségvetésbe mondta lehetségesnek. A személyesen elnöklő császár csak azt kívánta biztosítani, hogy a szubvencionált lapok azután ne írjanak a kormány ellen.[3]

A provizórium kihirdetését követő első hónapokban a katonai bíró= ságok szemlátomást tartózkodtak joguk gyakori és feltűnő igénybe= vételétől ; ellenben még mindig nem szüneteltek a katonai adóvégre= hajtások, habár maga a rendőrség figyelmeztette a kormányt az e téren előforduló visszaélésekre és arra, hogy a legloyalisabb polgárok is béké= lenek lesznek, mert joggal azt hitték, hogy a provizórium behozatalával az adószedést a rendes pénzügyi közegek fogják végezni s most látják, hogy minden a régiben marad, amit nem az új hivatali közegek lassú= ságának, hanem magának az új rendszernek tudnak be.[4]

A következő fejezetben fogjuk látni, hogy, míg magában a szűkebb értelemben vett Magyarországban a provizórium első hónapjai egy= általán nem hozhattak létre oly eredményeket, melyek az állítólag csak izgatók által félrevezetett közönséget az új rendszernek s az annak vég= céljaként jelentkező összepontosított birodalmi alkotmány eszméjének= megnyerhették volna, Erdélyben szintén kínos vajudások akadályozták a Schmerling terveinek megvalósulását, Horvátország pedig tovább is ridegen elzárkózott a februáriusi pátens ígéreteitől. Sőt mi több, magá= ban Ausztriában nyomát sem lehetett találni a megelégedésnek, a

[1] *P. N.* 1861. dec. 10., 14., 15.

[2] *O. L. K. E. I.* 1861=i 823. és 1084. számok, 1862=i 181. szám. (Itt 3000 frtról van szó.) *H. H. S. A.* Min. R. Prot. 1861. szept. 2. (Itt a Sürgöny szubven= ciója 6000 frttal szerepel.)

[3] *H. H. S. A.* Min. R. Pr. 1862. márc. 4.

[4] *O. L. K. E. I.* 1861=i 971. szám.

csonka s a mellett nehezen kezelhető birodalmi tanács állandóan csak a februáriusi alkotmány kudarcáról tett bizonyságot.

Ily körülmények között valóban csak a Schmerling makacs hiúsága szülhette azt a gondolatot, hogy a februáriusi pátens kibocsátásának első évfordulóját birodalomszerte meg kell ünnepelni. Indítványára s a közkívánatra való hivatkozással a minisztertanács már február 15-én elhatározta, hogy az alkotmány megadásának évnapja, vagyis február 26-ika, mindenütt megünnepeltessék, egyházilag is és az ünneplésben a hivatalnokok és a katonatiszti kar hivatalból testületileg részt vegyenek.[1] Schmerling ez alkalomból magas kitüntetésben részesült. Az ünneplés a legtöbb helyen zavartalanul, de kizárólag hivatalos jelleggel végbement s a Schmerling sajtója megállapíthatni vélte, hogy napról-napra szaporodik azoknak a száma, kik a föderalizmus táborából a februáriusi pátensébe mennek át, így a rutének, románok, szászok, szerbek s a felvidéki tótok; sőt a magyar körökben is jobb hangulat kezd lábrakapni. Nem hiányzott azonban az ellentmondás sem, éspedig nem a gúzsbakötött Magyarország részéről. A prágai hercegérsek megtagadta a kívánt ünnepi mise tartását, mondván, hogy az egyház politikai tüntetésekben nem vehet részt; ugyanezt tették a königgrätz és bukovinai püspökök. Volt e fölött nagy felháborodás a minisztertanácsban, mely elhatározta, hogy az illető főpapoknak a császár megütközése fejeztessék ki.[2]

De az osztrák sajtóban is nagyon megoszlottak a vélemények ez ünneplés időszerűségére nézve. A centralista «Morgenpost» szerint az alkotmány megünneplésének öröme nem ment a fájdalomtól, mert a dualizmus, melyet a februáriusi alkotmány el akart törölni, élénkebben nyilatkozik, mint valaha. Legélesebben tiltakozott az ünneplés ellen a prágai «Hlas», arra emlékeztetvén, hogy Csehország lakosságának kétharmada cseh s csak egyharmada német! Mire a Schmerling szócsöve, a «Donau-Zeitung» fölényesen kitanította cseh kollégáját, hogy Európa nem fogja megengedni, hogy e világrész kozák legyen és Németország nem fogja Csehországot kezeiből kibocsátani soha! Az azóta lezajlott világesemények furcsa világot vetnek az osztrák államminiszter fennhéjázó jóslatára.[3]

Véletlenül a pátens kibocsátásának évnapja majdnem összeesett azzal a nappal, t. i. február 23-ikával, amelyen a magyar országgyűlés feloszlatása óta hat hónap telt el. Forgách kancellárnak meg kellett emlékeznie arról, hogy az ő javaslatára az országgyűlést feloszlató uralkodói leiratban az a bár csak bizonytalan ígéret is foglaltatott, hogy az új országgyűlés a lehetőség szerint hat hónap alatt fog összehívatni.

[1] *H. H. S. A.* Min. C. Pr. 1862. febr. 15.
[2] *U. ott* márc. 6. *P. N.* febr. 27.
[3] *P. N.* febr. 26., 27.

Senki se gondolhatott komolyan arra, hogy ez a határidő megtartassék ; azonban Forgách mégis helyén valónak vélte, hogy annak kényszerű elmulasztása valami magyarázat tárgyává tétessék. E mellett őt kétségkívül az a gondolat is vezérelte, hogy komolyan akarta összehívni egyszer az országgyűlést és akarta ébren tartani az ebbe vetett hitet a nemzetben ; mert csak így vélte lehetségesnek egy oly mérsékelt párt létrejöttét, mellyel majdan az országgyűlésen a kiegyezést — az ő elgondolása szerint mindenesetre 47-es alapon — megkísérelni lehessen.[1] Ez magyarázza meg azt is, hogy a kancellár a tervezett uralkodói megnyilatkozásban utalni kívánt az országgyűlés számára már most előkészítendő királyi propozíciókra, hogy ez is igazolja az összehívás komoly szándékát.

A március 7-én az uralkodó személyes elnöklete alatt tartott minisztertanácsban terjesztette elő javaslatát, bemutatva már a kiadandó királyi kézirat szövegét is, mely röviden megállapítván, hogy az országgyűlést összehívni mindeddig lehetetlen volt, s utalva arra, hogy az uralkodó eltökélt szándéka Magyarországnak a birodalom többi országaihoz való közjogi viszonya tekintetében a magyar országgyűlés közreműködésével határozni s hogy fennáll reménye a kedélyek oly megnyugvására, s a viszonyok oly megszilárdulására, mely az országgyűlés összehívását nemsokára lehetővé fogja tenni, utasítja a kancellárt, hogy az országgyűlés elé terjesztendő királyi propozíciókat dolgoztassa ki és mutassa be. E propozíciók tárgyai gyanánt Forgách a közjogi kérdésen kívül megjelölte a polgári perrendtartást, a kereskedelmi- és büntető-törvényt, de jelezni kívánta, hogy a régibb magyar törvények is alkotmányos úton a jelen közjogi viszonyokhoz alkalmazandók lesznek.

A javaslat nagy vitát idézett föl; Rechberg és Esterházy pártolták azt, mert véleményök szerint Ausztria iránt barátságos hatalmak (itt bizonyára Angolországra gondoltak) megnyugvással fogadnák a magyar országgyűlés összehívását. Schmerling is kívánatosnak tartotta, hogy a jóérzelmű magyarok megszabaduljanak attól az aggálytól, hogy Magyarország abszolutisztikus módon fog kormányoztatni. Kívánná azonban, hogy a kézirat határozottan fejezze ki azt, hogy az uralkodó a közösen kezelendő ügyekre nézve változhatatlanul határozott s csak azok kezelésének módja lehet tárgyalások anyaga. Forgách utalt ugyan arra, hogy a gazdag képzeletű magyarokkal másképen kell beszélni, de nem látott lényeges eltérést a saját s az államminiszter felfogása közt és hajlandónak nyilatkozott javaslatának szövegét megfelelően módosítani. Miután a császár jelezte, hogy a magyar országgyűlés esetleges elfogadható javaslatai a birodalmi tanács elé lesznek viendők, s hogy ha a tárgyalások eredménytelenek maradnának, az országgyűlés újból feloszlatandó és

[1] *Drei Jahre Verf.* 177. l.

a jelenlegi kormányzati rendszer mindenesetre fenntartandó lesz, Forgáchot javaslata kidolgozására utasította.[1]

A két későbbi minisztertanácsban (márc. 11. és 14.), mely e tárgygyal foglalkozott, már nem a császár, hanem Rainer főherceg miniszterelnök elnökölt s Forgách bemutatta módosított javaslatát, mely számolt a Schmerling aggályaival, de mégsem nyerhette meg ennek tetszését, ami kissé ingerültté tette a vitát. Schmerling nem akart elállni az elhatározások változhatatlanságának hangsúlyozásától s a februáriusi pátensre való utalástól, mire Forgách ingerülten felelte, hogy jobb semmit se mondani, mint mindig újra «csipkedni».[2] Gr. Nádasdy Ferenc, ki ez időben, mint a kormány bizalmi férfia, az erdélyi ügyekre nézve ismét helyet foglalt a kabinetben, azt ajánlotta, hogy a főispánok előzetes megkérdezése után próbaképpen a törvényhatósági bizottságok volnának összehivandók, hogy azok magatartásából lehessen következtetést vonni arra nézve: mi várható az országgyűléstől? Forgách ezt határozottan ellenezte, sőt hibának tartotta, hogy 1860-ban megengedték a bizottságok összehívását. Ő — úgymond — a maga tisztviselőivel kívánja a választásokat intéztetni, a törvényhatóságok majd csak az országgyűlés által eszközölt reform után lennének visszaállítandók. Megegyezés nem jövén létre, a kiadandó kézirat tervét végül egészen elejtették.[3]

Forgách, úgy látszik, bízott abban, hogy ha az uralkodó, ki akkoriban Velencében időzött, visszatér, sikerülni fog az ügyben fordulatot idéznie elő, mert — feltűnő mellőzésével a hivatalos titoktartásnak — kevéssel később a lapokban egy közlemény jelent meg, mely elmondja, hogy miután a hat hó, mely alatt az országgyűlésnek «a lehetőség szerinti» összehívása kilátásba helyeztetett, elmúlt, a kormány tájékoztatni kívánja a közvéleményt az össze nem hívás okai felől; a tájékoztatás formájára nézve azonban nézeteltérés van az államminiszter s a kancellár között, mely csak a császárnak Velencéből való visszatérése után fog eloszlattatni.[4]

A nézeteltérés eloszlatása nyilván nem sikerült s a kormány a magyarázattal adós maradt. A nemzet bizonyára jobban értette meg azt a hallgatást, mint megértette volna a magyarázatot.

[1] *H. H. S. A.* Min. R. Pr. 1862. márc. 7. *Redlichnél:* II. 301—302. l.
[2] «sticheln».
[3] *H. H. S. A.* Min. R. Pr. márc. 11., 14. *Redlichnél* II. 302—303. l.
[4] *P. N.* márc. 18.

III.

(Az erdélyi külön országgyűlés összehívásának terve döntő stádiumba jut ; Kemény kancellár javaslatai nagy módosítást szenvedvén, ez lemondását idézi elő. A szeptember 19-i uralkodói leirat kitűzi az erdélyi országgyűlést nov. 4-ikére Gyulafehérvárra ; a kormányszék ez ellen előterjesztést tesz, melyet a kormány mellőz. Gr. Nádasdy Ferenc miniszterré neveztetvén ki, megbizatik az erdélyi kancellária vezetésével ; az országgyűlést ugyan bizonytalan időre elhalasztják, de az előkészítő munkálatokat elrendelik. Az erdélyi kormányszék elnöke a távozó gr. Mikó Imre helyett gr. Folliot de Crenneville altábornagy lesz s a törvényhatóságok vezetőinek kicserélésével és a törvhat. bizottságok felfüggesztésével, majd újjászervezésével Erdélyben is provizórium lép életbe, mely, miután az alkotmányos bírák vonakodnak az osztrák jogot alkalmazásba venni, a törvénykezésre is kiterjed. Azalatt Horvátországban is szakításra kerül a sor ; az országgyűlést feloszlatja, de némely kívánságát teljesíti a kormány ; a megyéket működésben hagyják, azok némely helyen ellenzéki szellemű feliratokat határoznak el, de az ujoncozást foganatosítják. A birodalmi tanácsban fölmerül a költségvetés tárgyalására való illetékesség kérdése, a pénzügyi bizottság hosszan tárgyalja a költségvetést s a képviselőház erős kritikával, csak a miniszteri felelősség hiányára való utalással bocsátja azt keresztül, miközben az egész jobboldal távoltartja magát a szavazástól. A pénzügyi helyzet fokozódó nehézségei közt a haditengerészet számára külön minisztériumot szerveznek. Viszály a pénzügyminiszter és a magyar kancellár között a katonai adóvégrehajtások ügyében. 1861. szeptember—1862. április.)

A Schmerling eredeti szándéka kétségkívül az volt: Horvátországban és Erdélyben a Magyarországon követett politikától megkülönböztetett eljárást alkalmazni ; ezekben a «koronatartományok»-ban remélte, hogy a februáriusi pátens elfogadását s a birodalmi tanácsban való képviseletet sikerül keresztülvinnie és akkor a beligazgatás terén szívesen meghagyta volna mindkét országban a létező önkormányzatokat és eltekintett volna a magyarországiakhoz hasonló, tulajdonképpen ostromállapotszerű rendszabályoktól.

Horvátországra nézve már augusztus folyamában bekövetkezett a csalódás, azonban a bécsi kormány, megemlékezve a régi érdemekről, ezzel a dédelgetett gyermekével mégsem akart kíméletlenül bánni s mint látni fogjuk, a tétovázás és elodázás politikáját követve életben hagyta a vármegyéket s még egy-két közjogi vívmánnyal is kedveskedett a horvátoknak.

Más volt a helyzet Erdélyben ; ott ugyan a román vagy szász többséggel bíró megyék nem fejtették ki azt az éles ellentállást, amely Magyarországon majdnem általánossá vált, de a külön országgyűlésnek, melytől Schmerling a birodalmi tanácsban való részvétel kimondását várta, de amelyet az 1848=i törvények alapján állóknak szükségkép ellenezniök kellett, az összehívása oly óriási nehézségekbe ütközött, s oly soká elhúzódott, hogy a kormány végre nem tehetett egyebet, mint ott is egy provizóriumot léptetni életbe, melynek a közigazgatás és törvénykezés rendes menetének biztosítása mellett az is volt a célja, hogy a külön országgyűlés számára előkészítse a talajt.

Ismertettük azt a kétségkívül taktikai okokból az erdélyi kormány= szék és kancellária által előidézett huzavonát, mely már az októberi diplóma kibocsátása óta késleltette az erdélyi országgyűlés kiírását. Sok sürgetés után b. Kemény Ferenc, az erdélyi kancellária elnöke végre augusztus 24=én terjesztette elő a minisztertanácsnak az erdélyi ország= gyűlés összehívására vonatkozó javaslatait.[1]

B. Kemény Ferenc kétségtelenül bizonyos ellenmondásba jutott önnönmagával, midőn jól ismert elvi álláspontját, mely az 1848=i úniót fennállónak s tehát az erdélyi külön országgyűlést törvénytelen= nek tekintette, elhagyásával belebocsátkozott a külön országgyűlés megtartásának módozataiba. Taktika volt bizonyára ez is : ellentétek fölidézésével akarta legalább még egyszer elodázni a törvénytelen álla= pot bekövetkezését. De miután bukását így sem kerülhette el, kérdés, vajjon hírneve és emléke szeplőtlen megőrzése szempontjából nem lett volna=e jobb már az elvi kérdésben vinni törésre a dolgot? [2]

E javaslat szerint az erdélyi országgyűlés november 4=re Kolozs= várra lenne összehívandó, s azon királyi propozíciók gyanánt szerepel= nének : a kormányszéknél és a kir. táblánál még üresedésben levő magasabb tisztségeknek választás útján való betöltése, képviselők kül= dése a birodalmi tanácsba, Magyarország és Erdély úniójának kérdése s az igazságügyi törvények szükséges revíziója. Az országgyűlés meg= választása olykép történnék, hogy az eddig is választói joggal bírók körén kívül fejenkinti 8 forint adó jogosítson a választásra. Az ország= gyűlés kir. biztosául első helyen gr. Haller Ferenc táborszernagyot ajánlotta.

A Kemény javaslata nagy vitát idézett föl ; a saját kancelláriájá= nak egyik román tanácsosa, Pop László Vazul azzal szemben külön= véleményt terjesztett elő, mely Nagyszebent ajánlotta az országgyűlés székhelyéül s a királyi propozíciók közé a román nemzet törvénybe iktatását s a nemzetiségek egyenjogúságának törvényes biztosítékait is

[1] *H. H. S. A.* Min. R. Pr. 1861. júl. 26., aug. 24.
[2] Lásd *Ürmössy* id. művét I. köt. 332. s köv. l.

felvétetni kívánta. Az országgyűlést már hat hét multával egybehívatni javasolta. Schmerling, az osztrák miniszterektől támogatva a Pop véleményéhez járult, de azon túlmenőleg kifogásolta, hogy az eddig jogosulatlan nemzetek részvétele az országgyűlés megalakításában mélyen alatta marad az eddig jogosultak arányszámának. Miután már a március 24-i legfelsőbb elhatározás megállapította a 4 forintnyi censust, legalább annak kimondását kívánta, hogy ebbe az összegbe mindennemű adó beszámíttassék és hogy a 60,000-nél több lelket számláló megyék 3000 lelken felül nem két, hanem megfelelően több képviselőt küldjenek, úgyhogy az országgyűlési képviselők száma 16-tal szaporodjék. Az országgyűlés székhelyéül ő is Nagyszebent ajánlotta, mert, bár a kormányszék Kolozsvárott van, nem lesz nehéz azon osztályát, melylyel az országgyűlésnek éppen dolga van, Nagyszebenbe átutaztatni s Kolozsvárott a gyűlés nem magyar tagjai különösen az únió kérdésében a multak emlékeinek hatása s a magyar lakosság és a diákság terrorizmusa alatt állanának, ellenben Nagyszeben higgadt szász lakossága nem fogja zavarni az országgyűlés munkáját. Schmerling nem ellenezte az únió kérdésének a királyi propozíciók közé való felvételét, de a kormánynak előzetesen tisztába kell jönnie az iránt, hogy az úniót fennállónak nem tekinti és jövőre ellenzi.

Az ellenvéleményekkel szembeszállott Kemény s felfogását melegen támogatta Forgách is, sőt azzal sokban egyetértett Esterházy is. A magyarok véleménye szerint a Schmerlingtől ajánlott választási aritmetika ugyanis eltérne az 1790-i törvény alapjától s a románok messzemenő követeléseit mégse elégítené ki ; a császár kinevezhetne 16 regalistát a románok közül, ezzel ugyanaz a cél volna elérve a törvény sérelme nélkül. Az időpontra nézve a két javaslat közötti különbség nem nagy ; legjobb lesz megválasztását a kormányszékre bízni. A magyar kormánytagok nem hitték, hogy Kolozsvárott rendzavarás történhetnék mert most már a közönség nem vegyülhet az országgyűlés tagjai közé, mint régen ; ha pedig a hagyomány és törvény ellenére Nagyszebenbe hívatik össze az országgyűlés, oda a magyarok nem fognak elmenni ; nem is kívánható tőlük, hogy azokon a községeken menjenek át, amelyekben a románok a magyarokat 48—49-ben agyonverték. Az únió kérdésére nézve a magyarok álláspontja az, hogy azt a szentesített 48-i törvény kimondja, annak formai érvényéhez tehát kétely nem fér, annak revízióját csupán az októberi diplóma rendelkezése szempontjából kell a kir. propozíciók közé fölvenni.

A vita megújult a szeptember 9-i minisztertanácsban,[1] a császár személyes elnöklete alatt. Ezúttal is mindkét fél szívósan ragaszkodott álláspontjához, új meg új érveket hozva fel annak támogatására ; mint

[1] *H. H. S. A.* Min. R. Pr. 1861. szept. 9.

az országgyűlés esetleges székhelye, most már Gyulafehérvár is szóba került, bár Kemény arra figyelmeztetett, hogy ott nincs terem, mely 300 embert magába fogadhatna s ennyi embert a városban elszállásolni sem lehet ; ellenben a Kolozsvárra nézve fölmerült aggodalmakat teljesen alaptalanoknak találta ; e város az utóbbi időben mindig nyugodtan viselkedett, akkor is, mikor Bécsben és Prágában tüntetések voltak. B. Lichtenfels, az államtanács elnöke azt a jellemző nyilatkozatot tette, hogy jobb, ha a magyarok és székelyek nem jönnek el az országgyűlésre, mert az ő részvételöktől úgyse várható semmi jó. Rechberg pedig megjegyezte, hogy a kormánynak utóvégre is nincs oka az erdélyi országgyűlést mindenáron létrehozni.

Az országgyűlés egybealkotására nézve Schmerling a Pop számadatai alapján igyekezett kimutatni, hogy a márciusi legfelsőbb elhatározás mily igazságtalanságokat hárít a románokra. Most az ú. n. taxalis helyek, vagyis városi kerületek 60,000 lakos után 30 képviselőt küldhetnek az országgyűlésre, a megyék 1.800,000 lakosa csak huszat ; ezekhez járul a 400,000 főnyi szászság 22, s a 390,000 főnyi székelység 10 képviselője ; miután a románok 1.200,000 főnyi tömeget képviselnek, méltányos, hogy a képviselők száma 18-al szaporíttassék s ebből 16 a románoknak jusson. A Schmerling számadataival főkép Forgách kancellár szállott szembe, ki nagy eréllyel védte az erdélyi kérdésekben is a magyarság érdekeit. Szerinte mult évi október óta a románság minden méltányos kívánsága teljesedésbe ment, ők úgy a kancellária, mint a kormányszék, a bíróságok és a főispáni kar összeállításánál kellő figyelemben részesültek ; adócenzusuk alapján részt vesznek úgy a taxalis helyek, mint a megyei kerületek képviselőválasztásaiban s a regálisták meghívásánál se fognak mellőztetni. Mostani kívánságaik azonban már mértéktelenek, ők egyszerűen a létszámra akarják alapítani a választási rendszert és az országgyűlésen oly többséget akarnak létrehozni, mely nem az értelmiség s a vagyon, hanem a vagyontalan tömeg uralmát jelentené. Ne hitegesse a kormány magát azzal, hogy a románok mindig mellette lesznek! Nekik különleges céljaik vannak, melyeket a kormányhatalom letörésével is igyekezni fognak megvalósítani. B. Kemény is ily értelemben nyilatkozott, kijelentve egyébiránt, hogy a képviselők számát a március 24-i legfelsőbb elhatározással eldöntöttnek tekinti ; az az országban ki lesz hirdetve s azt megváltoztatni csak törvényhozási úton lehetne, egyébiránt a románoknak nem is volna hasznuk képviselőik szaporításából, mert nem találnának a megválasztásra alkalmas és méltó embereket. Ez ellenvetésekkel szemben az államminiszter csak természetesnek találta, hogy oly időben, mikor majdnem minden nemzetiség túlzott követelésekkel lép fel, a románok sem maradnak vissza. A kormány majd megtalálja a kellő mértéket s ha elégedetlenek lesznek, el fog bánni velök, mint ahogy elbánt másokkal.

Az élökre állított vitakérdések ebben a minisztertanácsban eldöntetlenek maradtak ; az uralkodó a döntést fenntartotta magának, az azonban rövid idő mulva bekövetkezett, s hogy milyen értelemben fog történni, azt már néhány nappal előbb sejteni lehetett, amikor a lapok közzétették b. Kemény Ferencnek az erdélyi kancellária elnöki állásától való fölmentését és Kabós Dániel legidősebb tanácsosnak a kancellária vezetésével való ideiglenes megbízatását.[1]

Szeptember 19-ikéről kelt az uralkodói leirat, mely az erdélyi országgyűlést november 4-ikére «Károlyfehérvár»-ba tűzte ki s a kormányszéknek meghagyta, hogy a majdan kinevezendő kir. biztossal egyetértve az erre hivatott «karokat és rendeket» hívja egybe s hirdesse ki az országgyűlés főteendőiként : a román nemzet becikkelyezését a bevett nemzetek közé ; a kijelölést a kormányszék és kir. tábla mindama tisztségeire, melyekre a kijelölést a törvény a «karoknak és rendek»-nek tartja fenn s melyek most ideiglenesen vannak betöltve ; huszonhat követ választását a birodalmi tanácsba s végül a polgári és büntető-törvényeknek netán szükséges módosításait. Ugyanez a leirat — a március 24-i legfelsőbb elhatározás megváltoztatásával — elrendeli, hogy mindazok, kik legalább 8 forint adót fizetnek, választójoggal bírjanak s hogy azok a magyar megyék, melyeknek lakossága a 60,000-et meghaladja, minden 30,000 lakos után válasszanak egy követet. Minden követ havi 100 frt tiszteletdíjban részesül.[2]

Ez a legfelsőbb intézkedés, mely majdnem mindenben az osztrák miniszterek álláspontját juttatta diadalra, sőt túlment azon, amennyiben az únió kérdését föl sem vette a királyi propozíciók közé, szerencsére mindenkép magában viselte a végrehajthatatlanság átkát. Szinte kómikus e leiratban a görcsös ragaszkodás az 1790-i törvénynek megfelelő «karok és rendek» elnevezéshez, amikor egy, az akkori viszonyokhoz képest szélsőségesen liberálisnak mondható népképviseleti rendszeren felépülő országgyűlésről volt szó. A kormányszéknek megküldött részletes utasítások azután teljessé tették azt a választási aritmetikát, amely által Schmerling elérhette azt, hogy Erdélyben a román vidékeken 18,000 lélekre jusson egy képviselő, míg a magyar vidékeken csak 20,000-re ; legkiváltságosabb helyzetbe jutottak a szászok, akiknek már 12,000 lélek után kijárt egy képviselő.[3]

Ez a rendelet, úgy, ahogy szólt, végrehajtást nem talált, különösen az összehívásnak abban megjelölt ideje bizonyult csakhamar kivihetetlennek. A kormány nagyon csalódott, ha azt hitte, hogy a Kemény eltávolításával már minden akadályt kiküszöbölt a maga útjából ; csak-

[1] *P. N.* szept. 15., 22.
[2] *U. ott* okt. 3. A márc. 24-i legf. elhatározásra nézve l. e kötet 222. lapját.
[3] *Beksics* Fer. Józs. kora 597. l.

hamar tapasztalnia kellett, hogy magában Erdélyben is hiányzanak a tényezők, melyek a törvénytelen rendeletet végrehajtsák.

A kolozsvári kormányszék a helyett, hogy — mint utasítva volt — haladéktalanul a választók összeírásához fogott volna, alapos és beható tárgyalás alá vette a kapott leiratot és fölterjesztéssel élt az ellen. A kormányszék 12 tanácsosa közül a hét magyar — köztük fényes érveléssel Haynald püspök — az 1848=i törvények érvénye mellett, tehát a külön országgyűlés összehívása ellen foglalt állást, az öt román és szász két különvéleményt jelentett be az összehívás érdekében.[1]

A többségtől elfogadott felirat hangsúlyozza, hogy a kormányszéknek esküjéből folyó kötelessége a törvényekhez való ragaszkodás ; hivatkozik a gyulafehérvári értekezlet megállapodására, melyet magáévá tesz s mint már egy előbbi fölterjesztésében is kifejtette, minden octroi=t, mint az 1791 : VII. és 1848=i (erdélyi) I. törvénycikkel ellenkezőt, kizárandónak tart. Mély sajnálattal vette ennélfogva a kormányszék a külön erdélyi országgyűlés összehívására vonatkozó legfelsőbb leiratot, melyet különben már azért sem tekinthet érvényesnek, mert nincs királyi, csak kancelláriai pecséttel ellátva s mert abban Ő Felségének trónralépte sincs közölve, úgy, hogy ez a rendelkezés alig különbözik azoktól, melyekkel az osztrák örökös tartományok országgyűlései összehívattak a birodalmi tanácsba való követküldés céljából. Erdélyben azonban a törvényhozás joga az ősi alkotmányban gyökerezik ; Erdély rendeletekkel nem kormányozható. Ezt az álláspontját a felirat törvényidézetekkel s hosszabb közjogi fejtegetéssel indokolja. Kijelenti a kormányszék, hogy a királyilag szentesített 1848=i törvényeket érvényben lévőknek kénytelen tekinteni, mert azoknak az únióra vonatkozó rendelkezéseit az erdélyi országgyűlés is magáévá tette s V. Ferdinánd király 1848. július 11=i innsbrucki leirata is elismeri, hogy ezentúl Erdélyre nézve kötelező törvények csak a magyar országgyűlésen hozhatók. Csak ezen az úton, vagyis a közös törvényhozás útján érhető el a fennforgó fontos kérdések kielégítő elintézése. Ha bizonyos különleges ügyek részére külön erdélyi országgyűlés mutatkoznék szükségesnek, a törvényes országgyűlés ilyennek alakítását elrendelhetné, de olyan erdélyi országgyűlés, aminőnek összehívását ez a leirat elrendeli s amely törvényen nem alapul, a kérdéseket meg nem oldhatná, csak növelné a bonyodalmakat, mert végzései törvényes erővel nem bírnának s már puszta összehívása nagy villongásokat idézne elő a néposztályok és nemzetiségek között s megnehezítene minden kiegyenlítést. Az uralkodói leirat úgy tünteti fel az erdélyi nép egy részét, mintha az ma minden jogból ki volna zárva, holott már az 1848=i törvények szabadították fel a jobbágyságot s létesítették a törvény előtti teljes egyenlőséget, mely a

[1] *Ürmössy* id. m. I. 396. s köv. l. *P. N.* okt. 26.

népképviseletben is kifejezésre jut. Az oktrojált választási rendszer tehát fölösleges, de káros is, mert a műveletlen tömegnek túlságos befolyást ad a közéletre, amidőn a vagyon és értelmiség hátrahelyezésével a választók számát 15,000-ről 160,000-re emeli s megkülönböztetéseivel a nemzetiségi kérdést kompromittálja. A magyar szent korona területén Erdélyen kívül is vannak románok, miért részesüljenek csak az erdélyiek ily kiváltságos helyzetben? A jelen időpont sem alkalmas az erdélyi országgyűlés összehívására. Mindezeknél fogva a kormányszék a célbavett intézkedést elejtetni kéri.[1]

A kormányszék azonban az ellenszegülést a végletekig vinni nem akarván, rendeletet intézett a törvényhatóságokhoz, amelyben jelezte, hogy az országgyűlés összehívása ellen előterjesztéssel élt, amelyre még választ nem kapott, mégis közli a választók összeírására vonatkozó részét a rendeletnek, mert azt olyannak tekinti, melynek végrehajtása az uralkodó további elhatározásainál tájékoztatásul szolgálhat. Ennélfogva — ragaszkodva ugyan álláspontjához — felszólítja mégis a törvényhatóságokat, hogy az összeírást hajtsák végre és munkálataikat terjesszék fel, mi végből megküldte az összeírási mintákat is.[2]

Képzelhető a megütközés, melyet ez az előterjesztés — melyet még hozzá a kancellária pártolt s annak vezetője a minisztertanács előtt is indokoltnak ismert el — a magát mindenhatónak érző kormány körében keltett. Kabós Dániel elnökhelyettes a kancellária részéről egyelőre az országgyűlésnek december 2-ikára való elhalasztását ajánlotta, míg ugyanannak a kancelláriának román tanácsosa, Pop, a kormányszék rendreutasítását s a választók összeírásának a törvényhatósági főtisztviselők személyes felelősségére leendő azonnali elrendelését ajánlotta.

Schmerling államminiszter szokott fennhéjázásával nyilatkozott a kormányszék felterjesztéséről, melynek érvelésével — szerinte — nem érdemes foglalkozni, mert a guberniumnak egyáltalán nincs joga a legfelsőbb elhatározások ellen feliratokkal élni ; ez nem az 1848 előtti gubernium, ez az a testület, melyet — éppúgy, mint a kancelláriát — az októberi diploma hívott életbe s ez azt ily jogokkal fel nem ruházta. A leiratnak minden részében érvény szerzendő s az ezzel ellenkező hivatali közegek eltávolítandók és másokkal cserélendők fel. Világosan megmondta, hogy ez az eljárás alkalmazandó az erdélyi kancelláriával szemben is, amennyiben az októberi diplomát és annak következményeit elismerni nem hajlandó.

A vitának gr. Forgách Antal egy egyhangúlag elfogadott közvetítő indítványa vetett véget, mely oda irányult, hogy tekintettel az Erdélyben uralkodó fogalomzavarra, küldessék oda egy bizalmi férfiú, ki az erdélyieknek magyarázza meg az október diploma szellemét.[3]

[1] *P. N.* okt. 26., 27.
[2] *U. ott* nov. 6.
[3] *H. H. S. A.* Min. R. Pr. okt. 19. *Redlichnél* II. 248. s köv. l.

Érdemleges határozatok egyébiránt csak az október 29-én a császár személyes elnöklete alatt tartott minisztertanácsban hozattak. Ez alkalommal már Schmerling érdemesnek találta a kormányszék feliratának részletes cáfolatába bocsátkozni; azonban ez a cáfolat kevés értékkel bírt, miután a határozat, melyet az uralkodó nyomban kimondott, mégis csak az volt, hogy az erdélyi országgyűlés bizonytalan időre elhalasztandó, míg abban a másik határozatban, mely szerint a kormányszék utasítandó, hogy a Magyarország és Erdély uniójára vonatkozó iratokat terjessze föl, annak nyílt beismerése foglaltatott, hogy a kormánynak ebben a kérdésben elfoglalt merev álláspontja teljesen nélkülözte a kellő tárgyismeretet. Elodázhatatlanul szükségesnek találván a kormány az erdélyi kancelláriát megfelelő vezetés alá helyezni s Erdélybe egyelőre kir. biztost küldeni ki, a kancellária vezetésével miniszteri minőségben vita után gróf Nádasdy Ferenc volt miniszter bízatott meg, kir. biztosul pedig b. Stankovics altábornagyot szemelte ki a kormány. Az a körülmény, hogy a biztos e megbízása egyúttal a gubernium vezetésének ideiglenes átvételére is kiterjedt s e teendők szempontjából b. Reichenstein polgári segéd (civil-adlatus) rendeltetett melléje, mutatja, hogy a kormány már számolt a nagyérdemű és tekintélyű gróf Mikó Imrének, «Erdély Széchenyi»-jének a kormányszék ideiglenes elnökségétől való megválásával, amely azonban forma szerint csak akkor következett be, mikor már utódja az elnökségben ki volt szemelve.[1]

A kormánynak valóban nem lehetett oly könnyen napirendre térnie a kormányszék fölterjesztése fölött, mert az Erdély igen széles és mértékadó köreinek nézetével teljesen megegyezett. A magyar többségű megyék mind lelkes határozatokban és feliratokban fejezték ki egyetértésöket a kormányszék álláspontjával és kijelentették, hogy bár a vett utasítás értelmében el fognak járni a választók összeírása körül, az erdélyi országgyűlésre képviselőket küldeni nem fognak. Több megye egyúttal megragadta az alkalmat, hogy a románok nemzetiségi jogainak hatásos biztosítására való készségét hangsúlyozza. Az erdélyi románság köréből azonban egészen ellenkező megnyilatkozások történtek; a románok elégedetlenek voltak kormányszéki képviselőik különvéleményének mérsékelt hangjával és Sulutz érsek küldöttség élén egy kérvényt vitt fel a császárhoz Bécsbe, mely egész forradalmi hangon izgatta a románságot a kormányszék s a létező jogrend ellen.[2]

Schmerling nem tévedett, mikor Nádasdyban vélte megtalálni azt a férfiút, aki az ő szándékait Erdélyben valóra váltsa s e mellett még eljárását egy nagy magyar nemzetség nevének fényével övezze. Már a november 17-i minisztertanácsban beszámolt az új erdélyi kancellár

[1] *H. H. S. A.* u. ott okt. 29. *P. N.* nov. 23., 28.
[2] *Ürmössy* id. m. I. 337. s köv. l.

Mikóval folytatott meddő tárgyalásairól, melyekben őt a februáriusi pátens elismerésére igyekezett rávenni s megtette javaslatait a legközelebbi teendőkre nézve, melyeknek kiindulási pontja az erdélyi országgyűlés összehívására vonatkozó leirat változatlan fenntartása volt, oly intézkedések megtevésével, melyek előkészítsék a talajt a képviselőválasztásoknak a tervbe vett módon való megtartására. Nádasdy programmja tulajdonképpen a magyarországi provizórium mintájára való átalakítása volt az egész erdélyi közigazgatási szervezetnek, mely hogy minél alaposabban menjen végbe, minden közigazgatási közegnek előzetesen kellett a februáriusi pátens érvényét elismernie s magát az annak szellemében való működésre köteleznie. Hiába figyelmeztette Nádasdyt, a magyar kancellár arra, hogy ő szándékosan elkerülte a maga közegeinek a februáriusi pátensre való kötelezését, mert ez ma még rájok nézve a vállalkozást a mai közhangulattal szemben lehetetlenné tenné, holott majd lassankint lehetséges lesz az októberi diplóma alapján a februáriusi pátenst is érvényre juttatni : a többi kormányta-goknak a Nádasdy provizórium-tervének éppen ez a radikálizmusa tetszett s a terv a maga egészében határozattá is emeltetett.[1]

Nádasdy nem késett a személyi kérdésekre vonatkozó javaslataival sem. Ajánlatára gróf Mikó Imre a kormányszék ideiglenes elnökségétől saját kérésére, kegyelemben, de minden elismerés nélkül fölmentetett. Hogy az országgyűlés összehívásával járó teendők erős kézbe legyenek letéve, Nádasdy a gubernium vezetését katonára vélte bízandónak ; ehhez képest gr. Folliot de Crenneville Lajos altábornagy lett a kormányszék elnöke, Kozma Dénes és Pop László Vazul eddig kancelláriai udvari tanácsosok alelnökök. Nádasdy javaslatba hozta azt is, hogy az eddig a kormányszéknél rendszeresített három protonotáriusi állás helyett öt szerveztessék, főkép az országgyűlés jegyzőkönyveinek vitele szempontjából s erre az öt helyre a bevett vallásfelekezetek : latin szert. és görög szert. katholikusok, reformátusok, unitáriusok és görögkeletiek egy-egy képviselője neveztessék ki ; az ág. evangélikus szászokról gondoskodni fölösleges, mert azoknak külön felekezeti felsőbb hatóságuk van. Forgách e javaslatra megjegyezte, hogy a protonotáriusok választása a törvény értelmében az országgyűlés teendői közé tartozik, az uralkodót csak a megerősítés joga illeti meg s nem volna kívánatos mindjárt az országgyűlés elején ilyen hatásköri összeütközést idézni elő ; Nádasdy azonban, tudva, hogy kikhez beszél, könnyen élét vette a magyar kancellár ellenvetésének azzal a jellemző kijelentéssel, hogy itt csak ideiglenes intézkedésről van szó, ez azonban sürgős, mert az erdélyi román nemzet jogos kívánságának kielégítése fontosabb, mint az országgyűlés esetleges «lármája». A továbbiakban kifejtette az

[1] *H. H. S. A.* Min. C. Pr. nov. 17. *Redlichnél* II. 252. s köv. l.

új kancellár, hogy Erdélyben a törvénykezési állapotok, különösen az elsőfolyamodású bíróságoknál sajnálatosak, ezért Marosvásárhelyen egy új bíróság szervezendő, mint elsőfokú büntetőbíróság az összes bűnügyek s a kincstár perei számára is. A kormánytanács e javaslatot is jóváhagyta, könnyen napirendre térvén Forgách azon ellenvetése fölött, hogy a bírósági szervezet megváltoztatása az országgyűlés hatáskörébe tartozik.[1]

Pár nappal később a minisztertanács Nádasdy javaslata alapján megállapodásra jutott az Erdély újjászervezése tárgyában kibocsátandó legfelsőbb elhatározás tartalmára nézve is. E szerint az új rendhez alkalmazkodni nem akaró, illetve az országgyűlés előkészítésével ellenkező törvényhatósági bizottságok feloszlatandók s az előírt új esküt letenni vonakodó tisztviselők elbocsátandók s helyökre a kormányszék elnöke új alkalmas egyéneket nevez ki. Sőt ezt az intézkedést a Lasser belügyminiszter indítványára megtoldták még azzal is, hogy a meg nem felelő tisztviselőket a főispán rövidesen elbocsáthassa. Nádasdy, Kozma és Salmen udv. tanácsosok véleményére támaszkodva azon reményét fejezte ki, hogy az új kormányzat által összeállítandó törvényhatósági bizottságok, a főispánok jó vezetése mellett hasznos szolgálatokat fognak tenni, amiben Forgách, utalva a mostani hangulatra, kételkedett. Úgy Nádasdy, mint az osztrák miniszterek erősen bíztak abban, hogy a magyarok és székelyek kénytelenek lesznek követni a románok példáját, nehogy önmagukat kisemmizzék; azt hitték, hogy Erdélyben az ellenállás nem oly általános, mint Magyarországon, s ha mégis bekövetkeznék az, hogy az új megyebizottságok se bizonyulnának kezelhetőknek, akkor fel fognak függesztetni azok is. Forgách ez érveléssel szemben hiába utalt arra, hogy Erdélyben nincs tabula rasa, mint Magyarországon, ott a törvények el vannak ismerve s tehát érvényesek, s ezért ily szervezeti változtatások csak törvényhozásilag vihetők végbe, ő a majdnem mindig néma Esterházytól sem támogatva, nézetével ismét egyedül maradt.[2]

Néhány nappal később a kormány megállapította az erdélyi törvényhatóságok képviseletének megalakítására vonatkozó, ideiglenesnek mondott s 50 szakaszból álló szabályzatot is. E szerint minden megye, vidék és szék a maga törvényhatósági ügyeiben bizottság által képviselteti magát, melyet legalább három havonkint tartozik a főispán (főkapitány, főkirálybíró), üresedés esetében helyettese összehívni. E bizottság a régi megyebizottság hatáskörében jár el, figyelemmel a főispánok részére kiadott utasításra s erre a szabályzatra. Tagjai a nagybirtokosok választottjai, a községek képviselői, a városok, mezővárosok s az ipartelepek küldöttei, úgyszintén a kereskedelem képviselői. A sza-

[1] *U. ott* nov. 22. [2] *U. ott* nov. 25.

bályzat meghatározza minden egyes törvényhatósági bizottság tagjainak számát, s a legkisebb szám 22, a legnagyobb 88. Meg van továbbá határozva az is, hogy törvényhatóságonkint hogy oszlik meg a különböző érdekképviseletek száma ; a tisztviselők hivatalból tagjai a bizottságnak. A szabályzat előírja a választás módját is, a községek képviselői közvetett választás útján jutnak a bizottságba. A szenvedő választójog a harmincadik életév betöltéséhez van kötve ; a választás a választótól aláírt szavazólapok útján történik.[1]

Nemsokára végbement a kormányszék új elnökének székfoglalása és gr. Mikó Imre búcsúvétele is. Gr. Folliot de Crenneville tábornoki egyenruhában jelent meg s magyar beszéddel foglalta el hivatalát ; a nyilvánosságnak szánt beszédje általánosságokban mozgott, miután azonban a legidősebb tanácsos, Cserey, válaszul a kormányzóhoz intézett beszédjében nagyon hangsúlyozta a törvények szentségét s reménnyét fejezte ki, hogy azok tiszteletben fognak tartatni, Crenneville a személyzet fogadásakor tett nyilatkozatában nyíltan kimondta, hogy Ő Felsége más, tapasztaltabb államférfiakkal szemben azért nevezte ki őt, mert ő katona s tőle elvárhatja, hogy rendeleteit pontosan és haladéktalanul fogja végrehajtani. Bizalmasan szívére is kötötte a tanácsosoknak, hogy tartsák szemelőtt az októberi diplómát és az azt követő rendeleteket, mert csak ezek szolgálhatnak a szervezés és kormányzás alapjául.[2]

A távozó Mikót elözönlötték a búcsútisztelgések. Búcsúbeszédjében hangoztatta, hogy az ő távozása nem lehet ok arra, hogy a vele egyetértők megvonják tehetségüket a haza szolgálatától ; sőt inkább, Istenben bízva tartsanak ki továbbra is, munkálkodjanak, legyenek közvetítők a korona és az ország alkotmányos igényei között s hassanak oda, amíg csak lehet, hogy a hazában a törvényesség diadalát ülhesse.[3]

Nehogy a magyarországi példa további követésre találjon, az új erdélyi kormányzat sietett addig is, míg az új megyei bizottságok megalakulnak, a régiek működését felfüggeszteni, kivételével csupán Aszód és Fogaras vidékének s a szász székeknek, ahol ellenkezéstől nem kellett félnie. A városi képviselőtestületek egyelőre még meghagyattak.[4] A főispánokhoz kérdést intéztek, vajjon hajlandók-e a kancellária utasításai szellemében kormányozni megyéjöket, az adókat behajtatni, az ujoncozást elrendelni, a bíráskodásban az osztrák törvényeket alkalmaztatni s az ellenszegülő tisztviselőket másokkal cserélni föl? A főispánok, illetve főkirálybírák túlnyomó része e felhívásra lemondással felelt, s a főispánok példáját követte a tisztviselői kar is ; a lemondott főispánok

[1] *U. ott* dec. 7. *P. N.* 1862. jan. 1., 3., 4., 5., 10.
[2] *P. N.* dec. 13.
[3] *U. ott; Ürmössynél* 341. l.
[4] *P. N.* dec. 20.

helyét nyomban kinevezett adminisztrátorok foglalták el. Némely megyében — mint például Hunyadban — a főispán és tisztikar azért maradtak helyükön, hogy legyen, aki fékentarthassa a románság fenyegető magatartását. Kővár vidékén azért maradt meg a tisztikar, mert bízott benne, hogy az átmeneti állapot hamarosan véget fog érni s ily értelemben írt is föl az uralkodóhoz. Kolozsvár, Kézdivásárhely közgyűlése egyhangúlag elhatározta, hogy addig ismét össze nem gyűl, míg az alkotmány nem lesz helyreállítva.[1]

A kormány arról is gondoskodott, hogy az újraalakítandó törvényhatósági bizottságok hatásköre gondosan és szorosan körül legyen írva s azok politizáló testületekké ne válhassanak, amit különben már tagjaik csekélyre szabott száma is megnehezített. E szerint e bizottságok voltak hivatva megválasztani azokat a tisztviselőket, akik 1848 előtt is választás alapján foglalták el állásaikat, de nem foglalkozhattak a birodalom közös ügyeivel, politikai, katonai, valamint törvénykezési kérdésekkel, ellenben a közigazgatás és törvénykezés körében észlelt hiányok orvoslása érdekében a császárhoz feliratot intézhettek. E bizottságok ülései részére nyilvánosság volt biztosítva s tanácskozásaikban az Erdélyben honos mindhárom nyelven föl lehetett szólalni. A bizottságnak hat havi költségvetést kellett szerkesztenie s csak annak jóváhagyása után vált a fedezet utalványozhatóvá. A tisztviselői állásokra való jelöléseknél a bevett vallásfelekezetekre is tekintettel kellett lenni. Az elnök a határozatot, ha azt a törvényekkel vagy rendeletekkel ellenkezőnek találta, a kormányszék elé vihette.[2]

A törvénykezés rendjére nézve Erdélyben kétségkívül más volt a helyzet, mint Magyarországon; az 1861-i országgyűlés, melyen Erdély képviselve nem volt, csak a szorosabb értelemben vett Magyarországra nézve fogadhatta el a jogszolgáltatás zsinórmértékéül az országbírói értekezlet munkálatát s az uralkodó is csak e területre nézve rendelte el annak használatát. Visszaállíttatván Erdélyben is az autonóm bíráskodás, a bírák kezdték — a magyar példát követve — az országbírói értekezlet ideiglenes szabályzatát használatba venni; ezért most — már november 1-én — megjelent egy császári rendelet, mely ezt az eljárást rosszalja s személyes felelősség terhe alatt meghagyja úgy az erdélyi kir. táblának, mint az elsőfokú bíróságoknak, hogy az 1860. december 21-i kézirat értelmében kizárólag az addigi — vagyis az osztrák jognak megfelelő — polgári és büntető jogszabályokhoz tartsák magukat.[3]

Ez az intézkedés a lemondások egész sorát vonta maga után. Báró

[1] *Ürmössy* id. m. I. 344. l. II. 6—13. l. *P. N.* 1861. dec. 25., 29., 1862. jan. 1., 5., 8., 9., 10., 21., 29., 30. l.

[2] *P. N.* 1862. jan. 1.

[3] *U. ott* 1861. dec. 14.

Apor Gábor, a marosvásárhelyi kir. tábla elnöke már novemberben lemondott ;[1] a megyék törvényes ú. n. «derék székei» januárius havában utolsó ülésökre gyűltek össze s az osztrák törvények követésére vonatkozó rendelet fölolvasása után egyhangúlag elhatározták, hogy működésöket megszüntetik s e lépésök indokait a kormányszék, mint egyúttal legfőbb törvényszék előtt kifejtik. A kormány nem sokat törődött a lemondásokkal, attól félve, hogy ha a bizottságok választására bízza a törvényszékek megalakulását, megint engedetlen egyének kerülnek a bírói székekbe, megváltoztatta saját, a megyék szervezetére vonatkozó rendeletét s a bizottságok tisztválasztási joga alól kivonta a bírói személyzetet és kinevezte az elsőfokú bíróságok tagjait is. Rendelkezése szerint az igazságszolgáltatást a megyékben 9—10 járásbíró fogja gyakorolni, kik együtt, mint testület pótolni fogják a «derékszékeket» ezek fölött áll a kormányszék, mint legfőbb törvényszék. A megyékben s vidékekben és székely székekben összesen 15 törvényszéki osztály állíttatott fel s az úrbéri különbíróságok már előbb történt megszüntetésével az úrbéri ügyek is e törvényszékekhez utaltattak. A marosvásárhelyi kir. tábla hiába kérte előterjesztésében, hogy a bírói szervezetet a törvényhozás intézkedéseig hagyják érintetlenül.[2]

A változásokat természetesen maga a kolozsvári kormányszék sem kerülhette el. A tanácsosok közül a nagyobb nevek viselői úgyszólván mind Mikó elnökkel együtt távoztak s helyökbe szürke alakok kerültek.[3] B. Salment, a szászok grófját meghívták a kormányszékbe s a szász gróf teendőinek ellátásával a Schmerling eszméi érdekében buzgólkodó Schmidt Konrádot bízták meg. A szász egyetem próbált óvást emelni a választás mellőzésével való kinevezés ellen ; ez azonban nem akadályozta azt, hogy Schmidt Konrád megérkezésekor Nagyszebenben fáklyászenét kapjon. E változások s új elnöke nem írthatták ki az erdélyi kormányszékből annyira az igazság tiszteletét, hogy «felhívatván erre» a kancelláriától, Erdély uniója kérdésében ne tegyen oly előterjesztést, melyből kitűnt, hogy 1848-ban maga a kiküldött királyi biztos jelentette ki az erdélyi országgyűlés összejövetelét utolsó hongyűlésnek, átmenvén annak hatásköre a pesti közös országgyűlésre. Mihezképest az unió 1848-ban valóban létrejött s a vonatkozó törvények érvénye elismertetett.[4]

Ez vázlatos képe annak a provizóriumnak, melyet az osztrák kor-

[1] *U. ott* nov. 29.

[2] *Ürmössy* id. m. II. 14. s köv. l. *P. N.* szept. 20., dec. 20., 1862. febr. 26.

[3] *Ürmössy* (id. köt. 15. l.) jellemzően állítja szembe a neveket. Lemondtak : b. Jósika Lajos, b. Bornemisza János, id. gr. Bethlen Gábor, Nagy Elek, b. Kemény Domokos ; jöttek : Pap Alajos, Herbert Eduárd, Balogh Jakab, Koronka László és Phlepsz.

[4] *Ürmössynél* 15. s köv. l. *P. N.* nov. 21., dec. 10., 11., 29., 1862. febr. 7., 8.

mány Magyarország után Erdélyben is behozni volt kénytelen s amelyet azok is, akiknek kielégítését vették célba Bécsben, csak éppen mint a külön országgyűlést előkészítő ideiglenességet fogadtak el, mert azoknak, mint látni fogjuk, sokkal messzebbmenő, nemcsak Magyarország és Erdély kapcsolatát, hanem Erdély egységét is veszélyeztető törekvéseik voltak. Az erdélyi provizórium, megfelelően az ott kevésbbé általánosan és élesen nyilvánult ellenszegülésnek, valamivel enyhébb és kíméletesebb volt a magyarországinál; nem volt egybekötve ostromállapotszerű rendszabályokkal, nevezetesen a katonai bíráskodás behozatalával. Az a körülmény, hogy a tisztviselőket előzetesen megkérdezték készségük iránt, a kormányzat szellemében való továbbműködésre, lehetővé tette, hogy megtorlásszerű elbocsátások csak a legritkább esetekben történjenek. A törvénykezés terén azonban a változás Erdélyben mélyrehatóbb volt, mert a felsőbb bíróságokat sem kímélte; ellenben az alsóbb bíróságoknál Magyarországon a bélyeg- és illetékpátens életbeléptetése körülbelül ugyanazt a hatást váltotta ki, amelyet Erdélyben az osztrák törvények alkalmazásának kötelezettsége. Azt el kell ismerni, hogy Nádasdy és Crenneville kinevezési jogukat úgy gyakorolták, hogy a provizórium tisztviselői karának egy részét az alkotmányos korszak is meghagyhatta helyén.[1]

S ezzel áttérünk az 1861. év utolsó és az 1862-inek első hónapjaiban Horvát-Szlavonországokban kifejlődött helyzet ismertetésére.

Jeleztük már, hogy a horvát országgyűlés szeptember 27-én heves vita után az uralkodóhoz intézendő oly feliratban állapodott meg, mely mindannak ellenkezőjét tartalmazta, amit Schmerling tőle várt és sokban azonosította magát a feloszlatott magyar országgyűlés álláspontjával. A kormányt nagy zavarba hozta e felirat s nem kevesebb mint négy minisztertanácsban foglalkozott az arra adandó válasszal.[2] A felirat oly szakadékot tárt föl a kormány és a horvát országgyűlés közt, melyet semmiféle taktikai és dialektikai ügyeskedéssel eltakarni nem lehetett, áthidalására pedig oly engedmények kellettek volna, melyeket a kormány az előzmények után s különösen Magyarországgal szemben elfoglalt álláspontjára való tekintettel semmiképp meg nem adhatott. Az iránt tehát, hogy ezzel az országgyűléssel boldogulni nem lehet s azt föl kell oszlatni, a kormány magának Mazuranicsnak, a horvát dikasztérium elnökének javaslatához képest csakhamar megállapodásra jutott. A kérdés csak az volt, hogy a feloszlatás indokolásában és közlése módjában miképpen tegyenek megkülönböztetést Magyarország és Horvátország között, tekintettel arra, hogy amaz jogait a forradalom által «el-

[1] *Ürmössy* id. köt. 16. l. *H. H. S. A.* Min. R. Pr. 1862. jan. 14.

[2] *H. H. S. A.* Min. R. Pr. 1861. okt. 14., 19., 29., nov. 2. *Redlichnél* II. 226. s köv. l.

játszotta», míg emez — mint azt az összes miniszterek hangoztatták — híven kitartott a dinasztia mellett.

Így jött létre a válaszirat, melyet november 12-én olvastak fel a zágrábi országgyűlésen s mely annak a kijelentéséből indult ki, hogy az uralkodónak nem volt szándéka az októberi diplóma által a régi jogokat elvonni, csupán azok gyakorlatát kívánta a birodalmi egység követelményeivel összhangba hozni. A leirat dícséri a horvátok törhetetlen dinasztikus hűségét, mely az uralkodót arra a reményre jogosíthatta, hogy az októberi diplóma által Horvátországnak nyujtott, az eddigieknél nagyobb jogok elismeréssel fognak találkozni, de e tekintetben fájdalmasan csalódott. Sajnálja az uralkodó, hogy a horvát országgyűlés a birodalomhoz való alkotmányjogi viszony rendezését «a tételes jog kizárólagos és terméketlen téren, nem a saját politikai haszna és szükségletei terén, tisztán tagadó állásfoglalással, az országos érdekek helyett egy száraz jogkérdés felállításával» keresi. A régire való föltétlen visszatérés lehetetlen, ellenben kilátásba helyezi a leirat a külön horvát udvari kancellária, s egy saját főtörvényszék szervezését; a határőrvidék teljes becsatolására nézve is bizonyos ígéret hangzik el, Dalmáciával pedig majd csak akkor lesznek a tárgyalások megindíthatók, ha Horvátország viszonya az összbirodalomhoz meg lesz állapítva. Tekintettel az országgyűlés hosszú tartamára és csekély eredményeire, a leirat azt feloszlatottnak nyilvánítja s egyúttal közli, hogy a feloszlatás végrehajtásával a bán van megbízva.[1]

Fagyos némaság fogadta a leiratot, mely a horvát országgyűlést ugyanarra a sorsra juttatta, amely a magyart elérte s még csak nem is helyezte kilátásba mielőbbi újabb összehívását. Horvátországban ez a feloszlatás mindenesetre csak növelte az ellenzéki szellemet, a helyett, hogy azt a Schmerling politikai céljaihoz közelebb hozta volna.[2]

A kormány nem késett azt, a mit megígért, teljesíteni. Már november 17-én határozatba ment a horvát udvari dikasztériumnak önálló kancelláriává való átszervezése, melynek élére a dikasztérium eddigi elnöke, Mazuranić került. A magyar kancellár ellenvetését, hogy ezzel az intézkedéssel jó volna addig várni, míg Magyar- és Horvátország viszonya rendezve lesz, nem vették figyelembe.[3] Ez az intézkedés, s még inkább az, hogy a horvátok kedvét keresve a kancellária címében Horvát-Szlavonország mellett Dalmáciát is szerepeltették, kellemetlen fölszólalásokat idézett föl a birodalmi tanácsban és Dalmácia országos választmányában.[4]

Elvben már ekkor elhatározták a horvát legfelsőbb bíróság szervezését is, de helyének meghatározása nélkül, sőt azzal az utógondolat-

[1] *P. N.* nov. 15.
[2] *Redlich* id. köt. 230. l.
[3] *H. H. S. A.* Min. R. Pr. nov. 2.
[4] *P. N.* 1862. márc. 18., 29.

tal, hogy az csak a Bécsben székelő kancellária egy osztálya legyen. Mazuranič azonban sok ellentmondással szemben később mégis keresztülvitte, hogy Zágrábban szerveztessék egy «hétszemélyes tábla», mint legfelsőbb bíróság, mert a horvátok ösztönszerűen bizalmatlankodók minden Bécsben székelő intézmény iránt.[1]

A horvát országgyűlés kellemetlenkedéseitől ilyenképpen megszabadult a kormány, de miután a törvényhatósági autonómia terén Horvátországot mégsem akarta Magyarország sorsára juttatni, azt el kellett tűrnie, hogy a megyék közgyűléseket tartsanak s a legélesebb ellenzéki hangú feliratokkal ostromolják — mintegy helyettesítve a parlamentet — Bécset. E tekintetben különösen Verőcze járt elől, mely egyszer — Strossmayer püspök minden ellenzésével szemben — azt határozta, hogy tiltakozik és felír a törvénytelen bélyeg- és illetékrendelet ellen, követve a magyar megyék megelőző példáját; aggodalmát is fejezte ki, hogy mi fog Horvátországgal történni, ha Magyarország megint kénytelen lesz magára venni a szenvedések keresztjét alkotmányához való hű ragaszkodása miatt? Majd arra kérte a horvát kancellárt, hogy ne vegyen részt a Reichsrath üléseiben, mert ezáltal elvesztené a nemzet bizalmát, s ugyanekkor félretette a kancellária azon utasítását, hogy a katonai hatóságokkal németül levelezzen, valamint a bor- és húsfogyasztásra vonatkozó helytartósági rendeleteket is, sőt kimondta azt is, hogy a helytartóságot és a kancelláriát fölösleges intézményeknek tartja. Varasd megye felírt a kormányhoz, sürgetve a magyar országgyűlés összehívását, máskor meg félretette a tisztviselők létszámára és illetményeire vonatkozó kormányrendeletet, sőt tiltakozott az ellen. Pozsega megye felírt a királyhoz, kérve az országgyűlés mielőbbi összehívását, még pedig az 1848-i törvény alapján; tiltakozott a törvénytelenül kivetett adók behajtása ellen is. De míg a horvátországi megyék egy része ily nyíltan és szabadon adott kifejezést az állapotokkal való elégedetlenségének, másrészt egyik sem mulasztotta el, habár kifejezetten «csak a kényszernek engedve», az ujoncozást elrendelni és foganatosítani, ami lényegesen enyhítette velök szemben a hangulatot Bécsben.[2]

Az előadottak mutatják, hogy akkor, amikor Schmerling a februáriusi pátens kibocsátásának első évfordulóját megünnepeltette s ebből az alkalomból kitüntetésben részesült, az ő alkotása, a birodalmi tanács, mint a birodalmi alkotmány koronája, nemcsak hogy még mindig csonka volt, hanem távolabb állott, mint keletkezésekor attól, hogy valaha igazán teljessé váljék, mert eltekintve az olaszok kimaradásától,

[1] *H. H. S. A.* Min. R. Pr. 1862. jan. 18.

[2] *P. N.* 1861. okt. 26., nov. 27., dec. 1., 4., 1862. jan. 1., 25., márc. 21., 22., 29., júl. 9.

a magyarok részvételére sem nyílt semmi kilátás, Erdélyben a viszonyok még mindig nem közeledtek a célhoz s Horvátország is makacsul elzárkozott az államminiszter boldogító tervei elől. S az egész helyzetben az lehetett legbosszantóbb annak értelmi szerzőjére nézve, hogy a Reichsrathnak ez a huzamossá váló csonkasága tulajdonképpen mindinkább kifejezőjévé vált a Lajta-határ szerint megoszló dualizmusnak, mint immár tagadhatatlan valóságnak, vagyis éppen annak a közjogi eszmének a megérlelésére szolgált, amelyet Schmerling a maga alkotásával kiirtani akart volna.

Ez a helyzet pedig mindig fokozódó nehézségeket gördített a birodalmi tanács működése s a kormánynak abban érvényesülő politikája elé. Mert hiszen tudjuk, hogy ez intézmény életbehívását nem a demokratikus és parlamentáris államforma iránti őszinte hajlam, hanem csakis az a tekintet sugalmazta, hogy ez a könnyen kezelhetőnek képzelt gépezet a maga látszólagos alkotmányosságával széles alapra fogja helyezni s ezzel meg fogja szilárdítani az osztrák állam hitelét s valahára rendezhetővé fogja tenni súlyos zavarokban szenvedő pénzügyeit. És e helyett íme az óhajtott birodalmi tanács megvolt, valamiképpen működött, de éppen csonkaságánál fogva még mindig nélkülözte a legfontosabb feladata : az állami költségvetés megállapításához szükséges illetékességet s ezt a hiányt semmiféle ügyeskedéssel sem lehetett pótolni.

Eléggé későn, csak december 12-én terjesztette elő a kormány az uralkodó elnöklete alatt összeült minisztertanácsnak az 1862. évi birodalmi költségvetést.[1] A császár azzal a kijelentéssel indította meg a tanácskozást, hogy a magyarországi politikai és törvénykezési kérdések a birodalmi tanács tárgyalásaiból kirekesztendők. Nádasdy arra figyelmeztetett, hogy nem fog más hátra maradni, mint a magyarországi közigazgatás és törvénykezés költségeit kizárólag az ország saját bevételeiből fedezni, ami okvetetlenül a bevételek emelését fogja szükségessé tenni. Plener osztotta e nézetet s nem szemrehányó él nélkül jegyezte meg, hogy ez az októberi diplóma által létesített dualizmus következménye ; a birodalom költségvetésében ez csak könnyebbülést idézhet elő. Lasser belügyminiszter szükségesnek vélte, hogy az uralkodótól felállított követelmény fejeztessék ki a birodalmi tanács előtt is. Lichtenfels, az államtanács elnöke úgy vélte, hogy Magyar- és Horvátország elmakacsolása (Contumacirung) csak akkor fog lehetővé válni, ha Erdély képviseletéről a Reichstrathban már gondoskodva lesz. A birodalmi tanácsnak teendő kormányelőterjesztésen a császár nehány stiláris módosítást kívánt ; így, nem érdektelen hogy többek közt töröltetni kívánta azt a mondatot, melyben az abszolút uralkodás, mint a

[1] *H. H. S. A.* Min. R. Pr. 1861. dec. 12.

korona előnye van feltüntetve, mert itt — úgymond — előnyről szó nem lehet.

Schmerling a követendő eljárást úgy képzelte, hogy a költségvetés előterjesztése után a birodalmi tanácsban javaslat volna teendő egy kilenc tagú bizottság kiküldésére, mely 24 óra leforgása alatt tegyen indítványt a költségvetés kezelésének módja iránt. Ha netán a képviselőház előzetes vitába kívánna bocsátkozni a fölött, vajjon a javaslat tárgyalására illetékes-e? a javaslat vissza volna vonandó s a képviselőház egyelőre januárius végéig elnapolandó. Az urak háza még együttmaradhatna néhány hozzá utalt javaslat elintézése végett. Miután Lasser jelentést tett a különböző parlamenti pártokkal folytatott bizalmas tanácskozásokról s Lichtenfels azzal a jellemző indokolással csatlakozott az államminiszter nézetéhez, hogy az ajánlott eljárás a felelősséget egészen a képviselőházra hárítja, a minisztertanács magáévá tette a Schmerling javaslatát.

December 17-én beterjesztette a kormány a zárszámadást és költségvetést a birodalmi tanácsnak. Már az előterjesztés tárgyi tartalma se volt alkalmas arra, hogy jó benyomást tegyen ; az 1862-i előirányzat hiányát sikerült ugyan 57 millióra leszorítani, de az előző év bevallott deficitje 109 milliót tett ki. Schmerling a Reichsrath csonkaságának okaként — furcsa okoskodással — csak az erdélyi országgyűlés elkésett összejövetelét jelölte meg. Ő t. i. már föltételezhetni vélte, hogy Erdély akar a birodalmi tanácsban megjelenni, ellenben Magyarország és Horvátország meghívatván, kifejezett vonakodásuk — szerinte — feljogosítja a birodalmi tanácsot arra, hogy részvételöktől egyáltalán eltekintsen. Megjegyezte, hogy a kormánynak tulajdonképpen joga volna az alkotmány 13. §-a értelmében rendeletileg léptetni életbe a költségvetést ; mégis, saját jogát megszorítva, előterjeszti az előirányzatot, hogy a birodalmi tanács a benne képviselt országokra nézve tárgyalhassa azt s ezek ne állíttassanak egy sorba azokkal, amelyekre nézve a rendeleti intézkedés joga fennáll. Ez az önmagának ellentmondó megkülönböztetés nem győzhette meg a képviselőház tagjainak nagy részét ; Potocky, Clam, Grocholski és Rieger utalva a birodalmi tanács nem teljes voltára s ebből folyó illetéktelenségére, a pénzügyi előterjesztés tárgyalása ellen szólaltak fel ; a többség azonban bizottsághoz utasította a kormányjavaslatokat, amelyekben már az adóemelés szükségessége is kifejezésre jutott. Ezután elnapolták a Reichsrathot.[1]

Egész januáriuson át az osztrák képviselőház pénzügyi bizottsága szorgalmasan tárgyalta a kormány költségvetési előterjesztéseit, közbe erős kritikát is gyakorolva a minisztérium eljárásán.[2] Februárius 5-én újból megnyílván a képviselőház ülésezése, Plener pénzügyminiszter

[1] *P. N.* dec. 19., 24. [2] *U. ott* 1862. jan. 18., febr. 4.

tájékozást nyujtott a pénzügyi helyzetről s kijelentette, hogy új kölcsön fölvétele lehetetlen, új adók behozatala pedig már a folyó évre gyakorlatiatlan volna. A bevallott nagy deficit elenyésztetésére az előterjesztés a só árának, a bélyegek és illetékeknek, a répacukor-adónak s bizonyos egyenes adóknak is emelését és egy a nemzeti bankkal kötendő új megegyezést ajánlotta; javaslatai nyomasztó hatást tettek a birodalmi tanácsra. Maguk a liberálisok, kikre Schmerling eddig támaszkodni szokott, voltak legelégedetlenebbek. Ez azonban nem akadályozta azt, hogy a pénzügyi bizottság februáriusban is folytassa részletekbe menő munkáját.[1]

Míg így a költségvetés-tárgyalás súlypontja a bizottságba helyeztetett át, a Reichsrath más téren igyekezett kellemetlenkedni a kormánynak. Lasser miniszter egy törvényjavaslatot terjesztett elő, mely a már elfogadott új sajtótörvényt egy pótcikkel egészíti ki, amely a hivatalból üldözendő sajtóvétségek számát rendkívül kiterjesztette; ezt a javaslatot a képviselőház többsége elvetette. Viszont a kormánynak sikerült leszavaztatni a bizottság egy javaslatát, mely sajtóvétségekre az esküdtszéki bíráskodást kívánta alkalmaztatni. Ugyanakkor az urak házában a legkonzervatívebb főurak szólaltak fel a konkordatum oly magyarázata ellen, mely az egyház vagyonkezeléséből a kegyurakat teljesen kizárta s azt egészen az egyházi kormányzat hatáskörébe vonta. Schmerling kénytelen volt megígérni, hogy e kérdést törvényhozásilag fogja rendezni.[2]

Legkényelmetlenebb volt azonban a kormánynak az, hogy a Reichsrath újra meg újra fölvetette — így a költségvetés bizottsági tárgyalása alatt is — a miniszteri felelősség kérdését s oly nyomatékosan követelték e kérdés törvényes szabályozását, hogy ennek megtagadása esetére a költségelőirányzat megszavazása is kétessé válhatott. A minisztertanácsban lefolyt hosszú vita során,[3] melyben Schmerling, Degenfeld, Lasser, Plener, Lichtenfels és Wickenburg meglehetősen előzékeny és szabadelvű, ellenben Rechberg, Mecséry, Nádasdy, Forgách és Esterházy rideg és elutasító, vagy legalább is tartózkodó álláspontot foglaltak el, végre a császár személyes elnöklete alatt egy Schmerlingtől javaslatba hozott s a birodalmi tanácsban teendő körmönfont nyilatkozatban történt megállapodás. E szerint az uralkodó felhatalmazta miniszтereit annak kinyilatkoztatására, hogy a mult évi július 2-án az osztrák képviselőházban tett ama kijelentés, melynek értelmében a miniszterek az alkotmány fenntartásáért s a törvények megtartásáért a birodalmi képviseletnek is felelősek, Ő Felsége kifejezett jóváhagyásával tétetett meg. Ő Felsége nemcsak az említett nyilatkozatban körülírt

[1] *U. ott* febr. 6., 8., 13.
[2] *U. ott* febr. 13., 14., 22., 23.
[3] *H. H. S. A.* Min. R. Pr. 1862. ápr. 22. és 27.

felelősség vállalására adta beleegyezését, hanem már az alkotmány adományozásával elismerte ezt az elvet és ezzel azt is, hogy az 1851. augusztus 20-án kiadott kabineti iratban foglalt ama rendelkezés, mely szerint a minisztérium kizárólag az uralkodóval szemben felelős s minden más politikai tekintéllyel szemben mentes a felelősségtől, magától értetődőleg hatályon kívül helyeztetik annyiban, amennyiben a miniszteri felelősség előbb említett elvével ellentétben áll. Ő Felsége azt is megengedte, hogy a kormány a július 2-i nyilatkozat szemelőtt tartásával a miniszteri felelősségnek alkotmánytörvény által való biztosítására kezdeményezést tegyen.

Említést érdemel, hogy ez az elhatározás, még mielőtt a nyilatkozat megtörtént volna, a császár legnagyobb megbotránykozására a lapokban közöltetett, mégpedig messzemenő kommentárokkal, amelyek az uralkodót annak kijelentésére indították, hogy minden, további koncesszióra irányuló törekvéssel szembe kell szállni, mert a további engedékenység forradalomra s végfolyamatban reakcióra vezetne.[1]

Időközben a pénzügyi bizottság elkészült munkájával s jelentését, mely erősen bírálta a kormány pénzügyi politikáját, a Reichsrath elé terjesztette. Ugyanakkor a pénzügyminiszter is előállott javaslataival, melyek a föld-, ház-, jövedelmi- és kereseti adó fölemelése útján mintegy 18—19 milliónyi bevételi többletet ígértek. A pénzügyminiszter előterjesztése általában rossz benyomást tett. A bizottság előadója, Herbst jelentésében és beszédjében kiterjeszkedett a pénzügyminiszternek 1860. október óta tett s a birodalmi tanács utólagos igazolását igénylő összes intézkedéseire s megjegyezte, hogy miután tényleg nincs parlamentáris miniszteri felelősség, a Reichsrath ítélete csak erkölcsi lehet s hogy a bizottság több történt intézkedést nem éppen szerencsés rendszabálynak kénytelen nyilvánítani. Pražak a csehek nevében kijelentette, hogy a jelenlegi szűkebb birodalmi tanács nem lévén illetékes a költségvetés tárgyalására, ő és társai semmi pénzügyi kérdés tárgyalásában részt nem vesznek, ugyanezt a kijelentést tette meg Grocholski a lengyelek nevében. A centralisták és a pénzügyminiszter ellenérvei, Hein elnöknek a képviselői esküre s a törvényre emlékeztető intelmei hatástalanok maradtak; az egész jobboldal kivonult a március 24-én végbement szavazás előtt s így a határozatot, mely sokban helytelenítve a kormány eljárását, a bizottsági jelentést elfogadta, a Reichsrath képviselőháza törvényes létszámának alig egy harmada hozta meg, ami valóban gyönge támaszául szolgált a kormány pénzügyi politikájának.[2]

Hogy a birodalmi tanácsnak ez az elkényszeredett budgettárgyalása

[1] *U. ott* 1862. máj. 2.
[2] *P. N.* 1862. márc. 15., 27., 28., 30. *Rogge* id. m. II. 160. l.

nem tartotta szigorúan szem előtt az uralkodótól a magyarországi bel= viszonyokra nézve felállított tilalmat, azt az a körülmény mutatja, hogy Forgách kancellár az április 23=i minisztertanácsban kénytelen volt óvást emelni a Reichsrath pénzügyi bizottsága részéről a magyar udvari kancellária költségvetési javadalmára nézve tett megjegyzések ellen.[1] Ezek a megjegyzések főleg arra vonatkoztak, hogy a birodalmi tanács felfogása szerint a magyarországi kir. hatóságok és bíróságok költségei az állampénztárt terhelik, ellenben a törvényhatóságok javadalmát csak előlegezheti az állam.[2]

Arra az alkotmányosságra nézve, amelyet a februáriusi pátens Ausztriában behozott, legjellemzőbb, hogy mikor Plener pénzügy= miniszter a birodalmi tanácsban kiállott vesszőfutás után még mindig a legkietlenebb pénzügyi helyzettel látta magát szembeállítva s a május hóra várható 13 milliónyi deficit lefaragása végett szükségét érezte annak az új bankegyezménynek is, amely még mindig elintézetlenül feküdt az időközben húsvéti szünetre szétment Reichsrath asztalán, Schmer= ling maga adta a minisztertanácsnak azt a tanácsot, — melyet az el is fogadott — hogy napolják el hosszabb időre a parlamentet s léptessék életbe az egyezményt rendeleti úton.[3]

A pénzügyi helyzet nehézségeinek egyik főoka a nem szűnő katonai követelésekben rejlett, melyekkel csínján kellett bánni, mert az ural= kodó azt találta, hogy már eddig is túlsokat vontak meg a hadügyi tárcá= tól ; Plener mégis keresztülvitte, hogy áprilisban legalább tárgyalások indultak meg bizonyos létszámleszállítás érdekében, melyekre nézve azonban a döntést maga az uralkodó késleltette. Egy másik réme a pénzügyminiszternek a haditengerészet fejlesztése volt, mely hajtó= erejét, mint már láttuk, Ferdinánd Miksa főhercegben bírta, kinek mexikói császárjelöltségét akkor még csak szárnyaló hírek jelezték. A főherceg — mint a haditengerészet főparancsnoka — nem nyugodott, míg keresztül nem vitte, hogy a haditengerészet számára külön minisz= térium szerveztessék, ami már január 28=án elhatározott dolog volt, de a minisztérium szervezését, hatáskörének megállapítását s vezetőjé= nek kinevezését a kormány, ameddig csak lehetett, késleltette. A fő= hercegnek az a kalandos eszméje, hogy haditengerészeti miniszterré Perthaler, a Schmerling publicisztikai bizalmasa neveztessék ki, nem talált visszhangra a kormány körében, azt különben Perthaler várat=

[1] *H. H. S. A.* Min. R. Pr. 1862. ápr. 23.

[2] *O. L. K. E. I.* 1862. 308. sz. Ebből a miniszterelnöki átiratból megtudjuk azt is, hogy Magyarország 1862. évi egész költségvetése 13.785,407 forintot tett ki ; ebből a közp. igazgatásra esett 181,250 frt, a politikai adminisztrációra 3.978,000 frt, az utakra 2.100,000 frt, a törvénykezésre 4.100,000 frt s a csendőrségre 1.249,054 frt.

[3] *H. H. S. A.* Min. R. Pr. ápr. 1.

lanul közbejött halála is meghiusította. A minisztérium ideiglenes vezetését a miniszterek egymásnak kínálták, mindegyik húzódozott tőle, míg végre gr. Wickenburg kereskedelmi miniszter volt kénytelen vállalkozni reá.[1]

A panaszok, bonyodalmak és összetűzések ki nem apadó forrása maradt a magyarországi adóhátralékok és azok ellen alkalmazott katonai végrehajtások ügye is. Láttuk, hogy e tárgy bizonyos ellentétet eredményezett a pénzügyminiszter és hadügyminiszter között. Forgách hivatalba lépése óta még sokkal élesebb s a nyilvánosság elé is hurcolt ellentét támadt e téren közte és a pénzügyminiszter között, amelynek jelenségei éles világot vetnek a provizórium kormányzati viszonyaira.

Említettük már, hogy a provizórium életbelépése óta, bár most már a kormány engedelmes közigazgatási közegekkel rendelkezett, a katonai adóvégrehajtások egyáltalán nem szűntek meg s még a gúzsba kötött sajtóban is felhangzott néha az e miatti panasz ; még élesebb visszhangot keltett ez a gyűlöletes gyakorlat a miniszteri tanácskozásokban és a miniszterek iratváltásában.

Februárius elején a hadügyminiszter hozta szóba e tárgyat a minisztertanácsban.[2] Kifejtette, hogy a magyarországi és erdélyi katonai parancsnokságok újabb jelentései tanusítják, hogy a katonaság alkalmazása az adóbehajtásnál nemcsak katonai, hanem politikai szempontból is káros, mert sok esetben egész brutálisan fordul valóban fizetésképtelen egyének ellen is, ami elkeseredést szül oly körökben is, melyek különben kevésbé ellenségesek a kormány iránt. Forgách kancellár úgy vélte, hogy a katonai adóvégrehajtás, mely azelőtt nélkülözhetetlen rendszabály volt, most már megszűnt az lenni, mert Magyarországon most már az emberek készek fizetni s fizetnek is ott, ahol tudnak. Példákat hozott fel annak bizonyítására, hogy a pénzügyi közegek mennyire túlmennek buzgalmukban a kellő határokon. Az ilyen dolgok — szerinte — fölötte rossz benyomást tesznek s általuk a kormány elveszti azt a támaszát, melyet a parasztságban bírt ; a köznép t. i. előbb ingerült volt az urak ellen, akik őt adó-nemfizetésre unszolták, most azonban megfordult a hangulat. Vissza kellene térni lassan a törvényes kerékvágásba és megvalósítani a főispáni utasítás ama pontját, mely az adóbehajtást az ő gondjaikra bízza ; a közigazgatási közegek jobban tudják a behajtás időpontját megválasztani. Nádasdy megállapította, hogy Erdélyben az 1861-i adóhátralék mind be van hajtva ; igaz, hogy sok embernek a marháját, gazdasági eszközeit kellett ezért eladnia. Igazságtalanság van abban, hogy míg más koronatartományokban az

[1] *U. ott* 1861. nov. 19., 1862. jan. 4., 14., 23., márc. 19., 29., ápr. 17., 22., *P. N.* 1862. jan. 29., febr. 1., márc. 13. *Rogge* id. m. II. 164. l.

[2] *H. H. S. A.* Min. R. Pr. 1862. febr. 5.

évnegyedi adókészletet csak az évnegyed végén tekintik esedékesnek, Magyarországon és Erdélyben már az elején behajtják!

Plener pénzügyminiszter megpróbálta megvédelmezni közegeit az ellenök irányuló vádak ellen, mindig konkrét adatokat kívánva, melyek alapján aztán gondoskodhatnék az orvoslásról. A mostani eljárásnak 45 millió adóforint behajtása köszönhető ; a végrehajtást mindig intés előzi meg, úgy hogy gyakran nem is kerül rá a sor, de a lehetőségét fenn kell tartani, mert most is 14 millió adó vár behajtásra s ebből 9 millió hátralék! Annak az ideje, hogy az adóbehajtás ismét a politikai közegeknek adassék át, még el nem érkezett ; tartani lehet tőle, hogy a főispánok népszerűségök érdekében elnézést fognak gyakorolni. Tagadásba vonta a felhozottak nagy részét, mint téves jelentéseken alapulókat ; szerinte az évnegyed elején többnyire még azt se tudják, mennyi adó hajtandó be. Ezek a panaszok csak az általános adófizetési iszonyra vezetendők vissza és egyesek népszerűsködési hajlamára. Persze, ha a kormány lemondana az adóbehajtásról, nagyon népszerű lenne, de beállna a pénzügyi bukás. A pénzügyminiszter egyébiránt hajlandónak nyilatkozott a fölmerült panaszokat orvosolni és elrendelni, hogy a behajtás ne mindjárt az évnegyed elején indíttassék meg és ott, ahol tényleg fizetésképtelenség forog fenn, végrehajtás ne alkalmaztassék.

Miután Schmerling és a többi miniszterek is a mellett nyilatkoztak, hogy az adóügy még hagyassék meg a pénzügyi közegek kezében, de katonai végrehajtás csak a legvégsőbb esetekben alkalmaztassék, a megállapodást is ily értelemben formulázták, azzal a hozzáadással, hogy az évnegyed végén fizetési meghagyások lesznek intézendők a községekhez határidő kitűzésével s erről a polgári hatóságok is értesítendők, melyek figyelmet érdemlő esetekben a határidő meghosszabbítását hozhatják javaslatba.

Azonban csakhamar kitűnt, hogy a pénzügyi közegek ezt az engedménynek szánt intézkedést újabb szigorításra használták fel, amennyiben a hátralékos adókat most már a községektől követelték, ami ellen a kancellár felszólalván, a pénzügyminiszter az ily túlkapások megszüntetésére utasíttatott.[1]

Kínos benyomást tett, hogy ezek után a napilapok kezdték szellőztetni a magyar kancellár és a pénzügyminiszter között támadt különböző összeütközéseket s csakhamar a sugalmazott magyar kormánylapok is valóságos támadásokat intéztek a pénzügyminiszter ellen, hol azt vetvén szemére, hogy a magyar tanulmányalapot sem akarja kiszolgáltatni a magyar hatóságoknak s az osztrák nemzeti bank monopóliuma érdekében akadályozza a magyar földhitelintézet létrejöttét, hol az esztergomi adóvégrehajtás brutalitásai miatt emelvén panaszt.

[1] *U. ott* febr. 15.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

Ez az utóbbi eset úgy volt feltüntetve, hogy Esztergom várost 5000 frt adóhátralék miatt végrehajtási úton 21,000 forintig károsították meg, amihez aztán hozzáfűzték azt a megjegyzést, hogy a régi magyar adóhivatalok összköltsége 300,000 frt volt, míg a mostani adókezelés 6—7 millióba kerül![1]

Ez szükségkép éles iratváltást idézett elő a kancellár és a pénzügyminiszter között, melyekben ez utóbbi szemére lobbantotta Forgáchnak, hogy szubvencionált lapjai támadják őt, míg Forgách a szintén szubvencionált Donau-Zeitung durva támadásait tette szóvá. A magyar kancellár szelíden megintette a maga lapjait, a pénzügyminiszter mindig megújuló felszólalásait azonban útóvégre is — mint illetékteleneket — irattárba tétette.[2]

[1] *P. N.* márc. 7., 18., 27. (a «Sürgöny» és a «P. Hirnök» közlései) ; *O. L. K. E. I.* 271. szám (a Sürgöny és Ungar. Nachrichten közléseiről).

[2] *O. L. K. E. I.* 271., 351., 384. számok.

IV.

(A provizórium sajtóperei, fenyítő eljárásai és rendőri rendszabályai. Az erdélyi vasút ügye és a földhitelintézet létrejötte. Tisztviselői gyűlések a megyékben, Pálffy helytartó és Forgách kancellár látogatásai és nyilatkozatai a vidéken. A kormány nemzetiségi politikája a rutének, tótok, románok és szerbek követeléseivel szemben. Schmerling befolyása a külpolitikára ; az olasz kérdés, fordulat Garibaldi szerepében ; a német kérdés, megujuló összetűzések Poroszországgal. A magyar kérdés Ausztria sorskérdése ; a Reichsrath tárgyalásainak súlytalansága. A magyarországi közhangulat ; a passzivitás uralkodó ; józan osztrák hangok, a közeledési kísérletek eredménytelenek ; a dualizmus emlegetése a sajtóban. Kovács Lajos polémiája Keménnyel ; Schmerling rideg nyilatkozatai. Somssich névtelen nyílt levele és Kemény válasza, az uralkodó meleghangú nyilatkozata a földhitelintézet küldöttségével szemben. Deák megtagad minden közösséget a Pesti Napló közleményeivel ; a provizórium első évének meddősége. 1862. április—november.)

Láttuk, hogy a provizórium első hónapjaiban a hatalom csak bizonyos tartózkodással nyúlt hozzá a rendelkezésére álló megtorló rendszabályokhoz úgy a sajtóbeli, mint egyéb politikai vétségekkel szemben. Ez a tartózkodás azonban csakhamar megszűnt és a Schmerling alkotmányának védelmére úgy Magyarországon, mint Ausztriában a fenyítő eljárások olyan özöne rohanta meg különösen a sajtót, hogy e korszak a sajtóperek szaporasága tekintetében minden előzőt túlhaladott.[1]

Ezek között a sajtópörök között nálunk is a legnagyobb figyelmet és érdeklődést az keltette, mely 1862. februárius havában indult meg a «Wanderer» című független, magyarbarát bécsi hírlap ellen egy cikk miatt, mely a kormány magyarországi politikáját élesen kárhoztatta, mint olyat, mely csak az anyagi hatalomra támaszkodik s amely a magyar kancellárt, kit osztrák kollégái mindig leszavaznak, valóságos bűnbak szerepére kárhoztatja. A cikk írója az akkoriban különösen a Pesti Napló-beli cikkei révén nálunk is jól ismert és köztiszteletben álló Falk Miksa volt ; ellene indult tehát az eljárás, melynek lefolyását a magyar lapok is közölték s melynek során Falkot hat havi börtönre ítélték, hetenkint egy napi bőjttel, azonfölül doktori címétől megfosztották. A felsőbb bíróság, tekintettel az elítélt nagy családjára, a büntetést három

[1] *Névtelen*. Dreissig Jahre aus d. Leben stb. (már id.) 77. l.

hóra enyhítette a bőjt elengedésével, de ennek elszenvedése is erősen megviselte a tétlenséghez nem szokott férfiú egészségét.[1]

Ugyanakkor egy más sajtópere is volt a Wanderernek, egy cikk miatt, melyet ugyancsak magyar ember : Frankenburg Adolf írt, de melyért a felelősséget Grass szerkesztő vállalta, ki azután le is ülte helyette a nyolc havi börtönt. Hasonló büntetést szenvedett Friedmann Bernát a Neueste Nachrichten egy cikkeért.[2] Magyar földön előfordult az a furcsa eset, hogy egy a kormány megbízásából újra megindított politikai lap az «Ungarische Nachrichten» ellen, mindjárt első számában a Falk elítéltetésére vonatkozólag közölt, s tulajdonképpen a jogfolytonosság alapjára helyezkedő cikkeért katonai fenyítő eljárást indítottak, s annak szerkesztője, Bauszner József lázítás címén egy havi fogságra ítéltetett.[3] Pompéry Jánost, a «Magyarország» szerkesztőjét a hadbíróság négy havi börtönre ítélte, kiadóját, Wodianer Fülöpöt pedig egy havi fogságra és 1000 forintnyi biztosítéka elvesztésére ; maga a főkancellár járt közbe gr. Coronini hadfőparancsnoknál az ítélet enyhítése érdekében, eredménytelenül, sőt még azt is csak nehezen tudta keresztülvinni, hogy Pompéry büntetése kiállása után egy más lap megindítására kapjon engedélyt ; csak augusztus hóban engedték el Pompérynek hátralevő börtönbüntetését.[4] Szilágyi Virgil, ki az országgyűlésen mint képviselő figyelemreméltó szerepet vitt, nem sajtóvétségért, hanem egy külföldön járó állítólagos politikai ágenssel való összeköttetése miatt került vád alá s utóbb 10 évi várfogságra és ügyvédi oklevele elvesztésére ítéltetett.[5]

Hivatalos kimutatás szerint Magyarországon a provizórium kezdetétől, vagyis 1861. november 5-től kezdve 1862. június végeig kivételes hatóság részéről 486 esetben indult meg a fenyítő vizsgálat, legtöbb, t. i. 130, a budai kerületben ; azonban ezen esetek egyikében sem sikerült súlyosabb természetű politikai vétséget deríteni ki.[6] Ausztriában a birodalmi tanácsban is szóba hozták a feltűnően sok sajtópert, mely két hírlap bukását is idézte elő ; többen pártolták a «Concordia» hírlapírói egyesületnek az elítéltek megkegyelmezése érdekében a Reichsrathhoz intézett kérvényét. Bécsben 4000 aláírással ellátott tömeges kérvényben akarták a megkegyelmezést magánál az uralkodónál kérelmezni, de a küldöttség nem kapott kihallgatást.[7]

[1] *P. N.* febr. 22., márc. 20., 21., 23., 25., 27., 28., júl 25. *Frankenburg* id. m. II. 79—80. l.

[2] *Frankenburgnál* id. k.

[3] *O. L. K. E. I.* 1862. 261. és 349. szám. *P. N.* április 2., 30.

[4] *O. L. K. E. I.* 361., 366., 375., 488., 738. szám. *P. N.* máj. 2., 3., 18., aug. 19.

[5] *O. L. K. E. I.* 168., 195. szám. *P. N.* márc. 2., 12., okt. 31.

[6] *P. N.* aug. 17.

[7] *U. ott* júl. 10., aug. 1., 3.

A különböző tiltó és korlátozó rendszabályok s a fenyegető sajtóperek már annyira megszűkítették a sajtó szabad mozgási területét, hogy a lapok terjedelme is kezdett szűkülni s különösen nálunk ez időben a sajtó már alig mert egyébbel, mint külpolitikával, társadalmi, gazdasági és kultúrális kérdésekkel foglalkozni, amit Kemény Zsigmond a Pesti Naplóban nyíltan be is vallott.[1]

És feléledtek újra — akárcsak a Bach-korszakban — a mindenféle rendőri zaklatások, szimatolások, ellenőrködések, megrendszabályozások, azzal a különbséggel, hogy most már csak bosszankodást keltettek, félelmet nem. Gróf Pálffy helytartó szívesen hallgatott a rendőri közegek minden sugalmazására, ellenben gróf Forgách kancellárnak némely esetben sikerült a legképtelenebb rendszabályokat megakadályozni. A helytartó például meg akarta tiltani a Horváth Mihály magyar történelme ekkor megjelent negyedik kötetének forgalomba hozatalát is, a kancellár megengedte. Mikor a helytartóság egy új hirdetményt akart kibocsátani s abban különböző rendellenes cselekedeteket, mint például a Szózat éneklését a katonai bíráskodás körébe kívánta utasítani, a kancellária leintette, mondván, hogy «tekintve hazánknak különös viszonyait s a magyar nép eredeti szokásait és jellemét, éppen ilyen kihágásokra nézve a vétkesség fokának meghatározásánál nagyobb óvatosság alkalmazandó, nehogy egyes esetekben, netalán minden rossz szándéktól távol eső éneklések megfenyítése által a tilalom-ellenes iránti fogalmak megzavartatván, ezúttal a kedélyek még inkább elkeseríttessenek s a kormánynak kiengesztelésre irányuló törekvése nehezíttessék.»[2] Sajnos azonban, Pálffynak makacsságával s a bécsi támogatás tudatában mégis sok esetben sikerült kerülő úton a kancellár ellenzésével szemben is megvalósítani szándékát.

A külföldre utazó nevezetesebb magyar embereket ellenőrzés alá helyezték ; a forradalmi hősök, a kiválóbb emigránsok arcképeinek vagy a rájok vonatkozó emléktárgyaknak terjesztése szigorú tilalom, esetleg megtorlás alá esett ; még a Rákóczi hamvainak hazahozatalára irányuló mozgalmat is igyekeztek csírájában elfojtani. Minden pénz- és aláírásgyüjtés tiltva volt, még a Deák Ferencet a Szép Juhásznénál ünneplő fiatalság lelkesedése is szemet szúrt, messzemenő rendszabályokkal igyekeztek a volt határozati pártnak állítólag június 1-re tervezett összejövetelét megakadályozni. Megbízhatatlannak bizonyult sehonnai feljelentők besúgása alapján komoly vizsgálat indult egy az uralkodó ellen tervezett állítólagos merénylet ügyében. Egy kertészeti folyóiratban Garibaldi proklamációját szimatolta a rendőrség ; egyletek-nek ülést csak rendőri ellenőrzés mellett volt szabad tartaniok és haszon-

[1] *U. ott* 1861. dec. 17.
[2] *O. L. K. E. I.* 1862. 313. szám. Pápay István fogalmazványa.

talan ürügyek alatt meg is tiltották összejöveteleiket ; a nemzeti zászló kitűzése elegendő ok volt valakinek elfogatására.[1]

Pedig a kormánynak igazán nem kellett szimatolnia a bajokat, látta mindenki azokat, amelyek igazán beavatkozást, orvoslást igényeltek. Az 1862. év tavasza nagy árvizekkel látogatta meg majdnem az egész országot ; a szenvedett kárt 1.140,000 frtra becsülték, a reászorultak segélyezésére begyült 198,000 frt, melyhez maga az uralkodó járult hozzá tetemes összeggel. A segélyösszegből legtöbb jutott Győr, Pest és Komárom megyének, de az nem állott arányban a nagy szükséggel.[2]

Mintha a megyei önkormányzat megszűnte fölbátorította volna a gonosztevőket, különösen túl a Dunán hihetetlen vakmerőséggel folytak újra a rablóüzelmek ; csapatosan támadták meg a haramiák a községeket, Somogyban s a Bakonyban egész csaták folytak le a szegénylegények s a csendőrök között. Sem a csendőrpuska, sem a kézrekerítők számára kitűzött jutalom, sem az elfogottak kivégzése nem tudott véget vetni a rablásoknak.[3]

A kormány igyekezett jeleit adni az ország gazdasági érdekeivel való törődésének. Úgy látszott, mintha az erdélyi vasút rég vajudó ügye valahára dűlőre jutna. Két terv állott egymással szemben : a Nagyváradtól Kolozsváron át Brassóba és az ugyanonnan Aradon s Gyulafehérváron át Nagyszebenbe vezető vonal terve. Úgy a magyar, mint az erdélyi közvélemény túlnyomó része az első mellett szállott síkra, csak egy szerb-román érdekcsoport, mely nem volt nagy, de melynek jó összeköttetései voltak Bécsel, kívánta a másodiknak adni az elsőbbséget. A július 1-én tartott koronatanácsban már maga az uralkodó sürgette a döntést ; habár Nádasdy is a kolozsvári terv mellett foglalt állást, az augusztusban Bécsben járt küldöttségek is semmitmondó válasszal tértek vissza ; még mindig nem volt kimutatva az építéshez szükséges pénzerő az állam pedig nem volt hajlandó, vagy nem volt képes áldozni.[4]

Egy másik fontos közgazdasági érdek tekintetében valahára sikerült a kormány döntő intézkedését kieszközölni. Ez a magyar Földhitelintézet létrejötte volt, melyet a pénzügyminiszter makacs ellenzése késleltetett mindeddig. Az 1859-i nagy felbuzdulás közepett az Országos Magyar Gazdasági Egyesület körében egy magyar földhitelintézet megteremtését is megpendítették, s bizottságot küldtek ki az alapsza-

[1] Lásd ezekre és több hasonlóra nézve az *O. L. K. E. I.* 1861-i 1167. és 1862-i 70., 94., 97., 143., 178., 214., 272., 294., 313., 336., 377., 396. és 776. számait, valamint a *P. N.* márc. 28., 29., ápr. 4. és 29. és jún. 5-i számait.

[2] *P. N.* febr. 22., 25., máj. 20.

[3] *U. ott* jún. 7, 12., aug. 6., szept. 4., 19.

[4] *U. ott* jan. 16., jún. 7., júl. 30., aug. 12. *H. H. S. A.* Min. Conf. Pr. júl. 1. *Ürmössy* id. m. II. 52—58. l.

bályok megszerkesztése végett és gyüjtést indítottak egy jótállási alap létesítésére, amire három év alatt egy millió forint gyűlt össze. Miután e terv Magyarországnak földhitel tekintetében Ausztriától való függetlenítését jelentette, az osztrák kormány természetesen akadályokat gördített annak megvalósítása elé. Végre 1862. augusztus elején a magyar kormányférfiaknak sikerült az alapszabályokat az államtanácstól kívánt némi módosításokkal elfogadtatni s a minisztertanács többségét gróf Nádasdy ellenzése, de Schmerling pártolása mellett az előleg jellegű félmilliónyi állami hozzájárulás megszavazására is megnyerni. Szent István napján írta alá az uralkodó az engedélyokmányt s szeptember 22-én az intézet megtarthatta alakuló közgyűlését.[1]

Hogy a régi megyei életnek legalább valami halvány visszfényét láthassa a közönség, a kancellária április 13-án utasította a törvényhatóságok vezetőit, hogy koronkint tartsanak nyilvános tanácskozásokat a tisztviselőkkel, azokon vitassák meg az aktuális közkormányzati kérdéseket s azok lefolyásáról és az azokban megnyilatkozó közhangulatról tegyenek azután jelentést a kormánynak.[2] Ez meg is történt s hogy a régi formát megtartsák, az ilyen tiszti gyűlések küldöttségileg hívták meg a főispánt körükbe ; de igazi érdeklődést ezzel nem kelthettek ; senkit sem érdekelt az, hogy a kinevezett új tisztviselők teendői krenézve egymással eszméket cserélnek. Igazi vita sehol sem volt ; néhol egyes ügyek tanulmányozására választmányokat küldtek ki, a gyűlések különben többnyire csak arra valók voltak, hogy az új tisztviselők a hátralékok feldolgozásával s a közigazgatás rendes menetének helyreállításával dicsekedhessenek. Mikor a helytartó Pest város tisztikara mellé községi választmányt nevezett ki bizonyos önkormányzati látszat keltése céljából, a tekintélyesebb egyének visszautasították a kinevezést.[3] A megyei gyűlések megtarthatását csak a jobbára román nemzetiségű Zaránd megyének s a mindig jó érzelműnek tartott jászkún kerületnek ígérték meg. Gr. Haller Sándor bihari főispán, felbátorodva Forgách kancellár egy biztató nyilatkozatától, hozzá intézett bizalmas előterjesztésben igyekezett őt a megyei önkormányzat visszaállításának megnyerni s megható színekkel ecsetelte a magyar nemzet nemes magatartását, mely «némaságában is hangosan követel», mely érdemes az alkotmányra és a szabadságra, mely tud áldozatkész is lenni, ha jogait tisztelik s vele szabad nemzethez méltó hangon szólnak, de szívós és megtörhetetlen, ha legszentebb emlékeit, törvényeit és nyelvét megtámadva látja. Forgách megdícsérte ugyan Hallert felszólalásáért, biztosította, hogy egyetért vele, nem is kívánja, hogy a törvényhatóság a kormány hizelgő szolgája legyen, de miután másrészt a forradalmi eszmék képviselőjévé

[1] *H. H. S. A.* Min. Conf. aug. 7. *P. N.* ápr. 9., aug. 29., szept. 20., 23.
[2] *O. L. K. E. I.* 281. szám.
[3] *P. N.* jan. 28., 31., márc. 25., 28., 29., máj. 1., jún. 17., júl. 17.

s a kormánnyal való rendszeres ellenkezés középpontjává sem szabad fajulnia, kijelentette, hogy a municipális önkormányzat előfeltételei még hiányzanak![1]

Ilyen bátorszavú főispánja a kormánynak akkor már vajmi kevés volt ; láttuk, hogy a némileg önállóbb gondolkozásúakat mily nehéz volt a maga tekervényes útjainak követésére szoktatnia. Áprilisban leköszönt Strossmayer diakovári püspök is, ki vállalta Verőce megye főispánságát, leköszönt kifejezetten azért, mert oly rendszabályokat kívántak tőle, amelyeket ő a megyei autonómiával s az elvben elismert magyar-horvát alkotmánnyal összeférőknek nem talált. Azok pedig, akiket a kormány emelt ki az ismeretlenség homályából s állított a törvényhatóság élére s akik ezért minden parancsát teljesítették, nem-csak, hogy súllyal, befolyással nem bírtak a megyében, hanem több esetben tekintélyes részről kiinduló följelentésekkel és vádakkal látták magukat szembeállítva, melyek — bár néha mások becsvágya miatt is — egyenesen eltávolításukat követelték. Ilyen akció indult Szepes megyében b. Barkóczy adminisztrátor ellen s mikor Sáros megyében, különösen a tapolyi vidéken a kuriális zsellérek tömeges munkamegtagadása már szinte kommunisztikus jelleget öltött, a földbirtokosok egy része Hlavács János főispáni helytartó lanyhaságában és kétes magatartásában kereste a mozgalom okát.[2]

Pálffy helytartó az ilyen panaszok esetében nem kímélte a fáradságot s rendesen maga ment el a helyszínére meggyőződést szerezni a tényállás felől. Általában szorgalmasan utazgatott az országban s igyekezett megjelenésével és nyilatkozataival hatni a közönségre a kormány szándékai érdekében, bár szónoki próbálkozásai nem voltak éppen szerencséseknek mondhatók. Így például március hóban Győrött járván, az őt üdvözlőknek humoros választ akart adni ; azt mondta, hogy «az óvások ideje lejárt, mert Ő Felsége már megóvta az ország érdekeit azok ellen, akiktől óvakodni kell». Ezek úgyse kapacitálhatók, a higgadt emberek pedig, kiknek támogatására számít ő, az ország nagy többségével együtt a legnagyobb bizalommal tekintenek a kormányférfiakra, mint az ország valódi képviselőire. Ennek a bizalomnak újabb jelét várja ő az országgyűlési választásoktól, mert aki szándékosan szemet nem húny, tudja, hogy a kormány őszinte kívánsága a jogfolytonosságot fenntartani s Magyarországot megmenteni attól a veszedelemtől, melybe a túlzók sodorták és sodorni akarják. Figyelmeztette azután a győrieket, hogy óvakodjanak minden elhamarkodott lépéstől, mert «az óvatosság a bölcseség anyja!» A politikában experimentálni nem lehet (!). Egyébiránt nincs ok a félelemre, semmi sincs veszélyeztetve ;

[1] *U. ott* febr. 21., aug. 7. *O. L. K. E. I.* 544. szám.
[2] *P. N.* ápr. 20., 30., júl. 18., *O. L. K. E. I.* 543., 547., 587., 639. szám.

Magyarország magyar fog maradni, ezt veszélyeztetni senki sem akarja. Ennek ellenkezőjét csak azok híresztelik, akik szegény hazánkfiait tévutakra akarják vezetni. A kecske is csak egyszer megy a jégre, mondja — Pálffy szerint — a közmondás ; mennyivel inkább számíthatunk erre a magyarnál, kinek eszélyessége közismert.[1]

Az ily naiv kormánynyilatkozatok valóban nem ébreszthettek bizalmat a kormány szándékainak komolysága iránt s még kevésbbé voltak bizalmat keltők az azokban gyakran megnyilatkozott ellentmondások, a sietős cáfolatok, melyek minden biztatóbb kijelentést nyomon követtek. Mikor egy félhivatalos lap a jólértesültség minden látszatával hírül adta, hogy a magyar kormányférfiak a jogeljátszás elméletét, mely soha az uralkodó ajkairól el nem hangzott, el nem ismerik, s a fontos közjogi feladatokat csak alkotmányos úton vélik keresztülvihetőknek, Schmerling sietett közzétenni, hogy a kormány soha ily kijelentés megtételére fölhatalmazást nem adott.[2]

Kevéssel azután, hogy az államminiszter a birodalmi tanácsban kijelentette, hogy bízik e testület mielőbbi teljes kiegészülésében, de ez csak a császár által adott alkotmány — tehát a februáriusi pátens — alapján történhetik, melyhez a kormány szigorúan ragaszkodik, Forgách látogatást tett Esztergomban, ahol Palkovics alispánnak egy nagyon bátor és a nemzeti jogokat védő beszédjére megjegyezte, hogy a kormány nem beolvasztásra, hanem kiegyenlítésre törekszik. A prímás üdvözletére adott válaszában pedig azt hangoztatta, hogy a provizórium még nagyobb veszélyektől mentette meg a nemzetet s most a kiegyezkedés nagy művén kell teljes erővel munkálkodni. A Felség szereti — úgymond — a magyart, szabad és alkotmányos országokat kíván látni a Lajtán innen és túl ; nem jogok elkobzásáról van szó, hanem csak oly módok találásáról, melyek által alkotmányos állásunk és jogaink a birodalom érdekeivel és a testvérnépek jogaival összhangba hozassanak. Az ily értelmű kiegyezés nem lehetetlen, sőt kellő módok mellett biztosan el is érhető. Mikor pedig a főispáni helytartó — szintén egy Forgách gróf — meghívta őt a megyeházába és a városházába, oda nyilatkozott, hogy ezt a látogatást akkorra tartja fenn, mikor már a törvényes állapot visszaállítását fogja jelenthetni.[3]

Kevéssel utóbb a sajtóban Forgách távozásának hírét kezdték szellőztetni, amit megcáfoltak ugyan, de Schmerling, ki semmi titkot nem csinált a közte s a magyar kancellár közt fennforgó ellentétekből s a magyar kormányférfiakat sajtójában gyakran megvádolta, most lapjában jeleztette, hogy a kormány hivatottnak érzi magát az alkotmány keresztülviteléhez a keleti részekben is erélyesen hozzálátni s minden

[1] *P. N.* márc. 26.
[2] *U. ott* ápr. 6., 9.
[3] *U. ott* jul. 9., 11., 12

kételyt eloszlatni az alkotmány megszilárdítására irányuló törekvése iránt. Ez alatt félreérthetetlenül a Reichsrathba való közvetetlen választásokra utalás volt értendő, aminek megengedhetőségét Forgách a maga lapjában a leghatározottabban tagadásba vonta. Valamivel később pedig a birodalmi tanács bizottságában még azt is hangsúlyozta az államminiszter, hogy a magyar kancellár tagja ugyan a kormánynak, de magántermészetű nyilatkozatai nem lehetnek hivatalos állásfoglalás tárgyai.[1]

A magyarországi közvélemény túlnyomó része nem nézhetett bizalommal a provizórium kormányára már csak annak nemzetiségi politikája miatt sem, mely főkép az erdélyi kérdésben jutott kifejezésre, de melynek jellemző tünetei az egész vonalon minden szeparatisztikus törekvés pártolásában mutatkoztak.

Micsoda benyomást tehetett például Magyarországon az, mikor a hirhedt Dobrzánsky Adolf, kinek képviselői mandátumát féktelen nemzetiségi izgatása miatt meg kellett semmisíteni, egyszerre mint a budai helytartóság egyik tanácsosa kezdett szerepelni s ezt a hivatalos állását arra használta föl, hogy hírlapilag közzétett körlevélben buzdítsa a felvidéki ruténséget a maga nemzeti különállásának érvényesítésére. Ez esetben maga Pálffy, a helytartó sem ismert tréfát s az ily szerepet a hivatali állással összeegyeztethetőnek nem találván, Dobrzánsky eltávolítását követelte. Feltűnő, hogy e kívánsággal szemben Forgách kancellár volt az, aki nem annyira kíméletből, mint inkább célszerűségi tekintetekből beérte a Dobrzánsky megdorgálásával s hatásköre leszállításával, úgy vélekedvén, hogy ha ez az ember kiszabadul a szolgálati kötelékből, izgatásával majd többet fog árthatni.[2]

Pedig, hogy akkor még a ruténség túlnyomó része hazafias gondolkozású volt és nem kereste a surlódást a magyarsággal, azt mutatják az ajándékok, s az üdvözlő irat, melyeket b. Eötvös József az országgyűlésen a nemzetiségi kérdésben kifejezett működésért a mármarosi ruténektől kapott s amelyeket megköszönve, ő a nyilvánosság előtt is hangoztatta a magyarok s a nemzetiségek érdekközösségét és azt, hogy az átélt nehéz idők megtanítottak bennünket egyetértésünk és összetartásunk szükségességére. Dobrzánszky agitációjának azonban megvolt az az eredménye, hogy — felbuzdulva a tót példán — a munkácsi püspöki consistoriumból kérvény ment Bécsbe a császárhoz a ruténség nemzeti különállásának elismerése érdekében.[3]

Láttuk a mozgalmat, mely a felvidéki tótság körében már az országgyűlés folyamában megindult ; az akkor még a törvényhozó testületnél

[1] *U. ott* máj. 4., szept. 30., okt. 1., 15., 18.
[2] *O. L. K. E. I.* febr. 1. 100. szám.
[3] *P. N.* ápr. 29. *Rogge* id. m. II. 153. l.

kereste kívánságai teljesítését, az országgyűlés feloszlatása azonban arra indította vezetőit, hogy egyenesen a trónhoz forduljanak. 1861. decemberében Mojzes besztercebányai püspök vezetése alatt, de számos protestáns vallású vezető egyéniség részvételével is, népes küldöttség jelent meg Bécsben az uralkodó színe előtt, szóval és írásban kérve a tótság sérelmeinek orvoslását. Előterjesztésök történelmileg igyekezett kimutatni, hogy a tótság már a magyarok bejövetelekor itt volt, államot alkotott s kultúrával bírt ; azután egészen a XVIII. század végéig tényleg egyenjogúak voltak a magyarokkal. Ők már 1849. szeptemberében — tehát éppen a szabadságharc leveretésekor — kérték egy tót koronatartomány alakítását, de sikertelenül, s így kénytelenek voltak tovább tűrni az elnyomatást ; a kérvényhez csatolták a júniusi turóc-szentmártoni «nemzetgyűlés» emlékiratát is, mely eredménytelen maradt, mert az országgyűlés nem foglalkozhatott vele. Most, fel lévén oszlatva az országgyűlés, a Felséghez fordulnak azzal a kéréssel, hogy fejedelmi teljhatalma alapján szervezzen számukra önálló nemzetiségi kerületet. Az országgyűlés és a törvényhatóságok feloszlatását igazságos rendszabálynak ismerik el, tekintettel a nem magyar nemzetiségekkel szemben tanusított maguktartására ; de — sajnos — a Helytartótanács is csak újabb sérelmet szerzett nekik, a kancellária kibocsátványával szemben az összes katolikus gimnáziumokban kizárólagos oktatási nyelvül tevén meg a magyart (?). Az «ultramagyarizmus» e túlkapásaival szemben fordulnak az uralkodóhoz s az ő utolsó leirata szellemében, melyet az országgyűléshez intézett, kérik a leghűbb tót nép jogainak alkalmas intézményekkel való maradandó megóvását. A császár a küldöttségnek adott válaszában ismételten örömét fejezte ki afölött, hogy «a magyar részekbeli, minden időben és minden viszonyok között hű és loyalis tót népe érzelmeinek tolmácsait» itt láthatja.[1]

A kegyteljes uralkodói válasz ellenére a küldöttségjárásnak egyhamar nem lett több gyakorlati eredménye, mint hogy a helytartóság a gimnáziumok tannyelvének szabályozásánál vegyes ajkú vidékeken a nemzetiségi nyelvnek tágabb tért nyitott.[2] Azonban a központi kormányzat hathatósan éreztette a tót nacionalista törekvések iránti rokonszenvét egyelőre egy más téren, az ág. evangelikus egyházkormányzat terén, amennyiben azokban a súrlódásokban, melyek a régi autonóm alapon szervezett és a pátens értelmében külön szuperintendencia alatt koordinált hitközségek között előállottak, a magyar kormányférfiak ellenzésével szemben mindig ez utóbbiak oldalára állott s ily módon igyekezett a magyar- és tótajkú protestánsoknak az egyházi élet körében való egyesülését hátráltatni ; beavatkozásaival egyenesen szította az egyenetlenséget, hogy a pátens alapján választott Kuzmány teljesen fölösleges

[1] *P. N.* 1861. dec. 12., 15., 18. [2] *U. ott* márc. 19.

külön tót szuperintendenciájának mindinkább kevesbedő híveit szaporítsa, s a tótságot a magyarságtól egyházilag különválassza.[1]

Említettük az ellenséges hangulatot, mely a román nemzetiség részéről a magyarság irányában megnyilatkozott. Ennek ellenére, — vagy talán éppen ezért — és annak ellenére is, hogy Moldva- és Oláhországnak Cuza Sándor alatt egységes fejedelemséggé alakítását 1862 elején a brassói románság feltűnő lelkesedéssel üdvözölte, s hogy már ekkor híre járt az olyan tankönyveknek, melyek a Tiszát jelölik meg Románia határául, az erdélyi román ujoncok pedig tömegesen szöktek át a határon, az erdélyi románság különböző kérvényeinek elintézéséül egy legfelsőbb elhatározás érkezett le, mely a románokat megdícsérte hűségökért.[2]

Míg az erdélyi román sajtóban élénk vita folyt a fölött, hogy a románok is «beléphetnek-e a magyar alkotmányba», vagy nem, egyházi téren megindult a mozgalom a gör. keleti románoknak a szerb patriarka joghatósága alóli kivonására s külön metropolita alatt nemzeti egyházzá való szervezésére. Március hóban Ságuna püspök vezetése alatt küldöttség járt ez ügyben Bécsben a császárnál s Forgách kancellárnál; az utóbbi biztatólag nyilatkozott. B. Kemény Zsigmond e hírekkel szemben a Pesti Napló hasábjain súlyos aggályokat nyilvánított az ország lakosságának egyházi téren nemzeti alapon való széttagolásával szemben; egyébiránt megjegyezte, hogy e kérdés csak országgyűlésileg, törvényhozás útján oldható meg. Feltűnt, hogy mikor június közepén Pálffy helytartó Nagyváradon egy román küldöttséget fogadott, mely panaszokat emelt a tisztviselők ellen és a «természeti jogok» követelményeire hivatkozott, Pálffy jól megleckéztette a panaszkodókat. Nem ismerte el a küldöttséget a román nemzet illetékes képviselőjének, a természeti jogokra való hivatkozást pedig elcsépelt agitációnális jelszónak mondta. Annak akadályát — úgymond — nem látja, hogy a községek kívánatukra saját nyelvüket használják az ügykezelésnél, de ez irányban izgatásokat, titkos gyűléseket, jegyzők önkényes elmozdítását, s a nyelvbeli többség kizárásával hozott határozatokat tűrni nem fog. Végül a lelkészekhez fordult s arra buzdította őket, hogy hassanak megnyugtatólag a népre s versenyezzenek szorgalomban, műveltségben és polgári erényekben.[3]

Láttuk, hogy a szerbség és a magyarság érintkezése az 1861. év folyamában nagyon barátságos volt, amit csak előmozdíthatott Rajačić patriarchának decemberben bekövetkezett halála. Azonban a szerb

[1] *H. H. S. A.* Kabineti iroda irattára 1862. 3564. szám és *Min. Conf.* 1862. okt. 3., 6.

[2] *H. H. S. A.* kab. ir. ir. 1862. 3195. szám. *P. N.* jan. 3., 4., 18., ápr. 19., 23.

[3] *P. N.* márc. 12., 19., 20., 25., máj. 23., jún. 15.

nemzeti kongresszusnak a szerb «privilégiumok» megóvása érdekében a magyar országgyűléshez benyujtott előterjesztése az országgyűlés feloszlatása következtében elintézetlen maradt s ez alkalmas fogantyúul szolgált Schmerlingnek, hogy a kérdést napirendre hozza és napirenden tartsa, szívósan követve azt a nyilvánvaló célt, hogy a megszüntetett bánságot és vajdaságot valami alakban visszaállítván, Magyarország integritásán újabb csorbát üssön.

A minisztertanács erre vonatkozó tárgyalásai nagyon tanulságosak a kormány kebelében tagadhatatlanul fennforgott ellentétek megismerése szempontjából. Schmerling 1861. december 21-én terjesztette elő ezt az ügyet, még egyszer, utólag egyet ütvén Vay volt kancelláron azért, mert abban a nézetben volt, hogy e dologban semminek sem kell történnie. Ismertetvén a szerb nemzeti kongresszus előterjesztésének tartalmát, Forgách kancellár csakhamar szót kért, hogy arra utaljon, hogy hivatali elődje ez ügyet a magyar országgyűlés elé tartozónak tekintette s hogy miután ez kétségtelenül magyar ügy, annak előterjesztésére tulajdonképpen ő illetékes, ő azonban még eddig behatóbban nem foglalkozhatott vele. Az államminiszter váltig hivatkozott arra, hogy e tárgyban ő a Felségtől a kancellárral együtt kapott megbízást, mert az birodalmi ügy is. Bár Nádasdy most is a Schmerling segítségére sietett, miután Mazuranič horvát kancellár is igényt formált a hozzászólásra, végül az elnöklő Rainer főherceg javaslatához képest egy miniszteri bizottsághoz utasították — tanulmányozás végett — az ügyet, mi által az hosszabb időre lekerült a napirendről.[1]

Amikor a szerbek már említett föllázadása Montenegróban és Hercegovinában a török uralom ellen a szerbiaiakat is magával ragadta, amikor a belgrádi erősség török helyőrségét megostromolták s ez viszont a várost kezdte bombázni, úgy hogy a lakosság nagy része átmenekült Zimonyba, amikor az egész szerbség lánggal égett és szélsőséges nemzeti aspirációknak hódolt, akkor, 1862 nyarán látta Schmerling időszerűnek a kongresszusi munkálat s az arra vonatkozólag készült miniszteri bizottsági és államtanácsi javaslat elővételét. Maga Rainer főherceg miniszterelnök és Rechberg külügyminiszter időszerűtlennek találták a tárgyalást és Forgách kijelentette, hogy bár tagja volt a miniszteri bizottságnak, csak a kész javaslatot látta. Így aztán az államminiszternek is bele kellett nyugodnia egy újabb halasztásba.[2]

Végre a november 8-i minisztertanácsban érdemleges tárgyalás alá került az ügy, éspedig két javaslat alakjában : az egyiket Forgách kancellár terjesztette elő, a másiknak, mely az államtanács kebelében készült, Lichtenfels elnök volt az előadója. Mindkettő megegyezett a

[1] *H. H. S. A.* Min. Conf. 1861. dec. 21.
[2] *U. ott* aug. 4. *Rogge* id. m. 178. l. *P. N.* jún. 19., 24., aug. 24.

szerbek hűségének dícséretében ; a magyar kancellár maga is messze ment az engedményekben ; javaslata szerint a császár megtartja a szerbek nagyvajdájának címét s Torontál és Szerém megyékből egy nagykikindai szerb kerületet alakít, kinevezendő vajda hatósága alatt ; Bács-Bodrog megye kettéosztása az országgyűlés feladata lesz. Kissé bonyolult e javaslat szerint az új kerület hatósági szervezete, amennyiben az ki van ugyan véve Torontál és Szerém megyék törvényhatósága alól, de alá van rendelve e két megye főispánjának, kik erre való tekintettel alvajda címet viselnek, s felsőbb fokon a budai helytartóságnak.

Az államtanács javaslata még sokkal messzebb ment ; az valamivel kisebb terjedelemben visszaállította a szerb vajdaságot, mely Bács, Torontál, Temes és Szerém megyék azon községeiből alakul, amelyekben szerbek laknak, a zászlós urak közé sorolandó vajda hatósága alatt áll, de a budai, illetve zágrábi helytartóságnak alá van rendelve ; külön címerrel és zászlóval bír s szolgálati nyelve a szerb. A két javaslat felett vita folyt, mely főkép ama kérdés körül forgott, vajjon az uralkodónak van-e joga a törvényhozás hozzájárulása nélkül új közigazgatási kerületeket alakítani? A horvát kancellár és több osztrák miniszter is aggályokat nyilvánított ; Esterházy csattanósan jegyezte meg, hogy fontosabb a magyarság millióit, mint 500,000 szerbet kielégíteni. A többség mégis — természetesen Nádasdyt is beleértve — a bécsi államtanács javaslatát pártolta ; azonban a korona egyelőre nem döntött a kérdésben s így az tovább is függőben maradt.[1]

Valamennyi nemzetiség megnyerésére irányult végül az a július 27-ről kelt s Forgách kancellárhoz intézett, de közzé is tett legfelsőbb kézirat, mely arra utasítja őt és a Helytartó Tanácsot, hogy készítsenek törvényjavaslatot, melyben Magyarország nem magyar ajkú lakosainak nyelvök és nemzeti kifejlődésükre vonatkozó jogai a népek egyenjogúságának elve szerint szabatosan és határozottan megállapíttassanak, hogy e javaslat majd királyi propozícióképpen az újra összehívandó országgyűlés elé terjesztessék. Hát erre a mézes madzagra valóban semmi szükség nem volt ; az 1861-i országgyűlés a maga rövid élete alatt is elegendő tanújelét adta annak, hogy a nemzetiségi kérdést a legnagyobb méltányosság szellemében kívánja megoldani ; a kormány tette azt lehetetlenné az országgyűlés idő előtti feloszlatásával.[2]

Világosan tűnik ki tehát a Schmerling egész nemzetiségi politikájából az a célzat : a kormányt tüntetni fel mint a nemzetiségek védelmezőjét az elnyomó magyarsággal szemben s másrészt a magyarságot puhítani meg a nemzetiségi veszély fokozásával. Pedig találóan mondja Ausztria e korszakának egyik történetírója, hogy milyen ellentmondás

[1] *H. H. S. A.* Min. Conf. nov. 3. [2] *P. N.* aug. 5., 8.

van abban : az örökös tartományokban centralisztikusan kormányozni és a magyarokat a föderálizmus rémképével kergetni a Reichsrath karjaiba.[1] És egészen bizonyos, hogy a legújabb osztrák közjogászoknak sem fog sikerülni a provizórium osztrák kormányát tisztára mosni attól a vádtól, hogy a magyarországi nemzeti ellentéteknek céljai érdekében való szításával hozzájárult Magyarország belső erejének csökkentéséhez s ezáltal a bekövetkezett katasztrófa előkészítéséhez is.[2]

Az osztrák államminiszter határtalan becsvágya a belügyi téren úgy a Lajtán innen, mint túl vajmi kevés sikert tudván felmutatni, rávetette magát a külpolitikára is, melyen befolyása — szemben a Rechberg külügyminiszterével — mindinkább előtérbe nyomult.[3] Érvényesülésére főkép a német kérdést szemelte ki. A Balkán ez időben súlyosabb gondot nem okozott ; Orosz-Lengyelországban még csak kifejlődőben volt az a forradalom, mely azután nemcsak Galiciában, hanem nálunk is oly élénk rokonszenvet váltott ki.

És nem volt ekkoriban igazán fenyegető az olasz kérdés sem, melynek fejlődését figyelemmel kísértük egész az 1861. év nyaráig.[4] Ausztriát méltán gondolkodóba ejthette az, hogy az új olasz királyságot immár nemcsak Anglia és Franciaország, hanem Oroszország, sőt 1862 nyarán Poroszország is elismerték, úgyhogy a bécsi kormány az elismerés merev megtagadásával már egészen elszigetelve állott Európában. Azért mégis, pénzügyei rossz állása ellenére, küldött évenkint 600,000 forintot a modenai hercegnek csapatai fenntartására,[5] s láttuk, hogy 1862. januáriusában mily harcias beszédek hangzottak el Veronában.

Olaszországban 1862 tavaszán a Ricasoli-kabinetet a Rattazzié váltotta föl, ugyanazé a Rattazzié, aki kevéssel előbb, mint miniszter kijelentette, hogy Róma nemsokára Olaszország fővárosa lesz s a francia kormánynak kétségkívüli szándéka a megszállás megszüntetése ; később miniszterelnöki székfoglalójában a római kérdésre nézve úgy nyilatkozott, hogy az erkölcsi és diplomáciai eszközökkel Franciaországgal egyetértőleg lesz megoldandó, Viktor Emánuel király is Róma közeli felszabadulásáról beszélt Nápolyban és Palmerston angol miniszterelnök lehetetlenségnek nyilvánította a pápa világi uralmának fenntartását. A hivatalos Franciaország hallgatott, azonban a francia sajtóban kikiröppent a hír, hogy a hatalmak beavatkozásának Mexikóban végkifejlete az lesz, hogy ott császárság fog alakulni és hogy mexikói császárul Ferdinánd Miksa osztrák főherceg van kiszemelve ; a Habsburg-di-

[1] *Rogge* id. m. 153. l.

[2] Ezt a tisztára mosást *I. Redlich* kisérli meg többször id. művében II. 138., 266—269. l.

[3] *Névtelen* id. műve (Dreissig Jahre etc.) 96. l.

[4] Lásd e kötet 277. s köv. lapjait.

[5] *H. H. S. A.* Min. Conf. 1861. nov. 24.

nasztia e térfoglalása pedig úgy volna tekintendő, mint Ausztria kárpótlása Velencének Olaszország egységesítésével együttjáró elvesztéséért.[1]

Ami Ausztriát és Magyarországot is az olasz kérdésben legjobban érdekelte, az az volt, hogy milyen lesz az új kormány viszonya Garibaldihoz? Fogja-e magát általa esetleg a saját szándékain túlmenő vállalkozásokra is elragadtatni? Mert hogy a nálunk is ünnepelt szabadsághős nem fogja soká beérni azzal, hogy az olasz ifjúságot céllövési gyakorlatokra buzdítsa és a Consiglio di Provvedimentóban koronkint Ausztriát is fenyegető beszédeket tartson, az nem szenvedett kétséget. Gróf Rechberg egy a birodalmi tanácsban elhangzott interpellációra adott válaszában kijelentette, hogy Ausztria szigorúan tartózkodik az Olaszország belügyeibe való beavatkozástól, de el van határozva meglevő területét megvédelmezni.[2]

Júliusban fölmerült a hír, hogy Garibaldi ismét Sziciliában van — ahonnan két év előtti vállalkozása is kiindult — s állítólag szabad csapatával Montenegró segítségére akar sietni. Azonban csakhamar kiderült, hogy egészen más tervei vannak, kiadta a jelszót : Róma vagy a halál! ami országszerte nagy lelkesedést keltett, s bár a kormány, szembeszállva a közvéleménnyel, sietett Sziciliában az ostromállapotot kihirdetni, csapatokat küldött délre és Garibaldi néhány hívét el is fogatta, a merész szabadsághős önkénteseivel megszállotta Cataniát, angol hajókon átkelt Calabriába és elindult — Rómát meghódítani! Azonban vállalkozását ezúttal nem koronázta siker ; Aspromonténál augusztus 29-én a rendes olasz hadsereg egy számra nézve a Garibaldiénál kisebb csapata megtámadta az északra nyomulókat s majdnem az egész csapatot elfogta ; miközben Garibaldi maga is megsebesült és egyidőre mint engedetlen lázadó, fogságba került. Ezzel Ausztriára nézve egyelőre minden veszély el volt hárítva ; a kimenekült magyar legionáriusok már kezdtek lassankint visszaszállingózni a hazába, ahol sokáig elrejtőzni és koldulni voltak kénytelenek.[3]

A viszonylagos szélcsend, mely így az európai nemzetközi viszonyokban beállott, alkalmasnak látszott arra, hogy az osztrák kormány tisztázzon bizonyos kérdéseket, melyek Ausztria s a német «Bund», illetőleg főkép Poroszország között fennforogtak. Eljárása meglehetős világosan elárulta, hogy tulajdonképpen Ausztria hegemóniáját igyekezett a feltörekvő Poroszországgal szemben az összes németség fölött biztosítani ; hogy ennek végfolyamatban éppen az ellenkezőjét érte el, abban mindenesetre része volt politikája amaz ingadozásának is, melyet a Schmerling és Rechberg közötti ellentétek okoztak, amelyeknek utóbb

[1] *P. N.* 1861. dec. 6., 1862. márc. 5., 13., ápr. 13., 16., 23., máj. 4.

[2] *U. ott* márc. 11., 14., 29., ápr. 10., máj. 10.

[3] *U. ott* júl. 12., aug. 2., 5., 7., 12., 15., 23., 24., 26., 28., 29., 31., szept. 2., 4., okt. 11. *O. L. K. E. I.* 1862-i 940. és 1036. számok.

Rechberg áldozatául is esett. Még nagyobb része volt azonban abban, hogy Ausztria e versenyben vereséget szenvedett annak a körülménynek, hogy 1862. szeptemberében porosz miniszterelnök Bismarck-Schönhausen Ottó lett, kinek óriási fölényét a küzdelemben akkor még senki sem sejtette.[1]

1862. februáriusában a magyar közvéleményt is foglalkoztatta egy névtelen német röpirat, mely először pendítette meg egy, a régi hagyományoknak megfelelően, Regensburgban tartandó német fejedelemgyűlés eszméjét; e gyűlést az osztrák császár mint vezérhatalom hívná össze s az hivatva volna a német szövetség szervezeti kérdéseinek megvitatására, tekintettel a Poroszország és Ausztria közt mindig újra felmerülő összeütközésekre.[2]

Márciusban azután egy sajátságos eset merült föl Kur-Hessen tartományban; összetűzés a hercegi kormány s a parlament között a választójog kérdésében. Poroszország magához ragadta a szövetség ellenőrző szerepét, megbízottat küldött Casselba, ki a kormány visszalépését követelte, s mikor ezt el nem érte, ottani követét visszahívta. Ausztria megütközött Poroszország önkényes és illetéktelen eljárása fölött, de a lényegre nézve egyetértett vele s a hesseni kormány lemondása azután lehetővé tette a kérdés békés megoldását.[3]

Ugyanez időben keletkezett az első összekülönbözés Berlin és Bécs között a schleswig-holsteini kérdésben, melynek fejleményeivel később fogunk foglalkozni, s ekkor folyt az a jegyzékváltás is, mellyel Ausztria Bernstorff porosz külügyminiszternek a Bund átszervezésére irányuló terve ellen a kisebb német államokat egyesítve vitte harcba. Mindez a sok ingerlés csak arra indította a porosz kormányt, hogy még tovább menjen a német szövetségnek Ausztriától való függetlenítése terén s március 29-én kereskedelmi szerződést kössön Franciaországgal erősen szabadkereskedelmi szellemben, miáltal a német vámegylet tagállamait az elé az alternatíva elé állította, hogy vagy kövessék őt ezen az úton, vagy oszlassák fel a vámegyletet.[4]

Ez az eljárás csakugyan nem volt a vámegylet alapszabályaival összeegyeztethető; Rechberg élénken tiltakozott is ellene, a francia szerződés érvényének felfüggesztését kívánta, néhány kisebb német államot meg is nyert a csatlakozásra s mozgalmat indított a mellett, hogy Ausztria összes tartományaival lépjen be a vámegyletbe, de sem a francia-porosz szerződés létrejöttét meghiúsítania, sem az egész osztrák birodalmat a német vámegylettel egyesítenie nem sikerült.[5]

[1] *Névtelen* id. m. (Dreissig Jahre etc.) 97. l.
[2] *P. N.* febr. 18.
[3] *U. ott* márc. 17., 21., 22., 25., 28., 31.
[4] *U. ott* júl. 16. *Rogge* id. m. II. 183. s köv. l.
[5] *U. ott* júl. 17., 24., 26., 31. *Rogge* id. k.

A két német vezérhatalom útjainak különválása nyilvánvalóvá lett, mikor Poroszország július 21-én az olasz királyságot elismerte, s erről az osztrák kormányt is értesítette, azzal a hozzáadással hogy az olasz kormánytól garanciákat kapott a statusquo megbolygatásától való tartózkodására nézve.

Az ez alkalomból Rechberg és Bernstorf grófok között végbement, s nyilvánosságra is hozott jegyzékváltás oly jellemző arra az ellentétre nézve, mely Poroszország és Ausztria politikája között már ekkor mutatkozott, s amely négy évvel később oly korszakos — következményeiben Magyarország sorsára is kiható — összeütközésre vezetett, hogy annak jellegzetesebb részét ide iktatjuk.

Gróf Rechberg a közlésre adott válaszában csípős udvariassággal a császár köszönetét tolmácsolta a porosz királynak azért az ellentállásért, melyet mindeddig kifejtett az «úgynevezett olasz királyság» elismerésére irányuló sürgetésekkel szemben, s azt az őszinte óhajtását, vajha Poroszország soha meg nem bánná azt az elhatározását, hogy a legerőszakosabb forradalom és a leglelkiismeretlenebb jog- és szerződésszegés eredményét mégis elismerte. Ami pedig az állítólag olasz részről nyujtott garanciákat és formaszerű ígéreteket illeti, azok nem érik meg a papírt, melyre irattak.

A porosz külügyminiszter éppoly csípősen válaszolt. Hangsúlyozta, hogy ő a kapott garanciákat elfogulatlanabbul értékeli, mint Ausztria, s még nagyobb súlyt helyez arra, hogy az olasz királysággal és annak követeléseivel szemben Poroszország oly állást foglalt el, mely a turini kabinetre nézve éppen nem kellemes, s melyet más európai hatalmak teljes jelentősége szerint értékelnek. Szövetségbaráti közlésének ily fogadtatásából — úgymond — azt a tanulságos tapasztalatot meríti, hogy jövőre az osztrák érdekek tekintetbevételétől fel van mentve, ha csak szövetségi kötelessége mást nem parancsol.[1]

A látszólagos külpolitikai nyugalom ez idejében is az osztrák kormánynak éreznie kellett, hogy Ausztria sorskérdése a magyar kérdés, vagyis az, vajjon a provizórium által teremtett alkotmányon kívüli állapot megérlelheti-e belátható időben Magyarország behódolását a februáriusi pátensnek s általa a merev birodalmi egységnek, vagy más utakon kell-e keresni a monarchia legnagyobb országának oly kielégítését, mely lehetővé tegye, hogy arra beállható válságos helyzetekben támaszkodni lehessen?

E sorskérdés megítélésénél két tényező volt figyelembe veendő : a Lajtán innen, vagyis Ausztriában létesített alkotmányos állapot, tehát a birodalmi tanács működése, mely hivatva lett volna Magyarországra nézve a behódolást kívánatossá tenni, és a magyarországi közhangulat

[1] *P. N.* aug. 26.

s közszellem, amelyből következtetések voltak vonandók arra nézve, hogy Magyarország megelégedésére mily föltételek teljesítése mellett lehetne számítani?

Figyelemmel kísértük a birodalmi tanácsban történteket egészen a miniszteri felelősség tárgyában május 1-én ott elhangzott kormánynyilatkozatig, melyet Ausztriában is nagyon vegyes érzelmekkel fogadtak s melyben csak a centralisták láttak vívmányt annyiban, amennyiben az a miniszteri felelősséget csak a Reichsrathtal szemben állapítja meg, nem egyúttal az országgyűlésekkel szemben is. Míg a birodalmi tanács működése általában inkább rossz, mint jó benyomást tett s felrótták neki azt, hogy a költségvetésben eszközölt törlései alig tesznek ki többet, mint amennyibe e testület maga kerül az államnak, míg tekintélyes osztrák politikusok elismerték, hogy a közönség mind közönyesebb lesz az osztrák parlament működésével szemben, Plener pénzügyminiszter a különösen neki kijutott sok leckéztetéssel szemben azzal vígasztalta magát, hogy a Reichsrath együttléte és működése hozzájárult az osztrák viszonyok kedvezőbb megítéléséhez a külföldön. Egyébiránt azt, hogy mennyiben volt igaz az az alkotmányosság, amelyet a februáriusi pátens Ausztriában behozott, legjobban világítja meg az uralkodónak egy szeptember 29-én a minisztertanácsban tett megjegyzése, mely kifogásolta azt, hogy a hivatalos nyelvhasználat szerint a birodalmi tanács a költségvetést és adókat «engedélyezi» és «megállapítja» s ezek helyett más kifejezések használatát kívánta.[1]

Az 1863-i költségvetés tárgyalása — bár az 1862-nek elintézése már mintegy precedensül szolgált — újra kidomborította mindazokat a visszásságokat, amelyekkel a megelőző évi járt. Komolyságát nem nagyon fokozta az, hogy a képviselőház a concordatum ellen intézett heves támadás után leszállította Bach vatikáni nagykövet fizetését, s ugyanezt tette a velencei kormányzóéval is ; az urak háza visszaállította az eredeti tételeket. A bankszabadalom meghosszabbítását sem akadályozta az, hogy ha a csehek és lengylek elvi okokból távol nem maradtak volna a tárgyalásoktól, a képviselőházban semmiesetre sem lett volna meg a kellő többség annak megszavazására. Báró Kemény Zsigmond napnál világosabban mutatta ki, hogy a magyar költségvetésnek az ez időben csak szűkebb alakjában létező Reichsrath általi tárgyalása nemcsak a magyar alkotmánynak, hanem a februáriusi pátensben foglaltnak is megsértése ; ennek ellenére a tárgyalás most is végbement, de az elfogadás en bloc történt s utólag a magyar kancellár saját lapja, a «Sürgöny» is azzal biztatta a magyarokat, hogy ne törődjenek a tárgyalással : ránk nézve — úgymond — jogi szempontból mind-

[1] *H. H. S. A.* Min. Conf. júl. 29., szept. 29. *P. N.* ápr. 12., máj. 3., 6., okt. 16.

egy, akár a bécsi, akár a pekingi birodalmi tanács foglalkozik a magyar költségvetéssel ; ez «non avenu!» A Reichsrath határozata hivatalos alakban nem is jut el Magyarországba ; itt most a király rendelkezik teljhatalommal a birodalmi tanácsra való minden hivatkozás nélkül. Ránk nézve a Reichsrath határozatai semmi kötelező erővel nem bírnak ; a magyar, erdélyi és horvát kancellár nem is volt jelen a költségvetés ottani tárgyalásánál! A Reichsrath «kedvteléseivel» nincs okunk törődni.[1]

A magyar hivatalos sajtó ilyen kiszólásai nem voltak éppen alkalmasak a birodalmi tanács tekintélyének emelésére, de nem emelte azt az a fitymálás sem, amellyel a kormány egyes tagjai az ottani felszólalásokat gyakran fogadták. A Reichsrath első kísérlete a katonatiszti kinevezések ügyébe való beavatkozásra a hadügyminiszter legridegebb visszautasításával találkozott ; Plener közönyös nyugalommal fogadta, mikor a centralista liberális párt vezérszónoka, a német Giskra valóságos megrovásban részesítette őt három évi működéseért, tagadásba vonva helyzet-ismeretét, őszinte akaratát és tehetségét arra, hogy segítsen a helyzeten ; szó sem lehet — úgymond — bizalomról olyan miniszterrel szemben, aki egyebet se tud, mint adókat emelni helytelen alapon ; csak azért nem indítványoz bizalmatlanságot, mert a Reichsrath az alkotmányosságnak még csak gyermekkorát éli és soká fog tartani, amíg egy miniszter bizalmatlansági szavazat miatt el fogja hagyni helyét.[2]

Mikor Schmerlingnek októberben a sajtótörvény bizonyos szigorításai körül támadtak nehézségei a birodalmi tanács képviselőházában, éles, parancsoló, erélyes hangon jelentette ki, hogy ha meg nem szavazzák azt, amit kíván, a kormány máskép is tud magán segíteni, meg-intésekkel és elkobzásokkal s ezért elmondhatja, hogy «Wir können warten!» Ehhez a mondásához, mely azután röpke szóvá lett a Schmerling politikájának jellemzésére, sok kommentárt fűzött az osztrák sajtó.[3]

Jellemeztük már az ország közhangulatát a porvizórium elrendelését követő első hónapokban, mely nagyban és egészben a Deák politikai magatartásával megegyezően a teljes passzivitás jeleit mutatta. A kormánynak bizalmi közegei meglehetősen ellentmondó értesítéseket küldtek, hol azt jelentették, hogy a kiegyezés vágya mindinkább terjed s az emigráció mindinkább veszti befolyását, sőt az emberek nagyobb erélyt várnak a provizórium közegeitől, hol a felvidéki kon-

[1] *P. N.* ápr. 9., 12., 27., máj. 10., júl. 4., 24., 25., okt. 5.

[2] *U. ott* jún. 21., júl. 6.

[3] *U. ott* okt. 24., 25. Sajátságos, hogy *Podmaniczky* (id. m. III. 144. l.) 1862. június 11-éről keltezett följegyzéseiben mondja, hogy Bécsben kiadták a jelszót : Wir können warten! pedig ez a mondás csak később kelt szárnyra. *Falk* jegyezte fel (kor- és jellemrajzok 67. l.). Forgách kancellár élcét Schmerlingre : «Ach ja, warten kann er schon, aber kommen wird nichts.»

zervatívek konspirációiról tudtak újságolni, s néhány adminisztrátor káros szerepéről, sőt egész forradalmi szervezetek kísérleteiről, de ezek az utóbbi közlések többnyire olyanoktól eredtek, akik maguk is e szervezetek tényezői voltak, s most cserben hagyván azokat, a saját érdemeik kiemelése érdekében nagyították a már elmúlt veszélyt, amiért maga a kormány sem adott hitelt az ilyen besúgásoknak. A május 6-i minisztertanácsban a hadügyminiszter odanyilatkozott, hogy Magyarországon a hangulat elég nyugodt arra, hogy az ott állomásozó katonaság számát apasztani lehessen s ezt a kancellár és a rendőrminiszter is megerősítették.[1]

Bujanovics Sándor júliusban Sárosból azt írta a Pesti Naplónak, hogy ott azok, akik a közéletben tevékeny részt vettek, most házi tűzhelyeiknél várják a jövő fejleményeit, gazdaságuknak szentelik munkásságukat s következetes passzivitásba merülnek ; így van ez a városokban is, ahol még a társadalmi életet is megzsibbasztják a kormánynak az egyleti tevékenységet gátló rendszabályai. Egykorú följegyzések ecsetelik az egész országban elterjedt marasmust, sőt «a hont ordítva szeretők» hasztalan erőlködéseiből való kiábrándulást is. A jobb elemeknek az alkotmány felfüggesztése következtében úgyszólván kötelezőleg beállott visszavonulása a hivataloktól sok embert érzékenyen sujtott. A már úgyis «kimúlófélben levő középosztály» zöme, mindazok, akik mint országgyűlési képviselők és megyei tisztviselők egy szebb jövőt láttak felcsillámlani, most megfosztva reményeiktől, egy csapással a végbukásra lesznek kárhoztatva. E kétes viszonyok között újabb csapás érte az országot júniusban Kossuth Lajosnak manifesztuma által, mely a dunai konföderációt állította oda végcélul. Nagy volt e fölött a fölháborodás, mert ez a Reichsrath felé terelte az embereket, amennyiben úgy vélekednek, hogy ha már minden áron Reichsrathba kell menni, inkább mennek Bécsbe, mint Belgrádba.[2]

Erdélyben, amint a külső felszabadító jövetelébe vetett hit tünedezett s másrészt az egyesült Románia terjeszkedési vágya és az erdélyi románság ellenséges mozgolódása új veszélyekkel fenyegetett, a magyarságban az erős összetartás ápolásával együtt a veszélyes kalandoktól való óvakodás szükségének érzete ébredt föl s így itt is mindinkább terjedt a Kossuth politikája helyett a Deákéhoz való csatlakozás hajlama, bármily kevés kecsegtető kilátást nyujtott is a jövő.[3]

Ily körülmények között némileg érthető a kormánynak az a bizakodása, hogy várakozással el lehet érni a magyarság behódolását a

[1] *O. L. K. E. I.* 294. szám ápr. 12., 531. szám júl. 30., 768. szám szept. 26. *H. H. S. A.* Min. Conf. május 6.

[2] *P. N.* júl. 11. *Podmaniczky* id. m. III. 142—143. l. *Arany J.* Vojtina Ars Poetikája, 1861. és szerkesztői levél Jókaitól 1861.

[3] *Ürmössy* id. m. I. 346. s köv. l., II. 5. l.

centralisztikus politika eszméinek s másrészt az is, hogy jó magyar hazafiak buzgalommal keresték az Ausztriával való megegyezés valami elfogadható módját, amíg a nemzetet a kényszerüség rá nem viszi jogai cserbenhagyására. A nyilvánosság elé került jelenségek szerint azonban a kölcsönös közeledés minden kísérletét nyomban követte a meghiúsulás.

Ha áprilisban megújult a kormányválságnak, Schmerling távozásának s a magyar országgyűlés közeli összehívásának híre, a Forgách lapjának, a «Sürgöny»-nek bécsi tudósítója sietett kijelenteni, hogy nem lehet kilátás az országgyűlés összehívására, míg fennt és alant kölcsönös bizalom nem lesz, míg a viszonyok az egyezkedés művének nem kedveznek s míg nem várható olyan országgyűlés, mely higgadtságot hoz magával s a nem mellőzhető tényezők számbavételét s nem mereng el a képzelődés csalékony délibábjain. Alkalmat kell adni a nemzetnek, hogy a reviziót a 61-i képviselők névsorán kezdje meg s az új képviselőház ne hozza magával a tavalyi tárgyalások emlékeinek keserűségét. Zsedényi ugyanakkor bizalmas levelében még pesszimisztikusabban nyilatkozott, mondván, hogy Bécsben kiegyenlítési programmról nem is álmodnak ; hallja, hogy Apponyi hozott programmokat, de csalódik, ha azt hiszi, hogy azokat bármi figyelemben részesítik ; még abban is kételkedik, hogy Forgáchnak sikerülni fog-e mindvégig a közvetetlen választásokat a Reichstrathba elkerülni s ő megmarad annál a nézeténél, hogy két-három év mulva is csak az 1847-i alapon történhetik a kiegyenlítés.[1]

Néha osztrák hangok is segítségére látszottak jönni a magyar ügynek. Áprilisban Schuselka egy «Reform» című röpiratában leszólva a Reichsrathot, melyet már a kormány sem vesz semmibe, a magyar kérdést jelölte meg a birodalom legfőbb problémájaképpen, melyet valószínűleg a birodalmi tanácson kívül fog kelleni megoldani. Biztató volt a centralista lapok hallgatása a magyar kérdésről, mintha magyar részről várták volna a kezdeményezést s nem tekintették volna — úgymint előbb — e kérdés aktáit lezártaknak ; a jogeljátszási elméletet is mintha sutba dobták volna. Az osztrák föderalisták lapja, a «Vaterland» szembeszállott a Reichstrathba való közvetetlen választások eszméjével ; a rövidlátó, türelmetlen, ideges politikusok programmjának mondta azt, melynek megvalósítása nemcsak, hogy a békét nem hozná meg, hanem ellenkezőleg, kikerülhetetlenül a legkomolyabb bonyodalmak hosszú sorát idézné elő. Magyarország eddigi társadalmi és politikai életének súlypontját semmisítenék meg ezzel s helyébe oly tényezőket állítanának, melyektől a birodalom belső állapotának lassú, de gyarapodó fejlődése éppen nem várható. Utóvégre is a birodalom szempontjából Magyarországon minden csak a magyarságtól várható, mert annál van

[1] *P. N.* ápr. 4., 17. *Kónyi* Deák F. besz. III. 298. l.

az értelmi és vagyoni túlsúly, ha ezt kiszorítják politikai szerepéből, oly elemeket hoznak majd felszínre, melyektől túlzott követeléseken kívül egyéb nem várható. A felvilágosodott közvélemény mindig meg fogja vonni beleegyezését oly intézkedéstől, melyben nemcsak, hogy megoldás nem rejlik, hanem mely éppen lehetetlenné teszi a megoldást, mert szétvágja a csomót,melyet a valódi állambölcseség megoldhatna. Egyébiránt ez időben már a centralista lapok is alig mertek a direkt választások tervével előhozakodni. Még a Schmerling legsajátabb lapja, a «Donau=Zeitung» is, mintegy elhagyva a rideg jogi álláspontot, a tisztességes megegyezés szükségét hangoztatta.[1]

De mikor az egyik bécsi lap, utalva a kedvező külpolitikai helyzetre és Ausztria szilárd állására, arra intette a magyarokat, hogy egyezzenek ki Ausztriával, mondjanak le szeparatisztikus törekvéseikről, mert íme a birodalmi tanács így kénytelen megkérdezésök nélkül állapítani meg államuk költségvetését, Kemény Zsigmond a Pesti Naplóban nem maradt adós a válasszal s kijelentette, hogy az egész magyar nemzet a jogfolytonosság alapján áll, attól nem tágít s nálunk nincsenek oly tekintélyek, kiket a nemzet más útra követni hajlandó volna.[2]

Általán sok szó esett akkoriban szeparatizmusról, dualizmusról és pluralizmusról. Sajátságos, hogy volt idő, amikor Kemény Zsigmond, felsőbb utasítás következtében, kénytelen volt Falkot arra kérni, hogy kerülje cikkeiben a dualizmus szót,[3] lassanként ez a szó mégis polgárjogot nyert a sajtóban. Egyszer a hivatalos «Sürgöny» merészelte azt mondani, hogy a szeparatizmus legbiztosabb ellenszere a dualizmus ; mire a centralista lapok természetesen ráförmedtek, hogy hiszen a dualizmus maga is szeparatizmus. Végre Schmerling maga is szükségesnek tartotta kijelenteni, hogy a jogfolytonosság rögeszméjéből kiinduló dualizmusra való törekvés túllépi a megengedhető ellenzés határait, mire Kemény cikkében kedélyesen megjegyezte, hogy akkor az egész magyar sajtó anathema alá van helyezve. A centralista és föderalisztikus osztrák lapok polémiájában elhangzott az utalás arra is, hogy Magyarországnak a maga céljai szempontjából tulajdonképpen könnyebb a centralistákkal megegyezni, kik az egységet akarják, jóllehet a maga különféleségeivel, mint azokkal, akik pluralizmust akarnak, mely messze túlmegy a dualizmuson. A Schmerling lapja végül a fenyegetések terére lépett s kijelentette, hogy a látszólagos dualizmusnak a kormány köréből el kell tűnnie, még személyváltozások árán is.[4]

Egyszer híre járt, hogy Pálffy helytartó egy vidéki útján odanyilatkozott volna, hogy az országgyűlést rövidesen össze fogják hívni. A leg=

[1] *P. N.* ápr. 20., 23., máj. 9., jún. 17.
[2] *U. ott* ápr. 24.
[3] *Falk* id. m. 69—70. l.
[4] *P. N.* máj. 9., júl. 12., aug. 5., 13.

határozottabb cáfolat nem soká váratott magára ; e szerint a helytartó csak azt mondta, hogy az országgyűlés összehívását csak az fogja siettetni, ha mindenki odaigyekszik, hogy az összehívandó országgyűlés valóban eredményes legyen. A kormány nem fogja magát tévútra vezettetni olyanok által, akik maguk legzajosabban kívánják az összehívást, de semmit sem tesznek annak eredményessége érdekében.[1]

Június második felében különösen az osztrák sajtóban sokat hánytorgatták egy magyarországi kormánypárt alakításának tervét. A Rechbauer gráci ügyvéd s birodalmi tanácsi képviselővel magyar részről bizonyos kiegyenlítési terv iránt állítólag folytatott tárgyalások és az ez év nyarán a stájerországi Rohicson időzött néhány magyar főúr által szerkesztett memorandum jelentéktelen és illetéktelen kísérletezéseknek bizonyultak ; annak a névtelen programmnak, melyet augusztus elején terjesztettek a fővárosból tekintélyek véleményére való hivatkozással s amely a nemzet sarkalatos jogairól a korona javára való lemondást ajánlotta, nem akadt gazdája. A Pesti Hírnök közölte azt az állítólagos kormánypárti programmot, melyet főleg a Bácskában terjesztenek.[2]

Az egyedüli mozzanat, ami némileg a kölcsönös közeledés érdekében való zászlóbontásnak volt minősíthető, két magyar politikusnak, kik mindketten a Széchenyi lelkes híveiként voltak ismeretesek, Kovács Lajosnak és Zichy Antalnak júniusban a Pesti Hírnökben közzétett cikkeiből állott, melyek szemére vetették Kemény Zsigmondnak és a Pesti Naplónak «bölcs hallgatását» s a Reichsrathtal való megegyezés megkísérlését ajánlották. Kemény ezt a felszólalást nagyon komolyan vette s egész cikksorozatban védte a passzivitás politikáját és igyekezett minden egyezkedési akció időszerűtlenségét kimutatni. Visszapillantást vetett az abszolutizmus tizenkét éves uralmára s az egységesítésnek és a korlátlan uralomnak kettős, váltakozó célkitűzésére ; megállapította, hogy a februáriusi pátens tagadhatatlanul bizonyos alkotmányos formában igyekezett az egységesítést végrehajtani. A nyilvánvaló célzat azonban az : a birodalmi tanács hatáskörét birodalmi parlamentté duzzasztani s a magyar országgyűlést, mint elavult dolgokkal foglalkozó kis tartományi diétát elsorvasztani ; tehát ez az út is csak az olmützi birodalmi egység felé vezet. A Reichstrathtal ezért egyezkedni nem lehet, hanem ki kell tartanunk szilárdan közjogi álláspontunk mellett.[3]

Kovács Lajos megkísérelte a cáfolatot és a kapacitálást ; szerinte a különbség, mely őt és társát Keménytől elválasztja, csak az, hogy ők mozogni akarnak, tervezni, próbálni valamit, aminek még nincs teste, keresik a közös ügyek körülírását, remélnek közeledést a túloldal-

[1] *U. ott* máj. 29., jún. 1.
[2] *U. ott* jún. 19., 25., aug. 3., 6.
[3] *U. ott* jún. 24., júl. 1.

ról, főkép mióta ott a «Verwirkung» hánytorgatásával felhagytak; ellenben Kemény attól tart, hogy minden közeledési kísérlet végfolyamatban a birodalmi tanácsba való belépésre vezet. Ebben a vitában Keménynek váratlan szövetségese támadt a Schmerling személyében, aki, mintegy fölbátorítva a Kovácsék kísérletei által, reményét fejezte ki a birodalmi tanács június 26-i ülésén, hogy nemsokára a birodalom összes országainak képviseletét fogja ott együtt láthatni, de kijelentette, s ezt hajthatatlanul ismételte későbbi nyilatkozataiban és lapjában, hogy ez csak a császártól adott alkotmány alapján lehetséges, mert ahhoz a kormány szigorúan ragaszkodik. Mikor aztán Kecskeméthy Aurél a «Sürgöny»-ben szemrehányást tett a Pesti Naplónak, hogy megmaradva a maga «török fatalismus»-ánál, az államminiszter e «békülékeny» nyilatkozatát kellően nem méltányolta, Keménynek könnyű volt kimutatnia, hogy nem ő ítélte meg pesszimisztikusan azt a nyilatkozatot, hanem Kecskeméthy optimisztikusan, amiért mindjárt rá is cáfolt a Schmerling lapja s azt ajánlotta a magyar államférfiaknak, — akik alatt bizonyára a «Sürgöny» gazdáját, Forgáchot is értette — gondolják meg, hogy a népszerűség szép dolog ugyan, de végre is a monarchiában csak egy kormány van s ezért ne keltsenek a magyar népben oly reményeket, melyek nem teljesíthetők.[1]

Miután Schmerling nyilatkozataiban és lapjában azt szerette hangoztatni, hogy ha a magyarok az országgyűlés összehívását kívánják, nyujtsanak előbb garanciákat arra nézve, hogy az országgyűlés ki fogja küldeni képviselőit a birodalmi tanácsba. Kemény kérdést intézett egy cikkében a miniszter lapjához, hogy milyenek legyenek azok a garanciák, amelyeket a kormány vár? s mikor válasz helyett a Donau-Zeitung folytatta nyílt támadásait az állítólag a dualizmusra törekvő magyar kormányférfiak ellen, azok távozását követelve, Kemény kimutatta, hogy a Schmerling lapja a centralisztikus követelésekben túlmegy még a februáriusi pátens rendelkezésein is. Egy szeptemberben megjelent röpiratot, mely a birodalmi alkotmány rendelkezéseit magyar felfogás szerint igyekezett magyarázni s még mindig túlságosan eltávolodott a jogfolytonosság álláspontjától, sokan a magyar főkancellár megnyilatkozásának tartottak, ami határozott cáfolatban részesülvén, a közönség utóbb ezt is Kovács Lajosnak tulajdonította.[2]

Schmerling végre szükségesnek látta október 16-án a Reichstrath pénzügyi bizottságában kereken kijelenteni, hogy bár a magyarok szeretnek terveket kovácsolni, a kormány azokról tudomást nem vesz és senkivel sem tárgyal, mint ahogy nincs is kivel tárgyalnia, hanem megmarad változatlanul álláspontján. Bár az államminiszter ezzel semmi

[1] *U. ott* jún. 27., júl. 1., 3., 4., 10., 16.
[2] *U. ott* júl. 25., 27., aug. 17., szept. 14., 17., 25.

újat sem mondott, a bécsi porosz követnek mégis az volt a benyomása, hogy ez a nyilatkozat rontotta meg az 1862 őszén a kiegyezés felé hajló hangulatot és készséget úgy Magyarországon, mint Ausztriában.[1]

Nehány nappal később a Pesti Napló egy, október 20-ról, tehát az októberi diploma kiadása napjáról keltezett s b. Kemény Zsigmondhoz intézett névtelen nyílt levelet hozott, melynek szerzőjéről a szerkesztőség csak annyit árult el, hogy az egy kiváló hazafi, ki a nemrég lefolyt idők alkotmányos küzdelmeiben a zászlóvivők közé tartozott; csakhamar kitudódott azonban, hogy a nyílt levél írója nem más, mint Somssich Pál. E levél éles bírálatban részesítette a «mondva csinált alkotmányokat» s fejtegetései oda irányultak, hogy az egyezkedés megszakadt fonalát csak az veheti föl újra, akinek arra egyedül van joga és hatalma: az uralkodó, ha bizalommal fordul a nemzethez.[2]

Kemény nem kevesebb, mint öt cikkben válaszolt a nyílt levélre, s bár sokban egyetértett Somssichcsal, mégis azt a felfogást vallotta, hogy a kiegyezés módozatai csak az újra egybehívandó országgyűlésen alakulhatnak ki s hogy semmiféle előzetes programm, bármily tekintélyes részről jöjjön is az, nem számíthat az országgyűlésen elfogadásra s e tekintetben a legkitűnőbb egyének előleges kezességében se bíznék. Véletlenül éppen e cikkek megjelenése idejében hozták a lapok a hírt, hogy az uralkodó a megalakult magyar földhitelintézet küldöttségét fogadván, annak köszönő szavaira azt válaszolta, hogy örömmel engedélyezte az intézet létesítését, mert ő is kívánja Magyarország anyagi érdekeinek felvirulását. De szíve óhajtása csak akkor fog egészen teljesülni, ha Magyarország érdekeit nem csak anyagi, hanem egyéb tekintetben is biztosítva fogja látni. Ez — úgymond — részben önöknek és honfitársaiknak sikeres közreműködésétől függ. Legyenek — így végzé szavait — e szavaim hírmondói Magyarországban, melyet az Istentől rám bízott országok sorában hajdani multja, állása és jövője is szívemhez oly közel köt.[3]

Ezek a váratlanul és szokatlanul meleg szavak a hazában kitűnő benyomást tettek s valószínűleg azok véletlen találkozása a Somssich és Kemény megnyilatkozásaival okozhatta, hogy a bécsi «Presse» már a «Deák-párt»-nak a kiegyezésre nézve kedvező hangulatáról kezdett írni, mikor Deák Ferenc, épp ez időben feljövén nyaralóhelyéről Pestre, egy november 4-én a Pesti Naplóban közzétett nyilatkozatban minden közösséget megtagadott a megelőző közleményekkel. A «Presse» t. i. azt írta, hogy a Pesti Naplóban egy fontos cikk sem jelenhetik meg, melyet a Deák elnöklete alatti «club» jóvá nem hagyott volna. Deák ezt

[1] *U. ott* okt. 18. *Wertheimer:* Bismarck im polit. Kampf, Berlin, Hobbing, 244—245. l.

[2] *Pap Ferenc:* B. Kemény Zsigmond II. 491. l. *P. N.* okt. 24.

[3] *P. N.* okt. 26., 28., 29., 30.

megcáfolta, kijelentvén, hogy ily klubot nem ismer, annak tehát nem is elnöke s különben az egész nyári évad alatt falun szokott tartózkodni. Kemény, mint szerkesztő, ehhez csak néhány szót fűzött, mondván, hogy Deák abban a szerencsében részesül, hogy a róla nevezett pártnak különös fegyelemre és szervezésre nem volt szüksége, hogy eljárását összhangban tartsa az ő nézeteivel. A maga részéről is kéri a bécsi zsurnalisztikát, hogy ne tartsa az általa aláírt cikkeket másoktól felülvizsgáltaknak vagy sugalmazottaknak.[1]

Habár az a mód, ahogy a bécsi sajtó a Deák szerepét a magyarországi közvélemény megnyilatkozásaiba beállította, az ő részéről mindenesetre visszautasítást igényelt, cáfolatának ridegsége talán szándékán túlmenőleg is ellentétbe helyezte őt a Pesti Napló közleményeivel, ami elkedvetleníthette Keményt, mert olvasóközönségében kételyt támaszthatott aziránt, vajjon lapja csakugyan a Deák politikájának organuma-e? Ha tekintetbe vesszük, hogy a Somssich nyílt leveléből tulajdonképpen ugyanaz a hang csendült ki, amely harmadfél évvel később a Deák híres húsvéti cikkében oly örvendetes visszhangra talált, t. i. az a remény, hogy az uralkodó meg fogja találni az utat a nemzet szívéhez és eszéhez, melyet az osztrák politika addig hiába keresett, a Deák visszautasító nyilatkozatát csak úgy magyarázhatjuk, hogy ő még nem látta elérkezettnek a kölcsönös közeledés idejét s attól tartott, hogy egy elsietett kísérlet csak kockáztathatja, vagy elodázhatja az óhajtott sikert.

Miután a Deák nyilatkozata éppen akkor jelent meg, amikor egy év telt el a Schmerling-provizórium kihirdetése óta, ez csak azt bizonyítja, hogy ez a provizórium egy évi működése alatt semmi eredményt sem ért el ; nem hozta közelebb sem azt a célt, amely megalkotója előtt lebegett, t. i. a magyar nemzet megpuhítását, sem azt, amelyet a nemzet óhajtott és remélt : a közte és a hatalom közötti közeledést és kölcsönös megértést. Ennek az egy évnek a tapasztalata is elegendő lehetett volna arra, hogy Bécset meggyőzze a választott út elhibázott voltáról. Ausztriának úgy, mint Magyarországnak csak kárára vált, hogy az osztrák kormányzatnak még további három évre volt szüksége a maga rendszere céltalanságának felismerésére.

[1] *Pap Ferencnél* id. k. *P. N.* nov. 4.

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ

A III. KÖTETHEZ.

Abaffy Aristid 140.
Akadémia Széchenyi-érme 57.
Albrecht főherceg főkormányzó 13, 19, 20, 23, 31, 36, 44, 51, 58, 87, 362.
— — fölmentése főkormányzói állásától 51.
Almássy Pál 264.
Ambrus Mihály 187.
Andrássy György gr. 68, 101, 104, 112, 119, 139, 140, 173, 284.
— Gyula gr. 140, 148, 178, 181, 210, 215, 245, 257, 259, 263, 274, 291, 336.
— Manó gr. 140.
Angyal Dávid 245.
Apor Gábor b. 390.
Apponyi György gr. 68, 101, 105, 107, 112, 117, 121, 134, 138, 147, 170, 175, 185, 187, 204, 213, 230, 232, 267, 271, 284, 286, 292, 309, 315, 360, 364, 373, 421.
— — — beszéde a megerősített birodalmi tanácsban 112.
— — országbíró lesz 170.
— Rudolf gr. londoni nagykövet 194, 256.
Arany János 53.
Asbóth Lajos 192.
Auersperg Anton gr. (Anastasius Grün) 110.
— hg. 274.
Axentie 261.
Ág. evangelikusok pesti kerületi gyűlése 25.
Április 6-i kézirat (1861.) 218.

Babarczy Antal b. 235.
Babes Vince 211, 262.
Bach 9, 36, 135, 159, 229, 233.
— vatikáni nagykövet 418.
Balázsfalvai román gyűlés 261.
Ballagi Mór 81, 211.
Balogh Kornél 139, 368.
— Péter superintendens 41, 68.
Barkóczy b. 407.
Barkóczy János gr. 68, 103, 111, 116 120, 139, 149, 187, 215, 284, 407.
Barna Ferenc 86.
Bartakovics Béla egri érsek 23, 140, 342.
Barthal György 211, 257, 258.
Batthyány Fülöp hg. 140.
— Imre gr. 140.
— Lajos gr. 232.
— Lajosné gr. özv. 209.
Bauszner József 403.
Bánffy Miklós gr. 68.
Bánhidy Albert b. 68.
Bánó József 82, 211, 257.
— Miklós 82.
Bánság és Vajdaság visszacsatolásának kimondása 153.
Beke Kálmán 139, 215, 289, 357.
Beksics Gusztáv 245.
Belcredi gr. 335.
Benedek Lajos táborszernagy kormányzó 51, 57, 59, 71, 81, 87, 95, 98, 117, 132, 136, 236, 245, 373.
— előterjesztése a magyar állapotokról 89, 98.
— kormányzó felmentése 133.
— távozása 137.
— táborszernagy hadseregparancsa 236.
Beniczky Lajos 211, 274.
Benyovszky Vince 369.
Beőthy Ákos 245.
— Zsigmond 211.
Berczik Pál 86.
Berde Mózes 221.
Bernáth Zsigmond 211, 257, 308.
Bernstorff porosz külügyminiszter 416.
Berzsenyi-ünnepély 83.
Besze János 211, 257.
Bémer püspök 136.
Beust Ferdinánd 164.
Bezerédj Miklós kanonok 187.
Bigot de Saint Quentin Károly 85, 91.
Birodalmi képviseletről szóló alaptörvény 198.
— Tanács reformja 69.

Birodalmi Tanáts szervezése 195.
— — megnyitása 239.
— tanácsba való követküldés 218.
Bismarck 194.
— =Schönhausen Ottó 416.
Bittner dr. 6.
Bittó István 211.
Blaskovics Ernő 52.
Bohus János 140.
Bolond Miska 373.
Bónis Samu 211, 257, 291, 298, 317.
Borelli gr. 110.
Bourbonok nápolyi uralma 194.
Böszörményi László 211, 257, 274.
Bracht 54.
Bruck pénzügyminiszter 21, 28, 40, 43, 61, 66, 233.
— báró öngyilkossága 66.
Budapesti Szemle 5.
Bujanovics Rudolf 82.
— Sándor 420.

Cavour Camillo 48, 77, 172, 212, 234, 237, 277.
— halála 277.
Cialdini 79.
Clam=Martinitz gr. 104, 107, 110, 320, 333, 395.
Constitutionnel 314.
Colloredo herceg 105.
«Concordia» hírlapírói egyesület 403.
Coronini gr. 91, 291, 346, 361.
Csanády Sándor 211.
Csáky László gr. 140, 211.
— Tivadar gr. 47, 211.
Csánki Dezső 6.
Csárdás=korszak 46.
Császári kéziratok az októberi diplomával kapcsolatban 129.
Cseh Ede 91.
Csengery Antal 14, 173, 211, 371.
Cserey tanácsos 388.
Csernéczky József 235.
Csernovics Péter 211, 235.
Csiky Sándor 211.
Cuza Sándor 411.
Cziráky János gr. 22, 68, 140, 142, 148, 170, 233, 368.
— — országbírói kinevezése 142.
Czorda Bódog 87, 211.

Daily News 314, 334.
Danielik kanonok 25, 336.
Daxner 268.
Deák Ferenc 34, 68, 116, 138, 142, 147, 161, 170, 179, 183, 187, 194, 210, 226, 232, 237, 246, 248, 262, 276, 285, 291, 308, 317, 320, 336, 343, 364, 371, 404, 419, 425.
Deák kihallgatása az uralkodónál 161.
— mint képviselőjelölt 210.
— előterjesztei felirati javaslatát 248.
— felirati javaslatának eredeti szövegét az országgyűlés módosítja 265.
— — — módosított változatát fogadja el a főrendiház 266.
— válaszfelirati javaslata 297.
— — javaslatát egyhangúan elfogadják 308.
— «óvása» 318.
— megtagadja a közösséget a Pesti Naplóval 425.
— József 188.
Debreceni diákok összeütközése a katonasággal 81.
Degenfeld Ágoston gr. 68.
— Imre gr. 68, 140.
— =Schomburg altábornagy hadügyminiszter 130, 270, 396.
De Gerando Ágoston 163.
Demeter erdélyi román 83.
Dessewffy Emil gr. 9, 10, 25, 34, 68, 118, 120, 147, 187, 190, 211, 215, 284.
— — politikai memoranduma 118.
— — levele Vay kancellárhoz 191.
— Ottó 25.
Diákok küldöttsége Bécsben 19.
Dobrzánszky Adolf 208, 269, 409.
Dobrinovic lovag 68.
Donau=Zeitung 374, 401, 422.
Dőry Gábor 368.
Dráveczky Mihály 86.
Duka Tivadar 237.
Dunántúli ev. ref. egyházkerület tiltakozó felirata 15.
Duncombe Thomas 212, 237.
Dunlop angol ügynök 169, 237.

Egressy Gábor 35, 48.
Egyleti törvények szigorú alkalmazása 82.
Eötvös József b. 25, 68, 83, 138, 149, 161, 178, 187, 210, 257, 258, 267, 291, 310, 313, 337.
— kihallgatása az uralkodónál 161.
— javaslata a nemzetiségi kérdés ügyében 267.
— József 187.
Erdélyi külön országgyűlés 378.
Ertl 208.
Esterházy Mihály gr. 232.
— Móric gr. tárcanélküli miniszter 287, 316, 376, 380, 387, 396, 413.
— Pál hg. 68, 140, 148.
Esztergályi esperes 25.
Esztergomi ünnepély 22.
— prímási értekezlet 147.

Eynatten b. altábornagy 49.
Éber Nándor 77.
Éles János 370.

Fabinyi Teofil 187.
Falk Miksa 18, 26, 34, 49, 117, 144, 158, 159, 230, 313, 422.
— Miksát hat havi súlyos börtönre ítélik 402.
Fanti tábornok 79.
Faur János 262.
Favre Jules 237.
Fábry István 187.
Februáriusi pátens 198.
Febr. Pátens megítélése 203.
— pátensnek az okt. diplomától való eltérései 205.
— — évfordulója 375.
Feliratot az uralkodó visszautasítja 273.
Felirat Deák szerinti szövegét átadják az uralkodónak 275.
Feliratot Deák eredeti fogalmazásában fogadják el 275.
Felirat végleges szövegének hitelesítése 271.
Felirati párt 233.
— vita napirendre tűzetése 240.
— — 256.
Felsőbíróságok szervezése 235.
V. Ferdinánd 186, 216, 219, 231, 242, 251.
Ferdinánd lemondási okirata 231.
— Miksa főherceg 168, 216, 348, 398, 414.
I. Ferenc József 165, 167, 242, 251.
Ferenc Károly főherceg 186, 216, 219, 239, 242, 251.
— — lemondási okirata 231.
II. Ferenc nápolyi király 278.
Festetich György gr. 68, 140.
Fiáth Ferenc 191.
Fischof dr. 334.
Fogarassy János 235, 335.
Folliot de Crenneville Lajos 29, 355, 388.
— — — mint az erdélyi kormányszék elnöke 386.
Forgách Antal gr. 22.
— — — első kancellár 287, 289, 293, 315, 321, 334, 338, 346, 353, 357, 365, 380, 384, 396, 400, 406, 411, 421. [337.
— kancellár körlevele a főispánokhoz
— kancellárral szembehelyezkedik a helytartótanács 349.
— kézirata az országgyűlés összehívásának késedelméről 376.
— kancellár és Plener pénzügyminiszter közötti ellentétek 400.
Forgách Ágoston dr. 368.
Forinyák Géza 19, 50.
— — temetése 52.
— Gyula 50.
Földhitelintézet alapítása 405.
Főispáni értekezlet 191.
— kinevezések 140.
Főispánok megtagadják az adóbehajtás és ujoncozás körüli közreműködést 344.
Főispánoknak szóló «utasítás» 141.
Francisci 268.
Frankenburg Adolf 403.
Franklin-Társulat 6.
Franz 40.
Friedmann Bernát 403.

Galgóczy Károly 81.
Garibaldi 27, 48, 76, 114, 167, 172, 207, 237, 278, 313, 337, 347, 362, 404.
— fogságba kerül 415.
Ghyczy Kálmán 149, 187, 211, 233, 241, 266, 271, 275, 309, 317, 230, 322.
Giskra dr. 333, 419.
Goluchovszky Agenor gr. 10, 18, 20, 43, 58, 62, 72, 88, 60, 94, 96, 106, 119, 129, 143, 149, 155, 159, 185.
— emlékirata a birodalom újjászervezéséről 119.
— kinevezése államminiszterré 130.
— államminiszter elbocsátása 149.
Goldberg dr. 54.
Gomlos Bertalan 340.
Gorove István 210, 257, 291.
Gozsdu főispán 192.
— Manó 86.
Görgen dr. 49.
Grass szerkesztő 403.
Grocholski 395, 397.
Gross dr. 6.
Grünne tábornok 15, 29, 49.
Gyulafehérvári értekezlet 220.

Haas Mihály püspök 335.
Hajnikék 245.
Hajnik Pál 211.
Haller Ferenc gr. 59, 68, 317, 320, 379.
— Sándor gr. 406.
Hartig gr. 110.
Határozati párt 233.
Haubner evang. superintendens 335.
Haulik zágrábi érsek 296.
Havas József 270.
Haynald Lajos püspök 220, 334.
Hedry Ernő 235, 355.
Hegedüs László 39.
Hein Ferenc dr. 107, 110.

Hein 397.
Helfert b. államtitkár 190.
Helytartótanács testületi működésének felfüggesztése 356.
Hengelmüller Mihály 235.
Hétszemélyes Tábla 187.
Hindy Árpád 86.
— Kálmán 86.
Hlas, prágai újság 375.
Hlavács János 407.
Hollán Ernő 49.
— röpirata 35.
Honvéd-segélyegyletek 193.
Hopf kanonok 35.
Horn Ede 327, 314, 334.
Horváth gr. tábornok 355.
— Boldizsár 187, 211, 235.
— Döme 211.
— Károly főbíró 271.
— Mihály 172.
— Mihály 237, 404.
Horvát nyelv használata 96.
Horvátország megtagadja a birodalmi tanácsba való követküldetést 295.
— szembehelyezkedése a kormánnyal 347.
— szervezése a febr. patens alapján 223.
— — az októberi diploma alapján 154.
Horvát országgyűlés feloszlatása 392.
— önálló kancellária szervezése 392.
Hotkóczi táncvigalom szétoszlatása 46.
Hrabovszky vasmegyei alispán 370.
Hubay József 187.
Hunfalvy Pál 211, 245.
Hunkár Antal 211, 275.
Hurbán 228, 268.
Huszonegyes bizottság 102.
Hübner rendőrminiszter 9, 15.
— — jelentése 15.

Institorisz János 235.
Ipartörvény 29.
Ivánka Imre 211, 257.

Jakabb szamosújvári polgármester 110.
Jakubovicz Elek 6.
Jankovich György 368.
Január 16-i rescriptum 176.
— — — hatása 178.
Jámbor Pál 211, 257, 259.
Jekelfalusy Lajos 370.
Jekelfalussy püspök 136.
Jellačič György gr. 347.
Jeszenszky János 187.
Jókai Mór 210, 257, 259, 310, 342.
Jósika 337.
— Miklós br. 208, 312.
— Samu báró 23, 51.
Jósika Samu báró halála 51.
József császár 91.

Kaas Ivor báró 86.
Kabós Dániel 382, 384.
Kalmár Antal 245.
Kancellária berendezkedése 139.
— felterjesztése a magyarországi állapotokról 174.
— újabb felterjesztése 175.
Kandó Kálmán 211.
Kapy Eduard 340, 345, 368.
Karap Sándor 235.
Karlócai szerb nemzeti kongresszus 234.
Katonai bíráskodás 358.
Kazinczy András 140.
— Gábor 211, 257, 262, 291.
— ünnepélyek 33.
Kálóczy Lajos 245, 264.
Kállay Ödön 291, 298.
Károlyi Árpád 5, 6, 18, 36, 55.
— Ede gr. 57, 87, 319.
— György gr. 139, 245.
— — — 140, 245.
— Gyula gr. 52.
— István gr. 146, 193, 335, 340.
— Lajos gr. 140, 321, 345.
— László gr. 342, 355.
— Sándor gr. 211.
Kecskeméthy Aurél 30, 35, 49, 54, 56, 245, 362, 424.
Keglevics Béla gr. 211.
Kemény Ferenc, az erdélyi kancellária elnöke 152, 196, 198, 221, 379.
— — erdélyi kancellár lemondása 379.
— Zsigmond 18, 26, 34, 138, 142, 144, 179, 210, 229, 240, 268, 276, 292, 361, 404, 411, 418, 422, 423.
Kempelen Győző 87.
Kempen 29, 49.
Kendeffy Árpád 52.
Képviselők értekezlete a Tigris-szállóban 230.
Képviselőválasztások a febr. pátens alapján 203.
Kézsmárki ág. ev. egyházgyűlés 10.
Királyi biztosok kiküldése a vármegyékbe 340.
— Pál 24, 137, 207, 211, 257, 270, 345.
Kis József főjegyző 370.
Kiss András 187.
— Márton 54.
Kisfaludy Károly hamvai 30.
Klapka György 79, 163, 167, 172, 211, 237, 282.
Klauzál Gábor 148, 211, 257, 291.
Klempa plébános 84.
Kolozsvári magyar futár 68.

Koller Ferenc 345, 368.
Komáromy György 291, 313.
Konzervatívok szerepe az októberi diplomában 123.
Kónyi Manó 245.
Kopácsy József 187.
Korizmics Antal püspök 69, 112, 139.
Kormányt pártoló sajtó létesítése 81.
Kossuth Lajos 79, 163, 168, 172, 212, 245, 254, 264, 282, 313, 372, 420.
— bankópere 207, 279.
Kovách László 211.
Kovács István 187.
— József főorvos 50.
— Lajos 336.
— — polemiája Kemény Zigmonddal 423.
Kozma Dénes 386.
— Sándor 211.
Krászonyi József 369.
Kubinyi Ágoston 232.
— Ferenc 211, 257.
Kukuljevic Iván 155, 224.
Kuzmány 40, 74, 410.
Kükemezey 172.

Laguerronière, vicomte de 27, 194.
Lamorcière tábornok 49.
La Presse 168.
Lasser lovag igazságügyminiszter 130, 153, 165, 184, 190, 195, 355, 391, 396.
Láng Ignác 187.
Lévay Sándor kanonok 187.
Lichtenfels báró 112, 195, 365, 381, 394, 412.
Lipovniczky Vilmos 187.
Lipthay Béla b. 211.
Loftus lord 35, 84.
Lonovics érsek 136, 148, 187.
Lónyay Gábor 140.
— Menyhért 68, 140, 148, 211, 257, 291, 310.
Ludvig 337.
Lukács György 211.
— Ignác 187.
— Móric 142, 164, 183, 244.
Lukinich Imre 6, 245.
Luzsénszky Pál 211.

Maager Károly 68, 110.
Madarász József 211, 234, 318.
Madách Imre 211, 257, 259.
Magyar- és Horvátország közjogi viszonya 223.
Magyar-horvát testvéresülés 48.
Magyar Kir. pénzügyigazgatóság 170.
«Magyarország» a radikálisok lapja 206, 403.
«Magyarországban a rendezett állapotok helyreállítása végett teendő intézkedések» 354.
Magyar országgyűlés megnyitása 229.
— tannyelv behozatala 118.
Mailáth Antal gr. 40.
— György ifj. 68, 102, 114, 149, 160, 175, 185, 212, 232, 284, 286, 315, 319, 345, 352.
— — a germanizálás elhibázott voltáról 114.
— — kinevezése helytartósági elnökké 139.
Mailáthot állásától felmentik 351.
Majthényi László b. ifj. 140.
Mamula dalmáciai helytartó 156.
Maric István Dávid 140.
Markovics József 187.
Maschirjevics püspök 110.
Mayer 110.
Mazuranic, a horvát dikasztérium elnöke 196, 223, 225, 391, 412.
Mazzini 172.
Mádai Károly 32, 68, 75.
Mán József 140.
Március 24-i legfelsőbb elhatározás 222.
Máriássy Ádám 369.
— János 211.
Mecséry Károly b. rendőrminiszter 130, 169, 190, 270, 280, 396.
Mednyánszky Ede b. 211.
«Megerősített birodalmi tanács» 70.
— — — első ülése 100.
— — — költségvetési vitája 108.
— — — jelentősége 116.
Megyegyűlések állásfoglalása az 1848-as törvények érvénye mellett 171.
Megyei kormányzók 363.
Melczer István 187, 235.
Mennsdorf-Pouilly Sándor altábornagy 130, 153.
Messager du Midi 334.
Mérey Károly 368.
Mikó Imre gr. 152, 220, 385, 388.
— — — «Erdély Széchenyije» 385.
Mikolás 40.
Miletič Svetozár 336.
Miniszteri felelősség kérdése a birodalmi tanácsban 396.
Miskolci ref superintendetiális gyűlés 25.
Missics János 211, 257.
Mittelrheinische Zeitung 314.
Mocsáry Lajos 142.
Mocsonyi András 68.
— Sándor 102.
Mojzes püspök 410.
Montalambert Károly 313.

Morning Post 334.
Moyzes István 268.
Muraköz visszacsatolása 169.
Murgu Euthim 211.
Murray angol követ 164.
Mühlfeld 281.

Nagy István 187.
— Lajos 187.
Nagyszebeni román gyűlés 220.
Napoleon császár 36, 167, 193, 243.
— Jeromos hg. 237.
Nádasdy Ferenc gr. igazságügyminiszter 12, 18, 20, 21, 23, 31, 36, 43, 61, 69, 73, 89, 103, 111, 377, 385. 391, 396, 405, 412.
— javaslata a magyarországi törvénykezés nyelvének szabályozására 92.
— lemondása 121.
— elbocsátása 130.
— Ferenc, mint erdélyi kancellár 385.
— Lipót gr. 140.
47=es, 48=as, 49=es pártok 336.
Nemzeti Kaszinó 148.
— Színház 193.
Neue Frankfurter Zeitung 314.
Neueste Nachrichten 403.
Németh Albert 211.
— György kanonok 187.
Nicolich Fedor 211.
Nicolics János b. 68.
«Nord» brüsszeli újság 314.
Nostitz Albert gr. 101.
— =Rienek gr. 110.
Nyári Pál 146, 211, 234, 264, 299, 339, 369.
Nyeviczkey 187.

Odescalchi Gyula hg. 211.
Októberi diplóma 121.
— — előtárgyalásai 121.
— — tartalma 127.
— — hibái 135.
— — s az 1848=as törvények állás=pontja 138.
— — hatása Erdélyben 151.
Olaszok szabadságharca 76.
Orczy báróné 163.
Országbírói értekezlet a törvénykezés ideiglenes rendezésére 187.
— — revíziója 365.
Országos Magyar Gazdasági Egyesület 81.
Országgyűlés feloszlatásának tárgyalása a birodalmi tanácsban 327.
Országos nyelvek (Landessprachen) 92.
Országgyűlés egybehívása 185.
— mindkét házának feloszlatása a válaszfelirat után 320.
Ostdeutsche Post 10.
Oszterhueber Tarányi József 161.
Osztrák kormány nemzetiségi politikája 226.
Osvald Lajos 86.
Österreichische Zeitung 14, 137.

Palkovics alispán 408.
Palmerston lord 36, 256, 279, 362, 414.
Palóczy László 230, 232, 240, 275.
Pap János 262.
Papp Móric 149.
Passzivitás politikája 371.
Patay István 211, 257.
Pauler Tivadar 367.
Paulovics László 369.
Pays (francia napilap) 334.
Pálffy Fidél gr. 140.
— József gr. 140.
— Móric gr. altábornagy helytartó 355, 362, 367, 371, 404, 411, 422.
Pálkövi sárospataki tanár 32.
Pápa város fölirata a főkancellárhoz a városok önkormányzata ügyében 147.
Pápay Ignác 86.
Perczel Mór 172.
Perényi Lajos 291, 298.
Perthaler Hans von 195, 325, 374, 398.
Pester Lloyd 42, 270, 356.
Pesti egyetem ünnepélyes megnyitása 143.
— — választási jogának visszaállítása 67.
— egyetemi ifjúság márciusi emlékünnepe 49.
Pesti Hirnök 284, 374, 423.
Pest Napló 18, 19, 26, 30, 34, 50, 67, 101, 117, 137, 142, 145, 159, 162, 184, 206, 224, 226, 241, 268, 278, 284, 313, 361, 402, 404, 420, 422, 423.
Pestmegye öt pontja 146, 171.
Pest megyei bizottságának feloszlatása 339.
Pestmegye közgyűlése elismerését fejezi ki a feloszlatott országgyűlésnek 339.
Pest=Ofner Zeitung 374.
Pestvárosi határozat a törvénytelen adóvégrehajtások ellen 270.
Pesty Frigyes 87, 211.
Petrinó báró 103.
Péchy Manó gr. 140, 148, 345, 368.
— — memoranduma 190.
Plener Ignác pénzügyminiszter 66, 88, 119, 142, 170, 280, 284, 293, 364, 394, 398, 400, 418.
Plée Leon 334.

Poche Adolf br. 47, 59.
Podmaniczky Frigyes b. 233, 257, 264, 291, 336.
— Imre b. 211.
Pompéry János 403.
Pop László Vazul 379, 384, 386.
Potocky gr. 333, 395.
Pragmatica Sanctio 128, 137, 148, 183, 204, 240, 289, 299, 317.
Pratobevera Adolf b. igazságügyminiszter 190, 284.
Pražak 397.
Privitzer István 139.
— miniszteri tanácsos 64.
— mint a helytartó helyettese 355.
Prónay Albert b. 68, 139, 187.
— Gábor b. 25, 41.
— József 211, 264.
Protestáns egyház kiküldöttei Bécsben 38.
Protestáns pátens 9.
— — módosítása a 1860z. márc. 15-i legf. kéziratban 73.
Prottmann 29, 36, 57, 117.
— rendőrigazgató eltávolítása Pestről 117.
Provisorium Erdélyben 390.
— sajtóperei 402.
Pulszky 36, 172.
— Ferenc 211, 237, 245, 278.

Rab István 86.
Radlinszky 84.
Radvánszky Antal 140.
Ragályi Kálmán 140.
Rainer főherceg 20, 59, 62, 101, 121, 197, 315, 372, 412.
— — miniszterelnök lesz 189.
Rajačič patriarcha 86, 153, 227.
Ranolder János 335.
Rapec 137.
Rattazzi olasz miniszterelnök 414.
Rauscher bíboros-érsek 110.
Ráday Gedeon gr. 211, 257, 266.
Ráth György 187.
— Péter 147.
Rechbauer 423.
Rechberg gr. 18, 20, 21, 35, 39, 58, 63, 88, 91, 101, 109, 121, 129, 157, 194, 198, 206, 237, 255, 270, 279, 262, 376, 381, 396, 412, 415.
— -minisztérium 9.
— diplomáciai körlevele az októberi kibocsátások jelentőségéről 136.
— — Deák ellen 255.
Reichenstein b. 385.
Reményi Ede 47, 84.
Revue des deux Mondes 313.
Régi pátensek feleleventése 366.
Révay Simon b. 140, 268.
Révész Imre 39, 211, 257, 263.
Richter bankigazgató 66.
Rieger 238, 333, 395.
Rohonczy Ignác 139, 321.
Román népfaj kívánságai 85.
Rottenbiller Lipót 146, 271.
Russel lord 194, 212, 256, 279, 314.
Rutének szeparatisztikus törekvései 269.

Salamon Ferenc 70.
Salmen udv. tanácsos 387, 390.
Samarjay Károly 187.
Saturday Rewiew 314.
Sándor cár 78.
Sárközy Kázmér 187.
Sárosy Gyula 47, 87.
Schaguna András b. püspök 68, 104, 110, 152, 220.
Schmerling altábornagy 94.
— Anton lovag államminiszter 150, 153, 157, 169, 184, 190, 195, 199, 204, 225, 239, 260, 267, 271, 274, 280, 286, 296, 316, 325, 333, 347, 354, 364, 372, 378, 381, 391, 396, 402, 406, 412, 419, 421, 426.
— államminiszterré való kinevezésének fogadtatása 157.
— államminiszteri kinevezése s a magyar konzervatívok 157.
— programmja 158.
— és Rechberg közötti ellentétek 174.
— befo yása győz az uralkodó válaszleirat megszövegezésében 286.
— bejelenti a birodalmi tanácsnak a magyar országgyűlés feloszlatását 325.
— magyarországi politikáját a külföldi sajtó elítéli 334.
— -féle provizórium 356.
— -Theater 204.
Schmidt Konrád 390.
— Kornél 220.
Schönborn gr. 140.
Schuselka osztrák képviselő 237.
— «Reform» c. röpirata 421.
Scitovszky János hercegprímás 22, 83, 140, 232, 334, 344.
— hercegprímás körlevele 177.
Semsey Klára 57.
Sennyey Pál b. 33, 119, 120, 157, 237, 287.
— — — a helytartótanács elnökhelyettese 140.
— -t állásától felmentik 287.
Siècle 334.
Siemianowsky Miksa lovag 13, 46.

Sieyes abbé 190.
Simon Edward, a Patrie magyarbarát levelezője 168.
Simonyi Ernő 211.
— Lajos b. 211, 257.
Sina Simon b. 140.
Siskovics József 140.
Smolka Ferenc 313.
— beszéde Magyarország védelmében 329.
Sobieski János 332.
Sokčevič József horvát bán 58, 84, 91, 96, 102, 133, 155, 223, 236.
Somoskeőy Antal 187.
Somssich Miklós 140.
— Pál 68, 139, 149, 182, 210, 257, 258, 425.
Stankovics b. altábornagy 385.
Steier Lajos 245.
Stockau gr. 110.
Strasser 110.
Stratimirovic György 235.
Stritzkó Rudolf dr. 6.
Strossmayer József püspök 68, 102, 104, 110, 155, 393, 407.
Sulutz Sándor érsek 220, 385.
«Sürgöny» a konzervatívek lapja 206, 282, 354, 361, 418, 421, 424.
Szabó Antal 369.
— József 367.
— Samu 188.
Szalay Ágoston 235.
— László 139, 211, 224, 230, 257, 291, 308.
Szapáry Antal gr. 309.
— Géza gr. 52, 211.
— Gyula gr. 211.
Szántófy prépost 25.
Szászy Ambrus 235.
Szekrényessy Endre 341.
Szelestey László 211.
Szemere Bertalan 168, 246.
Szent István napjának ünneplése 82.
Szentiványi Márton 140.
Szentiványi Károly 68, 211.
— Márton 68, 140.
— Vince 187.
Szentszék világi uralmának kérdése 80.
Szerb bánság és vajdaság kormányzata 226.
— =kérdés 412.
Széchenyi Béla gr. 169, 211, 257.
— István gr. 18, 30, 34, 169.
— «Blick» c. műve 34, 58, 66.
— «Offenes Promemoria» c. röpirata 35.
— «Disharmonie und Blindheit» c. gúnyirata 36.
Széchenyinél és látogatóinál tartott házkutatások 49.
— halála 52.
— temetése 56.
— halálának első évfordulója 233.
— Istvánné gr. 49.
Szécsen Antal gr. 23, 69, 104, 107, 110, 117, 119, 120, 130, 152, 157, 160, 170, 175, 184, 195, 204, 215, 221, 227, 270, 272, 282, 286.
— kinevezése miniszterré 130.
Szécsent állásától felmentik 287.
Szécsen többségi javaslata 107.
— — indítványát elfogadják 115.
Széher Mihály 187.
Székács József 25, 74, 81.
Szilágyi Virgil 86, 183, 193, 211, 257, 403.
Szinyei Merse Félix 339.
Szluha Benedek 82.
Szmrecsányi János 235.
Szolgálati nyelv kérdése 91.
Szögyény=Marich László 32, 34, 38, 63, 66, 71, 87, 101, 104, 105, 112, 116, 130, 134, 139, 160, 191, 196, 206, 215, 218, 231, 236, 247, 284, 286, 292, 312.
Szögyény emlékirata 63.
— kinevezése második kancellárrá 130.
Szögyényt állásától felmentik 287.
Sztankovánszky Imre 140.
Sztojakovics György 187.
Sztratimirovic György 336.
Szucsics Károly 187.

Tanárky Gedeon 211, 257.
Tarnóczy Kálmán 140.
— Kázmér 191.
«Tájékozás» c. körlevél 144.
Táncsics Mihály 86.
— — felségárulási pere 86.
Teleki Auguszta gr. 240.
— Blanka gr. 163.
— Domokos gr. 220, 320.
— Emma gr. 163.
— Gyula gr. 265.
— László gr. 79, 163, 172, 208, 212, 230, 234, 236, 240, 246, 256.
— John Harold álnéven 163.
— elfogatása 163.
— a császárnál 165.
— szabadonbocsátása 165.
— László mint képviselőjelölt 208.
— — öngyilkossága 241.
— «beszédtöredéke» 242.
— Sándor gr. 77.
Telekkönyvek nyelve 83.

Tervezetek a módosított Deák-féle feliratra adandó leiratra 284.
Thierry báró 18, 36, 54, 62, 88, 90, 102.
— elbocsátása 130.
Thökölyanum 236.
Thököly Sebők 336.
Thun gr. 12, 20, 31, 43, 58, 60, 63, 69, 72, 74, 88, 94, 97, 102, 106, 119.
— páten c 10.
— miniszter 1860. január 10-i rendelete 37.
— rendelete a protestáns-pátens végrehajtására 37.
— lemondása 121.
— miniszter felmentése 130.
Times 35, 315, 334.
Tisza Kálmán 14, 35, 38, 140, 142, 233, 245, 256, 264, 266, 271, 274, 291, 298, 308, 319.
— — állásfoglalása Deák feirati javaslatával szemben 256.
— — újabb határozati javaslata 298.
— — indítványa a nemzetségi kérdésben 311.
— Lajos 211, 310.
— László 211, 257.
Tiszántúli ev. ref. egyházkerület gyűlése 14.
— — — superintendentia gyűlése 38.
Titkos postai kémszolgálat 30.
Toldy Ferenc 336.
Tomcsányi József 140.
Toperczer Jenő 68, 104, 112.
Torkos 40.
— Kálmán 341.
— Mihály 187.
Tóth Kálmán 373.
— Lőrinc 187.
— Vilmos 211, 257.
Touvenel francia külügyminiszter 237.
Török Bálint gr. 187.
— János 35.
— Pál 74, 81.
Törvényhatóságok újjászervezése 145.
Törvényhatósági önkormányzat felfüggesztése 356.
Törvénykezésnek a magyar bíróságok részéről való átvétele 213.
Trefort Ágoston 139, 211, 257.
Trónbeszéd az első országgyűlésen 231.
Turóc-Szent-Márton-i tót népgyűlés [268.
Tüköry 77.
Türr István 77, 237.

Ujházy László 172, 237.
«Ultramagyarizmus» 410.
Ungar dr. 334.
Ungarische Nachrichten 403.
Uralkodói leiratra adandó válasz 297.
— válaszleirat a módosított Deák-féle feliratra 289.
Urményi József 148, 211, 257.
— Miksa 211.

Varsói értekezlet 167.
Vasárnapi Ujság 367.
Vaszary Kolozs 19, 209.
Vaterland osztrák újság 421.
Vay Béla b. 211, 257.
— Gyula b. 209.
— Lajos báró 83, 140, 191.
— Miklós b. 37, 68, 73, 120, 129, 130, 134, 141, 143, 146, 151, 157, 164, 171, 173, 175, 177, 183, 190, 196, 198, 205, 215, 218, 221, 230, 234, 263, 273, 286, 312, 320, 412.
— Miklós kinevezése magyar udvari főkancellárrá 130.
— megtagadja a februáriusi pátens ellenjegyzését 199.
— tárgyalásai az országgyűlési teendőkről 215.
— előterjesztése az országgyűlés teendőiről 216.
— -t állásától felmentik 287.
Válaszfelirat hatása külföldön 313.
Várady Gábor 211, 257, 261, 291, 298.
— — módosítványa Deák feirati javaslatára 265.
Vármegyék tiszteletbeli bizottsági tagjai 237.
Verstärkter Reichsrath 70, 85, 109.
Vetter 172, 237.
Vidacs János 211.
Vida Károly 68.
Viktor Emánuel 77, 207, 278, 414.
Vilmos főherceg 20, 28, 62, 130.
I. Vilmos porosz király 167.
Vincke porosz képviselő 237.
Vlád Alajos 257.
Vraniczani Ambrus 68, 102.
Vukovics Sebő 237.
Wanderer, bécsi hirlap 402.
Wenckheim Béla b. 140. 148, 234.
Werner osztrák követ 163.
Wickenburg gr. kereskedelmi miniszter 190 396, 399.
Wiener Zeitung 42.
Wirkner Lajos 68.
Wodianer Fülöp 403.
— Móric 68.
Worafka rendőrfőnök 336.

Zabojszky László püspök 335.
Zádor 40.
— György 187.

Zágrábi helytartóság szervezése 225.
Zichy Antal 211, 257, 423.
— Ferenc gr. 139, 215, 284.
— =Ferraris Bódog gr. 140.
— Henrik gr. 140.
— Hermann gr. 368.
— Jenő gr. 211.
— József gr. 211.
— Károly gr. 233.
— Ödön gr. 68.
Zimmermann Josef 40.
Zürichi béke 27.
Zsandárság szervezése 29.
Zsedényi Ede 11, 31, 35, 44, 47, 71, 75, 83, 139, 142, 149, 176, 215, 247, 272, 284, 290, 372, 421.
— és társainak bűnpere 32.
Zsitvay 208.
Zsivora György 35, 140, 187.
Zsoldos Ignác 187, 235.
Zsömböry Ede 342

A HARMADIK KÖTET TARTALMA.

Lap

Bevezetés 3

XII. rész: **A protestáns-pátenstől az októberi diplomáig.**

I. A protestáns-pátens hatása meglepi a kormányt; a kézsmárki ág. ev. egyházgyűlés, Zsedényi beszédje, egyhangú határozat a pátens ellen; a kormány állásfoglalása, vizsgálat és kérdőrevonás. Újabb protestáns gyűlések, Tisza Kálmán beszédje Debrecenben; mindenütt ugyanaz a határozat. B. Hübner rendőrminiszter emlékirata a magyar kérdésben, s azonnali elbocsátása; b. Thierry lép helyére. Albrecht főherceg riasztó jelentése; felszólalások a magyar tannyelv érdekében; koronatanács a magyar kérdésben, mely eredménytelen marad; Nádasdy, Albrecht főherceg minden engedmény ellen nyilatkoznak. A hercegprímási jubileum pohárköszöntői miatt újabb riadalom, kérdőrevonások. A protestáns ügy általános nemzeti ellentállást vált ki; a miskolci gyűlés; a pesti ev. conventet a rendőrség feloszlatja, de a határozatot meghozzák; a sajtó bátor hangja. A kormány nehéz helyzete külpolitikai és pénzügyi téren; a zsandárság katonai szervezetét fenntartják. Zsedényi és társainak közcsendháborítás miatti pere és elítéltetése. 1859. szeptember—december. 9

II. Elszánt és lelkes közhangulat az 1860. év elején; a konzervativek kényszerű tétlensége; csak Széchenyi folytatja csendben tevékenységét, bár egészségével kedélyállapota is hanyatlik; félbemaradt német gúnyirata; növekvő aggodalmai saját sorsát illetőleg is. Thun újabb rendelete a protestáns-pátens haladéktalan végrehajtását követeli. A két magyarországi protestáns egyház küldöttei Bécsben összegyűlnek s az uralkodónál kihallgatást kérnek. B. Vay Miklós, később Vay és b. Prónay Gábor tárgyalásai a kormánnyal; a miniszterek tanácskozásai és nézeteltérései e tárgyban, végre is a küldöttség fogadtatása meghiusul, de Vayt és Prónayt a császár kihallgatáson fogadja. Az e kihallgatásról megjelent laphíreket megcáfolja a kormány és Thun meghiusítja a megindult kiegyenlítési tárgyalásokat. Zsedényi fogságbüntetését a főtörvényszék súlyosbítja. Legfelsőbb kézirat, mely a magyarországi főkormányzónak messzemenő felhatalmazást ad a nyugalom helyreállítására. Ünneplések országszerte, élénk farsang, a «csárdáskorszak»; a hotkóczi bált zsandárok ugrasztják szét. A pátens körüli harc tovább foly. Reményi ünneplése; magyar-horvát testvéresülés a horvátországi inség alkalmából. Az olasz nemzeti mozgalom terjedésének hírei; a kormány pénzügyi nehézségei; a birodalmi gyűlés kibővítése. Eynatten bűnrészessége a hadseregszállítási visszaélésekben és öngyilkossága. Házkutatás Széchenyinél és látogatóinál. A pesti egyetemi ifjúság március 15-ét megünnepelni akarja, a rendőrség közbelép, Forinyák Géza megsebesül. B. Jósika Samu váratlan halála. Albrecht főhg tömeges

Lap

belebbezéseket tervez ; fölmentése legf. helyen elhatározva, utódjául Benedek Lajos van kiszemelve; Forinyák halála, temetése nagy nemzeti tüntetéssé válik. Gr. Széchenyi István halála híre. 1860. jan.—április. 33

III. Széchenyi halálának hatása ; a gyilkosság gyanuja ; az öngyilkosság előzményei és nyilvánvaló okai. A kormány gáncsvetései ellenére országossá lesz a gyász. A szoborállítás kérdése a kormány körében, Benedek jövetele ; a teendő engedmények, különösen az országgyűlés összehívásának és a megyék visszaállításának kérdése. Az április 19-i császári kézirat és az új kormányzó beköszöntő szózata. A b. Bruck pénzügyminiszter katasztrófája. A protestáns mozgalom elleni harc tovább folyik ; Zsedényit és Mádayt becsukják. A «megerősített birodalmi tanács» egybeállítása és szabályzata egészen hatástalan marad. Újabb tárgyalások a pátens körüli ellentétek kiegyenlítése céljából ; nagyobb engedékenység ; a május 15-i legf. kézirat gyakorlatilag megtagadja a pátenst ; az amnesztia következtében szabadon bocsátott Zsedényit és Mádayt zajosan ünneplik a hazában. 1860 április—május. 49

IV. Az olaszországi eseményeknek, a nemzeti egységre való törekvés rohamos sikereinek hatása a magyarországi közhangulatra ; Garibaldi-kultusz, kiszökések Olaszországba ; a kormány tengerpartvédelmi rendszabályai ; a konzervatív hatalmak aggodalmai, a pápa világi uralmának fölmerülő kérdése. Nyugtalanságok az országban, zavargások Pesten, összeütközések a gazdasági egyesületek alakulása körül. A Szent István-nap országos ünneplésének zavartalan lefolyása. Közeledés a magyarság s a nemzetiségek közt ; külföldi rokonszenvek ; nemzetiségi törekvések. A kormánypolitika egyelőre a külső jelek szerint változatlan ; Táncsics és társai felségárulási pere ; internálások, különösen a délvidéken. Benedek előterjesztése a kormánytanács előtt feltárja a magyar nemzet valódi várakozásait ; a császár még hajthatatlan ; hatástalan intézkedés a Reichsrath jogkörére nézve. A szolgálati nyelv kérdésének hosszas tárgyalása ; gr. Nádasdy igazságügyminiszter merev állásfoglalása a magyar nyelv jogaival szemben ; gr. Goluchovski belügyminiszter méltányosabb felfogása ; gr. Thun elítéli a germanizációt ; végleges döntés nélkül mégis az engedmények politikája lassan tért foglal. 1860. május—augusztus. 76

V. Benedek újabb jelentései a magyarországi helyzet súlyosbodásáról. A kibővített birodalmi tanács működése s a magyar konzervatívek vezető szerepe benne. Apponyi jogfenntartó nyilatkozata ; a telekkönyvi rendtartás feletti vita. A 21-es bizottság tanácskozása, Szécsen beszéde s az általa szerkesztett többségi javaslat ; a minisztertanács is foglalkozik vele, Schönbrunnban értekezlet a császár elnöklete alatt. A «Verstärkter Reichsrath» költségvetési vitája ; Rechberg irányváltozást jelző kijelentése ; a sérelmek feltárásában az osztrákok s a kapcsolt részek képviselői is részt vesznek ; Maager a birodalom számára képviseleti alkotmányt kíván. Barkóczy, Szögyény, Andrássy, Apponyi, Mailáth, Szécsen mint debatterek. A birod. tanács ülésezésének bezárása ; a kormány tanácstalansága, habozása ; maga próbálja előkészíteni a rendszerváltozást. Dessewffy újabb memoranduma. A császár közvetetlen érintkezést keres a magyar konzervatívekkel, kik Bécsbe gyűlnek. Thun és Nádasdy le-

Lap

mondása, Szécsen szerkeszti a kibocsátandó intézkedéseket; az októberi diploma létrejötte; a konzervatívek szerepének megítélése a bekövetkezett fejlemények szempontjából. 1860. június—október. 98

XIII. rész: Az októberi diplomától a februáriusi pátensig.

I. Az októberi diploma és az azt kísérő rendeletek tartalma; a császárnak és a kormányra jutott konzervatíveknek azokhoz fűzött várakozásai. Miben állott a fordulat valódi jelentősége és miben rejlettek a diploma hibái? Az új rendszer fogadtatása Ausztriában, a külföldön és Magyarországon; Benedek búcsúja, az elrendelt és visszavont kivilágítás Pesten, ablakbeverés és véres utcai zavargás. A sajtó, különösen a Pesti Napló magatartása; Magyarországon a közvélemény az 1848-i törvények álláspontjára helyezkedik. A kancellária berendezkedése; Mailáth mint tárnokmester átveszi a helytartótanács vezetését. A főispáni kinevezések; 15 lemondás; a főispáni eskü s Vay kancellár utasítása a főispánok számára. Zsedényi és Kemény polémiája az esztergomi értekezlet feladata iránt. A pesti egyetem megnyitása, a magyar tanítási nyelv helyreállítása. Pénzügyi nehézségek. Névtelen «Tájékozás» a vidék számára; a megyék szervezkedése megindul, mindenütt a 48-i alapra helyezkednek, a városokban is. Az esztergomi prímási értekezlet egyhangúlag a 48-i törvény alapján kívánja az országgyűlést összehívatni. Schmerling államminiszteri kinevezésének híre. 1860. okt.—dec. 127

II. Az októberi diploma hatása Erdélyben; az ottani szervezés megindítása. A Bánság és Vajdaság visszacsatolásának kimondása a szerbek és románok ellenkező törekvéseivel szemben; Horvátország szervezése a diploma alapján; a báni értekezlet követelményei. Schmerling államminiszterségének előzményei; miniszteri beköszöntője, kinevezésének hatása Magyarországon, Deák és Eötvös kihallgatása az uralkodónál. Gr. Teleki László elfogatása Drezdában és kiszolgáltatása Ausztriának; a császár maga elé vezetteti őt s bizonyos kikötésekkel szabadon bocsátja; az eset hatása. A külpolitikai helyzet; az olasz veszély. Gr. Széchenyi István elkobzott iratainak sorsa. A Muraköz visszacsatolása. A pénzügyi szolgálat nehézségei. Gr. Apponyi György országbíróvá neveztetik ki. A megyék szervezkedése; a megyegyűlések merész határozatai s azok visszhangja; tüntetések és zavargások; az adófizetések fokozatos csökkenése. A magyar kormányférfiak helyzete; a törvényhatóságokhoz intézett uralkodói leirat. 1860—1861. 151

III. A január 16-i uralkodói rescriptum bírálata; annak hatása; a törvényhatóságok feliratai; a kormány magatartása azokkal szemben. Az országgyűlés összehívása s a képviselőválasztások szabályozása. A hétszemélyes tábla kinevezése; az országbírói értekezlet s annak munkálata. Kormányváltozás; Rainer főherceg miniszterelnök, két új miniszter. Gr. Péchy Manó és gr. Dessewffy Emil emlékiratai. A főispáni értekezlet; b. Vay kancellár magatartása; az adómegtagadás terjed. Asbóth Lajos elfogatása; a honvéd-segélyegyletek elleni gyanú; nyugtalanító híreszt elések. A kormány helyzete; a Birodalmi Tanács statutumának, vagyis a februáriusi pátensnek keletkezése; a magyar kormányférfiak szerepe; b. Vay megtagadja az ellenjegyzést. A pátens kibocsátása, tartalma; uralkodói nyilatkozat. 1861. jan., febr. 178

XIV. rész: A februáriusi pátenstől az országgyűlés feloszlatásáig. Lap

I. A februáriusi pátens megítélése, különösen az októberi diplomától való eltérései szempontjából. A pátens hatása a sajtóra és a törvényhatóságokra. A képviselőválasztások; gr. Teleki László és Deák Ferenc szerepe; a választások eredménye. Kezdődő rokonszenvnyilvánulások a magyar ügy iránt a külföldön. A kormány helyzete; a rendőrség átadásának kérdése; az országbírói értekezlet munkálatának életbeléptetése körül a kormány kebelében támadt ellentétek. Az országgyűlés előkészítése; Apponyi, Vay előterjesztései; tétovázás a döntés körül; az április 6-i kézirat. Az erdélyi szervezés lassú menete; a nagyszebeni román gyűlés; a gyulafehérvári értekezlet; a márc. 24-i legf. elhatározás. Horvátország szervezése; viták a kormány kebelében a horvát-magyar közjogi viszony körül; újabb báni értekezlet; a megyék és bíróságok szervezése; a horvát országgyűlés összehívása; a zágrábi körlevél, Deák Ferenc válasza rá. A szerbeknek tett ígéret teljesítésének módja; Rajačić patriarcha makacssága, a kormány engedékenysége; a szerb nemzeti kongresszus összehívása. Első nyoma a felvidéki tótok nemzetiségi mozgalmának; a kormány nemzetiségi politikájának kibontakozása. 1861. febr.—ápr. 203

II. Az országgyűlés összejövetele; előzetes tanácskozások különösen az országgyűlés helyére nézve; Apponyi közvetít. Az ünnepélyes megnyitás a királyi palotában; Apponyi megnyitó beszédje. A két ház üléseit Pesten tartja; a főrendiház nyomban megalakul. Széchenyi halálának évfordulója, istentisztelet, Teleki László ünneplése. A képviselőház megalakul; az igazolási eljárás elhúzódik; a határozati és felirati párt kialakulása. Külpolitikai jelenségek; a szerb nemzeti kongresszus lefolyása, jelentéktelen eredménye; a felsőbb bíróságok megalakulása, a törvénykezés átvétele. Benedek táborszernagy Magyarországot támadó napiparancsa, tömeges megnyilatkozások azzal szemben. A horvát országgyűlés megnyitása; a vármegyék újabb megnyilatkozásai; tüntetések hírei, a sajtó rakoncátlansága miatti elégedetlenség. A megyék szervezkedése Erdélyben. A birodalmi tanács megalakulása, ünnepélyes megnyitása császári trónbeszéddel. Palóczy László halála; a felirati vita napirendre tüzetik. Gr. Teleki László öngyilkossága; annak hatása, a gyász, az öngyilkosság magyarázatai; Teleki hátrahagyott parlamenti beszédterve. A felirati vita megindul; Deák Ferenc előterjeszti felirati javaslatát. 1861. ápr., máj. 229

III. Deák beszédjének és felirati javaslatának jelentősége és hatása. Gr. Rechberg diplomáciai körlevele Deák ellen. A képviselőház felirati vitája s a napi kérdések belevegyülése; a katonai adóvégrehajtások; a nemzetiségi mozgalmak, a balázsfalvi gyűlés. A felirati vita berekesztése, a szavazás: a felirat három szavazattal győz. A határozati párt a részletes tárgyalás során megrontani igyekszik a javaslatot; Deák kisebbségben marad. A képviselőház teendői a felirati vita után: Eötvös javaslatára a nemzetiségi kérdés ügyében bizottság küldetik ki; a túrócszentmártoni tót gyűlés és annak emlékirata; a rutének hasonló követelései. A pestvárosi határozat az adóvégrehajtások ügyében kir. biztos kiküldését idézi elő. A főrendiház részéről is elfogadott módosított országgyűlési felirat átadá-

Lap

sának nehézségei ; küzdelmek a kormány körében ; végül az uralkodó visszautasítja a feliratot, kívánván annak megváltoztatását. A Reichsrath gáncsvető beavatkozása. Az országgyűlés bizalmas tanácskozások után egyhangúlag visszaállítja a felirat Deák szerinti szövegét s azt a két ház elnöke átadja az uralkodónak. 1861. máj.—júl. 253

IV. A felirat megváltoztatása Deák diadala. A kormány kül- és belpolitikai helyzete az adandó válaszra vonatkozó elhatározással szemben. A leirat előkészítése ; harc a magyar és osztrák kormánytagok között ; a magyar konzervatívek tanácskozásai és javaslatai. Schmerling győz ; Vay, Szécsen, Szögyény és Sennyey elbocsátása ; gr. Forgách Antal főkancellár, gr. Esterházy Móric tárcanélküli magyar miniszter. Végleges döntés a leirat fölött ; annak kiadása, kihirdetése, tartalma és hatása. A közvélemény újabb ingerlései. A horvát országgyűlés tárgyalásai ; egyenlő bizalmatlanság Bécs és Pest iránt. A Magyarországgal való únió kérdésében hozott kétértelmű határozat. Horvátország határozottan megtagadja a birodalmi tanácsba való következtküldést. 1861. júl., aug. 276

V. A leiratra adandó válasz előkészítése ; a határozati-párt határozati s a Deák felirati javaslata a bizottság előtt ; megegyezés nem jön létre. A Deák felirati javaslatának részletes ismertetése, annak előterjesztése az augusztus 8-i képviselőházi ülésben ; óriási hatása azonnali egyhangú elfogadásában nyilvánul. Augusztus 10-én a főrendek is lelkesedéssel elfogadják ; a két ház elnöke 14-én rövid kihallgatáson átadja a feliratot az uralkodónak, kinek válasza nem nyujt tájékozódást a történendőkre nézve. A képviselőháztól kiküldött bizottságok előterjesztik jelentéseiket, azok közzététetnek. Tisza Kálmán indítványa jelzi a törvényhozás szándékait főkép a nemzetiségi kérdésben ; az elfogadtatik. A válasz-felirat roppant hatása az országban és a külföldön ; a külföldi sajtó legnagyobb része Magyarország igaza mellett foglal állást. A kormány körében még egyszer fontolóra veszik az elnapolás kérdését, de a feloszlatás mellett döntenek ; Schmerling manifesztumot kíván, a kormány leiratban állapodik meg, kir. biztos kiküldése mellett, ki a feloszlatást végrehajtsa. Az augusztus 21-i ülésben mindkét ház elfogadja Deák óvását. 22-én mindkét házban kihirdetik a feloszlatást. A búcsúbeszédek után az országgyűlés tagjai lelkes hangulatban oszlanak szét. 1861. júl., aug. 297

XV. rész : **A Schmerling-provizórium berendezkedése.**

I. Schmerling az uralkodó megbízásából a birodalmi tanácsnak bejelenti a magyar országgyűlés feloszlatását s kifejti annak indokait. E közlés alapján a birodalmi tanács mindkét háza elismerő feliratot intéz a császárhoz ; a képviselőházban azonban a felirat vitát támaszt, melyben Smolka hatalmas beszédben kél Magyarország védelmére s Clam-Martinitz, Rieger és Potocky is rokonszenvesen nyilatkoznak Magyarországgal szemben. A külföldi sajtó legnagyobb része elítéli Schmerling magyarországi politikáját. Forgách kancellár most a magyar törvényhatóságokkal látja magát szembeállítva, melyek átveszik az országgyűlés szerepét és szembeszállnak a törvényellenes intézkedésekkel. Pestmegye az első, melynek ellenszegülésére a kormány a megyei bizottság feloszlatásával s kir. biztos kiküldésével

Lap

választ ; a harc folytatódik, míg a legtöbb megyében és városban felfüggesztik, vagy feloszlatják a bizottságot, ill. képviseletet, némelyikbe kir. biztos is küldetik, több helyen katonai beavatkozásra kerül a sor. Újabb rendeletek a bélyegilletékek behajtása, az 1862-i adók kivetése s az ujoncozás tárgyában még fokozzák az izgalmat. A megkérdezett főispánok, élükön a prímással, határozottan megtagadják az adóbehajtás és ujoncozás körüli közreműködést. A megyei gyűlések általában betiltatnak. A tarthatatlan helyzettel szemben a kormány döntő elhatározásra készül ; ennek nehézségei : Horvátország is szembehelyezkedik a kormánnyal, a pénzügyi helyzet nehéz ; a helytartótanács ellenkezik a kancellárral ; Mailáth felmentése. 1861 aug.—okt. 325

II. A kancellár és a minisztertanács előkészítik a Magyarországban életbeléptetendő rendszabályokat ; azok jelzése a sajtóban. A november 5-i legf. kéziratokkal életbeléptetett «provizórium» : a törvényhatósági önkormányzatnak és a helytartótanács testületi működésének felfüggesztése ; gr. Pálffy Móric helytartó, Privitzer helyettese ; a politikai bűntények és vétségeknek a katonai bíróságok elé utalása. A helytartó működésbe lép. A kir. Kúria óvást emel a katonai bíráskodás ellen. A kormány tájékoztatni igyekszik a külföldet elhatározásai iránt ; a provizóriumnak általánosan kedvezőtlen fogadtatása. A helytartó és a «megyekormányzók» rendkívül széles hatásköre. Az országbírói értekezlet munkálatának tervbe vett revíziója ; régi pátensek újból való életbeléptetése. A főispánok felmentése ; a megyekormányzók s a törvényhatósági tisztviselők kinevezése. Elégedetlenség egyes új megyekormányzókkal. A provizórium hatása az országban ; megint a passzivitás politikája. A sajtó kezelése. A februáriusi pátens kiadásának évfordulóját megünneplik, de nem ellentmondás nélkül. Az országgyűlés feloszlatása óta hat hó telvén le, Forgách kir. kézirattal kívánja az összehívás késedelmét kimagyarázni, de szándéka meghiúsul. 1861. aug.—1862. márc. 353

III. Az erdélyi külön országgyűlés összehívásának terve döntő stádiumba jut ; Kemény kancellár javaslatai nagy módosítást szenvedvén, ez lemondását idézi elő. A szeptember 19-i uralkodói leirat kitűzi az erdélyi országgyűlést nov. 4-ikére Gyulafehérvárra ; a kormányszék ez ellen előterjesztést tesz, melyet a kormány mellőz. Gr. Nádasdy Ferenc miniszterré neveztetvén ki, megbizatik az erdélyi kancellária vezetésével ; az országgyűlést ugyan bizonytalan időre elhalasztják, de az előkészítő munkálatokat elrendelik. Az erdélyi kormányszék elnöke a távozó gr. Mikó Imre helyett gr. Folliot de Crenneville altábornagy lesz s a törvényhatóságok vezetőinek kicserélésével és a törvhat. bizottságok felfüggesztésével, majd újjászervezésével Erdélyben is provizórium lép életbe, mely, miután az alkotmányos bírák vonakodnak az osztrák jogot alkalmazásba venni, a törvénykezésre is kiterjed. Azalatt Horvátországban is szakításra kerül a sor ; az országgyűlést feloszlatja, de némely kívánságát teljesíti a kormány ; a megyéket működésben hagyják, azok némely helyen ellenzéki szellemű feliratokat határoznak el, de az ujoncozást foganatosítják. A birodalmi tanácsban fölmerül a költségvetés tárgyalására való illetékesség kérdése, a pénzügyi bizottság hosszan tárgyalja a költségvetést s a képviselőház erős kritiká-

Lap

val, csak a miniszteri felelősség hiányára való utalással bocsátja azt keresztül, miközben az egész jobboldal távoltartja magát a szavazástól. A pénzügyi helyzet fokozódó nehézségei közt a haditengerészet számára külön minisztériumot szerveznek. Viszály a pénzügyminiszter és a magyar kancellár között a katonai adóvégrehajtások ügyében. 1861. szeptember—1862. április 378

IV. A provizórium sajtóperei, fenyítő eljárásai és rendőri rendszabályai. Az erdélyi vasút ügye és a földhitelintézet létrejötte. Tisztviselői gyűlések a megyékben, Pálffy helytartó és Forgách kancellár látogatásai és nyilatkozatai a vidéken. A kormány nemzetiségi politikája a rutének, tótok, románok és szerbek követeléseivel szemben. Schmerling befolyása a külpolitikára ; az olasz kérdés, fordulat Garibaldi szerepében ; a német kérdés, megújuló összetűzések Poroszországgal. A magyar kérdés Ausztria sorskérdése ; a Reichsrath tárgyalásainak súlytalansága. A magyarországi közhangulat ; a passzivitás uralkodó ; józan osztrák hangok, a közeledési kísérletek eredménytelenek ; a dualizmus emlegetése a sajtóban. Kovács Lajos polémiája Keménnyel ; Schmerling rideg nyilatkozatai. Somssich névtelen nyílt levele és Kemény válasza, az uralkodó meleghangú nyilatkozata a földhitelintézet küldöttségével szemben. Deák megtagad minden közösséget a Pesti Napló közleményeivel ; a provizórium első évének meddősége. 1862. április—november 402

Név- és tárgymutató a III. kötethez 427

MTA KÖNYVTÁRA